

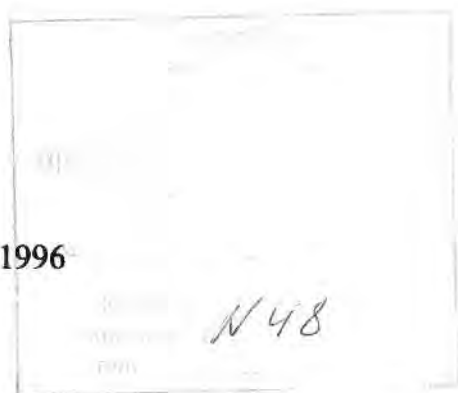
05.4
K33

MUZEUM OKRĘGOWE W RZESZOWIE

SYLWESTER CZOPEK

**GRUPA TARNOBRZESKA
NAD ŚRODKOWYM SANEM
I DOLNYM WISŁOKIEM
STUDIUM OSADNICZO-KULTUROWE**

RZESZÓW 1996

Recenzent
prof. dr hab. MAREK GEDL

Rysunki
JOANNA PODGÓRSKA-CZOPEK
SYLWESTER CZOPEK

Publikację wydano przy finansowym wsparciu
GMINY GRODZISKO DOLNE

Zdjęcie na okładce przedstawia naczynia (*in situ*)
z grobu nr 102 na cmentarzysku w Chodaczowie

ISBN 83-86634-02-2

SPIS TREŚCI

<i>Od autora</i>	7
1. Zagadnienia wstępne	
1.1. Cele, metody i sposób przedstawienia tematu	9
1.2. Stany bazy źródłowej	10
1.3. Przydatność różnych kategorii źródeł w studiach osadniczych i kulturowych	12
1.4. Stan badań nad strukturami osadniczymi grupy tarnobrzeskiej	13
2. Charakterystyka kulturowa — zarys problematyki	16
2.1. Charakterystyka przemian kulturowych — próba uchwycenia zmienności chronologicznej poszczególnych kategorii źródeł	16
2.1.1. Źródła ruchome	16
2.1.1.1. Zabytki metalowe	16
2.1.1.2. Zabytki niemetalowe, pozaceramiczne	28
2.1.1.3. Ceramika	30
2.1.2. Źródła nieruchome	44
2.1.2.1. Cmentarzyska	44
2.1.2.2. Osady	57
2.1.2.3. Inne stanowiska	65
2.2. Uwagi o periodyzacji materiałów i chronologii stanowisk	66
3. Charakterystyka osadnicza	71
3.1. Warunki środowiskowe	71
3.2. Próbna analiza mikroregionalna	75
3.3. Osadnictwo — analiza mezo- i makroregionalna	79
3.4. Próba weryfikacji modelu osadniczego na podstawie danych z innych regionów grupy tarnobrzeskiej	92
4. Społeczeństwo i gospodarka	99
4.1. Zagadnienia demograficzne	99
4.2. Struktura społeczna	103
4.3. Uwagi o gospodarce plemion grupy tarnobrzeskiej	107
5. Region nadsańsko-wisłoczański na tle całej prowincji grupy tarnobrzeskiej	110
5.1. Uwagi o początkach grupy tarnobrzeskiej w kontekście materiałów znad dolnego Wisłoka i środkowego Sanu	110
5.2. Dalszy rozwój osadnictwa w regionie dolnego Wisłoka i środkowego Sanu ...	116
5.3. Faza schyłkowa i zanik osadnictwa w regionie	117

6. Wybrane źródła do poznania mikroregionu chodaczowsko-grodziskiego	121
6.1. Uwagi ogólne o stanie bazy źródłowej i roli mikroregionu	121
6.2. Cmentarzyska w Chodaczowie i Grodzisku Dolnym — prezentacje źródeł ...	122
6.2.1. Chodaczów, stan. 2	122
6.2.2. Grodzisko Dolne, stan. 1	130
7. Zagadnienia końcowe	141
8. Literatura	144
9. Aneks	151
10. Streszczenie	156
11. Tablice	162

OD AUTORA

Prezentowane tu opracowanie jest efektem moich, prawie piętnastoletnich, zainteresowań problematyką grupy tarnobrzeskiej. Rozpoczynając w 1981 roku pracę w Muzeum Okręgowym w Rzeszowie nie przypuszczałem, że właśnie ta część pradziejów zostanie mi niejako „z urzędu” przydzielona jako główne zadanie merytoryczne. Swoje wcześniejsze plany wiązałem raczej z nieco późniejszym okresem. Nie bez oporów przystąpiłem zatem do „poznawania” tej grupy. Od samego początku towarzyszył temu stały kontakt z materiałem zabytkowym. Wszelkie działania typowo muzealne (inventaryzacje, katalogowanie, opracowywanie materiałów) były dobrą okazją do przyswojenia sobie właśnie tego zasobu źródeł. Warto tu zaznaczyć, iż zbiory Działu Archeologicznego Muzeum Okręgowego w Rzeszowie to najpoważniejsza (największa i chyba najważniejsza) kolekcja zabytków grupy tarnobrzeskiej. W 1982 roku podjąłem ratownicze badania wykopaliskowe w Białobrzegach. Jak się to często zdarza, przerodziły się one w badania wieloletnie, wnoszące istotny wkład w poznanie wczesnej epoki żelaza. Później przyszyły kolejne prace wykopaliskowe, w tym badania cmentarzyska w Chodaczowie. Niejako równolegle prowadziłem badania powierzchniowe nad Wisłokiem, stwierdzając nieznanne mi wcześniej z autopsji charakterystyczne zgrupowania stanowisk z tego samego czasu. Coraz lepsza znajomość materiału zabytkowego zmuszała także do refleksji o istotnych brakach w powszechnym rozumieniu zagadnień związanych z grupą tarnobrzeską. Towarzyszyło temu przekonanie o konieczności rozszerzenia pola obserwacji poza chronologiczno-kulturową interpretację poszczególnych kategorii źródłowych. Mam nadzieję, że niniejsza publikacja, chociaż w części, zadanie takie podejmuje, próbując rozwiązać jego niektóre wątki.

Proces poznawania grupy tarnobrzeskiej to w moim przypadku nie tylko „rozmowy ze skorupami”, to także liczne dyskusje, a czasami i polemiki z innymi badaczami. O tym, jak są one ważne chyba każdy archeolog. Dlatego i ja zawdzięczam im bardzo dużo. Śp. mgr Ewa Szarek-Waszkowska, badaczka wielu stanowisk grupy tarnobrzeskiej, dzielnie wspierała mnie w najtrudniejszym dla mnie, początkowym okresie zmagania z materiałem. Pamiętam o tym, żalując, że nie mogę już koleżeńskich słów wdzięczności przekazać Jej osobiscie.

Niniejsza praca nie powstałaby, gdyby nie życzliwość wielu Kolegów z mojego Muzeum, jak i innych instytucji. Dziękuję im za przychylność, wyrozumiałość i cierpliwość. Szczególnie ciepłe słowa kieruję do Pana prof. dra hab. Marka Gedla, który interesując się moimi naukowymi poczynaniami, dopingował mnie, utwierdzając w przekonaniu o słuszności wyboru problematyki badawczej. Gorąco dziękuję również drowi Wojciechowi Blajerowi i drowi Sławomirowi Kadrowowi za możliwość przedyskutowania poruszanych tu zagadnień. Istotnej pomocy w zgromadzeniu materiałów, głównie z badań powierzchniowych udzielili mi mgr mgr: Marek Florek, Andrzej Koperski i Adam Kostek. Natomiast mgr Piotr Mitura dzielnie wspierał mnie w zmaganiach z komputerem. Wszystkim Panom serdecznie dziękuję.

Bardzo trudno jest w tak oficjalnym miejscu, jakim jest wstęp do rozprawy naukowej, wyrazić wdzięczność Osobom najbliższym. Słowo drukowane jest tu z całą pewnością niewystarczające, tak jak niemożliwe do zmierzenia jest ciepło, wyrozumiałość czy po prostu najwyklesza, ale jakże ważna obecność. Dlatego Im właśnie — Asi, Karolinie i Kubie — dedykuję tę książkę.

RZESZÓW, LUTY 1996

**GRUPA TARNOBRZESKA
NAD ŚRODKOWYM SANEM I DOLNYM WISŁOKIEM**

1. ZAGADNIENIA WSTĘPNE

1.1. CELE, METODY I SPOSÓB PRZEDSTAWIENIA TEMATU

Grupa tarnobrzeska reprezentuje typowy model kulturowy charakterystyczny dla kręgu pól popielnicowych w młodszych fazach epoki brązu i wczesnej epoki żelaza (por. K. Moskwa 1976; M. Gedl 1987, 1989a). Tak jak każda mniejsza terytorialnie jednostka, posiada również wiele cech swoich. Zaznaczają się one w całym zestawie informacji źródłowych - od pojedynczych wytworów metalowych i ceramicznych po formy grobów, przestrzenne zorganizowanie ementarzysk i całej sieci osadniczej. Są to powszechnie znane fakty, bowiem na te odrębności zwracano już wielokrotnie uwagę (por. np. Z. Bukowski 1989; B. Gediga 1989b; M. Gedl 1989a). One to leżą u podstawy zaliczania, bądź wyłączenia grupy tarnobrzeskiej z kultury luzyckiej. O ile więc studia chronologiczno-kulturowe w odniesieniu do omawianej grupy można uznać za zadowalające (zarówno w sensie ilościowym, jak i jakości wynikających z nich wniosków) na pewnym etapie badań, o tyle problematyka związana z osadnictwem nie należy do często podejmowanych. Było to doskonale widoczne w trakcie obrad konferencji zorganizowanej w Rzeszowie w 1986 roku pt. *Problemy grupy tarnobrzeskiej* (jej materiały ukazały się w 1989 roku w dwutomowym wydawnictwie pt. *Grupa tarnobrzeska kultury luzyckiej*). Stanowiła ona podsumowanie badań, wytyczając jednocześnie postulaty i kierunki przyszłych działań. Jednym z nich była sugestia o podjęciu bardziej szczegółowych studiów osadniczych.

Jednocześnie, w całej prehistorii polskiej zanotowano istotny postęp w tego typu badaniach. Dotyczy to zarówno przyrostu bazy źródłowej, jak i istotnych refleksji metodologicznych (por. J. Kruk 1973; S. Kurnatowski 1978). Odpowiednie analizy osadnicze mogą dostarczyć wielu ważnych informacji, znacznie wykraczających poza wnioski o przestrzennym zorganizowaniu stanowisk. W tym właśnie zakresie nasza znajomość struktur osadniczych grupy tarnobrzeskiej nie przedstawia się najlepiej. Jest to dobrze czytelne w porównaniu z innymi jednostkami, nawet z tego samego czasu (por. np. J. Ostoję-Zagórski 1982; 1993; A. Mierzwinski 1992a; 1992b; 1994).

Obydwa, wymienione względy zdecydowały o podjęciu tematu studiów osadniczych z zakresu grupy tarnobrzeskiej. Zrezygnowano jednak z analizy całej prowincji kulturowej na rzecz jednego z regionów. Wyboru obszaru badań dokonano

po wstępnej selekcji zasobów źródłowych oraz także ich przydatności dla rozwiązania istotnych problemów z zakresu chronologii, periodyzacji i stosunków kulturowych. Starano się, aby obszar ten był istotny i w pełni reprezentatywny dla całego terenu zajętego przez ludność grupy tarnobrzeskiej. Istotnym założeniem było również przekonanie o konieczności połączenia wniosków osadniczych z „tradycyjnymi” ustaleniami analizy materiałowej. Obszarem, który spełnia powyższe warunki są tereny nad dolnym Wisłokiem i środkowym Sanem. Znany stąd kilka ementarzysk badanych wykopaliskowo, które dostarczyły interesującego zasobu źródeł (por. W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991). Jest także stosunkowo dobrze rozpoznane całe „ich zaplecze” w postaci dużej liczby stanowisk znanych z systematycznych, wieloletnich badań powierzchniowych. Mamy tu także badane wykopaliskowo osady (S. Czopek 1991a; 1992a). Wydaje się więc, że region ten odpowiada wstępnym założeniom. Obejmuje on około 1050 km², po obydwu stronach Wisłoka i Sanu. Ostre granice wyznaczają skrajne obszary Archeologicznego Zdjęcia Polski, na których przeprowadzono już badania powierzchniowe.

Celem podjętego tematu jest więc przedstawienie stosunków osadniczych w regionie i powiązanie takich wniosków z analizą chronologiczno-kulturową. W końcowym efekcie ma to doprowadzić do w miarę pełnej rekonstrukcji prehistorycznej. W tym ujęciu prezentowane opracowanie stanowi zupełnie nową jakość w badaniach nad epokami brązu i wczesnego żelaza na terenie Polski południowo-wschodniej. Dotychczas bowiem takich studiów nie podejmowano.

Osiągnięcie tego zamierzenia będzie możliwe po dokładnym przeanalizowaniu całości materiałów, jakimi obecnie dysponujemy. Rozpocznemy więc od typowej analizy archeologicznej, zwracając jednak uwagę na aspekty chronologii i periodyzacji, które są bardzo ważne w dynamicznym ujmowaniu całości procesów pradziejowych. Istotne będą tu analogie i nawiązania do innych grup i kultur. Następnie prześledzimy stosunki osadnicze w mikro- i makroskali, a wynikające z tego wnioski porównamy z innymi terenami. Zostanie także podjęta próba odpowiedzi na pytanie o organizację struktury społecznej i jej funkcjonowanie. Tę część opracowania zamkną uwagi o gospodarce plemion grupy tarnobrzeskiej. Kolejne zagadnienie, to niejako połączenie wniosków osadniczych z tradycyjną analizą materiałów, czyli próba zarysowania prehistorii regionu ze szczególnym zwróceniem uwagi na jego odrębności i znaczenie dla całej grupy tarnobrzeskiej.

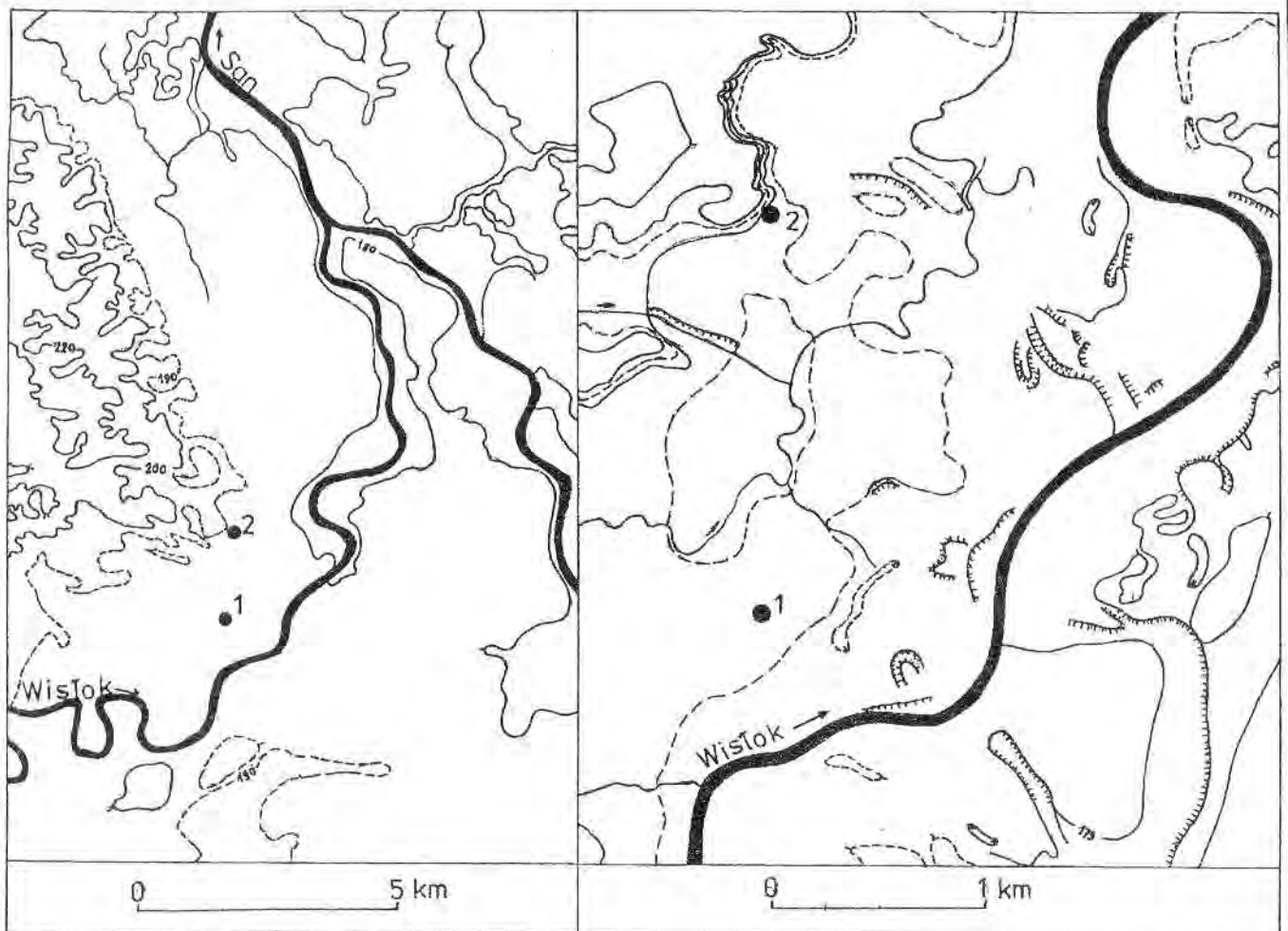
brzeskiej. Do pracy została włączona publikacja materiałowa dwóch cmentarzysk - Chodaczów, stan. 2 i Grodzisko Dolne, stan. 1. One to dostarczyły głównego zasobu źródeł, który stanowił podstawę prezentowanych tu rozważań.

Założeniem pracy jest także zwrócenie uwagi na niepodnoszone do tej pory aspekty badań grupy tarnobrzeskiej lub dotychczas tylko sygnalizowane. Jako przykład można wymienić zagadnienie przestrzennego i chronologicznego rozplanowania poszczególnych cmentarzysk i wynikające z tego wnioski. Istotne są tu wyniki analiz antropologicznych, dające możliwość pełniejszego wykorzystania zasobu informacji źródłowych. Przytoczone zostaną także wyniki innych, specjalistycznych badań - archeozoologicznych, metaloznawczych, analizy szkielet - dające możliwość pełniejszego wnioskowania.

Pełne poznanie mechanizmów występujących na etapie powstawania i zaniku kultury nie jest możliwe bez chociażby pobieżnego prześledzenia stosunków osadniczo-kulturowych panujących w czasach bezpośrednio z nią „sąsiadujących”. Dlatego będzie tu mowa, w ograniczonym jednak zakresie, także o kulturze trzcinieckiej i kulturach okresu lateńskiego oraz wpływów rzymskich.

1.2. STAN BAZY ŹRÓDŁOWEJ

Główną bazę źródłową prezentowanego opracowania stanowią informacje o 454 stanowiskach grupy tarnobrzeskiej (zob. zestawienie w aneksie 9.1). Nie wszystkie z nich mają jednakową wartość poznawczą. Są bowiem wśród nich cmentarzyska i osady badane wykopaliskowo, nawet przez kilka sezonów, ale także stanowiska znane jedynie z badań powierzchniowych. O ile w studiach osadniczych mają one w zasadzie zbliżoną wartość, o tyle dla dociekań chronologiczno-kulturowych zdecydowanie większe znaczenie mają stanowiska z dużą ilością źródeł, w tym zwłaszcza cmentarzyska. W regionie mamy zlokalizowane 22 cmentarzyska, które jednak także nie są w pełni porównywalne. Mieszczą się tu zarówno nekropole znane jedynie wyrywkowo, jak też i te o znacznej ilości grobów (w tym największe cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Paluchach). Niejednokrotnie jest też stopień dostępności źródeł i wiążąca się z tym możliwość ich wykorzystania w analizach i rozważaniach chronologicznych. Niektóre cmentarzyska czekają dopiero na pełne opracowanie (Manasterz, stan. 6, Wylewa, stan. 4, Tryńcza, stan. 1), na innych prowadzi się ciągle prace wykopaliskowe (Paluchy, stan. 1). W tym kontekście szczególnego znaczenia nabierają trzy nekropole z rejonu Grodziska Dolnego i Choda-

Ryc. 1. Lokalizacja cmentarzysk w Chodaczowie, stan. 2 (1) i Grodzisku Dolnym, stan. 1 (2)

czowa. Jedną z nich - Grodzisko Dolne, stan. 2 - została opracowana i opublikowana już w 1962 roku (K. Moskwa 1962), a dwie inne - Grodzisko Dolne, stan. 1 i Chodaczów, stan. 2 - są przedmiotem m.in. niniejszej publikacji. One to dostarczyły głównego zasobu źródeł, dla prezentowanych tu rozważań chronologicznych. Materiały z innych stanowisk wykorzystano w ograniczonym zakresie, na jaki pozwalał stan ich opracowania i publikacji. Wartość omawianych cmentarzysk podnosi fakt ich bezpośredniego sąsiedztwa (ryc. 1) i zbieżności chronologicznej.

Materiały z cmentarzysk w Chodaczowie, stan. 2 i Grodzisku Dolnym, stan. 1, obejmują łącznie 256 pochówków, z których zdecydowana większość pochodzi z tradycyjnie rozumianej I fazy grupy tarnobrzeskiej. Dlatego też właśnie problematyka tego okresu będzie zajmowała najwięcej miejsca. W tej ogólnej liczbie grobów mieszczą się zarówno pochówki odkrywane wcześniej, przed systematycznymi badaniami (np. w Grodzisku Dolnym dwa groby odkryte w 1955 roku przez M. Gedla), jak i zewidencjonowane w wyniku takich prac. Nie wszystkie groby mają jednakową wartość poznawczą. Dotyczy to zwłaszcza cmentarzyska w Chodaczowie, gdzie stwierdzono bardzo dużą liczbę pochówków silnie zniszczonych lub bardzo poważnie uszkodzonych przez głęboką orkę. Fakt ten z pewnością rzutuje na wartość wniosków. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabierają zespoły z Grodziska, lepiej zachowane, a tym samym ciekawsze. Niewątpliwie słabą stroną bazy źródłowej jest długi czas dzielący opracowanie od odkrycia i zbadania stanowiska. Efektami są, na szczęście nieliczne, zaginięcia materiału zabytkowego, w tym także kostnego. W tej grupie wątpliwości mieści się też różne autorstwo badań, które mimo ogólnych cech obiektywizmu, nosi zawsze znamiona subiektywnych obserwacji w trakcie badań.

Ostrość wnioskowania osłabia również i to, iż *de facto* dysponujemy jedynie fragmentami niegdyś funkcjonujących nekropoli. Ani stanowisko w Grodzisku Dolnym, ani w Chodaczowie nie zostało przebadane w całości, a wznowienie badań jest niemożliwe ze względu na obecne ukształtowanie terenu i istniejącą tam infrastrukturę. Z analizy planów cmentarzysk wyraźnie widać, że należy się liczyć z kontynuacją grobów na terenie jeszcze nie przebadanym. Szczególnie wyraźnie jest to widoczne w północnej części stanowiska w Grodzisku i wschodniej w Chodaczowie.

Ogólna liczba zespołów grobowych nie jest duża, jak na warunki grupy tarnobrzeskiej, z której znamy przecież cmentarzyska liczące po około 1000 grobów (Bachórz-Chodorówka, Pałuchy, Machów, Pysznica). Wartość naszych materiałów nie polega więc na ilości, a raczej na ich jakości, co dotyczy zwłaszcza Grodziska Dolnego. Kolejnym, niezwykle ważnym aspektem jest bliskość cmentarzysk, która musi być efektem pierwotnych więzi osadniczych nad dolnym Wisłokiem. Do tego należy dodać i inne cmentarzyska, położone w pobliżu i tak samo datowane (Manasterz, Pałuchy, Wierzawice, Piskorowice? - por. W. Błajer, S. Czopek, A. Kostek 1991). Mamy więc w pełni czytelny region, tak istotny dla poznania genety i rozwoju całości grupy tarnobrzeskiej. Niestety materiały z cmentarzysk w Manasterzu i Pałuchach nie zostały

jeszcze w całości opublikowane, co także rzutuje na prezentowane tu wnioski i hipotezy. Rozpatrzenie stosunków osadniczo-kulturowych w mniejszych regionach jest postulatem wysuwającym od dawna (por. S. Czopek, J. Nogaj 1989, s. 362; B. Gediga 1991, s. 24), jednak jak do tej pory nie w pełni zrealizowanym. Badania mikroregionalne są szansą odpowiedniego powiązania źródeł sepulkralnych z całym kontekstem środowiskowo-kulturowym i kompleksowego spojrzenia na funkcjonowanie rzeczywistych wspólnot. Mówi się, że „zaspokajają głód informacji” (J. Piontek L. Czerniak 1988, s. 103) czytelny w większości dotychczasowych publikacji. Bardzo często opracowania cmentarzysk ograniczają się tylko do analiz chronologicznych i kulturowych, nie zwracają uwagi na cały kontekst osadniczy, którego analiza jest istotna dla prześledzenia węzłowych problemów prehistorii.

Poważnym brakiem źródłowym są badania osad, które w studiach osadniczych odgrywają bardzo istotną rolę. Z całego obszaru mamy zaledwie dwie szerzej zbadane osady - Białobrzegi, stan. 1 i 5, które także nie doczekały się jeszcze pełnego opracowania i publikacji. Wyniki tych badań będą jednak tu wykorzystane. Swoistym paradoksem jest fakt, iż znanym cmentarzyskom nie towarzyszą zbadane osady, a w mikroregionie, w którym osady badano, nie potrafimy jak na razie wskazać pewnej nekropoli. Rozłożenie „akcentów” jest więc nierównomierne, stąd wnioskowanie musi uwzględniać i ten fakt źródłowy. Oczywiście, potrafimy dziś wskazać dużo więcej stanowisk, które z całą pewnością są osadami ludności grupy tarnobrzeskiej. Ze względu na brak badań nie można jednak precyzyjnie określać np. ich wielkości, rozplanowania, a zwłaszcza czasu funkcjonowania (chronologii), co jest kwestią podstawową przy śledzeniu dynamiki procesów osadniczych.

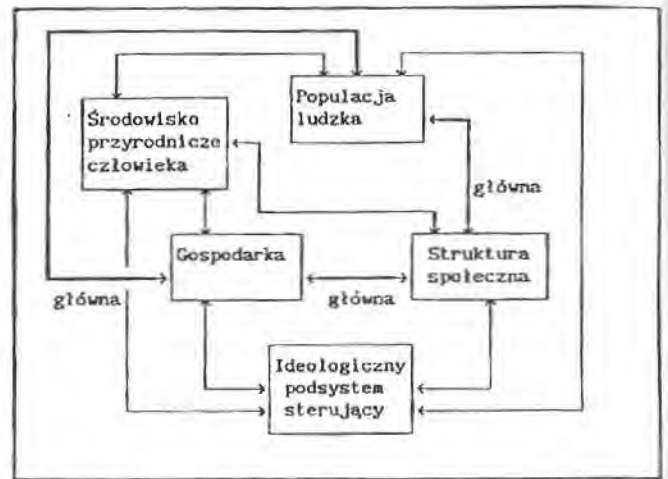
Braki w poznaniu osad grupy tarnobrzeskiej są szczególnie mocno czytelne (Z. Bukowski 1979a, s. 229 n.). Fakt ten z całą pewnością będzie rzutował na wyniki zawartych w niniejszej pracy analiz. Jednocześnie wynika z tego już na wstępie postulat podjęcia szerszej akcji wykopaliskowej właśnie na takich stanowiskach.

Dla pokazania tła osadniczego w regionie zostaną wykorzystane wyniki badań powierzchniowych (por. H. Jankuń 1983, s. 26-27), realizowanych w ramach programu Archeologicznego Zdjęcia Polski. Mimo, iż są to w znacznej większości badania autora (lub prowadzone przy jego współudziale), dla ujednoczenia kryteriów i zasad klasyfikacji materiałów przeprowadzono ich weryfikację. Całą ceramikę powtórnie przeanalizowano, starając się zweryfikować dane w zakresie przynależności kulturowej i chronologicznej materiałów. Wyniki uwzględnione w tej pracy (por. zestawienia w aneksie) odbiegają czasami w sposób dość znaczny od określeń na Kartach Ewidencji Stanowisk Archeologicznych w dokumentacji AZP. Autor ponosi za nie całkowitą odpowiedzialność, a za poprawnością przemawia jednolitość kryteriów. Postępowanie takie zastosowano także w stosunku do kultury trzcinieckiej (por. aneks). Założono bowiem, że pokazanie stosunków osadniczych na interesującym nas terenie także w odniesieniu do tej kultury, jest istotne z punktu widzenia wczesnej fazy grupy tarnobrzeskiej.

Ogółem uwzględniono badania na 27 arkuszach AZP, stanowiących w całości pokrycie analizowanego obszaru.¹ Użytkowano informacje o 454 stanowiskach, zlokalizowanych na obszarze 1048 km². Do tego należy dodać jeszcze stanowiska, których położenia w terenie nie udało się dokładnie określić (por. aneks). Taka baza źródłowa jest zdecydowanie różna jakościowo i ilościowo w porównaniu ze znanymi jeszcze do niedawna stanowiskami grupy tarnobrzeskiej. W katalogu Kazimierza Moskwy z całej Polski południowo-wschodniej, a więc obszaru nieporównywalnie większego, umieszczono tylko 320 stanowisk (K. Moskwa 1976). W nowszej pracy autor ten wspomina o 400 stanowiskach (K. Moskwa 1982, s. 301). Podobnie na korzyść naszego regionu wypadną porównania z innymi prowincjami kręgu łuzycyckiego (np. J. Ostoja-Zagórski 1982, s. 63 n. - regiony ponad dwukrotnie większe ze znacznie mniejszą liczbą stanowisk). Obrazuje to potrzebę zmiany stosunku do całości materiałów zabytkowych i konieczność analiz mikroregionalnych. Bez odpowiedniego uporządkowania źródeł i faktów na właśnie takim poziomie nie może być mowy o postępie badań w skali makro i szerszej, obejmującej całe grupy kulturowe.

1.3. PRZYDATNOŚĆ RÓŻNYCH KATEGORII ŹRÓDEŁ W STUDIACH OSADNICZYCH I KULTUROWYCH

Rola cmentarzysk w rekonstrukcji stosunków kulturowych jest bezsporna. One to zwykle dostarczają efektywnych i zarazem efektywnych źródeł do studiów nad chronologią i periodyzacją materiałów z określonych stref, grup czy całych kultur. W tym aspekcie rzeczywiście trudno je przecenić. Dlatego też analizy materiałów sepulkralnych akcentują właśnie tę stronę danych źródłowych. Niezwykle rzadko sięga się po informacje, które są jak gdyby głębiej ukryte. Ich wydobywanie zależy od wykorzystania niezbyt popularnych jeszcze metod badawczych, ale przynoszących znaczne efekty (por. np. S. Kadrow, A. i J. Machnikowie 1991). Interpretacja źródeł w naukach historycznych bazuje na dwojakiej wiedzy - tzw. źródłowej, wynikającej ze znajomości samych faktów (tu: materiałów) oraz pozaźródłowej (J. Topolski 1984, s. 334 n.), leżącej poza polem obserwacji archeologicznej. W tym kontekście niezwykle istotne wydaje się wykorzystanie innych dyscyplin. O ile np. przytaczanie wyników badań antropologicznych jest w zasadzie powszechne, o tyle dalej idące do-

Ryc. 2. Schemat współzależności elementów systemu biokulturowego kultur postpaleolitycznych, wg J. Piontka (1995)

ciekawienia demograficzne nie należą do zbyt częstych. Podobnie przedstawia się sprawa studiów nad strukturami społecznymi, gospodarczymi i terytorialnymi.

Zasób informacji niesionych przez cmentarzysko jest bardzo rozległy. Ich początek to konkretna decyzja lokalizacyjna, zakładająca nekropole w określonym miejscu (por. T. Malinowski 1962, s. 91-94). Następnie, to ustalenia (lub ich brak) co do wewnętrznego układu cmentarzyska, charakteru obrządku, regul wyposażania grobów, wreszcie liczby pochówków (por. B. Gediga 1963, s. 30 n.). Jak z tego widać tutaj także mieszają się elementy „wewnętrzne z zewnętrznymi”. W najprostszym rozumieniu terytorialno-przełęcznym, cmentarzysko to określone miejsce. Stąd też jako takie podlega tym samym prawom co i pozostałe stanowiska archeologiczne, a więc także powinno być analizowane właśnie z tego punktu widzenia. Tymczasem w literaturze przedmiotu obserwujemy cały wachlarz postaw metodologicznych, dotyczących przydatności cmentarzysk w studiach osadniczych. Z oczywistych względów decydującą rolę odgrywają tu osady, ale nie można zapominać o nekropolach. Dwie skrajne postawy to negowanie roli cmentarzysk w archeologii osadnictwa (J. Piontek, L. Czerniak 1988, s. 136) lub pełne wnioskowanie o stosunkach osadniczych nieomal wyłącznie na podstawie takich stanowisk (S. Czopek 1992b, s. 103 n.; A. Mierzwinski 1994, s. 14 n.). Dotyczy to zwłaszcza kultur znanych prawie wyłącznie z cmentarzysk. Dla epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, w których dominacja źródeł sepulkralnych jest bardzo wyraźna, przeważa pogląd o istotnej roli dużych cmentarzysk, które były „miejszem wyznaczającym funkcjonowanie wspólnoty lokalnej” (S. Kurnatowski 1992, s. 22-23). Wydaje się, że najbardziej prawidłowa wykładnia to stwierdzenie, że „dla badań osadnictwa cmentarzyska mają (...) tym większe znaczenie, im lepiej są zachowane, im dokładniej zbadane i opracowane” (H. Jankuhn 1983, s. 18). Nabiera to szczególnej ostrości w zestawieniu właśnie z materiałami tzw. cyklu łuzycyckiego, dla którego od wielu lat obserwuje się prymat tego typu stanowisk („lepiej zbadane i opracowane”) nad osadami i wszelkimi innymi formami osadnictwa. Pewnym wyjątkiem jest tu osadnictwo gro-

¹ Uwzględniono następujące obszary (w nawiasie autor i rok badań): 96-79 (K. Moskwa 1980), 96-80 (J. Libera 1990), 96-81, (M. Florck 1988), 97-79 (K. Moskwa 1980), 97-80 (J. Podgórska-Czopek i zespół 1991), 97-81 (J. Podgórska-Czopek i zespół), 98-79 (S. Czopek 1988), 98-80 (J. Nogaj 1988), 98-81 (J. Podgórska-Czopek i zespół 1991), 99-79 (S. Czopek, J. Podgórska-Czopek 1988), 99-80 (S. Czopek 1984), 99-81 (S. Czopek 1991), 99-82 (A. Kostek 1989), 100-79 (E. Banasiewicz, S. Czopek 1987), 100-80 (S. Czopek, J. Podgórska-Czopek 1984), 100-81 (J. Podgórska-Czopek 1991), 100-82 (A. Kostek 1988), 101-79 (A. Barłowska, S. Czopek 1982), 101-80 (S. Czopek, J. Podgórska-Czopek 1984), 101-81 (S. Czopek, S. Kadrow 1985), 101-82 (J. Chochorowski 1988), 101-83 (J. Chochorowski 1985), 102-79 (E. Kłasińska 1982), 102-80 (S. Czopek, S. Kadrow 1985), 102-81 (S. Czopek 1987), 102-82 (A. Lubelczyk 1985), 102-83 (A. Lubelczyk 1993).

dowe, co jednak w oczywisty sposób nie dotyczy obszaru grupy tarnobrzeskiej.

W modelowym ujęciu pełna charakterystyka społeczeństw pradziejowych powinna zawierać pięć zasadniczych elementów (ryc. 2) - populację ludzką, środowisko przyrodnicze, gospodarkę, strukturę społeczną oraz tzw. ideologiczny podsystem sterujący, rozumiany jako program „zachowań społecznych i gospodarczych” (J. Piontek 1995, s. 31-32). Ten ostatni czynnik składowy systemu biokulturowego określany bywa także jako „świadomość” jednostek i grup (J. Piontek, A. Weber 1988, s. 18). Dla wszystkich społeczności postpalcolitycznych, główną relacją jest zależność między populacją a systemami i strukturami społecznymi i gospodarczymi (ryc. 2). Odpowiednie poznanie elementów tego modelu, a zwłaszcza wzajemnych relacji między nimi, prowadzi do pełnej syntezy pradziejowej (por. też J.K. Kozłowski, S.K. Kozłowski 1983, s. 8-9). Bez tego szerokiego kontekstu źródła archeologiczne traktowane być mogą jedynie jako instrument do poznania stosunków chronologiczno-kulturowych, a więc jedynie „bepośrednio obserwowalnej warstwy procesu dziejowego” (A. Palubicka, S. Tabaczyński 1986, s. 58). Tymczasem materiały z cmentarzysk niosą właśnie poważny zasób potencjalnych możliwości badawczych wszystkich pięciu elementów składowych struktury systemu biokulturowego. Oczywiście jest, że właśnie cmentarzyskom należy przypisać wiodącą rolę w rekonstrukcji systemu społecznego, wielkości i charakteru populacji oraz w poważnej części ideologicznego podsystemu sterującego. Mniejsze znaczenie ma tu poznanie gospodarki i szeroko pojętej roli środowiska, egzemplifikowanej przez stosunki osadnicze.

Drugą grupę stanowisk reprezentują osady. Mają one decydujące znaczenie w określaniu form osadnictwa, struktur gospodarczych i społecznych. Ich roli w badaniach osadniczych nie trzeba szerzej uzasadniać (H. Jankuhn 1983, s. 20). Nie wystarczy jednak samo zlokalizowanie osad. Konieczne są badania pozwalające określać wszystkie aspekty funkcjonowania stanowiska. O ile więc w studiach osadniczych osiedla mają swą ugruntowaną pozycję, o tyle przydatność materiałów pozyskanych w trakcie ich badań dla wniosków chronologiczno-kulturowych nie zawsze bywa dostrzegana. Tymczasem odpowiednio zbadane i przeanalizowane osady mogą stanowić podstawę całego systemu periodyzacyjnego (por. S. Kadrow 1991).

Zupełnie odmienną kategorią źródłową są skarby i luźne znaleziska zabytków metalowych. W badaniach osadniczych nie odgrywają one większej roli (H. Jankuhn 1983, s. 25). Informują jedynie o obecności w danym czasie określonych grup ludzkich, czy też jednostek. Mogą jednak, w powiązaniu z innymi stanowiskami dostarczyć niejako informacji uzupełniających ogólny obraz osadnictwa. Niekwestionowana jest natomiast ich rola w rozpatrywaniu stosunków kulturowych i chronologicznych. Dość powiedzieć, że w zasadzie cała chronologia epoki brązu bazuje na czasowej zmienności przedmiotów metalowych. Duże znaczenie ma tu pojęcie horyzontów skarbow.

Z analizowanego obszaru, brak jak dotąd stanowisk innego rodzaju, w tym takich, które mogłyby dostarczyć pew-

nych informacji o sposobie i funkcjonowaniu osadnictwa. Chodzi tu np. o ślady gospodarki rolniczej, wydobywania i przeróbki surowców czy też w pełni czytelne ośrodki kultowe (por. H. Jankuhn 1983, s. 21-24). Kwestią dość oczywistą jest, że one istniały, problem polega na ich identyfikacji.

W podjętym zakresie badań ujawnia się konieczność korzystania z pomocy innych dyscyplin, bowiem prahistoria jest typową nauką wieloaspektową (J. Piontek, A. Weber 1988, s. 26). Szczególnego znaczenia nabierają charakterystyki warunków środowiskowych (E. Kosiński 1988, s. 63 n.), bowiem to one właśnie determinowały określone decyzje osadnicze i funkcjonowanie struktur gospodarczych, a także i społecznych. Będzie to dobrze czytelne w dalszej części prezentowanego opracowania.

1. 4. STAN BADAŃ NAD STRUKTURAMI OSADNICZYMI GRUPY TARNOBRZESKIEJ

Szybki rozwój badań nad osadnictwem starożytnym (H. Jankuhn 1983, s. 16 n.), jaki archeologia polska zanotowała w ciągu ostatnich lat, niestety nie idzie w parze z odpowiednim poznaniem grupy tarnobrzeskiej. Przeszkodą nie jest tu ubóstwo bazy źródłowej, bo ta przedstawia się imponująco (por. K. Moskwa 1976 s. 139 n., mapa 1; M. Gedl 1989a, s. 27 n.), ale raczej subiektywne odczucia i postawy metodologiczne poszczególnych badaczy.

W dotychczasowej literaturze można wyróżnić co najmniej kilka sposobów rozumienia osadnictwa (S. Kurnatowski 1978, s. 158 n.), z których dla nas istotne są dwa. Pierwszy, traktuje osadnictwo jako nieodłączną część charakterystyki materiałów zabytkowych, przy czym preferowane są próby wydzielenia pewnych skupisk stanowisk w określonych przedziałach chronologicznych (por. np. K. Moskwa 1976, s. 139) lub nawet w ciągu całego trwania grupy tarnobrzeskiej (J. Michalski 1989, s. 293, zwłaszcza mapa 2). W tym ujęciu „rozwoj osadnictwa” rozumiany jest jako historia zasiedlenia danego, przeważnie dużego terenu. Odrębną kwestią jest baza źródłowa, jaką wykorzystywano do tego typu wniosków. Opracowania te bazowały na starszych badaniach, nie uwzględniających lawinowego przyrostu stanowisk po rozpoczęciu realizacji programu Archeologicznego Zdjęcia Polski. W pewnym sensie dotyczy to także informacji dostarczanych przez starsze badania powierzchniowe, które traktowano jako mniej istotne lub mało wiarygodne. Stąd też można wskazać wiele przykładów dobrze opracowanych stanowisk, głównie cmentarzysk, które są w pewnych regionach jedynymi punktami na mapach.

Odmienne postawa cechuje opracowania wykorzystujące źródła odkryte w trakcie badań powierzchniowych oraz zdobyte teoretyczne (czy może bardziej uniwersalne) „archeologii osadnictwa”. Dotyczą one w zasadzie nielicznych regionów. Pierwsze próby ich wydzielenia znajdujemy u K. Moskwy (1976, s. 145 n.). I tak dla fazy I wymienił on 4 skupiska (regiony): podkarpackie, w widłach Wisły i Łęgu, nad środkowym Sanem i dolnym Wisłokiem oraz wyróżnione na podstawie występowania zabytków brązowych skupisko na

zachód od Rzeszowa. Według współczesnych kryteriów stosowanych w geografii (archeologii) osadnictwa, jedynie zgrupowanie stanowisk pomiędzy Wisłą a Łęgie-1 spełniało warunki, aby wydzielać je w odrębny region osadniczy. Pozostałe (K. Moskwa 1976, mapa 3), zajmują albo zbyt dużą powierzchnię, albo cechuje je zbyt rozproszony obraz osadnictwa w wyraźny sposób odzwierciedlający niedostatki źródłowe. W fazie II obserwujemy na dobrą sprawę rozwój jednego, dużego skupiska (regionu) w widłach Wisły i Sanu, a w fazie III ponowny rozwój, z wydzielanymi dwoma bardzo dużymi regionami - nizinnym i podkarpackim (K. Moskwa 1976, s. 147-149, zwłaszcza mapa 4, 5). Taki, zbyt zgeneralizowany obraz osadnictwa jest dziś nie do przyjęcia. Stąd też zachodzi potrzeba wyodrębnienia rzeczywistych regionów osadniczych i określenia struktury osadniczej. Zgodnie z obowiązującymi ustaleniami, elementami struktury osadniczej są: mikro-, mezo- i makroregiony. Jednostki wydzielone przez K. Moskwę, mogłyby być co najwyżej makroregionami, jednak o słabo rysujących się granicach. Natomiast zgrupowania stanowisk wydzielone przez J. Michalskiego (1989, s. 293 n., zwłaszcza mapa 2) w liczbie 10 odpowiadają w ogólnych zarysach definicji mezoregionu. Oczywiście można dyskutować nad ich zasięgiem i granicami, ale wydaje się, że w ogólnych zarysach odzwierciedlają one rzeczywiste koncentracje osadnictwa grupy tarnobrzeskiej, czytelne na wstępnym etapie jej poznawania. Dokładniejsza analiza, podejmująca próby wydzielenia jeszcze mniejszych jednostek - mikroregionów - dotyczy już niewielu obszarów. Pierwszym jest dolina górnego Sanu z cmentarzyskiem w Bachórze-Chodorówce, drugim dolina dolnego Wisłoka, a trzecim dolina Wisły.

Nadszańskie skupisko osadnicze (M. Gedl 1983c, s. 284-285; 1989d, 1994, ryc. 2) obejmuje co najmniej kilka stanowisk, z centralnie położonym, dużym (789 grobów, a szacunki mówią nawet o 1200) cmentarzyskiem (M. Gedl 1994, s. 15 n.). Towarzyszące mu punkty osadnicze zlokalizowane są przeważnie na skraju „wysokiej terasy wyniesionej ponad zalewową dolinę Sanu” (M. Gedl 1989d, s. 319 n., mapa na ryc. 1). Wyraźnie jest tu sugerowany model użytkowania jednego, dużego cmentarzyska przez ludność zamieszkującą w kilku osadach - „wydaje się, że osada nie była zwarta, tylko rozczłonkowana na kilka mniejszych jednostek zlokalizowanych głównie na skraju wyższej terasy ponadzalewowej, porozielenych od siebie obniżeniami terasy i bocznymi dolinkami. Były to wszystko niewielkie osiedla, po których pozostały nieliczne jamy wglębione w ziemię „ (M. Gedl 1989d, s. 319-320). Z wyliczeń przeprowadzonych przez antropologów wynika, że cmentarzysko w Bachórze-Chodorówce było użytkowane przez grupę liczącą około 97 osób (B. Szybowski, E. Wiśniewska 1989b, s. 447). Być może poszczególne osady odpowiadały mniejszym grupom (rodom lub rodzinom?). W takim ujęciu ginie jednak aspekt dynamiki osadniczej. Cmentarzysko w Bachórze-Chodorówce było użytkowane przez dość długi okres. Niestety, nie możemy nic powiedzieć na temat, czy poszczególne osady funkcjonowały w tym samym czasie, czy też są efektem zasiedlania w krótszych okresach (osadnictwo przenoszące się). W takiej sytuacji można by było liczyć się nawet z jedną, dużą grupą, przenoszącą

swą osadę co pewien czas. W odległości około 4-5 km od tego skupiska funkcjonowało drugie, prawdopodobnie o takim samym charakterze (M. Gedl 1983c, s. 285). Tak więc w Kotlinie Dynowskiej funkcjonowały co najmniej 2 skupiska, odpowiadające jakimś odrębnym formacjom o charakterze terytorialno-gospodarczym, łącząc się zapewne w jednostkę wyższego rzędu - tzw. małe plemię (?). Wykorzystywano zarówno łąki leżące w szerokiej dolinie Sanu (gospodarka hodowlana), jak i urodzajne gleby pylaste (uprawa roli) w wyższych partiach doliny. Lokalizacja cmentarzyska w Bachórze jest podobna do położenia znanych stąd osad. Osadnictwo z epoki brązu ma tu wyraźny układ strefowy, ciągnący się wzdłuż Sanu, z centralnie umieszczonym cmentarzyskiem (M. Gedl 1983c, s. 285, ryc. 11; 1989d, ryc. 1; 1994, ryc. 2). Skrajnie rozmieszczone stanowiska położone są w odległości około 1300-1700 m od nekropoli. Strefa ta obejmuje więc około 3 km.

Drugim obszarem, dla którego możemy mówić o pewnych analizach osadniczych jest dolina dolnego Wisłoka (S. Czopek, J. Nogaj 1989; S. Czopek, J. Podgórska-Czopek 1995, mapa s. 42 ryc. 9), określona pierwotnie niezbyt precyzyjnie jako mikroregion. W przeciwieństwie do poprzedniego regionu, osadnictwo grupy tarnobrzeskiej jest tu rozbijane na dwa zakresy chronologiczne - pierwszy, wiązany z fazą wczesną oraz drugi, z typowymi elementami fazy III z wczesnej epoki żelaza. O ile ten drugi może być czytelny na całej długości doliny dolnego Wisłoka, o tyle pierwszy uchwytany jest jedynie w jej wschodniej strefie, przez co w wyraźny sposób łączy się ze skupiskiem nadszańskim (W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991). Dokładna analiza rozmieszczenia stanowisk i dostępnych danych o warunkach środowiska doprowadziła do następujących konkluzji (S. Czopek, J. Nogaj 1989, s. 348-349, 359-360): „ludność grupy tarnobrzeskiej w dolinie Wisłoka zajmowała głównie tereny piaszczyste”, wykazując mniejsze zainteresowanie terenami lessowymi i pokrytymi ciężkimi glebami gliniastymi; stanowiska położone są na miejscach suchych, eksponowanych, aczkolwiek o niewielkim stopniu ekspozycji z zaznaczeniem lekkiej preferencji stoków południowych; największe osady usytuowane są na pograniczu terasy nadzalewowej holocenińskiej i plejstocenińskiej lub na tej ostatniej; w sieci osadniczej funkcjonowały zarówno osady duże, jak i mniejsze; podstawowy model osadniczy to okręgi terytorialne o promieniu około 1 km, z centralnie położonym cmentarzyskiem i kilkoma osadami (?).

J. Michalski w opublikowanym ostatnio opracowaniu (1991) przeanalizował kilka dalszych, wybranych mikrostruktur osadniczych grupy tarnobrzeskiej. Pierwsze z nich to 7 stanowisk z okolic Polańca, występujących w 2 skupiskach (4 + 3). Większość z nich ma położenie krawędziowe, na piaszczystych terasach nadzalewowych. Podobnie zlokalizowane są stanowiska w okolicach Machowa, w drugim z analizowanych w cytowanej pracy skupisk. Zgrupowanie kolejne, to stanowiska w rejonie Koprzywnicy zajmujące „eksponowane wydmy piaszczyste, rozrzucone wśród podmokłych łąk” (J. Michalski 1991, s. 27). W swych konkluzjach J. Michalski próbuje określić model funkcjonowania osadnictwa oraz zwrócić uwagę na gospodarkę. I tak na Wysoczyźnie Polanieckiej i Garbie Tarnobrzeskim (Polanice, Machów) widzi

on ząębienie się dwóch modeli gospodarczych - rolnictwa wypaleniskowego z chowem wygonalnym i rolnictwa ogrodowego z chowem stacjonarnym, przy czym ten ostatni lepiej przystaje, jego zdaniem, do warunków środowiskowych i stwierdzonych preferencji osadniczych (terasy denne i krańdżiowe partie teras nadzalewowych). Taka gospodarka musiała prowadzić do „koncentracji osadnictwa wymuszonej przez częściowo ograniczoną strefę działalności gospodarczej oraz do limitowania liczby ludności, która w tej strefie musiała się wyżywić” (J. Michalski 1991, s. 48). Z przeprowadzonych wyliczeń i szacunków, wynika, iż podstawową strefą

działalności był obszar około 7 km², na którym mogła żyć grupa około 50-osobowa. Taki model miał obowiązywać w północnej części obszaru zajętego przez grupę tarnobrzeeską. W południowej należy widzieć większą rolę hodowli, zwłaszcza typu pasterskiego. Miało to dotyczyć np. terenów nad górnym Sanem, tj. dynowskiego skupiska osadniczego.

Inne, z pewnością istniejące - świadczą o tym chociażby tak dobrze znane cmentarzyska - regiony (mikroregiony) osadnicze grupy tarnobrzeeskiej nie doczekały się dogłębnej analizy i dalej idących wniosków.

2. CHARAKTERYSTYKA KULTUROWA - ZARYS PROBLEMATYKI

2.1. CHARAKTERYSTYKA PRZEMIAN KULTUROWYCH - PRÓBA UCHWYCENIA ZMIENNOŚCI CHRONOLOGICZNEJ POSZCZEGÓLNYCH KATEGORII ŹRÓDEŁ

2.1.1. ŹRÓDŁA RUCHOME

2.1.1.1. ZABYTKI METALOWE

Przedmioty wykonane z metalu, a w naszym przypadku z „brązu” i żelaza należą do najważniejszych kategorii źródeł. Decyduje o tym długoletnia tradycja badawcza, uznająca prymat tego rodzaju zabytków w określaniu chronologii cmentarzysk oraz wszelkich prób periodyzacyjnych. Dotyczy to także grupy tarnobrzeskiej (por. np. K. Moskwa 1976, s. 20 n.; J. Chochorowski 1989, s. 559 n.). Stąd też od nich właśnie rozpoczniemy analizę materiałową.

Surowiec brązowy i żelazny

Danych o surowcu brązowym, który był używany do produkcji ozdób, narzędzi i broni dostarczają analizy metalograficzne. Dysponujemy takimi dla kilku przedmiotów z Grodziska Dolnego i Chodaczowa, skarbu z Sieniawy i niektórych luźno odkrytych zabytków. W pełni porównywalne mogą tu być jedynie te, które wykonano tą samą metodą (i w naszym przypadku w tym samym laboratorium). Warunek ten spełniają „brązy” z Grodziska, Chodaczowa i dwa luźne zabytki z Kosiny (bransoleta) i Sarzyny (siekierka), zbadane metodą analizy spektralnej³. Już ze zbiorczego zestawienia (tabela I) widać, że mamy tu do czynienia z co najmniej dwoma grupami surowcowymi. Pierwsza z nich, charakterystyczna dla Chodaczowa, cechuje się dużym udziałem cyny (poza jednym przedmiotem, gdzie nie ma jej wcale) - od 4 do 42%, brakiem domieszek manganu i kobaltu oraz zaledwie w jednym przypadku stwierdzonym udziałem strontu i bizmutu. Do tej grupy zbliżają się brązy z Sarzyny i Kosiny, przekraczające nawet stwierdzone w Chodaczowie wielkości domieszek - np. aż 45,38% cyny w bransolecie z Kosiny. Druga część z analizowanych zabytków, charakterystyczna dla

Grodziska, to metal o małej zawartości cyny (do 2%) i stałej obecności wszystkich pierwiastków śladowych. Wylamuje się z tego jedynie naszyjnik, posiadający proporcje zbliżone do klasycznego brązu cynowego - Cu - 89%, Sn - 8% (6-12% cyny w optymalnym składzie brązu cynowego - por. J. Fogel 1983, s. 148). Do optymalnych zbliżają się też 4 bransolety z Chodaczowa (86:13; 93:5; 83:7; 81:12). Na przeciwnym biegunie brązów cynowych stoją stopy o dużej zawartości cyny (brąz biały) - 3 przedmioty z Chodaczowa (68:30; 56:39; 50:42) - oraz o nikłym udziale tego pierwiastka - zabytki z Grodziska (92:2; 96:0,1; 92:1; 95:2; 97:0,3; 94:1; 99:0,05; 95:2; 94:1 i 95:0,6). Zawartość cyny w niektórych zabytkach jest tak mała, że słuszniej należałoby je określać jako miedziane. Cyna występuje w nich najprawdopodobniej jako jedna z naturalnych domieszek. Nazywanie więc wszystkich metali brązami jest nieprecyzyjne i ma w pewnym sensie umowny charakter. W fachowej literaturze (Z. Muszyński 1984, s. 108) za brązy uznaje się stopy miedzi i cyny, o zawartości tej drugiej w granicach 6-20%. Od tej normy, jak widać z naszych zestawień (tabela I), notujemy odchylenia w obydwie strony.

Przyczyna zaobserwowanych rozbieżności może tkwić w odrębnych tradycjach metalurgicznych, stosowanym surowcu lub też może mieć walor chronologizujący. W takim przypadku za ewidentnie starsze należałoby uznać brązy grodziskie (por. niżej). Różnice te nie bardzo dają się wytłumaczyć względami technologicznymi. Teoretycznie najlepsze do odlewania są brązy o dużej zawartości cyny (Z. Muszyński 1984, s. 108), a te wystąpiły akurat w Chodaczowie w prostych technologicznie ozdobach wykonanych z drutu. Ta swoista różnorodność surowcowa zdaje się być typową dla materiałów wczesnotarnobrzeskich. Potwierdzają to analizy zabytków z grobu 101 w Furmanach (S. Czopek, E. Szarek-Waszkowska 1993, PL 396), wykonane tą samą metodą. W jednym zespole grobowym stwierdzono tam zarówno stop o proporcjach 78:20 i 72:24 jak i 94:5, 97:2 czy nawet 98:0,8, 98:1 i 97:0,3. Analizy metali z innych stanowisk grupy tarnobrzeskiej także wskazują na podobne rozbieżności (S. Czopek 1990b), chociaż notujemy także (np. w skarbie z Maćkówki - W. Blajer 1987b, s. 132) zadziwiająco zbieżność cech stopów w wielu przedmiotach (por. też Z. Bukowski 1976, tabela 2).

Przy analizach składów surowcowych stopów należy pamiętać o możliwości istotnych zafalszowań i zniekształceń, które mają swe źródło w wielokrotnym przetapianiu poszczególnych zabytków. Dlatego też największe znaczenie należy

³ Cytowane analizy wykonał mgr Ryszard Zielen z Instytutu Fizyki UMCS w Lublinie. Maszynopis opracowania przechowywany w Archiwum Działu Archeologicznego Muzeum Okręgowego w Rzeszowie.

Tabela 1. Zestawienie wyników analiz wybranych przedmiotów „brązowych”

Zabytek	Cu	Sn	Zn	Pb	Ni	Fe	Mn	As	Bi	Co	Sr	Ag	Zr
Ch 58, tabl. IX, 5	86,02	12,85	—	0,55	0,34	0,43	—	—	—	—	—	0,15	—
Ch 58, tabl. IX, 2	68,59	29,65	0,09	1,04	0,27	1,35	—	—	—	—	—	0,37	—
Ch 58, tabl. VIII, 2	56,29	38,77	0,1	1,43	0,1	1,52	—	0,34	—	—	—	3,12	—
Ch 58, tabl. VIII, 5	49,93	42,25	0,13	1,43	0,17	1,52	—	—	0,18	—	0,29	5,26	—
Ch 58, tabl. IX, 1	93,0	4,75	—	0,56	0,65	1,28	—	0,14	—	—	—	0,71	—
Ch 58, tabl. IX, 3	82,6	7,45	0,05	8,17	0,39	1,78	—	—	—	—	—	1,34	—
Ch 68, tabl. X, 1	81,23	11,97	—	1,79	1,03	1,66	—	0,83	—	—	—	3,14	—
Ch 68, tabl. X, 2	98,6	—	—	0,34	0,49	0,57	—	0,57	—	—	—	—	—
G 127, tabl. XXXVIII, 1	91,7	1,9	1,85	0,95	2,6	0,13	0,45	0,5	0,07	0,1	ś	0,03	—
G 127, tabl. XXXVIII, 3	96,2	0,15	1,0	0,5	0,26	0,35	0,65	0,1	0,05	0,01	ś	0,02	—
G 127, tabl. XXXVIII, 2	92,3	1,2	3,05	1,2	0,54	0,49	0,62	0,24	0,15	0,01	ś	0,04	—
G 127, tabl. XXXVIII, 4	94,9	1,95	1,05	0,5	0,45	0,25	0,37	0,3	0,07	0,02	ś	0,04	—
G 127, tabl. XXXIX, 1	97,1	0,3	0,3	0,65	0,65	0,45	0,1	0,25	0,08	0,03	ś	0,05	—
G 127, tabl. XXXIX, 2	93,6	1,1	1,7	1,4	0,65	0,59	0,5	0,25	0,4	0,02	ś	ś	ś
G 127, tabl. XXXIX, 6	99,1	0,05	0,25	0,02	0,35	0,25	0,05	0,02	—	0,02	ś	ś	—
G 127, tabl. XI, 3	94,6	1,9	0,6	1,6	0,2	0,18	—	0,7	0,1	—	—	0,1	—
G 127, tabl. XL, 6	94,3	1,2	0,27	1,0	0,9	0,3	0,85	0,45	0,07	0,02	ś	0,04	—
G 127, tabl. XL, 2	88,7	7,6	1,1	0,45	0,65	0,4	0,18	0,2	0,55	0,1	ś	0,05	—
G 127, tabl. XXXIX, 5	95,3	0,65	2,2	0,6	0,5	0,12	0,14	0,3	0,02	0,02	ś	0,05	—
Kosina — bransoleta, ryc. 6b	50,58	45,38	—	2,94	0,6	0,97	—	0,23	—	—	—	0,26	—
Sarzyna — siekierka, ryc. 6a	92,43	6,59	0,06	0,41	0,1	0,64	—	—	—	—	—	0,41	—

Uwaga: liczby oznaczają wielkość procentową poszczególnych pierwiastków.

Skróty: Ch — Chodaczów, G — Grodzisko Dolne, odpowiednia liczba przy literze oznacza numer grobu; podano również odsylacz do tablicy z materiałem ilustracyjnym, ś — wielkość śladowa.

przypisać ustaleniom „pierwszych” form, które wyprodukowano z surowca brązowego, bez znacznego udziału złomu. Jest to jednak zadanie niewykonalne, bowiem nie znamy metody, która pozwalałaby na wiarygodne ustalenia w tym właśnie zakresie. W tym też należy upatrywać przyczyny niemożności wskazania konkretnych złóż, z których pochodziła miedź i cyna wykorzystywana do produkcji brązów nad Sanem i Wisłokiem. Część z nich nosi wyraźne piętno oddziaływań południowych (por. niżej). Może to świadczyć nie tylko o związkach stylistycznych, ale też i surowcowych. Nie mamy wprawdzie potwierdzonej miejscowej produkcji „brązów”, ale zapewne miała ona miejsce, zwąwszy na odmienności w stylu niektórych zabytków (W. Blajer, A. Szpunar 1982, s. 313-314). Oczywiście należy się także liczyć z importem gotowych przedmiotów. Warto w tym miejscu wspomnieć o sugestii wykorzystywania w epoce brązu miedzi karpackiej (M. Gedl 1988b).

O wiele mniej możemy powiedzieć o surowcu żelaznym. Wpływa na to mniejsza liczba samych zabytków wykonanych z tego metalu w porównaniu do brązu oraz brak większej serii dokładnych analiz. Te istniejące, sugerują co najmniej dwie grupy surowcowe. Pierwsza z nich to tzw. żelazo świętokrzyskie z niską zawartością fosforu, a druga „miejscowa”, cha-

rakteryzuje się stałym, znaczącym udziałem miedzi (por. S. Czopek 1992c, s. 123-124). Jej obecność stwierdzono w gotowych przedmiotach (szpile z Białobrzegów), żużlu i rudzie darniowej znajdowanej na dwóch osadach białobrzezskich. Może to przemawiać na korzyść istnienia lokalnego ośrodka pozyskiwania żelaza z rud limonitowych, występujących na nisko położonych terenach nad dolnym Wisłokiem (S. Czopek 1992c, s. 124). W takiej sytuacji byłby to jeszcze jeden argument tłumaczący prężne osadnictwo we wczesnej epoce żelaza na tym właśnie obszarze.

Szpile

Materiały znad Sanu i Wisłoka dostarczyły kilku typów szpil. Najliczniej występują w tym zbiorze szpile z główką rozklepaną i zwiniętą w uszko. Znamy je z cmentarzysk w Chodaczowie i Grodzisku Dolnym (tabl. XII, 13; XXX, 5; XXXI, 7; XXXIII, 3; XXXVI, 13) oraz innych nekropoli - Manasterz (E. Chochorowska, J. Chochorowski, B. Reyman-Urbanska 1985, ryc. 2: 1-3), Wierzawice, stan. 4 (K. Moskwa 1984, tabl. I, 7), Wylewa (Sieniawa-Pigany - H. Różańska 1962, tabl. LXXXIV, 6). Należą one do najczęściej spotykanych zabytków tego rodzaju wśród wszystkich materiałów

N48

grupy tarnobrzeskiej. Jest to typ I/a wg K. Moskwy (1976, s. 20-21), cechujący się dużą „rozpiętością chronologiczną i terytorialną”. Szpile z główką zwiniętą w uszko spotyka się już od starszej epoki brązu (M. Gedl 1983a, s. 106 n.), po czym stają się one powszechne w późniejszych stadiach epoki brązu i wczesnej epoce żelaza. Nasze egzemplarze należą do typu z szeroką główką (powstała przez rozklepanie pręta) i wariantu z prostą szyjką (M. Gedl 1983a, s. 109 n.), który nie może być wyznacznikiem chronologicznym właśnie ze względu na powszechność swego występowania (por. też J. Řihovský 1979, s. 135-144; 1983, s. 29-32; M. Novotná 1980, s. 29-40; R. Essen 1985, s. 74 n.; M. Gedl 1994, s. 48). Wyjątkowym zabytkiem jest szpila brązowa ze szkieletowego grobu z Manasterza (E. Chochorowska, J. Chochorowski 1986, ryc. 2a), charakteryzująca się profilowaniem szyjki. Z tego samego stanowiska pochodzi jeszcze druga interesująca szpila o skręcającej (tordowanej) szyjce (E. Chochorowska, J. Chochorowski, B. Reyman-Urbańska 1985, ryc. 2:3).

Elementem datującym nie mogą również być szpile żelazne tego samego typu, znane np. z osady w Białobrzegach (ryc. 3p-s) oraz cmentarzysk - Wierzawice, stan. 7 (K. Moskwa 1976, ryc. 81c; W. Poradyło 1995, tabl. IV, 7) i Wylewa (Sieniawa-Pigany -H. Różańska 1962, tabl. LXXXII, 10; LXXXIII, 8). Charakteryzują się one prostokątnym lub okrągłym przekrojem trzpienia w górnej partii i mniejszymi, w porównaniu z brązowymi, rozmiarami. Wydaje się jednak, że pojawienie się w grupie tarnobrzeskiej szpil żelaznych nie może być chyba wcześniejsze niż HaD (S. Czopek 1992c, s. III n.).

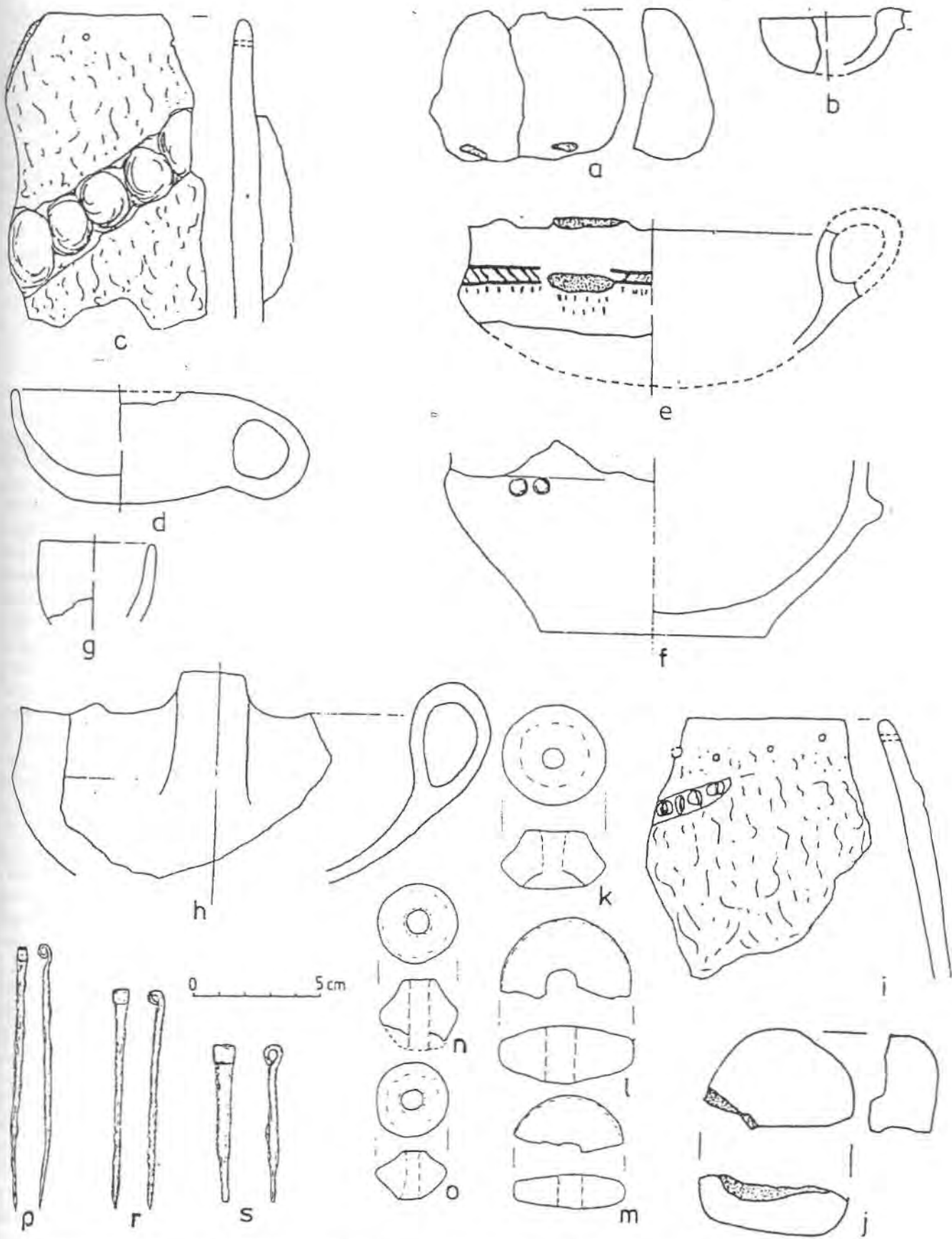
Drugą grupę tworzą szpile z główką zwiniętą w ślimacznicowatą (spiralną) tarczkę. Znamy je z Chodaczowa i Grodziska (tabl. XVII, 11; XXXIII, 14; XXXIX, 5) oraz Paluchów (W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, ryc. 12d). Charakteryzują się one okrągłym w przekroju trzonem i sklepaną w czworokątny drut górną częścią wraz z główką. Posiadają zbliżoną długość - około 14 cm. Różnią się natomiast ilością zwojów w tarczce - od 2 do 3. Wyjątkowa jest tu szpila z grobu 185 w Paluchach (S. Lewandowski 1979, tabl. II, 1), charakteryzująca się ornamentem kresiek i linii w górnej części trzonu. Jest on utrzymany w tej samej „stylizyce” co zdobnictwo niektórych bransolet i naszyjników. Może to określać wczesną pozycję chronologiczną tej szpili. Wszystkie omawiane tu zabytki reprezentują typ II/a wg K. Moskwy (1976, s. 21), datowany przez niego na wczesną i późną fazę grupy tarnobrzeskiej. Na takie datowanie wskazują analogie (M. Gedl 1994, s. 48; W. Poradyło 1995, s. 34-35). Można je uznać za kontynuację form znanych już z kultury trzcinieckiej (M. Gedl 1983a, s. 103 n., tabl. 33-34), a więc w II i na początku III okresu epoki brązu, zwłaszcza, że wyraźnie do nich nawiązują przez ukształtowanie górnej partii wraz z główką. Na naszych cmentarzyskach szpile te wystąpiły w wyraźnie „wczesnym” kontekście - grób szkieletowy 127 i popielnicowy 110 w Grodzisku oraz grób 99 w Chodaczowie, bezpopielnicowy z jednym brązem. O ile więc sama ich forma nie jest dokładnym wyznacznikiem chronologii (por. też J. Řihovský 1979, s. 215-216; M. Novotná 1980, s. 93-95), o tyle inne elementy współwystępujące

w zespołach lub kontekst znalezisk, przemawiają raczej za wczesnym datowaniem w obrębie najstarszego (?) horyzontu fazy I grupy tarnobrzeskiej. Widać to również na zbiorczym diagramie współwystępowania zabytków (ryc. 4).

Tylko w jednym grobie (138 w Grodzisku) wystąpiła szpila z główką pastorałowatą (tabl. XLIII, 10). Jest to zarazem jedyny egzemplarz z całej grupy tarnobrzeskiej. K. Moskwa wydzielił ją w odrębny typ III, datując go na III okres epoki brązu (K. Moskwa 1976, s. 21-22). Według systematyki takich szpil, autorstwa R. Essen (1985), omawiany zbytek należy do typu C, datowanego w zasadzie na III okres epoki brązu, ale sięgającego jeszcze II okresu (R. Essen 1985, s. 36). Typ C jest szeroko rozpowszechniony terytorialnie - od Śląska po Pomorze. Dość wierną analogią dla naszego egzemplarza jest szpila z miejscowości Jablonany w Czechach, datowana na czasy synchronizowane z III-IV okresem epoki brązu (J. Řihovský 1979, tabl. 17:306, s. 71-72). Według chronologii południowej można mówić o datowaniu w granicach BD-HaA1 (W. Blajer 1989b, s. 125-126). J. Chochorowski (1989, tabl. V) umieścił tę szpilę w najstarszym horyzoncie (A) grupy tarnobrzeskiej. W tym kontekście byłby to jeden z lepszych i najstarszych zarazem datowników, z jakimi mamy do czynienia na analizowanych cmentarzyskach. Wypada jednak zaszyfrować wątpliwości J. Dąbrowskiego (1972, s. 49-50), który powołując się na „wschodnie” nawiązania wyraził pogląd o znikomej przydatności szpil pastorałowatych do datowania materiałów ze wschodnich połaci kultury lużyckiej. Nie kwestionował jednak wczesnej pozycji całego grobu 138, za czym przemawiać mają inne zabytki, a nie szpila pastorałowata. Ostatnio jednak zrewidował swoje wcześniejsze sądy, zgadzając się również z wczesną, tj. przypadającą na „środkową” epokę brązu lub czasy bezpośrednio po niej następującą, chronologią szpil pastorałowatych (J. Dąbrowski 1991, s. 205).

Także tylko w jednym egzemplarzu wystąpiła szpila z główką zgrubiałą i zdobionym w górnej części trzonem (tabl. XLIII, 14). Pochodzi ona z grobu 139 z Grodziska. K. Moskwa zaliczył ją do typu IV/1, datowanego na III okres epoki brązu (K. Moskwa 1976, s. 22). Nawiązuje ona do szpil z główką kulistą, datowanych właśnie na III okres (R. Essen 1985, s. 71-72). Za nieco późniejszym datowaniem opowiedział się J. Chochorowski (1989, tabl. V), zaliczając cały zespół grobowy do horyzontu B, odnoszonego do HaA2 i HaB1, który można synchronizować z IV okresem epoki brązu. Podobnie sądzi W. Blajer (1989b, s. 136), zaliczając omawiany zbytek do szpil z główką cebulowatą i datując go na podstawie analogii słowackich (por. M. Novotná 1980, s. 149) na HaB1.

Poza omówionymi zabytkami grupę szpil reprezentują jeszcze zabytki zachowane jedynie fragmentarycznie. Są to głównie fragmenty trzonów (tabl. XII, 6; XV, 7; XVI, 11) bez zachowanych główek, co w sposób oczywisty wyklucza dalszą analizę. Jedynie dla szpili z grobu 87 w Chodaczowie (tabl. XII, 6) można zasugerować, że posiadała ona główkę zwiniętą w uszko, o czym świadczy płasko rozklepana górna część pręta. Ciekawym zabytkiem jest też szpila (?) z grobu 107 z tego samego cmentarzyska (tabl. XVI, 11). Posiada ona

Ryc. 3. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan I. Wybór materiału zabytkowego (p-s - żelazo, pozostałe - glina)

Bransolety

Najliczniejszą grupę bransolet tworzą zabytki z okrągłego lub czworokątnego, dość cienkiego (2-3 mm) pręta, skręcane wokół własnej osi - tzw. **bransolety tor dowane**, znane z Chodaczowa i Grodziska Dolnego (tabl. VIII, 1, 2; IX, 2, 5; X, 1, 2; XV, 9; XVI, 7, 9), a także Manasterza (E. Chochorowska, J. Chochorowski, B. Reyman-Urbańska 1985, ryc. 2:5; E. Chochorowska, J. Chochorowski 1986, ryc. 2c, e) i Paluchów (S. Lewandowski 1978, ryc. 3c; 1979, tabl. II, t; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, ryc. 11a, c, h, 12f). Są to egzemplarze dość zróżnicowane pod względem wielkości oraz stopnia skręcenia. Interesującą formę posiada bransoleta z grobu 102 w Chodaczowie (tabl. XVI, 9), charakteryzująca się zmiennym przekrojem pręta - od dość grubego do cienkiego, sklepanego oraz zabytek z grobu 104 z tego stanowiska (tabl. XV, 9), wykonany z drutu o nierównej średnicy. Mamy tu zarówno egzemplarze otwarte, jak i z końcami zachodzącymi na siebie. Znamienne jest, że ten typ bransolet charakteryzuje tylko groby szkieletowe z Chodaczowa. Podobne zabytki wystąpiły m.in. na cmentarzysku w Bachórze-Chodorówce (M. Gedl 1994, tabl. XXXI, 8; CXXII, 35-36; CXXXIII, 2). K. Moskwa brązowe bransolety tor dowane umieścił w typie III/a, datując go na schyłek IV i początek V okresu epoki brązu (K. Moskwa 1976, s. 28) na podstawie podobnego zabytku z jednego z grobów w Zbydniowie (K. Moskwa 1979, s. 38, tabl. XVI, 9-10). Nie znalazł on wówczas ani grobów z Chodaczowa, ani z Paluchów. Chronologii takiej nie można więc dziś przyjąć. Z nowszych ustaleń J. Chochorowskiego (1989, s. 599) wynika, że zabytki tego typu należałyby odnosić do najstarszego horyzontu w obrębie grupy tarnobrzeskiej. Pogląd taki został jednak zakwestionowany (W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, s. 280, n.), a nowsza interpretacja zmierza w kierunku uznania obręczy tor dowanych za formy długotrwałe (M. Gedl 1994, s. 50), ale mogące już występować w HaA1 (W. Blajer 1989b, s. 135). Biorąc pod uwagę fakt ich znacznej zawartości źródłowej (groby szkieletowe o podobnej pozycji chronologicznej) w omawianych tu materiałach, można je uznać za wyznacznik pewnego etapu użytkowania cmentarzyska w Chodaczowie. W świetle przeprowadzonych analiz (por. też uwagi niżej) byłby to najwcześniejszy okres funkcjonowania tej nekropoli.

Dokładniejszymi wyznacznikami chronologicznymi są zdobione **bransolety ze zwięzającymi się końcami**, zachodzącymi na siebie. Można je pogrupować w dwie odmiany. Pierwszą stanowią egzemplarze cieńsze, mniej masywne (tabl. XXXIX, 1, 2, 7; XLIII, 3; XXIV 9?), wykonane z okrągłej sztabki. Charakteryzuje je przede wszystkim bogaty ornament - kombinacje linii, kresek, trójkątów. Wystąpiły one na cmentarzysku w Grodzisku oraz w skarbie z Sieniawy (ryc. 5a). Pewne odmienności od „klasycznego” stylu wykazuje bransoleta z grobu 32 (tabl. XXIV, 9), która nie jest tak masywna jak pozostałe, a jej końce zaledwie stykają się ze sobą. Skromniejszy jest też ornament. Drugą odmianę mogą stanowić dwie bransolety ze skarbu w Sieniawie (ryc. 5c-d). Są one masywniejsze od poprzednich i nieco inaczej zdobione, aczkolwiek jest to ornament utrzymany w tej samej stylistyce. Bransolety ze zwięzającymi się końcami są uznawane za pod-

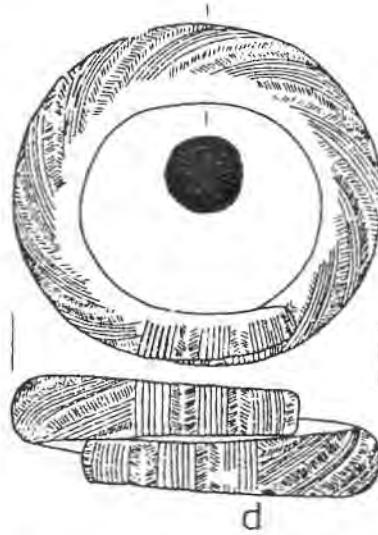
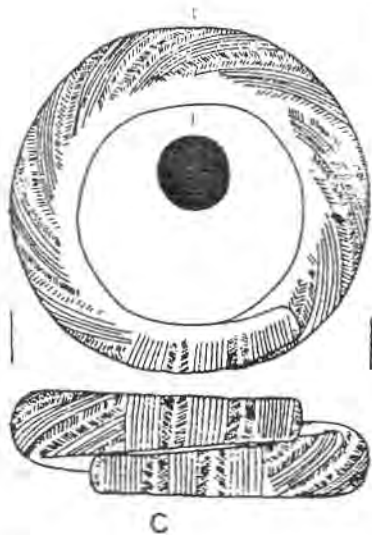
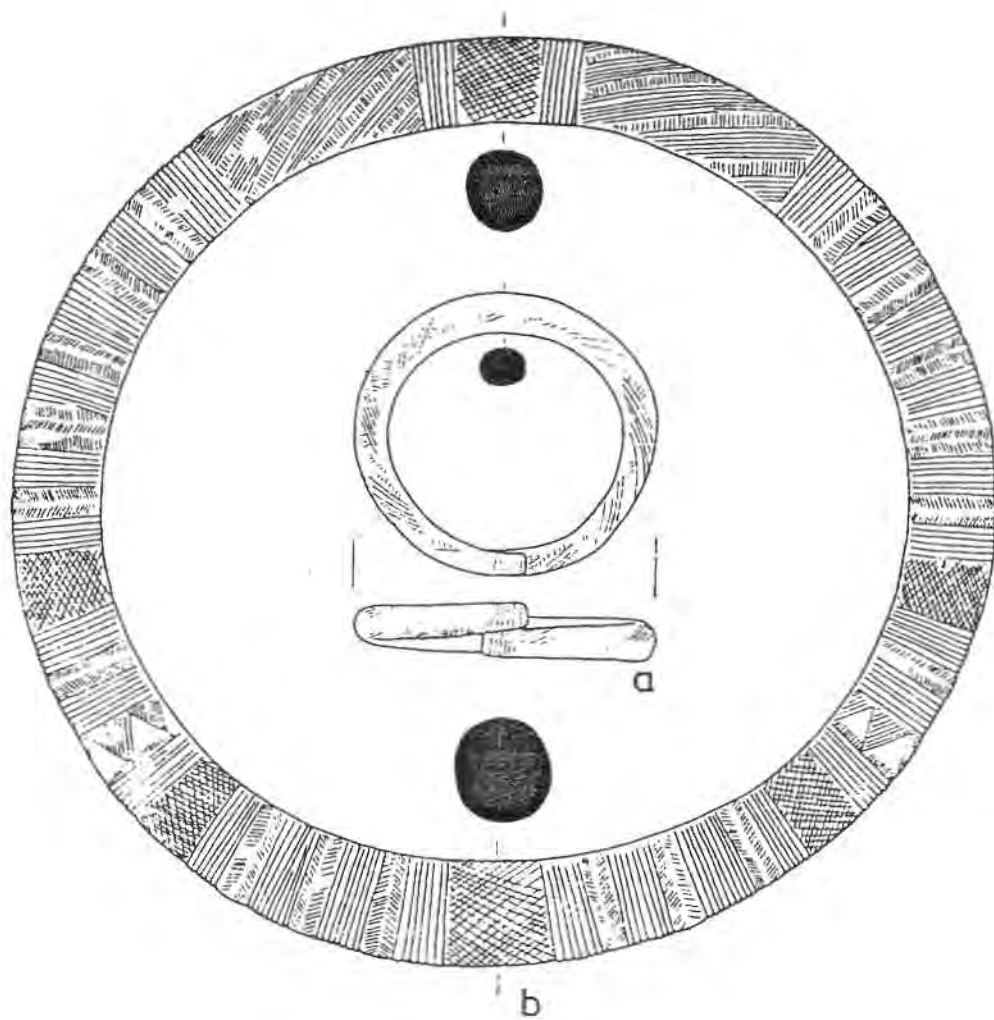
stawowy wyznacznik I fazy grupy tarnobrzeskiej (K. Moskwa 1976, s. 25-27 - typ I/2), datowanej na III i I połowę IV okresu epoki brązu, za czym mają przemawiać analogie zakarpackie. Potwierdzają to wnikliwie dociekania W. Blajera (1989b, s. 119-125), według których datowanie omawianych bransolet należy zawęzić do BD i HaA1. Jeszcze dalej idą propozycje J. Chochorowskiego (1989, s. 599 n.), który zabytki takie umieścił jedynie w horyzoncie A, datowanym na BD (to jest czasy odpowiadające starszemu odcinkowi III okresu brązu). Nie klóci się to także z datowaniem skarbu z Sieniawy, dla którego przyjmuje się chronologię w granicach HaA1 (W. Blajer 1989a, PL 383).

Być może w tej grupie należałoby uwzględnić także bransoletę z grobu 110 w Grodzisku (tabl. XXXIII, 8). Została ona rozgięta i przepalona w ogniu stosu pogrzebowego. Jedynie na fragmentach zachował się ornament kreseczek. Do omówionych bransolet nawiązuje także zbytek z Kosiny (ryc. 6b), charakteryzujący się ornamentem pionowych kreseczek. Jego chronologię na podstawie analogii południowych ustalono na starszy odcinek w obrębie fazy I (S. Czopek 1990b, s. 236).

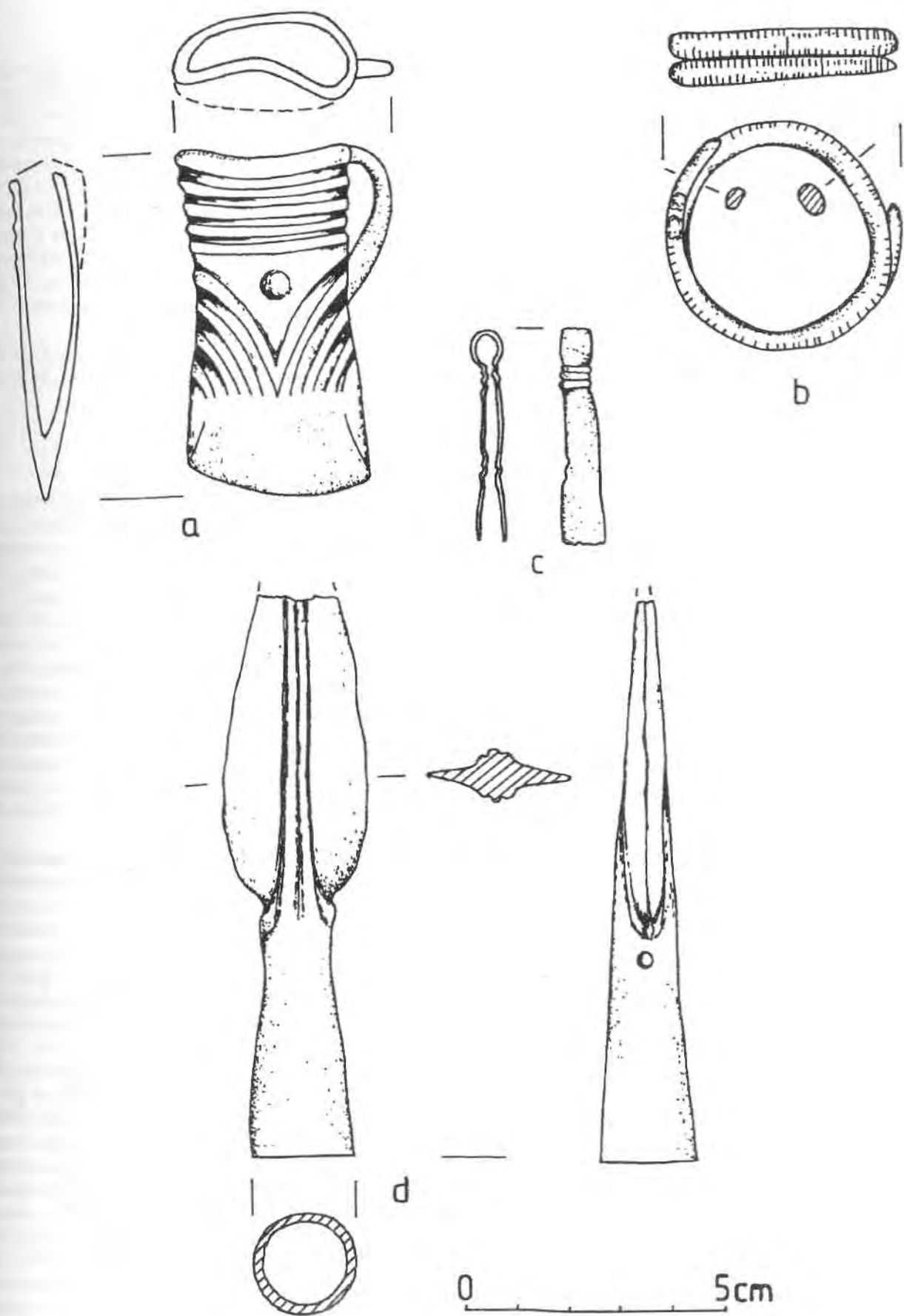
Odrębny typ, to znana tylko z grobu 101 w Chodaczowie (tabl. XV, 4) **bransoleta z masywnej sztabki, ze zwięzającymi się, zachodzącymi na siebie końcami i niezdobiona**. Jest ona w pewnym sensie zbliżona do opisanych powyżej, od których różni ją w zasadzie tylko brak ornamentu. Kontekst naszego zabytku (por. diagram na ryc. 4) wyraźnie sugeruje, że powinno się go łączyć z najstarszym horyzontem użytkowania cmentarzyska w Chodaczowie. Nie stoi to w sprzeczności z przyjętymi ustaleniami, traktującymi podobne bransolety za jeden z wyznaczników I fazy grupy tarnobrzeskiej (K. Moskwa 1976, s. 25 n.). Analogicznych egzemplarzy dostarczają materiały z cmentarzyska w Bachórze-Chodorówce (M. Gedl 1994, tabl. II, 3-4; XVIII, 5).

Bransolety z szerokiej, płasko-wypukłej sztabki (tabl. XVI, 10; XXXIX, 6) tworzą kolejną grupę. Jest ona niespójna, bowiem zaliczono do niej zarówno egzemplarz niezdobiony (tabl. XVI, 10), pochodzący z grobu 102 w Chodaczowie, jak i ornamentowaną bransoletę z grobu 127 w Grodzisku (tabl. XXXIX, 6). Jest to zdobnictwo w formie kompozycji drobnych kresek, pokrywających całą zewnętrzną powierzchnię zabytku. W tym zakresie można więc mówić o pewnych związkach stylistycznych z bransoletami o zwięzającymi się końcach i podobnie ornamentowanymi. Obydwa zaszerogowane tu zabytki można odnosić do typu IV wg systematyki K. Moskwy (1976, s. 28), umieszczanego w I fazie rozwojowej grupy tarnobrzeskiej (por. M. Gedl 1994, tabl. XIX, 6-7; XXI, 6). Ze względu na fakt występowania ich w bogatych grobach szkieletowych można zasugerować zawężenie chronologii do starszego odcinka tej fazy. Do tej grupy wypada także zaliczyć nie mającą w grupie tarnobrzeskiej analogii, bransoletę z szerokiej sztabki, profilowanej pionowymi żłobkami na końcach i w środkowej części (E. Chochorowska, J. Chochorowski, B. Reyman-Urbańska 1985, ryc. 2:7).

Kolejną grupę tworzą **bransolety z zachodzącymi na siebie końcami**, wykonane z płaskowypukłej lub „daszkowa-

Ryc. 5. Sieniawa, woj. Przemysł. Skarb brązowy; wg W. Blajera (1989a)

Ryc. 6. Różne zabytki brązowe: a - Sarzyna, woj. Rzeszów, stan. 4; b - Kosina, woj. Rzeszów, stan. 35; c - „Dybków”, woj. Przemysł, stan. 2; d - Grzęska, woj. Przemysł, stan. 2; e - wg K. Moskwy (1976)

tej" taśmy brązowej. Są one podobne do omówionych powyżej, wykonanych jednak z nieco szerszego pręta. Znamy je z Paluchów (S. Lewandowski 1978, ryc. 1b; 1979, tabl. II, w; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, ryc. 11g) i obydwu cmentarzysk wierzawickich - stan. 4 (K. Moskwa 1984, tabl. I, 2, 8) i stan. 7 (W. Poradyło 1995, tabl. IV, 6). W zdecydowanej większości pochodzą z zespołów wczesnych. Jedynie bransoleta z młodszego cmentarzyska w Wierzawicach (stan. 7) pochodzi prawdopodobnie z fazy III, bowiem na to wskazuje pozostała część materiałów z tego stanowiska. W takim przypadku można mówić o długim trwaniu omawianych bransolet. Potwierdza to także obecność podobnego zabytku w jednym z grobów w Zbydniowie (K. Moskwa 1979, tabl. XVII, 11).

Odmianą stylistykę reprezentują **bransolety wielozwojowe z cienkiego pręta** (tabl. IX, 1; XV, 8). Wystąpiły one jedynie w dwóch grobach szkieletowych w Chodaczowie. Pierwsza z nich została wykonana z drutu o przekroju płaskowypukłym i posiada 3 zwoje (tabl. IX, 1). Natomiast druga to zbytek 2-zwojowy, wykonany z cienkiego, okrągłego drutu (tabl. XV, 8). Nawiązują one do wielozwojowych bransolet, rozpowszechnionych w III i IV okresie epoki brązu (K. Moskwa 1976, s. 29 - typ VII; M. Gedl 1994, tabl. II, 2; LXVI, 7; LXVIII, 4). Na terenie Polski południowo-wschodniej dobrze udokumentowane jest występowanie takich zabytków w HaA1, o czym świadczy skarb z Maćkówki (W. Blajer 1987b, s. 126). Takie zawężenie datowania nie byłoby sprzeczne w kontekście właśnie tych dwóch inwentarzy grobowych z Chodaczowa (por. diagram na ryc. 4).

Tylko w dwóch egzemplarzach znamy **bransolety wielozwojowe z płaskiej taśmy**. Jedną z nich charakteryzuje się żeberkiem pośrodku (tabl. XLII, 1). Pochodzi ona z grobu bezpopielnicowego nr 132 w Grodzisku. Jest to prawie 2-zwojowy skręt z płaskiej taśmy o szerokości około 1 cm, posiadającej pośrodku żeberko, zdobione kreseczkami. Bransoletę tę K. Moskwa datował na wczesny etap fazy I (K. Moskwa 1976, s. 28 - typ V/2). Być może nawiązuje do niej fragmentarycznie zachowany zbytek z Manasterza (E. Chochorowska, J. Chochorowski, B. Reyman-Urbańska 1985, ryc. 2:6). Podobną chronologię można wskazać dla drugiej z omawianych bransolet, pochodzącej z Paluchów (K. Moskwa 1976, ryc. 44I). Nawiązuje do nich bransoleta z grobu 203 z Bachórze-Chodorówki, umieszczanego w grupie A/B, a więc należącego do starszej fazy użytkowania tej nekropolii (M. Gedl 1994, tabl. XXXV, 6, s. 134).

Z grobu szkieletowego 127 w Grodzisku pochodzi **bransoleta wykonana z okrągłego drutu**, posiadająca formę skrętu z założonymi na siebie końcami (tabl. XL, 3). Uważa się, że jest to typ długoczasowy (K. Moskwa 1976, s. 27 - typ III/a), ale występujący już wśród materiałów najstarszych - grób 760 z Bachórze-Chodorówki (M. Gedl 1994, tabl. CXVII, 7).

Poza wymienionymi, za bransolety można uznać i inne zabytki, zachowane jednak we fragmentach. Trudno więc mówić w takim przypadku o określonej formie. Były to zapewne bransolety jedno- lub wielozwojowe, wykonane z cienkiego drutu, w przekroju czworokątnym (tabl. XVII, 5, 9) lub płasko-wypukłego (tabl. X, 3; XII, 16).

Nagolenniki

Zabytki uznane za nagolenniki wystąpiły jedynie w grobie 127 w Grodzisku (tabl. XXXVIII). Za takim zaszeregowaniem przemawia ich usytuowanie w grobie. Wykonano je z pręta o czworokątnym przekroju i skręconego wokół własnej osi. Wyraźnie więc nawiązują one do tordowanych bransolet. Są od nich jednak masywniejsze. Dodatkowo dwa z nich posiadają ornament w postaci drobnych kresek na krawędziach. K. Moskwa datował je na III i pierwszą połowę IV okresu epoki brązu (K. Moskwa 1976, s. 33). Wydaje się, że zgodnie z chronologią całego zespołu grobowego można by mówić o datowaniu w granicach HaA1 (S. Czopek, E. Szarek-Waszkowska 1993, PL 396).

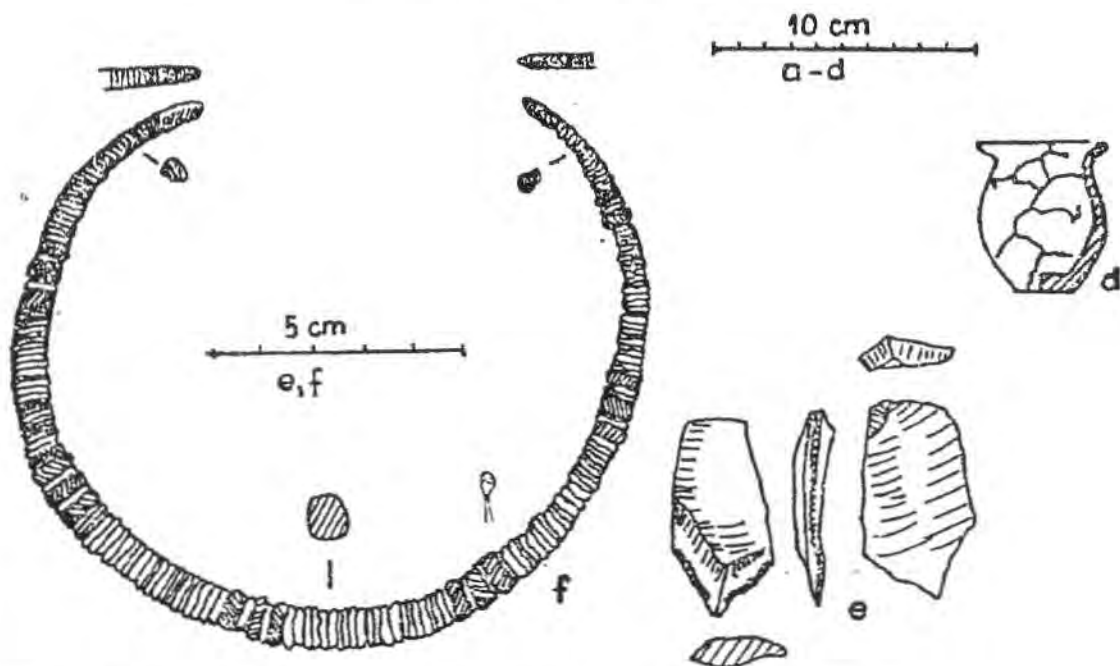
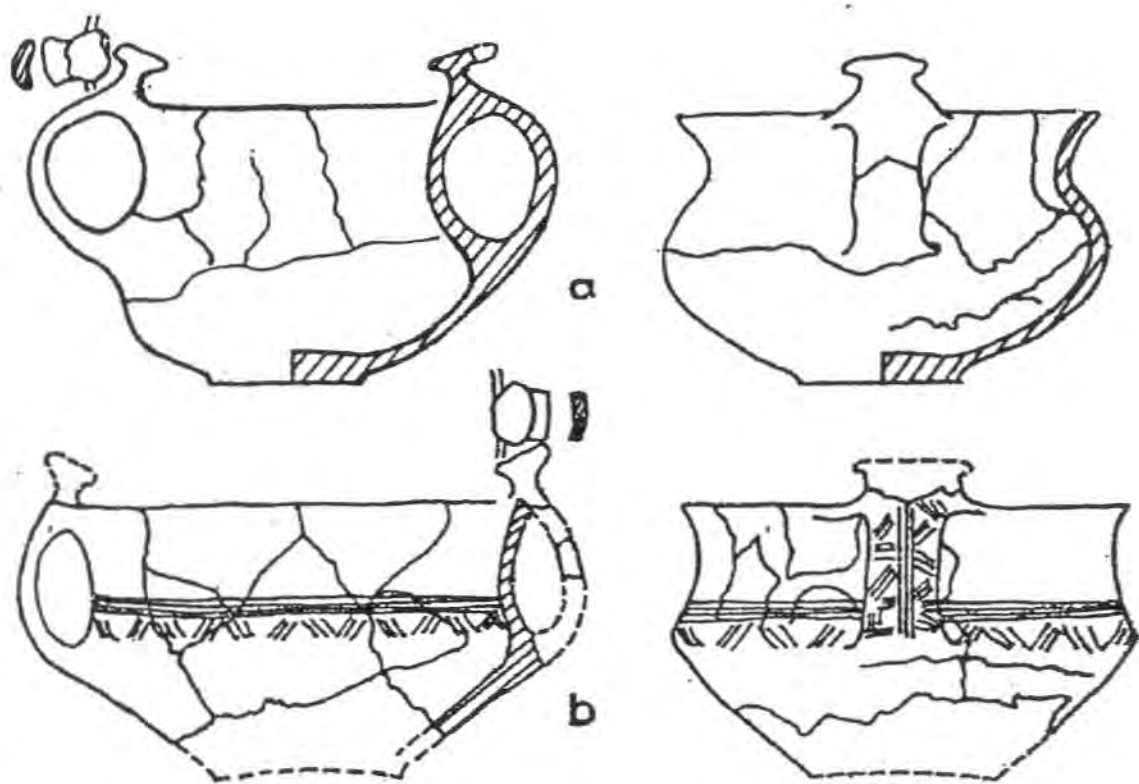
Być może do tej samej grupy należałoby zaliczyć fragment tordowanego, masywnego skrętu z grobu nr 135 w Grodzisku (tabl. XLII, 5).

Naszyjniki

Zabytki tej kategorii znamy ze starszego stanowiska w Grodzisku Dolnym, cmentarzyska w Paluchach i skarbu z Sieniawy. Reprezentują one trzy typy. Pierwszy to **naszyjniki tordowane**, wykonane z dość cienkiego drutu (tabl. XXXII, 4; XXXIII, 2). Charakteryzują się one dość regularnym, silnym skręceniem i ścięzionymi lub rozklepanymi (W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, ryc. 12a, b) końcami. W tym ostatnim przypadku jeden posiada nawet końce zwinięte w uszko. Wszystkie należą do naszyjników otwartych. K. Moskwa zaliczył je do typu II/4, datując go na podstawie analogii wielkopolskich na IV okres epoki brązu. Sugerował jednak możliwość wcześniejszej chronologii w powiązaniu z innymi ozdobami tordowanymi, zwłaszcza nagolennikami (K. Moskwa 1976, s. 31). Wczesne datowanie wskazują też przedmioty współwystępujące z nim w zespołach.

Z grobu 127 pochodzi **otwarty, masywny naszyjnik ze zwięzającymi się końcami, zdobiony poprzecznymi kreskami** (tabl. XL, 2). Trudno dla niego wskazać precyzyjne analogie (por. K. Moskwa 1976, s. 31 - typ II/1), a datowanie w oczywisty sposób określa pozycja całego zespołu (por. dalej, ryc. 4). Dotyczy to także naszyjnika z grobu 180 w Paluchach (ryc. 70) z charakterystycznym ornamentem kresek i linii. Zespół ten bywa uważany za najstarszy w obrębie grupy tarnobrzezkiej (S. Lewandowski 1978, s. 144 n.; J. Chochorowski 1989, s. 599; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, s. 276 n.). Konieczna jest tu uwaga, iż omawiany zbytek uznaje się także za rozgiętą bransoletę (W. Blajer 1989b, s. 119). W takim przypadku należałoby go zaliczyć do omówionych już, zdobionych bransolet ze zwięzającymi się końcami.

Kolejną grupą są **masywne naszyjniki (kręgi) typu Sieniawa**. Znamy je z dwóch stanowisk omawianego obszaru - luźnego znaleziska z Pelkiń (K. Moskwa 1976, s. 253-254) oraz skarbu z Sieniawy (W. Blajer 1989a, PL 383:1). Są to masywne kręgi z charakterystycznymi zdobieniami (układy linii i kresek) na całych powierzchniach (ryc. 5b). Można je datować na HaA1 (= 2 poł. III okresu epoki brązu; por. K. Moskwa 1976, s. 29-30; W. Blajer 1989a, PL 383; 1989b, s.

Ryc. 7 Paluchy, woj. Przemysł, stan. 1. Inwentarz grobu szkielecowego nr 180; wg S. Lewandowskiego (1978)

135) i łączyć z tzw. horyzontem Sieniawa (W. Blajer, A. Szpunar 1982, s. 312-313). Ten typ naszyjników wykazuje znaczną zwartość chronologiczną i terytorialną, ograniczoną w zasadzie do grupy tarnobrzeskiej. Na tej podstawie sugeruje się istnienie lokalnego ośrodka produkcyjnego (W. Blajer, A. Szpunar 1982, s. 312).

Drobne skręty

Jest to dość pojemna grupa ozdób, do której zwykle się zalicza wszystkie drobne kółka i skręty wielozwojowe wykonane z taśmy lub cienkiego drutu. W naszym materiale można wydzielić:

- skręty ze stykającymi się końcami, wykonane z płasko-wypukłej, wąskiej taśmy (tabl. VIII, 3; IX, 6);
- skręty półtorazwojowe z szerokiej taśmy (tabl. IX, 3; XVI, 8);
- skręty z zachodzącymi na siebie końcami, jedno- lub półtorazwojowe (tabl. XVI, 12, 13; XXVIII, 12; XL, 9; K. Moskwa 1962, tabl. LXII, 13; LXIV, 16), wykonane z drutu lub wąskiej taśmy (tabl. XXX, 10, 11);
- skręty wielozwojowe z okrągłego lub płaskiego w przekroju drutu (tabl. XXI, 5, 7, 12; XXIV, 10; XXXIV, 3; XLII, 7; XLIII, 4, 5; S. Lewandowski 1979, tabl. II, s; E. Chochorowska, J. Chochorowski 1986, ryc. 2d)
- skręty z jednym końcem zwiniętym w ślimacznicową tarczkę (tabl. XL, 6).

W literaturze panuje powszechne przekonanie o małej przydatności takich zabytków do precyzyjnego datowania (K. Moskwa 1976, s. 33). Jedynie dla ostatniej z wymienionych odmian można mówić o wczesnej chronologii, o czym świadczą wyraźne analogie do pierścieni z dwiema tarczkami spiralnymi, odnoszonymi do III okresu epoki brązu (K. Moskwa 1976, s. 36).

Funkcja wymienionych ozdób w obliczu odkryć z Chodaczowa (szkieletowy grób 58 z czytelnym układem dłoni, której palce ozdabiała właśnie takie skręty) wydaje się dość jasna. Większość z nich należy uznać za ozdoby palców, czyli rodzaj pierścieni.

Wisioriki i zawieszki

W analizowanym materiale wystąpiły także zabytki, które można interpretować jako zawieszki lub wisioriki. Pierwszym z nich jest **wisiorzek kolisty** z grobu 110 w Grodzisku (tabl. XXXIII, 9). Jest to jednostronnie płaski odlew, posiadający drugą stronę profilowaną, w przekroju daszkową. Uszko do zawieszania nie zachowało się. Datowanie tej ozdoby (K. Moskwa 1976, s. 40-41), określa chronologia całego zespołu grobowego, który odnosi się do wczesnej fazy użytkowania cmentarzyska (por. diagram na ryc. 4). Z tego samego grobu pochodzi drugi interesujący zabytek - **wisiorzek sercowaty**, zachowany w formie przypominającej kurzą stopkę (tabl. XXXIII, 6). Jest to jedyny zabytek tego rodzaju znany z grupy tarnobrzeskiej. Jego wczesne datowanie dobrze potwierdzają analogie zakarpackie (W. Blajer 1989b, s. 128).

Odrębny typ reprezentują zawieszki z **uszkami i tarczką ślimacznicową**, wykonane z cienkiego drutu brązowego.

Znany je z cmentarzyska w Wylewie (Sieniawie-Piganach - H. Różańska 1962, tabl. LXXXII, 8). Można je datować na późniejsze stadia rozwoju grupy tarnobrzeskiej (K. Moskwa 1976, s. 39 - typ I/1), bowiem nie są znane z cmentarzysk wczesnych, a występują za to w towarzystwie materiałów charakterystycznych dla fazy II i III.

Paciorki

Tę grupę ozdób reprezentują zabytki brązowe - dwa paciorki z grobu 110 z Grodziska - niewielki skręt rurkowy (tabl. XXXIII, 5) bez wyraźnych cech swoistych i większy, zdobiony cienkimi liniami (tabl. XXXIII, 13). Chociaż formalnie rzecz biorąc, ten typ paciorków nie wykazuje różnicowania chronologicznego (K. Moskwa 1976, s. 37), to jednak okaz zdobiony ma dobre odpowiedniki słowackie w horyzoncie Bodrog (W. Blajer 1989b, s. 129) z HaA1. Nie klóci się to z chronologią całego zespołu (diagram na ryc. 4).

Guziki

Misczkowatą blaszkę z obustronnie przymocowanym uchem (tabl. XXXIII, 10), znalezioną w grobie 110 w Grodzisku można zaliczyć do guzików typu II/2 (K. Moskwa 1976, s. 39-40), dość pospolitego i niestety bliżej nie datowanego. Podobne zabytki znamy z innych cmentarzysk tarnobrzeskich, w tym także z wczesnej epoki żelaza. Biorąc pod uwagę wczesną pozycję grobu z Grodziska, omawiany tu zabytek należy uznać za najstarszy wśród całej grupy podobnych egzemplarzy.

Być może tutaj należy umieszczać też drobne aplikacje z cienkiej blaszki brązowej ze szkieletowego grobu w Manasterzu (E. Chochorowska, J. Chochorowski 1986, ryc. 2b). Prawdopodobnie stanowiły one ozdobę skórzanej bransoletki (J. Chochorowski 1989, s. 593). Ich chronologia jest wyznaczona przez kontekst całego zespołu (grób szkieletowy) i ewidentnie łączy się z fazą starszą.

Zausznice gwoździowate

Znany je z cmentarzysk w Paluchach (S. Lewandowski 1979, tabl. IV, f, k, m.), Grodzisku Dolnym, stan. 2 (K. Moskwa 1962, tabl. LXI, 12), Wylewie (Sieniawie-Piganach - por. aneks; materiały niepublikowane, zbiory Muzeum w Jarosławiu) oraz być może Wierzawicach (W. Poradyło 1995, tabl. IV, 15). Wszystkie znane (i opublikowane) do tej pory należą do grupy tarczowatych - typ I/1 wg K. Moskwy (1976, s. 23-24) lub lb-c wg Z. Bukowskiego (1977b, s. 208 n.). W ich datowaniu obserwujemy dość znaczne rozbieżności - od VI-V wieku p.n.e. (Z. Bukowski 1977b, s. 208-209) nawet do IV-III wieku p.n.e. (K. Moskwa 1976, s. 24). Większość formalnych analogii dotyczy strefy leśno-stepowej dorzecza Dniepru, co w powiązaniu ze znajomością ogólnych procesów kulturowych, jak też współwystępowaniem zausznice w zespołach grobowych (S. Czopek 1989b, s. 245 n.), czyni bardziej prawdopodobnym chronologię wcześniejszą, tj. proponowaną przez Z. Bukowskiego.

Siekierki

Reprezentowane są tylko przez 1 egzemplarz - luźne znalezisko z Sarzyny (ryc. 6a). Jest to zabytek z uszkiem i tulejką. Jego bardzo charakterystyczne elementy to: wyodrębniony brzeg oraz ornament ukośnych i poziomych „łobków”. Zdobienie takie jest ewenementem nie tylko wśród materiałów grupy tarnobrzeskiej. Na podstawie analogii siekierkę tę można datować na HaA2 (= pocz. IV okresu epoki brązu) oraz wskazać dość wyraźnie, zakarpacie nawiązania (S. Czopek 1990b, s. 237-238).

Szczypczyki

Reprezentowane są tylko przez jeden brązowy zabytek z cmentarzyska w Dybkowie (por. aneks 9, 1). Należy on do typu z prostymi, taśmowatymi ramionami (ryc. 6c), charakterystycznego głównie dla grupy tarnobrzeskiej (M. Gedl 1988a, s. 31-33; tabl. 5). Jego chronologię, można określać na wczesną epokę żelaza, co w naszym przypadku potwierdzają i inne materiały (ceramika) z domniemanego cmentarzyska (K. Moskwa 1976, s. 182). Nie oznacza to zawężenia datowania tego typu szczypiec jedynie do okresu halsztackiego, bowiem podobny zabytek znamy z wczesnotarnobrzeskiego cmentarzyska w Bachórze-Chodorówce (M. Gedl 1994, tabl. XCIII, 9, s. 47).

Grot oszczepu-włóczni

Niewyposażenie grobów w broń i narzędzia, powoduje iż z analizowanego obszaru znamy tylko jeden brązowy grot oszczepu-włóczni. Jest nim luźne znalezisko z Grzęski (K. Moskwa 1976, s. 244). Zabytek ten charakteryzuje się żeberkami, biegnącymi po obydwu stronach przedłużenia tulei (ryc. 6d). Jest to typ IX wg J. Fogla (1979, s. 95), datowany przez niego na IV okres epoki brązu i wiązany z oddziaływaniami południowymi. Najbliższymi analogiami są dla niego podobne groty z Siedlisk, woj. rzeszowskie (S. Czopek 1990a) i Żupawy, woj. tarnobrzeskie (K. Moskwa 1976, ryc. 94).

Noże

Z omawianego obszaru znamy jedynie noże żelazne. Pochodzą one zarówno z osad jak i cmentarzysk. Można je podzielić na dwa typy. Pierwszy to najbardziej powszechny we wczesnej epoce żelaza nóż z prostym ostrzem i wyodrębnionym trzpieniem, znany ze stan. 2 w Grodzisku Dolnym (K. Moskwa 1962, tabl. LXVI, 1-2; S. Czopek 1992c, s. 115-116). Interesujące jest, że razem z nim znaleziono unikatowe, brązowe okucie rękocyści. Podobną formę posiada nóżek z młodszego cmentarzyska w Wierzawicach (W. Poradyło 1995, tabl. IV, 13) oraz zabytek z Paluchów, cechujący się lekko lukowatym ostrzem (S. Lewandowski 1978, ryc. 51). Natomiast odmienny typ reprezentuje nóż z osady w Białobrzegach, stan. 1, charakteryzujący się otworami na nity i podniesionym końcem rękocyści (S. Czopek 1992c, ryc. 4f). Datowanie zabytków omawianej grupy jest bardzo utrudnione. Brakuje podstaw dla dokładniejszych określeń chro-

nologicznych, stąd musimy się zadowolić dość szeroką chronologią w obrębie wczesnej epoki żelaza, z większym prawdopodobieństwem jej młodszej części.

Brzytwy

Niektóre żelazne zabytki, określane w starszej literaturze jako noże, w istocie należy zaliczyć raczej do brzytw, pamiętając o dość płynnych granicach, formalnych i funkcjonalnych, między tymi wytworami. Przedmioty takie charakteryzują się wygiętym szablowato ostrzem (ostrze po zewnętrznej stronie łuku) i dosyć małymi rozmiarami. Znamy je z młodszego cmentarzyska grodzkiego (K. Moskwa 1962, tabl. LXII, 11 i być może LXIII, 4) oraz nekropoli w Paluchach (S. Lewandowski 1978, ryc. 5c). Nawiązują one do brązowych brzytw typu Wartosław, datowanych na koniec epoki brązu oraz do zabytków z taśmowatym ostrzem i lekko wyodrębnionym kolcem, mających szerokie datowanie (M. Gedl 1981, s. 41 i 59, tabl. 11 i 16).

Igły

Jedynym zabytkiem tego typu jest brązowa igła z cmentarzyska w Wylewie (Sieniawie-Piganach - H. Różańska 1962, tabl. LXXXII, 4). Można ją datować zgodnie z chronologią całej nekropoli na wczesną epokę żelaza.

Inne przedmioty

Niewielka liczebnie grupa fragmentarycznie zachowanych brązów i przedmiotów żelaznych nie może być bliżej sklasyfikowana ze względu na aktualny stan zachowania. Pochodzą one z wielu stanowisk. Można tu wymienić: brązowe zabytki ze stan. 1 w Grodzisku Dolnym - skręt ślimacznicowaty z okrągłego drutu z grobu 11 (tabl. XXI, 3), mogący być fragmentem pierścienia, zawieszki lub główką szpili; podobny przedmiot z grobu 111 (tabl. XXXII, 8); drobny skręt (część paciorka?) z grobu 73 (tabl. XXIX, 4) oraz fragment skrętu (?) wielozwojowego z grobu 101 (tabl. XXXI, 12). Oczywiście jest, że w żadnym wypadku nie mogą one stanowić podstaw do rozważań chronologicznych.

Nieco odmienna jest kwestia owalnego przedmiotu z otworkiem (tabl. XXXIII, 11) z wielokrotnie wymienianego grobu 110. Już ten fakt jednoznacznie określa pozycję chronologiczną tego zabytku. Nie posiada on analogii wśród materiałów grupy tarnobrzeskiej. Warto przytoczyć interpretację K. Moskwy (1976, s. 41), określającą zabytek jako naśladownictwo wisiorów z kłów zwierzęcych. Jest to jednak trudne do udowodnienia, ale nie wykluczone.

O wiele częściej znajdowane są silnie skorodowane i czasami zniekształcone w wyniku przepalenia (por. np. H. Różańska 1962, s. 377; tabl. LXXXII, 13, LXXXIV, 8) przedmioty żelazne. Trudno tu określać ich pierwotny kształt i funkcje. Tak dzieje się też z niektórymi zabytkami z Białobrzegów (por. S. Czopek 1992c, ryc. 5a-c) - fragmentem szpili lub szydła (?) i okuciami blaszkowatymi (w jednym stwierdzono nity brązowe).

Występujące w naszym materiale przedmioty brązowe można podzielić na trzy zasadnicze grupy. Pierwsza z nich obejmuje zabytki o „długiej” chronologii, przekraczającej nawet jedną fazę grupy tarnobrzeskiej. Są to: szpile z główką rozklepaną i zwinioną w uszko, szpile z tarczami spiralnymi (ślimacznicowatymi) oraz drobne skręty. Jest ona mniej interesująca, w przeciwieństwie do drugiej grupy, obejmującej tzw. dobre (precyzyjne) wyznaczniki chronologiczne. Znamienne jest, że takie zabytki pochodzą zaledwie z kilku grobów, stanowiących niewielki procent wśród całości zespołów z cmentarzysk fazy wczesnej. Można tu wymienić następujące przedmioty: szpilę pastorałową (BD-HaA1), zdobione bransolety ze zwięzającymi się końcami (HaA1) i zbliżone do nich egzemplarze nieornamentowane o podobnej chronologii, szpilę ze zgrubiałą główką (HaB1) oraz być może obręcze (bransolety, nagolenniki i naszyjniki) tordowane (HaA), siekierkę i grot (HaA2?). Trzecia grupa brązów to zabytki bez analogii, same nie datujące, ale występujące w zespołach z dobrymi wyznacznikami chronologicznymi. Znany je głównie z grobów 127 i 110 w Grodzisku (drobne ozdoby, bransolety).

Z przedstawionych analiz wynika, że gdyby datować początek użytkowania najstarszych cmentarzysk na podstawie zabytków brązowych, to trzeba by mówić o przelomie BD i HaA1 dla Grodziska i Paluchów, a zapewne HaA1 dla Chodaczowa i Manasterza. Synchronizując to z datowaniem „północnym” otrzymany czasy około połowy III okresu epoki brązu. Wszystkie tzw. dobre wyznaczniki chronologiczne zamykają się w ramach tradycyjnie pojmowanej I fazy grupy tarnobrzeskiej. Konieczne jest też wyraźne podkreślenie, że żadne zabytki brązowe nie wyznaczają tu materiałów najmłodszych, a tym samym schyłku użytkowania nekropoli.

Zabytki ewidentnie najmłodsze znajdujemy na innych cmentarzyskach, odnoszonych do fazy III. Jednymi z jej wyznaczników są np. zausznice gwoździowate oraz przedmioty żelazne, przy czym nie chodzi tu o ich formalną typologię, a raczej o surowiec, z którego zostały wykonane (szpile, noże, brzytwy).

Biorąc pod uwagę współwystępowanie poszczególnych przedmiotów i ich powtarzalność w zespołach, można zasugerować wydzielenie dwóch garniturów ozdób brązowych (J. Dąbrowski 1985, s. 110 n.), typowych dla I fazy rozwojowej grupy tarnobrzeskiej. Pierwszy z nich to bransoleta zdobiona (lub też nie) ze zwięzającymi się końcami i szpila. Ten zestaw można określić mianem „garnituru Grodzisko”. Jego obecność stwierdzono w grobach 110, 127 i 138 właśnie na tym cmentarzysku. Identyczny zestaw wystąpił w grobie 101 w Furmanach (S. Czopek, E. Szarek-Waszkowska 1993, Pl. 396). Interesujące jest, że wszystkie wymienione pochówki cechuje bogactwo inwentarza, uzupełnionego innymi brązami i ceramiką. Drugi garnitur, określany mianem „Chodaczów”, to zestaw składający się z co najmniej 2 bransolet, najczęściej tordowanych lub wielozwojowych z drutu i wąskiej taśmy (Chodaczów groby - 58, 68, 102, 104). Sytuacja taka powtarza się na innych, wczesnych cmentarzyskach - Paluchy, groby - 163, 174, 185 i 266 (S. Lewandowski 1979, tabl. II; W. Blajer, S. Czopek, A. Ko-

stek 1991, ryc. 11-12) i Manasterz (E. Chochorowska, J. Chochorowski 1986, ryc. 2).

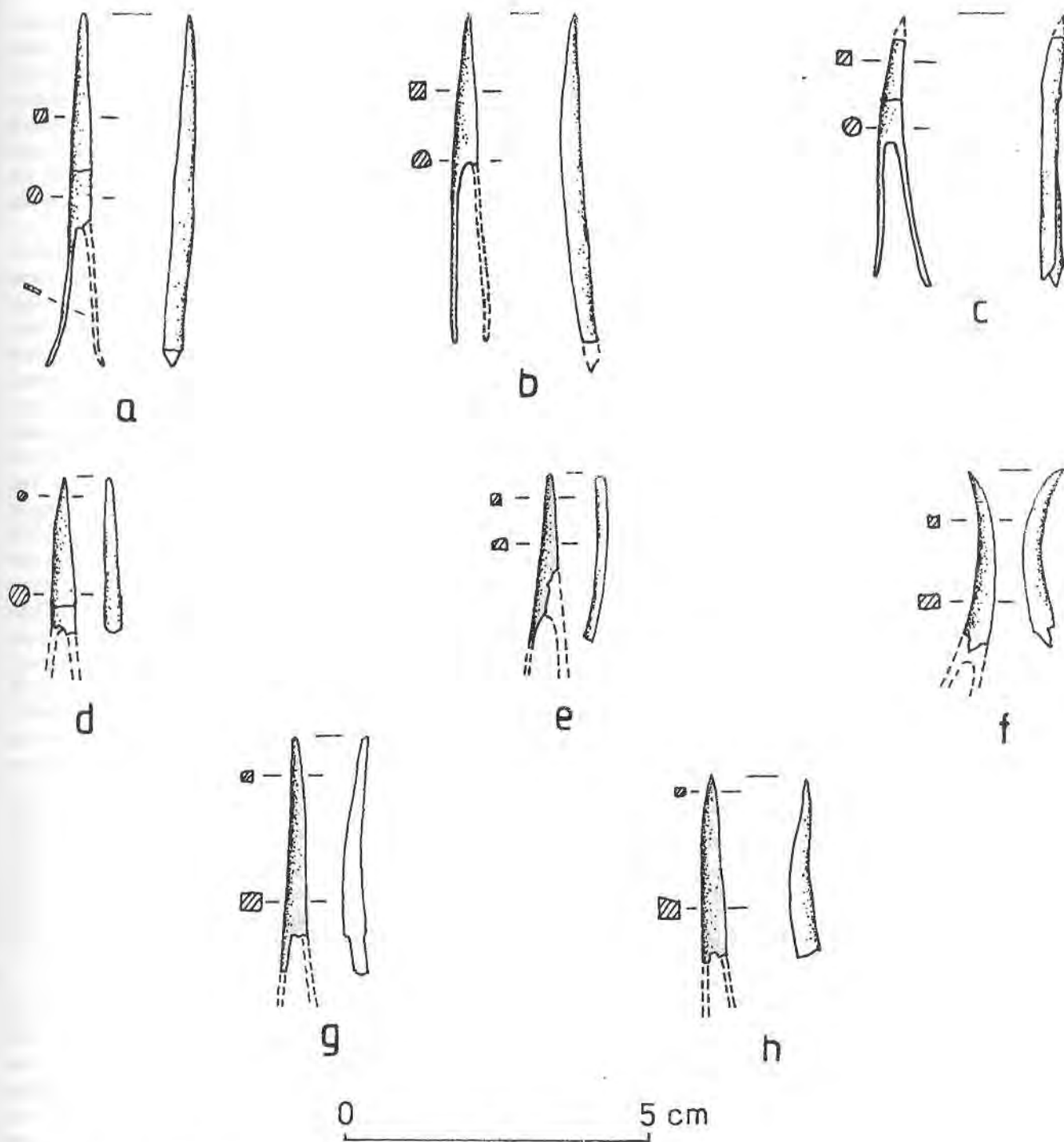
Z garniturem Chodaczów mogą się wiązać także wykonane w tym samym stylu cienkie naszyjniki tordowane, znane z dwóch grobów w Grodzisku (106 i 108), w których wystąpiły jako jedyne wyposażenie metalowe. Tordowanie to jest jednak bardzo dokładne, regularne i pełne, odmienne od nierównego i czasami zaledwie zasygnalizowanego skręcania bransolet z Chodaczowa czy Paluchów.

Z rozważań chronologicznych zdaje się wynikać, że najbardziej prawdopodobna jest interpretacja wyróżnionych garniturów jako dwóch horyzontów czasowych. Garnitur Grodzisko należy odnosić do pierwszej części HaA1 (lub nawet przelomu BrD-HaA1). Natomiast garnitur Chodaczów to młodsza część HaA1 i być może początek HaA2. Wykluczyć chyba należy inne możliwości interpretacyjne - jak np. odmienne proveniencje stroju, będącego egzemplifikacją określonych grup terytorialnych czy też względy społeczne lub ekonomiczne. Świadczy o tym bliskość terytorialna nekropoli w Chodaczowie i Grodzisku oraz funkcjonowanie ich w obrębie jednej społeczności lokalnej (por. niżej).

Do rozważań chronologicznych powrócimy w dalszej części, po przeanalizowaniu innych kategorii źródeł.

2.1.1.2. ZABYTKI NIEMETALOWE, POZACERAMICZNE

Niewątpliwie najciekawsze są tu rogowe **grociki** o oryginalnej formie (ryc. 8), pochodzące z grobu nr 115 z cmentarzyska w Grodzisku Dolnym, stan. 1. Górna ich część, w przekroju owalna lub czworoboczna, jest wyraźnie zaostroszona. W dolnej występują dwa „pióra” służące do zamocowania w drzewcach. Są one dokładnie wykończone, z wyraźnym profilowaniem na końcach. Wszystkie egzemplarze w liczbie 8 sztuk zostały przepalone na stosie razem z kośćmi. Właśnie spośród nich wyselekcjonowano je dopiero w trakcie analizy antropologicznej. Grociki te są dość delikatnej roboty, ale zdumiewają precyzją wykonania. Nie posiadają żadnych, wiernych analogii w materiałach zarówno grupy tarnobrzeskiej, jak i innych grup z kręgu kultury pól popielnicowych. Podobny grocik pochodzi z grobu szkielecowego (nr 19), odkrytego na cmentarzysku w Łabędach-Przyszówce, woj. katowickie, datowanego na wczesną epokę żelaza (E. Dobrzańska-Szydłowska, M. Gedl 1962, s. 28, 85-86, ryc. 17c). Analogia dotyczy w tym przypadku jedynie sposobu zamocowania grotu do drzewca. „Pióra” są zdecydowanie krótsze i mniej starannie wykonane niż w przypadku grocików z Grodziska. To samo można powiedzieć o pewnych nawiązaniach czarnoleskich (V.A. Il'inskaja, A.I. Terenożkin 1986, ryc. 7). Zbliżone groty znajdujemy natomiast we „wczesnobrązowych” kulturach Syberii - glazkowskiej i myyjachtachskiej (A.P. Okladnikov 1955, s. 64-65, ryc. 19, L.P. Chlobystin 1987, s. 328 n., ryc. 128:29, 133:5-6). Są one jednak masywniejsze (długość dochodzi tam do kilkunastu cm) i mniej starannie wykonane. Właśnie te względy, jak i znaczna odległość terytorialna, wykluczają uznanie ich bezpośredniego związku z naszymi zabytkami. Ważny jednak wydaje się „wschodni” kierunek związków, co potwierdzają także wspomniane nawiązania czarnoleskie.

Ryc. 8. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. I, Rogowe (?) grociki z grobu 115

Niewiele można powiedzieć o kościanej, także przepalanej, płytce (tabl. XXVI, 2). Jest ona zdobiona ornamentem kropek. Kształt sugeruje, że pierwotnie mogła ona być okrągła i posiadać średnicę około 3-3,5 cm; nie wykluczone, że w środku mógł znajdować się otwór. W takim przypadku chodziłoby o rodzaj ozdoby, zapewne amuletu lub zawieszki.

Paciorki ceramiczne znane są z wielu cmentarzysk „tar-nobrzeskich”. Występują jednak głównie w materiałach z najmłodszej fazy (K. Moskwa 1962, tabl. LXIV, 13, LXV,

16), stanowiąc dopełnienie skrętów drucianych (K. Moskwa 1976, s. 35). Dwa paciorki z grobu 73 z Grodziska Dolnego, stan. I (tabl. XXIX, 5) są jednak od nich większe. Stanowiły one zapewne część naszyjnika, zachowanego w formie bardzo szczątkowej.

Paciorki szklane znane z młodszego cmentarzyska grodziskiego (K. Moskwa 1962, tabl. LXIV, 13, LXV, 17, 18). Mają one średnice około 1 cm i kształt okrągły, w profilu płaski lub dwustożkowaty. Charakteryzuje je bardzo niestaranne uformowanie, prawdopodobnie „metodą przekucia gorącej grud-

ki szklanej, a następnie swobodnego obtoczenia na płytce⁷⁷. Wykonano je z żółtozielonego szkła sodowo-wapniowego (Na₂O - 19%, CaO - 8,5%) o niskiej zawartości tlenu potasu (K₂O - 0,4%) i stosunkowo wysokim stężeniu tlenu magnezu (MgO - 3,5%). Składnikami barwiącymi masę szklaną są związki żelaza (Fe₂O₃ - 0,41%). Pod względem technologicznym odpowiadają one 2 grupie „szkieł lużyckich” (J. Frána, A. Maštálka 1990, s. 62 n.), obejmującej zabytki z dużą zawartością sodu i wapnia. Odnosi się ją do HaD (bliskie analogie technologiczne np. do paciorków z Wiciny), wskazując na ich podobieństwa do szkieł celtyckich i rzymskich (N. Venclová 1990, s. 127-128).

Najlepszą analogię mają wśród materiałów z cmentarzyska w Trzęsówce (K. Moskwa 1971, s. 90, tabl. VII, 18). Bez wątpliwości należy je uznać za charakterystyczne dla III fazy i prawdopodobnie łączyć z oddziaływaniami z kręgu kultur scytyjskich, na co mogą wskazywać analogie formalne (V.G. Petrenko 1967, tabl. 25). Nie jest wykluczone, że paciorki szklane wystąpiły również na osadzie w Białobrzegach (stopione, przepalone) i cmentarzysku w Wierzawicach, stan. 7. Pochodzą stąd przedmioty, które określono jako przezłiki, opatrując to jednak znakiem zapytania (W. Poradyło 1995, s. 41, tabl. IV, 8-12). Nie jest znany dokładnie surowiec, z jakiego je wykonano, bowiem są one przepalone. Porowata struktura, kształt, otworki mogą wskazywać na pewien rodzaj paciorków szklanych (?).

Prawdopodobne jest używanie przez ludność grupy tarnobrzeskiej narzędzi kamiennych. W grobie nr 10 w Grzęsce miano znaleźć **fragment kamiennego toporka** (K. Moskwa 1976, s. 201). Niestety nie jest on bliżej znany, stąd nie można pokusić się o dalsze analizy.

Na zakończenie warto poświęcić kilka uwag **zabytkom krzemionym**. Znalaziono je np. w kilku grobach w Paluchach, w tym też szkieletowych (ryc. 7e; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, ryc. 9f, h, 10e, 12h; por. też S. Kadrow 1989, tabl. II) i Manasterzu (K. Kruk 1994, s. 119-120). Były one dwukrotnie przedmiotem dokładniejszych opracowań. S. Kadrow (1989, s. 101 n.) zauważył, że zdecydowanie dominują wśród nich formy nienarzędziowe - odlupki, fragmenty wiórów, okruchy związane z „przemysłem” krzemionym ludności grupy tarnobrzeskiej, charakteryzującym się swoistą, archaiczną techniką. Właśnie ze względu na jej „klaktoński” charakter nie można jej jednoznacznie identyfikować. Po części do podobnych wniosków doszedł K. Kruk (1994), analizujący jednak większe serie zabytków. Wg jego ustaleń wśród „tarnobrzeskich” krzemieni z Paluchów (łącznie 41 sztuk) i Manasterza (12 sztuk) można wyróżnić następujące formy: odlupki, wióry, rdzenie, łuszczenie i łuszczyki, narzędzia zębate, wnekowe i tylkowe, drapacze, przekłuwacze, fragmenty sierpów, grociki trójkątne i trzoneczkowate, narzędzia nieokreślone, noże, narzędzia na odlupkach termicznych. Surowcowo dominuje krzemień narzutowy (56% w Paluchach i 25% w Manasterzu) i gościeradowski (50% w Manasterzu i 19,5% w Paluchach; zob. K. Kruk 1994, tabela I i s. 119 n.). Główna cecha przemysłu krzemionego grupy tarnobrzeskiej wg tego badacza to swoisty „eklektyzm”, łączący różne techniki (łuszczeniowa, rdzeniowa z tzw. twardym tłukiem), rodzaje półsurowca, narzędzia

(w tym tzw. narzędzia funkcjonalne - odlupki i wióry bez retuszu, o czym przekonują badania traseologiczne, narzędzia amorficzne, trudne do sklasyfikowania typologicznego) i retusze (K. Kruk 1994, s. 63-71). Występowanie krzemieni w grobach tarnobrzeskich jest faktem. Nie zaobserwowano tu istotnych różnic chronologicznych. Spotykamy je zarówno wśród materiałów najstarszych (np. w grobach szkieletowych), jak i najmłodszych (np. aż w II pochówkach z najmłodszej fazy cmentarzyska w Paluchach - K. Kruk 1994, s. 74-75).

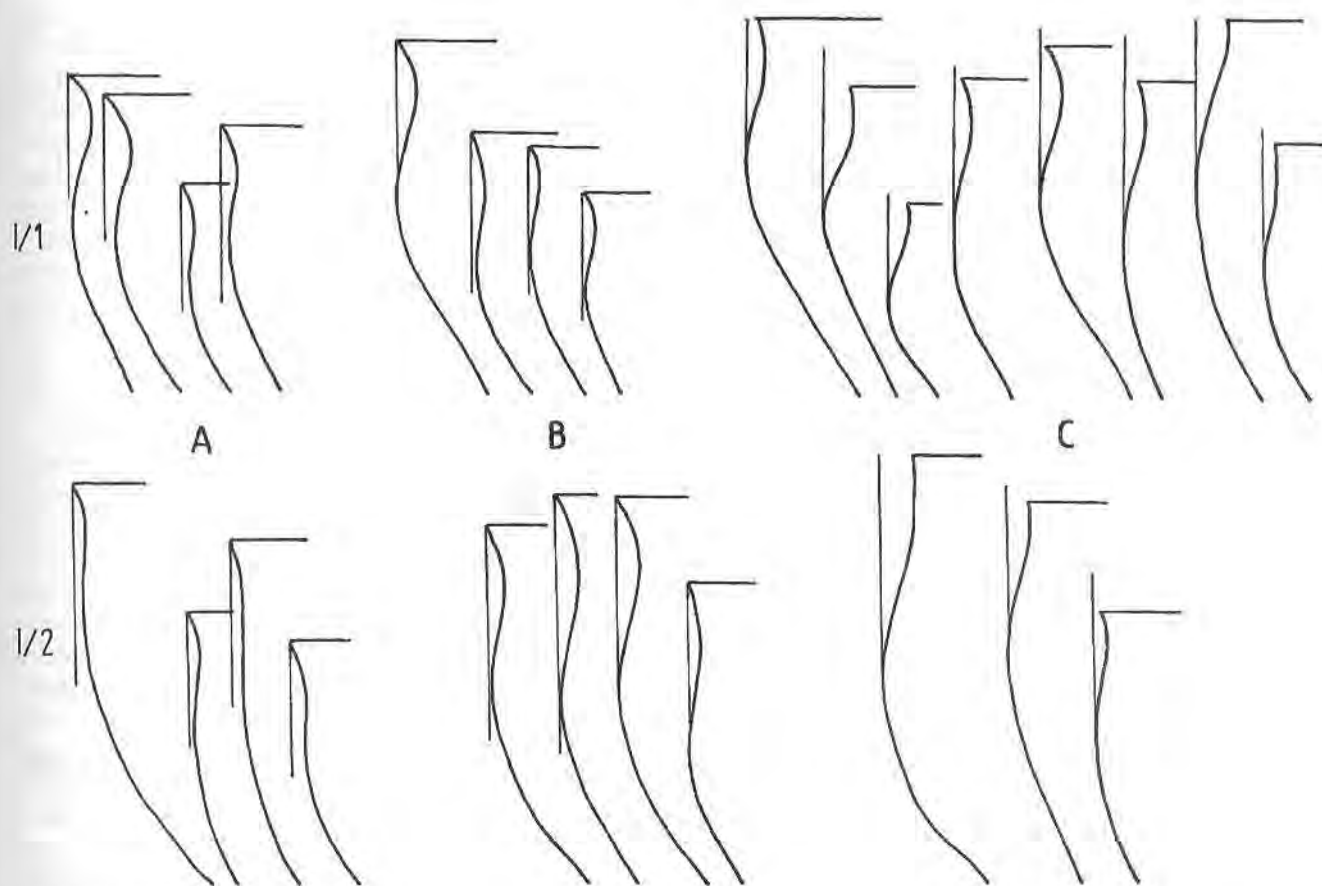
Nie jest to jednak kwestia tak oczywista. Nieomal na każdym z omawianych stanowisk (tu: cmentarzysk) stwierdza się bowiem ślady starszego osadnictwa. Tak np. w Grodzisku Dolnym, stan. 1 wydzielono ceramikę, przezłik i narzędzia krzemienne należące do kultury pucharów lejkowatych. W grobach żadnych krzemieni nie zarejestrowano, podobnie jak na cmentarzysku w Chodaczowie. Na młodszym cmentarzysku grodziskim (stan. 2) stwierdzono ślady osadnictwa wczesnobrązowego, z którym najprawdopodobniej należy łączyć grociki zaliczone przez K. Moskwę do grobu nr 11 (1962, s. 310, tabl. LXI, 10)¹. Ze starszym osadnictwem spotykamy się także na obydwu osadach białobrzeskich. Na stan. 1 świadczą o tym krzemienie mezolityczne i schyłkowopaleolityczne (por. P. Mitura 1993) a na stan. 5 krzemienie i ceramika kultury pucharów lejkowatych (S. Czopek, S. Kadrow 1987). Dotyczy to także Manasterza i Paluchów, gdzie również stwierdzono starsze osadnictwo (K. Kruk 1994, s. 72). Stąd też bardzo łatwo o pomyłkę w analizie zabytków krzemionych z takich stanowisk. Nie oznacza to oczywiście kwestionowania istnienia przemysłu krzemionego grupy tarnobrzeskiej, ale wskazuje raczej na potrzebę dużej ostrożności. Tylko niewielka część krzemieni z cmentarzysk pochodzi np. z wnętrza popielnic. Szczególnie łatwo mogły się one dostać do wnętrza zasypisk grobów szkieletowych. O tym wszystkim należy pamiętać wypowiadając bardzo katoryczne stwierdzenia dotyczące krzemieniarstwa w późnej epoce brązu i okresie łaskackim, zwłaszcza na podstawie znalezisk grobowych.

2.1.1.3. CERAMIKA

Naczynia ceramiczne to najliczniejsza grupa źródeł wśród analizowanych tu materiałów. Generalny podział (K. Moskwa 1976, s. 53 n.) na garnki, naczynia wazowate, kubki-czerpaki i misy jest oczywiście nadal aktualny. Większą uwagę należy jednak zwrócić na technologię ich wykonania, która w dotychczasowych opracowaniach była pomijana lub opracowana bardzo pobieżnie.

Garnki

Nie jest to zbiór jednolity. Najliczniej są reprezentowane **garnki tulipanowate** (o esowatym profilu), występujące w dwóch odmianach - o powierzchniach gładkich (typ I/1) lub chropowatej zewnętrznej, najczęściej przez obmazywanie palcami (typ I/2). Ich chronologię ustalono na III-IV okres epoki brązu, a więc w całości na I fazę rozwoju grupy tarnobrzeskiej (K. Moskwa 1976, s. 53-54), w której są naj-

Ryc. 9. Typologia garnków tulipanowatych

częściej spotykanymi naczyniami. J. Chochorowski (1989) uznał garnki gładkie generalnie za starsze niż chropowaczone, które niejako przejmują funkcje popielnic, jaką pełniły wcześniej garnki gładkościenne. Moment ten według tego badacza należy umieszczać na granicy HaB1 i HaB2, czyli przy końcu IV okresu epoki brązu. Dokładniejsze studia (W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991) każą podchodzić do tego z dużą ostrożnością. Rozdzielne traktowanie garnków esowatych i tulipanowatych, spotykane w literaturze (M. Gedl 1994, s. 35), nie wydaje się zasadne w obliczu bardzo płynnych kryteriów ich wydzielenia, przy istnieniu szeregu „form przejściowych”.

Wśród obydwu typów garnków można wydzielić trzy zasadnicze odmiany: A - o średnicy wylewu większej od maksymalnego wyęcia brzuśca, B - o równych średnicach i C - o największej średnicy brzuśca przy stosunkowo słabo wychylonym wylewie (ryc. 9). Analogie formalne dla wszystkich typów i odmian można łatwo znaleźć zarówno wśród innych materiałów tarnobrzeskich, jak i pozostałych grup kręgu lużyckiego, a także w innych kulturach. Oto ich lista: I/1/A (tabl. XIX, 17; XXII, 8; XXXVI, 6; XL, 1; E. Chochorowska, J. Chochorowski 1986, ryc. 2a, h, 3a; J.

Chochorowski 1989, tabl. I, 6, 7; S. Lewandowski 1979, tabl. I, c; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, ryc. 10d);

- grupa tarnobrzeska: Bachórz-Chodorówka (M. Gedl 1994, tabl. II, 1, 6; XIV, 8; XXIII, 12; XXV, 12; XXVII, 16; XXXIV, 13; XLIV, 12; XLIX, 9; LII, 9; LIII, 5; LXIII, 11; LXXVIII, 14; CIII, 13);

I/1/B (tabl. XIX, 13; XXII, 4, 10; XXV, 1-2; S. Lewandowski 1979, tabl. I, k, o; II, d, n; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, ryc. 9g, 10a, f, 15a; J. Chochorowski 1989, tabl. I, 1);

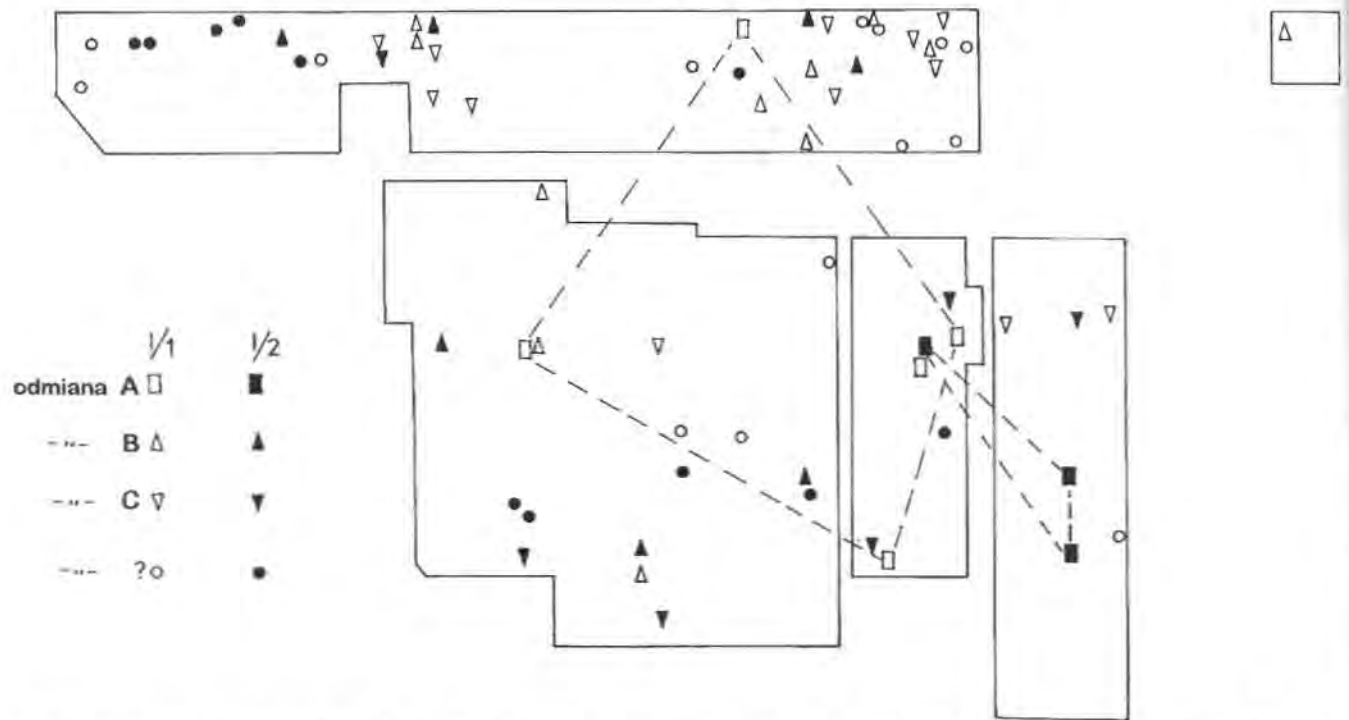
- grupa tarnobrzeska: Bachórz-Chodorówka (M. Gedl 1994, tabl. V, 17; VI, 1; IX, 1; X, 1; XI, 1; XVII, 4; XXIII, 6; XXVI, 18; XXVIII, 14; XXIX, 8; XXXI, 6; XXXIX, 1; XLIV, 8; L, 13; LIV, 13; LVI, 10-11; LXI, 8; LXIX, 18; LXXII, 15; XCVI, 11; CV, 20; CXVIII, 12);

- inne: grupa konstantynowska i środkowopolska (H. Wiklak 1964, tabl. I, 1, V, 2, XXI, 4, 7; Z. Kaszewski 1971, tabl. I, 4);

I/1/C (tabl. XVI, 1-2; XIX, 1; XXII, 6; XXIII, 6; XXIV, 6; XXIV, 6, 14; XXV, 3; S. Lewandowski 1979, tabl. I, 6, II, h; K. Moskwa 1984, tabl. II, 8);

- grupa tarnobrzeska: Wietlin (A. Kostek 1991, tabl. I, 1), Bachórz-Chodorówka (M. Gedl 1994, tabl. IV, 15; V, 8; XX, 9; XXII, 5; XXIV, 14; XXXVI, 7; XLVI-II, 9-10; L, 8; LI, 14; LII, 7; LIII, 11; LIV, 1; LX, 17;

¹ Analizę chemiczną szkieł wykonała w 1987 roku mgr Anna Girdwoń, a ekspertyzę dr Teresa Stawiarska. Wszystkie cytowane dane zaczerpnięto z ich opracowań przechowywanych w Dziale Archeologicznym Muzeum Okręgowego w Rzeszowie.

Ryc. 10. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Planigraphia z zaznaczeniem odpowiednich typów naczyń gamkowatych - 1/1 - garnki gładkie, 1/2 - garnki chropowate, A, B, C - odpowiednie odmiany (por. tekst i ryc. 9)

LXXVIII, 8; CIII, 8; CXXXI, 7), Złota (J.M. Ścibior 1993, ryc. 2:4-5);

- inne: grupa konstantynowska (H. Wiklak 1964, tabl. VIII, 4, 7, IX, 6);

1/2/A (tabl. VIII, 5; XXXVI, 10; XLII, 2, 6; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, ryc. 15b); - grupa tarnobrzeska: Piaseczno (S. Czopek 1994, ryc. 9i), Bachórz-Chodorówka (M. Gedl 1994, tabl. XXXII, 8, LXXXII, 1, 4, CXII, 13);

- inne: (D. Pavliv 1993, ryc. 8:4, 9:10-11, 10:1, 11:6, 9, 22:23-24);

1/2/B (tabl. XIX, 11; XXIV, 5; XXXI, 16; S. Lewandowski 1979, tabl. III, t; K. Moskwa 1976, ryc. 44f; 1984, tabl. 1, 9; II, 5);

- grupa tarnobrzeska: Bachórz-Chodorówka (M. Gedl 1994, tabl. XXXV, 5; XLVII, 8; LIV, 15; LXXXI, 1, 5; CVIII, 9; CXV, 6; CXVIII, 21), Piaseczno (S. Czopek 1994, ryc. 6b, 8b, 11h);

- inne: (D. Pavliv 1993, ryc. 6:10, 9:6, 14); grupa konstantynowska (H. Wiklak 1964, tabl. XIX, 4);

1/2/C (tabl. VII, 4; XIX, 6; XXI, 1; XXIII, 8; XXV, 10, 12; S. Lewandowski 1979, tabl. III, g, m; K. Moskwa 1976, ryc. 44a; 1984, tabl. 1, 1);

- grupa tarnobrzeska: Bachórz-Chodorówka (M. Gedl 1994, tabl. VII, 12; XII, 11; XV, 16; XXI, 5; LXXXI, 7; LXXXV, 7; CXII, 19; CXVI, 2), Piaseczno (S. Czopek 1994, ryc. 6a, 10f), Wielin (A. Kostek 1991, tabl. I, 6);

- inne: (J. Głosik 1958, tabl. L, 5; R. Miklaszewska-Balcer, J. Miśkiewicz 1968, tabl. III, 19, 23, IV, 11, 23, XIV, 1, XXI, 15; T. Węgrzynowicz 1968, ryc. 26n; D. Pavliv 1993, ryc. 10:13), grupa konstantynowska (H. Wiklak 1964, tabl. XX, 4; 1984, ryc. 4f);

Interesująco przedstawia się kwestia wzajemnego stosunku wyróżnionych typów i odmian. Dają się zaobserwować dwa przeciwne stanowiska, mówiące albo o współczesności garnków gładkich i chropowatych (K. Moskwa 1976, s. 54), albo uznające relatywne starszeństwo egzemplarzy gładkich (S. Lewandowski 1979, s. 124 n., zwłaszcza diagram na tabl. V; J. Chochorowski 1989, s. 600 n.). Obserwacje z Chodaczowa i Grodziska wnoszą istotne dane do rozstrzygnięcia tego problemu. Należy więc odnotować następujące fakty: istnienie zespołów, w których stwierdzono zarówno garnki esowate gładkie, jak i chropowate (np. Chodaczów, grób 58); brak dobrze datowanych grobów z garnkiem chropowatym; przytłaczająca dominacja garnków gładkich w najstarszych grobach, w tym także (może zwłaszcza) szkieletowych (por. diagram na ryc. 4). W rozmieszczeniu obydwu odmian na cmentarzyskach nie widać zasadniczych prawidłowości (ryc. 10). Nie tworzą się tutaj odrębne strefy, a raczej obydwie typy wzajemnie się przenikają. Wyjątkiem może być jedynie pewne zgrupowanie odmiany A (gładkiej i chropowatej), czytelne w centralnej części cmentarzyska w Grodzisku.

Cytowane analogie dla garnków chropowatych z grupy konstantynowskiej i środkowopolskiej dotyczą materiałów III-IV-brązowych (H. Wiklak 1963, s. 76). Jeśliby uznać i u nas ten właśnie kierunek oddziaływań, należałoby je datować chyba zbyt wcześnie, czemu przeczy diagram współwystępo-

⁴ Analizę krzemieniu i ceramiki (nie-tarnobrzeskiej) z tych stanowisk wykonał mgr Piotr Mitura, któremu dziękuję za informację i pomoc.

wania cech (ryc. 4). Interesujące sugestie zgłosił J. Chochorowski (1989, s. 603), uznający pojawienie się obmazywania powierzchni garnków za wynik oddziaływań ze strony kultury holihradzkiej, czego nie można jednak uznać za rzecz udowodnioną. Jest to tym bardziej wątpliwe, im więcej znajdujemy analogii „łużyckich”, co jednoznacznie zostało wyżej zasygnalizowane. Schylek ich występowania według tej teorii przypadłby na IX/VIII wiek p.n.e. O młodszej pozycji chronologicznej takich naczyń w stosunku do egzemplarzy gładkościennych świadczy fakt ich współwystępowania razem z wazami nadszańskimi (np. na cmentarzysku w Pyszniicy - S. Czopek 1993d, tabl. 1, 2 - oraz Zbydniowie - K. Moskwa 1979, tabl. XIV, 6).

Z diagramu współwystępowania zabytków w zespołach zwartych Grodziska i Chodaczowa (ryc. 4), wynika, że garnki chropowate rzeczywiście tworzą pewną odrębną jakość, którą można interpretować jako pewien przedział czasowy. Nie wydziela się on jednak wyraźnie. Świadczą o tym m.in. inne naczynia im towarzyszące - misy stożkowe i esowate, współwystępujące zarówno z garnkami chropowatymi, jak i gładkimi. Przytoczone analogie, zwłaszcza te spoza grupy tarnobrzesckiej, mogą również na to wskazywać. Duża ilość odpowiedników odmiany I/2, głównie C, mieści się w IV-V okresie epoki brązu. Być może odmiana ta jest najmłodsza wśród opisywanych naczyń. Sprawę komplikuje jednak możliwość innych interpretacji. U ich podstaw leżą odmienne kryteria grzebania zmarłych, które mogą występować w tym samym czasie. Co prawda, wykluczyć należy odrębności płci, bowiem w popielnicach garnkowatych gładkich stosunek pochówków męskich do kobiecych jest jak 7:2, a w garnkach chropowatych jak 5:2. Nie jest to jednak jedyna możliwość zafałszowania wniosków chronologicznych. Powróćmy do tego po analizie całości materiałów.

Tak więc najprostsza interpretacja, to uznanie relatywnego starszeństwa garnków gładkościennych, przy braku ścisłych reguł w zakresie grzebania i istnieniu określonych, chronologicznie zróżnicowanych stref użytkowania cmentarzysk.

Co do ustalenia ścisłej pozycji chronologicznej wydzielonych odmian, to punktem wyjścia może być grób 127 z Grodziska z klasycznym garnkiem odmiany I/1/A (tabl. XL, 1). Jest to zarazem jeden z 3, najstarszych zespołów grupy tarnobrzesckiej, jeśli uwzględnić zabytki metalowe. Stwierdzono także współwystępowanie garnków odmiany I/1/A i I/1/B (grób 8 z Grodziska - tabl. XVI, 1-2), co świadczy o ich równoległym użytkowaniu. W tym kontekście wyróżnienie odmian miałyby więc jedynie znaczenie porządkująco-systematyzujące. Danych takich nie dostarczają garnki chropowate, bowiem występują one pojedynczo, w mniej licznych zespołach. Może się to wiązać z pewną zmianą w zakresie reguł wyposażania zmarłych.

Odrębnego omówienia wymagają **garnki z guzkami pod krawędzią wylewu** (tabl. III, 14; IV, 2; XXVI, 12; XXVIII, 7; J. Chochorowski 1989, tabl. II, 1). Znamy je z innych „wczesnych” cmentarzysk (M. Gedl 1994, tabl. XLIX, 11) i osad (S. Czopek 1994, ryc. 6a, 7c, 8m, 9k) tarnobrzesckich. Nie należą one jednak do często spotykanych. Pewną ich ilość znamy także ze stanowisk innych grup kultury łużyckiej (J.

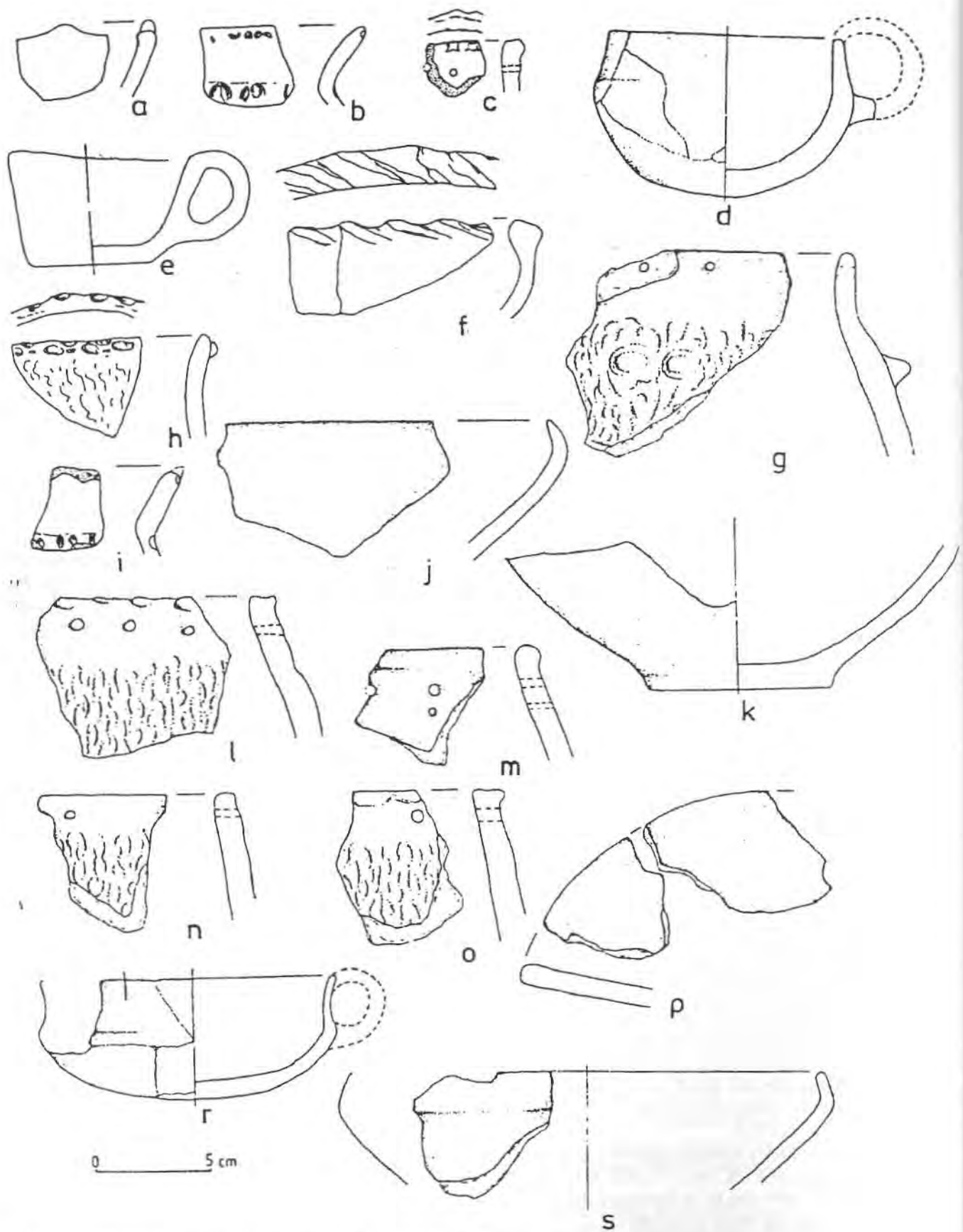
Głosik 1958, tabl. LI, 3; Z. Kaszewski 1971, tabl. III, 10). Na zachodniej Ukrainie są one dość liczne w zespołach odnoszonych do HaB (D. Pavliv 1993, ryc. 8:4, 9:6, 10:1, 15:9, 22:7, 21). Ponieważ występują one w grobach bez wyraźnych cech w zakresie precyzyjnego datowania, trudno je chronologizować. Według K. Moskwy (1976, s. 53-54) reprezentują one dość długotrwały typ, ale w obrębie grupy tarnobrzesckiej brak jest podstaw do datowania wykraczającego poza IV okres epoki brązu, to jest poza I fazę.

W analizowanym materiale można wyróżnić także grupę **garnków jajowatych**, o lekko wychylonej krawędzi (tabl. IV, 2; XXVI, 12; XXXVI, 2, 10) i beczulkowatych (tabl. XXVI, 6, 7; XXXI, 4). Analogiczne formy wyróżniono także na cmentarzysku w Bachórze-Chodorówce, gdzie datuje się je na młodsze okresy epoki brązu (M. Gedl 1994, s. 36) lub nawet jej schylek. Podobnie, jak i w tamtym przypadku, także w Grodzisku Dolnym brak podstaw do łączenia ich z wczesną epoką żelaza.

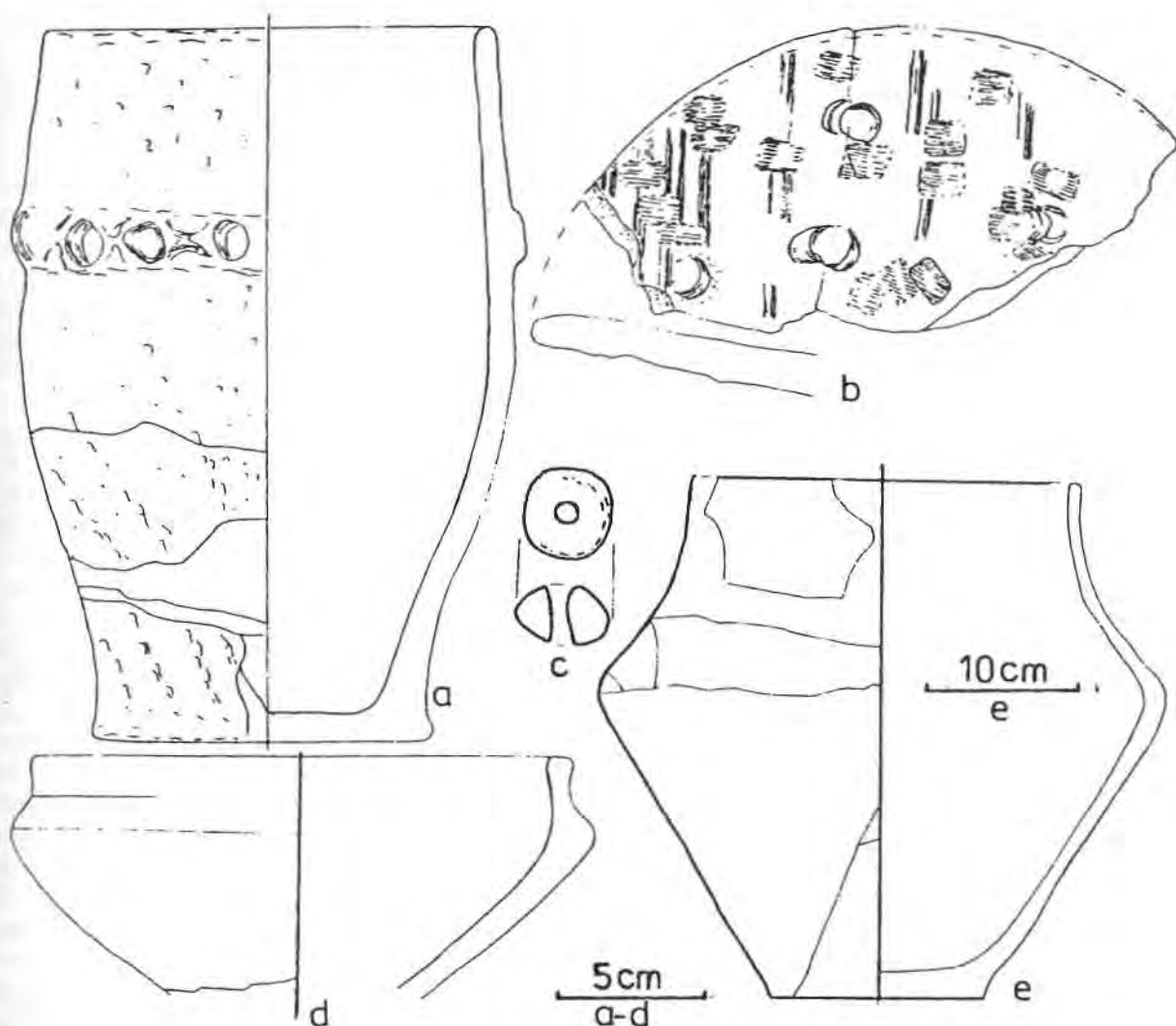
Formą wyjątkową w grupie tarnobrzesckiej jest natomiast znaleziony luźno **garnek z 4 występami na krawędzi wylewu** (tabl. XLI). Podobne potraktowanie otworów naczyń jest typowe dla kultury Gava-Holihrady (G.I. Smirnova 1976, ryc. 2-3; T. Kemenczei 1984, tabl. CXXIX, 8; CXXXII, 4, 11, 14, 17; S. Demetrová 1986, tabl. II, 7; V, 5-6, 9; VI, 19). Dotyczy to jednak głównie naczyń wazowatych i misowatych. Forma naszego garnka jest jak najbardziej miejscowa. Nie wyróżnia się on też swą technologią. Sprawia to wrażenie zaadaptowania pewnej obcej (drugorzędnej) cechy do miejscowego wytworu. W kręgu Gava-Holihrady naczynia z podobnie ukształtowanymi wylewami odnosi się głównie do przedziału chronologicznego Magala III-Somatorska hora I, który należy datować na HaA2 (G.I. Smirnova 1976, s. 29-31; S. Demetrová 1986, s. 109 n.). Nie kłóci się to z naszymi ustaleniami.

W wymienionych klasyfikacjach nie mieści się naczynie garnkowate z lejkowato rozchylonym wylewem (tabl. XXVI, 4) i nieznacznie zaznaczonym załomem brzuśca, zbliżającym go do grupy waz. Posiada ono dobrą analogię na cmentarzysku w Pyszniicy (grób 280; materiał niepublikowany w zbiorach Muzeum Okręgowego w Rzeszowie). Podobne naczynia spotyka się sporadycznie w kręgu łużyckim, gdzie datuje się je w szerokich granicach epoki brązu (M. Cabalska 1983, s. 15, tabl. XV, 10). Na cmentarzysku w Grodzisku Dolnym omawiane naczynie pochodzi z najmłodszej strefy użytkowania nekropoli (por. niżej), co potwierdza cytowana analogia.

Ciekawą formę reprezentuje też **garnek z grobu 110** w Grodzisku (tabl. XXXIII, 12), charakteryzujący się prostym wylewem i szyjką, przypominającą niektóre naczynia wazowate. Dość ważnych analogii dostarczają materiały słowackie, datowane na HaA2 (L. Veličik 1983, s. 110, ryc. 5). Jest to więc chronologia wyraźnie późniejsza, niż wynikałoby to z analizy pozostałych elementów inwentarza zespołu (por. diagram na ryc. 4), uznanego za wczesny. Zbliżone garnki mogą jednak występować i w późniejszych materiałach grupy tarnobrzesckiej, o czym przekonuje naczynie z Tryńczy (K. Moskwa 1976, ryc. 65a).

Ryc. 11. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 1 (g, g-h, j-s) i stan. 5 (a-e, e-f, i). Wybór ceramiki

Ryc. 12. Białobrzegi, woj. Rzeszów; stan. 1. Wybór ceramiki z obiektu nr 132

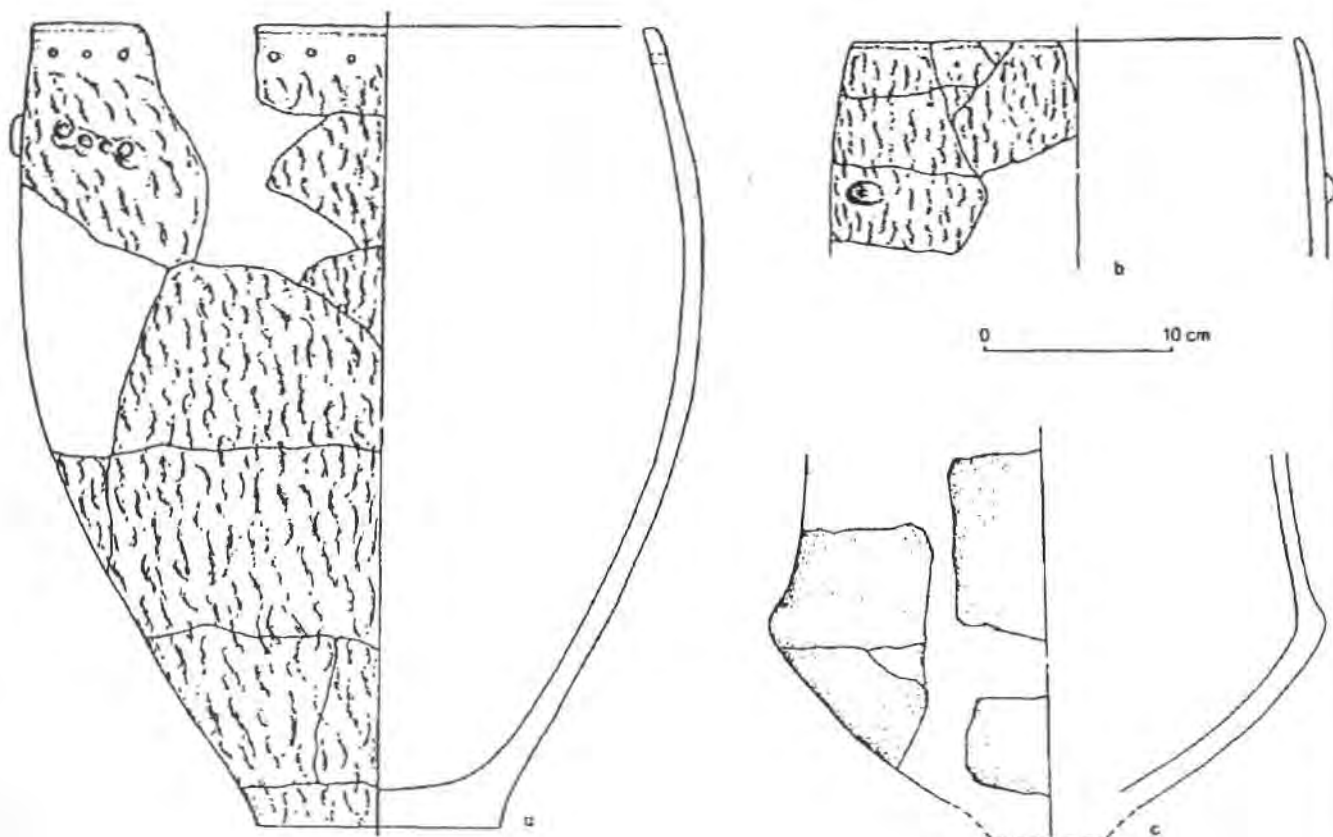
Grupą garnków ewidentnie młodszych od wyżej omówionych są **naczynia jajowate i beczulkowate**, zaliczone przez K. Moskwę (1976, s. 55 n.) do typu II, uznanego za wyznacznik fazy najmłodszej. Mieszczą się tu naczynia niezdobione (typ II/1/a) z Grodziska Dolnego, stan. 2 (K. Moskwa 1962, tabl. LXI, 7; LXII, 12; LXIII, 12; LXV, 9), Wylewy (Sieniawy-Pigan - H. Różańska 1962, tabl. LXXV, 7; LXXVI, 9; LXXXII, 13), Bud Łańcuckich (W. Poradyło 1995, tabl. VII, 5; VIII, 6) i Paluchów (S. Lewandowski 1978, ryc. 5n). Analogie można znaleźć na wielu cmentarzyskach z wczesnej epoki żelaza w grupie tarnobrzeskiej (K. Moskwa 1971, tabl. II, 4; IV, 5; V, 13; VI, 14 itd.; J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974, tabl. IX, 12; X, 1; E. Szarek-Waszkowska 1975, tabl. IV, 5; V, 6, 7; XV, 9; XVI, 7; XVII, 1, 12; XIX, 9) jak i poza nią (np. Z. Durczewski 1948, tabl. XXXV-XL; T. Węgrzynowicz 1973, s. 35 n.). Świadczy to o tym, iż garnki takie są formą interkulturową o wyraźnej pozycji chronologicznej.

W pewnym sensie analogiczne do omówionych powyżej są **małe garnki beczulkowate, posiadające jednak plastyczne guzki** (H. Różańska 1962, tabl. LXXIX, 9; LXXXIV, 3, 5; LXXVII, 8; LXXXIV, 9) lub listwy (ryc. 12a; K. Moskwa

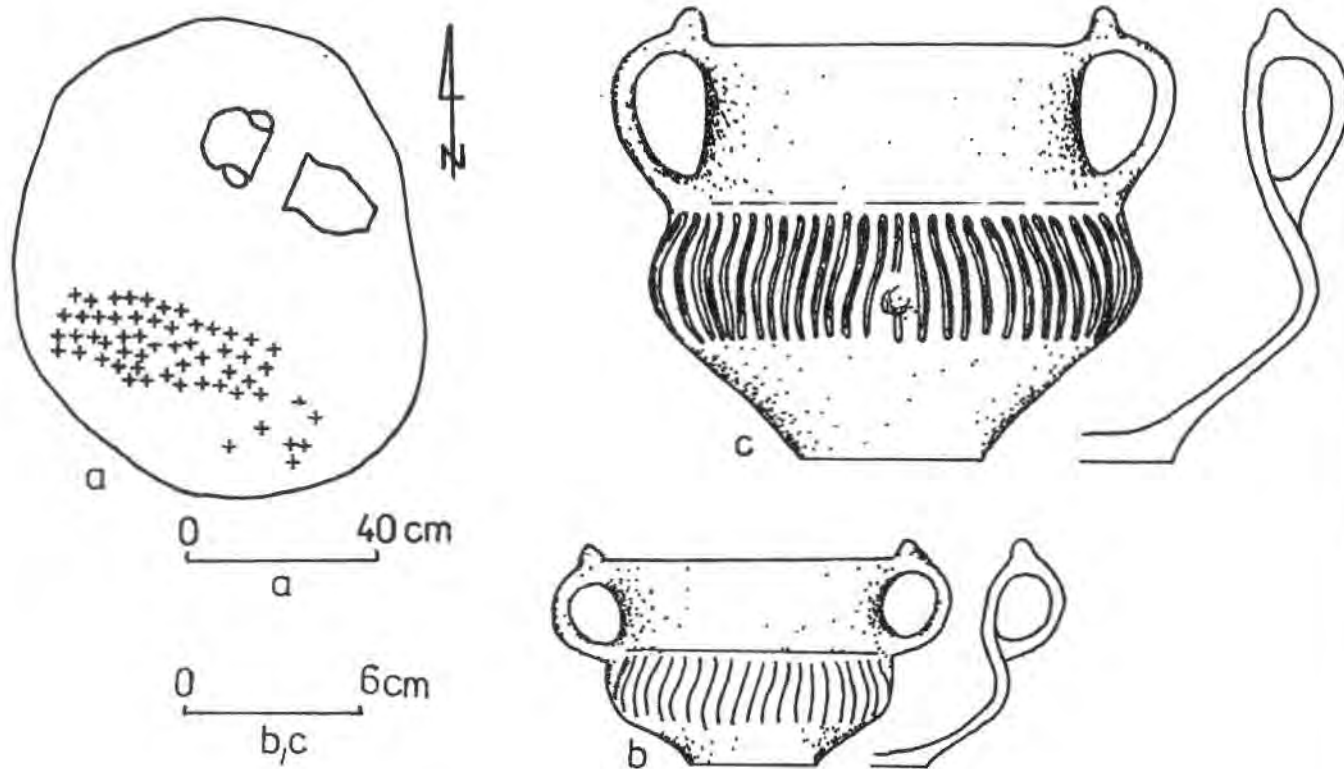
1962, tabl. LXV, 14; H. Różańska 1962, tabl. LXXXIII, 1, 3; LXXV, 2). Powinno się je podobnie datować.

Odmienne typy to garnki jajowate z dziurkami pod krawędzią (typ II/1/b - K. Moskwa 1976, s. 56-57). Znamy je z Bud Łańcuckich (W. Poradyło 1995, t. VII, 6, VIII, 1), Grodziska Dolnego, stan. 2 (K. Moskwa 1962, tabl. LXVI, 1), Manasterza (J. Chochorowski 1989, tabl. IV, 7, 8), a także osad białobrzeskich (ryc. III, m, n, o, 13a). Można wskazać całą, długą listę analogii, ograniczmy się zatem do kilku przykładów z Trzęsówki (K. Moskwa 1971, tabl. IX, 1; XI, 10; XIII, 7; XVII, 10 itd.).

Jeszcze więcej analogii posiadają bardzo charakterystyczne dla grupy tarnobrzeskiej **garnki jajowate i beczulkowate, chropowate, z dziurkami pod krawędzią i dodatkowym zdobnictwem w postaci listw, guzków lub innych ornamentów plastycznych i palcowych** (paznokciowych). Mieszczą się tu typy II/3/b, II/4b, II/5/b, II/6, II/7, II/8 i II/9 (K. Moskwa 1976, s. 58-60). Naczynia takie wystąpiły w Wylewie (Sieniawy-Piganach - H. Różańska 1962, tabl. LXX, 4; LXXXVII, 2, 6, 7), Manasterzu (J. Chochorowski 1989, tabl. IV, 4, 10), Paluchach (S. Lewandowski 1978, ryc. 5f)

Ryc. 13. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 5. Wybór ceramiki

Ryc. 14. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Plan grobu nr I (a) oraz ceramika grobów I (c) i II (b); wg M. Giedla (1960)

i prawdo
1962, ta
z wielu
brzeskie
wskazać
1971, ta
Krzemi
IV, 8; V,
dowa 19
pozostaj
pozycji
wśród n

Nac

Stari
stylisty
ukształ
nia, jak
wazow
część j
względ
sze, cz
egzem

Por
nych t

z dwu

i silni

XXIII

z boga

kowan

pujący

Naczy

Mosk

brązu,

rze z

dnio

I; CX

maso

ne wy

me).

Kem

1982

Vilan

są ta

i cyli

na S

stępc

1983

Gav

pierc

w pe

gian

rakt

dla

glów

i prawdopodobnie w Grodzisku Dolnym, stan. 2 (K. Moskwa 1962, tabl. LXVI, 4). Ich fragmenty natomiast pochodzą z wielu stanowisk „osadowych”, w tym obydwu osad białobrzeskich (np. ryc. 3c, i, 11g). Wspomniane analogie można wskazać np. na ementarzyskach w Trzęsówce (K. Moskwa 1971, tabl. IX, 5; X, 7; XII, 15; XV, 1, 3; XVIII, 1, 4, 6 itd.), Krzemienicy (E. Szarek-Waszkowska 1975, tabl. II, 4, 9, 10; IV, 8; V, 9; VI, 8, 9 itd.) czy też osadzie w Turbii (M. Zeylandowa 1963, tabl. I, 1, 2, 5, 6; II, 10; III, 10; VI, 5, 6, 9). Nadal pozostaje aktualna sugestia (S. Czopek 1989b) o najmlodszej pozycji chropowaconych garnków z dziurkami pod krawędzią wśród materiałów całej III fazy.

Naczynia wazowate

Stanowią one liczebnie dużą grupę, bardzo zróżnicowaną stylistycznie. Chodzi tu o różnice w zakresie morfologii - ukształtowania odpowiednich partii naczyń i ich profilowania, jak też o ornamentykę. Nie na wszystkich naczyniach wazowatych daje się zaobserwować zdobnictwo. Znaczna ich część jest niezdobiona. Jest to grupa zróżnicowana także pod względem wielkości. Obok naczyń dużych, spotykamy mniejsze, czy wręcz miniaturowe, stanowiące ich repliki. Większe egzemplarze to przeważnie popielnice, mniejsze to przystawki.

Pod względem stylistycznym można wydzielić kilka odrębnych typów. Pierwszy z nich to **naczynia silnie profilowane i dwustożkowatym brzuścem, długą, cylindryczną szyjką i silnie rozchylonym wylewem** (tabl. XVII, 10; XXI, 4; XXIII, 11; XXXII, 11; XLIII, 16). Forma ta związana jest z bogatą ornamentyką - guzkami na brzuścu, skośnym żłobkowaniem, poziomymi liniami rytmu czy wyjątkowo występującym poziomym żłobkowaniem szyjki (tabl. XLIII, 16). Naczynia takie odpowiadają typom III/1/b i III/4/a wg K. Moskwy (1976, s. 69-70), datowanym na III i IV okres epoki brązu, czyli I fazę grupy tarnobrzeskiej. Podobne egzemplarze znane są z innych ementarzysk na terenie Polski południowo-wschodniej (M. Gedl 1994, tabl. XVIII, 10; XLVIII, 1; CXX, 3), jednakże nie należą one do typu występującego masowo. Wykazują też różnice w zakresie zdobień. Przez silne wychylenie wylewu oraz żłobkowanie (zwłaszcza poziome), a także tektonikę, nawiązują one do kultury Gava (T. Kemenczei 1984, tabl. CXXIV-CLIX, s. 64 n.; M. Bazieli 1982c, ryc. 1-4), zwłaszcza do grupy tzw. waz typu pseudo-Vilanova, datowanych nawet na BD-HaA1. Podobne do nich są tak samo datowane wazy ze skośnym żłobkowaniem i cylindryczną szyjką znane z inwentarzy kultury lużyckiej na Słowacji (J. Batora 1979, s. 67, tabl. 8, 6). Mogą one występować jeszcze w HaA2 - horyzont Diviaky II (L. Veličik 1983, s. 102 n.). Wg ustaleń M. Bazieli elementy kultury Gava występujące w Polsce południowej należy odnosić dopiero do HaA2 (M. Bazieli 1982c, s. 295 n.), co jednak w pewien sposób nie jest zgodne z cytowanymi wyżej analogiami. M. Gedl (1994, s. 27) zbliżone naczynia uznał za charakterystyczne dla IV okresu epoki brązu.

W naszym materiale najlepszym elementem datującym jest dla omawianych naczyń szpila ze zgrubiałą (cebulowatą) główką z grobu 139 w Grodzisku. Jej chronologię ustalono

na HaB1, co jest niewątpliwie najmlodszą z możliwych do przyjęcia dat dla takiej właśnie ceramiki. Po części jest to zbieżne z sugestiami J. Chochorowskiego (1989, s. 601-602), który omawiane naczynia umieścił w horyzoncie B, odnoszonym do HaA2-HaB1. Z planigrafii ementarzyska w Grodzisku wynika, że wystąpiły one we wschodniej i środkowej partii, a więc w częściach starszych od zgrupowania grobów w północno-zachodniej części nekropoli (por. dalej). Z całą pewnością nie można więc uznać ich za najstarsze, ale i nie najmlodsze na ementarzysku. Przyjmijmy zatem, że reprezentują one „środkową fazę” jego użytkowania.

Z omówioną grupą waz wiązać się zapewne nieco odmienne naczynia, głównie mniejszych rozmiarów, ale o zbliżonych parametrach stylistycznych. Są to: misa lub mocno przysadzista waza z grobu 11 w Grodzisku (tabl. XXI, 6), wydzielona przez K. Moskwę jako odrębny typ misy - typ II/2/b oraz małe naczynia wazowate z grobu 48 (tabl. XXVI, 9) i 138 (tabl. XLIII, 7) z tego samego ementarzyska.

Druga grupa naczyń wazowatych obejmuje egzemplarze o **dwustożkowatym brzuścu, wyraźnie zaznaczonym zalomie i cylindrycznej lub lekko stożkowatej szyjce oraz prostym wylewie** (tabl. XV, 3; XXI, 10; XXV, 1; XXV, 1; XXXIV, 4; XXXIII, 1; H. Różańska 1962, tabl. LXXIX, 12; S. Lewandowski 1978, ryc. 5b, m; K. Moskwa 1984, tabl. II, 9; W. Poradyło 1995, tabl. VII, 4). Są one przeważnie niezdobione. Zdarzają się jednak i ornamentowane - kreski pionowe lub ukośne, guzki (tabl. XXXIV, 4; XXI, 10). Wyróżnia się tu naczynie z grobu 108 w Grodzisku o chropowaczonej dolnej części, oddzielonej parami guzków plastycznych (tabl. XXXI-II, 1). Dla naczyń niezdobionych można przytoczyć sporo analogii z zasięgu grupy tarnobrzeskiej (M. Gedl 1994, tabl. XIII, 1, 8; J. Miśkiewicz 1974, tabl. IV, 4; W. Poradyło 1995, tabl. XXIV, 1), jak też spoza niej (M. Gedl 1991, tabl. XIV, 3; 1992 tabl. XXI, 4; A. Kogus 1985, tabl. LXXX, 1; J. Miśkiewicz 1962, tabl. I, 13; H. Wiklak 1963, tabl. VI, 5), datowanych już od III okresu epoki brązu aż po okres łańszacki. Jest to więc element „ogólnolużycki”, bliżej nie datujący. Potwierdza to wcześniejsze ustalenia K. Moskwy (1976, s. 64 - typ I/2/a). Klasyczne wazy niezdobione, jak ta z grobu 97 w Chodaczowie (tabl. XV, 3) są podobne do naczyń znanych z wczesnej fazy kultury lużyckiej na Słowacji, gdzie datuje się je na BD -HaA2 (L. Veličik 1983, s. 94, ryc. 3).

Nieco odmiennie przedstawia się kwestia egzemplarzy zdobionych, które zwykle się uważa za jeden z wyznaczników I fazy grupy tarnobrzeskiej (K. Moskwa 1976, s. 66 - typ II/1/e) i dla których trudno jest wskazać precyzyjne analogie. Z planigrafii ementarzyska (groby 13 i 115 w Grodzisku) wynika, że wystąpiły one we wschodniej jego partii, poza zasięgiem najmlodszego zgrupowania. Nie ma podstaw, aby uznać je za reprezentantów najstarszego horyzontu. Pochodzą więc zapewne ze „środkowej fazy” nekropoli. Na wcześniejszą fazę należy natomiast datować naczynie z grobu 108, bogato wyposażonego w naszyjnik tordowany i szpilę z główką zwiniętą w uszko. Podstawą do tego wydaje się być właśnie naszyjnik. Przeczy to jednak analogiom sugerującym raczej późniejsze datowanie (J. Miśkiewicz 1962, tabl. II, 12; J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974, tabl. II, 1; III, 2).

4 Kolejna grupa to wazy o **wysoko umieszczonym (około połowy wysokości) lekkim zalomem brzuśca i stożkowej lub cylindrycznej szyjce** (tabl. XXI, 14; XXVII, 3; XXIX, 7; XXVII, 8; H. Różańska 1962, tabl. LXXIV, 1, 2; LXXV, 5; LXXVI, 3, 7; LXXXVII, 8; LXXXIV, 2, 7; LXXXII, 2; LXXXVII, 1; LXXXVIII, 1, 3, 4, 7; LXXIX, 1, LXXX, 1-3, 10; LXXXIII, 2, 5, 7, 6, 9; W. Poradyło 1995, tabl. VII, 1, 3). Występują tu zarówno egzemplarze niezdobione, jak i ornamentowane grupami rytych kresek i guzkami. Naczynia zdobione (tabl. XXI, 14; XXVII, 3; W. Poradyło 1995, tabl. XXI, 1) to typ I/1/d-e wg K. Moskwy o szerokim datowaniu od III-IV okresu epoki brązu po okres halsztacki (K. Moskwa 1976, s. 63-64). Dość bliskie analogie można wskazać wśród materiałów z Bachorza-Chodorówki (M. Gedl 1994, tabl. III, 10; XXXVII, 13; XLII, 13; LXXI, 12). Dane planigraficzne - grób 14 i 53 w Grodzisku z północno-zachodniej części stanowiska - wskazywałyby raczej na późną chronologię. Waza niezdobiona (tabl. XXIX, 7), pochodząca z tej samej strefy, ma analogie (A. Kostek 1991, tabl. III, 4) odnoszone nawet do III fazy grupy tarnobrzeskiej. Formalnie do tego samego typu należy odnieść naczynie o chropowatej dolnej partii brzuśca, oddzielonej plastyczną listwą (tabl. XXVII, 8). Nie ma ono wiernych analogii, ale pochodzi także ze wspomnianego skupiska.

4 Interesująco rysuje się kwestia **naczyń dwuuchych** (ryc. 14b-c) z ornamentem żłobków na brzuścu, połączonych z linią rytą u nasady szyjki. Nawiązują one do naczyń kultury Noua, ale różnią je szczegóły ornamentu i sposób uformowania uch (por. U. Mindora 1969, ryc. 1:5, 3:4; G.I. Smirnova 1969, ryc. 6-9; E. A. Balaguri 1961, s. 149, ryc. 4, V.A. Dergačev 1983, s. 160-161, ryc. 43-44). Obydwie cechy znajdują natomiast analogie w ceramice kultury komarowskiej (I. Świeżnikow 1967, tabl. VI, 9, VIII, 6 - ornament, tabl. III, 14, VI, II, XI-2, 6 - forma). Ornament pionowych żłobków jest uznany ponadto za jeden z wyróżników tzw. fazy łódzkiej (A. Gardawski 1971, s. 153). Naczynia w podobnej stylistyce pochodzą z grobu szkieletowego nr 180 w Pałuchach (ryc. 7a, b). Przypominają one jednak bardziej pierwowzory kultury Noua niż egzemplarze grodzkie. Główne ich cechy to wyraźne ukształtowanie zakończenia uch oraz ornament w postaci poziomych linii rytych u nasady szyjki i odchodzących od niej grup ukośnych kresek, umieszczonych naprzemiennie. Podobne zdobnictwo widnieje także na uchu (ryc. 7b). Nawiązania ceramiczne do kultury Noua zasugerowały S. Lewandowski wczesną chronologię całego zespołu (BrD - S. Lewandowski 1978, s. 149), co jednak nie zyskało powszechnej akceptacji (por. J. Dąbrowski 1991, s. 204).

5 Dość duża część naczyń wazowatych charakteryzuje się **dwustożkowatym brzuścem i brakiem wyraźnie wydzielonej szyjki**. Można wśród nich wydzielić cztery warianty: wazy dwustożkowe, klasyczne (tabl. VII, 5; XXVI, 1, 6; XXVIII, 17; XXIX, 1-3, 9-10; XL, 3; K. Moskwa 1962, tabl. LXIII, 13; LXVI, 13; 1976, ryc. 65c; H. Różańska 1962, tabl. LXXIV, 8; LXXVII, 4; LXXXI, 6; LXXXII, 11; LXXXIII, 4; S. Lewandowski 1978, ryc. 5a, f, i), dwustożkowe z dolną częścią chropowatą (tabl. I, 8; VI, 5; XXVI, II; XXVII, I; XXX, 6, 12; J. Chochorowski 1989, tabl. IV, 1; W. Poradyło

1995, tabl. XXI, 3), dwustożkowe z nisko umieszczonym zalomem (tabl. XXVI, 13; XXVII, 12; XXVIII, 5; XXIX, 11; XXX, 18; XXXIV, 9; H. Różańska 1962, tabl. LXXV, 6; LXXVI, 2, 8; LXXVII, 11; LXXIX, 3, 6, 8; LXXX, 4, 8; LXXXIV, 12) oraz dwustożkowe z listwą podkreślającą zalom (tabl. XXVIII, 1, 6).

Wariant pierwszy niezdobiony lub z występującymi na największej wydatości guzkami (tabl. XXIX, 1, 9, 19, 12) to typy I/1/a, II/1/a i I/1/d (z guzkami) wg podziału K. Moskwy (1976, s. 63 n.), odnoszone przez niego odpowiednio do całego okresu trwania grupy tarnobrzeskiej, wczesnej epoki żelaza i III-IV okresu epoki brązu. Podstawy dokładnego datowania posiada jedynie naczynie z grobu 128 w Grodzisku (tabl. XL, 2), współwystępujące ze stożkową misą o pogrubionej krawędzi i profilowanym kubkiem o ornamentowanym brzuścu, a więc raczej wczesnymi elementami (por. dalej). Właśnie one pozwoliły J. Chochorowskiemu (1989, s. 601 n., tabl. V) zaliczyć tę wazę do horyzontu A/B, odnoszonego do HaA1. Oczywiście jest, że takiego datowania nie sposób przyjąć dla całego omawianego wariantu. Może ono określać jedynie moment pojawienia się takich naczyń, bowiem posiadają one sporo analogii o szerokim zasięgu terytorialnym i chronologicznym, mieszczących się w III-IV okresie epoki brązu (J. Dąbrowski 1958, tabl. XXVIII, 5; M. Gedl 1994, tabl. VI, 18; XVI, 8; XXI, 12; XXXV, 4; XLIX, 7; LVI, 6; CX, 6; S. Lewandowski 1978, ryc. 5b, i; R. Miklaszewska 1962, tabl. XXVI, 3; K. Moskwa 1979, tabl. XIX, 6; E. Szarek-Waszkowska 1975, tabl. XVI, 7; XVIII, 12). W grupie słowackiej kultury lużyckiej uważa się je za jeden z podstawowych wyróżników fazy BrD-HaA1 (J. Batora 1979, s. 67, ryc. 4:6, 7:2; L. Veličik 1983, s. 110 n.).

Drugi wariant obejmuje naczynia chropowate poniżej zalomu (tabl. XXX, 6, 12; XXVII, 1), na którym mogą występować plastyczne guzki (tabl. XXVI, 11). Naczynia takie odpowiadają typowi I/1/b (K. Moskwa 1976, s. 63), ograniczonemu do IV okresu epoki brązu. Takie zawężenie nie wydaje się jednak słuszne w obliczu zarówno szerokich chronologicznie analogii (J. Dąbrowski 1958, tabl. XXVIII, 1; XXIX, 6; XXX, 4, 12; XXXIII, 1-4; XXXIV, 1; J. Miśkiewicz 1958, tabl. LX, 1; 1962, tabl. I, 9, 16; II, 15; 1973, tabl. Ib, h; IIa, IIIa, IV c, Va, VIa, g; T. Węgrzynowicz 1968, ryc. 7I, 11b, n; Z. Kaszewski 1971, tabl. II, 2, 10; J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974, tabl. II, 15), jak też danych planigraficznych. Wszystkie naczynia tego wariantu wystąpiły w północno-zachodnim skupisku, uważanym za najmłodsze na cmentarzysku w Grodzisku. Być może z tym wariantem należy łączyć także naczynie z grobu 45 w Chodaczowie, charakteryzujące się plastyczną listwą, podkreślającą zalom (tabl. VI, 10). To samo odnieść można do naczyń z grobów 7 i 44 na wspomnianym stanowisku, których cechą jest słabe profilowanie i prawie cylindryczna górna część (tabl. I, 8, VI, 6). Analogie wskazują w tym przypadku na późne datowanie w granicach II-III fazy grupy tarnobrzeskiej (J. Miśkiewicz 1962, tabl. I, 9; J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974, tabl. XII, 17; XIII, 12; M. Gedl 1994, tabl. LX, 1; XLV, 16). Warto jednak wspomnieć o analogiach słowackich (L. Veličik 1983, s. 110 n., zwłaszcza 169), pochodzących z BrD i HaA1.

Wariant trzeci obejmuje naczynia o różnych parametrach wielkości i różnym stopniu profilowania brzuśca. Jest to typ I/2/a lub I/1/a wg K. Moskwy (1976, s. 64 n.), który ma bardzo szerokie datowanie. Potwierdzają to liczne analogie (M. Gedl 1994, tabl. VIII, 13; IX, 5, 13; X, 13; XXVIII, 8; LVII, 8; LX, 4; LXII, 11; LXIV, 13; LXVII, 4; LXXXII, 12; A. Kostek 1991, tabl. IV, 7; XII, 2, 7; J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974, tabl. III, 17; K. Moskwa 1979, tabl. VII, 5; XIX, 6; 1984, tabl. II, 1; E. Szarek-Waszkowska 1975, tabl. IX, 1, 7; W. Poradyło 1995, tabl. XXXV, 5) od fazy I po III. Brak jest jednak takich naczyń w zespołach o cechach zdecydowanie najstarszych. Analogie spoza grupy tarnobrzesckiej odnoszą się do V okresu epoki brązu i wczesnej epoki żelaza (Z. Durczewski 1948, tabl. XX, XXVII; J. Miśkiewicz 1958, tabl. LV, 1, LIX, 11; T. Węgrzynowicz 1992, ryc. 13e). Warto wspomnieć, że w rozkładzie przestrzennym cmentarzyska w Grodzisku naczynia takie stwierdzono jedynie w skupisku północno-zachodnim.

Do wariantu czwartego zaliczono tylko 2 naczynia, nieśledy uszkodzone w górnych partiach. Charakteryzują się one obecnością listwy plastycznej, podkreślającej załom (tabl. XXVIII, 1, 6). Jedno z nich ma bardzo dobre analogie z III fazy grupy tarnobrzesckiej (A. Kostek 1991, tabl. III, 1; W. Poradyło 1995, tabl. XI, 5). Późne datowanie potwierdza także planigrafia - obydwa interesujące nas tu groby wystąpiły bowiem w skupisku północno-zachodnim. Podobne naczynie, z dodatkowo zdobioną listwą, znamy z cmentarzyska w Tagliwie (D. Pavliv 1993, ryc. 21:21), datowanego jednak wcześniej, bo na HaB.

6. Odrębnym typem są wazy o **dwustożkowatym brzuścu i wyraźnie wydzielonej, stożkowatej szyjce** (ryc. 12e; 13c; tabl. I, 9; IV, 1; V, 8; VI, 14; XII, 9; XVI, 5; S. Czopek 1989b, tabl. II, 3; 1992a, ryc. 3c; W. Poradyło 1995, tabl. VIII, 2, 3). Są to naczynia wazowate z grupy III/1/a i c, bardzo popularnej, głównie w młodszej fazie grupy tarnobrzesckiej (K. Moskwa 1976, s. 68 n.). Wskazują na to analogie (J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974, tabl. IX, 18; XI, 6; M. Gedl 1994, tabl. II, 11; X, 14; XXVIII, 10; XLIII, 3; XCV, 5; CVI, 8; W. Poradyło 1995, tabl. XV, 5; XXVI, 1), w tym także spoza jej zasięgu (Z. Durczewski 1949, tabl. XXIV, XXV, XXVII, XXVI-II; R. Miklaszewska-Balcer, J. Miśkiewicz 1968, s. 99, np. tabl. III, 9; Z. Kaszewski 1971, tabl. III, 2, 12; M. Gedl 1991, tabl. II, 18; 1992, tabl. XI, 5; S. Nosek 1946, tabl. III, 2; T. Węgrzynowicz 1992, s. 75 n., ryc. 9, 12, 14-17). Warto jednak wspomnieć o analogiach dość wczesnych, datowanych w granicach III i IV okresu epoki brązu - np. grupa konstantynowska (H. Wiklak 1964, tabl. IX, 7-8, XIII, 4) czy grupa słowacka kultury lużyckiej (Z. Benkovská-Pivová 1972, tabl. VIII, 17; IX, 16; XII, 9). Znamienne jest, że naczynia takie znamy jedynie z cmentarzyska w Chodaczuwie. Brak jest ich natomiast w Grodzisku. Warto jednak wspomnieć, że miniaturowa wazka tego typu pochodzi z grobu szkieletowego nr 102 (tabl. XVI, 5), ewidentnie wcześniej datowanego.

Następny typ waz to **naczynia baniaste o nisko umieszczonym załomie brzuśca i wysokiej, lekko stożkowatej lub cylindrycznej górnej partii** (tabl. VI, 13; XXVIII, 9, 15; XXXI, 9). Analogie (M. Gedl 1994, tabl. III, 4; XVII, 1;

LXIX, 8; LXXIX, 2; CVII, 3; A. Kostek 1991, tabl. III, 1, 4; V, 8) odnoszą się albo do I albo do III fazy rozwojowej grupy tarnobrzesckiej. Brak jest więc podstaw do dokładnej chronologii, aczkolwiek wydaje się, że egzemplarze o wyraźniej zaznaczonym załomie powinny być starsze od nieprofilowanych, których to dotyczą późne nawiązania.

Zbiór naczyń z cmentarzyska w Wylewie (Sieniawie-Piiganach) dostarczył obok cytowanych już przykładów szeregu innych naczyń, nie znajdujących analogii na innych nekropoliach tarnobrzesckich. Należy tu wymienić zwłaszcza naczynie z plastycznymi listwami u nasady szyjki, jak też wazowate, łagodnie profilowane (H. Różańska 1962, tabl. LXXVI, 6; LXXV, 1, 4; LXXXIV, 14). Tutaj także można wymienić naczyniowictwa waz typu Villanova, uznane przez H. Różańską (1962, s. 379, tabl. LXXV, 1) za wynik kontaktów ze światem scyto-trackim.

W pojedynczych egzemplarzach mamy do czynienia z następującymi naczyniami wazowatymi:

- amorficznym naczyniem z wyraźnym załomem, zbliżającym się jednak do grupy naczyń garnkowatych, pochodzącym z późnego cmentarzyska w Budach Łańcucukich (W. Poradyło 1995, tabl. VII, 2);
- fragmentami wazy niezdobionej, o silnie zaokrąglonym brzuścu z cmentarzyska w Wylewie (H. Różańska 1962, tabl. LXXVIII, 2), posiadającej analogie na cmentarzysku w Pysznicy (materiały nie publikowane, zbiory Muzeum Okręgowego w Rzeszowie);
- małym naczyniem o silnie dwustożkowatym brzuścu i wysokiej, cylindrycznej szyjce z tego samego stanowiska (H. Różańska 1962, tabl. LXXXI, 5);
- o wyodrębnionym dnie i baniastym, zaokrąglonym brzuścu (tabl. IV, 12), posiadające późne analogie (III - faza - K. Moskwa 1973, tabl. II, 2);
- o dwustożkowatym brzuścu z zaznaczonym ornamentem w typie waz nadszańskich (tabl. V, 4), będących wyznacznikiem II fazy grupy tarnobrzesckiej (K. Moskwa 1976, s. 71);
- o profilowanym brzuścu z 2 uchami, wyraźnym załomem i rozchylonym wylewem (tabl. VII, 16);
- o ostro załamanym, nisko umieszczonym załomie i cylindrycznej szyjce, na największej wydłutości guzki plastycznej (tabl. XVI, 14);
- małym naczynkiem o lekko esowatym profilu z ornamentem żłobków i guzków na największej wydłutości (tabl. XLI, 5), pochodzącym z zespołu datowanego gładkim garnkiem esowatym.

Spora część popielnic wazowatych nie może być bliżej omówiona ze względu na zły stan zachowania i uszkodzenia górnych partii. Dotyczy to zwłaszcza materiałów z płytko wkopanych grobów z Chodaczuwa (tabl. I, 2-3, 5, 7; IV, 6-8; V, 13; VI, 15; VII, 6, 10, 14; XII, 7, 15; XV, 1; XVII, 8, 14) i Grodziska Dolnego, stan. 2 (K. Moskwa 1962, tabl. LXI, 3, 5, 14; LXII, 1, 10; LXIII, 2, 3; LXIV, 1, 7, 17; LXV, 8, 11; LXVI, 10, 17), a zapewne także i innych stanowisk (np. zniszczone cmentarzysko w Manasterzu - J. Chochorowski 1989, s. 585 n.).

Misy

Występujące w analizowanych materiałach misy, można podzielić na trzy duże grupy - stożkowate klasyczne, stożkowate z brzegiem zagiętym do wnętrza naczynia i profilowane (o esowatym profilu).

Misy stożkowate (tabl. V, 2; VI, 2-3; XIX, 8, 10; XXII, 5, 11; XXIII, 2, 5; XXIV, 13; XXV, 13; XXVIII, 4; XXXII, 6; XXXVI, 3; H. Różańska 1962, tabl. LXXVI, 5; K. Moskwa 1962, tabl. LXVI, 15; 1976, ryc. 44c, j; S. Lewandowski 1978, ryc. 3m, 4q, z; E. Chochorowska, J. Chochorowski 1986, ryc. 2c; J. Chochorowski 1989, tabl. I, 5, 9; II, 3; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, ryc. 9j, 11j; S. Czopek 1992a, tabl. II, 13, 15, 16) są grupą bardzo zróżnicowaną wewnętrznie. Łączy je prosty lub lukowaty profil ścianek, a różni wielkość - od egzemplarzy małych, czy wręcz miniaturowych, do dużych o okazałych średnicach. Misa stożkowata, zwana też niekiedy półkulistą jest typem interkulturowym. Nie ma też podstaw do jakiegokolwiek chronologizacji (K. Moskwa 1976, s. 74-75 - typ I/1, I/5). Analogie dla nich można wskazać na każdym cmentarzysku grupy tarnobrzeskiej.

Pod względem morfologicznym ten typ reprezentują też 2 misy z grobu 139 z Grodziska, charakteryzujące się plastycznym kanelowaniem powierzchni krawędzi (tabl. XLI, 11, 15). W oczywisty sposób łączą się one z kulturą Gava (T. Kemenczei 1984, tabl. CXXX, 19), a ich chronologię określa cały, wyjątkowy zespół (HaA2-HaB1?). Można wprowadzić wskazać i inne, dość odległe terytorialnie analogie (Wielkopolska), odnoszone głównie do V okresu epoki brązu (E. Rejkowska 1984, tabl. I, 14; II, 12, 15; IV, 5; V, 7; VI, 8, 15; D. Durczewski 1986, s. 96), ale ten kierunek powiązań nie wydaje się być w naszym przypadku istotny. Nie należy go jednak wykluczać przy ewidentnie młodszej, podobnej misie z Białobrzegów (ryc. 11f).

Innym wariantem są natomiast misy z wyraźnie pogrubionymi brzegami (tabl. XV, 5; XXIV, 4-5; XXXI, 13, XL, 1; XLIII, 9; S. Lewandowski 1978, ryc. 4c; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, ryc. 10c). Dają się tu zaobserwować różnice w sposobie modelowania krawędzi - pogrubienie „na zewnątrz” (tabl. XLI, 1) lub „do wewnątrz” (tabl. XLIII, 9). K. Moskwa wydzielił je w odrębny typ - I/6, datowany na III i IV okres epoki brązu (K. Moskwa 1976, s. 75-76). W naszych materiałach misy takie wystąpiły głównie w starszych zespołach (grób 104 w Chodaczkowie i 29, 101 i 128 w Grodzisku). Świadczą o tym zarówno współwystępujące z nimi zabytki (diagram na ryc. 4), jak też planigrafia cmentarzyska w Grodzisku, gdzie te właśnie groby wystąpiły we wschodniej części stanowiska. Wydaje się, że w tym kontekście pochówek 139 może wyznaczać granicę schyłku tej formy ceramicznej.

Do grupy mis stożkowatych należy zaliczyć także głęboką misę z grobu 67 w Grodzisku (tabl. XXVIII, 11), charakteryzującą się lekko zagiętą do wewnątrz górną częścią i spełniającą funkcję popielnicy. Tutaj także mieszczą się dwa naczynia doniczkowate z grobu 38 z tego samego cmentarzyska (tabl. XXV, 5, 7), zbliżone do niektórych głębokich kubków z IV okresu epoki brązu z cmentarzyska w Kamionce Nadbużnej (T. Węgrzynowicz 1968, ryc. 19g, m, 22i) oraz

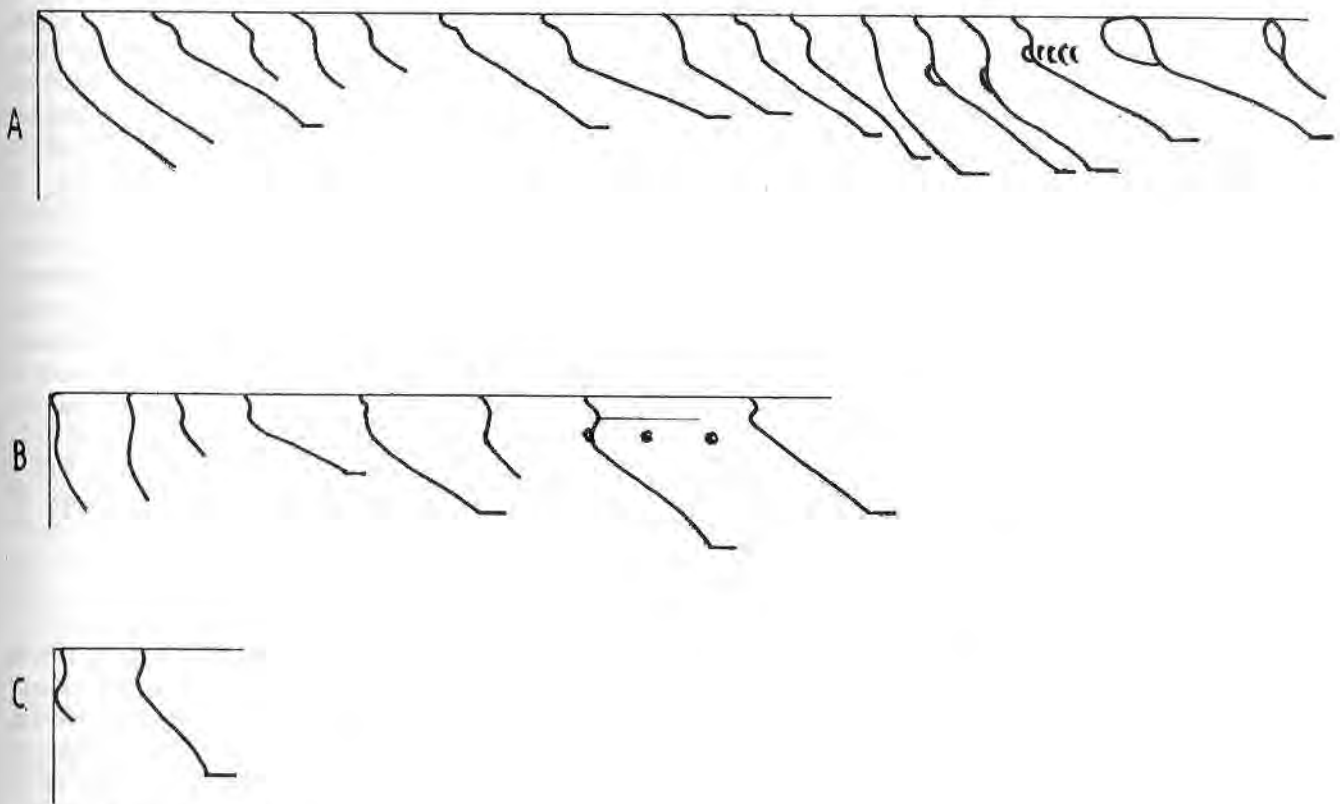
grobu 13a w Chodaczkowie, charakteryzujące się prostymi ściankami. Dobrą analogię stanowi dla nich podobne naczynie z cmentarzyska w Zbydniowie (K. Moskwa 1979, tabl. II, 4). W naszym przypadku ich chronologię określa też współwystępowanie z garnkiem gładzonym o esowatym profilu (grób 38).

Drugą grupę mis reprezentują **naczynia z górną częścią wyraźnie nachyloną do środka naczynia**. Znamy je z osady w Białobrzegach (ryc. 11j, s). Ciekawą formę posiada również misa z grobu 58 w Paluchach (S. Lewandowski 1978, ryc. 5g), charakteryzująca się obecnością guzków pod krawędzią. Omawiane naczynia zbliżają się do typu III wg K. Moskwy (1976, s. 78), datowanego na młodszy odcinek III fazy. Potwierdza to sugestia, uznająca je za naśladownictwa scytrackiej ceramiki toczonej (por. S. Czopek 1993a, s. 493-494).

Trzecia grupa mis to **naczynia o esowatym profilu**, uważane za wyznacznik młodszych materiałów w obrębie I fazy chronologicznej grupy tarnobrzeskiej (J. Chochorowski 1989, 602 n., tabl. V). Pod względem morfologicznym jest ona także wewnętrznie zróżnicowana. Najliczniej jest reprezentowany wariant A (ryc. 15) o średnicy wylewu większej od wydętości brzuśca. Mamy tu egzemplarze o wyraźnie zaznaczonej „esowatości” (tabl. I, 11; III, 17, 23; VII, 9; XXIV, 15; XXV, 11; XXI, 11, 13; XXXI, 3; XXXII, 6; XXXIII, 7; XXXIV, 6; XLIV, 6, 11-12, 15; S. Lewandowski 1978, ryc. 3a, 1, o, s, y; 4f-h; K. Moskwa 1984, tabl. I, 3, 4; II, 2, 5; III, 3, 7; IV, 2), jak i o mniej wychylonej krawędzi, powodującej słabsze profilowanie całego naczynia (tabl. V, 13; XXIII, 16; XXVI, 10; XXXI, 4). Załom brzuśca bywa podkreślony guzkami, listwą lub ornamentem (tabl. VII, 15; XXII, 9; XXXIII, 4; XL, 12). Dwa egzemplarze charakteryzują się obecnością uch (tabl. XXV, 2; XXXVI, 11).

Wariant B to misy o średnicy brzuśca zbliżonej do wielkości wylewu (ryc. 15). Występują one rzadziej niż wariant A. Między sobą różnią się stopniem profilowania oraz wychyleniem ścianek (tabl. I, 10; IV, 10; XXVI, 13; XXVIII, 18; XXXI, 15). Załom brzuśca i tutaj także bywa podkreślony guzkami (tabl. XXIX, 6; J. Chochorowski 1989, tabl. II, 7, 8) lub nawet ornamentem (J. Chochorowski 1989, tabl. III, 5). Misy wariantu A i B odpowiadają typom II/1/a i II/2/a wg K. Moskwy (1976, s. 76-77). Mają one bardzo liczne analogie, głównie wśród materiałów z I fazy (M. Gedl 1994, tabl. III, 1; IV, 4; VI, 17; VIII, 12; X, 12 i n. - wariant A oraz tabl. X, 5; XVI, 12; XXVI, 10; XXXVIII, 4, 13 i n. - wariant B), ale także i II (K. Moskwa 1979, tabl. III, 10; V, 11; VI, 13; VII, 4). Dla tej ostatniej charakterystyczne są bardziej egzemplarze szerokokotworowe i z uchami. Warto nadmienić, że podstawowy wyznacznik tej właśnie fazy to tzw. misy zbydniowskie, charakteryzujące się podobnym, esowatym profilem.

Trzeci z wydziałonych wariantów - C (ryc. 15) - to zaledwie 4 naczynia (ryc. 12d; tabl. IV, 11; XXVIII, 14; S. Czopek 1992a, tabl. II, 12) o wydętości większej od średnicy wylewu. Obydwa zdają się reprezentować raczej późny horyzont w obrębie I fazy, na co wskazują inne naczynia, z nimi współwystępujące. W Bachórze-Chodorówce, gdzie także spotykamy takie misy (M. Gedl 1994, tabl. XVII, 7; XL, 8; LXXVI, II, 18; XCI, 25; CIII, 6), wystąpiły one na ogół wśród mate-

Ryc. 15. Typologia mis esowatych

rialów o niezbyt pewnych wyznacznikach chronologicznych, ale także odpowiadających najstarszemu horyzontowi (np. grób 674).

Śledząc zawartość poszczególnych zespołów (diagram na ryc. 4) można stwierdzić, że misy esowate występują zarówno z garnkami gładkimi, jak i relatywnie częściej z chropowacymi. Są one obecne także w zgrupowaniu grobów z północno-zachodniej części cmentarzyska w Grodzisku, uważanej za najmlodsza (por. niżej). Duża rozpiętość chronologiczna mis esowatych jest potwierdzona przez analogie słowackie (L. Veličák 1983, s. 120, ryc. 6), jak też i podobne egzemplarze znane z cmentarzysk tarnobrzeskich, uważanych za typowe dla fazy II.

Kubki i czerpaki

Występujące w omawianym materiale kubki i czerpaki także można zaszerzować do kilku typów. Najliczniej są reprezentowane **kubki profilowane i zdobione grupami kresek oraz guzkami na największej wydłutości** (tabl. VII, 12; XVI, 6; XIX, 14, 15; XXI, 2; XXII, 3; XXIII, 15; XXX, 17; XXXI, 2; XXXVI, 9, 12; XXXIX, 3-4; XL, 2, 11; XLII, 10-11; XLIII, 1, 12; XLIV, 2, 3; E. Chochorowska, J. Chochorowski 1986, ryc. 2g; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, ryc. 9i, 10b). Jest to typ II/2/a -b wg K. Moskwy (1976, s. 81), datowany przez niego na III-IV okres epoki brązu. Związek takich naczyń z fazą wczesną nie może budzić wątpliwości. J. Chochorowski (1989, s. 601 n., tabl. V), w ślad za ustaleniami S. Lewandowskiego (1979, s. 120 n., tabl. V), sugeruje

nawet zawężenie ich chronologii do dwóch najstarszych (A i B) horyzontów. Zdają się to potwierdzać i nasze obserwacje, bowiem z diagramu współwystępowania zabytków w zespołach (ryc. 4) wynika jednoznacznie związek takich kubków z grobami szkieletowymi i dobrze datowanymi, najstarszymi pochówkami. Z form ceramicznych współwystępujących z nimi, należy odnotować gładkie garnki o esowatym profilu. Nie zaobserwowano takich związków z garnkami chropowacymi i naczyniami wazowatymi ze skupiska północno-zachodniego. Analogiczne kubki można często spotkać na innych cmentarzyskach wczesnotarnobrzeskich (M. Gedl 1994, tabl. XXVI, 6; XXXII, 3-4; XLIV, 5; XLVI, 16; LII, 12; LXX, 17; LXXXVII, 6; C, 8-9; CXVII, 10; CXVIII, 18; CXXI, 13). Wydaje się, że grób 139 z Grodziska może wyznaczać górną granicę występowania takich naczyń.

Drugą grupę stanowią **kubki profilowane, niezdobione** (tabl. III, 1; X, 4-7; XII, 17; XV, 6; XVI, 3; XIX, 16; XXIII, 4; XLI, 7; XLIII, 13; XLIV, 1, 4; S. Lewandowski 1978, ryc. 3k, r; 4d, i, j; 4m, t, x; K. Moskwa 1984, tabl. II, 3; E. Chochorowska, J. Chochorowski 1986, ryc. 3b; J. Chochorowski 1989, tabl. I, 8, 10; II, 2; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, ryc. 11f). Takie naczynia, to formy pokrewne omówionym wyżej egzemplarzom zdobionym. Należą one do typu II/1/a i II/1/b wg K. Moskwy (1976, s. 80), uznanym przez niego za formy długotrwałe. W naszych materiałach czytelny jest (diagram na ryc. 4) ich związek z grobami szkieletowymi i garnkami gładkimi. Brak jest zespołów z garnkami chropowacymi i młodszymi naczyniami wazowatymi. Potwierdzony jest natomiast fakt współwystępowania kubków profilo-

wanych niezdobionych z ornamentowanymi. J. Chochorowski (1989, tabl. V) omawiane kubki umieścił we wszystkich horyzontach chronologicznych w obrębie fazy I. Analogii dla tych naczyń dostarczają głównie najstarsze cmentarzyska tarnobrzeskie (M. Gedl 1994, tabl. LXXXVIII, 11, XCIII, 2, CX, 8, CXVI, 13, CXXI, 13), chociaż bliskie egzemplarze występują także i na późniejszych stanowiskach (K. Moskwa 1979, tabl. XI, 6, XVII, 5, 13). Spotyka się je także w innych grupach lużyckich, gdzie są także odpowiednio wcześnie datowane (J. Głosik 1958, tabl. XLVI, 8), a dotyczy to zwłaszcza grupy konstantynowskiej (H. Wiklak 1964, tabl. XIII, 5 - I połowa III okresu epoki brązu).

Nieco inną stylistykę reprezentują **czerpaki typu II/1/c**, charakteryzujące się ostro załamany brzuścem i dnem półkulistym, uważane za typowe dla fazy II (K. Moskwa 1976, s. 80-81). W naszym materiale reprezentują je zabytki z Grodziska Dolnego, stan. 2 (K. Moskwa 1962, tabl. LXIV, 2), Manasterza (J. Chochorowski 1989, tabl. III, 3, 4) i Wylewy (H. Różańska 1962, tabl. LXXXIV, 10), a także Białobrzegów (ryc. 3h, e - egzemplarz zdobiony; 11d, r). Kontekst tych ostatnich sugeruje jednoznacznie przesunięcie datowania także na fazę III.

Kubki nieprofilowane, półkuliste bez ornamentu reprezentuje naczynie (tabl. III, 3) ze szkieletowego grobu (nr 7) w Chodaczowie oraz podobne okazy z Białobrzegów (ryc. 3d; S. Czopek 1991a, tabl. I, 11; 1992a, tabl. I, 3). Są to klasyczne przykłady czerpaków typu I/2/a (K. Moskwa 1976, s. 79), charakterystycznych raczej dla późniejszych etapów grupy tarnobrzeskiej, co potwierdzają znaleziska białobrzesk. Naczynie z Chodaczowa wydaje się być jednym z najwcześniejszych. Wskazuje na to kontekst znaleziska - grób szkieletowy. Podobne do niego są kubki typu I/1/a o łukowatych ściankach i płaskim dnie, uznane za powszechne w grupie tarnobrzeskiej, tak pod względem chronologicznym, jak i terytorialnym (K. Moskwa 1976, s. 78-79). Nasze egzemplarze pochodzą raczej z późniejszych cmentarzysk: Grodziska Dolnego, stan. 2 (K. Moskwa 1962, tabl. LXI, 13; LXV, 13), Tryńczy (K. Moskwa 1976, ryc. 65b) i Wylewy (H. Różańska 1962, tabl. LXXIX, 2).

Inną formą jest **czerpak z wałkowanym uchem** (tabl. XXX, 14), posiada on kształt zbliżony do czerpaków półkulistych. Różni go wałkowane ucho, analogiczne jak u tzw. łyżek odlewniczych. Tego typu znaleziska zwykło się łączyć z wczesną fazą grupy tarnobrzeskiej (K. Moskwa 1976, s. 82 - typ III/2). Datowanie takie potwierdza w naszym przypadku garnek o esowatym profilu, pochodzący z tego samego zespołu.

Kubek o stożkowatych ściankach i płaskim dnie z osady w Białobrzegach (ryc. 11e) nie posiada wiarygodnych analogii. Najbardziej zbliżone są do niego niektóre egzemplarze typu I/1/b, datowanego na IV-V okres epoki brązu (K. Moskwa 1976, s. 79). Chronologia taka jest chyba zbyt wczesna dla naszego zabytku, pochodzącego z osady funkcjonującej w fazie III.

Bardzo interesującymi zabytkami są **czerpaki ostrodenne** (tabl. XXV, 4; XXVII, 5; XLIII, 2; J. Chochorowski 1989, tabl. II, 6). Należą one do dosyć rzadko spotykanych i mają datowanie ograniczone do I fazy (K. Moskwa 1976, s. 82 -

typ III/1; M. Gedl 1994, tabl. XV, 4, CXXVI, 41). Nie przeczą temu także „wschodnie” analogie (T. Sulimowski 1931, tabl. XXII, 5; J. Głosik 1958, tabl. L, 6; D. Pavliv 1993, ryc. 20:14 - z cmentarzyska datowanego na HaB). Wczesne datowanie potwierdza zdobiony, profilowany kubek z grobu 136 w Grodzisku, który towarzyszył czerpakowi ostrodennemu. Obecność tej formy w północno-zachodniej części cmentarzyska świadczy o ich trwaniu jeszcze w młodszej części fazy I.

Z grobu 57 w Grodzisku pochodzi czerpak stożkowaty (tabl. XXVII, 10). Charakteryzują go proste ścianki. Jest to klasyczny przykład kubka typu I/1/b, posiadającego datowanie w granicach IV-V okresu epoki brązu (K. Moskwa 1976, s. 79). Dobrą analogię stanowią dla niego podobne naczynia z cmentarzysk: w Zbydniowie (K. Moskwa 1979, tabl. II, 7), Bachórze-Chodorówce (M. Gedl 1994, tabl. XCIII, 13) oraz Tagliwie i Rowancach na Ukrainie (D. Pavliv 1993, ryc. 7:9, 11; 9:4; 10:8; 15:13).

Talerze-placki

Tego rodzaju naczynia należą do dość rzadkich form na cmentarzyskach, ale pospolitych na osadach. Na naszym terenie wystąpiły one na młodszej nekropoli grodziskiej (K. Moskwa 1962, tabl. LXXV, 2; LXIV, 8) oraz cmentarzyskach w Paluchach (S. Lewandowski 1978, ryc. 5e) i Wylewie (H. Różańska 1962, tabl. LXXIV, 13; LXXXIV, 15). W dość dużej liczbie fragmentów znany je z obydwu osad białobrzeskich (ryc. 11p; S. Czopek 1991a, tabl. II, 5; 1992a, tabl. I, 10; II, 4-6, 9). Brak talerzy-placków wśród ewidentnie najstarszych i starszych zespołów może wskazywać na ich późne upowszechnienie.

Inne naczynia

Wśród omawianych materiałów mamy niewielką liczbę naczyń, które nie mieszczą się w dotychczas omówionych grupach. Trudno dla nich o precyzyjne analogie. Są to:

- małe naczynie wazowate z szerokim dnem (tabl. III, 9), nawiązujące do późno datowanych, podobnych naczyń z Bachorza-Chodorówki (M. Gedl 1994, tabl. LXX, 10, XCVIII, 1);
- kulistodenne naczynka miniaturowe lub czerpaki (tabl. XII, 8-10; por. M. Gedl 1994, tabl. XL, 6);
- naczynie miniaturowe na nóżkach z cmentarzyska w Wierzawicach, zdobione ornamentem skośnych kresk (K. Moskwa 1984, tabl. III, 1); jego związek z fazą I w kontekście wszystkich materiałów z tego stanowiska jest dość oczywisty;
- naczynie kielichowate o prostych ściankach i rozchylonym wylewie (tabl. XLI, 10), nawiązujące do niektórych form garnekowatych (por. np. M. Gedl 1994, tabl. CI, 1);
- fragment naczynia wazowatego z ornamentem stempelkowym, nawiązującym do kultury Basarabi, i w związku z tym datowany na VIII-VII w. p.n.e. (J. Chochorowski 1989, s. 607, tabl. III, 12); podobne zdobnictwo wystąpiło także na jednym fragmencie ceramiki z Białobrzegów, stan. 1;
- fragmenty naczyń z wychyloną na zewnątrz górną partią.

zdobione na krawędziach i w miejscu przewężenia (zagięcia) ornamentami palcowymi (ryc. 11b, i); analogie dla nich wskazują na „wschodnie” pochodzenie (I.A. Gavriljuk 1989, s. 41-48);

- drobne fragmenty ceramiki wykonanej na kole, znane z Czerwonej Woli, Manasterza i Białobrzegów (S. Czopek 1993b, s. 488-490), uznane za efekt oddziaływań scyto-trackich.

- fragmenty naczynek miniaturowych, stanowiących naśladownictwa większych form (np. ryc. 3b, g).

Ceramika nienaczyniowa

Nienaczyniowe formy ceramiczne są reprezentowane przez **prześliki, ciężarki i figurki gliniane**. Spośród nich niewątpliwie najciekawsze są te ostatnie. Znamy je wyłącznie ze stan. 1 w Białobrzegach (S. Czopek 1986a). Ogółem znaleziono 8 figurek ornitomorficznych i ich fragmentów. Są wśród nich typowe grzechotki - figurki puste wewnątrz, ale także tzw. figurki pełne, w tym male, wylepione z jednego kawałka gliny. Są to jedyne zabytki tego typu w całej grupie tarnobrzeskiej. Nawiązania stylistyczne, wraz ze znajomością ogólnych prądów kulturowych, pozwalają je łączyć ze wschodnimi oddziaływaniami (wschodnie grupy kultury lużyckiej, kultura wysoka - por. S. Czopek 1986a, s. 214).

O wiele częściej spotykane są prześliki i ich fragmenty. Badania w Białobrzegach dostarczyły sporej liczby zabytków tej grupy. Mamy tutaj egzemplarze płaskie (ryc. 31, m), jak też dwustożkowate (ryc. 3k, n, o). Razem z fragmentami ciężarków (ryc. 3a, j), świadczą one o rozwoju tkactwa. W żadnym razie nie mogą być podstawą dla studiów chronologiczno-kulturowych.

Rozpatrując technologię omówionych kategorii ceramiki, napotykamy na dość poważne trudności formalne. Dotyczą one głównie opisów zabytków ze starszych badań, w których technologia była bardzo zdawkowo traktowana. Stąd przy omawianiu tych zagadnień posłużymy się jedynie zbiorami naczyń z ementarzysk w Chodaczuwie i Grodzisku, a także dwóch osad białobrzeskich. Pozwalają one na wydzielenie dwóch dużych grup technologicznych - **ceramiki lepionej sposobem tradycyjnym oraz toczonej na kole**, występującej nielicznie. Tę ostatnią kategorię wydziela się od niedawna, wskazując na jej scyto-trackie pochodzenie (S. Czopek 1993a). Trudno obecnie rozstrzygnąć, czy jest to wytwórczość miejscowa, czy też jedynie importy. Wiele przemawia jednak za przyjęciem pierwszej sugestii, tj. rodzimej produkcji na podstawie obcych wzorów i technologii. Nie można także wykluczyć wytwarzania jej przez wyspecjalizowanych, obcych „rzemieślników”, egzystujących jednak w obrębie grupy tarnobrzeskiej. W każdym przypadku świadczy to o silnych związkach kulturowych. Omawiana ceramika, to pojedyncze fragmenty naczyń wazowatych (?) i najprawdopodobniej mis oraz kubków, znane z Białobrzegów, Czerwonej Woli i Manasterza (S. Czopek 1993a, s. 488 n.). Charakteryzują się one szarą, lub szarobrunatną powierzchnią i nikłą domieszką (lub w ogóle jej brakiem). Zawsze widoczne są intensywne ślady toczenia i wypału w wysokiej temperaturze.

Tabela II. Charakterystyka technologiczna ceramiki z Grodziska Dolnego, stan. 1 i Chodaczowa, stan. 2

Faktura i barwa powierzchni naczyń	Grodzisko Dolne		Chodaczów	
	N	%	N	%
1. brunatne, gładkie	122	52,6	55	32,5
2. szarobrunatne, gładkie	35	15,1	25	14,8
3. czarne, gładkie	1	0,4	2	1,2
4. zewnętrzna czarna, wewnętrzna brunatna, gładkie	2	0,9	5	2,9
5. zewnętrzna brunatna, wewnętrzna czarna, gładkie	5	2,2	3	1,8
1-5. gładka ogółem	165	71,2	90	53,2
6. brunatne, szorstkie	18	7,6	21	12,4
7. szarobrunatne, szorstkie	8	3,5	12	7,1
6-7. szorstka ogółem	26	11,1	33	19,5
8. brunatna, chropowata	34	14,7	24	14,2
9. szarobrunatna, chropowata	1	0,4	13	7,7
8-9. chropowata ogółem	35	15,1	37	21,9
10. gładka i chropowata	6	2,6	6	3,6
11. nieokreślone	—	—	3	1,8
RAZEM	232	100	169	100

Tabela III. Domieszki stosowane w ceramice z Grodziska Dolnego, stan. 1 i Chodaczowa, stan. 2

Kategoria	Grodzisko Dolne		Chodaczów	
	N	%	N	%
1. tłuczeń kamienny	92	39,7	81	47,9
2. tłuczeń kamienny i ceramiczny	78	33,6	36	21,3
3. tłuczeń ceramiczny	27	11,6	12	7,1
4. tłuczeń kamienny i piasek	16	6,9	24	14,2
5. piasek	7	3	—	—
6. tłuczeń kamienny i mika	5	2,2	10	5,9
7. tłuczeń ceramiczny i piasek	3	1,3	—	—
8. tłuczeń ceramiczny i mika	3	1,3	3	1,8
9. piasek i mika	—	—	1	0,6
10. tłuczeń kamienny, mika i piasek	—	—	1	0,6
11. mika	—	—	1	0,6
12. brak domieszki	1	0,4	—	—
RAZEM 1-12	232	100	169	100
tłuczeń kamienny (razem)	191	82,3	152	89,9
tłuczeń ceramiczny (razem)	111	47,8	51	30,1
piasek (razem)	26	11,2	28	16,5
mika (razem)	8	3,4	16	9,5

Tabela IV. Zestawienie typów grobów na cmentarzyskach w Chodaczowie (stan. 2) i Grodzisku Dolnym (stan. 1)

	CIAŁOPALNE								Szkieletowe		RAZEM	
	Popielnicowe*		Bezpopieln.		nieokreślone		Razem		N	%	N	%
	N	%	N	%	N	%	N	%				
Grodzisko Dolne (razem)	130	90,9	7	4,9	1	0,7	138	96,5	5	3,5	143	100
R I	32	78	5	12,2	—	—	37	90,2	4	9,8	41	100
R II	64	95,5	2	3,0	—	—	66	98,5	1	1,5	67	100
R III	32	97,0	—	—	1	3,0	33	100	—	—	33	100
?	2	100	—	—	—	—	—	—	—	—	2	100
Faza I 1	59	86,8	4	5,8	—	—	63	92,6	5	7,4	68	100
Faza I 2—3	65	100	—	—	—	—	65	100	—	—	65	100
?	6	60	3	30	1	10	10	100	—	—	10	100
Chodaczów (razem)	93	83,8	6	5,4	3	2,7	102	91,9	9	8,1	111	100
Faza I 1	6	33,3	3	16,7	—	—	9	50	9	50	18	100
Faza I 2—3	37	97,4	1	2,6	—	—	38	100	—	—	38	100
młodsze (II—III)	9	100	—	—	—	—	9	100	—	—	9	100
nieokreślone	41	89,1	2	4,4	3	6,5	46	100	—	—	46	100

* Razem z grobami „popielnicowymi i bezpopielnicowymi” (Chodaczów 1 grób, Grodzisko 2 groby) i „popielnicowymi-symbolicznymi” (Chodaczów 5 grobów, Grodzisko 1 grób), RI, II, III — części nekropoli w Grodzisku („rodziny”) — zob. wyjaśnienia w tekście

Druga grupa technologiczna to ceramika lepiąca w rękach, o dość jednorodnych cechach dystynktywnych w zakresie domieszek, sposobu potraktowania powierzchni, wypalu. Bardziej zróżnicowana jest ceramika z osad niż cmentarzysk. Dotyczy to głównie stosowanych domieszek i wypalu. Mamy tu zatem ceramikę słodkącienną i chropowatą o czarnych

Istniejące w obydwu zbiorach rozbieżności - zwłaszcza większy udział ceramiki chropowatej i szorstkiej oraz częściej stosowane domieszki piasku i miki w materiałach z Chodaczowa - mogą wynikać z różnic chronologicznych. Część grobów z tego cmentarzyska jest znacznie późniejsza od całego cmentarzyska w Grodzisku. Być może jest to także

domieszek przeważa tłuczeń kamienny, uzupełniany czasami piaskiem i tłuczniem ceramicznym, który stwierdza się także jako „samodzielna”, stanowiąca jedyny składnik schudzający glinę. Szczegółowa charakterystyka zbiorów będzie możliwa po dokładnym opracowaniu materiałów. Tutaj można zaprezentować natomiast pełną charakterystykę ceramiki z Chodaczowa i Grodziska Dolnego.

Pod względem technologicznym obydwie zbiory niewiele się od siebie różnią (tabela II). Charakteryzują je podobne parametry technologiczne, czytelne w zakresie przygotowania masy ceramicznej, dominacji domieszki tłuczni kamiennego. Tylko jedno naczynie nie posiada śladów intencjonalnej domieszki, dających się stwierdzić przez obserwację makroskopową. Pozostałe wykonano z gliny schudzonej domieszkami o dość urozmaiconych kompozycjach. Zdecydowanie przeważa domieszka tłuczni kamiennego. Podkreślić trzeba z reguły lepszy wypal naczyń z cmentarzyska w Grodzisku, w porównaniu z Chodaczowem, gdzie stwierdzano ceramikę bardzo słabo wypaloną, wręcz rozpadającą się w czasie eksploatacji. Być może były one wykonane specjalnie dla potrzeb pochówku. Warto wspomnieć, że domieszka tłuczni ceramicznego lub podsuszanej gliny może być uznana za pewną cechę grupy tarnobrzeskiej, wyróżniającą ją spośród innych grup kręgu łuzycyjskiego. Panuje bowiem przekonanie o przejściu tej kategorii domieszki z południa lub południowo-wschodu (krąg Gava-Holihady - por. M. Mogielnicka-Urban 1984, s. 62; M. Bazieliach 1989, s. 167 n.). Istotny jest prawie 50% jej udział w zbiorze naczyń z Grodziska (tabela III).

mieszki tłuczni ceramicznego.

Cechą pojawiającą się w ciągu fazy I jest chropowatość zewnętrznych partii naczyń. W materiałach uznanych za starsze takiej ceramiki się nie stwierdza. Wyjątkiem może być grób 58 (szkieletowy) z Chodaczowa, gdzie znaleziono garnek o chropowatej powierzchni. Taki sposób potraktowania powierzchni zewnętrznych dotyczy przede wszystkim garnków, które były chropowate przez obmazywanie palcami, najczęściej pionowe, a przy wylewie czasami poziome, także i naczyń wazowatych. W tym przypadku chropowatość

Interesujące jest, że jedynie naczynie o czarnych, gładkich powierzchniach, jakie znaleziono w Grodzisku, to imponująca waza w typie kultury Gava (tabl. XLIII, 16). Odmienność stylistyczna jest w tym przypadku potwierdzona przez inne cechy technologiczne. Warto także odnotować niewielki procent naczyń o czarnych powierzchniach zewnętrznych i brązowych wewnętrznych, tak typowych dla środkowej fazy grupy tarnobrzeskiej (S. Czopek 1989a, s. 417), nierozerwalnie związanych ze stylistyką nadszańską.

2.1.2. ŹRÓDŁA NIERUCHOME

2.1.2.1. CMENTARZYSKA

Cmentarzyska są reprezentowane przez 22 stanowiska, z których tylko 3 posiadają jedynie przybliżoną lokalizację (Jelna 4, Rogóźno 2, Wierzawice 7). Pozostałe są dokładnie

Tabela IV. Zestawienie typów grobów na cmentarzyskach w Chodaczowie (stan. 2) i Grodzisku Dolnym (stan. 1)

	CIAŁOPALNE								Szkieletowe		RAZEM	
	Popielnicowe*		Bezpopieln.		nieokreślone		Razem					
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Grodzisko Dolne (razem)	130	90,9	7	4,9	1	0,7	138	96,5	5	3,5	143	100
R I	32	78	5	12,2	—	—	37	90,2	4	9,8	41	100
R II	64	95,5	2	3,0	—	—	66	98,5	1	1,5	67	100
R III	32	97,0	—	—	1	3,0	33	100	—	—	33	100
?	2	100	—	—	—	—	—	—	—	—	2	100
Faza I 1	59	86,8	4	5,8	—	—	63	92,6	5	7,4	68	100
Faza I 2—3	65	100	—	—	—	—	65	100	—	—	65	100
?	6	60	3	30	1	10	10	100	—	—	10	100
Chodaczów (razem)	93	83,8	6	5,4	3	2,7	102	91,9	9	8,1	111	100
Faza I 1	6	33,3	3	16,7	—	—	9	50	9	50	18	100
Faza I 2—3	37	97,4	1	2,6	—	—	38	100	—	—	38	100
młodsze (II—III)	9	100	—	—	—	—	9	100	—	—	9	100
nieokreślone	41	89,1	2	4,4	3	6,5	46	100	—	—	46	100

* Razem z grobami „popielnicowymi i bezpopielnicowymi” (Chodaczów 1 grób, Grodzisko 2 groby) i „popielnicowymi-symbolicznymi” (Chodaczów 5 grobów, Grodzisko 1 grób), RI, II, III — części nekropoli w Grodzisku („rodziny”) — zob. wyjaśnienia w tekście

Druga grupa technologiczna to ceramika lepiąca w rękach, o dość jednorodnych cechach dystynktywnych w zakresie domieszek, sposobu potraktowania powierzchni, wypalu. Bardziej zróżnicowana jest ceramika z osad niż cmentarzysk. Dotyczy to głównie stosowanych domieszek i wypalu. Mamy tu zatem ceramikę gładkościenną i chropowatą, o czarnych i brunatnych (szarobrunatnych) powierzchniach. W zakresie domieszek przeważa tłuczeń kamienny, uzupełniany czasami piaskiem i tłuczniem ceramicznym, który stwierdza się także jako „samodzielną”, stanowiącą jedyny składnik schudzający glinę. Szczegółowa charakterystyka zbiorów będzie możliwa po dokładnym opracowaniu materiałów. Tutaj można zaprezentować natomiast pełną charakterystykę ceramiki z Chodaczowa i Grodziska Dolnego.

Pod względem technologicznym obydwie zbiory niewiele się od siebie różnią (tabela II). Charakteryzują je podobne parametry technologiczne, czytelne w zakresie przygotowania masy ceramicznej, formowania naczyń i ich wypalu. Istotna jest przewaga ceramiki gładkościenną i dominacja domieszki tłuczni kamiennego. Tylko jedno naczynie nie posiada śladów intencjonalnej domieszki, dających się stwierdzić przez obserwację makroskopową. Pozostałe wykonano z gliny schudzonej domieszkami o dość urozmaiconych kompozycjach. Zdecydowanie przeważa domieszka tłuczni kamiennego. Podkreślić trzeba z reguły lepszy wypal naczyń z cmentarzyska w Grodzisku, w porównaniu z Chodaczowem, gdzie stwierdzano ceramikę bardzo słabo wypaloną, wręcz rozpadającą się w czasie eksploracji. Być może były one wykonane specjalnie dla potrzeb pochówku. Warto wspomnieć, że domieszka tłuczni ceramicznego lub podsuszanej gliny może być uznana za pewną cechę grupy tarnobrzeskiej, wyróżniającą ją spośród innych grup kręgu łuzycyjskiego. Panuje bowiem przekonanie o przejściu tej kategorii domieszki z południa lub południowego wschodu (krąg Gava-Holihady - por. M. Mogielnicka-Urban 1984, s. 62; M. Bazielich 1989, s. 167 n.). Istotny jest prawie 50% jej udział w zbiorze naczyń z Grodziska (tabela III).

Istniejące w obydwu zbiorach rozbieżności - zwłaszcza większy udział ceramiki chropowatej i szorstkiej oraz chętniej stosowane domieszki piasku i miki w materiałach z Chodaczowa - mogą wynikać z różnic chronologicznych. Część grobów z tego cmentarzyska jest ewidentnie późniejsza od całego cmentarzyska w Grodzisku. Być może jest to także wytłumaczenie części stwierdzanej na tym stanowisku domieszki tłuczni ceramicznego.

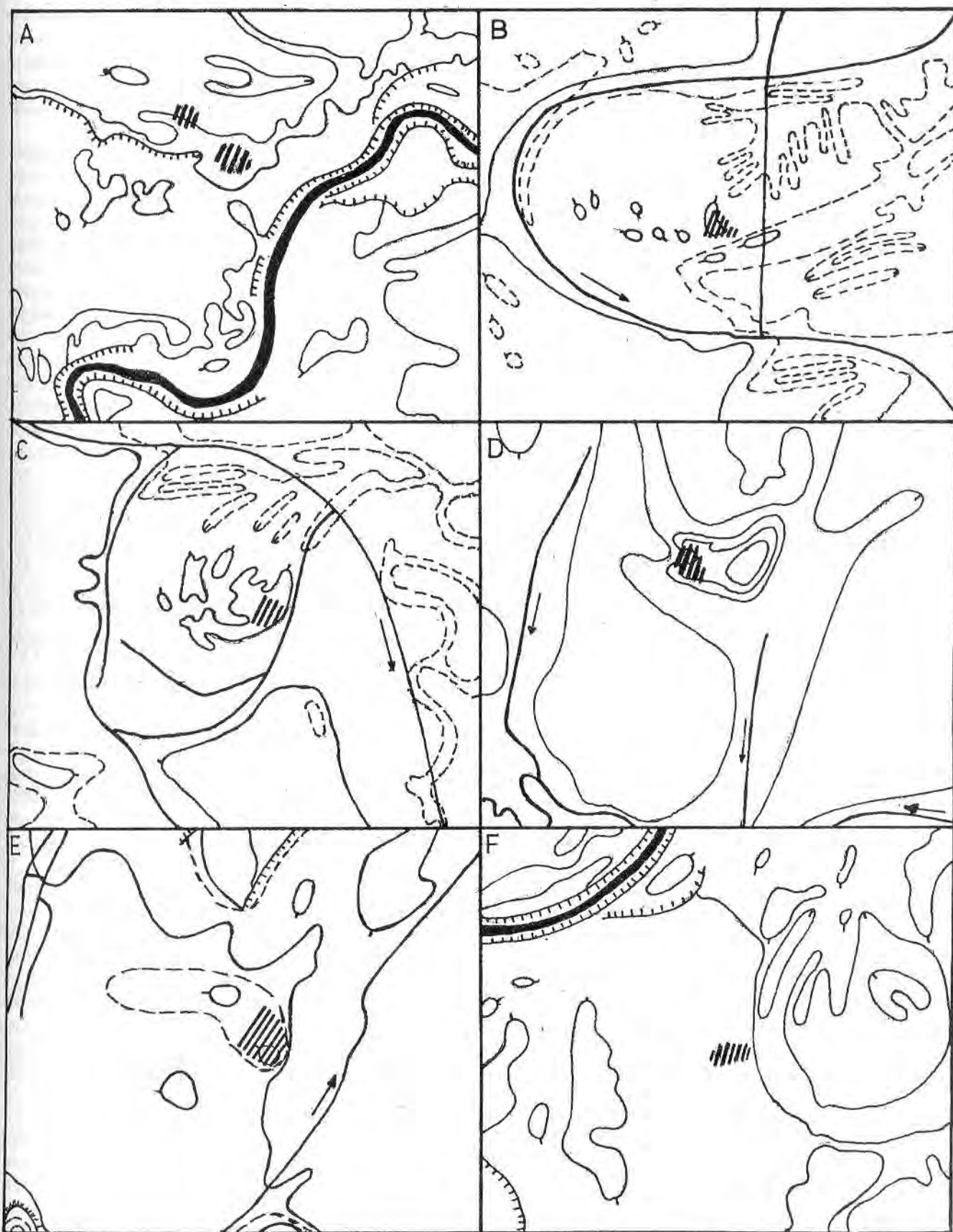
Cechą pojawiającą się w ciągu fazy I jest chropowacenie zewnętrznych partii naczyń. W materiałach uznanych za najstarsze takiej ceramiki się nie stwierdza. Wyjątkiem może tu być grób 58 (szkieletowy) z Chodaczowa, gdzie znaleziono garnek o chropowatych powierzchniach. Taki sposób potraktowania powierzchni zewnętrznych dotyczy przede wszystkim garnków, które były chropowate przez obmazywanie palcami, najczęściej pionowe, a przy wylewie czasami poziome, ale także i naczyń wazowatych. W tym przypadku chropowacenie dotyczy dolnej partii brzośca.

Interesujące jest, że jedyne naczynie o czarnych, gładkich powierzchniach, jakie znaleziono w Grodzisku, to imponująca waza w typie kultury Gava (tabl. XLIII, 16). Odmienność stylistyczna jest w tym przypadku potwierdzona przez inne cechy technologiczne. Warto także odnotować niewielki procent naczyń o czarnych powierzchniach zewnętrznych i brunatnych wewnętrznych, tak typowych dla środkowej fazy grupy tarnobrzeskiej (S. Czopek 1989a, s. 417), nierozdzielnie związanych ze stylistyką nadszańską.

2.1.2. ŹRÓDŁA NIERUCHOME

2.1.2.1. CMENTARZYSKA

Cmentarzyska są reprezentowane przez 22 stanowiska, z których tylko 3 posiadają jedynie przybliżoną lokalizację (Jelna 4, Rogóźno 2, Wiczawice 7). Pozostałe są dokładnie

Ryc. 16. Przykładowe lokalizacje emmentarzysk: A - Manasterz, woj. Przemysł, stan. 6 i Czerwona Wola, woj. Przemysł, stan. 2; B - Wólka Pelkińska, woj. Przemysł, stan. 2; C - Pelkinie, woj. Przemysł, stan. 2; D - Piskorowice, woj. Rzeszów, stan. 4; E - Leżajsk, woj. Rzeszów, stan. 3; F - Tryńcza, woj. Przemysł, stan. 1. Skala 1:25000

zlokalizowane w terenie (Budy Łańcuckie 1, Chodaczów 2, Czerwona Wola 1, Grodzisko Dolne 1 i 2, Grzęska 1, Leżajsk 3, Kosina 1, Manasterz 6, Nowosielce 1, Paluchy 1, Pelkinie 2, Piskorowice 4, Ruda Łańcucka 2, Sarzyna 7, Tryńcza 1, Wierzawice 4, Wólka Pelkińska 2, Wylewa 4 - por. zestawienie w aneksie 9.1). Ich usytuowanie jest bardzo charakterystyczne. Regułą jest zajmowanie terenów wyniesionych ponad dna dolin najbliższych cieków lub rzek (ryc. 1; 16). Często są to wydmy o znacznych wysokościach względnych. Taką lokalizację mają np. cmentarzyska w Leżajsku i Piskorowicach. W każdym przypadku nekropole znajdują się „wewnątrz” skupisk i zespołów innych stanowisk, z którymi tworzyły określone związki funkcjonalne. Oczywiście nie wszystkie z nich mają jednakowo dużą wartość poznawczą. Jedne cechuje bowiem nikły stopień przebadania (np. Kosina 1, Rogóźno 2, Piskorowice 4 itp.), inne zły stan opracowania lub brak publikacji (np. Manasterz 6, Paluchy 1). W tej sytuacji szczególnego znaczenia nabierają nekropole w Grodzisku Dolnym, stan. 1 (ryc. 17) i Chodaczowie (ryc. 18), które w głównej mierze zostaną wykorzystane do dalszych rozważań. Informacje z innych stanowisk mogą być jedynie ich uzupełnieniem.

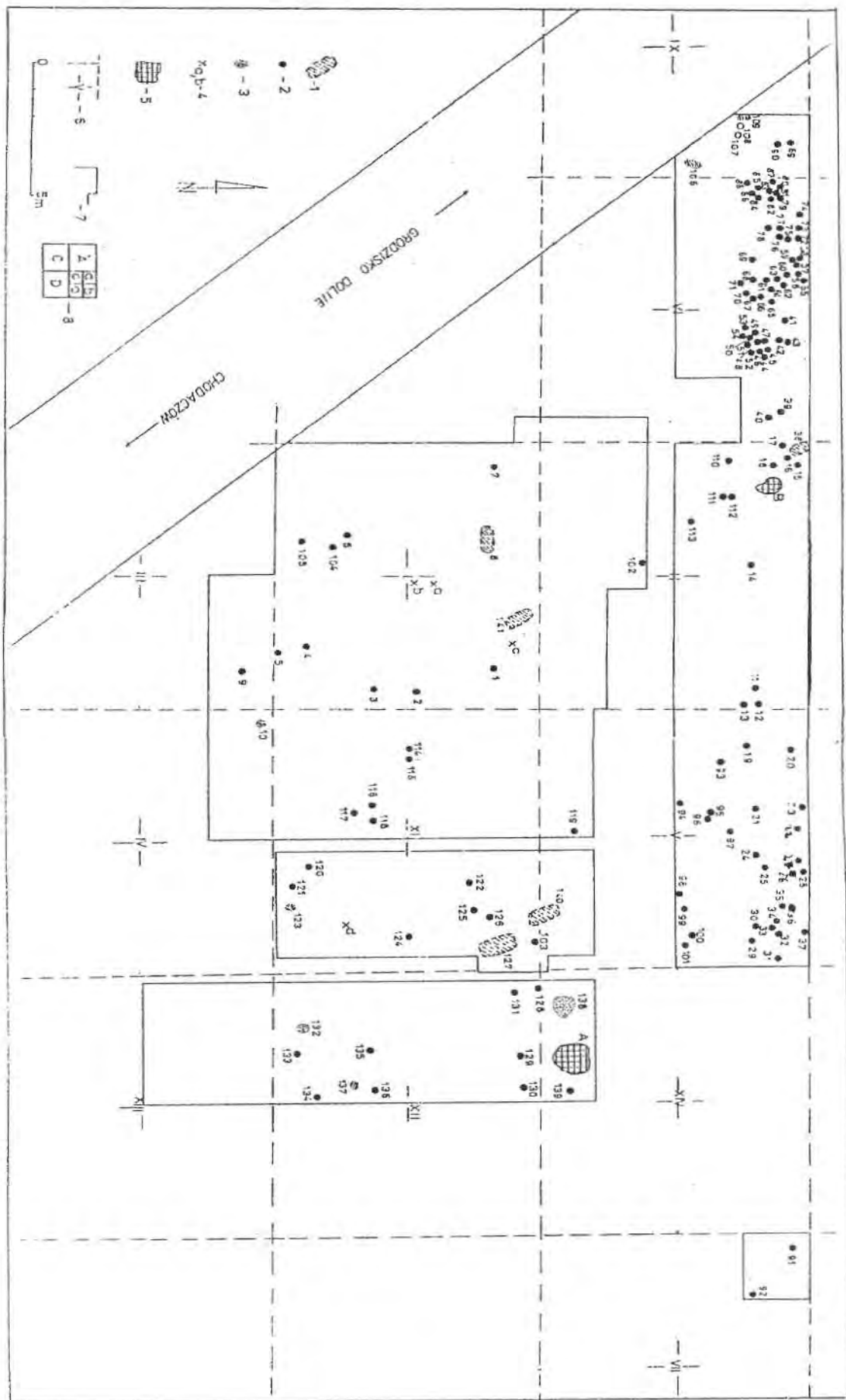
Na obydwu analizowanych stanowiskach mamy do czynienia z dość dużą, jak na warunki grupy tarnobrzesckiej, różnorodnością grobów. Jest to jednak ogólna cecha późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza (por. T. Malinowski 1962, s. 9 n.). W zdecydowanej przewadze występują groby popielnicowe, stanowiące główny wyznacznik przynależności tej grupy do kręgu pól popielnicowych (por. M. Gedl 1987). W dalszej kolejności występują groby szkieletowe i ciałopalne bezpopielnicowe (jamowe). Liczebność poszczególnych typów grobów na cmentarzyskach przedstawiono w tabeli IV.

Bardzo interesującą kwestią jest obecność na naszych cmentarzyskach grobów szkieletowych, stanowiących 3,5 i 8,1% wszystkich zespołów. Z całą pewnością jest to nieco odmienny obraz, od tego, jakim tradycyjnie charakteryzowano pochówki grupy tarnobrzesckiej (K. Moskwa 1976, s. 108 n.). Cechą tych grobów jest bogate wyposażenie (por. niżej). Wyjątkowy jest tu grób nr 127 z Grodziska, najbogatszy na tym cmentarzysku i należący do najobficiej wyposażonych w całej omawianej grupie. Średnia wielkość wyposażenia jest dla tych pochówków znacznie wyższa niż w przypadku grobów ciałopalnych. Wartość wskaźnika punktowego (por. niżej) waha się tu od 6 do 72 punktów. W żadnym przypadku nie udało się stwierdzić zarysów jamy grobowej, a nawet znaleźć większej ilości kości. Umieszczone w tej grupie pochówki wyodrębniono ze względu na charakter wyposażenia i jego położenie oraz brak w ich otoczeniu jakiegokolwiek spalonych kości. Znane z innych terenów „wczesnoluzyckie” pochówki szkieletowe, to zarówno groby bogato wyposażone, jak też skromnie obdarowane (por. M. Gedl 1964, s. 29 n.), czy też nawet bez wyposażenia. Te ostatnie znamy np. z Bachórz-Chodorówki (M. Gedl 1994, s. 21). Wobec stwierdzonego i na innych stanowiskach niezachowywania się szkieletów, co dotyczy zwłaszcza terenów piaszczystych (a więc analogicznych jak nasze), musi się zrodzić wątpliwość, czy też sugestia o niejako sztucznym zawężeniu obserwacji jedynie do

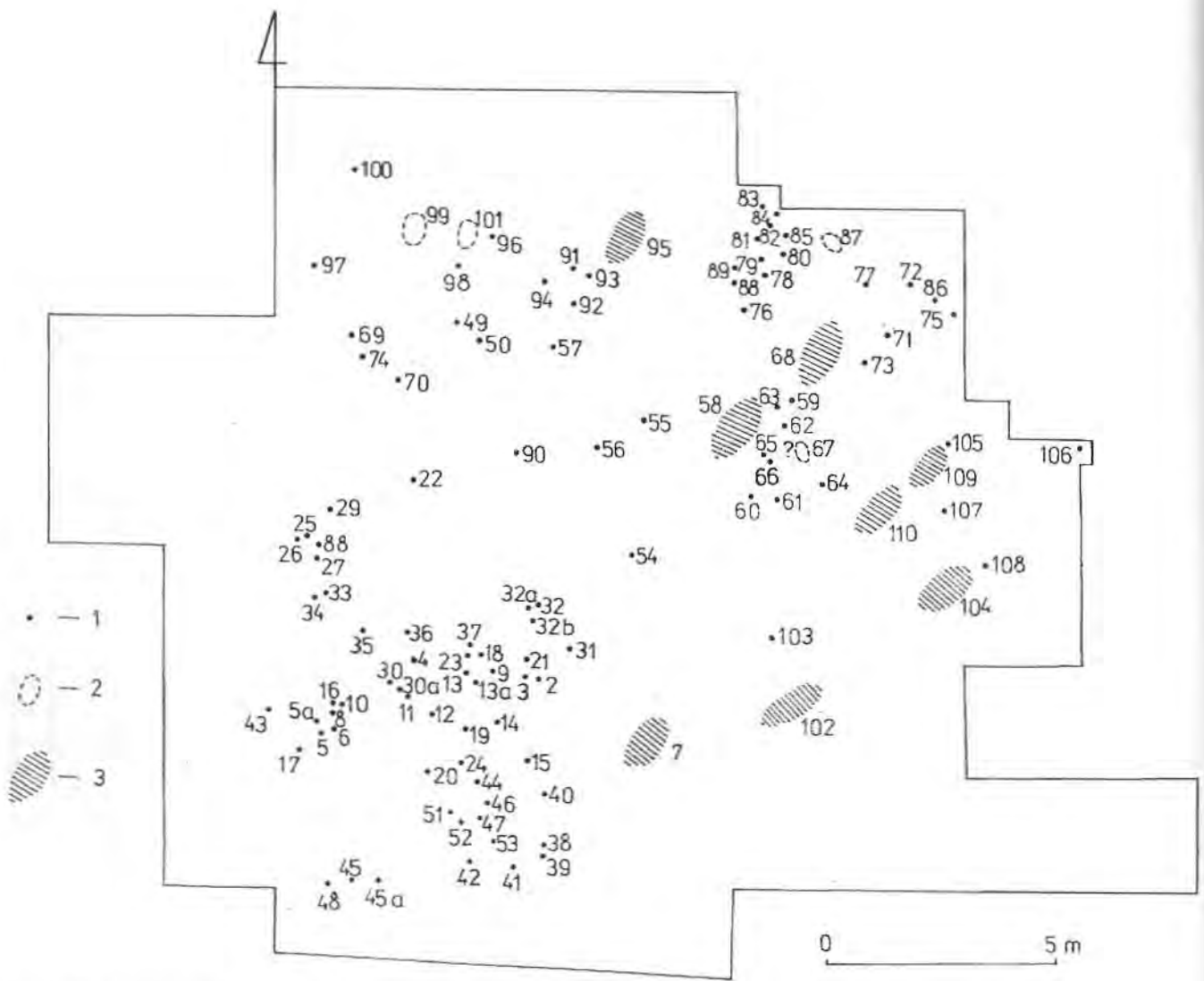
pochówków bogatych. Byłaby to swoista marginalizacja problemu, bowiem należałoby się liczyć z większą liczbą grobów szkieletowych. Oczywiście nie sposób rozstrzygnąć tej kwestii w tym właśnie miejscu. Należy jedynie zwrócić uwagę w dalszych pracach terenowych na baczna obserwację także i pod tym kątem.

Wydzielenie grobów szkieletowych w przypadku bogatego wyposażenia (ceramika i brązy) nie ulega wątpliwości. Potwierdzają to niespalone kości paliczek znalezione w skupisku przedmiotów brązowych (bransolety i skręty-pierścienie; prawdopodobnie dzięki nim się zachowały) w grobie 58 w Chodaczowie. Analogiczną sytuację zaobserwowano w Manasterzu (J. Chochorowski 1989, s. 593 - kości w postaci „substancji gąbczastej” tylko w obrębie bransolet). Niepokój mogą budzić pochówki słabiej wyposażone, zwłaszcza, gdy ceramika jest jedynym elementem ich inwentarzy (np. groby nr 140 i 141 w Grodzisku czy 7 i 95 w Chodaczowie). Wątpliwości te mogą się powiększyć po lekturze opracowania M. Mogielnickiej-Urban (1992), dotyczącego interpretacji naczyń bez kości z cmentarzyska ciałopalnego w Maciejowicach, woj. siedleckie. Autorka ta przytacza szereg możliwości interpretacyjnych, wiążących się z wierzeniami i funkcjonowaniem cmentarzysk lub ich części. Niezaprzeczalny jest fakt stwierdzenia na drodze analiz chemicznych w wypełniakach takich naczyń pierwotnej obecności substancji organicznych. Mogły one również być obecne w naczyniach wkładanych do grobów szkieletowych. Oczywiście jest, że nie wszystkie naczynia (lub ich zespoły) znajdowane „luźno” na cmentarzyskach to ślady pochówków szkieletowych. Dotyczy to także cmentarzyska w Grodzisku, gdzie też stwierdzono pewną ilość pojedynczych naczyń bez śladów kości, które w pełni odpowiadają możliwościom interpretacyjnym sugerowanym przez M. Mogielnicką-Urban (wierzenia eschatologiczne, obrzędy ku czci zmarłych). Wydzielone w naszym materiale groby szkieletowe charakteryzuje zwartość chronologiczna, podobne wyposażenie jak w „pewnych” obiektach tego typu oraz występowanie ich wśród innych pochówków, a nie na granicach stref czy całych cmentarzysk.

Orientacja grobów szkieletowych nie jest możliwa do pełnej rekonstrukcji. Jedynie w 6 przypadkach można mówić o pewnych sugestiach. Obiekty 58 i 102 w Chodaczowie (tabl. II, XIII) były zorientowane identycznie - z NE na SW. Natomiast grób 68 (tabl. II) prawdopodobnie z N na S, tak jak obiekt z Manasterza (J. Chochorowski 1989, s. 593). W tym przypadku udało się ustalić, iż głowa znajdowała się od strony południowej. Obok charakterystycznego ułożenia zabytków (naczynia za głową zmarłego) wskazują na taką orientację 3 duże kamienie, umieszczone w narożnikach jamy grobowej. Pochówek nr 180 z Paluchów także był zorientowany na linii N-S, z głową prawdopodobnie od strony północnej (S. Lewandowski 1978, ryc. 9). Grób 127 z Grodziska (tabl. XXXVII) cechuje orientacja z SE na NW. Wskazują na to charakterystycznie rozmieszczone zabytki. W tych wszystkich przypadkach istotny jest wspólny mianownik, czyli układ w przybliżeniu na linii N-S z głową od strony południowej, co potwierdza wcześniejsze ustalenia (K. Moskwa 1976, s. 108; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, s. 288). W tym

Ry. 17. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Plan oznaczający
 Oznaczenia: 1 - groby szkieletowe, 2 - groby popielnicowe, 3 - groby bezpopielnicowe, 4 - pojedyncze naczynia bez kości, 5 - jamy ze spaleniem, 6 - siatka arnowa z numeracją arów, 7 - granica terenu objętego
 badaniami, 8 - schemat podziału arów, gwintek i działek

Ryc. 18. Chodaczów, woj. Rzeszów, stan. 2. Plan cmentarzyska

Oznaczenia: 1 - groby popielnicowe, 2 - groby ciałopalne bezpopielnicowe, 3 - groby szkieletowe (wielkość i orientacja schematyczne)

standardzie mieści się również grób 101 z Furmanów, woj. tarnobrzeskie (S. Czopek, E. Szarek-Waszkowska 1993, PL 396), na co jednoznacznie wskazuje położenie naszyjnika. Podobnie można scharakteryzować większość pochówków inhumacyjnych z Bachorza-Chodorówki (M. Gedl 1994, s. 20). Orientacja N-S dominuje i w innych grupach kręgu łużyckiego, zwłaszcza wśród pochówków wczesnych (T. Malinowski 1962, s. 46-47; M. Gedl 1964, s. 71). Odmienną orientację wykazuje natomiast grób 8 z Grodziska (tabl. XVIII), sugerujący ułożenie zmarłego na linii E-W, z głową od strony zachodniej (?).

Trudne jest wnioskowanie czyje szczątki kryją groby szkieletowe. Dla fazy I cmentarzyska w Chodaczowie, którą reprezentują właśnie takie pochówki oraz groby ciałopalne jamowe i nieliczne popielnicowe (w sumie 16 zespołów), możliwe do uwzględnienia są analizy antropologiczne 5 grobów. Wśród nich stwierdzono szczątki kobiety, trzech osobników dorosłych nieokreślonej płci i 1 dziecka. Bardzo ostrożna sugestia mogłaby zmierzać do uznania analizowanych grobów za pochówki męskie. Jeśli brać pod uwagę jedynie groby bo-

gato wyposażone i zarazem najstarsze, to wśród dwóch najwyższych kategorii (por. niżej) w Grodzisku brak jest także grobów męskich. Pewny pochówek mężczyzny pojawia się dopiero w kategorii 3 (20-29 punktów). Znamienne jest, że w tej grupie są 2 groby kobiece, a w kategorii 4 również mamy taki pochówek. Wobec tego mogłoby to potwierdzać tezę, że najbogatsze groby szkieletowe to pochówki mężczyźni. Nie jest to jednak tak oczywiste i nie można tego przyjąć za tezę udowodnioną. Przeczy temu ogólna struktura płci w fazie I cmentarzyska w Grodzisku (por. rozdział 4.1, tabela XII), gdzie zaznacza się lekka przewaga właśnie grobów męskich. Oczywiście jest, że ilość danych jakimi dysponujemy, nie może upoważniać do wiarygodnego wnioskowania statystycznego.

Spośród grobów szkieletowych występujących w kręgu łużyckim (T. Malinowski 1962, s. 44-45; M. Gedl 1964, s. 24 n.), najbardziej interesujące z naszego punktu widzenia są te datowane na III-IV okres epoki brązu, jako że wszystkie pochówki inhumacyjne grupy tarnobrzeskiej wiążą się z jej wczesną fazą. Szkieletowe groby „wczesnolużyckie” jeszcze do niedawna lokalizowano głównie na pograniczu górnoślą-

sko-wie
także o
linowst
resując
i środk
nym, n
(W. Bl
tego
w Bach
manów
woj. ta
Ważny
najsta
są one
niania
zanik
tekści
turow
korze
szuka
już, t
czej
Obrz
Noua
regi
z po
kows
gać
snot
to, z
niec

za ...
pod
im c
ogól
war
doś
s. 6
L. P
138
cm
wy
kov
L. 1
M.
tu,
śro
Sta
tur
pr
na
tr
ro
zv
ró
16

sko-wielkopolsko-malopolskim. Dziś można jednak mówić także o skupisku w obrębie grupy tarnobrzeskiej (por. T. Malinowski 1990, s. 295 n., zwłaszcza ryc. 1). Szczególnie interesujący jest tu zespół stanowisk nad dolnym Wisłokiem i środkowym Sanem. Poza Chodaczowem i Grodziskiem Dolnym, należą do niego Paluchy, stan. 1 i Manasterz, stan. 6 (W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, s. 276-284). Spoza tego skupiska podobne pochówki znamy z cmentarzysk w Bachórze-Chodorówce (M. Gedl 1989a; 1994) oraz Furmanów (S. Czopek, E. Szarek-Waszkowska 1993) i Złotej, woj. tarnobrzeskie (A. Krauss 1977, s. 14; J.M. Ścibior 1993). Ważnym wnioskiem jest stwierdzenie, że groby te należą do najstarszych. Pytaniem istotnym będzie więc problem na ile są one odzwierciedleniem zachodzących procesów upowszechniania się ciałopalenia. Ich stopniowy (lub też gwałtowny) zanik wiązałby się z wprowadzeniem kremacji. W tym kontekście można by je uznać za przejaw pewnych tradycji kulturowych i należałoby szukać miejscowych (trzcinięckich?) korzeni (por. M. Gedl 1964, s. 117-119). Inna możliwość to szukanie obcych (zewnątrznych wpływów) na ukształtowaną już, to jest holdującą ciałopaleniu, grupę tarnobrzeską, co raczej nie wydaje się słuszne, bo przeczy temu chronologia. Obrządek szkieletowy jest charakterystyczny np. dla kultury Noua, z elementami której mamy do czynienia i w naszym regionie, ale najczęściej są to pochówki na boku z podkurczonymi nogami (E.A. Balaguri 1961, s. 145; Z. Bukowski 1969, s. 409; G.I. Smirnova 1969, s. 50 n.; V.A. Derjacev 1986, s. 159). Nie bardzo więc pasują do schematu wczesnotarnobrzeskiego. Najbardziej prawdopodobne jest jednak to, że stanowią one element łączący „stare osadnictwo trzcinięckie” i nowe, typowe dla kręgu pól popielnicowych.

W tym samym kierunku, tj. uznania grobów szkieletowych za „substrat trzcinięcki”, powinna iść interpretacja uznająca podobieństwo omawianych pochówków z odpowiadającymi im obiektami kultury wysockiej. Stanowią one tam aż 90% ogółu grobów, przy czym dominująca jest pozycja wyprostowana z głową od strony południowej, aczkolwiek spotyka się dość często i inne ułożenie szkieletu (por. T. Sulimirski 1931, s. 6 n.; Z. Bukowski 1969, s. 434; J. Dąbrowski 1972, s. 166; L. Krušel' nyc'ka 1987, s. 370-371; M. Bandriw's'kij 1994, s. 138 n.). Jest to bardzo podobna sytuacja, jaką spotykamy i na cmentarzyskach wczesnotarnobrzeskich. Datowanie kultury wysockiej nie wykracza w zasadzie poza XI-X wiek (Z. Bukowski 1969, s. 431-433; J. Dąbrowski 1972, s. 167 n., 316; L. Krušel' nyc'ka 1987, s. 375; M. Bandriw's'kij 1994, s. 153; M. Bandriw'ski, A. Sytnik 1994, s. 23), przy czym notujemy tu jeszcze większe trudności w synchronizacji z chronologią środkowoeuropejską niż w przypadku grupy tarnobrzeskiej. Stąd jedynie bardzo ostrożna sugestia, że najstarsza faza kultury wysockiej może sięgać początkami dopiero HaB1 lub przelomu HaA i HaB. Nie może być przeto wątpliwości, że najstarsze zespoły tarnobrzeskie (w tym groby szkieletowe) trzeba datować wcześniej niż wysockie. Trudno byłoby więc rozpatrywać ewentualne związki z kierunku tej ostatniej, zwłaszcza że to ona właśnie jest uznawana za przejmującą różnokierunkowe wpływy niż za ekspandującą (J. Dąbrowski 1972, s. 164). Nieliczne podobieństwa w materiale ruchomym

- np. profilowane kubki, czerpaki ostrodenne i niektóre formy naczyń wazowatych - nie upoważniają także do mówienia o kierunku odwrotnym. Wszelkie podobieństwa wynikają tu z podobnego podłoża trzcinięckiego lub trzcinięcko-komarowskiego oraz z bliskości terytorialnej i obcych oddziaływań. Do problemu tego powrócimy przy omawianiu bardziej ogólnych zagadnień związanych z genezą grupy tarnobrzeskiej.

Większość znanych w grupie tarnobrzeskiej grobów szkieletowych mieści się w schemacie wyposażenia charakterystycznym dla obszarów nadszańsko-wisłoczańskich (ryc. 19). Odpowiadają temu np. groby 114, 131, 260, 574 i 785 z Bachórze-Chodorówki (M. Gedl 1994, s. 105 n.). Ich wspólne cechy to występowanie podobnych brązów - ozdoby tordowane, skręty-pierścienie, bransolety ze sztabki, szpile ze ślimacznicowatą główką, oraz analogicznej ceramiki - gładkie garnki tulipanowate, profilowane, zdobione kubki, misy stożkowate (w tym o pogrubionych krawędziach) i esowate. Większość elementów wyposażenia mieściłaby się zatem w środkowej części diagramu (ryc. 19), to jest w obrębie cech 1-16, oraz występujących znacznie częściej 17-19. Cechy 20-23 występują w mniejszej liczbie grobów i dotyczą tylko pochówków bez wyposażenia brązowego. Jeśli można tu mówić o znaczeniu „chronologicznym”, to właśnie te należałoby uznać za najmlodsze (?). Prawdopodobnie jednak wszystkie groby szkieletowe tworzą jeden horyzont czasowy. Tak samo można by było sklasyfikować większość inwentarza bardzo bogatego grobu nr 101 z Furmanów (S. Czopek, E. Szarek-Waszkowska 1993, PL 396), poza stwierdzoną tam szpilą o kolbowatej główce i naszyjnikiem nie mającym dokładnych analogii. Nie mieści się w nim również pochówek dziecka w dużym naczyniu - nr 781 z Bachórze-Chodorówki (M. Gedl 1994, s. 325). Te ostatnie przykłady wykraczają także poza ogólny schemat grupy tarnobrzeskiej.

Jest więc bardzo charakterystyczne, że „odmienne” od zarysowanego wyżej i raczej powszechnego w grupie tarnobrzeskiej (jej wczesnej fazie) standardu pochówki, są bardzo wcześnie datowane, z reguły na „III OEB lub BrD”. Być może jest tu uchwycony horyzont (?) czasowy, który charakteryzują groby szkieletowe bardzo bogato wyposażone w różnorodne przedmioty, nierzadko importy pochodzenia „południowego”. W pewnym sensie odpowiada temu także grób 127 z Grodziska Dolnego, ze względu na charakter swego inwentarza. Pozostałe groby szkieletowe, o nieco uboższym wyposażeniu (w sensie ilościowym), reprezentowałyby młodszy odcinek czasowy, stanowiąc jak gdyby zmodyfikowane trwanie tego obrządku, na etapie przechodzenia jednej kultury w drugą.

Warto także odnotować istnienie w grupie tarnobrzeskiej grobów szkieletowych bez wyposażenia - np. Bachórze-Chodorówka 117A, 776A, 790 (M. Gedl 1994, s. 107 n.). W sposób oczywisty mają one ograniczone możliwości analizy.

Zdecydowanie najliczniejszą grupą pochówków są groby ciałopalne popielnicowe i bezpopielnicowe (por. tabela IV). Te ostatnie stwierdzono w Chodaczowie w liczbie 6 (5,4%), a w Grodzisku Dolnym 7 (4,9%). Pod względem formalnym można je podzielić na dwie kategorie - pochówki o zwartym układzie kości, w małych jamach, być może pierwotnie za-

zespół	cecha	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
Paluchy	180	X?									X	X					X		X?					
Grodzisko	127	X	X	X	X	X	X											X	X					
Paluchy	156										X						X	X	X					
-"-	184										X						X	X	X					
-"-	260			X	X								X		X									
Chodaczów	102			X	X	X	X						X					X	X	X				
-"-	58			X	X	X		X							X				X					
-"-	68			X																X				
Manasterz				X	X				X	X								X	X					
Chodaczów	109			X												X								
-"-	104			X				X	X				X							X				
Paluchy	163			X										X							X			X?
Chodaczów	71?												X					X						
Grodzisko	8																X	X	X	X				
-"-	141?																	X	X	X				
-"-	140?																	X	X	X				
-"-	38																				X	X	X	
Chodaczów	95																			X	X			
-"-	110																			X				
-"-	7																			X				X

Ryc. 19. Diagram współwystępowania cech w grobach szkieletowych

Nr cech: 1 - zdobiony, masywny naszyjnik ze sztabki, 2 - zdobione bransolety ze sztabki, 3 - szpile ślimacznicowate, 4 - ozdoby toradowane, 5 - skróty-pierścienie, 6 - bransolety z szerokiej taśmy, 7 - bransolety wielozwojowe z drutu lub wąskiej taśmy, 8 - inne przedmioty brązowe (w tym nieokreślone), 9 - szpila z główką zwinętą w uszko, 10 - krzemień, 11 - naczynia w typie k. Noua, 12 - misy stożkowate z pogrubioną krawędzią, 13 - misy esowate, 14 - garnki chropowate, 15 - małe naczynia wazowate zdobione, 16 - misy stożkowate, 17 - kubki profilowane, zdobione, 18 - garnki gładkie, 19 - kubki profilowane, niezdobione, 20 - małe naczynia wazowate, niezdobione, 21 - naczynia ostrodenne, 22 - małe naczynia stożkowate, 23 - kubki kulistodenne

wierających „popielnice” z surowców organicznych (np. Chodaczów 39, 40, Grodzisko 123) oraz groby w dość dużych jamach z luźnym układem spalonych kości (np. Chodaczów 87 - 104 x 70 cm, 99 - 120 x 60 cm, 101 - 70 x 50 cm; Grodzisko Dolne 106 - 65 x 35 cm, 132 55 x 50 cm). W tych drugich, jako wyposażenie wystąpiły jedynie przedmioty brązowe, po 1 w każdym z nich - szpile i bransolety. Wydaje się, że właśnie ten typ grobu (forma, wyposażenie) ma na naszych nekropolach związek z fazą II (por. diagram na ryc. 4). Oczywiście jest, że nie może być mowy o dokładnym datowaniu grobów bezpopielnicowych i nie zawierających żadnego wyposażenia. Dotyczy to głównie pochówków w małych jamach o zwartym układzie kości. Relatywnie częściej pojawiają się one na niektórych młodszych stanowiskach (T. Malinowski 1962, s. 39-40; K. Moskwa 1976, s. 118). Tak więc i w naszym przypadku nie można wykluczyć ich związku z materiałami najmłodszymi. Na naszych cmentarzyskach, pochodzących już z wczesnej epoki żelaza, groby bezpopielnicowe stanowią niecały 1%. Tak było np. w Grodzisku Dolnym, stan. 2 (K. Moskwa 1962, s. 318) czy też Wylewie (Sieniawie-Piganach - H. Różańska 1962, s. 378).

Z ciekawymi przykładami pochówków bezpopielnicowych mamy do czynienia w Grodzisku. W grobie 10 jako wyposażenie wystąpiło małe naczynie obsypane spalonymi kośćmi, których nie było w naczyniu. Nie jest to zatem typowy grób „popielnicowy i bezpopielnicowy” (por. T. Malinowski 1962, s. 41). Natomiast grób 109 (40 x 30 cm) stanowiła owalna jama wylepiana gliną. W charakterze wyposażenia wystąpiły jedynie fragmenty ceramiki. Natomiast grób nr 1 (I) zawierał spalone kości w dość dużej jamie (80 x 90 cm), ułożone w porządku anatomicznym - od wschodu kości czaszki, od zachodu kości długie. Układ taki w oczywisty sposób sugeruje związek z „pierwowzorem szkieletowym” np. podobnie zorientowanym (różnica - odwrotna pozycja zmarłego) gro-

bem nr 8 z tego samego cmentarzyska. Groby w stosunkowo dużych jamach, zorientowane po linii wschód-zachód, mogą nawiązywać do wczesnoluzycyckich pochówków tzw. typu kie-trzańskiego (M. Gedl 1984, s. 12). Trudno jednak uznać je za dowód związków z prowincją zachodnioluzycycką. Decydują o tym także inne cechy wspomnianych grobów, w tym brak u nas konstrukcji drewnianych oraz zupełnie inny charakter inwentarza.

Odrębną grupę omawianych grobów stanowią pochówki pod misami. Były to zazwyczaj dość płytkie jamy (zagłębienia), w których umieszczano szczątki pokremacyjne i przykrywano następnie odwróconą do góry dnem misą. W Chodaczowie ten typ reprezentuje grób nr 67. Misa-przykrywa stanowiła jego jedyny inwentarz. Natomiast w Grodzisku takim pochówkiem jest obiekt 138, należący do bardzo bogatych - 3 naczynia oraz 5 „brązów”. Jego datowanie na najstarszą fazę nekropoli nie może budzić wątpliwości. Świadczą o tym: zdobiona bransoletka ze zwięzającymi się końcami, szpila pastorałowata oraz zdobiony, profilowany kubek i misa stożkowata z pogrubionymi krawędziami (por. diagram na ryc. 4). Wiarygodność tych wyznaczników jest na tyle duża, że grób ten należy uznać za jeden z najstarszych pochówków ciałopalnych w całej grupie tarnobrzeskiej.

Ciałopalne groby popielnicowe to odpowiednio 91% (Grodzisko Dolne) i 84% (Chodaczów). Godny podkreślenia jest niemal ich 100% udział w młodszych fazach obydwu nekropoli (tabela IV), co znajduje swe potwierdzenie na młodszych cmentarzyskach regionu - Grodzisko Dolne, stan. 2 (K. Moskwa 1962), Wylewa (H. Różańska 1962), gdzie stwierdzono tylko po 1 grobie bezpopielnicowym. W jednym przypadku (Grodzisko Dolne, stan. 1, grób 3) możliwy jest związek popielnicy ze szczątkowym obwarowaniem (?) kamiennym. Pozostałe groby reprezentują klasyczny model - gliniana popielnica oraz niekiedy towarzyszące jej inne naczynia (misa-

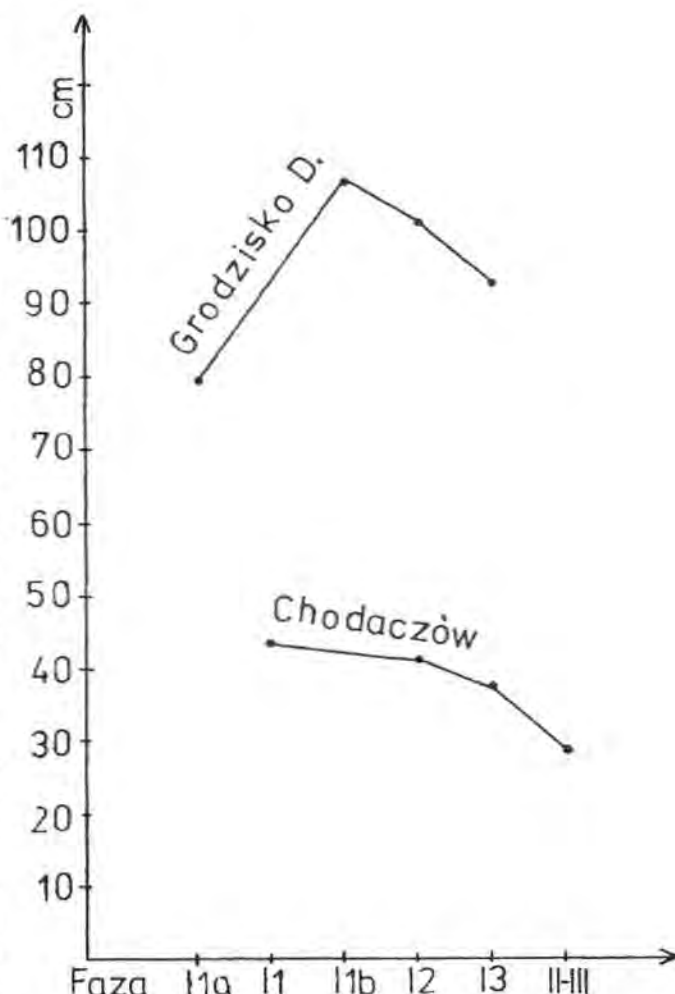
przykrywa, przystawki) i zabytki pozaceramiczne. Między sobą pochówki popielnicowe różnią się właśnie wyposażeniem oraz ilością i układem szczątków kostnych.

Spalone kości poza popielnicami w zasadzie nie występują. Tylko w nielicznych przypadkach (Chodaczów - grób 32-32a, Grodzisko Dołne - grób 2, 121) udało się stwierdzić kości poza urną, nie będące efektem zniszczenia grobów. Są to więc typowe pochówki „popielnicowe i bezpopielnicowe” (T. Malinowski 1962, s. 40-42), chociaż ilość kości poza urną jest tu minimalna.

W poszczególnych popielnicach masa kości bywa różna - od zupełnie śladowej, co dotyczy zwłaszcza Chodaczowa, po ponad 2 kg, a więc kompletne, spalone szczątki doczesne zmarłego osobnika dorosłego. W przypadku Chodaczowa wynik takich obserwacji jest z całą pewnością zniekształcony bardzo silnym stopniem zniszczenia. Często, bowiem, rejestrowano tam jedynie dolne partie popielnic lub też „popielnice” całkowicie zniszczone. Jednak i na tym stanowisku można mówić o pochówkach kompletnych (wg danych antropologa - groby nr: 25, 30, 44, 48, 50, 53, 107), przy czym są to zarówno groby dzieci, jak i osobników starszych (dorośli). Stwierdzono w nich układ anatomiczny (nr 25, 30, 48), jak też brak celowego porządku (grób nr 53).

Interesująca jest kwestia występowania pochówków wielokrotnych (mnogich). W Chodaczowie stwierdzono 3 takie groby, w których wystąpiły szczątki dorosłej kobiety i dziecka (nr 23 i 44) oraz dorosłego mężczyzny i drugiego osobnika dorosłego o płci nieoznaczonej (grób 34). Według sugestii antropologa (B. Szybiewicz) kremacja osobników w grobach 23 i 44 była wspólna. W Grodzisku Dolnym pochówków wielokrotnych stwierdzono 15. Zarejestrowano tu następujące układy: kobieta + dziecko (grób nr 7), mężczyzna + dziecko (nr 103), osobnik dorosły + dziecko (nr 107), osobnik młody (juwenis) + dziecko (43), mężczyzna + kobieta (69, 70, 128), mężczyzna + osobnik dorosły (53, 60), mężczyzna + mężczyzna (58), dziecko + dziecko (86), osobnik dorosły + dziecko + dziecko (9), mężczyzna + kobieta + dziecko (15), kobieta + dorosły + dziecko (139) oraz kobieta + osobnik młody (juwenis) + dziecko (138). Podobne pochówki znamy z innych cmentarzysk tarnobrzeskich, na których wystąpiły w porównywalnej liczbie (B. Szybiewicz, E. Wiśniewska 1989b, s. 432 n.; Z. Kapica, M. Becker, J. Michalska-Wichan, H. Stolarezyk, A. Smiszkiewicz-Skwaraska 1989, s. 472 n., zwłaszcza tabele 13-14). Możliwości interpretacyjne są tu dość liczne, a w literaturze (por. wyżej) zwracano na nie uwagę. Sprowadzić je można albo do wniosku o równoczesnym zgonie i pochówku dwóch osobników (stosunkowo najpewniejsza jest ta interpretacja w przypadku pochówków kobiet i dzieci), albo o „wierzniowej” roli szczątków drugiego osobnika. Tutaj mieści się zarówno rytualne pozbawienie życia, jak też dokładanie szczątków pokremacyjnych. Problemu tego nie można rozstrzygnąć rozpatrując materiały z naszych cmentarzysk.

Ciekawym problemem jest wydzielenie pochówków bez śladów kości (T. Malinowski 1962, s. 48-49). W naszym przypadku napotykamy na znaczne trudności spowodowane dużym stopniem zniszczenia wielu cmentarzysk (Chodaczów, Grodzisko Dołne, stan. 2, Manasterz), na których rejestrowa-

Ryc. 20. Wykres średnich głębokości „wkopywania” grobów w poszczególnych fazach cmentarzysk w Chodaczowie, stan. 2 i Grodzisku Dolnym, stan. 1

no groby jako skupiska ceramiki lub tylko dolne partie popielnic. Dlatego trudno mówić o dokładnych ustaleniach i poprawności wydzielenia tzw. grobów symbolicznych (bez śladów pochówka). Stąd formalnie tej kategorii nie uwzględniono w tabeli IV, uznając ewentualne groby bez śladów kości za pochówki szkieletowe (zwrócono na to uwagę już wcześniej) lub symboliczne-popielnicowe (popielnica bez kości reprezentuje też ideę grobu urnowego). Istnieją jednak pewne obserwacje, pozwalające uznać niektóre pochówki za właśnie takie groby. Chodzi tu o obiekty nr 6, 65, 78, 96, 98 z Chodaczowa i 129 z Grodziska Dolnego, stan. 1. W takim przypadku stanowiłyby one 4,5% wszystkich grobów i 5,4% pochówków popielnicowych w Chodaczowie oraz niecały 1% w Grodzisku. Na młodszej nekropoli w tej miejscowości grobów takich nie stwierdzono (K. Moskwa 1962, s. 318).

Kwestia wyposażania grobów w ceramikę i dary pozaceramiczne może być rozpatrywana jedynie w materiale z Grodziska Dolnego. Stopień zniszczenia nekropoli w Chodaczowie (podobnie jak młodszej nekropoli grodziskiej) wyklucza bowiem jakiegokolwiek wiarygodne zestawienia statystyczne. Można je jednak podać dla pierwszej z omawianych nekropoli. Pod względem wyposażenia w ceramikę i dary nie-

Tabela V. Bogactwo wyposażenia grobów wg skali punktowej — cmentarzyska w Grodzisku Dolnym, stan. 1 i Chodaczowie, stan. 2

Grupa wg bogactwa skala pnkt.	1 >40		2 39—30		3 29—20		4 19—10		5 9—3		6 2		Razem	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
GRODZISKO DOLNE														
Faza 1	2	2,9	1	1,5	2	2,9	12	17,7	34	50	17	25	68	100
Faza 2—3	—	—	—	—	1	1,5	3	4,6	23	35,4	38	58,5	65	100
?	—	—	—	—	—	—	1	10	2	20	7	70	10	100
RAZEM	2	1,4	1	0,7	3	2,1	16	11,2	59	41,2	62	43,4	143	100
RI faza 1	1	4,8	1	4,8	1	4,8	3	14,3	12	57	3	14,3	21	100
RI faza 2—3	—	—	—	—	1	5,9	1	5,9	9	52,9	6	35,3	17	100
RI faza ?	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	100	3	100
RI RAZEM	1	2,4	1	2,4	2	4,9	4	9,8	21	29,3	12	29,3	41	100
RII faza 1	1	4,8	—	—	—	—	5	23,8	10	47,6	5	23,8	21	100
RII faza 2—3	—	—	—	—	—	—	1	2,4	11	26,8	29	70,8	41	100
RII faza?	—	—	—	—	—	—	1	20	1	20	3	60	5	100
RII RAZEM	1	1,5	—	—	—	—	7	10,5	22	32,8	37	55,2	67	100
RIII faza 1	—	—	—	—	1	4	4	16	11	44	9	36	25	100
RIII faza 2—3	—	—	—	—	—	—	1	20	3	50	2	30	6	100
RIII RAZEM	—	—	—	—	1	3	5	15,2	15	45,5	12	36,3	33	100
R? faza 1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	100	—	—	1	100
R? FAZA 2—3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	100	1	100
R? RAZEM	—	—	—	—	—	—	—	—	1	100	1	100	2	100
CHODACZÓW														
Faza 1	1	5,6	—	—	3	16,7	3	16,7	7	38,8	4	22,2	18	100
Faza 2	—	—	—	—	—	—	2	18,2	5	45,4	4	36,4	11	100
Faza 3	—	—	—	—	—	—	—	—	11	40,7	16	59,3	27	100
Faza 2—3	—	—	—	—	—	—	2	5,3	16	42,1	20	52,6	38	100
RAZEM	1	1,8	—	—	3	5,4	5	8,9	23	41	24	42,9	56	100

ceramiczne cmentarzysko to doskonale mieści się w ogólnym rysie obrządku pogrzebowego grupy tarnobrzeskiej (K. Moskwa 1976, s. 119-120; S. Czopek 1989a, s. 421-425). Misy przykrywające popielnice stwierdzono w 56 grobach, to jest w 43% wszystkich pochówków urnowych. Natomiast przystawki wystąpiły jedynie w 19 takich obiektach, co daje zaledwie 15% ich ogółu. Dary pozaceramiczne stwierdzono w 20 grobach popielnicowych, to jest w 15,4%. Aż 13 z nich to pochówki z fazy 1, natomiast 7 pochodzi z fazy 2-3. Do ilości i jakości wyposażenia grobowego powrócimy nieco później, przy łącznej charakterystyce wszystkich pochówków pod tym właśnie względem.

Zajmijmy się teraz ciekawym problemem występowania kości zwierzęcych w niektórych grobach ciałopalnych. W większości były to drobne, spalone szczątki, wydzielone

na etapie analizy antropologicznej (oddzielone od szczątków ludzkich). W Grodzisku chodzi o 10 grobów (nr 7, 14, 42, 49, 53, 60, 71, 92, 97 i 138), z których tylko jeden (138) to pochówek bezpopielnicowy, a pozostałe to klasyczne groby urnowe. Aż w 6 przypadkach nie można mówić o analizie gatunkowej ze względu na stan zachowania i rozdrobnienie kości. W pozostałych 4 przypadkach (42, 53, 71 i 138) stwierdzono, że były to drobne kości kończyn (w jednym przypadku dało się określić, że była to kończyna przednia) owcy/kozy (*capra/ovis*). W Chodaczowie kości zwierzęce znaleziono w 6 grobach (nr 10, 17, 28, 32, 51 i 66). Wyjątkowy jest tu pochówek nr 66, w którym nie stwierdzono innych kości niż zwierzęce - kość promieniowa i piszczelowa małego przeżuwacza oraz nieokreślone gatunkowo fragmenty kości długich, czaszki i mózżeni. Jako wyposażenie w grobie wystąpiły frag-

menty 4 naczyń. Był to grób dość silnie zniszczony, a jego inwentarz wskazuje na późne datowanie, nawet na wczesną epokę żelaza. Należy go zatem uznać za pochówek zwierzęcy (częściowy), przy czym możliwości interpretacyjne są tu bardzo liczne - od grobu zwierzęcego *sensu stricto* do pochówku zastępczego. W pozostałych grobach spalone kości zwierzęce występowały jako domieszki do szczątków ludzkich. Były to drobne fragmenty (m.in. fragment zębra) nieokreślonego gatunku (np. grób 51).

Zarówno ilość grobów zawierających kości zwierzęce, jak i ich charakter, nie odbiegają od ogólnej „normy” lużyckiej (T. Malinowski 1976, s. 3 n.; T. Węgrzynowicz 1982, s. 38 n.). Dotyczy to także dokładniejszych obserwacji osteologicznych. W grobach lużyckich najczęściej jako domieszki występują bowiem szczątki kończyn i czaszek, w tym także należące do owcy/kozy (T. Węgrzynowicz 1982, s. 120 n., 213 n.), przy czym te ostatnie spotyka się relatywnie rzadziej w grobach, w których kości zwierzęce stanowią jedynie niewielką domieszkę.

Ciekawych obserwacji dostarczają dane o głębokości występowania grobów (ryc. 20), które mogą być efektem pierwotnego wkopania pochówku. Uderzająca jest przy tym różnica między sytuacją stwierdzoną w Grodzisku, gdzie generalnie groby zanotowano na większych głębokościach (nierzadko nawet około 100 cm od współczesnej powierzchni), a Chodaczowem, charakteryzującym się bardzo płytko zalegającymi pochówkami. Nie jest do końca jasne, czy chodzi tu o rzeczywiste głębokości, czy też zniszczenia po okresie funkcjonowania nekropoli. Bardzo duża ilość grobów zniszczonych, w których np. rejestrowano jedynie dolne fragmenty popielnic, może świadczyć o zupełnie innych warunkach w momencie wkopywania pochówków. W obrębie wydzielonych faz chronologicznych dla Chodaczowa bardzo dobrze jest czytelna tendencja do coraz płytszego wkopywania grobów, jeśli założymy w miarę równy stopień destrukcji całej jego powierzchni. Natomiast w Grodzisku Dolnym najpłycej wkopywano groby najstarsze, pochodzące z fazy IIa. W fazie IIb mamy groby zalegające najgłębiej, po czym średni wskaźnik głębokości gwałtownie spada, potwierdzając tendencję chodaczowską (ryc. 20). Na młodszym cmentarzysku grodziskim (stanowisko 2) notujemy groby jeszcze płycej wkopane, nierzadko na głębokości kilkunastu cm (K. Moskwa 1962, s. 310 n.). Jest to sytuacja zbliżona do zaobserwowanej w Chodaczowie. Prawdopodobnie przyczyną znacznej destrukcji nekropoli w Manasterzu, także były płytko wkopane groby (J. Chochorowski 1989, s. 585 n.), pochodzące w części już z wczesnej epoki żelaza. Tak więc wydaje się, że cecha głębokiego lub płytkiego wkopywania grobów w grupie tarnobrzeskiej może mieć walor chronologiczny.

Powróćmy teraz do inwentarzy grobowych. Interesującą metodę analizy bogactwa wyposażenia grobów zaproponowano ostatnio dla cmentarzyska wczesnobrązowego w Iwanowicach (S. Kadrow, A. i J. Machnikowie 1992, s. 66 n.). Polega ona na zastosowaniu jednolitej skali punktowej. Procedurę taką zastosowano dla cmentarzysk w Grodzisku Dolnym, stan. I i Chodaczowie. Otrzymane wyniki zestawiono w tabeli V.

Wyliczenia przeprowadzono sumując wszystkie elementy wyposażenia grobowego i przyznając im po 1 (przedmioty z kości i pojedyncze paciorki), 2 (ceramika i brązy) lub 3 (groci i paciorki w liczbie większej od 3) punkty. I tak np. pochówek zawierający tylko popielnicę to 2 punkty, z misą to 2+2, a z brązem to 2+2+2. Ponieważ popielnica jest zarazem swoistą formą grobu, dla zrównoważenia grobom jamowym (ciałopalnym i szkieletowym) przyznano także 2 punkty. Ilość otrzymanych punktów waha się od 2 do 72 - najbogatszy grób nr 127 w Grodzisku. Dla wyraźniejszego zróżnicowania tego wskaźnika wydzielono 6 grup wyposażenia grobów: 1 - bardzo bogate, powyżej 40 punktów; 2 - bogate, od 30 do 39 punktów; 3 - zamożne, od 20 do 29 punktów; 4 - dostatnie, od 10 do 19 punktów; 5 - ubogie, 3-9 punktów; 6 - biedne, 2 punkty (groby bez wyposażenia lub jedynie w popielnicy).

Udział pochówków bardzo bogatych i bogatych na obydwu cmentarzyskach jest niewielki i ograniczony jedynie do fazy II. Już na pierwszy rzut oka sprawia to wrażenie silnego zróżnicowania materiałów najstarszych. W fazach młodszych obserwujemy „spłaszczenie” omawianego wskaźnika. Pochówki są bardziej do siebie podobne. Znamienne jest, że groby bogacie wyposażone to głównie pochówki szkieletowe i ciałopalne, odbiegające od tradycyjnego schematu grobu popielnicowego, składającego się z urny i misy. Nanasząc na plan cmentarzyska w Grodzisku groby trzech pierwszych kategorii „bogactwa” i próbując łączyć je w pewne grupy, otrzymany 3 wyraźnie wyodrębniające się skupiska (ryc. 21). Można założyć, że odpowiadają one rzeczywistości istniejącym jednostkom organizacji ówczesnego społeczeństwa (rody, rodziny). Nazwijmy je umownie „rodzinami” i oznaczmy jako RI, RII i RIII.

„Rodzina I” - tutaj mieszczą się dwa najstarsze i zarazem najbogatsze groby (127 i 138). Założenie tej części cmentarzyska miało miejsce na samym początku HaA1 lub nawet przy końcu BD. Można uznać, że strefa ta została uchwycona z 3 stron. Jedynie od wschodu można się liczyć z jej kontynuacją.

„Rodzina II” użytkowała północno-zachodnią część cmentarzyska. Najstarszym, a zarazem najbogatszym grobem jest pochówek nr 110. Jego pozycję chronologiczną można paralizować z najstarszymi pochówkami RI, aczkolwiek może on być nieznacznie od nich późniejszy. Z całą pewnością jest to najstarszy grób popielnicowy. Zarówno w skupisku RI, jak i RII mamy groby szkieletowe i bezpopielnicowe, wyznaczające być może starszy odcinek (faza IIa - por. dalej) w obrębie najstarszej fazy użytkowania nekropoli. W pewnym momencie nastąpiła zmiana sposobu grzebania zmarłych, polegająca na zagęszczeniu pochówków i zubożeniu ich wyposażenia. Efektem tego jest powstanie bardzo widocznej strefy, którą możnaby określić jako B, w przeciwieństwie do pozostałej części cmentarzyska z dość luźno rozmieszczonymi pochówkami - strefa A. Część B charakteryzuje się znacznym zagęszczeniem wkopywanych grobów, nie mając odpowiednika na całym cmentarzysku. Strefa ta egzystowała w ramach skupiska RII mniej więcej od końca fazy IIb. Zdziwiająca jest przy tym, iż niejako „druga” część rodziny grzebała zmarłych dalej w „tradycyjny sposób”. Biorąc pod uwagę ilość gro-

bów tę cechę można by uznać za zanikającą. Skupisko RII użytkowane było do końca funkcjonowania nekropolii. Stan jego rozpoznania wyraźnie sugeruje kontynuację w strefie nie objętej badaniami wykopaliskowymi, w kierunku północnym.

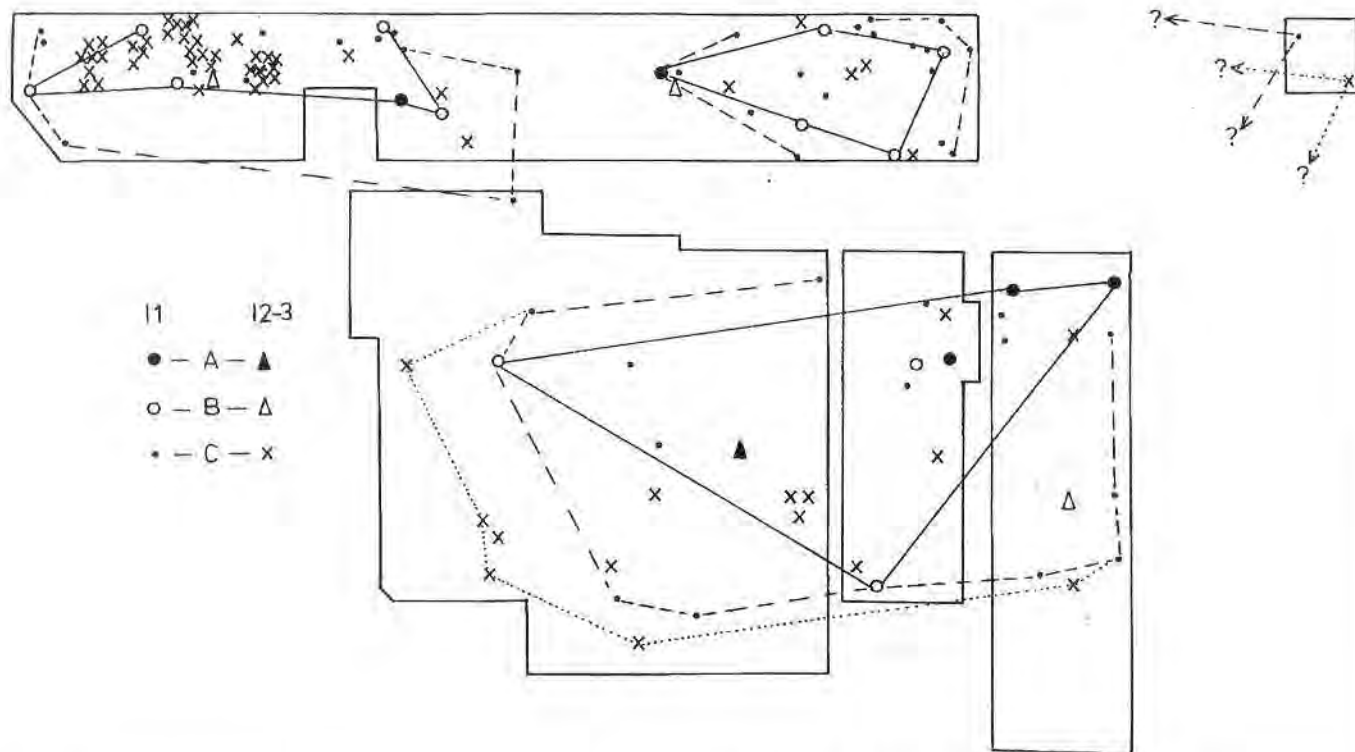
Skupisko RIII wydaje się być relatywnie najmlodsze, najprawdopodobniej założone u schyłku fazy IIa. Egzystowało ono, podobnie jak RI, do końca w niezmienionej formie. Znaczący jest tu brak grobów bardzo bogatych, a pod względem formy szkieletowych i bezpopielnicowych. Jeżeli bransoletę z grobu 32 uznać za zdegradowaną formę typowych bransolet zdobionych, ze zwężającymi się końcami, to czas między zanikiem garnituru Grodzisko, a powstaniem strefy RIII nie mógł być zbyt odległy. Granice tej strefy nie zostały w pełni poznane. Być może zaznaczające się w samym północno-wschodnim narożniku terenu przebadanego skupisko grobów odpowiada analogicznemu zgrupowaniu znanemu ze strefy RII.

Podobny zabieg metodyczny zastosowany dla cmentarzyska w Chodaczowie przynosi nieco inne rezultaty. Ilość grobów z tradycyjnie rozumianej fazy I jest tu relatywnie mniejsza, a gradacja ze względu na bogactwo wyposażenia i planigrafia nie pozwalają na wydzielenie skupisk funkcjonalnych (ryc. 22). Mamy tu zatem dwie możliwości interpretacyjne. Albo jest to efekt stosunkowo małej powierzchni jaka została przebadana, albo wszystkie „najstarsze groby” są pozostałościami, jakgdyby jednego skupiska rodzinnego, odpowiadającego jednemu z trzech wyróżnionych dla Grodziska. W takim kontekście byłaby to nekropola mniejsza „jednorodzinna”.

Interesujące wnioski przynosi zestawienie bogactwa grobów w ujęciu chronologicznym i funkcjonalnym. Do pewnych uogólnień mogą posłużyć wartości średnie (tabela VI-VII).

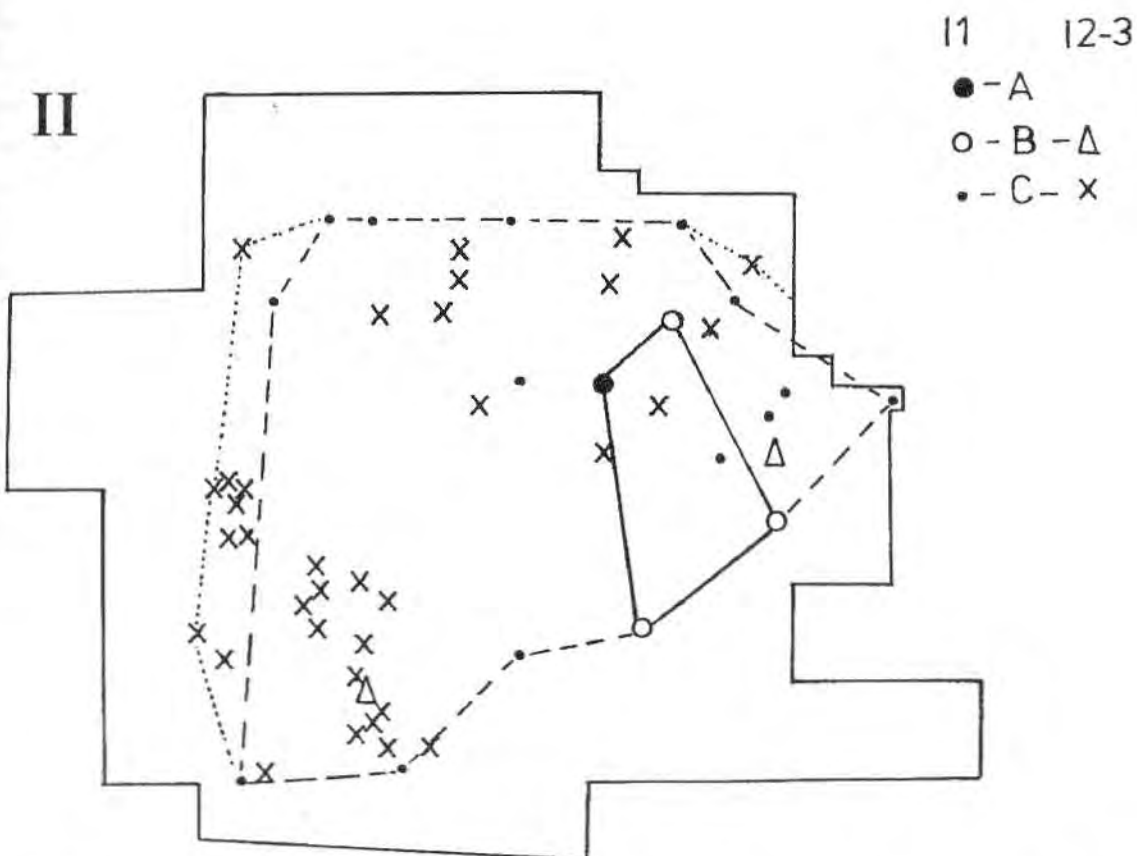
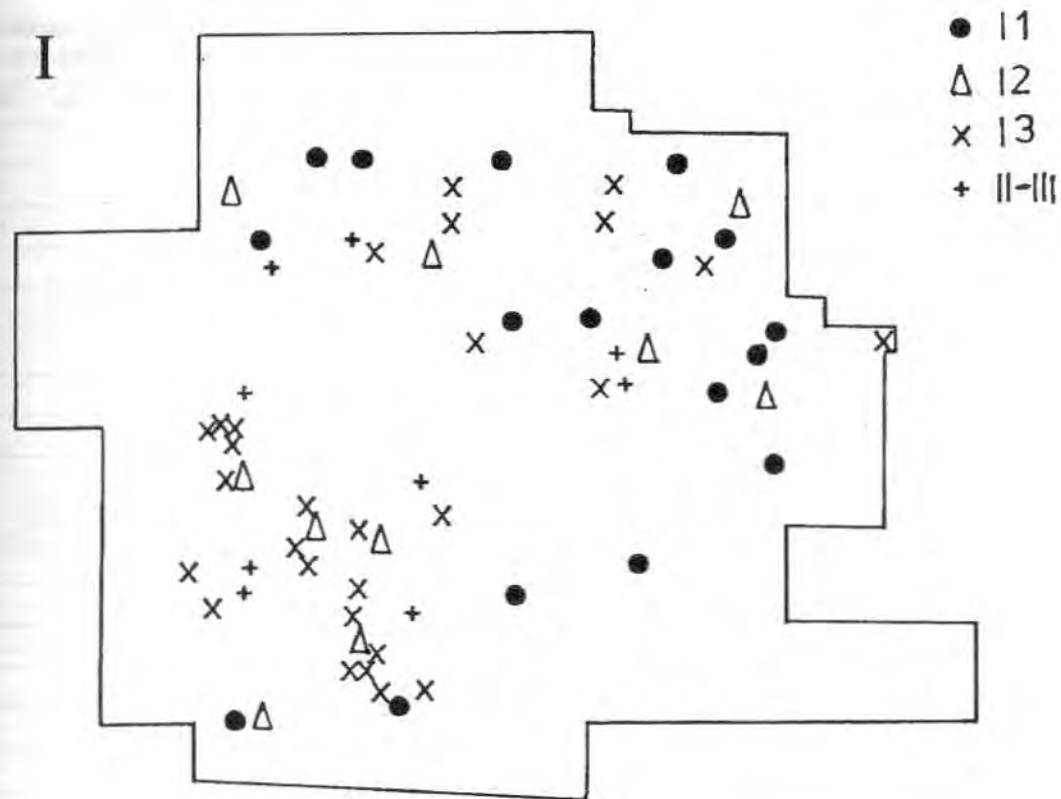
Wyliczenia zawarte w tabelach naniesiono na wykresy (ryc. 23-24), uzyskując interesujące wyniki. Biorąc pod uwagę zafałszowania w obrębie fazy Ib spowodowane błędem malej serii, generalnie rysuje się podobna tendencja, polegająca na stopniowym zmniejszaniu się wskaźnika bogactwa grobów. W miarę upływu czasu stają się one coraz skromniej wyposażane. Ciekawe jest, że trendy te występują niejako niezależnie w obrębie każdej z rodzin. Sporządzając diagramy (ryc. 23) bogactwa w obrębie rodzin i wydzielonych wyżej 6 kategorii otrzymamy podobny rozkład krzywych dla poszczególnych rodzin na cmentarzysku w Grodzisku oraz dla całości Chodaczowa w obrębie tych samych faz chronologicznych. Z przedstawionych rozważań wynika, że wskaźnik bogactwa wyposażenia grobów ma walor chronologizujący. Biorąc pod uwagę ilość pochówków w poszczególnych fazach, możemy stwierdzić, że faza IIa trwała zapewne dłużej niż IIb, z której potrafimy wskazać zaledwie kilka inwentarzy. Faza 12-3 jest znowu dość licznie reprezentowana, przy czym w RIII wyraźnie brakuje grobów, które zapewne leżą poza granicą terenu zbadanego. Rozważania o bogactwie grobów w zakresie chronologiczno-funkcjonalnym potwierdzają słuszność wydzielenia 3 „rodzin” - skupisk dla Grodziska.

Na cmentarzysku w Grodzisku (ryc. 17) zlokalizowano 2 jamy (A, B) nieregularnego kształtu, o wypełniakach zawierających dużą ilość węgla drzewnego, popiołu i drobnych, przepalonych kości (tabl. XLV). Upoważnia to do uznania ich za

Ryc. 21. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Planigrafia grobów wg bogactwa wyposażenia w fazach II i 12-3.

A - groby bardzo bogate i bogate (> 20 punktów), B - groby zamożne (10-19 punktów), C - pozostałe pochówki (szczegółowe objaśnienia w tekście)

Ryc. 22. Chłodaczów, woj. Rzeszów, stan. 2. Planigrafia cmentarzyska: I - chronologia grobów (fazy II-III, II-III), II bogactwo wyposażenia grobów w poszczególnych odcinkach fazy starszej (II-III). A - groby bogate i bardzo bogate, B - groby zamożne; C - pozostałe (objaśnienia w tekście)

pozostałości miejsc kremacji zwłok (T. Malinowski 1962, s. 57-58; K. Moskwa 1976, s. 112). Interesująca jest obserwacja, że zostały one usytuowane na obrzeżach skupisk RI i RIII. Być może więc każde z nich miało własne miejsce ciałopalenia. W takim przypadku byłby to jeszcze jeden argument za ich funkcjonalnym rozgraniczeniem. Należałoby przy tym wykluczyć zupełną przypadkowość, dopuszczającą kremację w różnych miejscach cmentarzyska lub poza nim. Możliwa jest jednak jeszcze inna interpretacja, na którą zwrócił uwagę również K. Moskwa (1976, s. 112). Sugeruje on, iż w istocie omawiane jamy mogły zostać wykopane celowo dla zsypania (gromadzenia?) resztek stosów. W takim przypadku byłby to niezwykle interesujący przejaw wierzeń. Nie wyklucza to „funkcjonalnego” związku jam z odpowiednimi skupiskami grobów, na co jednoznacznie chyba wskazuje ich położenie. Zmienia się jedynie interpretacja. Użytkowanie owych jam mogło dotyczyć całego czasu trwania cmentarzysk, czy ściślej skupisk, lub tylko jego części.

Tak więc analizowane cmentarzyska należy uznać za użytkowane w sposób planowy. Poszczególne grupy (rodziny) miały do dyspozycji określoną część nekropoli, przy czym jej rozwój chronologiczny odbywał się ze wschodu na zachód lub w kierunku odwrotnym. Nowością jest w takim ujęciu wydzielenie stref nekropoli od samego początku jej trwania (Grodzisko Dolne). Do tej pory skupiska wiązano raczej z późniejszymi fazami (M. Gedl 1961, s. 31) lub nawet z wczesną epoką żelaza (A. Kostek 1989, s. 377 n.). Na cmentarzysku w Grodzisku czytelny jest ponadto moment zmiany regul i przejścia do bardzo zagęszczonych skupisk. O ich intencjonalnym (zamierzonym) charakterze świadczą studia A. Kostka (1989), aczkolwiek ich interpretacja jest tam bardziej instrumentalna (por. też T. Malinowski 1962, s. 94-98).

Materiały z innych cmentarzysk mogą być wykorzystane w podobny sposób w bardzo ograniczonym zakresie. Jest to spowodowane znacznym stopniem ich destrukcji (Grodzisko Dolne, stan. 2), wrywkowością badań (Budy Łańcuckie, Wierzawice, stan. 4 i 7) lub brakiem pełnych publikacji (Manasterz, Paluchy, Wylewa - brak planu cmentarzyska). Znane, pojedyncze pochówki z tych cmentarzysk potwierdzają nasze dotychczasowe ustalenia. Groby ze starszych faz są obficie wyposażane niż te z wczesnej epoki żelaza. Wśród 179 pochówków z młodszego cmentarzyska grodziskiego przystawki wystąpiły jedynie w 8, a dary pozaceramiczne w 9 pochówkach (K. Moskwa 1962, s. 318). Podobny wskaźnik notujemy w Wylewie (H. Różańska 1962, s. 378).

Interesujące jest rozplanowanie cmentarzyska w Paluchach (W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, s. 283, ryc. 13). Wyraźnie wydzielającą się strefę tworzą tam groby najmlodsze, pochodzące już z III fazy. Część ta to północno-zachodni kraniec nekropoli. Pochówki fazy najstarszej rozmieszczone są dość luźno na pozostałym obszarze. Dotyczy to także grobów szkieletowych, które były najobficiej wyposażane (odpowiedni wskaźnik liczbowy byłby dla nich najwyższy). Nie można wykluczyć, że tu również dałoby się wydzielić poszczególne części i powiązać groby w zespoły funkcjonalne. Niestety, musimy z tym poczekać do chwili całkowitego przebadania i opublikowania stanowiska. Już dziś jest

Tabela VI. Średnie wartości wskaźnika bogactwa grobów dla cmentarzyska w Grodzisku Dolnym, stan 1.

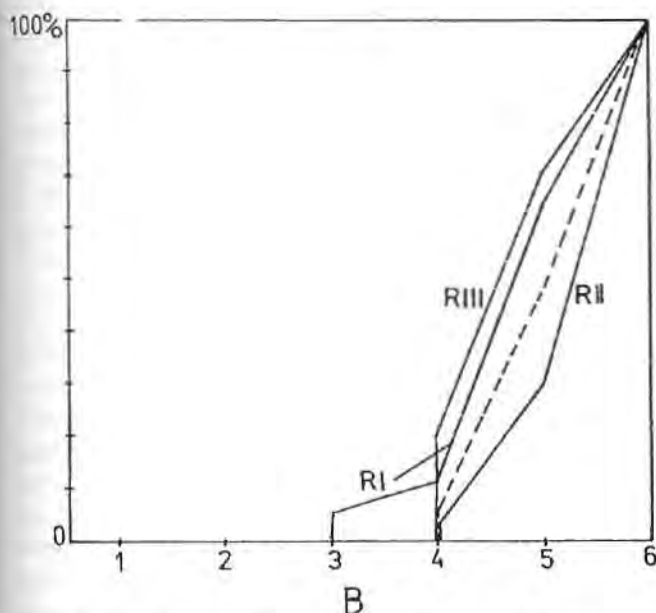
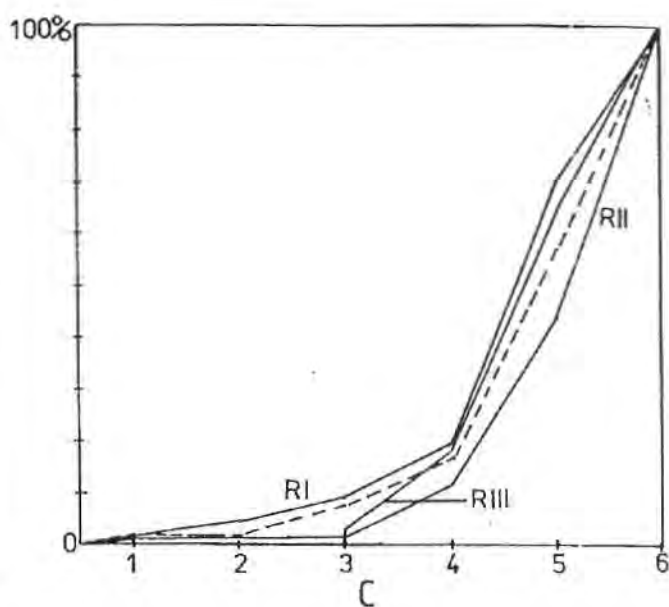
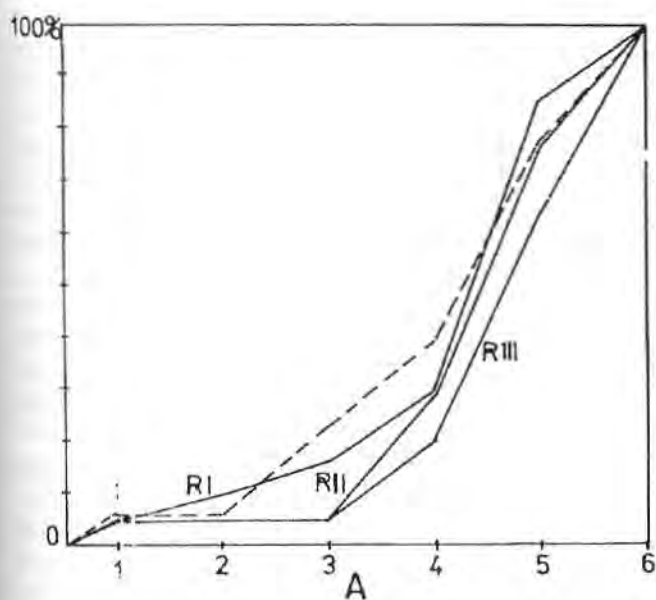
	Ilość grobów	Suma punktów	Średnia
RI (razem)	41	337	8,2
faza IIa	19	208	10,9
faza IIb	2	30	15
faza I2—3	17	93	5,4
faza I?	3	6	2
RII (razem)	67	309	4,6
faza IIa	14	110	7,8
faza IIb	7	51	7,3
faza I2—3	41	126	3,2
faza I?	5	22	4,4
RIII (razem)	33	174	5,3
faza IIa	23	132	5,7
faza IIb	2	4	2
faza I2—3	6	28	4,6
faza I?	2	10	5
R? (razem)	2	8	4
faza IIa	1	6	3
faza I2—3	1	2	2
RI—III i R? (razem)	143	828	5,8
faza IIa	57	456	8
faza IIb	11	85	7,7
faza II (razem)	68	541	7,9
faza I2—3	65	249	3,8
faza I?	10	38	3,8

to cmentarzysko o największej liczbie grobów (ponad 1200) w całej grupie tarnobrzeskiej. Istnieje zatem szansa uchwycenia pełnego przekroju chronologicznego (z całą pewnością mamy materiały najstarsze, jak i najmlodsze) i zbudowania odpowiedniego systemu periodyzacyjnego.

Pewnych obserwacji dostarcza również młodsza nekropola w Grodzisku (ryc. 25). Wydaje się, że została ona przebadana w całości. Już pobieżny przegląd rozmieszczenia grobów sugeruje jednoznacznie istnienie skupisk, podobnych do stwierdzonych na starszych stanowiskach. Można mówić o 5-6 (8?)

Tabela VII. Średnie wartości wskaźnika bogactwa grobów dla cmentarzyska w Chodaczowie, stan 2 (uwzględniono jedynie pochówki najstarsze)

	Ilość grobów	Suma punktów	Średnia
Faza I1	18	196	10,8
Faza I2	11	58	5,3
Faza I3	27	84	3,1
Faza I2—3 (razem)	38	142	3,7
Faza I1—3 (razem)	56	338	6,0

- A – faza I1
- B – faza I2-3
- C – faza I1-III
- Grodzisko D.
- - - Chodaczów

Ryc. 23. Diagramy bogactwa grobów wg 6 klas (grup - por. tekst) w poszczególnych fazach cmentarzysk w Chodaczowie, stan. 2 i Grodzisku Dolnym, stan. 1

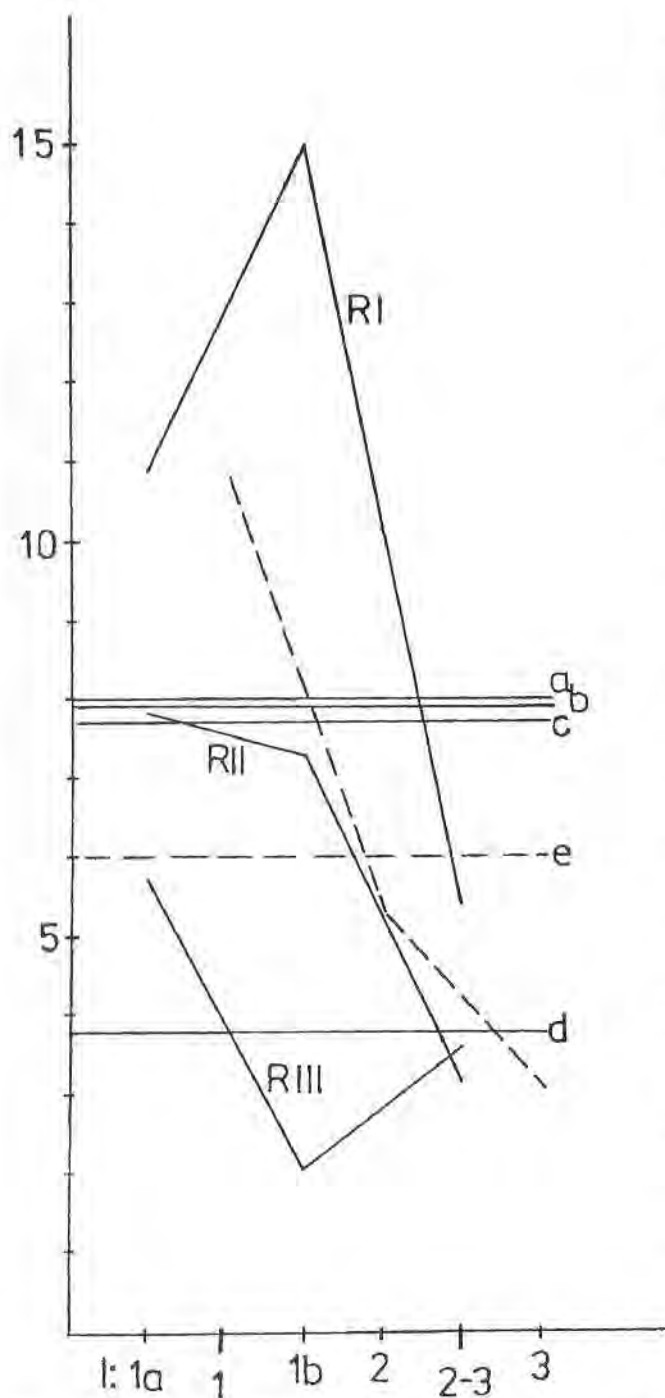
skupiskach, z których największe zajmuje zachodnią partię cmentarzyska. Stan zachowania materiałów pozwala tylko na wyróżnienie dwóch grup chronologicznych. Za groby starsze uznano te inwentarze, w których stwierdzono naczynia wazowate, zausznice gwoździowate czy też naczynia o technologii zbliżonej do „nadszańskie” (czarne powierzchnie zewnętrzne i brnatne wewnętrzne). Pochówki młodsze zawierały naczynia garnekowate oraz przedmioty żelazne. Przy pełnej świadomości płynności takich kryteriów, znaczna część inwentarzy nie może być jasno sklasyfikowana. Uzyskany obraz (ryc. 26) potwierdza funkcjonowanie poszczególnych skupisk w tych samym czasie. Zróżnicowanie przestrzenne nie wynika więc z odrębności chronologicznych, ale jest najpewniej odzwierciedleniem odpowiedniego modelu funkcjonalnego. Różna ilość grobów w poszczególnych częściach („rodzinach”) może

wynikać z niejednakowego czasu ich trwania lub też może odzwierciedlać pewne struktury symboliczne.

Wypada zatem uznać model planowego wykorzystania przestrzeni cmentarzysk za obowiązujący w ciągu całego okresu trwania grupy tarnobrzeskiej. Istniejące odrębności są zapewne wytłumaczalne w podobnych kategoriach.

2.1.2.2. OSADY

Wszystkie osady znad Sanu i Wisłoka należą do tzw. osad otwartych. Nie stwierdzono nigdzie żadnych śladów umocnień, upoważniających do mówienia o grodach lub osiedlach obronnych. Kwestia ta ma także nieco szerszy aspekt, bowiem w starszej literaturze jednoznacznie wskazywano na tego typu stanowiska. W monografii K. Moskwy (1976) jest ich aż 8

Ryc. 24. Wykres średniej wartości bogactwa grobów na ementarzyskach w Chodaczuwie, stan. 2 (linia przerywana) i Grodzisku Dolnym, stan. 1 (linia ciągła)
 a - średnia dla fazy IIa, b - średnia dla całej fazy II, c - średnia dla fazy IIb, d - średnia dla fazy I2-13, e - średnia dla Chodaczowa

(Biecz, stan. 2, Lisów, stan. 1, Mymoń, stan. 1, Rajskie, stan. 1, Temeszów, stan. 1, Trzciniца, stan. 1, Wietrzno, stan. 1, Wybrzeże, stan. 1). Nigdzie jednak nie stwierdzono lub nie udowodniono związku materiałów ruchomych z odpowiednimi konstrukcjami. Nowsze badania - np. ostatnie wykopaliska J. Gancarskiego w Trzciniicy doprowadziły do odkrycia zupełnie innych (tj. nietarnobrzeskich) materiałów. Znany ogólny

model osadnictwa ludności tarnobrzeskiej (por. dalej) był zupełnie inny - niejako wykluczający się z tendencją do wzniesienia grodów. Z tych właśnie względów należy podchodzić z dużą ostrożnością do tzw. grodzisk tarnobrzeskich. Jeżeli nawet w epoce brązu (lub nawet żelaza) na terenie karpackim stanowiska takie funkcjonowały, to wiele argumentów przemawia za ich inną przynależnością kulturową (M. Gedla 1989c). Znane z tej strefy w coraz większej liczbie materiały właśnie to sugerują.

Osady pewne, to te znane z badań wykopaliskowych (np. Białobrzegi 1, 5), jak też rozpoznane jedynie w trakcie prospekcji powierzchniowej rozległe stanowiska z charakterystycznym materiałem zabytkowym (duża ilość rozdrobnionej ceramiki, często w towarzystwie polepy lub śladów obiektów i warstwy kulturowej). Można je uznać za pozostałości osad stałych (J. Michalski 1983a, s. 375 n). W tej grupie mieszczą się też następujące stanowiska: Budy Łańcuckie 12, 21, Grodzisko Dolne 30, Kuryłówka 1, Lezachów 14, 49, 52, Łukowa 11, Nowosielce 7, Paluchy 5, Piskorowice 3, Przychojec 5, Sarzyna 3, 8, Smolarzyny 4, Wierzawice 24, 30, Wola Buchowska 11, Wylewa 3, 9). Obiektów takich jest co najmniej 21, ale granica między nimi a osadami domniemanymi jest dosyć płynna. Jako istotne kryterium można wymienić ilość materiału zabytkowego, jak też mniejszą powierzchnię jego rozrzutu. Za osady domniemane można więc uznać: Chalupki Dębiańskie 2, Chodaczów 3, Dębno 7, Gorliczyna 17, Grzęska 7, 23, Kosina 34, Kostków 6, Lezachów 2, 7, 20, Łazów 62, Manasterz 2, Pelkinie 4, 14, Piskorowice 12, Rozbórz 31, Rudka 11, Smolarzyny 6, Tryńczyca 21, a i zapewne cały szereg innych stanowisk. Zdziwiająca jest (a może to być także wynik stanu badań), że większość dużych osad jest datowana jedynie na niłdszą część grupy (tarnobrzeskiej (III faza). Dotyczy to także obydwu osad białobrzeskich.

Już samo rozmieszczenie osad jest bardzo charakterystyczne. Występują one wśród innych stanowisk, tworząc z nimi w przeszłości układy funkcjonalne i „chronologiczne” (ryc. 27-28). Zagęszczenie stanowisk tego typu może być jednak w pewnym sensie zafalszowane, a powodem jest tu swoiste splaszczanie chronologiczne, to jest uwzględnianie wszystkich obiektów z całego czasu funkcjonowania osadnictwa ludności grupy tarnobrzeskiej. Zachodzi więc pilna konieczność podjęcia badań wykopaliskowych w celu uzyskania odpowiednich serii materiałów, umożliwiających wydatowanie poszczególnych stanowisk. Z całą pewnością odzwierciedla ono także kolejne etapy użytkowania przestrzeni, będąc wynikiem przenoszenia osad wraz ze zmianą lokalizacji pól (por. dalej rozdział o osadnictwie). Czasami jednak, znane źródła sugerują istnienie w tym samym czasie, bardzo blisko siebie dwóch, lub więcej osad. Z sytuacją taką mamy do czynienia w Budach Łańcuckich (ryc. 28B), gdzie w zasadzie cała krawędź terasy nadzalewowej Wisłoka zajęta była pod osiedla.

Więcej o funkcjonowaniu osiedli można powiedzieć na podstawie badań w Białobrzegach, gdzie rozpoznano dwa dość rozległe stanowiska - nr 1 i 5 (S. Czopek 1991a; 1992b). Zajmowały one wysokie wydmy na terasie nadzalewowej (ryc. 28A). Pod osiedla wybrano więc tereny suche, wyniesione i dobrze nasłonecznione. Cecha ta jest dość typowa dla cale-

go regionu (por. ryc. 27-28). W rozplanowaniu osad nie zaobserwowano wyraźnych układów funkcjonalnych, chociaż obecność pustych (pozbawionych obiektów) części w otoczeniu jam, może na nie wskazywać. Dotyczy to zwłaszcza stan. 1, gdzie w części południowej zbadanego obszaru czytelna jest wolna przestrzeń o średnicy około 15 m (ryc. 29). Otaczają ją różnego rodzaju obiekty ziemne. Pozbawione ich były też niektóre inne partie tego stanowiska. Z podobną sytuacją mamy do czynienia także na stanowisku 5, chociaż mniejsza skala badań nie pozwala na stwierdzenie tego równie dobitnie (ryc. 30). Warto odnotować istnienie podobnego „pustego placu” w centrum osady w Turbii, woj. tarnobrzeskie (M. Zeylandowa 1963, 288 - plan 1).

Odkryte na osadach w Białobrzegach obiekty należą do kilku kategorii. Podziału można dokonywać biorąc pod uwagę różnice formalne lub funkcjonalne (por. J. Michalski 1983b). Najważniejszą grupą są obiekty mieszkalne. Odkrycie na obydwu stanowiskach śladów po słupach jednoznacznie sugeruje obecność konstrukcji naziemnych. Są one trudne do rekonstrukcji, która nie zawsze jest możliwa. Stosunkowo najlepiej jest to widoczne na stan. 5. Czytelne zarysy dołów posłupowych przyporządkowano dwóm obiektom (ryc. 31). Ich zarysy przecinały się, co może sugerować fazowość zabudowy, przy uwzględnieniu ich równorzędnego charakteru. Obiekt większy miał kształt zbliżony do prostokątnego o wymiarach 4,70 x 3,80 m. Zarówno kształt, jak i wielkość mieszczą się w ogólnym schemacie „lużyckim” (J. Michalski 1983b, s. 138-143). Możliwa jest także i inna interpretacja - jako jednego obiektu naziemnego z przedsionkiem (przybudówką). W takiej sytuacji dolki leżące w obrębie zarysu (nr 30, 28, 29 i 26) były by pozostałością podziałów wewnętrznych. Ślady słupów ze stan. 1 (ryc. 29) są mniej czytelne w swym wzajemnym układzie, chociaż i tutaj niektóre z nich można łączyć w zespoły, odpowiadające pierwotnym budowlom. Przykładem może być zespół słupów nr 86, 87, 88, 89, tworzących zarys budynku o wymiarach 2,4 x 2,7 m.

Za obiekty mieszkalne (lub raczej ich „wziemne”, zachowane części) uznaje się też niektóre jamy zagłębione w całość. Jako przykład można wymienić prawie okrągłą jamę nr 132 (360 x 300 cm) ze stan. 1 (ryc. 29) czy też obiekt nr 60 ze stan. 5 (ryc. 30). Była to wydłużona jama z towarzyszącymi jej dwoma dołami słupowymi, dźwigającymi zapewne konstrukcję zadaszenia. W tej grupie można jeszcze wymienić jamy nr 26 (320 x 220 cm), 96 (260 x 180 cm) i 134 (260 x 215) ze stan. 1. Obiekty takie zwykle się określać jako ziemianki lub półziemianki (J. Michalski 1983b, s. 150-151). Kształty niektórych jam sugerują obecność konstrukcji typu szalowego. Chodzi tu głównie o obiekty z „całowym” wypełniskiem w środkowej części - np. nr 14 i 59 w Białobrzegach, stan. 5.

Większość obiektów ziemnych ma jednak charakter gospodarczy (por. J. Michalski 1983b, s. 156 n.). Bardzo dobrym przykładem są dwie jamy ze stan. 1, z których jedna wykładana była korą (nr 37, średnica około 125 cm), a druga zawierała bardzo dużo fragmentów kości zwierzęcych (nr 121B, średnica około 90 cm). Obydwie można uznać za zasobowe. Taką samą funkcję pełniły zapewne i inne, charaktery-

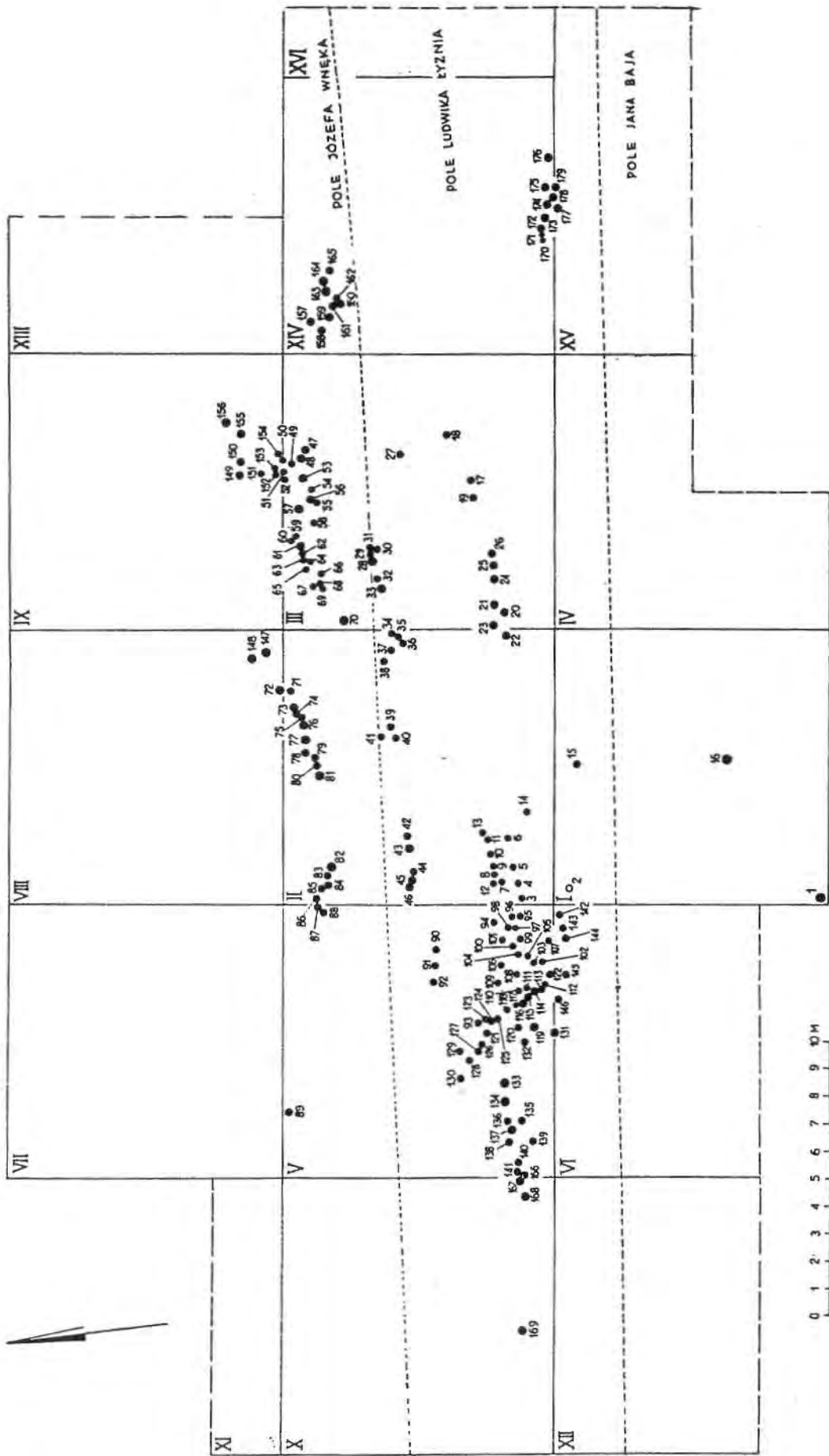
zujące się stosunkowo małymi rozmiarami, zbliżoną głębokością i wypełniskami - np. 6, 69 (znaleziono tu sporą ilość fragmentów dużego naczynia zasobowego), 76 i 80. Większości jednak trudno przypisać określone funkcje (np. 1, 2, 3, 5, 7-9, 12-16 itd.). Są wśród nich zapewne i takie, które nigdy nie spełniały określonych celów, będąc wynikiem trudnych dziś do wyjaśnienia działań jednostek czy grup ludzkich. Chodzi tu zwłaszcza o jamy o nieregularnych zarysach, dość płytkie i bez wyraźnego wyposażenia (np. obiekty nr 17, 18, 31, 63, 65, 73, 78, 79 i 80 ze stanowiska 1). W skrajnych przypadkach mogą to nawet być naturalne wypełniska zagłębieni na pierwotnym poziomie użytkowym osiedla.

Niektóre z obiektów można uznać za paleniska i ślady ognisk. Jako wyróżnik wymienia się tu zazwyczaj obecność węgla drzewnych, kamieni, śladów spalenizny. Na stan. 1 w Białobrzegach kryteriom takim odpowiadają obiekty nr 23 (75 x 60 cm), 32 (90 x 80 cm), 67 (65 x 45 cm) i 114 (80 x 50 cm). Innego rodzaju obiektem była natomiast dość głęboka (do 240 cm) jama nr 75. W jej spągowej części stwierdzono intensywną spaleniznę, układającą się „łódkowato” oraz inne dowody działalności ognia. Jest to zapewne efekt jakiejś działalności gospodarczej (produkcyjnej lub przetwórczej). Być może podobny charakter mają trzy jamy ze stan. 5 - nr 32, 33, 34, charakteryzujące się niewielkimi rozmiarami i wypełniskami całkowicie zapelnionymi polepą.

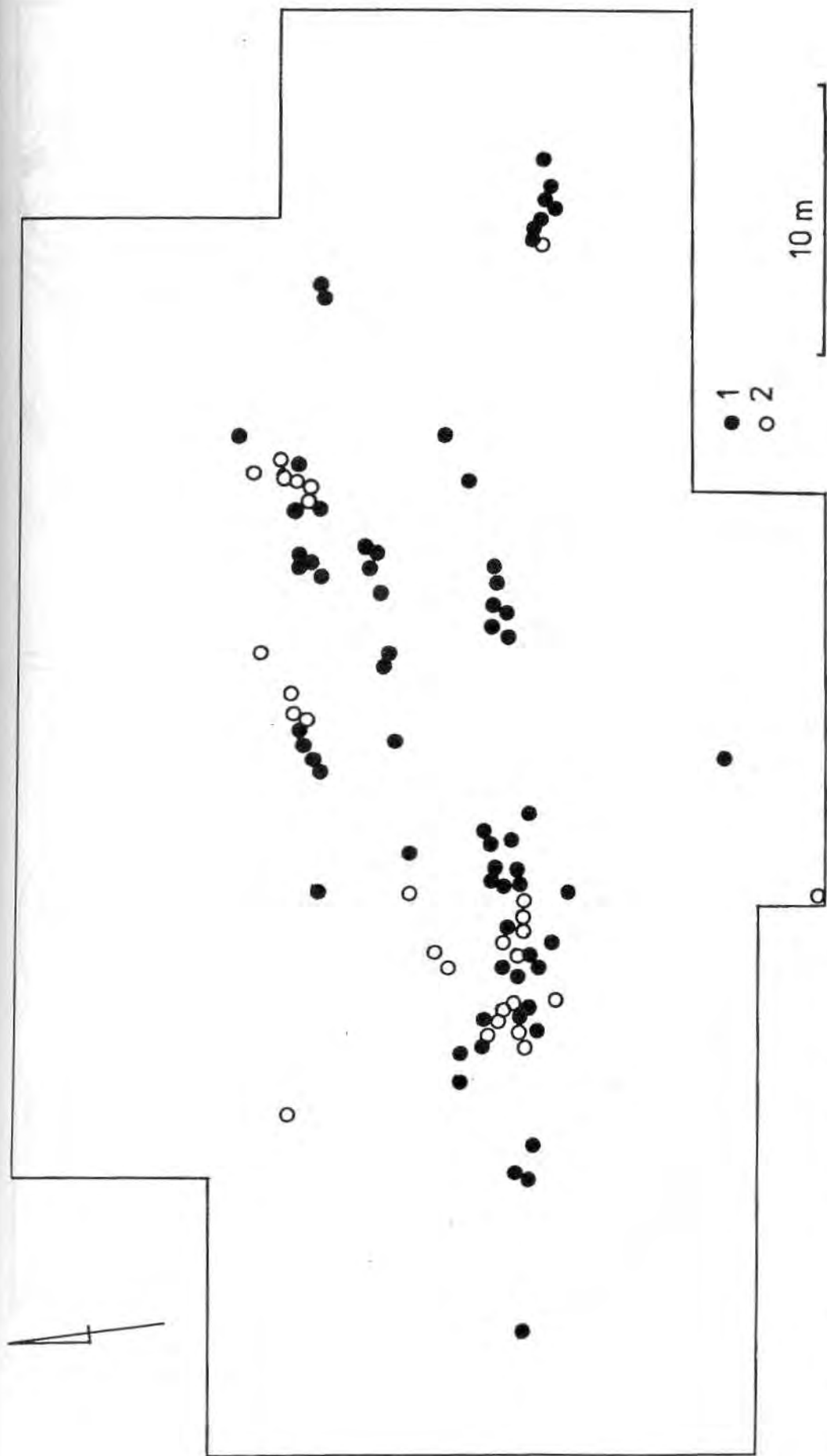
Najciekawszym obiektem, zlokalizowanym na osadach białobrzeskich jest bez wątpienia tzw. żołnik (S. Czopek 1989b, ryc. 1). Odkryto go na skraju osady (stan. 1H), między skarżą podmytą przez Wisłok a wybieżyskiem piasku. Dlatego nie można określić dokładnego kształtu. Można natomiast podać tylko jeden wymiar - „długość” - ok. 13 m. Pod warstwą darni i humusu stwierdzono obecność dwóch warstw popiołu, pod którym znajdowała się właściwa warstwa kulturowa. Stwierdzono, iż popiół był nasypywany. W warstwie z popiołem i drobnymi węgielkami drzewnymi wystąpiła bardzo duża ilość ceramiki naczyniowej, fragmenty przezłusków i kości zwierzęcych. Znaleziono fragmenty glinianych figurk ornamentowanych (S. Czopek 1986a). Obiekty tego typu znane są z dużych obszarów Europy Wschodniej, gdzie datuje się je do późnej epoki brązu po koniec I tysiąclecia n.e. U schyłku epoki brązu i we wczesnej epoce żelaza są najbardziej typowe dla strefy ukraińskiego lasostepu oraz Moldawii i Ołtenui, tam też znajdujemy analogie dla naszego obiektu, zarówno jeśli chodzi o jego morfologię, jak i zawartość warstwy popiołowej (S. Czopek 1989b, s. 245). Żołnik białobrzesci stanowi interesujący przyczynek do badań zarówno powiązań i oddziaływań interkulturowych we wczesnej epoce żelaza, jak i obrzędowości i wierzeń ludności grupy tarnobrzeskiej.

Ten ostatni aspekt jest być może czytelny także w przypadku interesującego skupiska kamieni i potłuczonych (sprawiających wrażenie „rozniecionych”) naczyń z zachodniej partii stan. nr 5 (ryc. 30). „Obiekt” ten miał średnicę około 100 cm.

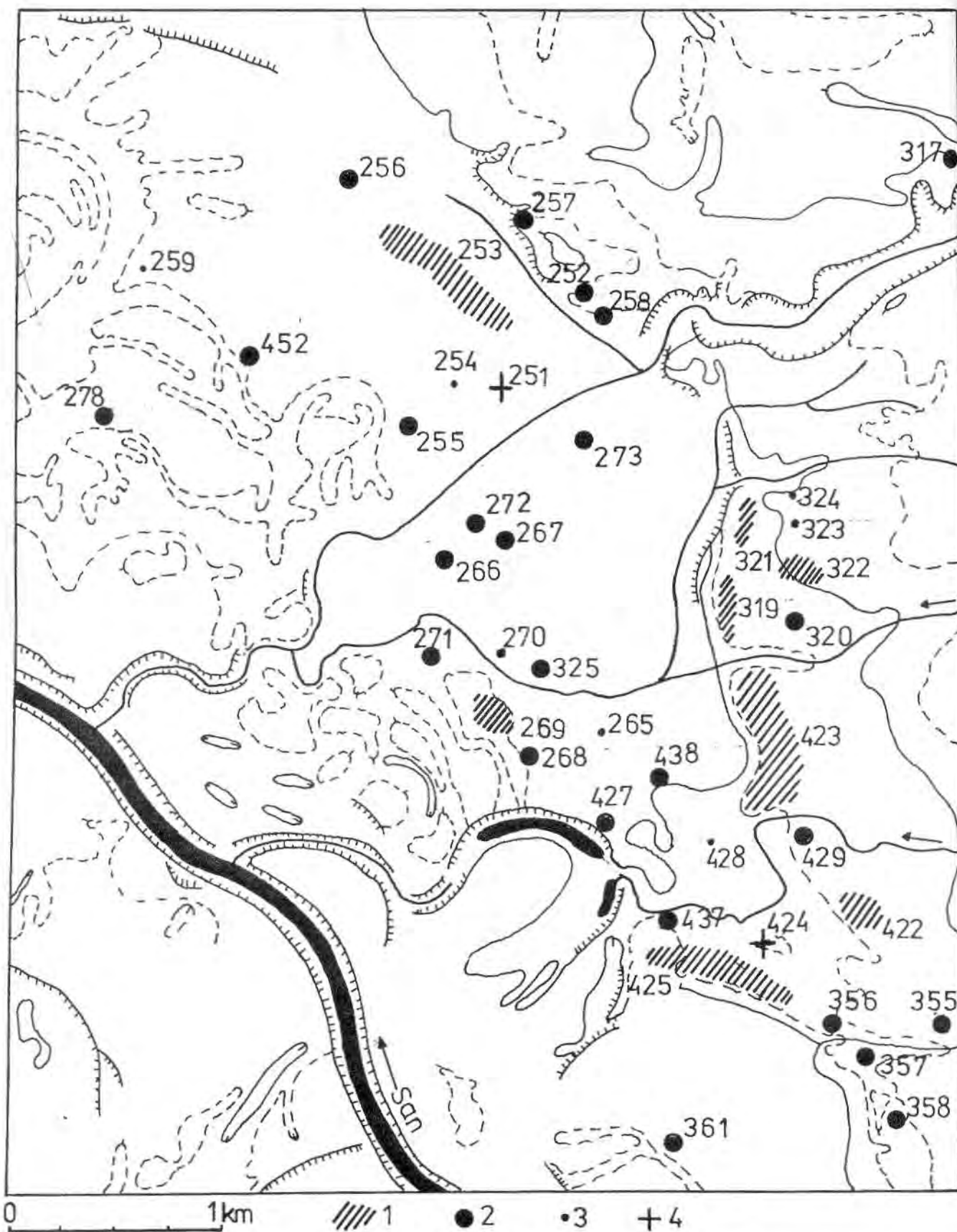
Kilkuletnie badania w Białobrzegach dostarczyły też interesującego materiału ruchomego, w tym nie znanego do tej pory. Chodzi tu zarówno o omówioną już ceramikę, która nie

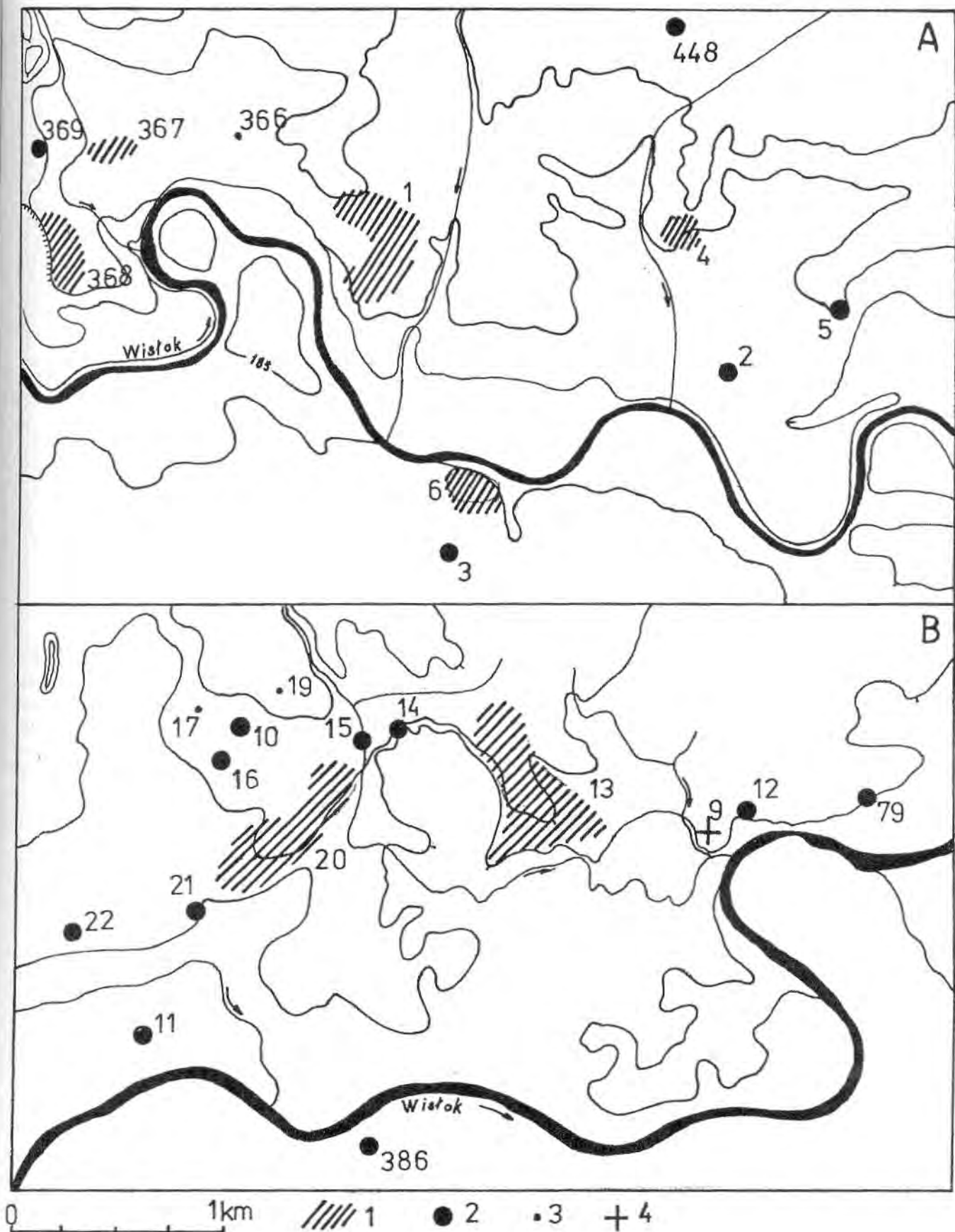
Ryc. 25. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 2. Plan cmentarzyska; wg K. Moskwy (1962)

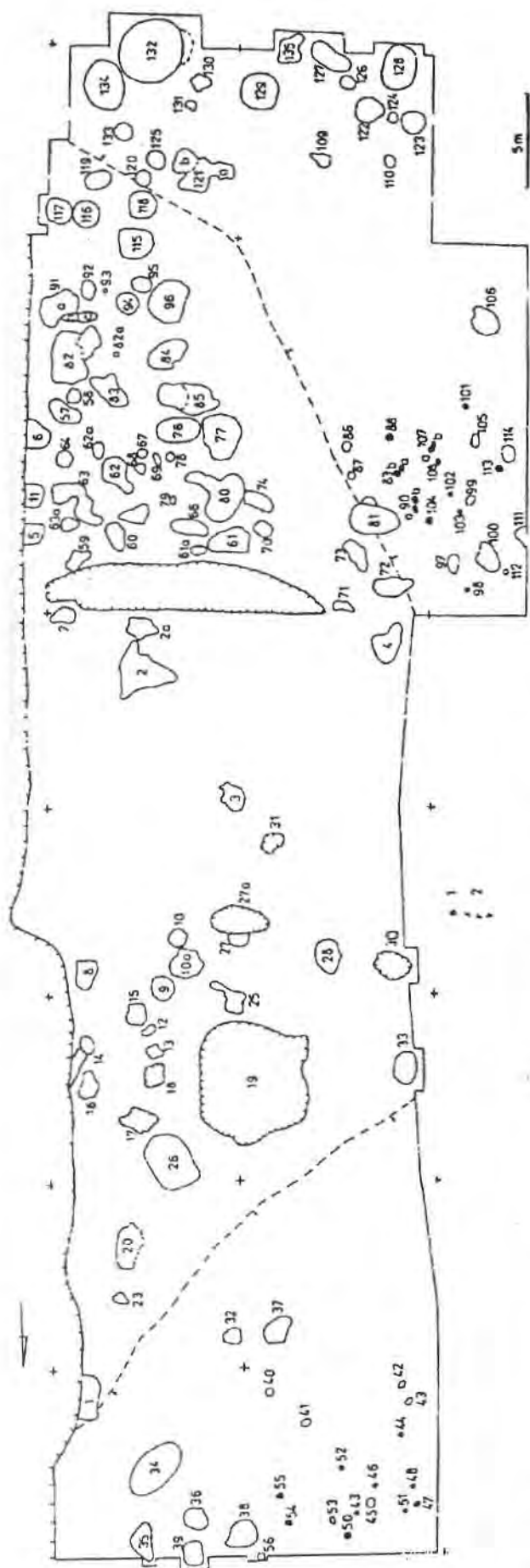
Kyc. 26. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 2. Planigrafia ementaryjska z zaznaczeniem chronologii grobów: 1 - faza starsza (III1), 2 - faza młodsza (III2)

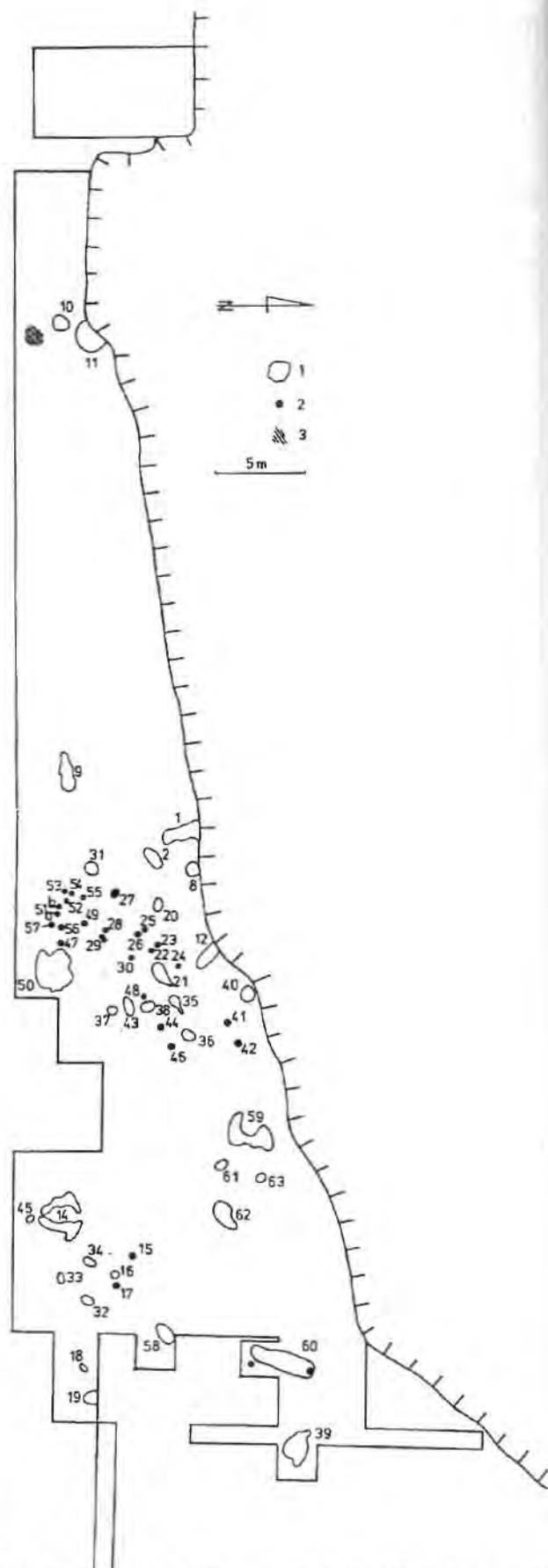
Ryc. 27. Mapa stanowisk grupy tambrzeskiej w rejonie ementarzysk w Paluchach (251) i Wylewie (Sieniawie-Piganach, 424)
 Oznaczenia: 1 - osady, 2 - osady prawdopodobne, 3 - ślady osadnicze, 4 - ementarzyska; numery stanowisk wg zestawienia w aneksie 9.1.

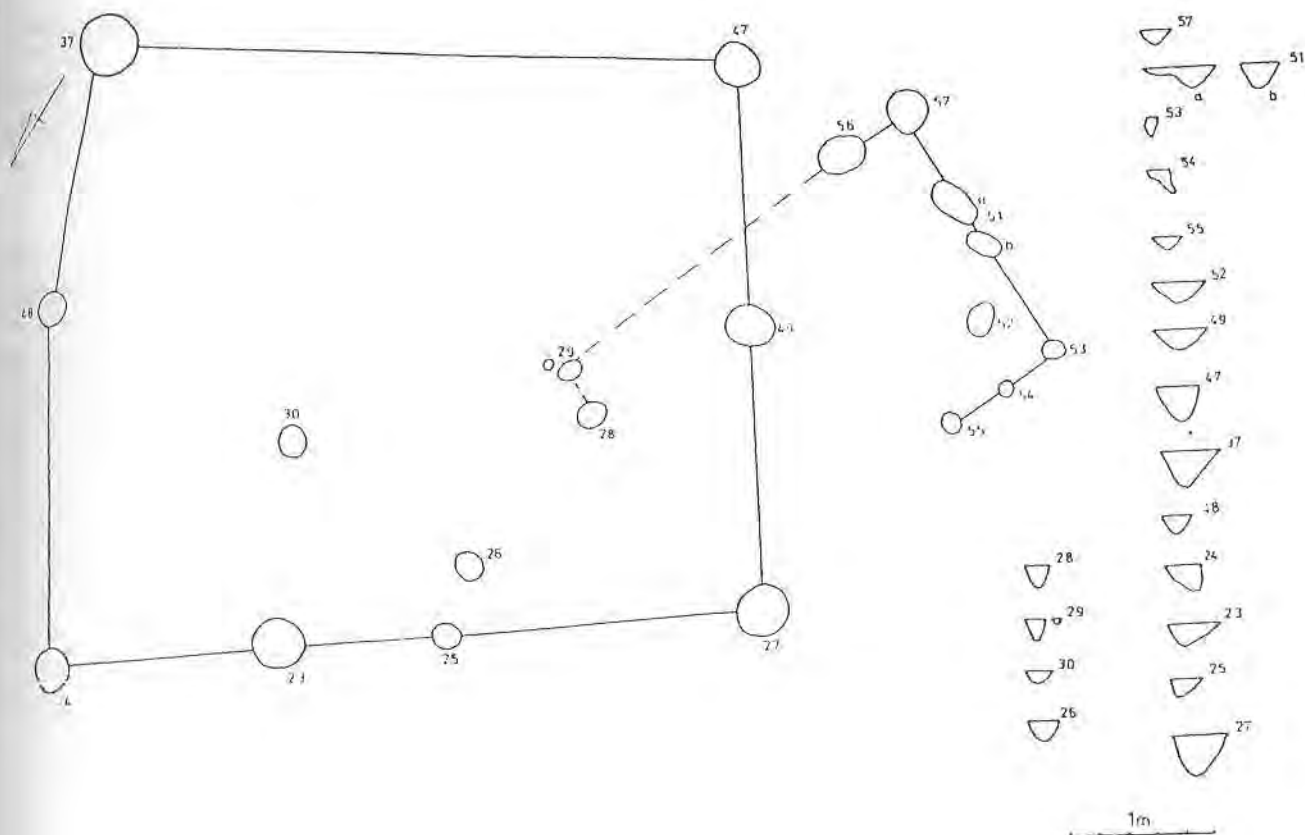
Ryc. 28. Mapa skupisk osadniczych: A - rejon Białobrzegów, B - rejon Bud Lańcuckich
 Oznaczenia: 1 - osady, 2 - osady prawdopodobne, 3 - ślady osadnicze, 4 - cmentarzyska; numery stanowisk wg zestawienia w aneksie 2.1.

Ryc. 29. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 1. Plan zbudanej części osady. Oznaczenia: 1 - doly postłupowe; 2 - granice terenu zniszczonego

Ryc. 30. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 5. Plan zbudanej części osady. Oznaczenia: 1 - obiekty, 2 - doly postłupowe, 3 - skupisko kamieni z ceramiką

Ryc. 31. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 5. Rekonstrukcja zarysu budynku (-ów?) słupowego; numery oznaczają kolejną numerację obiektów

znajduje analogii wśród naczyń z cmentarzysk, przęśliki czy też przedmioty metalowe i wspomniane figurki ornitomorficzne (S. Czopek 1986a). Na szczególnie podkreślenie zasługuje obecność ceramiki wykonanej na kole, łączonej ze scyto-trackim kręgiem kulturowym (S. Czopek 1993a, s. 488). Efektem tych prac jest też uzyskanie poważnej serii kości zwierzęcych, tak rzadko spotykanych na otwartych osadach z epoki brązu (analizy - por. rozdział o gospodarce; zob. M. Wolsan, A. Nadachowski 1992). Nie znanych obserwacji dostarczyło również występowanie bryłek rudy darniowej (S. Czopek 1992c, s. 119-120), co może sugerować próby wytopu lub wstępnej obróbki żelaza. Pełne wykorzystanie źródeł z osad w Białobrzegach będzie możliwe dopiero po ich całkowitym opracowaniu, co w sposób oczywisty wykracza poza ramy prezentowanego szkicu.

Z przedstawionego obrazu widać, że badania osad dostarczają ciekawego materiału, uzupełniającego dane „odeczytywane” z cmentarzysk i grobów. Stan poznania osad grupy tarnobrzeskiej jest niezadowalający. W tym kontekście dolina Wisłoka i Sanu nie odbiega od wielu innych regionów. K. Moskwa w swej monografii (1976) wymienił jedynie 42 osady, z czego na zaledwie 7 prowadzono szersze prace wykopaliskowe (Machów, stan. 6 i 7, Ostrowy Tuszowskie, stan. 1, Rudnik, stan. 10, Trzęsówka, stan. 2, Turbia, stan. I i II). Jedynie dwie z nich zostały w pełni opracowane i opublikowane (M. Zeylandowa 1963; 1966). Inne zaliczono do osad ze względu na obecność warstwy kulturowej, pojedynczych, przypadkowo odkrywanych obiektów lub nawet charakteru znalezisk powierzchniowych. Najlepiej (to jest najszerszej) zbadaną

osadą jest jednak stan. nr 1 w Zawadzie, woj. tarnobrzeskie (B. Chomentowska 1989), leżące jednak po lewej stronie Wisły.

2.1.2.3. INNE STANOWISKA

Najliczniejszą grupą stanowisk są obiekty o nieokreślonym charakterze. Mieszczą się tu zarówno klasyczne ślady osadnictwa, jak też tzw. „punkty osadnicze”. Pod tym pojęciem rozumie się najczęściej małe stanowiska z niezbyt licznym materiałem ceramicznym. W rzeczywistości są to zapewne także ślady słabiej czytelnych (lub mocno zniszczonych) osad oraz obozowisk. Łącznie można by je określić mianem osad okresowych (J. Michalski 1983a, s. 377 n.).

Małą liczebnie grupę stanowią skarby i luźne znaleźiska przedmiotów brązowych. W pierwszej części zestawienia (por. aneks 9.1) znajdują się tylko 2 takie stanowiska - Kosina 35 i Sarzyna 4. Dotyczą one nowszych znalezisk bransolety i siekierki (por. S. Czopek 1990b, s. 233 n.), które można odnosić do I fazy grupy tarnobrzeskiej. Kolejne 3 stanowiska zostały uwzględnione w drugiej części zestawienia (por. aneks 9.1) i nie posiadają dokładnych lokalizacji w terenie, ale z całą pewnością pochodzą także z analizowanego tu obszaru. Są to (K. Moskwa 1976, s. 202, 254, 287); Grzęska 2 - grot oszczepu, Pelkinie 1 - fragment naszyjnika typu Sieniawa, Sieniawa 3 - skarb, składający się z naszyjnika i 3 bransolet. Również i te zabytki należy łączyć z najstarszą fazą grupy tarnobrzeskiej. Dość interesująco przedstawia się kwestia interpretacji miejsc złożenia

skarbow. Tutaj istotne znaczenie ma fakt, że większość z nich (Sicniawa, Sarżyna, Pelkinie) związana jest ze środowiskiem wodnym lub bagiennym. Wyraźnie wskazuje to na ich kultowy charakter (W. Blajer 1992, s. 102 n.). Warto podkreślić rolę obrzędów magicznych (B. Gediga 1979, s. 340) i trudności w oddzieleniu pierwiastka magicznego od religijnego. Przyjmuje się, że sam fakt składania ofiary jest raczej przejawem myślenia magicznego niż religijnego (T. Makiewicz, A. Prinke 1980, s. 64). Stąd też tego rodzaju znaleziska słuszniej jest określać jako magiczno-kultowe. Możliwa jest wprawdzie odmienna interpretacja - przyczyny ekonomiczno-społeczne (M. Gedl 1961, s. 14, 47-51; 1989b, s. 688), ale nie wydaje się ona przekonująca (por. W. Blajer 1992, s. 101 n.). Przyjmując magiczno-kultowy charakter tych depozytów, należy zadać pytanie o przypadkowość lub celowość ich złożenia właśnie w tych miejscach. Znane są dość powszechnie przykłady składania ofiar w wodzie lub bagnach (H. Jankuhn 1983, s. 24). Brak elementu powtarzalności składania przedmiotów brązowych w tych samych miejscach (lub może ściślej brak możliwości sprawdzenia tego), wyklucza raczej istnienie „określonych miejsc ofiarnych”, jako ośrodków kultowych społeczności lokalnych (H. Jankuhn 1983, s. 25). Chodzi tu zapewne nie o konkretne miejsca, ale o „ideę” wody, bagna lub mokradła, czytelną dla ówczesnej społeczności jako element magii i wierzeń akwaticznych (M. Eliade 1993, s. 185 n.). Abstrahując więc od powodów ukrycia przedmiotów brązowych, nie miało znaczenia konkretne, ściśle określone miejsce, ale większy obszar bagna lub wody. Wykluczyć należy także zupełną przypadkowość interesujących nas terenów, zgodnie z dialektyką hierofanii (por. M. Eliade 1993, s. 18). W tym ujęciu skarby nie wyznaczają miejsc sakralnych (T. Makiewicz, A. Prinke 1980, s. 58). Informują jedynie o określonych praktykach magiczno-kultowych. Analizowany w pracy region charakteryzuje się dość dużą liczbą miejsc potencjalnie nadających się do tego - duże rzeki, tereny podmokłe i bagna. Jeśli więc praktyki składania przedmiotów brązowych traktować jako jeden z ważnych elementów życia ówczesnych społeczności, a nie ma powodów, aby tak nie sądzić, to i pod tym względem tereny nad Wisłokiem i Sanem były nader korzystne dla osadnictwa.

W przypadku skarbow i luźnych znalezisk brązów zadziwia ich jednolite, wczesne datowanie. Wszystkie należy bowiem łączyć z I fazą grupy tarnobrzeskiej. Wytłumaczenie tego faktu może być dwojakie - albo efekt stanu badań, albo zmiana praktyk magiczno-kultowych. Być może więc należałoby to powiązać z innymi stwierdzonymi już faktami - upowszechnianiem się ciałopalenia, zmianą reguł grzebania zmarłych, to jest przechodzeniem od rozproszonych do zwartych skupisk rodzinnych (rodowych). Jest to jednak problem niezwykle złożony i o znacznie szerszym zasięgu, którego rozwiązania trudno szukać na drodze studiów mikroregionalnych.

2.2. UWAGI O PERIODYZACJI MATERIAŁÓW I CHRONOLOGII STANOWISK

Przeanalizowane do tej pory zabytki dają możliwości podjęcia próby ich pogrupowania w odpowiednie horyzonty czasowe. Podstawową metodą jest w tym zakresie współwystępowanie określonych typów zabytków w zespołach grobowych. Na sporządzonym diagramie (ryc. 4) uwzględniono wszystkie groby z Grodziska Dolnego, stan. I i Chodaczowa, w których zarejestrowano więcej niż jeden element wyposażenia. Uderzający jest tu wyraźny podział na zabytki metalowe i ceramikę. W zakresie tych pierwszych daje się zauważyć podział na dwie grupy źródeł. Pierwsza z nich może być uważana za wyznacznik starszej fazy (cechy 5-10 i 12-15). Tutaj mieszą się zdobione bransolety ze zwężającymi się końcami i bliskie im egzemplarze niezdobione, obręcze tor-dowane, bransolety wielozwojowe, masywny naszyjnik zdobiony pionowymi kreskami, szpila pastorałowata i najprawdopodobniej szpile z główką w kształcie tarczki ślimacznicowatej. Grupa ta zawiera więc w całości garnitury Grodzisko i Chodaczów, które mogą wyznaczać węższe przedziały czasowe. Druga grupa naszych brązów to generalnie tzw. słabsze datowniki - malocharakterystyczne skręty-pierścienie, szpile z główką rozklepaną i zwinietą w uszko - oraz brązy datowane stosunkowo późno (to jest później niż grupa pierwsza) - np. szpila z główką cebulowatą.

Natomiast w ceramice czytelne są trzy duże grupy i dwie podgrupy. Grupa pierwsza charakteryzuje się występowaniem kubków profilowanych, zdobionych lub bez ornamentu, gładkich garnków esowatych (tulipanowatych) małych naczyń wazowatych, waz silnie profilowanych, stożkowatych mis z pogrubionymi lub karbowanymi krawędziami, małych kubków ostrodennych i naczyń doniczkowatych, dużych waz profilowanych, mis esowatych z guzkami oraz gładkich naczyń wazowatych o łagodnym profilowaniu brzuśca. Wśród nich można wydzielić dwie podgrupy. Wykluczającymi się cechami są tu garnki gładkie o esowatym profilu (liczniejsza podgrupa, starsza) i wazy łagodnie profilowane oraz dużych rozmiarów z wyraźnym profilowaniem (podgrupa mniej liczna, młodsza). Kolejnymi grupami są: zespoły z wazami silnie profilowanymi, gładkimi i o słabszym profilowaniu z chropowacym dołem (grupa słabo czytelna i mało liczna) oraz groby z garnkami o esowatym profilu, chropowacymi. Te obydwie grupy cechuje mniejsza ilość elementów występujących w zespołach. Przez cały czas we wszystkich grupach występują misy stożkowate i esowate. Garnki chropowaczone nie są zbyt dobrym elementem datującym, ale prawdziwe jest stwierdzenie, że generalnie charakteryzują one materiały młodsze w obrębie fazy I.

Tak więc biorąc pod uwagę zabytki metalowe, materiały z cmentarzysk w Grodzisku i Chodaczowie można by podzielić na dwie fazy. W ceramice natomiast adekwatny byłby podział na 3 fazy z możliwością wydzielenia w obrębie fazy najstarszej dwóch podfaz. Pierwsza faza „metalowa” w całości mieści się w obrębie fazy Ia ceramicznej. Wiele wskazuje na to, że fazy 2 i 3 należy traktować łącznie. Rozwarstwienie materiałów tradycyjnie rozumianej fazy I na dwie podfazy było już

wysuwane od dawna (S. Lewandowski 1979, s. 118), a pierwsze próby podjął J. Chochorowski (1989). Proponowany tutaj podział można traktować jako kolejne uszczegóławianie periodyzacji najstarszych materiałów grupy tarnobrzeskiej.

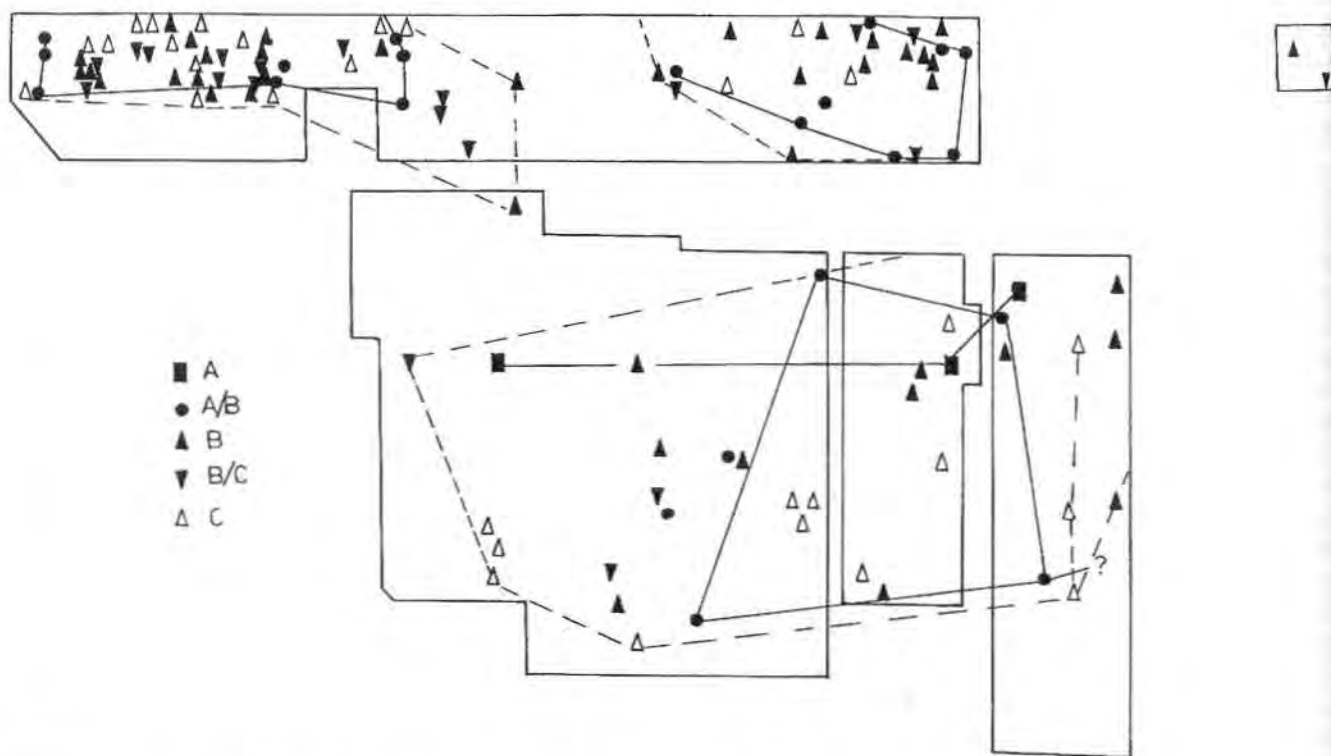
Biorąc pod uwagę powyższe ustalenia, fazę Ia (IIa) należałoby chyba synchronizować z przełomem BD i HaA1. W chronologii absolutnej byłyby to lata około 1250/1200 do przełomu HaA1 i HaA2, to jest około 1100/1050. Podfaza ta trwałaby więc około 150-200 lat i należałoby ją uznać za etap inicjalny kultury, w którym czytelne są jeszcze wpływy starego środowiska, ale także widoczny jest proces pełnego wykształcenia nowych cech, w tym także pełna akceptacja cięłopalenia z popielnicowym obrządkiem. Większość naczyń tego okresu to typowe popielnice z poszczególnych grobów. Faza Ib (IIb), w której czytelne są wpływy kultury Gava, przypadłaby na czasy późniejsze. Można zasugerować, że odpowiada ona okresowi HaA1/HaA2 do HaA2/HaB1. Trwałaby więc około 150-200 lat, to jest do lat około 900 p.n.e. Przeczą jednak temu skromne ilościowo materiały, które wyraźnie nie wskazują na tak długie trwanie tej podfazy. Wydaje się, że raczej pewne są jej końcowe ramy. Prawdopodobnie należy więc wydłużyć fazę IIa jeszcze do HaA2. Cała faza II trwałaby więc około 300 lat. Natomiast fazy młodsze 2-3, traktowane łącznie są ewidentnie młodsze od HaB1. Prawdopodobne jest umieszczanie ich w HaB2 i zapewne części HaB3. Byłby więc to okres około 200 lat, które można synchronizować przynajmniej w części z tradycyjnie rozumianym V okresem epoki brązu, a więc II fazą grupy tarnobrzeskiej. Nie można jednak wykluczać częściowego „zazębiania się” faz IIb i I2-3, co może stanowić odpowiedź na małą liczbę zespołów z fazy IIb. Propozycje powyższe w dużej części są zbieżne z ustaleniami J. Chochorowskiego (1989, s. 600 n.). Potwierdza ją po części zbliżona planigrafia (ryc. 32-33), której najbardziej czytelnym elementem jest zgrupowanie najmłodszych grobów w północno-zachodniej części nekropoli. Pamiętać jednak należy, iż zabytków pozwalających na bezpośrednie synchronizacje z systemem chronologii naddunajskiej mamy bardzo mało. Dlatego sugerowany podział został opatrzony trybem warunkowym, w swych odnośnikach zarówno co do chronologii absolutnej, jak i względnej.

Uwzględniając horyzonty chronologiczne wydzielone przez J. Chochorowskiego (1989) można wykreślić planografię cmentarzyska w Grodzisku Dolnym w rozbiciu na poszczególne przedziały czasowe. Jeżeli połączymy przy tym groby z każdej z faz w odpowiednie grupy na zasadzie najbliższego sąsiedztwa otrzymamy następujący obraz (ryc. 32). Groby horyzontu A występują w dość luźnym układzie w centralnej partii stanowiska. Natomiast pochówki z horyzontu A/B i młodsze tworzą jakby 3 odrębne skupiska. W fazach (horyzontach) najmłodszych następuje wypełnienie przestrzeni ograniczonej przez groby starsze, jak też nieznaczne poszerzenie wydzielających się stref (zgrupowań). Znajduje to potwierdzenie także w planigrafii cmentarzyska wykonanej dla proponowanych tu faz II-12-3 (ryc. 33). Ważnym stwierdzeniem jest ciągłość użytkowania każdego ze skupisk oraz nieco odmienna organizacja - dość luźno rozmieszczone groby w części południowej i „zwarte” w północnej.

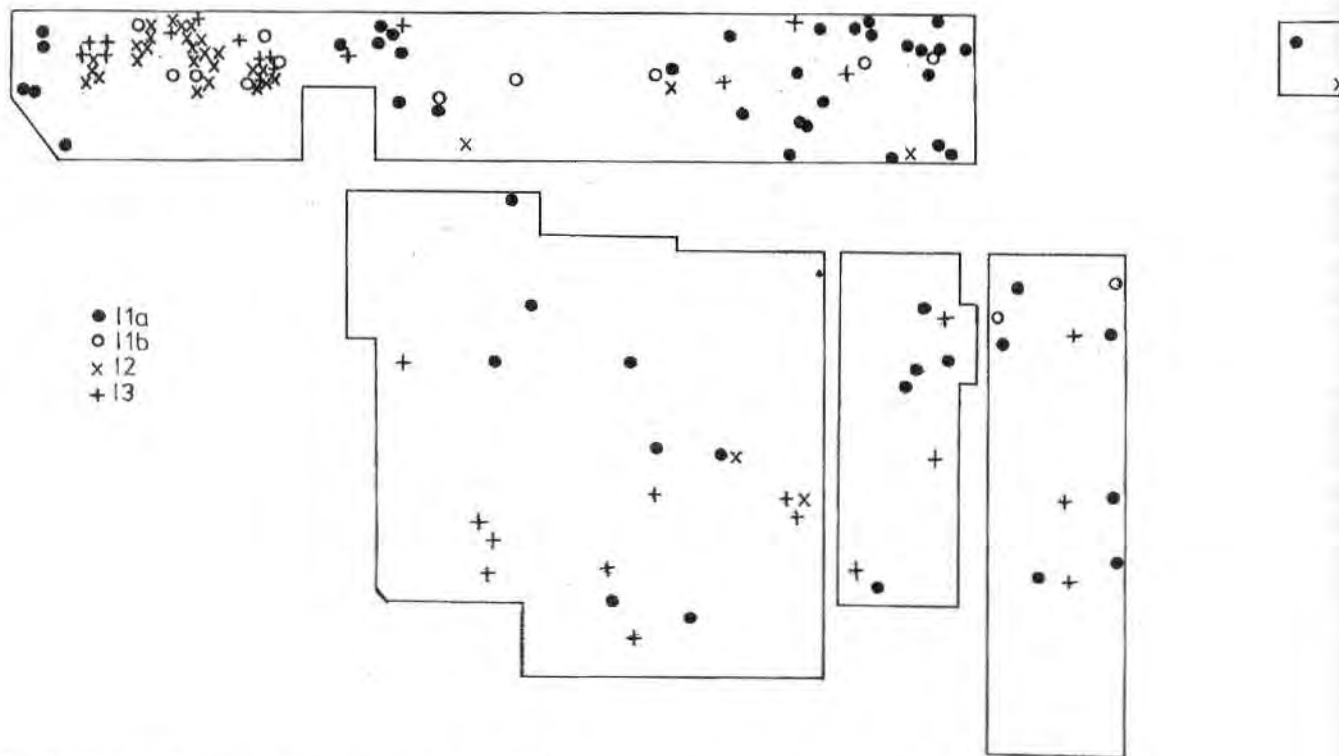
Materiały z cmentarzyska w Grodzisku Dolnym, stan. I w całości mieszczą się w tak rozumianej I fazie rozwojowej grupy tarnobrzeskiej. Jest ona nieco dłuższa niż to przyjmowano w starszych opracowaniach (K. Moskwa 1976, s. 85-93; 1982, s. 307 n.; M. Gedl 1987, s. 361; 1989a, s. 30-31). Natomiast źródła z Chodaczowa sugerują trwanie tego cmentarzyska w fazie I (co najmniej od połowy fazy IIa) i wyraźnie w fazie III, datowanej już na wczesną epokę żelaza. Świadczą o tym przykłady naczyń z dziurkami pod krawędzią, a także niektóre formy naczyń wazowatych. Obecność form ceramicznych mających analogie na klasycznych cmentarzyskach ze stylistyką nadszańską (tj. pochodzących z II fazy), jak np. wazy o zaokrąglonym brzuścu i wyodrębnionym dnie (tabl. IV, 12) czy podobnego naczynia z ornamentem zbliżonym do waz nadszańskich (tabl. V, 4), każe domyślać się trwania tej nekropoli także w czasie między fazami I i III. Dodatkowych argumentów dostarcza tu technologia, a mianowicie niewielka ilość (3%) naczyń o czarnych powierzchniach zewnętrznych i brunatnych wewnętrznych, tak typowych dla stylistyki nadszańskiej. Skromna ilościowo grupa takich materiałów sugeruje jednoznacznie, albo nie zaznaczenia się klasycznej fazy II nad Wisłokiem i środkowym Sanem, albo jej krótsze trwanie i to w zmienionej nieco postaci. Ważna jest przy tym konstatacja, że materiały z innych cmentarzysk tego regionu w pełni ten wniosek potwierdzają.

Tak więc w świetle przytoczonych analogii i zaprezentowanych analiz należy uznać, iż cmentarzysko w Chodaczowie mogło być użytkowane od fazy I do III, a w Grodzisku Dolnym na stanowisku I tylko w fazie I, a dotyczy to wszystkich trzech skupisk („rodzin” - ryc. 34). W tej miejscowości znane jest drugie cmentarzysko - stanowisko 2 (K. Moskwa 1962), które może stanowić niejako kontynuację chronologiczną pierwszej nekropoli. Z całą pewnością należy je datować na III fazę rozwojową grupy tarnobrzeskiej. Nie można jednak wykluczyć, że jego początki mogą sięgać schyłku użytkowania nekropoli na stanowisku I. Sprawę komplikuje tu jednak z jednej strony zły stan zachowania materiałów z cmentarzyska młodsze oraz nieprzebadanie w całości nekropoli starszej. Elementy łączące materiały wszystkich trzech interesujących nas tu cmentarzysk to np. naczynia wazowate z podkreślonym załomem brzuśca (por. K. Moskwa 1962, tabl. LXII, 1; LXIV, 17; LXVI, 10, 13 - por. tabl. I, 9; V, 8; XXXI, 9). Ważne jest także stwierdzenie, że na młodszym cmentarzysku grodziskim dość częste są naczynia o czarnych powierzchniach zewnętrznych i brunatnych wewnętrznych, co jak wspomniano jest cechą materiałów z fazy II.

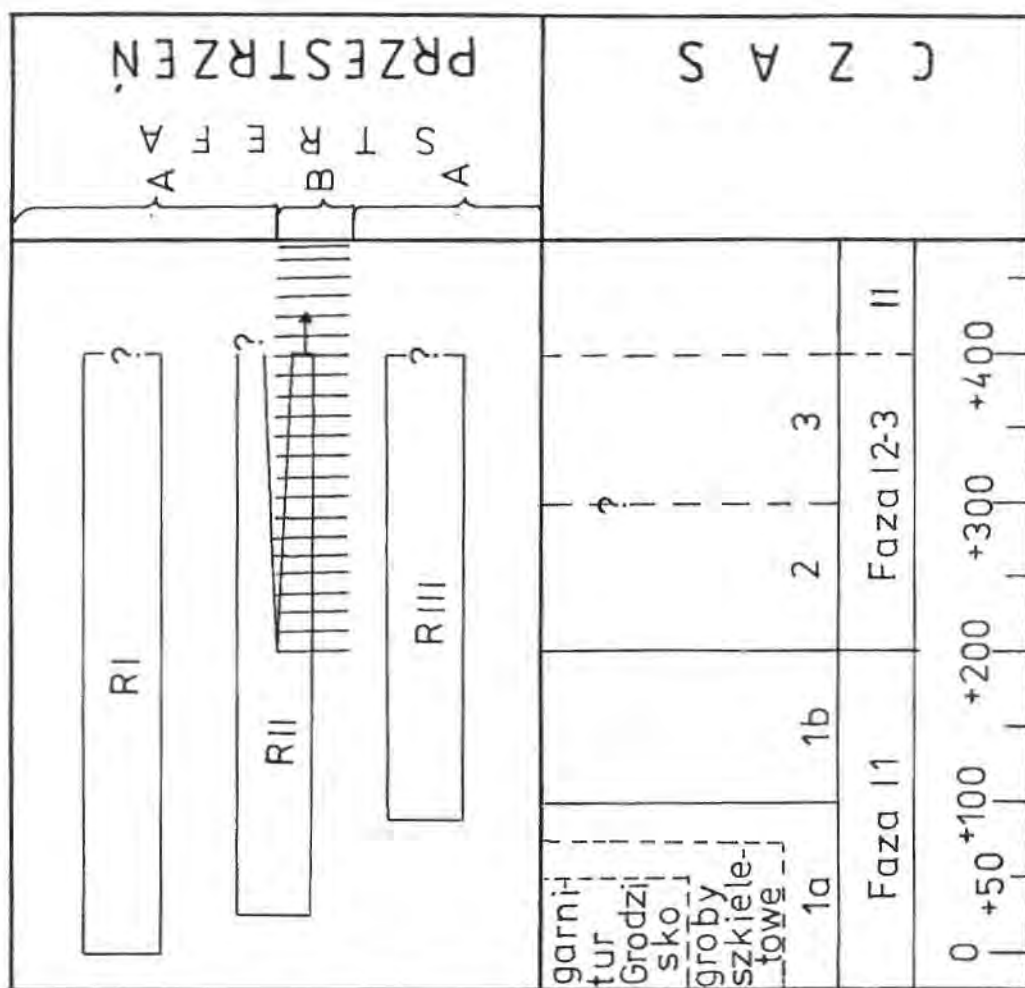
Właśnie ten okres jest najsłabiej poznany na całym rozpatrywanym obszarze. Nie znamy stąd cmentarzysk analogicznych np. do Zbydniowa czy Pysznicy, klasycznych nekropoli z tzw. wazami nadszańskimi. Potrafimy jedynie wskazać na naszych cmentarzyskach pojedyncze naczynia lub tylko niektóre cechy właśnie do nich nawiązujące. Jako przykład można podać fragmenty naczynia z cmentarzyska w Budach Łańcuckich (W. Poradyło 1995, tabl. VIII, 7), zbliżające się kształtem i ornamentyką - rycie trójkąty, guzki na największej wydatości, ornament podkreślający szyjkę - do waz nadszańskich. W tej grupie należy zapewne umieszczać

Ryc. 32. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Planigrafia grobów z poszczególnych horyzontów chronologicznych (A-C) wg J. Chochorowskiego (1989)

Ryc. 33. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Planigrafia grobów z poszczególnych faz chronologicznych (IIa-II3; por. tekst)

Ryc. 34. Model chronologiczno-funkcjonalny cmentarzyska w Grodzisku Dolnym, stan. 1

część długoczasowych typów naczyń wazowatych i kubków profilowanych o zaokrąglonych dnach. Mała ilość materiałów, które można by było zaliczyć do fazy II może wynikać z dwóch przyczyn. Pierwszą jest niedostatek źródłowy, czyli nieodkrycie jeszcze odpowiedniej nekropolii. Nie wydaje się to jednak słuszne, bowiem stan rozpoznania regionu jest dobry, a ilość znanych materiałów duża. Skłania to do szukania drugiej przyczyny, którą jest zapewne nieco inny model kulturowy i niezaznaczenie się tu typowej fazy II, która mogła „wyglądać” tu nieco inaczej niż nad Wisłą i dolnym Sanem. Ponadto mogła trwać krócej. Spore nadzieje należy wiązać z nieopracowanymi jeszcze materiałami z dwóch największych cmentarzysk nad środkowym Sanem - w Paluchach i Wylewie (Sieniawie-Piganach, chodzi tu o niepublikowane materiały z badań prowadzonych w latach 70-tych). Istnieje bowiem szansa uchwycenia prawie całego przedziału czasowego. Cmentarzysko w Paluchach z całą pewnością użytkowane było od początku fazy II prawdopodobnie po schyłku grupy tarnobrzesckiej. Co do Wylewy sprawa jest niezbyt jasna, ale na pewno materiały te wykraczają poza przypisywaną im fazę III.

Właśnie faza III jest kolejną, dobrze uchwytą w całym regionie. Podzielono ją na dwie podfazy (S. Czopek 1989b) -

III1 i III2. Pierwsza charakteryzuje się naczyniami wazowatymi, brązowymi zausznicami gwoździowatymi oraz trwaniem całego zestawu form długoczasowych. Wyróżnikiem fazy III2 mogą być chropowate naczynia garnkowe z dziurkami pod krawędzią oraz coraz częściej występujące przedmioty żelazne - brzytwy, noże, szpile. Na ten okres można datować sporą część naszych stanowisk, w tym cmentarzysk (Budy Łańcuckie, Chodaczów, Grodzisko Dolne, stan. 2, Leżajsk, Manasterz, Wierzawice, stan. 7, Wylewa) i pewnych osad (Białobrzegi, stan. 1, 5). Wydaje się, że spora część z nich została w tej fazie założona.

Dotychczasowe ustalenia pokazały jak istotne jest chronologiczno-funkcjonalne (ryc. 34) uporządkowanie poszczególnych nekropolii. Nie może już dziś wystarczać podanie jedynie ogólnego czasu ich użytkowania. Należy dążyć do maksymalnego wytłumaczenia wszelkich aspektów chronologiczno-przestrzennego rozplanowania grobów.

Ważnym i dotąd nierozwiązanym zadaniem badawczym jest chronologia bezwzględna poszczególnych faz epoki brązu. Tradycyjna chronologia historyczna nie idzie bowiem w parze z kalibrowanymi datami C14, które z kolei stanowią podstawę dla ustalania schyłku neolitu i początku epoki brązu (por. S. Kadrow 1991, s. 92 n.; S. Kadrow, A. i J. Machnikowicz 1992, s. 91-92).

Nie kwestionuje się już dziś początku kultur postsznurowego kręgu kulturowego, tradycyjnie rozpoczynających wczesną epokę brązu w Polsce południowo-wschodniej, w granicach XXIII stulecia p.n.e. (S. Kadrow 1991, s. 92), a istnieją przesłanki, że mogło to mieć miejsce jeszcze wcześniej. Jest to zgodne z ogólnymi tendencjami w całej archeologii środkowoeuropejskiej (A. F. Harding 1980, s. 178 n., szczególnie ryc. 1; F. Horst 1990, s. 171 ryc. 1, s. 174-175). Z drugiej strony widoczne są rozbieżności między kalibrowanymi datami radiowęglowymi a tradycyjną chronologią przyjmowaną dla Biskupina (M.F. Pazdur, R. Miklaszewska-Balcer, W. Piotrowski, T. Węgrzynowicz 1991, s. 120 n.).

Powyższe fakty kazały z dużą ostrożnością traktować dotychczasowe ustalenia (pochodzące przecież jeszcze z końca XIX wieku) dotyczące absolutnego datowania poszczególnych odcinków epoki brązu. Sprawę komplikuje brak odpowiednich serii analiz i dat dla zespołów zwartych, na których bazuje dotychczasowy system chronologiczny. Dość powiedzieć, że np. daty C14 dla epoki brązu to tylko niespełna 8% datowań wykonanych w laboratorium gliwickim (A. Pazdur, M.F. Pazdur 1994, s. 97), a i tak w większości dotyczą one wczesnych faz tej epoki. Istnieją jednak przesłanki aby sądzić, że dla młodszymi faz epoki brązu korekty radiowęglowe powinny być nieznaczne (A.F. Harding 1980, s. 181 n. - BrD około 1200 p.n.e.). Opublikowane ostatnio analizy z Maciejowic (J. Dąbrowski, M. Mogielnicka-Urban 1993) są zaskakująco zbliżone z datowaniem tradycyjnym i w zasadzie mieszczą się dotychczasowej chronologii absolutnej młodszego i późnego brązu.

Dla grupy tarnobrzeskiej dysponujemy jedynie serią dat z osady w Polańcu (B. Chomentowska 1989, s. 332 i 334), mieszczących się w granicach: 2455 ± 135 BP i 2340 ± 90 BP. Po kalibracji⁵ uzyskalibyśmy dla daty drugiej 395 BC. Natomiast korekta pierwszej nie jest jednoznaczna (por. D.J. Michezyńska, A. Michezyński 1994, s. 106 n.), otrzymujemy tu bowiem przedział w granicach 677-430 BC. W sposób dość wyraźny potwierdza to datowanie „archeologiczne”, ustalone na III fazę rozwojową grupy tarnobrzeskiej (S. Czopek 1989b, s. 249 n.). W świetle stosowanych dziś kalibracji nie da się więc utrzymać wcześniejsza sugestii, iż skrajne daty radiowęglowe (skalibrowane wówczas na 505 i 390 BC) wyznaczają 115-letni okres użytkowania osady (B. Chomentowska 1989, s. 340). Bez całościowej publikacji materiałów także

niewiele da się tutaj powiedzieć. Ważna jest jednak młodsza data, określająca chronologię obiektu z formą odlewniczą do produkcji zausznice gwoździowatych. O ile słuszną jest sugestią o podziale fazy III na dwie podfazy, z których starsza charakteryzowałaby się właśnie takimi zausznicami, o tyle właśnie wspomniana data określałaby jej chronologię. Jeśli rozumowanie to jest słuszne, to granicę między fazami III1 i III2 należałoby umieszczać właśnie około roku 400 czyli u schyłku HaD. Jest to poważna korekta w stosunku do pierwotnych ustaleń, wydłużająca także fazę III2 nawet do III-II wieku p.n.e. Z oczywistych względów jest to raczej hipoteza robocza niż ostateczny wniosek. Problemu tego, jak i wszystkich zagadnień związanych z datowaniem absolutnym, oczywiście nie da się rozstrzygnąć mając do dyspozycji zaledwie kilka dat. Dlatego należy postulować dalsze badania idące w kierunku weryfikacji dotychczasowych ustaleń, pamiętając jednak o tym przy lekturze większości opracowań (w tym także niniejszego) traktujących o epoce brązu.

Przytoczone analogie metali i ceramiki pozwalają na przesłanie związków kulturowych grupy tarnobrzeskiej w jej wczesnej fazie. Można je podzielić na 3 elementy składowe. Pierwszym z nich są związki z szeroko pojętym Południem. Dotyczą one wczesnych metali oraz ceramiki, dla której wielokrotnie wskazywano analogie gawskie, datowane w zasadzie dopiero od HaA2. Starsze nawiązania południowe mogą dotyczyć słowackiej grupy kultury lużyckiej. Nie można jednak już dziś przesądzać, czy są to bezpośrednie związki, czy też „ogólnolużycki”, interregionalny model rozwojowy. Nawiązania lużyckie stanowią właśnie drugi z rozważanych elementów. Znamienne są tu analogie środkowopolskie, w tym zwłaszcza z tzw. grupy konstantynowskiej. W fazie późnej mamy do czynienia chyba z jeszcze silniejszymi związkami z całą „wschodnią” częścią kręgu lużyckiego. Trzeci z kierunków, to nawiązania południowo-wschodnie i wschodnie. Tutaj mieszczą się wpływy kultury Noua, czytelnie ewidentnie w przypadku naczyń dwuuuchych. Należy je uznać raczej za wczesne. Ten kierunek w fazie III reprezentują wpływy i oddziaływania z kręgu septyjskiego lub kultur z nim związanych. W dalszej części opracowania (rozdział 5) zasygnalizowane tu wnioski, wynikające z analizy materiałowej zostaną rozszerzone i zinterpretowane.

⁵ Kalibrację przeprowadzono wg programu komputerowego University of Washington 1993, bazującego na ustaleniach M. Stuivera i P.J. Reimera. „Radiocarbon”, t. 35 (1993), s. 215 n.

3. CHARAKTERYSTYKA OSADNICZA

3.1. WARUNKI ŚRODOWISKOWE

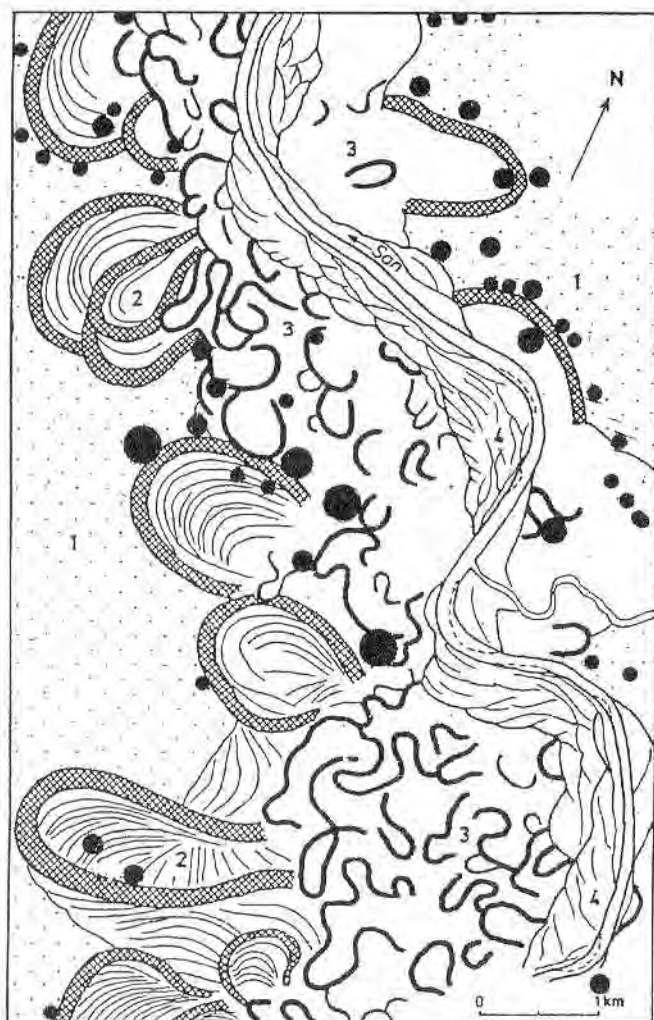
Szeroko rozumiane warunki środowiskowe miały w przeszłości i mają obecnie decydujące znaczenie w życiu i działalności człowieka, stąd zainteresowania nimi archeologii osadnictwa (H. Jankuhn 1983, s. 31-41). Jest to oczywiście również w odniesieniu do społeczności grupy tarnobrzeskiej. Generalnie można stwierdzić, że największe znaczenie miały: podłoże geologiczne, klimat, flora i fauna, nierozdzielnie ze sobą związane siecią sprzężeń zwrotnych (J.K. Kozłowski, S.K. Kozłowski 1983, s. 9, zwłaszcza ryc. 2). One to oddziaływały bezpośrednio lub pośrednio na poszczególne elementy systemu socjokulturowego, pozostając jednocześnie pod ich niejako wtórnym wpływem. Dlatego też mówi się, że „cechą otaczającej nas przyrody jest jej jedność” (A. Richling 1993, s. 9). Analizując środowisko w określonym czasie odległej przeszłości napotykamy na spore trudności, tym większe im dotyczą one mniejszego obszaru, wymagającego odrębnych studiów źródłowych. Chronologiczny zakres naszych zainteresowań - późne fazy epoki brązu i wczesna epoka żelaza - ogranicza w sposób dość istotny możliwości poznawcze. Już od neolitu należy się liczyć ze znacznymi przekształceniami środowiska, dokonywanymi bezpośrednio przez człowieka, lub też wywołanymi w wyniku jego działań. Podkreślają to niemal wszyscy badacze dziejów środowiska (por. np. L. Starkel 1988a, s. 100; 1988b, s. 14; M. Ralska-Jasiewiczowa 1991, s. 124 n.; K. Rotnicki, L. Starkel 1991, s. 151 n.).

W charakterystyce środowiska dla potrzeb niniejszego opracowania, nie ma potrzeby dokładnego analizowania wszystkich elementów składowych - np. budowy geologicznej, fauny. Należy natomiast zwrócić szczególną uwagę na te cechy i wartości, które były znane i dostrzegane przez człowieka epoki brązu, wpływając na jego konkretne decyzje osadniczo-ekonomiczne. Istotne będzie więc ukształtowanie terenu, sieć wodna, pokrycie glebowe i nade wszystko charakterystyka potencjalnej roślinności naturalnej. Jej rekonstrukcja jest najlepszą metodą na określenie pierwotnych warunków środowiskowych (J. Kruk 1973, s. 139 n.), bowiem określa ona roślinność jaka „wykształciłaby się w wyniku działania sił przyrody, gdyby w środowisku całkowicie ustalała działalność ludzka” (J. Kruk, L. Przywara 1983, s. 22). Właśnie roślinność była dla społeczności pradziejowych wyznacznikiem przydatności określonych stref. Wyznaczała ona produktywność danego środowiska, wpływając bezpośrednio na decyzje osadnicze (E. Neustupny 1986, s. 230). Jeszcze dziś roślin-

ność jest wykorzystywana „jako indyktor specyfiki różnych elementów środowiska i zachodzących w nim zmian. Jest to poza tym indyktor stosunkowo łatwy do użycia” (J.M. Matuszkiewicz 1993, s. 217). Kolejne omawianie części składających się na warunki naturalne mija się więc z założonym celem, którym jest wyselekcjonowanie tych wartości, które miały decydujące znaczenie dla zaspokojenia podstawowych potrzeb ówczesnym grupom ludzkim. O preferencjach (decyzjach osadniczych) nie decydowały bowiem poszczególne czynniki, ale raczej ich zespoły - kompleksy (cały ekosystem - por. A. Mierzwiński 1994, s. 138). Można więc stwierdzić, że człowiek od dawna dostrzegał jedność przyrody (A. Richling 1993, s. 9) i umiał wyciągać z tego określone wnioski.

Doliny środkowego Sanu i dolnego Wisłoka, to region o dość specyficznych warunkach naturalnych. Wchodzi on w skład dużej krainy geograficznej - Kotliny Sandomierskiej, zajmując jej południową część. W swym dolnym odcinku Wisłok ma równoleżnikowy przebieg i zajmuje wyraźne obniżenie na progu między Przedgórskim Plaskowyżem Lessowym (Podgórze Rzeszowskie) a Plaskowyżem Kolbuszowskim (J. Wojtanowicz 1978, s. 10 n.; J. Kondracki 1978, s. 396 n.; S. Gilewska 1991, s. 250 n.). Obniżenie to nosi nazwę Rynny Podkarpackiej lub Pradoliny Podkarpackiej. Jej szerokość waha się od 5 do 6 km, a granice są bardzo wyraźne. Od północy są nimi gliny i piaski zlodowacenia krakowskiego a od południa płat lessowy (por. S. Czopek, J. Nogaj 1989, ryc. 5). Cały obszar wchodzi w skład Pogórzy (J. Kondracki 1978, s. 394 n.), jednakże zarówno ze względu na swe ukształtowanie, stosunki wodne, pokrycie glebowe, a nawet roślinność wykazuje silne związki z Nizem Środkowoeuropejskim (W. Matuszkiewicz 1991, s. 49).

Na analizowanym obszarze, obejmującym łącznie 1048 km², zewidencjonowano 454 stanowiska grupy tarnobrzeskiej (ryc.35). Można go traktować jako wycinek sztucznie i zbyt pochopnie wydzielonych skupisk - rzeszowskiego i jarosławskiego (J. Michalski 1989, s. 297 mapa 2; 1992, mapa 13). Obok dolin Wisłoka i Sanu mamy tu części Plaskowyżu Kolbuszowskiego, Wysoczyzny (Plaskowyżu) Tarnogrodzkiej i Przedgórskiego Płata Lessowego. Można zatem wyróżnić 5 stref siedliskowych (ryc. 36). Wydzielenie takich jednostek jest szczególnie istotne w analizie mikroosadniczej (J. Kruk 1973, s. 120 n.; J. Rydzewski 1986, s. 186 n.). Umożliwia bowiem uzyskanie odpowiedzi na pytanie o preferencje osadnicze. Zróznicowanie na mniejsze obszary o jednakowych lub bardzo podobnych warunkach środowiskowych zamyka

Ryc. 37. Mapa stanowisk grupy tarnobrzeskiej na tle systemu teras i paleokoryt w dolinie Sanu (wg L. Starkla 1988b, z uzupełnieniami autora). Oznaczenia: 1 - terasa średnia (nadzalewowa) z vistulianu (P2), 2 - niska terasa z paleomeandrami (nadzalewowa, P1, późny glacjał), 3 - niska terasa z małymi paleomeandrami (holoceńska, H3), 4 - równina zalewowa ze śladami koryt roztokowych (holocen, terasy H1, H2)

obszar analizy do określonych stref. Środowisko bowiem „stanowiło (...) naturalny kontekst zróżnicowanej i wielokierunkowej działalności ludzkiej, w wyniku której powstawały specyficzne formy opanowania przestrzeni” (J. Kruk 1973, s. 120). Przy wydzieleniu poszczególnych stref brano pod uwagę współczesne ukształtowanie terenu, warunki glebowe, pochodzenie i charakter rzeźby oraz odpowiednie formacje potencjalnej roślinności naturalnej (J. Kruk, L. Przywara 1983, s. 21 n.; J. Michalski 1992, s. 35 n.). Posługiwano się przy tym mapami glebowo-rolniczymi w skali 1:25 000 oraz mapami topograficznymi w tej samej skali. Zgeneralizowany obraz naniesiono na mapę o podziałce 1:50 000, która dała podstawę dalszych ustaleń. Wydzielono 5 stref siedliskowych, oznaczonych literami A - dna dolin nizinnych, B - równiny piaszczyste, C - wysoczyzny płaskie, D - pogórza niskie oraz E - obniżenia (wypelniska) pobagienne.

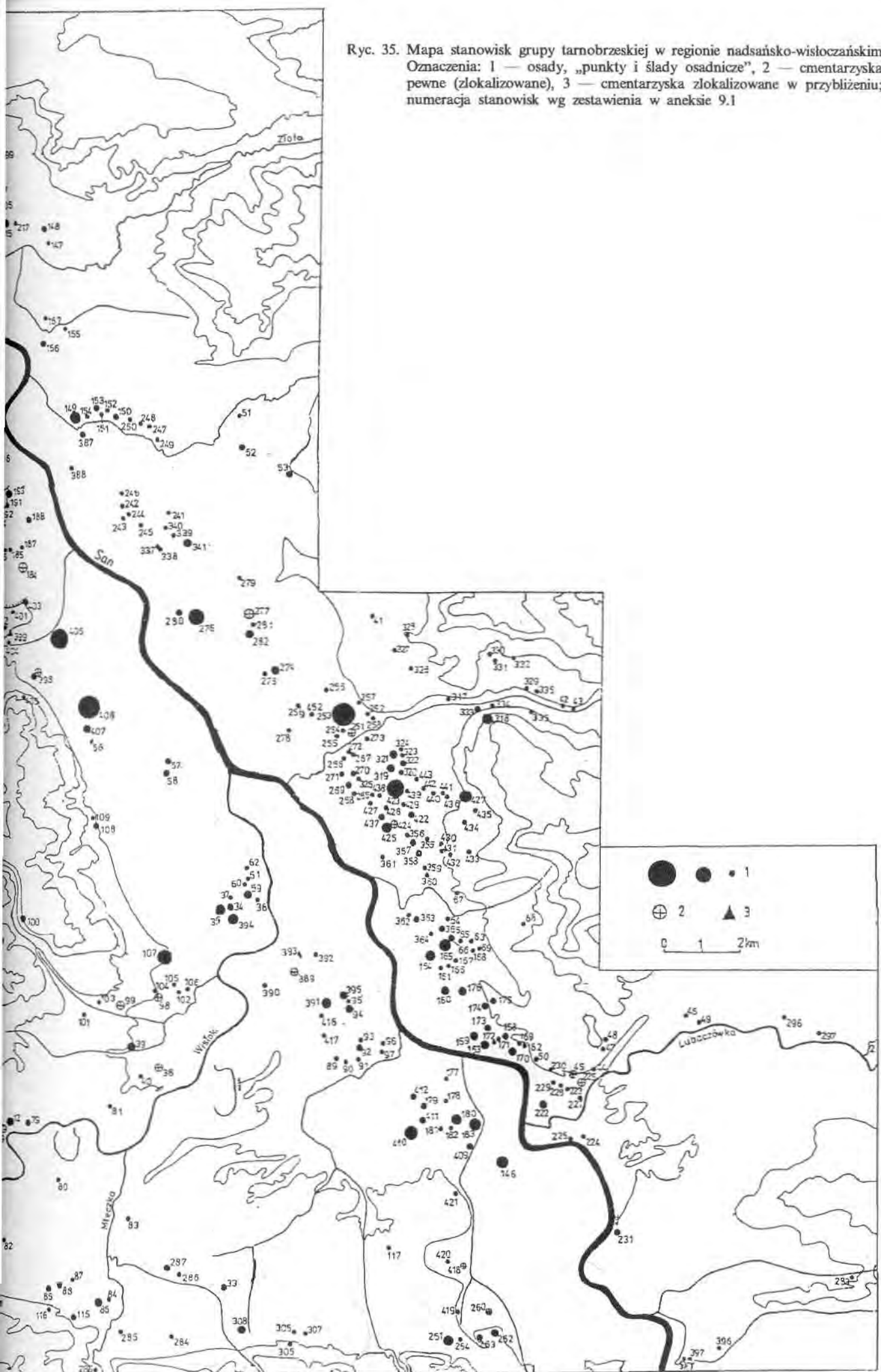
Strefa A - dna dolin nizinnych (San i Wisłok, niektóre odcinki mniejszych cieków) o łącznej powierzchni około 240 km², to jest prawie 1/4 całości analizowanego obszaru. Głównym

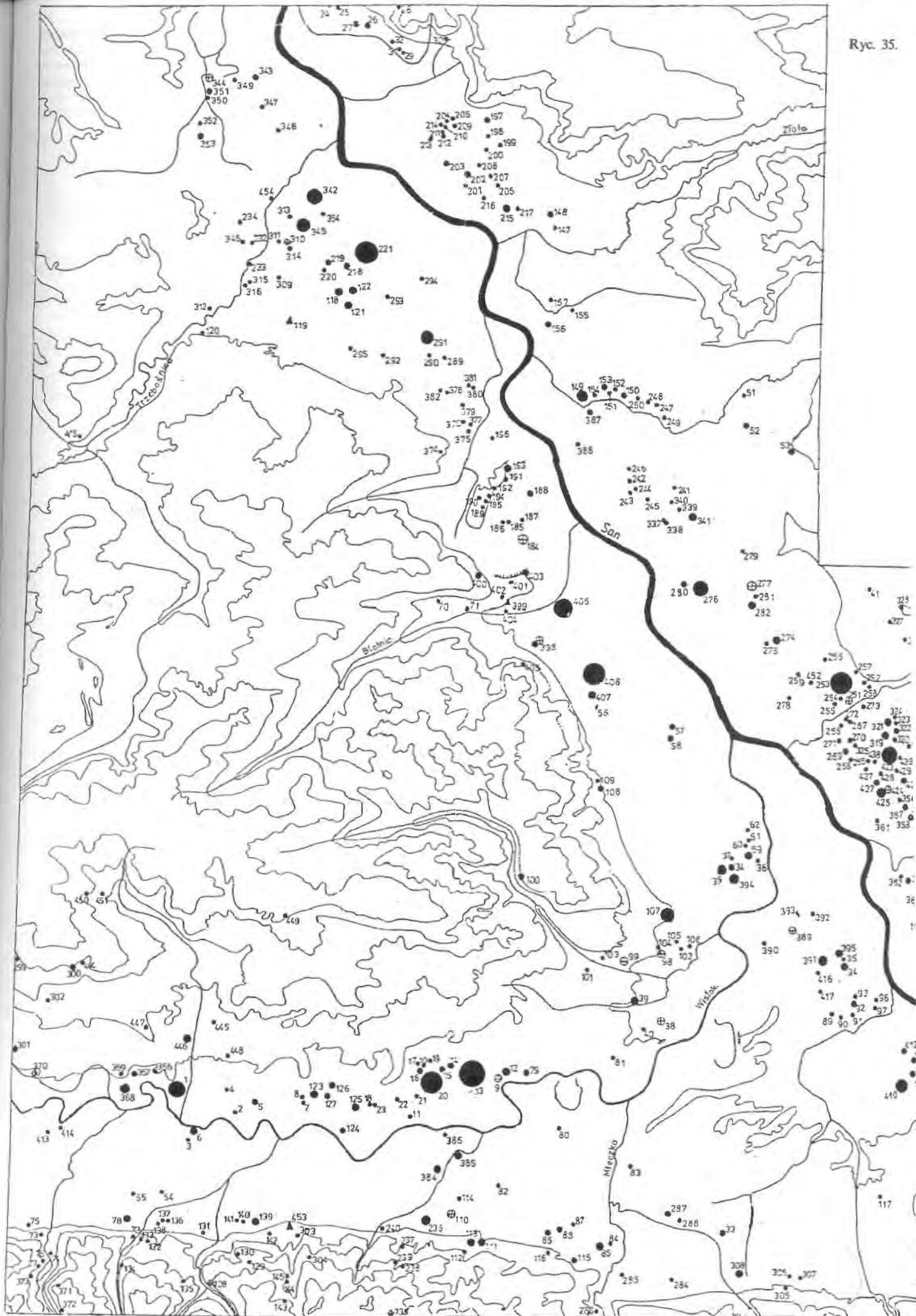
wyróżnikiem są dla niej mady wieku holocenińskiego (A. Kowalkowski 1991, s. 135-138), młodsze od okresu atlantyckiego (J. Wojtanowicz 1978, s. 93). W dnie doliny Sanu i dolnego Wisłoka można wyróżnić 3 poziomy teras holocenińskich (J. Wojtanowicz 1978, s. 46-47): H1, zwaną wiklinową, powstałą i tworzącą się współcześnie w okresach nasilonej działalności erozyjnej rzek; H2, łęgową z madami gliniasto-pylastymi facji powodziowej, ukształtowanymi pod koniec XVIII i w XIX stuleciu oraz H3, tzw. rędzinną z madami gliniastymi, ilastymi i pyłowymi, tworzącymi się od okresu subborealnego. Terasy H1 i H2 to tzw. równina zalewowa (L. Starkel 1988b, s. 90; K. Rotnicki, L. Starkel 1991, s. 154 n.). Na terasie H3 występuje charakterystyczny układ małych paleomeandrow. Od terasy plejstocenińskiej (wyższej i nie pokrytej madami) oddziela ją dość wyraźna krawędź, układająca się w charakterystyczny ciąg wielkich meandrow, ukształtowanych już w późnym glacjał (L. Starkel 1988b, s. 90-92, zwłaszcza ryc. 2; K. Rotnicki, L. Starkel 1991, s. 154 ryc. 80), a więc z całą pewnością istniejącymi już w okresie trwania grupy tarnobrzeskiej. Naniesienie stanowisk na mapy systemów teras i paleokoryt (ryc. 37-38) pokazuje wyraźnie, iż terasy H1 i H2 z oczywistych względów pozbawione są osadnictwa „tarnobrzeskiego”, które występuje na terasie H3 oraz na niskiej terasie późnoglacialnej w pobliżu dużych meandrow. Wydaje się więc oczywiste, iż mady terasy H3 musiały powstać przed okresem rozwoju grupy tarnobrzeskiej, to jest przed schyłkiem okresu subborealnego.

W dolinie Wisłoka wydzieliła się 2 poziomy teras holocenińskich - zalewowa, analogiczną do terasy H1-H2 Sanu i nadzalewowa, podobną do nadszańskej terasy rędzinniej H3 (S. Czoppek, J. Nogaj 1989, s. 343 n.). Podobnie jak San, także i Wisłok był w przeszłości rzeką meandrującą. Dość częste były zmiany koryta, które miały miejsce przez cały czas trwania holocenu. Intensywność migracji koryt rzecznych nasiliła się w okresie subborealnym (L. Starkel 1977, s. 246-247). Przyjmuje się, że obecne koryto Wisłoka ukształtowało się dopiero po wielkiej powodzi w połowie XVIII stulecia (Z. Michalczyk 1988, s. 11).

W dnach dolin nizinnych pokrytych madami, czasami dość znacznej miąższości, jako potencjalną roślinność naturalną umieszcza się lasy i zarośla łęgowe (J. Michalski 1992, s. 36, mapa 4). Na terasach H1 i H2 są to głównie łęgi wierzbowe lub wierzbowo-topolowe, o nikłej przydatności gospodarczej (tylko jako użytki zielone - J.M. Matuszkiewicz 1993, s. 323-233, tabela 42), wyżej - na terasie H3 - wilgotne lasy z jaworem, jesionem i olszami, określane też jako łęgi jesionowo-wiązowe (A. Medwecka-Kornaś 1972b, s. 393-396; W. Matuszkiewicz 1991, s. 478 n., mapa 4). Mają one szerokie spektrum potencjalnego użytkowania - od zabudowy po użytki orne, uprawę warzyw i użytki łąkowe (J.M. Matuszkiewicz 1993, s. 232-233, tabela 42). Formacje te ukształtowały się pod silnym działaniem zalewów rzek, czasami bardzo poważnych (W. Szafer 1972, s. 99-100). Dziś zachowane są bardzo rzadko, niegdyś były to siedliska bogatych i silnie zróżnicowanych zbiorowisk roślinnych (A. Medwecka-Kornaś 1972a, s. 92). Po odlesieniu powstają tu korzystne warunki dla gospodarki rolniczej - intensywna uprawa ziemi lub intensyw-

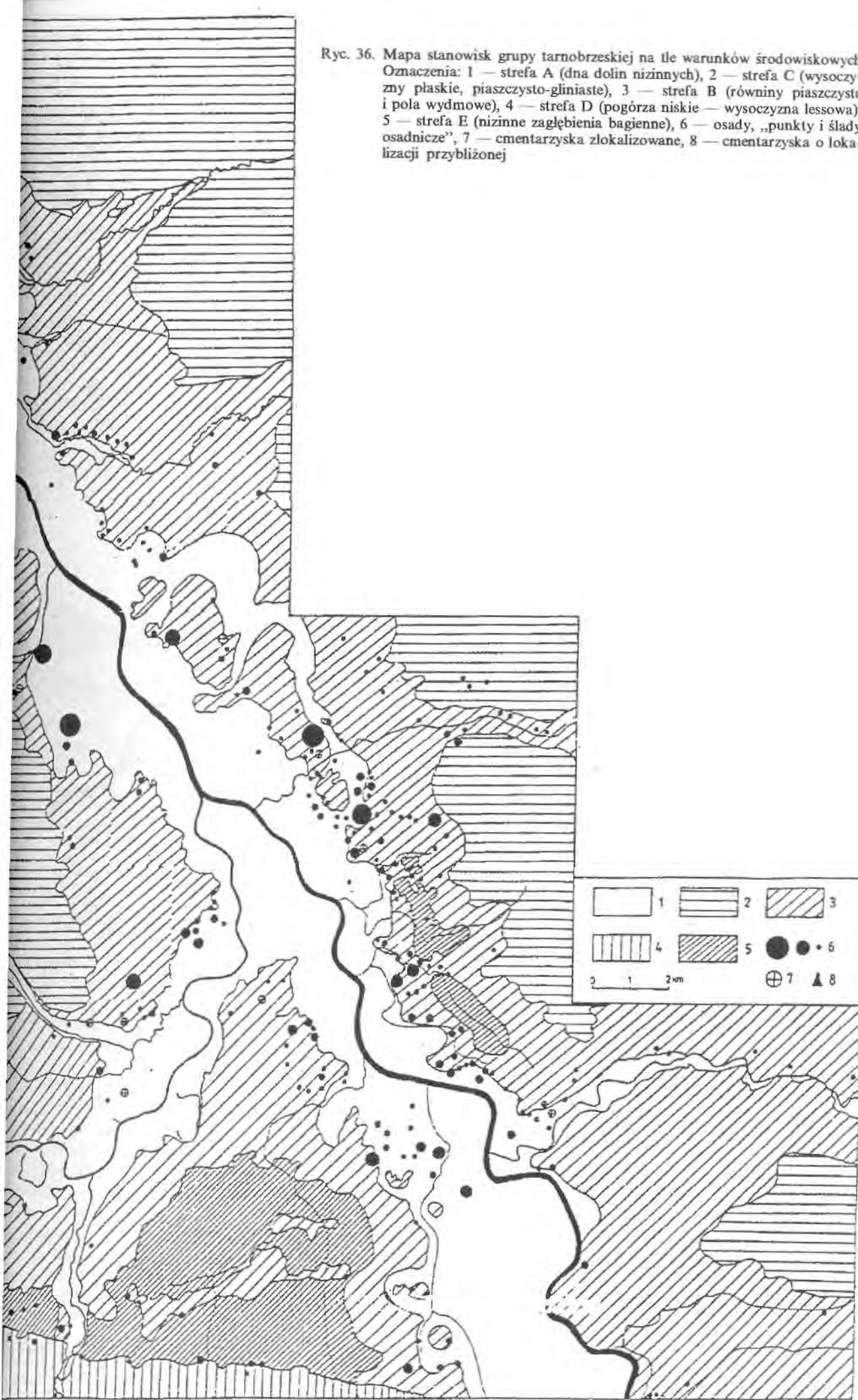
Ryc. 35. Mapa stanowisk grupy tarnobrzeskiej w regionie nadsańsko-wisloczańskim
 Oznaczenia: 1 — osady „punkty i ślady osadnicze”, 2 — cmentarzyska pewne (zlokalizowane), 3 — cmentarzyska zlokalizowane w przybliżeniu;
 numeracja stanowisk wg zestawienia w aneksie 9.1

to (A.
intyc-
Sanu
oceri-
owa,
lonej
asto-
niec
gli-
sub-
(L.
n.),
pa-
ry-
ca
to-
2),
c.
si-
y-
iz
i-
z
y

Ryc. 36. Mapa stanowisk grupy tarnobrzeskiej na tle warunków środowiskowych
 Oznaczenia: 1 — strefa A (dna dolin nizinnych), 2 — strefa C (wysoczyzny płaskie, piaszczysto-gliniaste), 3 — strefa B (równiny piaszczyste i pola wydmowe), 4 — strefa D (pogórza niskie — wysoczyzna lessowa), 5 — strefa E (nizinne zagłębienia bagienne), 6 — osady „punkty i ślady osadnicze”, 7 — cmentarzyska zlokalizowane, 8 — cmentarzyska o lokalizacji przybliżonej

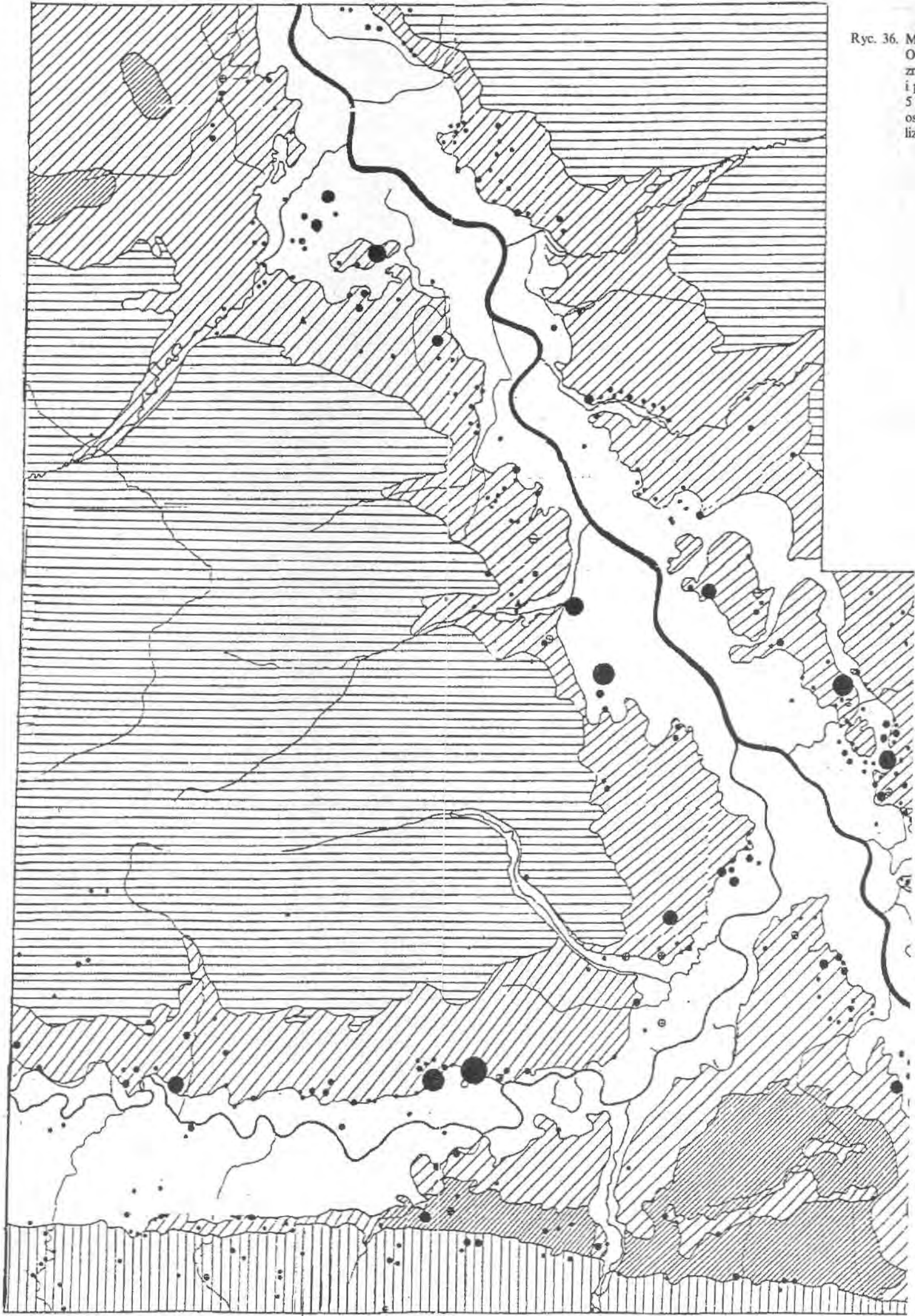
Sarżyna

Leżajsk

Ryc. 38.

Ryc. 38. Osadnictwo grupy tarnobrzezkiej na tle systemu teras i paleokoryt doliny Sanu (wg A. Szumańskiego, za K. Rotnicki, L. Starkel 1991, s. 154, z uzupełnieniami autora)
 Oznaczenia: T1 - terasa średnia z Vistulanu, T2 - terasa późnoglacialna z wielkimi paleomeandrami, T3 - terasa holocenska z małymi paleomeandrami, T4 - równina zalewowa ze śladami koryt roztokowych, 1 - odsypy we współczesnym korycie, 2 - ślady roztokowego układu koryt, 3 - małe paleomeandry, 4 - wielkie paleomeandry, 5 - zarys odsypów meandrowych, 6 - wydmy, 7 - obszary pozadolinne, 8 - meandry odcięte w czasie regulacji w 1903 roku, 9 - stanowiska grupy tarnobrzezkiej

nie wykorzystywane użytki zielone (J. Kruk, L. Przywara 1983, s. 25-27). Mady bowiem klasyfikowane są w grupie gleb ornych bardzo dobrych i dobrych (W. Dzieciolowski 1985, s. 200-201).

Strefa B - równiny piaszczyste i pola wydmowe, występujące na terasach nadzalewowych dużych dolin rzecznych (Sanu i Wisłoka) oraz na ich granicy z wysoczyzną. Obejmują one 335 km², to jest nieco poniżej 1/3 całości obszaru. W dolinie Sanu zachowały się 2 poziomy teras plejstocenckich (J. Wojtanowicz 1978, s. 50-53), o niezbyt wyraźnych granicach. Terasa P1, powstała u schyłku plejstocenu pozbawiona jest wydmy, które z kolei są charakterystyczne dla terasy P2. Jest ona starsza, aczkolwiek także wieku późnoglacialnego. Typowe jest dla nich występowanie wielkich paleomeandrow (L. Starkel 1988a, s. 90-92; K. Rotnicki, L. Starkel 1991, s. 154). Rozmieszczenie stanowisk grupy tarnobrzezkiej (ryc. 37-38) może wskazywać, że miały one istotne znaczenie w zagospodarowaniu tej strefy. Na obydwu terasach występują dziś gleby bielicoziemne oraz brunatne, wykształcone z piasków i glin, rzadziej pyłów. Na licznych wydmach są to charakterystyczne piaski luźne. Utwory te zalicza się do dość ubogich w składniki mineralne, a w związku z tym ubogie i mało korzystne dla działalności rolniczej (Z. Prusinkiewicz, R. Bednarek 1991, s. 392 n.). W dolinie Wisłoka wyróżnia się jedną terasę plejstocencką (S. Czopek, J. Nogaj 1989, s. 343 n.), podobną raczej do poziomu P2 nad Sanem.

Roślinność potencjalna tej strefy to lasy (bory) sosnowe lub mieszane oraz łąki (W. Szafer 1972, s. 98-99; W. Matuszkiewicz 1991, s. 478 n., mapa 4; J. Michalski 1992, s. 63 n., mapa 4). Jedynie w przypadku nielicznych łąk, występujących na nieco lepszych (brunatnych) glebach, można mówić o intensywnej gospodarce rolnej (J. Kruk, L. Przywara 1983, s. 35). Natomiast bory charakteryzują bardzo ubogie środowiska (A. Medwecka-Kornaś 1972b, s. 426-430) o nikłej przydatności dla uprawy roli, mogące być wykorzystywane jako nisko wydajne tereny pastwiskowe, ale też z pewnością stanowiące pewien odsetek nieużytków rolniczych (wydmy). O sporej rozbieżności w zakresie rolniczego wykorzystania tych gleb świadczy dzisiejsza bonitacja - od gleb ornych średniej jakości do najsłabszych, kwalifikujących się jedynie pod zalesienie (W. Dzieciolowski 1985, s. 183-187, 202-205). Potencjalne tereny użytkowe na obszarze borów to lasy, zabudowa mieszkalna i użytki orne, a łąk - lasy, zabudowa, użytki orne i uprawy warzyw (J.M. Matuszkiewicz 1993, s. 232-233, tabela 42). Dzisiejsza roślinność równin piaszczystych jest znacznie przekształcona przez działalność człowieka, znacznie odbiegająca od pierwotnego boru (J. Kornaś 1972, s. 303).

Strefa C - wysoczyzny płaskie, gliniasto-piaszczyste (części Płaskowyżu Kolbuszowskiego i Tarnogrodzkiego oraz na południe od Lubaczówki fragment Płaskowyżu Lubaczowsko-Jaworowskiego - J. Wojtanowicz 1978, mapa 3). Na analizowanym obszarze stanowią one nieco powyżej 1/3 całości - 385 km². Pokrywają je głównie gleby generacji staroglacjalno-holocenckiej (A. Kowalkowski 1991, s. 138), wytworzone z glin i piasków połodowcowych. Są to gleby z gatunku bielicoziemnych i brunatnych (Z. Prusinkiewicz, R. Bednarek 1991, s. 392 n.).

rek 1991, s. 392 n.). Między Grodziskiem Dolnym a Leżajskiem występuje płat gleb pylastych, lessopodobnych o niewyjaśnionej genezie (S. Czopek, J. Nogaj 1989, s. 345). Tutaj też krajobraz jest zbliżony do spotykanego na wyżynach lessowych, z charakterystycznymi wąwozami, parowami i dość znacznymi różnicami w zakresie wysokości względnych. Interesujące nas tu płaskowyzę posiadają dobrze rozwiniętą sieć dolin denudacyjnych, płytkich i nieckowatych.

Jako roślinność potencjalna tej strefy wymieniane są grądy, bory mieszane i na obszarach suchszych, dąbrowy (W. Szafer 1972, s. 98 n.; A. Medwecka-Kornaś 1972b, s. 407 n.; W. Matuszkiewicz 1991, mapa 4; J. Michalski 1992, s. 36-37, mapa 4). Obszar pokryty grądami jest uznawany za korzystny dla ewentualnej gospodarki rolnej (por. wyżej), natomiast bory i dąbrowy mają mniejsze znaczenie (J. Kruk, L. Przywara 1983, s. 35-38; J.M. Matuszkiewicz 1993, s. 232-233). Przekonuje o tym dzisiejsza klasyfikacja gleb (W. Dzieciolowski 1985, s. 202 n.). Bory mieszane o obfitym poszyciu mogły natomiast pełnić rolę terenów wypasowych (A. Medwecka-Kornaś 1972b, s. 421). W zagłębieniach terenu i nad ciekami występował też oles, o gęstym poszyciu z czarną olszyną, jesionem i brzozą (A. Medwecka-Kornaś 1972b, s. 390-392). Wydaje się jednak, że tereny te nie miały większego znaczenia gospodarczego.

Strefa D - niskie pogórza o stokach łagodnych, pokryte lessami (Przedgórski Płaskowyz Lessowy). Na analizowanym obszarze mamy jedynie północną krawędź tej krainy - 49 km². Wydziela się ona wyraźnie od sąsiadującej z nią doliny, zarówno pod względem fizjograficznym, jak też glebowym. Pokrywają ją bowiem gleby brunatne wieku młodoglacjalno-eoholocenijskiego, wytworzone na lessach, osadzonych w vistulianie (A. Kowalkowski 1991, s. 138).

Dla wysoczyzn lessowych potencjalną roślinnością naturalną są grądy oraz resztki dąbrów, występujące w częściach krawędziowych (W. Szafer 1972, s. 103; W. Matuszkiewicz 1991, mapa 4; J. Michalski 1992, s. 36-37, mapa 4). Grądy to drzewostany wielogatunkowe z udziałem grabu, dębu, lipy, klonu oraz wiązu i buku. Rozwój runa zależy od żyzności gleby (A. Medwecka-Kornaś 1972b, s. 403-405), która w przypadku lessów jest duża. Są to obszary o szczególnym znaczeniu dla gospodarki rolnej. Gleby wytworzone z lessów mieszczą się w grupie gleb najlepszych i bardzo dobrych (W. Dzieciolowski 1985, s. 200). Jako główne formy jej użytkowania wymienia się uprawy warzywne i wysokowydajne zbożowe (J. Kruk, L. Przywara 1983, s.35; J.M. Matuszkiewicz 1993, s. 232-233).

Strefa E - nizinne zagłębienia w obrębie dolin, pokryte glebami pobagiennymi. Są to obszary obniżeni, pierwotnie bagien w obrębie doliny Wisłoka i Sanu (ryc. 36). Przypada na nie zaledwie 39 km² powierzchni, czyli około 3% interesującego nas tu terytorium. Roślinnością pierwotną były zabagnione łągi jesionowo-olszowe (W. Matuszkiewicz 1991, mapa 4) oraz roślinność bagienna - np. trzciny i oczerety (A. Medwecka-Kornaś 1972a, s. 93; B. Pawłowski, K. Zarzycki 1972, s. 323 n.). Dzisiaj są to tereny z glebami murszowymi i czarnymi ziemiami, powstałymi po naturalnym lub sztucznym (to jest wywołanym przez człowieka) obniżeniu pozio-

mu wody gruntowej (W. Dzieciolowski 1985, s. 190-192; Z. Prusinkiewicz, R. Bednarek 1991, s. 395 n.). Powstały one już w neoholocenie (A. Kowalkowski 1991, s. 135), należą więc obok osadów rzecznych teras H1 i H2 do najmłodszych na omawianym terenie, a jednocześnie do lepszych według skali bonitacyjnej (W. Dzieciolowski 1985, s. 191-192, 201-202). Wykorzystanie tych obszarów nie jest jasne. Z jednej strony oczywisty jest fakt nikłego znaczenia bagien, z drugiej zaś zwraca się uwagę na wysoką produktywność masy roślinnej i to o wyższej wartości odżywczej niż się powszechnie uważa (B. Pawłowski, K. Zarzycki 1972, s. 325). Dlatego mówi się o możliwości wykorzystywania ich jako ekstensywnych pastwisk (J. Kruk, L. Przywara 1983, s. 31-35; J.M. Matuszkiewicz 1993, s. 232-233, tabela 42). W tym kontekście nie może dziwić występowanie tu stanowisk grupy tarnobrzeskiej (ryc. 36), świadczące o dość wczesnym (subborealnym) opanowaniu niektórych terenów pobagiennych.

Wykształcenie się, rozwój i zanik osadnictwa tarnobrzeskiego przypadają na najmłodszą część okresu subborealnego (SB2) i starszą część okresu subatlantyckiego (SA1) neoholocenu (L. Starkel 1977, s. 90). Granica między nimi nie jest niestety precyzyjnie ustalona, wykazując znaczne rozbieżności regionalne, jak też wynikające z postępu badań (por. J. Fabijanowski 1965, s. 15 - 1000 p.n.e.). Najczęściej wymienia się jednak datę 2800 BP (L. Starkel 1977, s. 90) lub okres nieco młodszy (L. Starkel 1983, s. 28). Byłoby to więc czasy około 700 roku p.n.e. lub trochę później (A. Mierziński 1994, s. 34) czyli przełom V okresu epoki brązu i początku okresu halsztackiego. Synchronizacja ustaleń przyrodniczych z chronologią archeologiczną nie jest jednak tak prosta, stąd spotykamy w literaturze i odmienne ustalenia - np. przełom okresu halsztackiego C i D (K. Jażdżewski 1981, s. 384). Sytuację komplikuje dodatkowo istnienie w końcowej fazie subborealnej wyraźnej chłodniejszej i bardziej wilgotnej oscylacji, zbliżonej warunkami do subatlantyku (L. Starkel 1977, s. 182), stwierdzanej także w kontekstach archeologicznych (A. Mierziński 1994, s. 35).

Okres subborealny określany jest jako ciepły i względnie suchy, ale na ogół wilgotniejszy od dzisiejszego. Dokonała się wówczas przebudowa struktury szaty roślinnej, która stała się podobna do współczesnej (M. Ralska-Jasiewiczowa 1991, s. 119 n.). Nie bez znaczenia był tu udział i wpływ gospodarki człowieka. Okres subatlantycki cechuje natomiast ochłodzenie i zwilgotnienie (por. J. Lilpop 1957, s. 272; J. Fabijanowski 1965, s. 15-16; L. Starkel 1977, s. 90 n.; 1983, s. 27; M. Ralska-Jasiewiczowa, L. Starkel 1991, s. 182). Szczególne znaczenie miał wzrost ilości opadów, a w konsekwencji pogłębienie koryt rzecznych, podniesienie poziomu wód i degradacja gleb (M. Ralska-Jasiewiczowa 1991, s. 126). Na terenie Kotliny Sandomierskiej zaznacza się wówczas ekspansja lasów jodłowo-bukowych oraz grabu i dębu, kosztem ustępujących lipy i wiązu (J. Fabijanowski 1965, s. 16). Schyłek subborealny i początki okresu subatlantyckiego to także maksymalizacja procesów odkładania się torfów, na których w okresach ciepło-suchych uaktywniały się procesy murszenia i powstawania próchnic (A. Kowalkowski 1988, s. 68).

Takie zgeneralizowane ujęcia niestety nie mogą stanowić tła dla rozważań osadniczych, zwłaszcza w ujęciu dynamicznym. Do interesujących konkluzji doszedł ostatnio A. Mierzwiński (1994, s. 37 n.), niezwykle skrupulatnie zestawiając wszelkie dane przyrodnicze. Wynika z nich jasno istnienie mniejszych (węższych chronologicznie) wahań klimatycznych w obrębie okresów subborealnego i subatlantyckiego. Tak okresy 1500-1300 p.n.e. i 800-400 p.n.e. cechować ma oceanizacja klimatu (wilgotność i temperatura), natomiast czasy 1300-800 p.n.e. i 400-300 p.n.e. kontynentalizacja (mniej wilgoci, ciepłej). Oscylacja chłodna 800-400 p.n.e. rozbijana bywa na dwa okresy bardziej suche (około 800 i 600-400 p.n.e.) i dwa bardziej wilgotne i chłodniejsze (800-600 i około 400 p.n.e.). Te generalne ujęcia wymagają oczywiście lokalnych weryfikacji, które z braku określonych danych przyrodniczych trudno jest w tej chwili przeprowadzić. Szczególne znaczenie miałyby tu gruntowne badania archeologiczno-przyrodnicze stanowisk położonych na holocenijskich madach, co należy zgłosić jako jeden z postulatów badawczych.

3. 2. PRÓBNA ANALIZA MIKROREGIONALNA

Pierwszym etapem analizy osadniczej będzie prześledzenie podstawowych struktur terytorialnych, jakimi były mikroregiony. Z oczywistych względów nie sposób omawiać wszystkich możliwych do wydzielenia takich właśnie jednostek. Nie pozwalają na to także źródła, które znamy ciągle jeszcze zbyt wrywkowo. Dlatego wydaje się, że najlepszym przykładem analizy mikroregionalnej będzie prześledzenie stosunków osadniczych panujących w rejonie dzisiejszego Chodaczowa i Grodziska Dolnego, skąd znamy aż 3 cmentarzyska badane wykopaliskowo i opracowane (por. wstęp). Niejako tłem dla nich są inne stanowiska położone w bezpośrednim sąsiedztwie, a znane jedynie z badań powierzchniowych.

Wydzielenie odpowiednich struktur mikroregionalnych, w ramach których funkcjonowały cmentarzyska jest trudne z co najmniej dwóch powodów. Pierwszy z nich to niemożność dokładnego wydatowania innych stanowisk, położonych w ich pobliżu. Drugi, to występująca zawsze wątpliwość, czy znamy obecnie wszystkie stanowiska, czy też pewna ich część jest nadal nieodkryta. O ile wątpliwość pierwsza mogłaby być rozstrzygnięta przez odpowiednie badania wykopaliskowe, o tyle druga jest niejako wpisana w definicję archeologii (prahistorii). Z tych to względów „przyporządkowywanie” cmentarzyskom odpowiednich stanowisk „osadniczych” odbywać się musi w pewien sposób intuicyjnie. Jedynym kryterium, dającym się zastosować, jest zasada najbliższego sąsiedztwa.

Założyć można, że nekropoli w Chodaczowie „odpowiadają” 3 inne stanowiska (ryc. 35) - Chodaczów 3 (na mapie nr 39), 5 (40) oraz Gniewczyna Łańcucka 10 (81). Na stanowiskach tych znaleziono bardzo małą ilość materiałów, co może wskazywać na ich znaczny stopień zniszczenia, albo na charakter i czas użytkowania. Fragmenty naczyń ze stanowiska 5 w Chodaczowie wskazują na datowanie w obrębie fazy III grupy tarnobrzeskiej (dziurki pod krawędzią), a więc punkt ten może odpowiadać schyłkowi nekropoli na stanowi-

sku 2. W tym kontekście interesująco rysuje się kwestia stanowiska nr 3, gdzie stwierdzono zarówno materiały kultury trzcinieckiej, jak i grupy tarnobrzeskiej. Jest bardzo prawdopodobne, że najstarszemu etapowi użytkowania cmentarzyska chodaczowskiego, mogła odpowiadać „trzciniecka” osada. Stanowisko nr 3 jest dość rozległe i z pewnością nie jednokulturowe. Z badań sondażowych (S. Czopek 1992a, s. 167-168) wynika dominacja materiałów kultury trzcinieckiej. Nie wiadomo jednak, czy można to odnosić do całego stanowiska, czy tylko do niewielkiej części objętej badaniami.

Jak stwierdzono wcześniej, nekropola w Chodaczowie była użytkowana przez jedną „rodzinę”, z pewnością zamieszkujejącą w 1 osadzie. Jest to więc najprostszy z możliwych układów teoretycznych, w którym jednemu cmentarzysku odpowiada jedna osada. Wobec dość długiego czasu użytkowania nekropoli (fazy I-III) należy wykluczyć użytkowanie jednej osady, położonej w tym samym miejscu. Stąd tylko krok do sugestii, że stanowiska położone wokół cmentarzyska, to efekt przenoszenia osady. W naszym przypadku miało to miejsce co najmniej dwa razy (3 osady), przy czym sugerowany kierunek to od stan. 3, do najdalej położonego nr 10 w Gniewczynie i „powrót” w pobliże cmentarzyska - stan. 5 w Chodaczowie. Jak wiadomo, zmiany miejsca lokalizacji osad (ich przenoszenie) były spowodowane koniecznością pozyskiwania nowych terenów dla działalności rolniczej na skutek wyjalawiania się pól. Częstotliwość tych zmian była znaczna, a liczba 3 punktów osadniczych, wiążących się z cmentarzyskiem w Chodaczowie nie odpowiada chyba stanowi faktycznemu. Należy się bowiem liczyć z co najmniej kilkoma takimi punktami w ciągu długiego okresu użytkowania nekropoli.

Stosując podobną zasadę cmentarzysku w Grodzisku Dolnym (stan. 1) można przyporządkować następujące punkty osadnicze (ryc. 35): Grodzisko Dolne, stan. 21 (102 na mapie) 25 (104), 26 (105), 27 (106) i 30 (107). Poza stanowiskiem nr 30, będącym rozległą osadą, pozostałe to jedynie niewielkie punkty osadnicze o znikomej ilości materiału „tarnobrzeskiego” na powierzchni. Część z nich to stanowiska wielokulturowe. Może więc zachodzić obawa zniszczenia materiałów tarnobrzeskich przez późniejsze osadnictwo, głównie kultury przeworskiej i wczesnosłowiańskiej (por. J. Podgórska-Czopek 1991b - osada z tego czasu położona jest w bezpośrednim sąsiedztwie stanowiska nr 1, to jest cmentarzyska). Elementy datujące znamy jedynie ze stanowiska 26 (105), a są to fragmenty naczyń, które należy wiązać z III fazą grupy tarnobrzeskiej, a więc jest wielce prawdopodobne, że stanowisko to należy raczej wiązać z drugim cmentarzyskiem (K. Moskwa 1962), datowanym właśnie na wczesną epokę żelaza. Z tą nekropolą łączą się zapewne dwa inne punkty - Grodzisko Dolne 17 (101) i 24 (103), położone najbliżej. Nie jest jasny powód założenia drugiego cmentarzyska w Grodzisku w II/III fazie. Nie potrafimy powiedzieć, czy był to efekt rozwoju ludnościowo-osadniczego tej samej grupy, która użytkowała cmentarzysko określane dziś jako stanowisko nr 1, czy też przybycie nowej grupy osadników. Wniosek utrudnia fakt nieprzebadania całościowego tego stanowiska i nieprecyzyjna górna granica jego użytkowania. Nie

można także wykluczyć trudnych do stwierdzenia przyczyn wierzeniowo-symbolicznych, dla których założono nową nekropole. Cmentarzysko ze stan. 2 można uznać za kontynuację nekropoli wcześniej użytkowanej - stan. 1. Świadczą o tym „uzupełniające” się materiały i chronologia oraz zbliżony charakter organizacji terytorialno- społecznej (por. niżej). Nie jest znany mechanizm zmiany miejsca grzebania zmarłych. Wydaje się, że względy ekologiczno-przyrodnicze nie były tu istotne (por. niżej). Jest to tym bardziej dziwne, że inne cmentarzyska położone w pobliżu (Chodaczów, Manasterz, Paluchy) były prawdopodobnie użytkowane bez przerwy przez cały czas rozwoju grupy tarnobrzeskiej. Dlatego nie można mówić o jednej, generalnej przyczynie wierzeniowej. Jedynym wytłumaczeniem może być fakt, iż kontynuacja nekropoli na stan. 1 w kierunku północnym napotkała istotną barierę w postaci dość wysokiej wydmy (dziś zalesionej, przez co doskonale czytelnej). Wzięcie jej pod uwagę, jako miejsca grzebania zmarłych diametralnie zmieniło ukształtowanie całego cmentarzyska, czego w zasadzie się nie spotyka na nekropolach grupy tarnobrzeskiej. Są one lokowane przeważnie na jednej formie geomorfologicznej, najczęściej płaskim wyniesieniu. Ewentualne grzebanie zmarłych na wysokiej wydmie od samego początku stawiało ich niejako w pozycji uprzywilejowanej w stosunku do grobów wcześniejszych. Taka zmiana nie mieściła się najprawdopodobniej w i tak dość luźnym schemacie obrządku pogrzebowego tej ludności. Tu więc leży najprawdopodobniej przyczyna przeniesienia cmentarzyska w nowe miejsce.

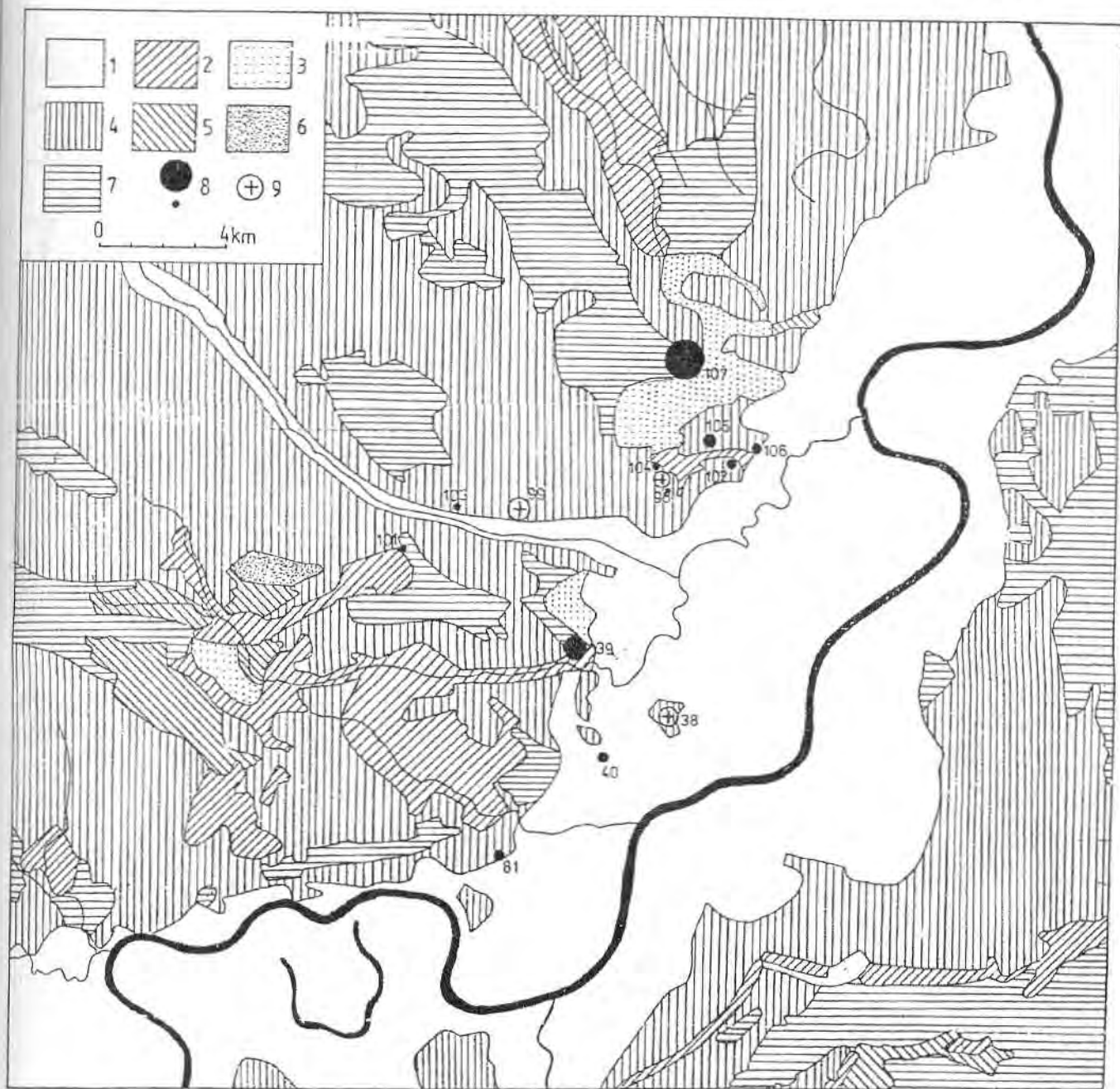
Według dzisiejszego stanu wiedzy należy przyjąć, że cmentarzyska w Grodzisku Dolnym i Chodaczowie, stanowiły elementy jednej struktury osadniczej (społeczno-ekonomicznej). Wyraźne oddzielenie tego skupiska od kolejnych zgrupowań (ryc. 35) - w rejonie Bud Łańcuckich, Chalupek Dębiańskich-Dębna i Tryńczy, każe doszukiwać się w nim grupy lokalnej (J. Bednarski 1987, s. 150 n.), jako zbiorowości rodzin zlokalizowanych terytorialnie, zamieszkujących w tej samej strefie od początku do końca rozwoju grupy tarnobrzeskiej. Stałymi elementami systemu osadniczego były cmentarzyska użytkowane przez cały czas (Chodaczów) lub uzupełniające się (Grodzisko Dolne, stan. 1 i 2). Zmienność lokalizacyjna musiała dotyczyć osad. Przykład Chodaczowa każe brać pod uwagę także i taki model, w którym osada odpowiada małej grupie (rodzinie, czy precyzyjniej - grupie domowej - por. S. Szykiewicz 1987, s. 143 n.), użytkującej określoną część dużej nekropoli (por. analiza przestrzenna cmentarzyska w Grodzisku).

Podobne mikrostruktury można wydzielić w bezpośrednim sąsiedztwie skupiska chodaczowsko-grodziskiego. Są to np. rejon Bud Łańcuckich ze znanym cmentarzyskiem i co najmniej kilkoma, w tym bardzo rozległymi, osadami, czy dalej położony rejon Wierzawic, Leżajska, Kuryłówek i Sarzyny. Ich cechą jest pewna, aczkolwiek słabo czytelna, izolacja przestrzenna. Są to mniejsze lub większe obszary o wyraźnie rozrzedzonym osadnictwie lub w ogóle pozbawione stanowisk (ryc. 35-36). Stanowią one mniej intensywnie wykorzystywane obszary położone na pograniczu stref mikroregionalnych. Na analizowanym tu przykładzie można pokusić się

o szacunkowe wyliczenie wielkości strefy i jej zaludnienia. Z przedstawionych dalej (rozdział 4.1) wyliczeń jasno wynika, że wielkość grupy w skupisku chodaczowsko-grodziskim wynosiła 25-35 osób. Z oczywistych powodów (a dalej przytoczonych) liczbę tę należy uznać za minimalną. W rzeczywistości mogła być ona nieco wyższa. Natomiast wielkość strefy osadniczej to około 25-35 km² w pasie około 6 km nad Wisłokiem. Daje to przeciętną wielkość 0,95 osoby na km², przy wahaniach w przedziale 0,7-1,2. Wielkość wyliczonego terytorium mieści się w granicach przyjętych dla mikroregionów (S. Kurnatowski 1973, s. 18 - 20-30 km²; J. Rydzewski 1986, s. 181).

W analizowanym materiale mamy możliwość wydzielenia jeszcze mniejszych jednostek. Jest wielce prawdopodobne, iż obowiązujący wówczas model osadnictwa to kilka małych osad, użytkowanych przez grupy domowe. Byłby to więc system rotacyjny (J. Piątek, L. Czerniak 1988, s. 134 ryc. 5), przy czym w określonym czasie funkcjonowałyby tylko jedna osada użytkowana przez jedną grupę. Elementem stałym jest jedno cmentarzysko. Przykładem idealnym jest Chodaczów. Nieco inny model mógł obowiązywać w Grodzisku, gdzie cmentarzysko było użytkowane przez dłuższy czas przez kilka grup. Jest to zapewne modyfikacja systemu rotacyjnego, w którym cmentarzysku odpowiada w jednym czasie kilka małych osad. W takich przypadkach osadzie i jednej grupie odpowiadałby obszar około 6 km² (por. J. Michalski 1991, s. 49 - 7 km²). Jak zobaczymy dalej, wielkość taka jest możliwa do wyliczenia i w analizie makroregionalnej. Być może jest to potwierdzenie obserwowanych na innych terenach małych zgrupowań stanowisk, określanych też jako mikroregiony (małe - por. J. Rydzewski 1983, s. 218; 1986, s. 181; S. Kurnatowski 1992, s. 22 - mikroregion - 5-6-30 km²).

Weryfikacją takiego modelu i wielkości strefy działalności gospodarczej może być próba oszacowania możliwości produkcyjnych środowiska. Ze strefy 25-35 km² w mikroregionie chodaczowsko-grodziskim jedynie 8-9 przypada na strefę siedliskową A, najbardziej istotną z rolniczego punktu widzenia. Załóżmy więc, że właśnie ten obszar był szczególnie intensywnie wykorzystywany i dodajmy do tego około 6 km² w strefie B, najb. iźszej osadom. Daje to w sumie 15 km kwadratowych, przy czym wielkość ta jest raczej maksymalna. Jeżeli przyjąć roczną normę zapotrzebowania na ziarno w granicach 300 kg na osobę (J. Rydzewski 1982, s. 326 n.; pozostałe założenia wyliczeń również wg tego autora), to dla grupy 30-35 osobowej cała wielkość potrzebnego ziarna będzie się wahała w granicach 9000-10.500 kg. Przeprowadzając dalsze szacunki na podstawie wielkości plonów - 375 kg pszenicy lub 250 kg prosa z 1 ha, otrzymamy konieczną powierzchnię upraw 28-42 ha, czyli średnio 35 ha, tj. około 1 ha na osobnika społeczności, co wydaje się wartością znacznie zawyżoną. E. Neustupny (1986, s. 228) dopuszcza możliwość uprawy nawet 1 ha na rodzinę, a więc znacznie mniej niż przyjęte tu szacunki. Ograniczając strefę intensywnej uprawy jedynie do 8 km², to samo zapotrzebowanie na zboże, przy zastosowaniu systemu przemiennie-odłogowego i 6-letniego okresu użytkowania gruntów, dawałoby możliwość rocznej uprawy aż 200 ha. Możliwości produktywno-

Ryc. 39. Główne typy gleb w mikroregionie Chodaczów - Grodzisko Dolne

Oznaczenia: 1 - mady, 2 - czarne ziemie, 3 - gleby torfowe, 4 - gleby brunatne, 5 - gleby murszowe, 6 - gleby glejowe, 7 - bielice i pseudobielice, 8 - osady i punkty osadnicze grupy tamobrzeskiej, 9 - cmentarzyska grupy tamobrzeskiej, wykonano na podstawie mapy glebowo-rolniczej w skali 1:25000

ści środowiska w strefie A były więc daleko większe niż minimum niezbędne dla mieszkającej tu grupy. Spełniony był zatem warunek istnienia populacji - „ilość materii i energii uzyskiwana ze środowiska i dająca się w danej grupie zużytkować” była wyższa niż suma potrzeb (M. Henneberg, J. Ostoją-Zagórski 1983, s. 393). Mikroregion chodaczowski-grodziski można uznać za swego rodzaju „mikroregion próbny”, dobrany celowo (J. Piontek, L. Czerniak 1988, s. 128-129) ze względu na wartość źródeł i ich rangę w skali całego regionu.

W ocenie przydatności terenów dla potrzeb rolnictwa największe znaczenie mają (D. Solowiej 1987, s. 44 n.): warunki glebowe, spadki i układy form rzeźby, określające inten-

sywność denudacji i stopień trudności uprawy ziemi. W pierwszym aspekcie źródłem do badań są mapy bonitacyjne lub mapy kompleksów przydatności rolnej. Właśnie te ostatnie będą miały zastosowanie w naszym przypadku (skala 1: 25000). W regionie chodaczowski-grodziskim wydzielono 7 typów gleb (ryc. 39): mady, czarne ziemie, gleby torfowe, brunatne, murszowe i glejowe oraz bielice. Inny sposób klasyfikacji gleb to określenie właśnie ich rolnej przydatności według skali punktowej (D. Solowiej 1987, s. 51), która jest uwzględniona na mapach glebowo-rolniczych. Dla omawianego mikroregionu wykreślono taką zgeneralizowaną mapę (ryc. 40), uwzględniającą podział na następujące kom-

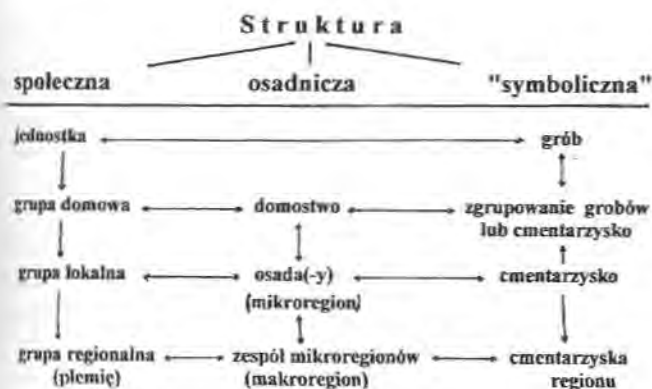
Ryc. 40. Kompleksy rolniczej przydatności gleh w mikroregionie Chodaczów - Grodzisko Dolne

Oznaczenia: 1 - kompleks pszennej, 2 - kompleks pszenno-żytni, 3 - kompleks żytni, 4 - kompleks zbożowo-pastewny, 5 - kompleksy trwałych użytków zielonych, 6 - osady i punkty osadnicze grupy tarnobrzeskiej, 7 - cmentarzyska grupy tarnobrzeskiej; wykonano na podstawie mapy glebowo-rolniczej w skali 1:25000

pleksy glebowe (rolniczej przydatności): 1 - kompleks pszennej bardzo dobry i dobry (1 i 2 w stosowanej skali 14 punktowej), 2 - kompleks pszennej wadliwej i pszenno-żytni (3-4), 3 - kompleks żytni (5-7), 4 - kompleks zbożowo-pastewny (8-9) oraz 5 - kompleks trwałych użytków zielonych. Stanowiska archeologiczne grupy tarnobrzeskiej zlokalizowane są w pobliżu kompleksów o bardzo dobrych warunkach uprawnych - szerokie doliny z madami. Występująca tu nikła erozja (tereny płaskie) i brak zasadniczych różnic w wysokościach względnych, wskazuje na niski stopień trudności upraw (D. Solowiej 1987, s. 46). Tak więc analiza tego typu potwierdza,

iż u podstaw decyzji osadniczych leżały względy przydatności rolniczej. Obecność w pobliżu trwałych użytków zielonych może wskazywać na znaczącą rolę równoległe stosowanej hodowli.

Konieczne jest jednak wyjaśnienie braku osadnictwa na potencjalnie dobrych glebach (1-2) w północno-zachodniej części analizowanego obszaru (ryc. 39-40). Decydujące znaczenie miał tu stopień trudności upraw i znaczna erozja (intensywna denudacja), cechujące lessopodobne pokrywy wschodniej części Płaskowyżu Kolbuszowskiego. Natomiast brak śladów osadnictwa na prawym brzegu Wisłoka (niejako na

Ryc. 41. Schemat współzależności między elementami struktury osadniczej, społecznej i „symbolicznej”

Tabela VIII. Zestawienie ilości, procentowego udziału i gęstości stanowisk grupy tarnobrzeskiej i kultury trzcinieckiej w poszczególnych strefach siedliskowych

Strefa	wielkość strefy (km ²)	grupa tarnobrzeska			kultura trzciniecka		
		ilość stan.	%	stan./km ²	ilość stan.	%	stan./km ²
A	240	80	17,6	0,33	8	11,1	0,03
B	335	314	69,2	0,93	53	73,6	0,16
C	385	16	3,5	0,04	5	6,95	0,01
D	49	31	6,8	0,63	5	6,95	0,1
E	39	13	2,9	0,33	1	1,4	0,02
Razem	1048	454	100,0	0,43	72	100,0	0,07

„przedłużeniu” mikroregionu chodaczowsko-grodziskiego) jest spowodowany gorszymi warunkami uprawowymi - zbyt mało terenów pierwszej grupy, a przewaga kompleksu „żytniego”.

Po porównaniu dwóch map (ryc. 39-40) z gatunkami gleb i kompleksami przydatności rolniczej, wynika jednoznacznie, że się one uzupełniają, tłumacząc np. zaszeregowanie danego terenu do odpowiedniego kompleksu. Dlatego też prawidłowa (tj. obiektywnie kompletna) analiza osadnicza powinna obejmować obydwa aspekty. Same określenia typów i gatunków gleb wydają się niewystarczające, zwłaszcza iż nader często bierze się pod uwagę mało dokładne skale, najczęściej 1:300 000. W świetle naszych rozważań wynika wręcz zupełna nieprzydatność tego typu skartowań dla dokładnych studiów mikroregionalnych. Wystarczy bowiem porównać takie mapy z dostępnymi mapami glebowo-rolniczymi w skali 1:25 000, by przekonać się jak olbrzymie są tam uproszczenia i wysoki stopień generalizacji.

Z dotychczasowych rozważań wynika, że w analizowanym mikroregionie mamy stwierdzoną następującą zależność: jednostka - grupa domowa - grupa lokalna. Jej archeologicznym odpowiednikiem są w przypadku cmentarzysk: grób - zgrupowanie grobów (część cmentarzyska lub małe, „jednorodzinne” cmentarzysko) - cmentarzysko (cmentarzyska); a w przypadku osad: domostwo (gospodarstwo) - osada - sieć osadnicza mikroregionu. Jak łatwo zauważyć (ryc. 41) anali-

za cmentarzysk przenosi nas w cały zaobserwowany wymiar - od jednostki po grupę lokalną. Nie można tego powiedzieć o osadach i typowej analizie osadniczej, która jak gdyby zaczyna się o jeden etap później, to jest od osady (lub jej części), odpowiadającej zespołowi jednostek, najczęściej utożsamianych z rodziną. Jednocześnie ten rodzaj analizy idzie nieco dalej, kontynuując w przestrzeni wnioski z badań cmentarzysk. O tych dwóch, wydzielających się „poziomach” wnioskowania, należy pamiętać przeprowadzając analizy osad i cmentarzysk. Widać stąd jasno, że tylko połączenie tych kategorii wnioskowania może przynieść w miarę pełną charakterystykę mikroregionów, co w niniejszej pracy starano się zastosować. Zależność między strukturą społeczną a osadniczą i sferą kultury symbolicznej (duchowej) egzemplifikowanej przez groby i obrządek pogrzebowy dobrze ilustruje schemat z rysunku na ryc. 41.

Regionalne analizy osadnicze można zatem prowadzić na 3 poziomach, odpowiadających grupie domowej, lokalnej i regionalnej. Dwa pierwsze przeanalizowano powyżej, natomiast charakterystyka grupy regionalnej w rozumieniu zespołu grup lokalnych zostanie przedstawiona w podrozdziale następnym.

3. 3. OSADNICTWO - ANALIZA MEZO- I MAKROREGIONALNA

W przyjętych granicach opracowania zewidencjonowano 454 stanowiska archeologiczne grupy tarnobrzeskiej (ryc. 35 i aneks 9.1). Już zestawienie tej liczby z ilością stanowisk uwzględnionych w monografii K. Moskwy (1976, mapa 1) - 59 (a są w tym stanowiska nie zlokalizowane w terenie, a więc nie uwzględnione w naszym zestawieniu) - daje obraz postępu źródłowego w badaniach nad osadnictwem. Prawie ośmiokrotny wzrost liczby stanowisk jest wynikiem prowadzenia systematycznych badań powierzchniowych, realizowanych metodą Archeologicznego Zdjęcia Polski. W określaniu przynależności kulturowej poszczególnych materiałów bazowano na obserwacjach własnych. Cały materiał został bowiem skrupulatnie przejrzany i zweryfikowany, stąd pełna odpowiedzialność autora za umieszczenie stanowisk tarnobrzeskich na prezentowanej mapie i w zestawieniu (por. aneks). Liczba stanowisk jest raczej minimalna, bowiem wszelkie wątpliwości rozstrzygano na korzyść innych możliwości datowania drobnego materiału ceramicznego. Dotyczy to określeń zarówno przynależności kulturowej, jak i dokładnej chronologizacji w ramach stosowanych podziałów periodyzacyjnych. Wynikać mogą z tego rozbieżności między niniejszą publikacją, a dokumentacją AZP.

Pomijanie tego rodzaju źródeł (por. np. A. Mierzwiński 1994) nie wydaje się słuszne, zawęży bowiem pole obserwacji. Co prawda łatwiej jest analizować stanowiska o dużej ilości materiałów (głównie badanych sondażowo i wykopaliskowo), ale nie można nie brać pod uwagę rzeczywistych podstaw źródłowych, to jest nowo odkrywanych stanowisk.

Już pobieżny przegląd mapy stanowisk grupy tarnobrzeskiej nad środkowym Sanem i Wisłokiem (ryc. 35) pozwala

stwierdzić szczególną preferencję właśnie dużych dolin tych rzek. Uderza prawie całkowity brak stanowisk na Płaskowyżu Kolbuszowskim i Tarnogrodzkim. Natomiast w dolinach, szczególnie preferowanie krawędzi teras zalewowych i nadzalewowych lub krawędzi mniejszych dolin. Interesujące obserwacje daje rozmieszczenie stanowisk w stosunku do wydzielonych w poprzednim podrozdziale stref krajobrazowo-siedliskowych (ryc. 36). Zestawienie ilościowe i procentowe zawiera tabela VIII. Dla porównania uwzględniono w niej także kulturę trzciniecką, której stanowiska wyselekcjonowano według takich samych kryteriów jak obiekty grupy tarnobrzeskiej (por. mapa na ryc. 42 i aneks 9.2).

Zaobserwowane tutaj różnice jeszcze wyraźniej się zaznaczają, z wyraźną dominacją strefy B. Ilościowe i procentowe zestawienie stanowisk nie mówi nic o gęstości osadnictwa, czyli jakościowym wykorzystywaniu poszczególnych stref. Dla zilustrowania tej właściwości wyliczono wskaźnik ilości stanowisk przypadających na 1 km². Uwzględniono tu wyliczenia najprostszego wskaźnika intensywności miary koncentracji (B. Kostrubiec 1972, s. 12), to jest ilorazu liczby stanowisk i powierzchni. W tym ujęciu zdecydowanie wydziela się strefa C (wysoczyzny piaszczysto-gliniaste), jako najsłabiej zasiedlona. Najwyższy wskaźnik występuje w strefie B, a w dalszej kolejności A i E (ryc. 36). Ważnym stwierdzeniem jest obserwacja, iż podobnie analizowane osadnictwo kultury trzcinieckiej, wykazuje takie same prawidłowości, zarówno ilościowe, jak i jakościowe, przy ogólnie mniejszej wielkości. Są one najprawdopodobniej odzwierciedleniem także rzeczywistego stanu zaludnienia. Występują tu także mniejsze dysproporcje w zasiedleniu dolin (A + B) i wysoczyzn (C), bardzo istotne dla grupy tarnobrzeskiej. Pamiętać jednak należy o różnicach czasu trwania kultury trzcinieckiej i grupy tarnobrzeskiej. Odpowiedni wskaźnik, wyliczony zgodnie z sugestiami J. Michalskiego (1992, s. 80-81), wynosi dla kultury trzcinieckiej 0,2, a dla grupy tarnobrzeskiej 0,5. Ilustruje to ilościowy wzrost i generalnie silniejszą koncentrację osadniczą i większe zaludnienie.

Wyliczona wartość wskaźnika (stan./km²) odbiega dość znacznie od analogicznych wyliczeń dla innych terenów o podobnym osadnictwie (B. Kirschke 1992, s. 149-1.2 stan./km²), opartych na takich samych podstawach źródłowych, bo tylko takie można brać tu pod uwagę. Może to świadczyć o odmiennych stosunkach osadniczo-ludnościowych na obszarze grupy tarnobrzeskiej w porównaniu do innych prowincji kręgu łużyckiego (np. Śląska, Wielkopolski i Kujaw). W pracach operujących skromniejszymi źródłami (tj. nie uwzględniającymi lub wykorzystującymi wybiórczo badania AZP) podobne wskaźniki będą znacznie mniejsze (por. np. J. Michalski 1992, s. 89 - od 0,02 do 0,25).

Tak więc, obszar ekumeny „tarnobrzeskiej” ograniczał się w zasadzie do strefy dużych dolin i wysoczyzny lessowej, a ściślej jej strefy brzeżnej, bo taka jest tu analizowana. W dolinach Sanu i Wisłoka stanowiska grupują się na granicach strefy B i A, stąd należy wysnuć wniosek o szczególnych preferencjach osadniczych pogranicza żyznych mąd na terasie zalewowej i nieco gorszych gleb na terasie nadzalewowej (strefa B, częste wydmy). Układ taki jest w pełni zrozumiały,

jeżeli weźmiemy pod uwagę ogół warunków środowiskowych. Pomocna w tym jest metoda zaproponowana przez T. Bartkowskiego (1986, s. 45 n., zwłaszcza 84-85). Można ją nazwać metodą skalania, a jej efektem jest waloryzacja geokompleksów. Do jej zalet należy niewątpliwie kompleksowość ocen. Na wstępie należy przyjąć niezbędne założenia, a więc, że oceniamy będziemy tereny pod względem przydatności w 3 kategoriach: agrotechnice (tzw. agrotechnika lekka), budownictwie i lokalnej bazie żywnościowej (możliwości produkcyjne stref). W każdej z dziedzin obowiązuje ta sama skala punktowa od 1 do 4, przy czym 1 (lub 0 w skrajnych przypadkach) to wartość najniższa, a 4 najwyższa. Końcowym efektem jest suma uzyskanych punktów obrazująca przydatność strefy dla osadnictwa. W naszym przypadku można mówić o następującej skali ocen:

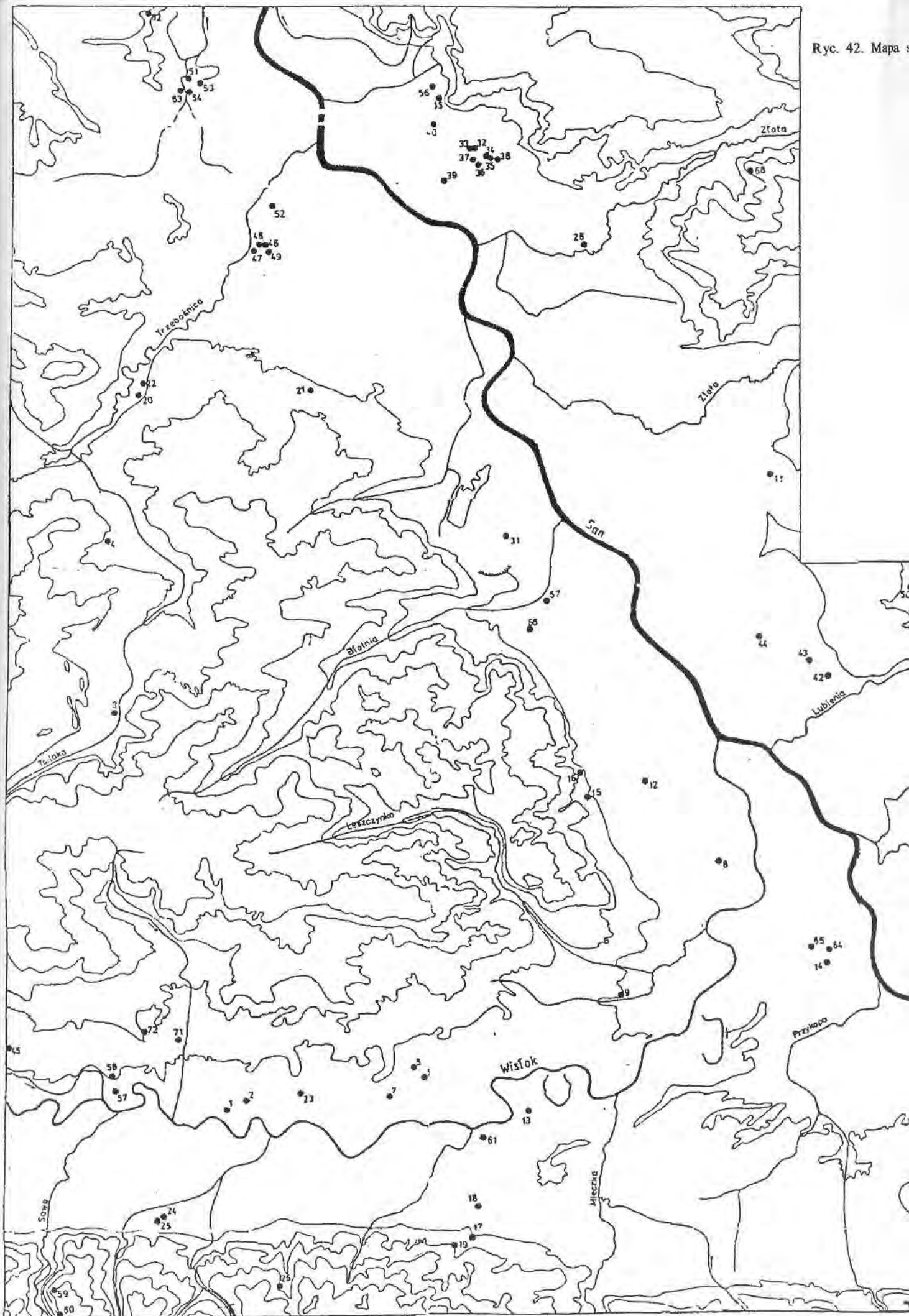
	(A) Agrotechnika	(B) Budownictwo	(Z) Baza żywnościowa	SUMA
strefa A	3	1	4	8
strefa B	3	4	1	8
strefa C	1	2	2	5
strefa D	4	3	2	9
strefa E	1	0	3	4

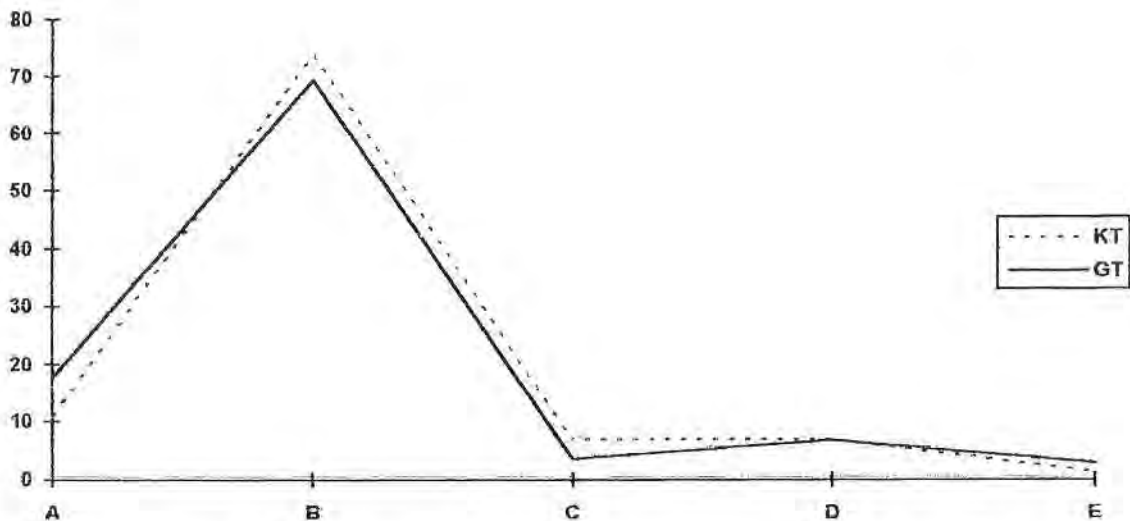
W przyjętej skali suma od 0 do 3 punktów określa tereny nieprzydatne dla osadnictwa, 4-5 słabo przydatne, 6-7 średnio przydatne, a powyżej 8 mocno przydatne. Zdecydowanie najwyższy wskaźnik dla stref A, B i D potwierdza wcześniejsze obserwacje i tłumaczy zaobserwowane dotychczas prawidłowości. Z powyższego zestawienia wynika także, że strefy A i B uzupełniają się nawzajem. Najwyższej wartości punktowej strefy B dla budownictwa odpowiada wartość najniższa w strefie A. Sytuacja odwrotna istnieje w zakresie możliwości produkcji żywności. Zwracając na to uwagę opracowania przyrodnicze, określając strefę A jako legitymującą się najwyższym wskaźnikiem wartości naturalnego potencjału produkcji pierwotnej (W. Matuszkiewicz 1991, mapa 5). Tą właśnie komplemetarnością stref A i B należy tłumaczyć szczególnie zagęszczenie osadnictwa grupy tarnobrzeskiej na ich pograniczu, gdzie strefa B doskonale nadawała się na lokalizację osad i cmentarzysk, a strefa A do prowadzenia wydajnej gospodarki rolnej. Potwierdza to rozmieszczenie potencjalnej roślinności naturalnej (J. Kruk, L. Przywara 1983, s. 35), wskazującej na możliwość prowadzenia intensywnej hodowli i uprawy roślin. W tym kontekście w dużej mierze podobny układ powtarza dziś lokalizacja wielu współczesnych (ale lokowanych w przeszłości historycznej) wsi. Nieprawdziwe jest zatem twierdzenie Z. Bukowskiego (1979b, s. 228), łączącego zagęszczenie osadnictwa grupy tarnobrzeskiej nad większymi ciekami z istniejącymi „przerwami w masywie leśnym”. Były one skutkiem akcji osadniczej, a nie przyczyną, wpływającą też na jej strukturę (por. J. Kruk 1973, s. 11 n.).

Podobną lokalizację stref osadniczych grupy tarnobrzeskiej ustalił J. Michalski (1991, s. 20 n.; 1992, s. 95-97). W ten sposób cała Polska południowo-wschodnia nie odbiegałaby od innych prowincji „łużyckich”, na których także stwierdza się preferencje dużych dolin, stref pograniczy glebowych, ale zawsze z udziałem gleb wilgotnych i żyznych (J. Ostojka-Za-

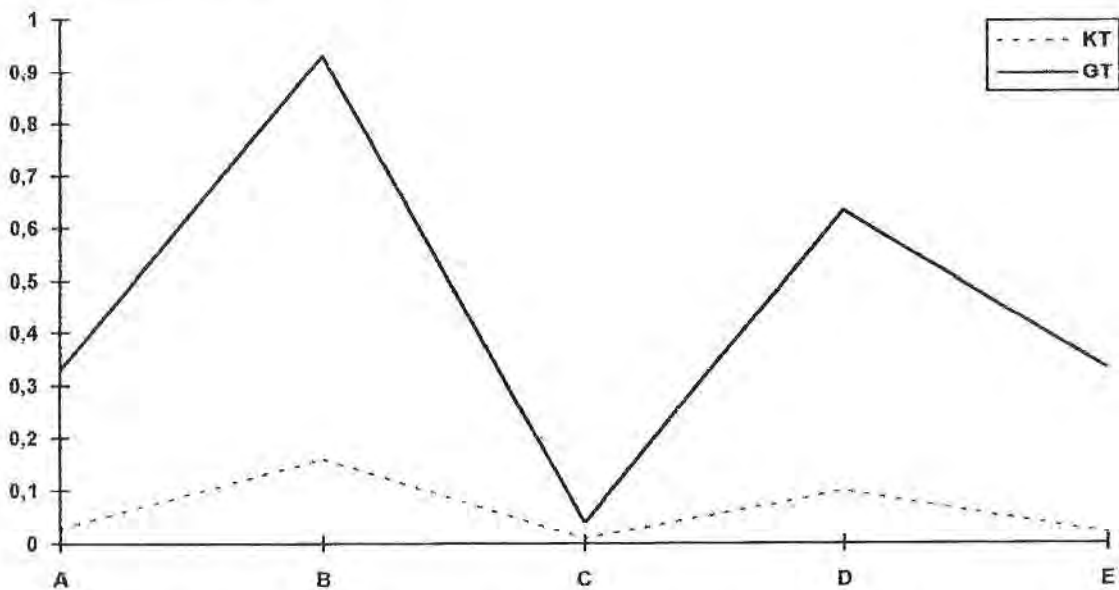
Ryc. 42. Mapa stanowisk kultury trzcinieckiej; numeracja wg zestawienia w aneksie 9.2.

Ryc. 43. Wykres preferencji siedliskowych grupy tarnobrzeskiej i kultury trzcinieckiej w regionie nadsańsko-wisłoczańskim (w %), A-E/ strefy siedliskowe (por. tekst)

Ryc. 44. Preferencje siedliskowe - ilość stanowisk na km² w poszczególnych strefach siedliskowych (A-E) grupy tarnobrzeskiej i kultury trzcinieckiej

górski 1982, s. 66 n., zwłaszcza 94-95; A. Mierzwinski 1992b, s. 30 n., J. Michalski 1991, s. 38).

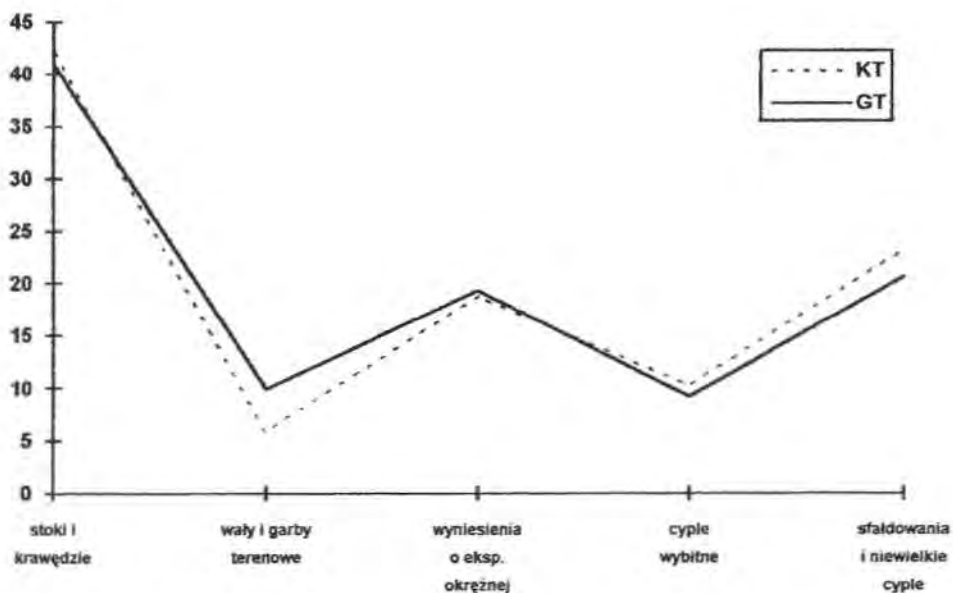
Materiał uzyskiwany w badaniach AZP daje podstawę do charakterystyki lokalizacji poszczególnych punktów osadniczych w zakresie ich położenia i ekspozycji. Odpowiednie dane zamieszczono w tabeli i na wykresach (tabela IX i ryc. 43-48). Dla porównania uwzględniono w nich analogiczne wyliczenia przeprowadzone dla stanowisk kultury trzcinieckiej.

Zarówno w tabeli, jak i wykresach widać uderzającą zbieżność cech osadnictwa grupy tarnobrzeskiej w stosunku do kultury trzcinieckiej, co w mniejszym stopniu potwierdzają jednak i inni autorzy (E. Kłosińska 1992, s. 152). Wypada jednak zwrócić uwagę i na odmienne poglądy, sugerujące związek osadnictwa „trzcinieckiego” (w przeciwieństwie do „lużyckiego”) raczej z małymi dolinami (J. Michalski 1992,

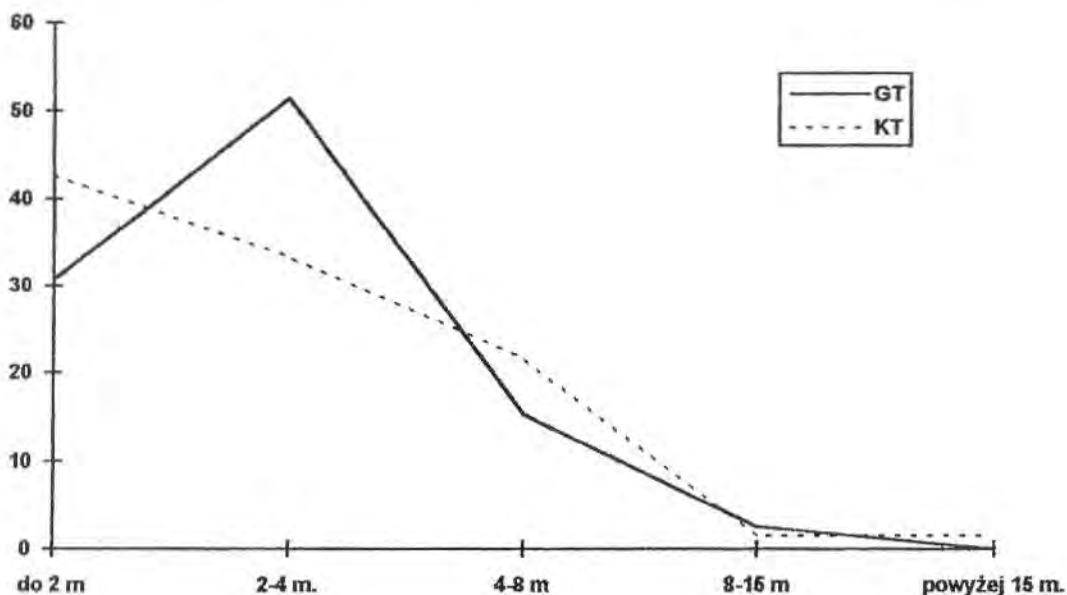
s. 50, mapa 8). Drugim wnioskiem może być stwierdzenie, że obydwie kultury preferowały dobrze nasłonecznione (ekspozycja „południowa”), niewielkie (do 4 m) wyniesienia, najczęściej położone na stokach lub krawędziach form geomorfologicznych, charakteryzujące się niewielkim stopniem (do 3%) ekspozycji. Trend ten nie zaznacza się jednak zdecydowaną dominacją. Dane osadnicze zdają się zatem przemawiać za możliwością uznania osadnictwa tarnobrzeskiego za bezpośrednią kontynuację nad Sanem i Wisłokiem wcześniejszej kultury trzcinieckiej. Podstawowe różnice zachodzą jednak w jego jakości (strukturze).

Pod względem funkcjonalnym wszystkie stanowiska grupy tarnobrzeskiej w analizowanym regionie można podzielić na następujące grupy:

- cmentarzyska, w większości badane wykopaliskowo, lub

Ryc. 45. Wykres (%) zajmowania określonych stref geomorfologicznych przez stanowiska grupy tarnobrzeskiej i kultury trzemieckiej (wg danych z tabeli IX)

Ryc. 46. Wykres wielkości ekspozycji stanowisk grupy tarnobrzeskiej i kultury trzemieckiej w % (wg danych z tabeli IX)

znane z przypadkowych odkryć:

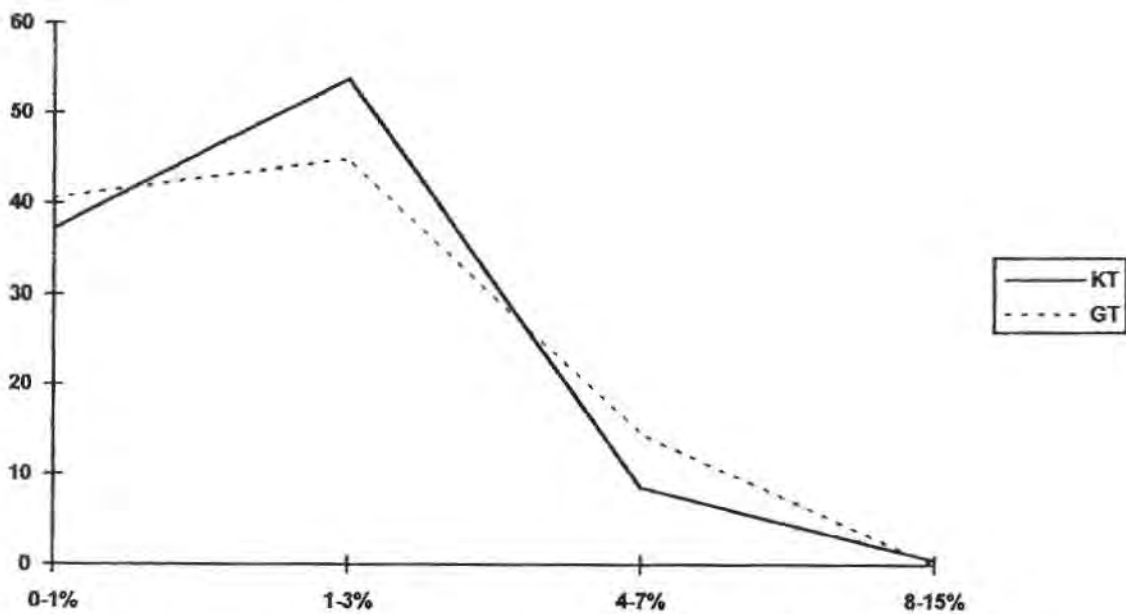
- osady pewne;
- osady domniemane;
- stanowiska o nieokreślonym charakterze;
- skarby i luźne znaleziska przedmiotów brązowych.

Poszczególne grupy scharakteryzowano już wcześniej, w rozdziale 2. Istotną jest obserwacja, iż spośród całej, długiej listy stanowisk tylko niektóre posiadają większy zasób informacji o swej chronologii lub funkcji. Cała reszta oczekuje dopiero na takie ustalenia w toku przyszłych badań.

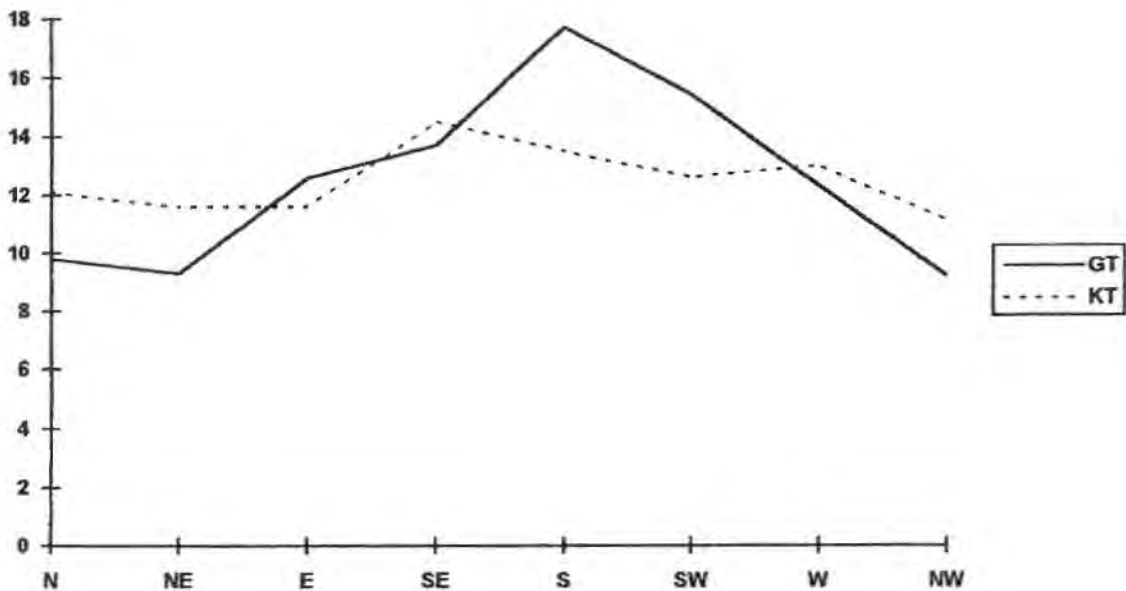
Próbując budować model (por. J. Rydzewski 1986, s. 171 n.; S. Kadrow 1995, s. 48-49) osadnictwa „tarnobrzeskiego” na analizowanym obszarze, dochodzimy do stwierdzenia, iż

w obrębie strefy dużych dolin (Sam i Wisłok) był on nieco inny niż na wysoczyźnie lessowej. Pojedyncze stanowiska położone w strefie C (wysoczyzny piaszczysto-gliniaste) nie dają podstaw do podobnego wnioskowania, a i tak w większości wiążą się one z odpowiednimi skupiskami osadniczymi strefy A-B.

W dolinach na strefę A - „demodolinną” (J. Kruk 1973, s. 82 n.) - przypada 17,6% wszystkich punktów osadniczych (por. tabele VIII-X). Występują tu zarówno duże osady (ryc. 35-36), jak też ślady krótkotrwałych pobytów. Znany stąd także 5 emmentarysk, z Chodaczowem i Manasterzem na czele, zlokalizowanych najczęściej na niewielkich, piaszczystych wyniesieniach w obrębie niższych partii doliny (holocenińska terasa zalewowa). Jest bardzo znaczące, iż tak położone sta-

Ryc. 47. Wykres stopnia ekspozycji (%) stanowisk grupy tarnobrzeskiej i kultury trzebieckiej (wg danych z tabeli IX)

Ryc. 48. Wykres kierunku ekspozycji stanowisk grupy tarnobrzeskiej i kultury trzebieckiej (wg danych z tabeli IX)

nowiska występują tylko w niektórych partiach dolin, nie mając charakteru ciągłego, analogicznego do występującego na terasie (terasach) wyższej. Można wskazać całe połacie doliny zalewowej pozbawione śladów osadnictwa grupy tarnobrzeskiej. Trudno tłumaczyć to stanem badań, bo ten jest porównywalny i jednolity na całym obszarze. Wydaje się więc, że jest to pewna cecha wynikająca z dostępności terenu w czasie zalewów powodziowych i zmian koryt rzecznych (zwłaszcza Sanu).

Na strefę B dolin przypada aż 69,2% wszystkich punktów osadniczych. Tutaj mieszczą się zarówno duże osady (szczególnie charakterystyczne właśnie dla tej strefy), jak i pozostałe cmentarzyska, w tym Grodzisko Dolne, oraz ślady

osadnicze. Dla nich wszystkich najbardziej typowe jest położenie krawędziowe brzeżne - 45,5%, a w dalszej kolejności krawędziowe głębsze - 20,9% oraz w głębi teras - 10,3% (tabela X). Tak więc im dalej od krawędzi terasy, tym ilość punktów osadniczych maleje. Podobnie zlokalizowane są stanowiska na krawędziach mniejszych dolin, co w naszym przypadku jest szczególnie dobrze czytelne nad Złotą i Lubaczówką (ryc. 35-36). Na wysoczyzynie przypada zaledwie 3,9% stanowisk zlokalizowanych w obrębie dolin (tabela VIII i X), z czego aż 2/3 wiąże się z jej strefą brzeżną, a więc stanowi niejako przedłużenie tendencji osadniczej w strefach A i B. Tylko nieliczne punkty można charakteryzować jako leżące na przestrzeniach wododziałowych wysoczyzn. Trudno co-

Tabela IX. Lokalizacja stanowisk grypy tarnobrzeskiej i kultury trzcinieckiej — dane do analiz osadniczych

Cecha	Grupa tarnobrzeska		Grupa trzciniecka	
	N	%	N	%
1. Stanowiska ogółem (analizowana seria)	454	100,0	72	100,0
2. Stanowiska nieekspozowane	18	4,0	3	4,2
Stanowiska ekspozowane	436	96,0	69	95,8
3. Forma terenu: stoki i krawędzie	179	41,0	29	42,0
wąły i garby terenowe	43	9,9	4	5,8
wyniesienie o eksp. okrężnej	84	19,3	13	18,8
cyple wybitne	40	9,2	7	10,2
sfałdowania i niewielkie cyple	90	20,6	16	23,2
Razem	436	100,0	69	100,0
4. Wielkość ekspozycji: do 2 m	134	30,7	29	42,0
2—4 m	224	51,4	23	33,3
4—8 m	67	15,4	15	21,7
8—15 m	11	2,5	1	1,5
powyżej 15 m	—	—	1	1,5
Razem	436	100,0	69	100,0
5. Stopień ekspozycji: 0—1%	162	37,2	28	40,6
1—3%	235	53,8	31	44,9
4—7%	37	8,5	10	14,5
8—15%	2	0,5	—	—
Razem	436	100,0	69	100,0
6. Kierunek ekspozycji: N	111	9,8	25	12,1
NE	105	9,3	24	11,6
E	143	12,6	24	11,6
SE	156	13,7	30	14,5
S	200	17,7	28	13,5
SW	174	15,4	26	12,6
W	139	12,3	27	13,0
NW	104	9,2	23	11,1
Razem	1132	100,0	207	100,0
7. Ekspozycja zgeneralizowana: „N”	320	19,2	72	23,2
„E”	403	24,2	78	25,2
„S”	530	31,7	84	27,1
„W”	417	24,9	76	24,5
Razem	1671	100,0	310	100,0

Tabela X. Charakterystyka położenia punktów osadniczych grupy tarnobrzeskiej

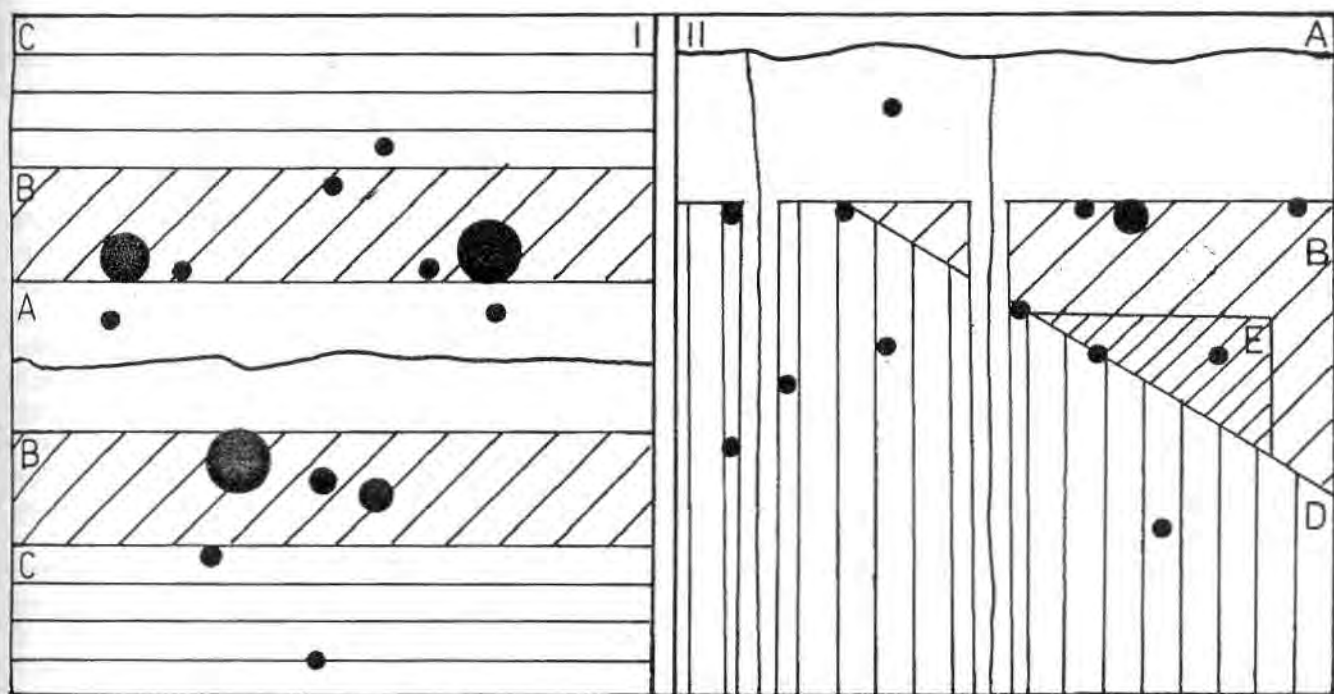
Typy położenia topograficznych punktów osadniczych grupy tarnobrzeskiej	Strefa wielkodolna		Strefa lessów	
	N	%	N	%
I. Wysoczyzna (strefa C, D): przestrzenie wododziałów	4	1,0	1	3,3
strefa brzeżna	12	2,9	—	—
II. Dolina (strefa B, D): krawędziowe brzeżne	186	45,4	20	64,5
krawędziowe głębsze	86	20,9	10	32,3
niekrawędziowe	42	10,3	—	—
III. Dno doliny (strefa A): denno-doline	80	19,5	—	—
Razem	410	100,0	31	100,0

kolwiek powiedzieć na temat charakteru tego osadnictwa, bowiem są to jedynie pojedyncze punkty z niewielką ilością ceramiki. Najbardziej prawdopodobne, aczkolwiek także dyskusyjne, jest uznanie ich za swego rodzaju osady (?) filjalne, lub punkty związane z określoną sferą działań gospodarczych mieszkańców strefy A/B.

Wnioskowanie na temat osadnictwa na wysoczyźnie lessowej jest w naszym przypadku ryzykowne, bowiem mamy tu jedynie jej północną krawędź. Z całą pewnością zaobserwowane prawidłowości nie są reprezentatywne dla całego Płaskowyżu Lessowego. Zwróćmy zatem uwagę jedynie na dominację położenia krawędziowych w obrębie małych dolin mniejszych cieków (np. Sawy) lub na samej krawędzi płata lessowego, na granicy ze strefą dolinną (ryc. 35-36). Jest to sytuacja analogiczna do stwierdzonej w obrębie lessowych wyżyn małopolskich (J. Rydzewski 1986, s. 151-153), gdzie również obserwujemy tendencję do zajmowania terenów przydolinnych. Głębsze partie wysoczyzny lessowej nie są objęte tak „gęstym” (intensywnym) osadnictwem grupy tarnobrzeskiej. Do wysnucia takiego wniosku upoważniają wyniki badań powierzchniowych, które prowadzone były także i tutaj.

Wspomniane modele osadnictwa (ryc. 49) w tych dwóch regionach oddają więc różnice ilościowe, jak i jakościowe. Z terenów lessowych nie znamy do tej pory dużych osad, tak charakterystycznych dla strefy A/B w wielkich dolinach, zwłaszcza w młodszej fazie istnienia grupy tarnobrzeskiej (por. niżej).

Z powyższych ustaleń i porównań, wynika, iż główną strefą aktywności gospodarczej była terasa pokryta madami, na której zlokalizowane były najprawdopodobniej pola uprawne. Strefa B, mniej korzystna (lub w skrajnych przypadkach zupełnie nieprzydatna) do prowadzenia gospodarki rolnej, świetnie spełniała rolę doskonałych miejsc lokalizacji osad i cmentarzysk (suche, nasłonecznione i przewiewne wyniesienia, w tym wydmy - por. M. Gedl 1989b, s. 655). Można tu było prowadzić także uprawę niektórych roślin oraz hodować zwierzęta, ale produktywność tej strefy była dużo niższa.

Ryc. 49. Modele funkcjonowania osadnictwa w strefie wielkopolimnej (San i Wisłok) - I oraz w strefie krawędzi lessowej - II; A-E - strefy siedliskowe (por. tekst)

Z wypasem stad należy się też liczyć w strefie wysoczyzn (C), najprawdopodobniej całkowicie zalesionych i stanowiących anekimencę.

Spróbujmy teraz zastanowić się nad strukturą osadniczą całego regionu. Przykład Chodaczowa i Grodziska każe doszukiwać się tu pewnej terytorialno-społecznej (a także gospodarczej) organizacji. W celu uzyskania uporządkowanego obrazu osadnictwa (rozmięszczenia stanowisk) można zastosować metodę najbliższego sąsiedztwa z wykorzystaniem tzw. dendrytu wrocławskiego (B. Kostrubiec 1972, s. 38-49). Polega ona na połączeniu odcinkiem każdego stanowiska z najbliższym sąsiadem. „Utworzy się w ten sposób pewna liczba skupień pierwszego rzędu, które wiążemy następnie w skupienia drugiego rzędu, te z kolei w skupienia trzeciego rzędu. Iterujemy to postępowanie do zupełnego połączenia się całego zbioru (...) w jeden dendryt” (B. Kostrubiec 1972, s. 49). W naszym przypadku (ryc. 50) cały zbiór połączył się w jeden dendryt po połączeniach V rzędu. Część punktów (stanowisk) ma tylko jedno połączenie, inne dwa i więcej. Te o największej liczbie połączeń to tzw. węzły najwyższej rangi, będącej wynikiem zastosowania takiej właśnie metody, a nie odzwierciedleniem ich ważności w rzeczywistości istniejącej hierarchii punktów osadniczych (B. Kostrubiec 1972, s. 49). Potwierdzają to także obserwacje archeologiczne - bowiem mamy w tej konstrukcji duże osady i ementarzyska, będące węzłami II rzędu, ale i mniejsze punkty będące węzłami III i IV rzędu. Węzłem V rzędu jest duża osada w Paluchach na stan. 5. W sieci dendrytu istniejące połączenia ementarzysk nie wyróżniają się wielością związków, będąc integralną częścią całego schematu.

Z ogólnego rozmieszczenia sieci połączeń, a w zasadzie ich braku wynika bardzo ważny wniosek o istnieniu co najmniej kilku barier (rubieży) osadniczych (ryc. 50). Można je

wyraźnie dostrzec na południe od Wisłoka, wzdłuż Sanu oraz w południowej części obszaru w obrębie strefy E. Linie te wyznaczono w połowie odległości od poszczególnych rozgałęzień dendrytu. Wydaje się, że odzwierciedlają one naturalne bariery ekologiczne - meandrujące koryta dużych rzek i tworzące się obszary zalewowe, obszar bagien. Innymi liniami, które na podobnej zasadzie można wykreślić, są granice między skrajnie wysuniętymi w kierunku strefy C (wysoczyzny) stanowiskami. Sprawiają one wrażenie granic terytoriów eksploatowanych przez poszczególne grupy lokalne. Może to sugerować, że i w tej strefie, z pozoru „ogólnie dostępnej” obowiązywał pewien podział terytorialny.

Odcinki dendrytu wskazują też na połączenia i zapewne wzajemne związki funkcjonalno-przestrzenne poszczególnych stanowisk. Tylko w skrajnych przypadkach można wydzielać tu pewne mikroregiony. Do ich wydzielenia zastosujemy jednak nieco inną metodę (J. Rydzewski 1986), polegającą na wykreśleniu okręgów o promieniu ekwidestanty równej połowie średniej odległości między ementarzyskami. Obiekty takie uznano za w miarę stały element sieci osadniczej (por. Z. Bukowski 1990, s. 86 n.; J. Kurnatowski 1992, s. 22-23). Wskazują na to także obserwacje z mikroregionu chodaczowsko-grodziskiego. One także każą zastosować dodatkową procedurę, a mianowicie wykreślenie okręgów o promieniu dwukrotnie mniejszym od wyżej opisanego. Taka strefa mogłaby być uznana, w przybliżeniu, za odpowiadającą małym, blisko siebie położonym ementarzyskom. Wartość promieni obydwu okręgów to 2750 m i 1375 m. Jako środki okręgów przyjmowano ementarzyska, a w przypadku ich braku przybliżone środki skupisk osadniczych (ryc. 35). Powierzchnia tych jednostek to 6 i 24 km². Uzyskałiśmy zatem wartości przybliżone do wyliczonych wcześniej według innych zasad dla mikroregionu chodaczowsko-grodziskiego.

Otrzymany obraz jest dość klarowny. Zarysowały się bowiem przybliżone granice rzeczywiście istniejących mikroregionów. Na badanym obszarze można wydzielić 31 takich jednostek. Idąc od północy byłyby to mikroregiony (ryc. 50, por. też ryc. 35):

I - sarzyński (nazwa od miejscowości Sarzyna) - zaliczono do niego 9 stanowisk z centralnie położonym cmentarzyskiem w Sarzynie (stan. 7 - K. Moskwa 1976, s. 284). Pozostałe stanowiska należy interpretować prawdopodobnie jako osady i punkty osadnicze - Sarzyna, stan. 3, 15, 18, 21, 24, 25, 26, 28.

II - bystreński (Bystre) - obejmujący 9 stanowisk w Bystrem - nr 2-5, 7, 9, 21, 24, 25, znanych jedynie z badań powierzchniowych. Jest to jeden z najslabiej poznanych dotychczas mikroregionów.

III - jelneńsko-lukowski (Jelna, Łukowa) - obejmujący 27 stanowisk w Jelnej - nr 1, 2, 4, 12, 13, Łukowej - nr 2-4, 11, Przychojcu - nr 7, 9, 11, 12, Rudzie Łańcuckiej - nr 1, 2, 6, 13, 14, 16, 17, Nowej Sarzynie - nr 1, 2, 5 i Sarzynie - 1, 4, 8, 30. Prawdopodobnie z tym mikroregionem należy też wiązać dwa kolejne stanowiska, leżące już poza granicą arbitralnie wyznaczonego okręgu - Jelna, stan. 4 i Ruda Łańcucka, stan. 11. Wśród tych stanowisk dwa z całą pewnością to cmentarzyska - Ruda Łańcucka 2 i Jelna 2 (K. Moskwa 1976, s. 167 i 274). To ostatnie posiada jednak tylko lokalizację przybliżoną. Znamy stąd także luźne znalezisko brązowej sickierki tulejkowatej, odnoszonej do fazy I grupy tarnobrzeskiej - Sarzyna 4 (S. Czopek 1990b, s. 237-238). Mikroregion ten jest niezwykle interesujący ze względu na dużą liczbę różnorodnych stanowisk, w tym dużych osad zlokalizowanych w strefie A.

IV - łazowski (Łazów) - obejmujący stanowiska w Łazowie - nr 5, 7, 12, 20, 26, 28, 32, 35, 37, 39, 42, 44, 50-53, 56, 61-63, 66 oraz Kulnie - nr 14, 15, w sumie 23 obiekty, znane jedynie z badań powierzchniowych. Biorąc pod uwagę wzajemną bliskość niektórych z nich oraz brak różnic w położeniu mikrogeomorfologicznym, można domniemywać, że w rzeczywistości są to jedynie części większych osad.

V - leżajsko-przychojecki (Leżajsk, Przychojec) z 20 stanowiskami - Leżajsk, stan. 19, 20, 30, 34, 35, 36, 37, 58, Przychojec, stan. 3-5, Stare Miasto, stan. 9, 12, 14, 31, 34, 37, 39, 44, znanymi tylko z badań powierzchniowych.

VI - kuryłowsko-rzuchowski (Kuryłówka, Rzuchów) z 23 stanowiskami - Kuryłówka, stan. 1, 3-7, Ozanna, stan. 5, 7-12, 14-16, Rzuchów, stan. 3-6, 8, znanymi jedynie z badań powierzchniowych. W tym regionie charakterystyczne jest rozlokowanie stanowisk nad Złotą, gdzie zajmują one wyraźną strefę, ciągnącą się wzdłuż krawędzi doliny.

Poza strefą VI mamy trzy dalsze stanowiska - Dąbrowica 5, 7, 11, które mogą jeszcze wchodzić w skład właśnie tego mikroregionu, poszerzonego jednak terytorialnie. W takim przypadku mogłyby stanowić dowód penetracji gospodarczej strefy C.

Między mikroregionami IV i VI występują jeszcze 3 stanowiska - Kuryłówka 15, 18, 19. Trudno je wydzielić w odrębną jednostkę terytorialną. Może tu chodzić o poszerzenie (powiększenie) któregoś z wymienionych mikroregionów, lub też o nieco inną organizację przestrzenną,

analogiczną do obszarów położonych dalej na południe (por. niżej), gdzie niektóre granice dużych mikroregionów są niemożliwe do wykreślenia. W takim przypadku stanowiska te mogłyby odpowiadać mniejszemu regionowi.

VII - wierzawicki (Wierzawice), obejmujący 15 stanowisk - Wierzawice, stan. 4, 7, 11, 13, 15, 17, 19, 22, 24, Giełdarówka, stan. 5, 7, Leżajsk, stan. 3, 12, 13, 16. Jest to pierwszy z mikroregionów, w którym z całą pewnością mamy poświadczone osadnictwo fazy I - cmentarzysko w Wierzawicach, stan. 4 (K. Moskwa 1984). Oprócz niego znamy dwie inne nekropole, odnoszone jednak do fazy III - Leżajsk, stan. 3 i Wierzawice, stan. 7 (K. Moskwa 1976, s. 227, 322-323; W. Poradyło 1995, s. 53). Zwraca tu uwagę występowanie dużych osad, określonych tak na podstawie ilości i charakteru materiału powierzchniowego. Być może z tym mikroregionem należy także łączyć stan. 17 w Leżajsku, leżące na granicy z regionem V.

VIII - piskorowicki (Piskorowice), z 8 stanowiskami w Piskorowicach - nr 1-4, 7, 8, 11, 12. Centralne miejsce zajmuje tu wczesnotarnobrzeskie cmentarzysko ze stan. 4 (K. Moskwa 1976, s. 259-260; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, s. 286-287), znane jednak tylko z drobnych prac ratowniczych, a dziś już zniszczone.

IX - dębniński (Dębno), z 7 stanowiskami - Dębno, stan. 3-5, Grodzisko Górne, stan. 8, 9, Wierzawice, stan. 26, 30, dość luźno rozmieszczonymi, znanymi jedynie z badań powierzchniowych.

X - paluchowsko-sieniawski (Paluchy, Sieniawa), z 50 stanowiskami w Paluchach - nr 1-3, 5, 6, 8, 13-16, Piskorowicach, stan. 5, Piganach, stan. 3, 4, 8, 9, 11, 12, 18, 20, Rudce, stan. 15-20, 25, Sieniawie, stan. 1, 7-9, 14 i Wylewie, stan. 3-5, 9, 11-14, 25-29. Jest to bardzo ważny i interesujący region, przede wszystkim ze względu na dwa duże cmentarzyska - Paluchy, stan. 1 (K. Moskwa 1976, s. 253; S. Lewandowski 1978; 1979; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, s. 276 n.) i Wylewa, stan. 4, znane dawniej jako Pigany 5 (H. Różańska 1962; K. Moskwa 1976, s. 256-258). Pierwsze z nich jest prawdopodobnie (cały materiał nieopublikowany) nekropolą użytkowaną przez cały czas istnienia grupy tarnobrzeskiej, a drugie założono najpewniej po zakończeniu fazy I (fazy III?). Prawdopodobnie z tego mikroregionu pochodzi też znany skarb brązowy (K. Moskwa 1976, s. 287), reprezentujący horyzont Sieniawa (W. Blajer, A. Szpunar 1982, s. 312-313), datowany na HaA1. Niestety nie znamy jego dokładnej lokalizacji w terenie. Cały ten mikroregion zasługuje z całą pewnością na bacniejszą uwagę badaczy, ale kluczem do jego poznania są z jednej strony badania stanowisk osadowych, a z drugiej opracowanie materiałów ze wspomnianych cmentarzysk. Wielość punktów osadniczych, wśród których są zarówno duże osady (Paluchy 5, Wylewa 3), jak i mniejsze obiekty, jest zapewne efektem wielokrotnego zmieniania miejsca pobytu poszczególnych grup (por. też ryc. 27).

XI - rudzki (Rudka), z 12 stanowiskami - Rudka, stan. 9, 11, 47, 49, 50, 52, 56, 58, 61, 64, Cieplice, stan. 11, 12. Jest to jeden z nielicznych mikroregionów położonych w zasadzie poza ścisłą strefą wielkodolinną, a tym samym poza strefą żyznych łąk. Jego osią jest mała dolina Lu-

bieńki, w obrębie której koncentruje się większość stanowisk. Warunki środowiskowe były tu zbliżone do plejstocenijskich teras nadzalewowych - strefa B. Prawdopodobnie z tym właśnie mikroregionem należy połączyć 4 inne stanowiska - Cieplice 2, Rudka, stan. 34, 36, 38 - leżące w pobliżu.

XII - dybkowski (Dybków), z 19 stanowiskami - Dybków, stan. 2, 5-7, 9, 18, Leżachów, stan. 4, 8, 14, 16, 18, Sieniawa, stan. 10, 11, 15-18, Wylewa, stan. 17, 19. Część z nich np. Dybków 5, Leżachów 4, znana jest z badań starszych (K. Moskwa 1976, s. 226, 286 - jako Sieniawa 2), większość jednak pochodzi z badań powierzchniowych AZP. Problematyczne są tu granice z sąsiednimi regionami - X i XIII. Ogólny obraz osadnictwa sprawia wrażenie istnienia całej większej strefy ciągnącej się wzdłuż Sanu, z płynnymi granicami między poszczególnymi mikroregionami.

XIII - leżachowski (Leżachów), z 13 stanowiskami w Leżachowie, nr 1, 2, 6, 7, 19, 20, 23, 24, 27, 30, 32, 34. Wszystkie one mieszczą się w obrębie mniejszego rejonu, wyznaczonego przez połowę promienia drzewo mikroregionu. Być może więc jest to część innej, większej jednostki terytorialnej. Można tu się pokusić o obserwacje dotyczące braku stanowisk w głębszych partiach strefy B. Przyczynę tego należy widzieć w pasie bagien, oddzielających ten obszar od intensywnie użytkowanej krawędziowej części terasy nadzalewowej. Były one naturalną barierą, na której kończyła się zapewne strefa intensywniej działalności rolniczej.

XIV - manasterski (Manasterz), tworzony przez 14 stanowisk - Manasterz, stan. 2, 4, 5, 6, 12, 14-16, Czerwona Wola, stan. 1, 2, 7, 8, 16. Mieszczą się one w zasadzie w obrębie mniejszego „okręgu”. Być może więc należałoby tu powtórzyć wcześniejsze sugestie o nieco większych okręgach lub też zasugerować pogląd przeciwny - istotną rolę właśnie takich, małych mikroregionów. Interesującą kwestią jest stwierdzenie tu dwóch blisko siebie położonych i podobnie datowanych (przynajmniej w części zakresów chronologicznych) cmentarzysk - Manasterz 6 i Czerwona Wola 2. Pierwsze z nich było badane wykopaliskowo (J. Chochorowski 1989), a drugie, wprawdzie znane już od dawna (K. Moskwa 1976, s. 178), ale nie określone funkcjonalnie i chronologicznie. Zebrany materiał, jednoznacznie wskazuje na cmentarzysko z fazy I - duże fragmenty naczyń, w tym charakterystyczny garnek o obmazywanych powierzchniach. Analogia tych nekropoli do zespołu Chodaczów - Grodzisko Dolne jest oczywista.

XV - radawski (Radawa), słabo rysujący się ciąg stanowisk nad Lubaczówką - Czerwona Wola, stan. 6, 14, Radawa, stan. 1, 3, 4. Ze względu na nieco odmienne warunki środowiskowe - strefa B - charakter osadnictwa był tu zapewne nieco inny. Stąd wynika i charakterystyczne rozmieszczenie stanowisk wzdłuż rzeki, jak też ich mniejsza liczba.

XVI chalupsko-dębniński (Chalupki, Dębno), z 9 stanowiskami - Chalupki Dębnińskie, stan. 1, 2, 6, 9, Dębno, stan. 7, 8, 10, 13, Tryńcza, stan. 21, tworzącymi bardzo zwarte skupisko, najbardziej wyraźne na całym omawianym obszarze.

XVII - tryńcecki (Tryńcza), z 5 stanowiskami w Tryńczy, nr 1, 4, 9, 13, 15. Jedno z nich (stan. 1), to znane schyłkowo-tarnobrzeskie cmentarzysko (K. Moskwa 1976, s. 300).

XVIII - gorzycki (Gorzyce), tworzony przez 13 stanowisk - Gorzyce, stan. 4-8, 10, 12, 18, 19, Ubieszyn, stan. 3, Wólka Ogryzkowa, stan. 2, znanych z badań powierzchniowych.

XIX - kostkowsko-buchowski (Kostków, Wola Buchowska), z 12 stanowiskami - Kostków, stan. 6, Leżachów, stan. 43-45, 49-52, Wola Buchowska, stan. 2, 11, 15, 18, Wólka Pelkińska, stan. 13. W tym mikroregionie bardzo interesujące jest położenie większości stanowisk w strefie A.

W mikroregionach XVII-XIX charakterystyczne jest zaniknięcie prawie wszystkich stanowisk w ramach mniejszych okręgów (około 6 km kwadratowych). Jest to więc ta sama tendencja, jaką zaobserwowano po przeciwnej stronie Sanu.

XX - pelkiński (Pelkinie) z 9 stanowiskami - Pelkinie, stan. 2, 4, 14, 15, 17, Jagiella, stan. 11, Wólka Pelkińska, stan. 2, 3, 7. Mamy tutaj dwa cmentarzyska - Pelkinie 2 i Wólka Pelkińska 2 (K. Moskwa 1976, s. 254, 332), niestety bliżej nie datowane. Z całą pewnością z tego mikroregionu pochodzi też luźne znalezisko (bez dokładnej lokalizacji w terenie) naszyjnika brązowego typu Sieniawa (K. Moskwa 1976, s. 254), co może przemawiać za dość wczesnym osadnictwem.

XXI - tarnawiecki (Tarnawiec), słabo wyodrębniający się, zaledwie z 3 stanowiskami - Tarnawiec, stan. 4, Szówsko, stan. 2, Wiązownica, stan. 1. W znacznej od nich odległości mamy jeszcze dwa inne stanowiska - Piwoda, stan. 7 i Nielepkowice, stan. 1. Wyraźne rozrzedzenie osadnictwa ma tutaj swe źródło w odmiennych warunkach środowiskowych. Nie występują tu (po prawej stronie Sanu) mady. Brak więc podstawowego warunku intensywnej akcji osadniczej ludności grupy tarnobrzeskiej w całym rejonie środkowego Sanu. Mniejsza produktywność dominującej tu strefy B, jest właśnie przyczyną mniejszej liczby stanowisk, a co za tym idzie istnienia zapewne innego modelu gospodarczego.

XXII - chodaczowsko-grodziński (Chodaczów, Grodzisko), obszernie w pracy analizowany. W jego skład wchodzi 13 stanowisk - Chodaczów, stan. 2, 3, 5, Grodzisko Dolne, stan. 1, 2, 17, 21, 24-27, 30, Gniewczyzna Łańcucka, stan. 10. W strefie C, poza granicami mikroregionu leży jeszcze jedno stanowisko - Grodzisko Dolne 16, które zapewne też w pewien sposób się z nim łączy.

XXIII - budziński (Budy), z 15 stanowiskami w Budach Łańcuckich, stan. 1, 2, 7, 9, 12, 14-17, 19, 22, 24, Gniewczyzna Łańcuckiej, stan. 2 i Świętoniowej, stan. 4. Poza granicą regionu zlokalizowano ponadto jedno luźne stanowisko - Świętoniowa 2. Zasada najbliższego sąsiedztwa wskazuje, iż i ono powinno zaliczać się do omawianego mikroregionu. Cechą występujących tu stanowisk jest istnienie rozległych osad - Budy Łańcuckie 12 i 21, oraz towarzyszących im stanowisk mniejszych. Większość z nich (w tym rozległe osady) „trzyma” się krawędzi terasy nadzalewowej (por. też ryc. 28B). Znamy stąd także jedno cmentarzysko - Budy Łańcuckie 1, datowane na III fazę grupy tarnobrzeskiej (K. Moskwa 1976, s. 172-173; W. Poradyło 1995, s. 58).

XXIV - korniaktowski (Korniaków), z 9 stanowiskami w Korniakowie Północnym, nr 1-5, Budach Łańcuckich, stan. 18, 25, Białobrzegach, stan. 11 i 12, znanymi z badań po-

wierzchniowych. Granice tego regionu są dość płynne, zwłaszcza w odniesieniu do mikroregionu poprzedniego (XXIII). Występujące tu stanowiska, kontynuują intensywne osadnictwo usytuowane na krawędzi terasy nadzalewowej - granice stref A i B.

XXV - białobrzegi (Białobrzegi), z 14 stanowiskami w Białobrzegach, nr 1, 2, 3, 5, 8, 10, Smolarzynach, nr 2-5 i Żolyni, stan. 3, 7, 8, 10. W znacznym oddaleniu występuje jeszcze jedno stanowisko - Żolynia 11. W tym mikroregionie na czoło wysuwają się dwie osady w Białobrzegach, stan. 1 i 5, badane wykopaliskowo (S. Czopek 1992a), a datowane na III fazę rozwojową grupy tarnobrzesckiej. Rozmieszczenie wszystkich stanowisk (ryc. 28A) wskazuje na kontynuowanie tendencji do zajmowania krawędzi terasy nadzalewowej, ale także do przesuwania się osadnictwa wzdłuż rzeczki Płynicy, w głąb strefy B, a nawet poza nią.

XXVI - rakszawski (Rakszawa), z 6 stanowiskami - Rakszawa, stan. 8, 10, 12, 13, Smolarzyny, stan. 6, Żolynia, stan. 1 oraz 4 dalszymi, zlokalizowanymi w pobliżu - Wola Dalsza, stan. 3 i 5, Żolynia, stan. 17 i 18. Jest to mikroregion tylko częściowo wchodzący na badany obszar. Tutaj bardziej czytelna jest tendencja do zajmowania głębszych partii strefy B oraz strefy C. Od regionu poprzedniego oddzielają go wyraźne granice - strefa bez stanowisk archeologicznych.

XXVII - gluchowski (Gluchów), obejmujący 18 stanowisk - Gluchów, stan. 2, 5, 9, 11, 13-15, Dębina, stan. 4, 5, Kosina, stan. 20, 21, 25, 31-33, Sonina, stan. 3, 4, 6. Jest to pierwszy z mikroregionów wchodzących w strefę lessów (D). Stanowiska rozmieszczone są zarówno na żyznych madiach, jak i na równie atrakcyjnych glebach lessowych. Na wysoczyźnie jednak bardzo wyraźna jest tendencja do zajmowania krawędzi małych dolin.

XXVIII - kosiński (Kosina), z 15 stanowiskami w Kosinie, nr 1, 10, 12, 16, 27, 34-36, 38, 43, 44, 48 i Rogóżnie, nr 2, 8, 10. Tendencje do okupacji poszczególnych stref są tu analogiczne jak w poprzednim mikroregionie. Stanowiska na lessach charakteryzują układy południkowe, wzdłuż wododziałów małych cieków, odprowadzających swe wody na północ do Wisłoka. Mamy tutaj zarejestrowane dwa cmentarzyska - Kosina 1 i Rogóżno 2 (K. Moskwa 1976, s. 219), niestety bliżej nie datowane, a na dodatek to drugie nie ma dokładnej lokalizacji. Ze stanowiska 35 w Kosinie pochodzi znaleziona luźno brązowa bransoleta (S. Czopek 1990b, s. 233-236), datowana na HaA1. Może ona świadczyć o istnieniu stałego osadnictwa, lub też, co jest bardziej prawdopodobne, wyznacza jedynie strefę penetracji ludności „wczesnotarnobrzesckiej”.

XXIX - grzęsko-nowosielski (Grzęska, Nowosielce), obejmujący 12 stanowisk - Grzęska, stan. 1, 7, 22, 23, 25, Nowosielce, stan. 1, 7, 10, 12, 15, 21, Świętoniowa, stan. 1 oraz prawdopodobnie 2 dalsze - Świętoniowa, stan. 2 i Gniewczyzna Łańcucka, stan. 13. Występują tutaj 2 cmentarzyska - Grzęska 1 i Nowosielce 1 (K. Moskwa 1976, s. 201 i 247). Dla tego drugiego dysponujemy jedynie lokalizacją przybliżoną, ale jest to z pewnością cmentarzysko leżące „najgłębiej” w strefie lessowej, spośród wszystkich omawianych w tej pracy. W rzeczywistości może ono się łączyć ze stanowiskami

jeszcze dalej położonymi, bowiem od znanych nam stanowisk, leżących na północ od niego, dzieli je dość znaczna luka terytorialna. Ważnym obiektem jest też cmentarzysko w Grzęsce, leżące w strefie E, podobnie jak kilka innych stanowisk. Prawdopodobnie już w okresie jego funkcjonowania, to jest we wczesnej epoce żelaza, był to obszar osuszonych bagien. Warto także nadmienić luźne znalezisko grotu brązowego z Grzęski, bliżej nie zlokalizowane (K. Moskwa 1976, s. 201), ale świadczące o penetracjach (osadnictwie?) tego terenu już w fazie I.

XXX - gorliczyńsko-przeworski (Gorliczyzna, Przeworsk), z 12 stanowiskami - Gorliczyzna, stan. 7, 9, 17, 21, 22, Gniewczyzna Łańcucka, stan. 16, Grzęska, stan. 31, 33, Przeworsk, stan. 44, 51, 75. W tym mikroregionie stanowiska rozmieszczone są we wszystkich strefach karjobrazowych - B, D, a zwłaszcza E.

XXXI - rozbórzański (Rozbórz), z 7 stanowiskami w Rozborzu, stan. 25, 28, 29, 31, Chalupkach, stan. 3 i Przeworsku, stan. 72 i 73. Zwraca tu uwagę rozmieszczenie stanowisk na krawędziach płata gleb pobagiennych.

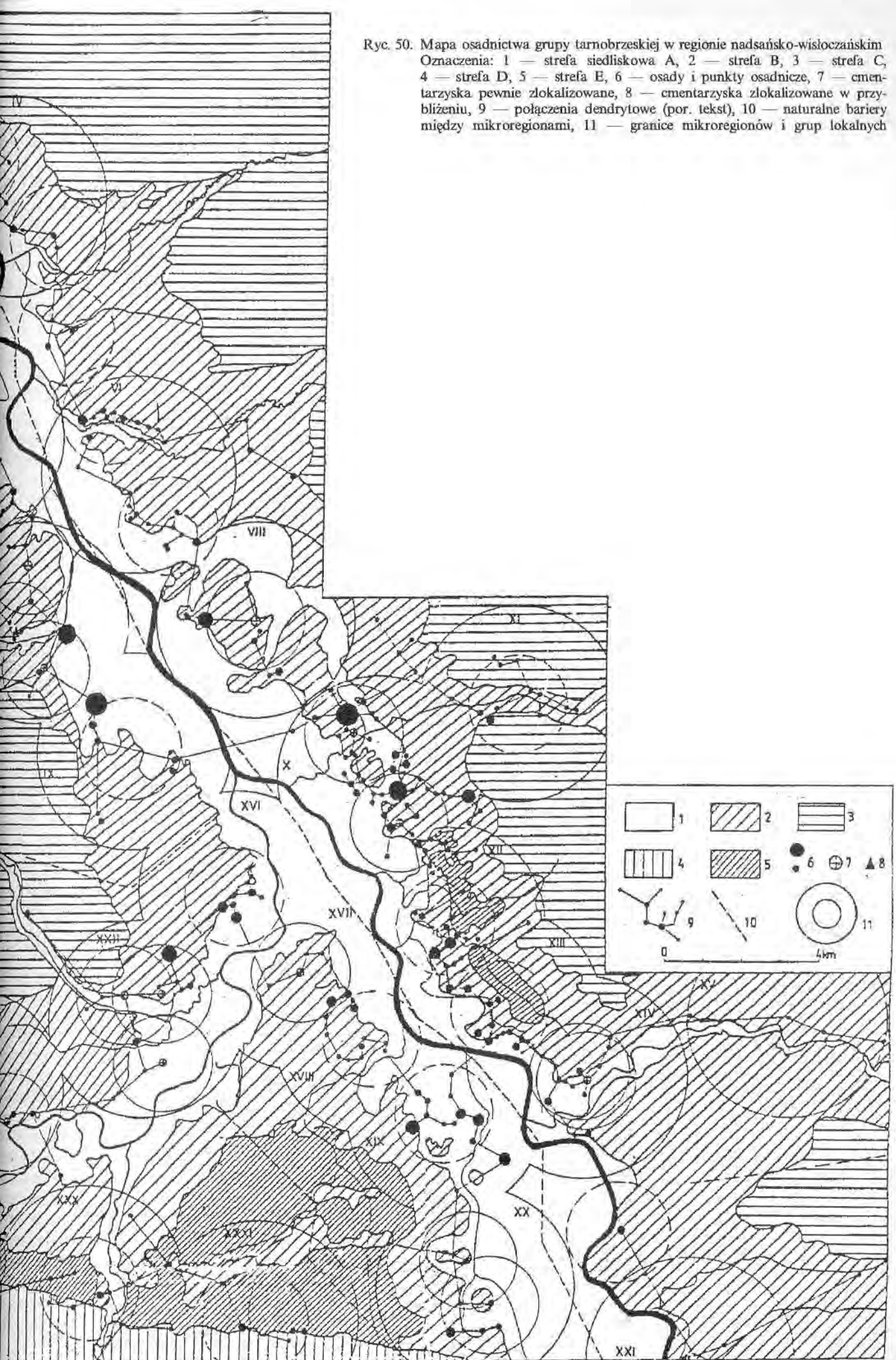
Wszystkie mikroregiony, obejmujące krawędź lessową łączą się ze sobą. Trudno tutaj o wykreślenie ostrych granic. Osadnictwo w tym regionie należałoby rozpatrzyć także w nieco innym kontekście terytorialnym, biorąc jako przedmiot analizy cały obszar Przedgórskiego Płaskowyżu Lessowego, co wykracza niestety poza ramy niniejszej pracy i co nie jest jeszcze możliwe ze względu na trwające ciągle badania powierzchniowe.

Należy jednak wspomnieć, iż znane mi z autopsji materiały, wskazują na nieco inny obraz stosunków osadniczych. Z głębiej położonych partii lessów nie znamy tak dużej ilości stanowisk grupy tarnobrzesckiej, jak z obszaru wisłoczańsko-nadszańskiego. Dotyczy to ich liczby, wielkości i wzajemnego rozmieszczenia. Charakter panujących tu stosunków osadniczych (jak wspomniano) był więc zapewne nieco inny, a znany też większe połacie pozbawione śladów osadnictwa z omawianego czasu. Obecność materiałów fazy najstarszej, czego przykładem może być cmentarzysko w Albigowej (por. K. Moskwa 1976, s. 161-162), każe brać pod uwagę i ten obszar jako objęty osadnictwem ludności grupy tarnobrzesckiej od jej początku.

Poza wymienionymi mikroregionami (koncentracjami osadniczymi) na analizowanym obszarze występuje tylko jedno stanowisko - Wola Żarczycka 8, będące śladem penetracji osadniczych wzdłuż Trzebośnicy. Łączne zestawienie mikroregionów i stanowisk zawarto w tabeli XI.

Średnia ilość stanowisk występujących w mikroregionach to $13,8 + 0,8$, a po wyłączeniu regionów peryferycznych (II, XV, XXI, XXVI) wynosi ona $15 + 0,7$. Interesujące obserwacje daje liczba stwierdzonych (22) i szacowanych (54) cmentarzysk. Wynika z tego jednoznacznie, że znamy do tej pory jedynie mniej niż połowę nekropoli niegdyś rzeczywiście funkcjonujących. Z całą pewnością niektóre ze znanych już dziś stanowisk są w istocie właśnie cmentarzyskami, ale do uznania tego stanu rzeczy niezbędne są badania wykopaliskowe. Jedno cmentarzysko przypada średnio na 22 stanowiska (cmentarzyska stwierdzone), lub co jest bardziej prawdopo-

Ryc. 50. Mapa osadnictwa grupy tarnobrzeskiej w regionie nadsańsko-wisloczańskim. Oznaczenia: 1 — strefa siedliskowa A, 2 — strefa B, 3 — strefa C, 4 — strefa D, 5 — strefa E, 6 — osady i punkty osadnicze, 7 — cmentarzyska pewnie zlokalizowane, 8 — cmentarzyska zlokalizowane w przybliżeniu, 9 — połączenia dendrytowe (por. tekst), 10 — naturalne bariery między mikroregionami, 11 — granice mikroregionów i grup lokalnych

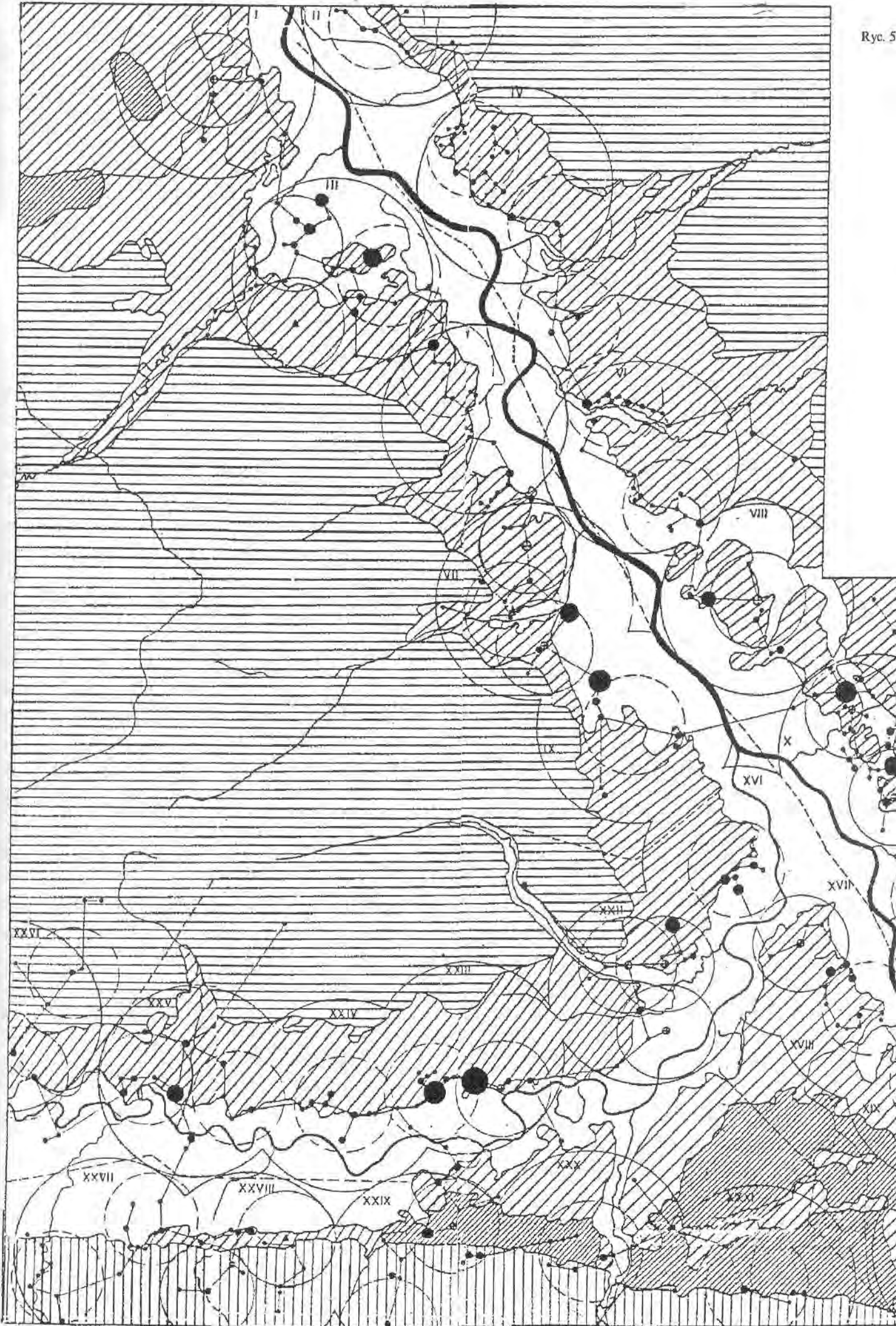

Tabela XI. Zestawienie mikroregionów osadniczych

Mikroregion	Liczba stan.	Cmentarzyska zlokalizowane	Cmentarzyska – szacunek rzeczywiste istniejący	Chronologia osadnictwa w mikroregionie
I sarzyński	9	1	1	faza III
II bystreński	9	—	1	?
III jelneńsko-lukowski	27+2	2	3	faza III
IV łazowski	23+3	—	2+1	faza III
V leżajsko-przychojecki	20	—	2	faza III
VI kuryłowsko-rzuchowski	23+3	—	2	faza III
VII wierzawicki	15+1	3	3	faza I–III
VIII piskorowicki	8	1	1	faza I
IX dębniński	7	—	1	faza III
X paluchowsko-sieniawski	50+1	2	3	faza I–III
XI rudzki	12+4	—	1	?
XII dybkowski	22	—	2	faza I–III
XIII leżachowski	13	—	1	faza I–III
XIV manasterski	14	2	2	faza I–III
XV radawski	5	—	1	faza I (?)
XVI chałupsko-dębniński	9	—	1	faza I–III
XVII tryniecki	5	1	2 (?)	faza I–III
XVIII gorzycki	12	—	1	faza I–III
XIX kostkowsko-buchowski	13	—	1	faza I–III
XX pełkiński	9	2	2	faza I–III (?)
XXI Iarnawiecki	3+2	—	1+1	?
XXII chodaczowsko-grodziski	13+1	3	3	faza I–III
XXIII budziński	15+1	1	2	faza III
XXIV korniaktowski	9	—	1	?
XXV białobrzeski	14+1	—	2	faza III
XXVI rakszawski	6+4	—	2	faza III
XXVII głuchowski	18	—	2	faza III
XXVIII kosiński	15	2	2	?
XXIX grzesko-nowosielski	12+2	2	2	faza III
XXX gorliczyńsko-przeworski	11	—	1	?
XXXI robórzski	7	—	1	?
Razem	428+25 453	22	52+2 54	faza I-2 faza I–III-10 faza III-12 faza ?-7

Uwaga! Uwaga szacunkowa liczba cmentarzysk jest wartością minimalną

dobne na około 8-9 stanowisk (cmentarzyska szacowane). W takim przypadku powinno ono w ogólnych zarysach odpowiadać małemu mikroregionowi (około 6 km²), zaznaczonego u nas jako mniejsze okręgi.

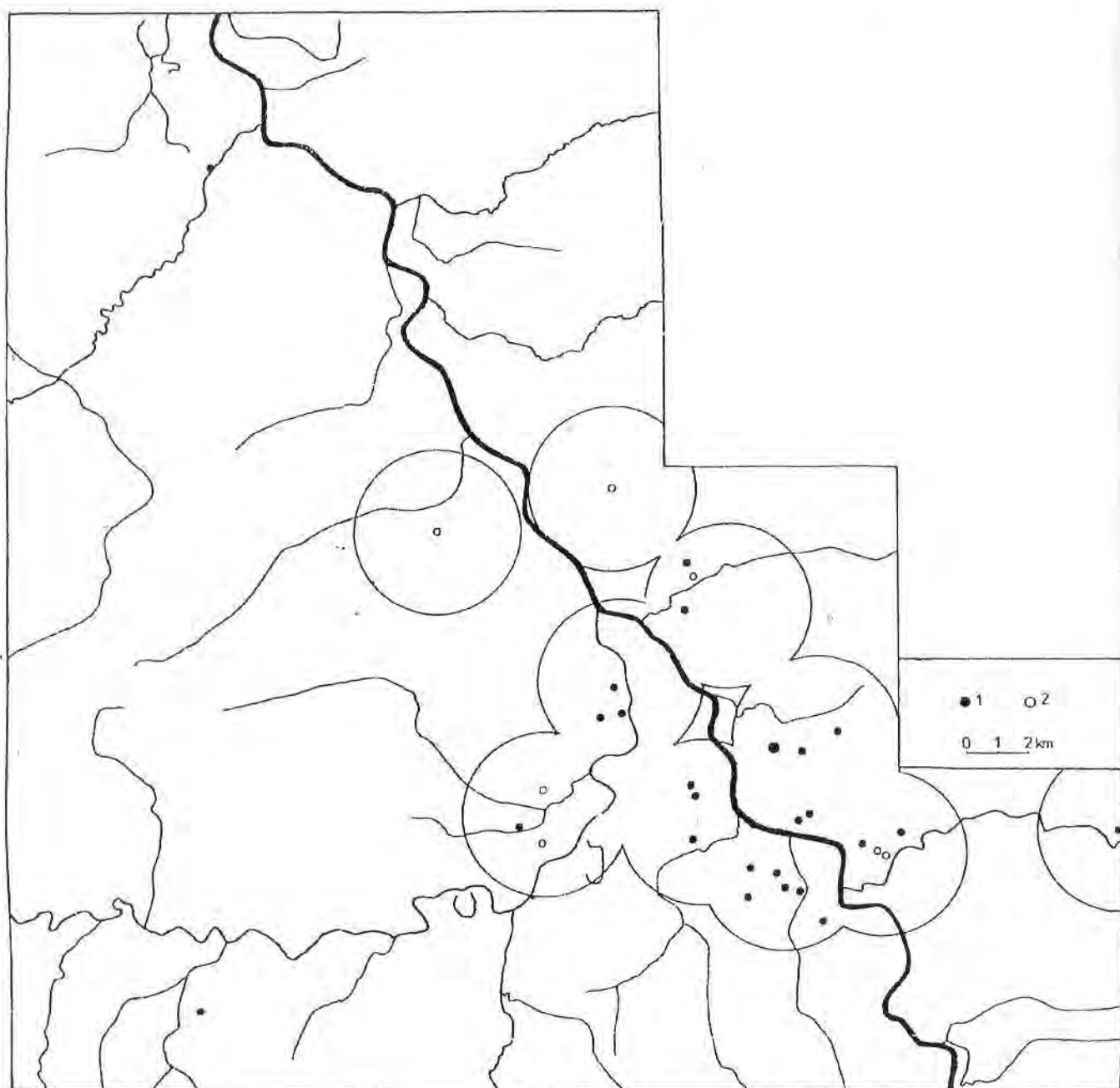
Można zaryzykować stwierdzenie, że w większości przypadków w ramach wydzielonych mikroregionów (grup lokalnych) funkcjonował model wielocmentarzyskowy. Potwierdzają to położone bardzo blisko siebie nekropole w Chodaczowie i Grodzisku oraz Manasterzu i Czerwonej Woli, jak też proste wyliczenie liczby cmentarzysk według wzoru zaproponowanego przez J. Piontkę i L. Czerniaka (1988, s. 134):

$$C = \frac{G_n}{G_o}$$

gdzie G_n = liczba zmarłych w danej grupie w czasie T, G_o = liczba zmarłych pochowanych na jednym cmentarzysku. Odpowiednie wyliczenia dla mikroregionu chodaczowsko-grodziskiego dadzą liczbę 3-4, czyli bliską stwierdzonej empirycznie (3 znane cmentarzyska; wyliczenia dla całego czasu istnienia grupy tarnobrzezkiej). Nie wyklucza to oczywiście istnienia modelu jednocmentarzyskowego, za czym zdaje się przemawiać obecność dużych nekropoli, w typie cmentarzyska w Paluchach. Dotyczyłoby to oczywiście fazy I, bowiem w regionie paluchowsko-sieniawskim w fazie III znany już 2 nekropole, a zagęszczenie stanowisk jest tak duże, że prawdopodobne jest i trzecie cmentarzysko.

Wydzielone mikroregiony są bardzo zbliżone do struktur terytorialnych, wyodrębnianych na innych obszarach, dla tego samego czasu (J. Rydzewski 1992, s. 182-183 - w granicach zachodniomałopolskich wyżyn lessowych mówi się o 30-40 mikroregionach, każdy z 2-3 osadami położonymi blisko siebie; por. też Z. Bukowski, J. Dąbrowski 1982, s. 266; Z. Bukowski 1990, s. 97 n.; S. Kurnatowski 1992, s. 22 - mikroregiony w granicach 5-6 do 30 km²).

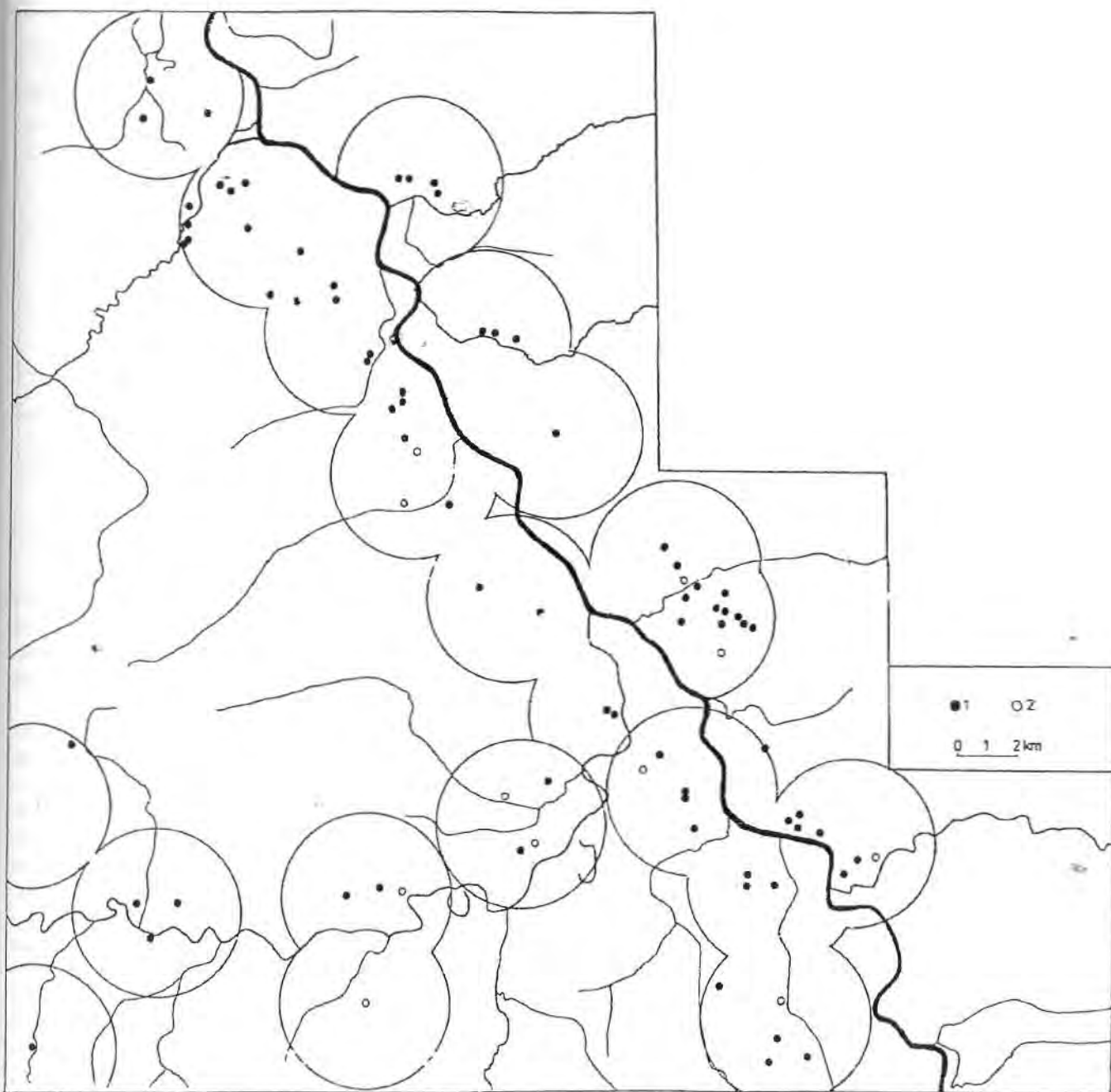
Analiza mapy osadniczej z mikroregionami (ryc. 50) i powyższego zestawienia tabelarycznego prowadzi do kilku wniosków ogólnych. Granice wyróżnionych okręgów (mikroregionów) honorują wydzielone wcześniej naturalne bariery osadnicze, które tu niewątpliwie istniały. Natomiast granice między poszczególnymi jednostkami sieci osadniczej nie są w każdym przypadku dokładnie czytelne. Dotyczy to zarówno okręgów mniejszych, jak i większych. Z pewnością jednak pierwotnie i one funkcjonowały. Trudno bowiem odrzucić sugestię J. Ostoji-Zagórskiego (1993, s. 40) o wysoko rozwiniętym terytorializmie i poczuciu własnego miejsca zamieszkania ówczesnych społeczeństw, które były podkreślane przez zabiegi rytualno-magiczne. Często zdarza się jednak sytuacja jak gdyby łagodnego przejścia między dużymi mikroregionami. Świadczy to najpewniej o bardziej istotnej roli okręgów mniejszych, w przybliżeniu tożsamy z obszarem osadniczym odpowiadającym grupie użytkującej jedno cmentarzysko. Ogólny obraz osadnictwa nad Sanem i Wisłokiem czytelny jest zatem jako ciągła strefa, złożona z mniejszych jednostek. Wydzielenie ostrych granic, oddzielających poszczególne jednostki, jest na obecnym etapie badań niemożliwe, nawet po uwzględnieniu szeregu założeń teoretycznych, co jest raczej oczywiste i powszechnie akceptowane (J. Piontek, L. Czerniak 1988, s. 131-132).

Ryc. 51. Mikroregiony funkcjonujące w fazie starszej (I)
Oznaczenia: 1 - osady i punkty osadnicze, 2 - cmentarzyska

Pamiętać należy jeszcze o innym aspekcie prezentowanych zestawień. Otóż nie rozgraniczają one stanowisk pod względem chronologicznym, co może dawać w konsekwencji obraz bardzo odbiegający od rzeczywistości funkcjonującego w danym czasie. Materiały ceramiczne grupy tarnobrzeskiej nie dają podstaw do dokładnej ich chronologizacji. Można jednak mówić o trzech grupach źródeł - datowanych na I fazę, III i bez cech dystyngtywnych. Oczywiście jest, że większość stanowisk należy przypisać grupie ostatniej, a te, które potrafimy datować, stanowią nikły procent wszystkich stanowisk. Trzeba jednak pamiętać, że i w tym przypadku datowane są przeważnie materiały zebrane z ich powierzchni, które mogą być nie w pełni adekwatne do tych zdeponowanych w warstwach kulturowych i obiektach.

Naniesienie stanowisk datowanych w dwóch horyzontach chronologicznych - faza I i III (nie ma bowiem podstaw do wydzielenia tu materiałów klasycznej fazy II) - pokazuje nam osadnictwo w nieco odmiennym świetle (ryc. 51-52). W fazie I rysuje się bardzo zwarte skupisko osadnicze (10-13 wydzielonych mikroregionów - ryc. 51, tabela XI), obejmujące środkową część analizowanego obszaru - nad Sanem i ujściem Wisłoka. Poza nim występują jedynie pojedyncze znaleziska przedmiotów brązowych, które trudno uznać za ślady trwałego osadnictwa. Mogą one wyznaczać trasy wędrowek (eskapad) z głównego skupiska osadniczego. Ekumena w tym okresie obejmowała więc około 200 km².

Ryc. 52. Mikroregiony funkcjonujące w fazie młodszej (III)
Oznaczenia: 1 - osady i punkty osadnicze, 2 - elementarzyska

W fazie III notujemy znacznie więcej funkcjonujących mikroregionów (ryc. 52). Wzrost ludnościowy na starym terenie osadniczym nie prowadził zapewne, a wynika to też z wyliczeń przeprowadzonych dla Grodziska Dolnego, do rażącego przerostów liczby ludności w tych właśnie mikroregionach. Owocował on nową akcją osadniczą, prowadzoną wzdłuż Sanu i Wisłoka i zakładaniem nowych struktur organizacji terytorialnej (por. J. Dąbrowski 1979, s. 296). Obok nowych okręgów funkcjonowały także wcześniej okupowane. Na fakt trwałości osadnictwa w mikroregionach zwracają uwagę inni badacze, przy czym obowiązywać miała zasada:

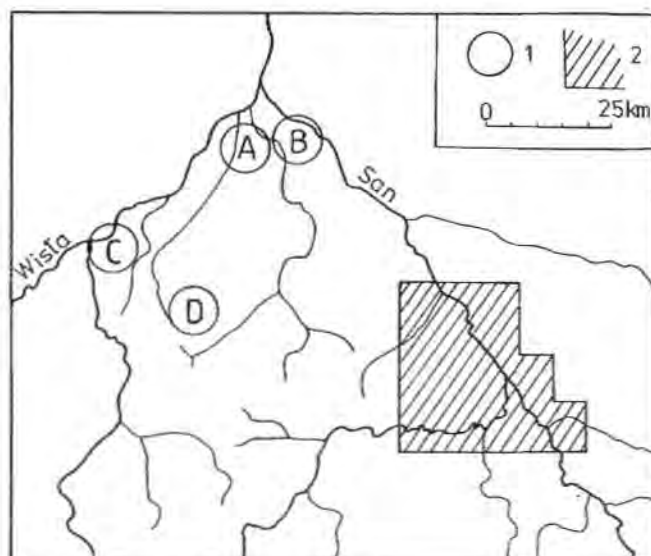
zajęcie terytorium przez niewielką grupę ludzi, która wraz z rozbudowywaniem sieci osadniczej, dochodząc aż do progowej wielkości (wydajności) w regionie, po czym następowała migracja (przemieszczenie) części grupy, zakładającej nową jednostkę terytorialną (S. Kurnatowski 1992, s. 23). Teraz bardziej czytelna jest eksploatacja strefy wzdłuż Sanu i Wisłoka w pasie około 5 km po ich obydwu stronach. Powierzchnię tej ekumeny można wyliczyć na około 600 km², ale należy pamiętać, że ma ona swą kontynuację w kierunku zachodnim i północnym, a tutaj jej granicami sztucznymi są ramy przyjęte dla niniejszego opracowania.

3. 4. PRÓBA WERYFIKACJI MODELU OSADNICZEGO NA PODSTAWIE DANYCH Z INNYCH REGIONÓW GRUPY TARNOBRZESKIEJ

W celu sprawdzenia możliwości przeniesienia dotychczasowych ustaleń dokonanych dla regionu nadsańskiego-wisloczańskiego na całą grupę tarnobrzeską przeanalizujemy stosunki osadnicze w 4 wybranych „mikroregionach”. W każdym przypadku będzie rozpatrywany obszar zawarty w kole o średnicy 5 km, a więc około 78,5 km². Jako jego środek (lub centralną część) przyjęto za każdym razem znane duże cmentarzysko. Daje to możliwość sprawdzenia modelu w skali mikro, który jak wiemy dotyczył znacznie mniejszego obszaru. Wybór cmentarzyska jako centralnego punktu również jest oczywisty, wynikający z roli tych obiektów w mikroregionach. Wybrano rejony (ryc. 53) objęte już pracami Archeologicznego Zdjęcia Polski,⁶ skupiające się wokół cmentarzysk w Furmanach (K. Moskwa 1976, s. 184-185; E. Szarek-Waszowska 1974), Zbydniowie (223 groby - K. Moskwa 1979), Krzemienicy (180 grobów - E. Szarek-Waszowska 1975) i Trzęsówce (336 grobów - K. Moskwa 1971). Jest to zarazem pełny przekrój chronologiczny, ponieważ Furmany reprezentują fazę I-II, Zbydniów II, Krzemienica i Trzęsówka - III w rozwoju grupy tarnobrzeskiej, będąc jednocześnie dla niej stanowiskami bardzo reprezentatywnymi („sztandarowymi”).

Przykład A

Rejon Furmanów, woj. tarnobrzeskie, to teren (mapa na ryc. 54) wchodzący w skład Doliny Wisły i Równiny Grębowskiej (J. Wojtanowicz 1978, mapa 3) lub według innych podziałów leżący na granicy Niziny Nadwiślańskiej i Równiny Tarnobrzeskiej (J. Kondracki 1978, mapa w załączniku). Interesujące nas cmentarzysko - stan. nr 3, położone jest na wydnie zlokalizowanej w międzyrzeczu Łęgu i Mokrzychówki, które w swych dolnych odcinkach cechują szerokie doliny z licznymi małymi ciekami i terenami podmokłymi (zabagnionymi). Prawie na całym obszarze występują mady i gleby pobagiennie. Jedynie w wyższych partiach teras mamy białe słabo gliniaste. Spotyka się też wyżej wyniesione wydmy, dziś w znacznej mierze zalesione. Pod względem

Ryc. 53. Mapa regionów wytypowanych do badań porównawczych
Oznaczenia: 1 - rejony A, B, C, D (por. tekst), 2 - region nadsańsko-wisloczański analizowany w pracy

warunków naturalnych jest to więc obszar bardzo zbliżony do regionu nadsańsko-wisloczańskiego. Dotyczy to takich samych utworów geomorfologiczno-glebowych, ich charakteru i wieku. Jako potencjalną roślinność naturalną wymienia się tu (J. Michalski 1992, mapa 4) łągi i łąki.

Na obszarze 78,5 km² zewidencjonowano 49 stanowisk grupy tarnobrzeskiej, w tym aż 10 cmentarzysk. Jest to i tak liczba minimalna, bowiem wiemy, że dawniej dokonywano tu licznych, przypadkowych odkryć, których miejsc nie można dziś dokładnie zlokalizować (dotyczy to np. stanowisk: Trześć 4, Sokolniki 2, 7, Gorzyce 10, Tarnobrzeg-Wielowieś 2, Sokolniki-Orliśka 6). Już w ogólnym przeglądzie mapy (ryc. 54), znajdziemy oczywiste analogie z regionem nadsańsko-wisloczańskim. Dotyczą one zarówno liczby stanowisk, jak i ich podobnej lokalizacji terenowej - wyższe partie nad dolinami; krawędzie lub stoki, czy w ogóle terasa nadzalewowa Wisły. Spotyka się także i tu stanowiska położone w zupełnie płaskim terenie, na madach - dotyczy to np. cmentarzyska w Trzęśni, stan. 1 (K. Moskwa 1976, s. 302). Uderzające jest zagęszczenie stanowisk na obszarach wyniesionych bezpośrednio ponad tereny zalewowe lub zabagnione. Czytelne fragmenty wysoczyzny, sugerują wyraźnie zmniejszenie tu skali osadnictwa.

Z całą pewnością mamy tu do czynienia z co najmniej 3-4 mikroregionami. Pierwszy z nich dotyczy centralnej partii obszaru i łączy się z cmentarzyskami w Furmanach (K. Moskwa 1976, s. 184 - jako jedno stanowisko!) - stan. 1 (badane przez W. Demetrykiewicza) i 3 (badane przez J. Janowskiego, A. Kraussa i E. Szarek-Waszowską). W pobliżu zlokalizowano w trakcie badań AZP jeszcze jedno pewne cmentarzysko - Trześć, stan. 8. Natomiast stanowiska 13 w Sokolnikach i 11 w Furmanach uznano za cmentarzyska domniemane (wg autorów badań przemawiać za tym mają fragmenty waz nadsańskich). Wydaje się więc możliwe przyjęcie dwóch możliwości. Pierwsza, to uznanie związku ca-

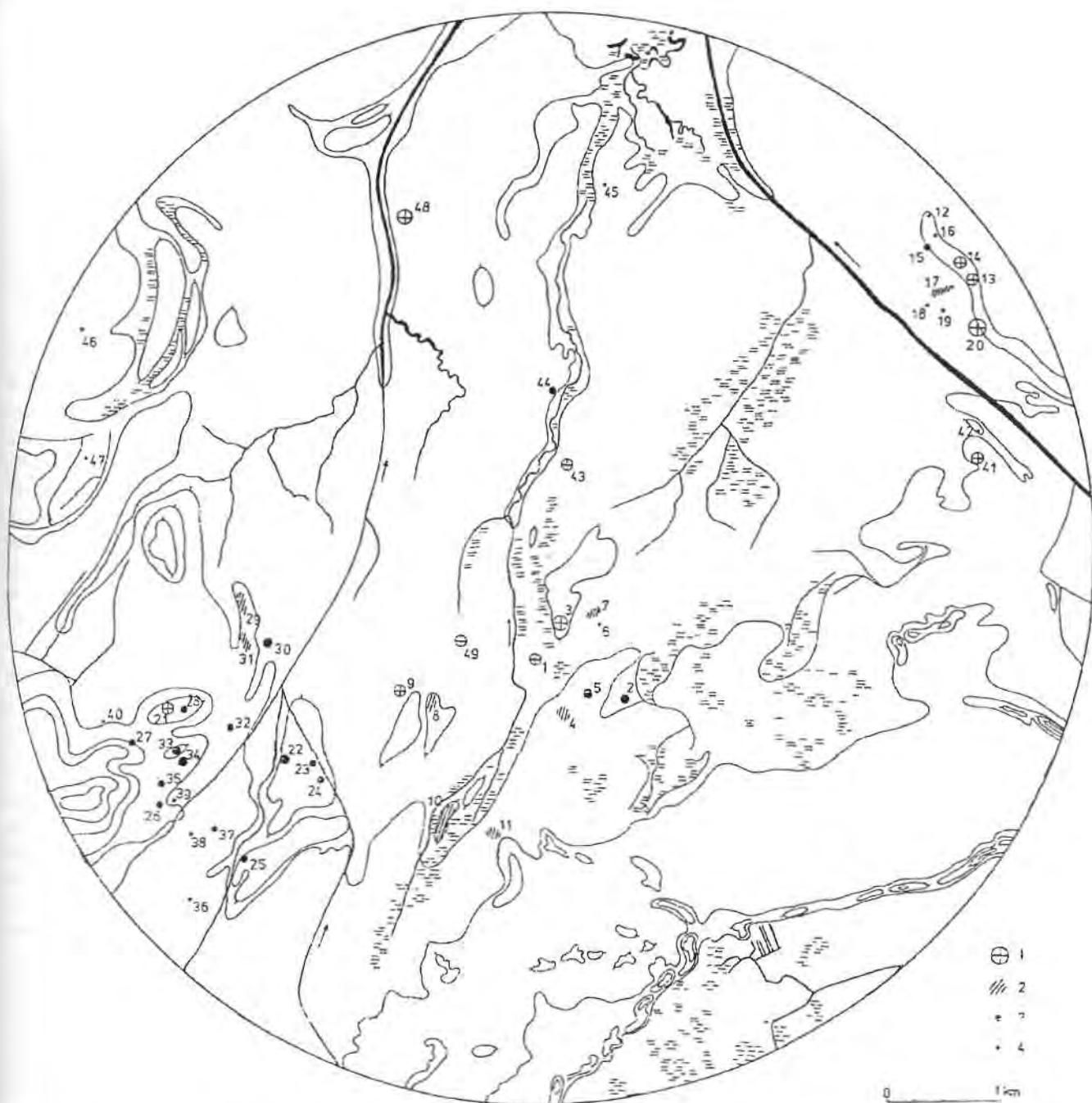
⁶ Uwzględniono tu wyniki badań AZP na następujących obszarach (w nawiasie autor i rok badań).

Przykład A - 90-73 (J. Ścibior 1986), 90-74 (B. Bargiel, M. Florek, J. Libera, A. Zakościelna 1985), 90-75 (B. Bargiel, M. Florek, J. Libera, A. Zakościelna 1986), 91-73 (M. Florek, H. Wróbel 1983), 91-74 (B. Bargiel, M. Florek, J. Libera, A. Zakościelna 1986), 91-75 (B. Bargiel, M. Florek, J. Libera, A. Zakościelna 1986)

Przykład B - 90-75 (B. Bargiel, M. Florek, J. Libera, A. Zakościelna 1986), 90-76 (K. Moskwa, A. Lubelczyk 1983), 91-75 (B. Bargiel, M. Florek, J. Libera, A. Zakościelna 1986), 91-76 (A. Lubelczyk 1983)

Przykład C - 94-70 (J. Libera 1988), 94-71 (B. Bargiel, M. Florek, J. Libera, A. Zakościelna 1988), 95-70 (P. Mitura 1993), 95-71 (B. Bargiel, M. Florek, J. Libera, A. Zakościelna 1988)

Przykład D - 96-73 (A. Barłowska, J. Libera 1988), 97-72 (A. Barłowska 1988), 97-73 (A. Barłowska 1988), 97-74 (A. Barłowska 1988), 98-72 (A. Barłowska 1988), 98-73 (A. Barłowska 1985)

Rys. 54. Mapa osadnictwa grupy tarnobrzeskiej w rejonie ementarzyska w Furmanach (A)

Oznaczenia: 1 - ementarzyska pewne i domniemane, 2 - osady duże, 3 - małe osady i punkty osadnicze, 4 - ślady osadnictwa

Numery stanowisk:

1. Furmany 1 (91-74/7), 2. Furmany 2 (91-74/50), 3. Furmany 3 (91-74/9), 4. Furmany 5 (91-74/48), 5. Furmany 6 (91-74/49), 6. Furmany 8 (91-74/51), 7. Furmany 9 (91-74/52), 8. Furmany 10 (91-74/53), 9. Furmany 11 (91-74/54), 10. Furmany 12 (91-74/55), 11. Furmany 13 (91-74/56), 12. Gorzyce 13 (90-75/49), 13. Przybyłów 3 (90-75/44), 14. Przybyłów 4 (90-75/45), 15. Przybyłów 6 (90-75/47), 16. Przybyłów 7 (90-75/48), 17. Przybyłów 8 (90-75/50), 18. Przybyłów 9 (90-75/51), 19. Przybyłów 10 (90-75/52), 20. Przybyłów 11 (90-75/53), 21. Sobów 3 (91-74/2), 22. Sobów 16 (91-74/13), 23. Sobów 22 (91-74/19), 24. Sobów 23 (91-74/20), 25. Sobów 25 (91-74/22), 26. Sobów 28 (91-74/27), 27. Sobów 30 (91-74/29), 28. Sobów 32 (91-74/31), 29. Sobów 36 (91-74/35), 30. Sobów 39 (91-74/38), 31. Sobów 40 (91-74/39), 32. Sobów 43 (91-74/42), 33. Sobów 44 (91-74/43), 34. Sobów 46 (91-74/45), 35. Sobów 47 (91-74/46), 36. Sobów 54 (91-74/62), 37. Sobów 56 (91-74/64), 38. Sobów 59 (91-74/67), 39. Sobów 60 (91-74/68), 40. Sobów 61 (91-74/31), 41. Sokolniki 9 (90-75/65), 42. Sokolniki 10 (90-75/66), 43. Sokolniki 13 (90-74/24), 44. Sokolniki 14 (90-74/25), 45. Sokolniki 18 (90-74/30), 46. Tarnobrzeg-Wielowieś 1 (90-73/125), 47. Tarnobrzeg-Wielowieś 5 (90-73/124), 48. Trześń 1 (90-74/1), 49. Trześń 8 (91-74/11)

z cmentarzyskami w Furmanach (stan. 1 i 3) jedynie najbliższych im stanowisk. Mikroregion taki odpowiadałby około 3-5 km², a stanowiska leżące nieco dalej na południe wiązałyby się z innymi nekropolami - Furmany 11, Trześć 8. Druga ewentualność to wydzielenie większego mikroregionu - 12-15 km², w skład którego wchodziłyby i dalej położone osady - np. Furmany 12 i 13. W obydwu przypadkach istotne jest stwierdzenie modelu wielocmentarzyskowego, w tym bardzo znaczący fakt dwóch, blisko siebie położonych nekropoli, pochodzących z tego samego czasu (Furmany 1 i 3).

Na analizowanym obszarze mamy jeszcze co najmniej 2 inne mikroregiony. W południowo-zachodniej części występuje duże zagęszczenie stanowisk z cmentarzyskiem w Sobowie, stan. 2. Obejmuje ono około 12 km². Natomiast w północno-wschodniej części notujemy zgrupowanie stanowisk nad Łęgiem, w rejonie Przybyłowa (3 domniemane cmentarzyska !) i Sokolników (1 cmentarzysko). Być może także „osamotnione”, występujące w oddaleniu cmentarzysko w Trześci, stan. 1, wyznacza kolejny, nieczytelny dziś mikroregion.

Tak więc, analizowany obszar, zbliżony pod względem warunków naturalnych do regionu nadsańsko-wisłoczańskie-go, dał podobny obraz i model osadnictwa grupy tarnobrzezkiej - małe mikroregiony, podobne preferencje siedliskowe, model wielocmentarzyskowy, długotrwałość zasiedlenia. Najprawdopodobniej także skala zaludnienia tego terenu była porównywalna.

Przykład B

Rejon cmentarzyska w Zbydniowie, woj. tarnobrzezkie (ryc. 55) mieści się prawie w całości w Dolinie Sanu, wchodząc jedynie południowo-zachodnim skrawkiem na Równinę Grębowską (J. Wojtanowicz 1978, mapa 3). Według J. Kondrackiego (1978, mapa w załączniku) jest to Dolina Dolnego Sanu. Pokrycie glebowe tworzą mady w dnie doliny oraz bielice słabo gliniaste i gliniaste w wyżej położonych partiach - terasa nadzalewowa. Czytelne są liczne starorzecza oraz tereny bagienne. Jako potencjalną roślinność naturalną wymieniać można łągi, grądy i bory w wyższych partiach (J. Michalski 1992, mapa 4).

Na obszarze 78 km² zewidencjonowano tu 38 stanowisk, wyraźnie zgrupowanych w kilku mikroregionach. Dwa najbardziej zwarte i czytelne ze względu na ukształtowanie terenu, pokrycie glebowe i sieć wodną, to mikroregiony w rejonie Kotowej Woli ze znanym cmentarzyskiem w Obojnicach-Zaosiu (E. Szarek-Waszkowska 1973) oraz w okolicach Zaleszanów i Kępi Zaleszańskich. Obydwa zajmują po około 12-15 km², wykazując znaczny stopień koncentracji osadnictwa. Natomiast cmentarzyska w Zbydniowie (stan. 1 i 4), wydają się łączyć z 2-3 osadami - Turbia, stan. 6, Zbydniów, stan. 2 i 7, położonymi w pobliżu. Odpowiada to modelowi wielocmentarzyskowemu. Ogólny obraz osadnictwa w tym mikroregionie jest nieco inny - mniejsza liczba stanowisk, występujących w rozproszeniu. Mieszczą się one jednak w promieniu około 2 km (= 12 km²). Na południowy wschód od mikroregionu zbydniowskiego mamy dość luźno rozlokowane co naj-

mniej 3 osady (Agatówka, stan. 1, Turbia, stan. 1, 2), z których dwie były badane wykopaliskowo na dość dużą skalę (Turbia 1 i 2 - M. Zeylandowa 1963; 1966; K. Moskwa 1976, s. 314-315). Nie można wykluczyć, że i one łączą się funkcjonalnie z tą właśnie jednostką terytorialną. W takim przypadku, mielibyśmy do czynienia z dużym 25-30 km² - mikroregionem. Nie wydaje się to zasadne, bowiem większość materiałów z osad w Turbii nie ma odpowiedników na znanych cmentarzyskach, łącząc się z III fazą grupy tarnobrzezkiej. Najpewniej więc są one pozostałością innego mikroregionu z nieznanym dziś (jeszcze) cmentarzyskiem. Nie bez znaczenia jest także duża odległość od centrum, wyznaczanego przez nekropole w Zbydniowie.

Tak więc na badanym obszarze mamy zapewne 4 mikroregiony, odpowiadające grupom lokalnym. W tych granicach jest uchwytana ciągłość osadnicza i ludnościowa (?) od co najmniej schyłku fazy I po kres trwania grupy tarnobrzezkiej. Konkludując, w zbliżonych warunkach naturalnych obraz osadnictwa i jego organizacja jest podobna do stwierdzonych w regionie nadsańsko-wisłoczańskim i przykładzie A. Potencjalnie mniejszą liczbę stanowisk należy w tym wypadku tłumaczyć nieco gorszymi warunkami siedliskowymi - większą ilością terenów podmokłych, a mniejszą suchych, wyniesionych obszarów dogodnych dla lokalizacji osad i cmentarzysk. Nieco większa powierzchnia mikroregionów może także wynikać z nieco gorszych warunków w zakresie produktywności eksploatowanej strefy.

Przykład C

Trzeci, z wybranych przykładowych regionów, to okolice cmentarzyska w Krzemienicy, woj. rzeszowskie (ryc. 56). Jest to teren wchodzący w skład Doliny Wisły i Doliny Wisłoki (J. Wojtanowicz 1978, mapa 3) lub według innych klasyfikacji do Niziny Nadwiślańskiej i części Równiny Tarnobrzezkiej (J. Kondracki 1978, mapa w załączniku). Pokrycie glebowe stanowią tu mady w dnach dolin oraz bielice gliniaste na słabo czytelnych poziomach terasowych. Jest to teren o krajobrazie wykształconym w znacznej mierze przez działalność dwóch dużych rzek - Wisły i Wisłoki, stąd liczne starorzecza, gęsta sieć małych cieków. Występują tu minimalne różnice w zakresie wysokości względnych. Potencjalna roślinność naturalna to łągi i grądy (J. Michalski 1992, mapa 4).

Ogółem, zewidencjonowano na obszarze tylko 16 stanowisk, z których część (7) położona jest blisko granicy przyjętego opracowania. Odpowiadają one zapewne kilku mikroregionom, czytelnym poza analizowanym terenem. Tam bowiem, na nieco wyżej położonych terasach należy się spodziewać dogodnych siedlisk. Z cmentarzyskiem krzemieniackim wiążą się natomiast 3 blisko położone stanowiska - Krzemienica, stan. 6, Kęblów, stan. 4, Padew Narodowa, stan. 30, z których dwa to duże osady. Byłby to więc dość zwarty i mały mikroregion - 3-5 km², o późnym datowaniu. Cmentarzysko jest bowiem odnoszone w zasadzie do III fazy (E. Szarek-Waszkowska 1975). Oddalone od niego o ponad 2 km na południowo-zachód skupisko 3 innych stanowisk tworzy zapewne odrębny, równie zwarty i mały mikroregion (Krzemienica,

Ryc. 55. Mapa osadnictwa grupy tarnobrzegskiej w rejonie ementarzyska w Zhydniowie (T3); oznaczenia jak na ryc. 56

Numerы stanowisk:

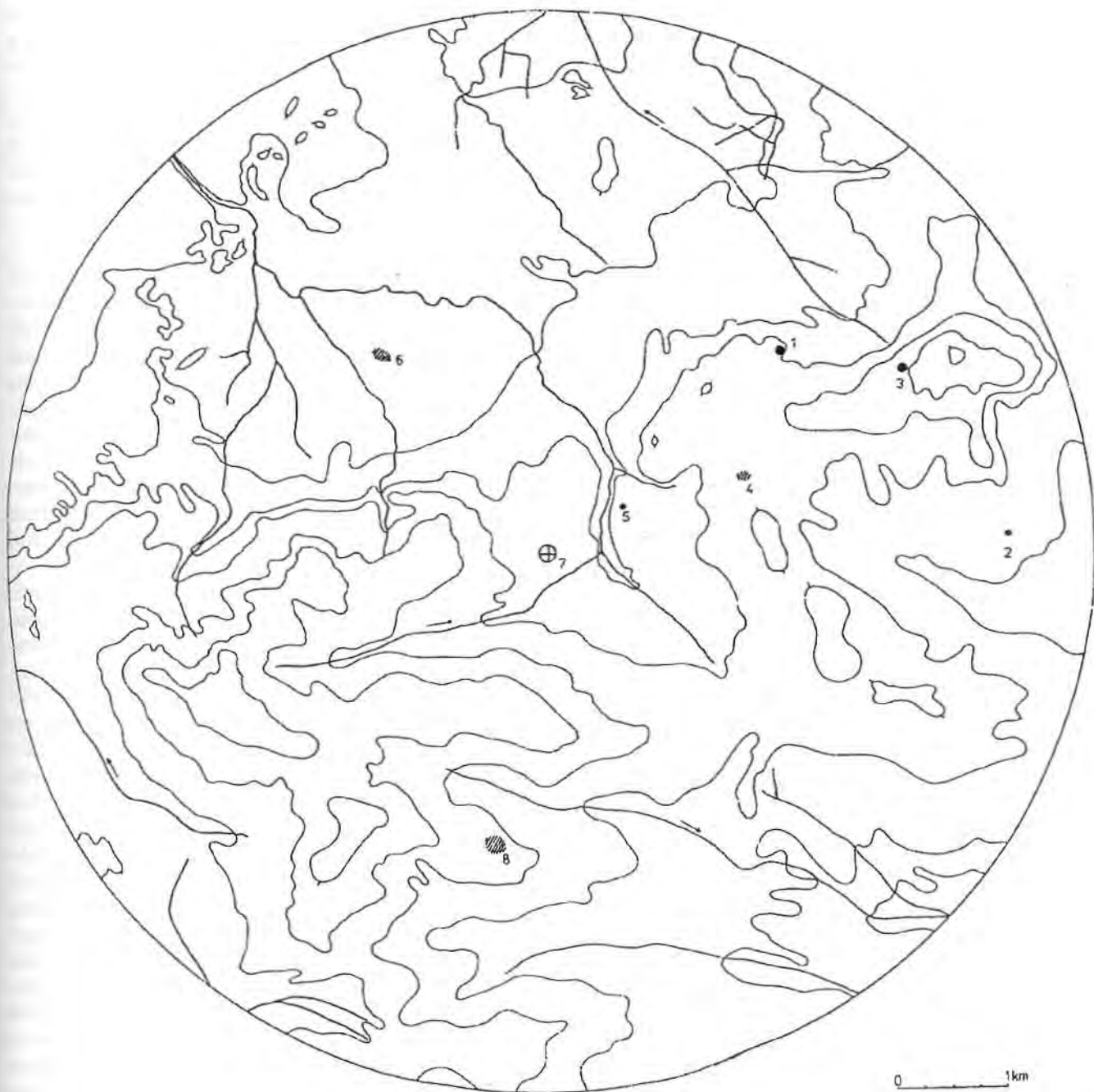
1. Agatówka 1 (91-76/1), 2. Kępie Zaleszańskie 19 (90-75/74), 3. Kępie Zaleszańskie 22 (90-75/77), 4. Kępie Zaleszańskie 30 (90-75/89), 5. Kępie Zaleszańskie 31 (90-75/90), 6. Kępie Zaleszańskie 35 (90-75/94), 7. Kępie Zaleszańskie 41 (90-75/101), 8. Kępie Zaleszańskie 42 (90-75/102), 9. Kępie Zaleszańskie 43 (90-75/103), 10. Kępie Zaleszańskie 44 (90-75/104), 11. Kępie Zaleszańskie 45 (90-75/105), 12. Kępie Zaleszańskie 48 (90-75/108), 13. Kępie Zaleszańskie 49 (90-75/109), 14. Kotowa Wola 8 (91-75/8), 15. Kotowa Wola 13 (91-75/13), 16. Kotowa Wola 14 (91-75/14), 17. Kotowa Wola 15 (91-75/15), 18. Kotowa Wola 16 (91-75/16), 19. Kotowa Wola 17 (91-75/17), 20. Kotowa Wola 20 (91-75/20), 21. Kotowa Wola 21 (91-75/21), 22. Kotowa Wola 30 (91-75/32), 23. Kotowa Wola 31 (91-75/33), 24. Obojna 1 (91-76/10), 25. Pilchów 5 (91-76/23), 26. Turbia 1 (90-76/15), 27. Turbia 2 (91-76/25), 28. Turbia 6 (90-76/13), 29. Zaleszany 25 (90-75/128), 30. Zhydniów 1 (90-76/6), 31. Zhydniów 2 (90-76/3), 32. Zhydniów 4 (90-76/5), 33. Zhydniów 7 (90-76/9), 34. Zhydniów 12 (90-75/86), 35. Zhydniów 13 (90-75/99), 36. Zhydniów 25 (90-75/123)

Ryc. 56. Mapa osadnictwa grupy tarnobrzeskiej w rejonie ementarzyska w Krzemienicy (C); oznaczenia jak na ryc. 56

Numery stanowisk:

1. Borki Nizińskie 1 (95-70/), 2. Jasłany 4 (95-71/30), 3. Jasłany 8 (95-71/34), 4. Kłębów 4 (94-71/40), 5. Kliszów 3 (95-70/24), 6. Krzemienica 1 (95-71/5), 7. Krzemienica 4 (95-70/12), 8. Krzemienica 5 (95-70/13), 9. Krzemienica 6 (95-71/36), 10. Krzemienica 8 (95-70/18), 11. Krzemienica 9 (95-70/14), 12. Młodochów 2 (95-70/22), 13. Padew Narodowa 22 (95-71/18), 14. Padew Narodowa 27 (95-71/23), 15. Padew Narodowa 30 (95-71/49), 16. Wojków 3 (95-71/20)

Ryc. 57. Mapa osadnictwa grupy tarnobrzesckiej w rejonie cmentarzyska w Trzesówce (ID); oznaczenia jak na ryc. 41

Numery stanowisk:

1. Cmolas 3 (97-73/1), 2. Cmolas 15 (97-74/16), 3. Hadykówka 4 (97-73/21), 4. Jagodnik 1 (97-73/4), 5. Jagodnik 5 (97-73/27), 6. Ostrowy Tuszowskie 1 (97-73/8), 7. Trzesówka 1 (97-73/14), 8. Trzesówka 2 (98-73/7)

stan. 4, 5, 6). Nie można wprowadzić wykluczyć związku i tych stanowisk z cmentarzyskiem krzemieniackim, ale wydaje się to mało prawdopodobne.

Observacje przykładu C potwierdzają wnioski z regionu nadsańsko-wisloczańskiego w zakresie związku osadnictwa z małymi i istnienia małych skupisk mikroregionalnych. Zwracają przy tym uwagę na istotny aspekt chronologiczny. W poprzednich przykładach analizowano w zasadzie osadnictwo wielofazowe, tutaj natomiast mamy do czynienia jedynie ze stanowiskami z wczesnej epoki żelaza. Fakt ten z pewnością rzutuje na liczbę znanych stanowisk.

Przykład D

Ostatni obszar, wytypowany dla porównań, to rejon cmentarzyska w Trzęsówce, woj. rzeszowskie (ryc. 57). Wchodzi on w skład Płaskowyżu (Wysoczyzny) Kolbuszowskiego (J. Kondracki 1978, mapa w załączniku, J. Wojtanowicz 1978, mapa 3). Jest to teren o dość znacznych różnicach w wysokościach względnych, z licznymi małymi ciekami, urozmaicającymi monotonię wysoczyzny. Występują tu gleby bielcowe, w tym wytworzone z piasków luźnych, oraz słabo gliniaste, wytworzone z glin zwałowych, pokrywające wyższe partie wyniesień. Potencjalną roślinność naturalną stanowią łąki i bory (J. Michalski 1992, mapa 4). Jest to zatem obszar o diametralnie różnych warunkach naturalnych, zarówno w stosunku do regionu nadsańsko-wisloczańskiego, jak i przykładowych A-C. Najważniejszą cechą jest niższa produktywność środowiska.

Zlokalizowano tu jedynie 8 stanowisk. Badane wykopaliskowo były aż 3 z nich - cmentarzysko i osada w Trzęsówce oraz osada w Ostrowach Tuszowskich (K. Moskwa 1971; 1976, s. 251, 303-313; S. Czopek 1992a, s. 175-177). Wśród znanych materiałów nie ma takich, które należałoby uznać za starsze od fazy III. Wydaje się więc, że omawiany obszar zasiedlony został późno, bo dopiero we wczesnej epoce żelaza. Był to najprawdopodobniej wynik szerszej akcji osadniczej, którą stwierdzono także nad Wisłokiem i Sanem. Można to wytłumaczyć gorszymi warunkami naturalnymi. W rejonach o od dawna trwającym osadnictwie grupy tarnobrzeskiej - w obrębie dużych dolin - zaczęło brakować miejsca na powstawanie nowych struktur terytorialnych. Świadczy o tym zarówno analiza regionu nadsańsko-wisloczańskiego, jak też przykładów A-C. Tak więc kolonizacja głębszych partii Płaskowyżu Kolbuszowskiego została w pewien sposób wymuszona warunkami ekonomiczno-społecznymi.

W odmiennych warunkach środowiskowych funkcjonował nieco inny model osadnictwa (i zapewne gospodarki - brak terenów dla wysokowydajnych upraw roślinnych), warunkowany jego mniejszą produktywnością. Dla wyżywienia podobnej grupy ludzi potrzebna była większa powierzchnia,

stąd strefa działalności gospodarczej (= rejon użytkowany przez osadę - Z. Kobyliński 1986, s. 9 n.) musiała być większa. Dwie znane osady, a i zapewne 3 dalsze (Jagodnik, stan. 1, Cmolas, stan. 3, Hadykówka, stan. 4), stanowią miejsca odpowiadające osadom użytkowanym przez poszczególne grupy domowe. Jest to zgodne z ogólnym rozplanowaniem cmentarzyska (K. Moskwa 1971, ryc. 2), gdzie wydziela się 4-5 skupisk grobów.

Tak więc mikroregion związany z cmentarzyskiem w Trzęsówce był znacznie większy niż rozpatrywane dotychczas sytuacje. Obejmował on najpewniej obszar przekraczający 30 km², ale dotyczy to zupełnie innych warunków naturalnych i jedynie wczesnej epoki żelaza.

Analizowane przykłady wykazały znaczną zbieżność cech osadnictwa - jego preferencji i struktury - dla dużych dolin oraz odmiennosc na obszarach pozadolinnych (Trzęsówka). W tym zakresie uzyskano potwierdzenie, iż wnioski z analizy osadnictwa w regionie nadsańsko-wisloczańskim mogą być przenoszone na obszary o zbliżonych warunkach naturalnych. Dotyczy to zapewne doliny dolnego Sanu i Wisły. Nie można o tym mówić w przypadku warunków diametralnie różnych. Dlatego też utwierdza nas to w przekonaniu, że na wysoczyźnie lessowej należy się liczyć z zupełnie odmienną strukturą osadniczo-ekonomiczną (społeczną?), co zresztą wcześniej sugerowano.

Nie uzyskano także przekonujących argumentów za definitywnym rozstrzygnięciem modelu mikrostruktury osadniczej. Model: cmentarzysko - kilka osad nie powinien budzić wątpliwości. Istnienie dwóch (lub więcej) cmentarzysk w jednym mikroregionie jest także potwierdzone. Wynika z tego, że obydwa modele mogły funkcjonować na równorzędnych zasadach. Potwierdzona została także trwałość zasiedlenia mikroregionów oraz zajmowanie w miarę upływu czasu coraz bardziej niekorzystnych siedlisk.

Stwierdzony rozwój osadnictwa w fazie III polegał na zajmowaniu nowych terenów przez powstające jednostki struktury terytorialnej. W tym sensie można mówić o rozszerzaniu się ekumeny grupy tarnobrzeskiej we wczesnej epoce żelaza. Należy to traktować jako odzwierciedlenie tych samych procesów, które gdzie indziej doprowadziły do koncentracji osadniczo-ludnościowych w obrębie tych samych wspólnot terytorialnych i powstania osiedli obronnych (J. Ostojka-Zagórski 1993, s. 38). Rozwój osadniczy i demograficzny skierowany był tam niejako „do wewnątrz” wspólnoty, operującej większym arealem. Natomiast w grupie tarnobrzeskiej obowiązywał model „ekspansji na zewnątrz”, czytelny w postaci powstawania nowych mikroregionów, nawet w niezbyt przychylnych warunkach środowiskowych. Tym właśnie można tłumaczyć brak grobów oraz rozległych „centrów osadniczych” (długotrwałych i ludnych osad centralnych).

4. SPOŁECZEŃSTWO I GOSPODARKA

4.1. ZAGADNIENIA DEMOGRAFICZNE

Zajmijmy się teraz demografią, próbując określić wielkości grup użytkujących cmentarzyska i zamieszkujących w mikroregionach. Podstawą naszych rozważań będą cmentarzyska z mikroregionu chodaczowsko-grodziskiego. Na wstępie należy zaznaczyć, że zgodnie z sugestiami E. Piaseckiego (1990, s. 5 n.), wszelkie spotykane wyliczenia obarczone są licznymi błędami, wypływającymi z długiego szeregu założeń wstępnych (np. brak migracji, zastojowy charakter populacji, jaki w rzeczywistości nie mógł mieć miejsca w małych grupach) oraz dostatecznych analiz i wniosków antropologicznych. Stąd też mogą mieć one jedynie wartość szacunkową. Nie ma jednak, jak na razie, lepszej metody, którą na dodatek mógłby posługiwać się archeolog, niż wyliczenia przeprowadzone wg wzoru Acsadi'ego-Nemeskar'iego (1970), z uwzględnieniem brakujących elementów struktury populacji (S. Kadrow 1995, s. 95 n.). Dlatego właśnie posłużymy się tym wzorem. W naszym przypadku nie można zastosować także metod wnioskowania na podstawie wielkości i ilości osad (J. Piontek, L. Czerniak 1988, s. 112 n.) ze względu na niedostateczny stan ich rozpoznania na całym analizowanym obszarze, co dotyczy także większości regionów osadniczych całej grupy tarnobrzeskiej.

Ogólny stan populacji z Grodziska Dolnego i Chodaczowa nie odbiega od znanych z innych cmentarzysk tarnobrzeskich. Wskazują na to wszystkie mierniki stanu biologicznego, wg których nekropola grodziska mieści się w ogólnej charakterystyce całej grupy (B. Szybowicz 1995, tabela XIV, s. 41). Świadczą o tym podstawowe wskaźniki: d_{0-14} - 32,5 (mat. oryginalny) i dla $U_c = 7 - 55,1$; $R_o:U_c = 7 - 1,50$; $R_{pot} - 0,64$; $I_{bio} - 0,43$; $e_0 - 25,5$ (mat. oryginalny) i dla $U_c = 7 - 18,4$. Najistotniejsze są tu wskaźniki stanu biologicznego populacji I_{bio} (definicje - J. Piontek 1985, s. 236 n) - dla Grodziska 0,43 przy wahaniach dla innych cmentarzysk od 0,38 do 0,46 - oraz współczynnik reprodukcji potencjalnej R_{pot} - dla Grodziska 0,64, dla innych 0,55-0,69 (B. Szybowicz 1995, s. 41). Świadczy to m.in o podobnych warunkach, jakie mogły mieć wpływ na ówczesne populacje.

Dla cmentarzyska grodziskiego (tabela XII) dysponujemy analizami antropologicznymi dla 84 grobów (pozostałe albo kości nie zawierały, albo materiał osteologiczny zaginął). Stwierdzono w nich szczątki 103 osobników, co daje średnią 1,23 osoby w jednym grobie. W takim razie w 143 pochów-

kach powinno być około 176 osobników. Zakładając podobny rozkład w poszczególnych grupach wiekowych powinniśmy uzyskać następujące wielkości: dzieci - 31% = 55 osób, młodzież - 6% = 11 osobników, dorośli - 63% = 111 osób. Ogółem powyżej 15 roku życia mielibyśmy 122 osobników. Przy założeniu zastojowego stanu populacji należałoby doszacować jeszcze liczbę dzieci. Przyjmuje się bowiem, że w populacjach pradziejowych powinny one stanowić około 60% (S. Kadrow, A. i J. Machnikowic 1992, s. 82). Tak więc ta grupa wiekowa powinna liczyć około 183 osobników. W tej sytuacji jedynie 17,5% zmarłych dzieci znalazło miejsce na cmentarzysku. J. Dąbrowski (1973, s. 348) sugeruje, że w kulturze lużyckiej odsetek ten był znacznie wyższy, a wiązał się on z pewnym przełomem w traktowaniu zmarłych dzieci. Sytuacja obserwowana u nas byłaby więc jeszcze jedną odrębnością, charakteryzującą grupę tarnobrzeską. Liczbę tę należy dodać do 122 osobników powyżej kategorii infans II. Otrzymamy w ten sposób 305 osobników. Jest to potencjalna ogólna liczebność grupy użytkującej cmentarzysko w ciągu jego trwania.

Przyjrzyjmy się teraz pewnemu funkcjonalnemu rozgraniczeniu grobów. Wyraźnie wydziela się tu strefę A, w której grzebano zmarłych od początku do końca użytkowania nekropoli w Grodzisku, oraz strefę B, charakteryzującą się znaczną gęstością grobów, a więc w pewien sposób zwartą (ryc. 17). Tutaj najstarszy pochówek może pochodzić dopiero z końca fazy II (1b). Strefa A obejmuje 95 grobów, a B 48. Oznaczenia antropologiczne posiada odpowiednio 55 grobów (83 osobników) ze strefy A i 29 (20 osobników) w strefie B. Daje to średnią 1,5 osobnika na 1 pochówek, wobec czego w strefie A powinno być 142 osobników, a w B - 72. W obydwu przypadkach groby dzieci stanowią po około 30%. Z przyjętych założeń wynika, że liczba dzieci powinna wynosić około 60%, stąd też należy dokonać istotnej korekty. Przyjmując 142 za 100%, podobny rozkład do rzeczywistości stwierdzonego (dzieci 32%, młodzież 5%, dorośli 63%), powinniśmy otrzymać odpowiednio 45 dzieci, 7 osobników określanych jako „młodzież” i 90 dorosłych. W sposób oczywisty jest tu zanizona kategoria środkowa. Przy hipotetycznym stanie dorosłych do dzieci jak 4 : 6 powinno być 146 dzieci i 97 dorosłych. Wszyscy pochowani obejmowaliby 243 osoby.

Podobne wyliczenia dla strefy B przedstawiają się następująco: prawdopodobna wielkość próby to 72 osoby o następującym rozkładzie: dzieci 25%, młodzież 10% i dorośli 65% czyli odpowiednio 18, 7 i 47 osobników. 54

Tabela XII. Zestawienie wyników analiz antropologicznych z elementami analizy chronologiczno-funkcjonalnej dla cmentarzyska w Grodzisku Dolnym (stan. 1).

Analiza archeologiczna		Analiza antropologiczna		Dzieci		„Młodzież”		DOROŚLI								RAZEM	
				N	%	N	%	Kobiety		Mężczyźni		Nieoznaczone		Razem			
		N	%					N	%	N	%	N	%	N	%		
		Cmentarzysko ogółem		32	31,0	6	5,9	18	17,5	22	21,3	25	24,3	65	63,1	103	100
Zróżnicowanie chronologiczne	Faza 1a	10	35,8	2	7,1	3	10,7	6	21,4	7	25	16	57,1	28	100		
	Faza 1b	2	12,5	1	6,2	5	31,3	6	37,5	2	12,5	13	81,3	16	100		
	Faza 1 (razem)	12	27,3	3	6,8	8	18,2	12	27,3	9	20,4	29	65,9	44	100		
	Faza 2	8	34,8	2	8,7	6	26,1	4	17,4	3	13,0	13	56,5	23	100		
	Faza 3	10	38,4	—	—	4	15,4	4	15,4	8	30,8	16	61,6	26	100		
	Faza 2 lub 3	2	40	1	20	—	—	1	20	1	20	2	40	5	100		
	Faza 2—3 (razem)	20	37,0	3	5,6	10	18,5	9	16,7	12	22,2	31	57,4	54	100		
Faza ?	—	—	—	—	—	—	1	20	4	80	5	100	5	100			
Zróżnicowanie przestrzenno-chronologiczne	Strefa A	Faza 1	11	29,7	2	5,4	7	18,9	9	24,3	8	21,7	24	64,9	37	100	
		Faza 2—3	16	39,0	2	4,9	9	21,9	7	17,1	7	17,1	23	56,1	41	100	
		Faza ?	—	—	—	—	—	—	1	20	4	80	5	100	5	100	
		Razem	27	32,5	4	4,8	16	19,3	17	20,5	19	22,9	51	62,7	83	100	
	Strefa B	Faza 1	1	14,3	1	14,3	1	14,3	3	42,8	1	14,3	5	71,4	7	100	
		Faza 2—3	4	30,8	1	7,7	1	7,7	2	15,3	5	38,5	8	61,5	13	100	
		Razem	5	25	2	10	2	10	5	25	6	30	13	65	20	100	

Tabela XIII. Wyliczenie szacunku ogółu zmarłych w populacji użytkującej cmentarzysko w Grodzisku Dolnym (stan. 1)

	Stan stwierdzony								Stan prawdopodobny N=1,5 x ilość grobów								Stan hipotetyczno-optimalny (doszacowana liczba dzieci)					
	Razem		Dzieci		Młodzież		Dorośli		Razem		Dzieci		Młodzież		Dorośli		Razem		Dzieci		Młodzież, Dorośli	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Strefa A Ogółem	83	100	27	32	4	5	51	63	142	100	45	32	7	5	90	63	243	100	146	60	97	40
F 11	37	100	11	30	2	5	24	65	93	100	28	30	5	5	60	65	163	100	98	60	65	40
F 12—3	41	100	16	39	2	5	23	56	39	100	15	39	2	5	22	56	60	100	36	60	24	40
Strefa B Ogółem	20	100	5	25	2	10	13	65	72	100	18	25	7	10	47	65	135	100	81	60	54	40
F 11	7	100	1	14	1	14	5	72	9	100	1	14	1	14	7	72	20	100	12	60	8	40
F 12—3	13	100	4	30	1	8	8	62	57	100	17	30	5	8	35	62	100	100	60	60	40	40

Tabela XIV. Struktura populacji w poszczególnych fazach użytkowania cmentarzyska w Chodaczuwie (stan. 2)

	Dzieci		„Młodzież”		DOROŚLI								RAZEM	
	N	%	N	%	Kobiety		Mężczyźni		?		Razem		N	%
					N	%	N	%	N	%	N	%		
Faza I 1	2	28,6	—	—	1	14,3	—	—	4	57,1	5	71,4	7	100
Faza I 2	2	20	—	—	2	20	2	20	4	40	8	80	10	100
Faza I 3	5	21,7	—	—	6	26,1	3	13,1	9	39,1	18	78,3	23	100
Faza I 2—3 (razem)	7	21,2	—	—	8	24,2	5	15,2	13	39,4	26	78,8	33	100
Faza I 1 — I 3 (razem)	9	22,5	—	—	9	22,5	5	12,5	17	42,5	31	77,5	40	100
Faza młodsze (II—III)	—	—	1	11,1	1	11,1	—	—	7	77,8	8	88,9	9	100
nieokreślone	5	20	1	4	—	—	—	—	19	76	19	76	25	100
Razem	14	18,9	2	2,7	10	13,5	5	6,8	43	58,1	58	78,4	74	100

„dorosłych” powinno stanowić 40% populacji, czyli zwiększona do 60% liczba dzieci powinna wynosić 81. Tak więc ilość wszystkich pochowanych w strefie B osobników można szacować na 81 + 54, to jest 135. Dodając ją do wcześniej wyliczonej dla strefy A mieliśmy 378 osób. Liczba ta odbiega znacznie od wyliczonej dla całego cmentarzyska (305). Wydaje się, że jest ona bardziej zbliżona do rzeczywistej.

Możemy teraz przystąpić do próby określenia wielkości rzeczywistej grupy użytkującej cmentarzysko w Grodzisku. Z przedstawionych wyliczeń (tabela XII, XIV-XV) wynika, że ilość zmarłych osobników powinna wynosić w fazie II - 183, a w fazach I2-3 - 160, przy czym należy pamiętać, iż są to liczby zaniżone, bowiem nie zawierają one pochówków nieokreślonych chronologicznie (to jest takich, które nie posiadają żadnych wskaźników chronologicznych). Spróbujmy wyliczyć wielkość grupy z uwzględnieniem czasu funkcjonowania poszczególnych faz i całego cmentarzyska wg wzoru (G. Acsadi, J. Nemeskeri 1970, za: B. Szybowicz, E. Wiśniewska 1989b, s. 446):

$$P = \frac{D \times e^{\circ}}{T} \times k$$

gdzie D - liczba zmarłych w czasie T, e° - oczekiwanie czasu trwania życia w chwili urodzenia, T - czas, k - współczynnik (= 1,1), zwiększający wartość o 10%. Wartość dalszego oczekiwania trwania życia przyjęto za B. Szybowicz i E. Wiśniewską (1989a, s. 508; por. też B. Szybowicz 1995, s. 41) na 18,4 lat. Otrzymane wyniki zestawiono w tabeli XV.

Wyniki wyraźnie sugerują, że przez cały czas użytkowania nekropoli wielkość grupy utrzymywała się na podobnym poziomie około 20 osób (min. 15-16, max. 25). Wartości te, z pewnością nieco zaniżone, mają znaczenie jedynie szacunkowe. Najistotniejsze dla otrzymanych z powyższego wzoru wyliczeń jest dalsze oczekiwanie życia i czas użytkowania cmentarzyska. Są to zarazem źródła dwóch najczęstszych błędów (J. Strzalko, J. Piontek, A. Malinowski 1981, s. 83). Istotnym problemem jest więc poprawne określenie czasu funkcjonowania nekropoli, które pojawia się też w innych stosowanych dziś metodach na określenie liczebności grupy (E. Piasecki 1990, s. 41). Potwierdza to konieczność kontynuowania studiów chronologicznych, jako warunku *sine qua non* poprawności wnioskowania „prahistorycznego”. Uwagę zwracano na to już wielokrotnie, a najdobitniej wypowiedzieli się

Tabela XV. Wielkość grupy ludzkiej użytkującej cmentarzysko w Grodzisku Dolnym

	Wielkość (D)	Czas (T)	e°	Wielkość grupy (P)
Strefa A Faza 1	163	200-300	18,4	11-16,5
Strefa A Faza 2-3	60	200	18,4	6
Strefa B Faza 1	20	50-100	18,4	4-8
Strefa B Faza 2-3	100	200	18,4	10
Razem Faza 1	183	200-300	18,4	12,5-19
Razem Faza 2-3	160	200	18,4	16
Cmentarzysko (razem)	378	400-500	18,4	15-19

J. Piontek i L. Czerniak (1988, s. 113): - „nawet najdokładniejsze, z istniejących obecnie, schematy periodyzacji konwencjonalnej (np. podfazy o czasie trwania 25-50 lat) nie gwarantują odzwierciedlenia rzeczywistej dynamiki osadnictwa”. W tym kontekście operowanie 2-3 fazami, obejmującymi cały 900-1000-letni okres trwania grupy tarnobrzeskiej, pokazuje jednoznacznie, w jakim kierunku należy zwrócić wysilek badawczy. Potwierdza to zarazem dużą szacunkowość wszelkich wyliczeń. Nie mamy podstaw, aby negować dotychczasowe ustalenia chronologiczne, stąd też przyjmijmy je za prawidłowe. Drugie źródło błędów może być i w naszym przypadku kwestionowane, jako że przyjęta wielkość oczekiwanego trwania życia jest jedną z najmniejszych, jakie spotyka się w cytowanych w literaturze wyliczeniach. Z reguły nieznacznie przekracza ona 20 lat. W takim przypadku jest prawdopodobna nieco większa grupa.

Wielkość rodziny wahała się w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza w granicach 5-8 osób (J. Gładkowska-Rzeczycka 1983, s. 450-451; B. Szybowicz, E. Wiśniewska 1989b, s. 447). Wskazuje to, że w przypadku naszego cmentarzyska można mówić o 3-5 rodzinach. Generalnie w fazie I mieliśmy 3 rodziny. Jedna z nich wraz z początkiem fazy Ib zmieniła sposób grzebania zmarłych. Świadectwem tego jest zgrupowanie grobów w strefie B. W fazie 2-3 jej kontynuacją jest jedna duża rodzina lub 2-3 mniejsze. Jest to w pewien sposób zbliżone z uzyskanymi wcześniej danymi w rozplanowaniu nekropoli i wzięciu pod uwagę bogactwa wyposażenia grobów. Tam także uzyskaliśmy 3 rodziny RI, II i III.

Powyższe dane upoważniają do zaproponowania następującego modelu funkcjonowania cmentarzyska w Grodzisku Dolnym (ryc. 34). Powstało ono z początkiem fazy IIa, a świadectwem tego są najbogatsze i zarazem najstarsze pochówki w RI (127 i 139) i R II (110). Nieco młodsze wydaje się być skupisko RIII, ale także założone w fazie Ia (przy jej końcu?). W fazie IIb na cmentarzysku grzebią zmarłych 3 rodziny, w określonych strefach, jednak w dość luźnym układzie. Z wyraźną zmianą mamy do czynienia w obrębie skupiska odpowiadającego RII na początku fazy 2, to jest w młodszej części IV okresu epoki brązu (= HaB1). Wyodrębniają się tu pochówki z tzw. strefy B, charakteryzującej się, z jednej strony gęstością wkopywanych pochówków, z drugiej ich ubogim wyposażeniem. Przeprowadzone wyliczenia sugerują, że w rzeczywistości może tu chodzić o 2 rodziny (16 osób), przy czym w ramach skupiska RII występują także groby „tradycyjne”. Zmniejszenie wielkości grupy w fazie 2-3 dla strefy A (= RI + RIII) może wynikać z mniejszej wartości czasu T. Po prostu na ten czas przypada zanik tych skupisk, który jest trudny do wydatowania.

Można zadać sobie pytanie, co kryło się za zmianą formy grzebania zmarłych w młodszej fazie nekropoli. Nie można wykluczyć wpływów zewnętrznych. Wprawdzie czytelne są na naszym stanowisku wpływy np. ze strony ugrupowania kultury Gava, ale nie stwierdzono ich w interesującej nas strefie B. Być może więc chodzi tu o wewnętrzną zmianę i przejście od grzebania zmarłych w dużych przestrzennie, ale ściśle określonych skupiskach małych rodzin (około 5-osobowych) do użytkowania 1 wspólnego (rodowego) skupiska. W tym kontekście cała strefa B odpowiadałaby najmłodszej

części materiałów, co znajduje w pełni potwierdzenie w przytoczonych analizach źródłowych. Duże skupiska rowdowe są tak charakterystyczne dla innych, młodszych nekropoli grupy tarnobrzeskiej.

Przyjrzyjmy się teraz nekropoli w Chodaczowie. Z najstarszej fazy (I, odpowiadającej w zasadzie całości funkcjonowania cmentarzyska w Grodzisku, to jest tradycyjnie rozumiana faza I grupy tarnobrzeskiej) mamy tu 38 grobów, w których pochowano 40 osobników (średnia 1,05). Jest to z całą pewnością liczba zaniżona, bowiem w wielu przypadkach znajdowano tylko nieliczne kości w dolnych partiach popielnic, które górą były całkowicie zniszczone. Z całej fazy I pochodzi najprawdopodobniej 56 grobów, powinniśmy zatem mieć 59 osobników (56 x 1,05). Stwierdzony tu rozkład populacji to: 22,5% - dzieci i 77,5% osobników dorosłych, przy braku „młodzieży”. Wśród 59 osób powinno być 13 dzieci i 46 osób dorosłych. Doszacowując do 60 % liczbę dzieci powinniśmy mieć 115 osobników, w tym 69 dzieci i 46 dorosłych. Podstawiając odpowiednie dane do cytowanego wyżej wzoru, przy uwzględnieniu około 400-letniego funkcjonowania nekropoli mieliśmyby 5,8 osobową grupę użytkującą to cmentarzysko. Odpowiada to zapewne jednej rodzinie 5-6 osobowej. Przeprowadzając podobne wyliczenia dla odpowiednich podfaz (1 i 2-3) otrzymujemy wartości następujące: w fazie 1 - 3,3, w fazie 2-3 - 7,6. Różnice mogą wynikać tu z braku podstaw do dokładnego określenia czasu, jak też zaniżonych wartości wyjściowych.

Ogólnie rzecz ujmując nekropola w Chodaczowie została założona w fazie 1a, ale nieco później niż ta w Grodzisku. Użytkowna była przez cały czas przez jedną rodzinę. Interesujące jest, że w młodszej fazie (12-3) obserwujemy (ryc. 22) i tutaj zagęszczenie grobów w pewnej części. Z całą pewnością jest to odzwierciedlenie tych samych procesów, jakie miały miejsce w Grodzisku. Istnienie tu pewnych elementów ewidentnie młodszych (np. elementy stylistyki i technologii nadsańskiej czy naczyń z dziurkami pod krawędzią) może sugerować ciągle użytkowanie cmentarzyska aż do wczesnej epoki żelaza włącznie. Nie można też wykluczyć istnienia pewnego hiatusu między schyłkiem fazy 12-3, a materiałami młodszymi. Wszelkie dane dla tego cmentarzyska muszą zawierać pewne zastrzeżenia wynikające ze stosunkowo małej powierzchni zbadanej. Nie wchodzi w rachubę chyba zbyt duży błąd, bowiem z co najmniej 4 stron można mówić o uchwyconych granicach nekropoli (ryc. 18).

Spróbujmy dla porównania wyliczyć podobną wartość dla drugiego cmentarzyska z Grodziska Dolnego. Zlokalizowano tam (K. Moskwa 1962) 179 pochówków, przy czym wydaje się, że jest to nekropola przebadana prawie w całości. Jej chronologię można ograniczyć do fazy III lub do końca II i III. Mamy tu bowiem zarówno materiały podfazy starszej (wazy dwustożkowate, zausznicza gwoździowata), jak i młodszej (garnki chropowate z dziurkami pod krawędzią - por. S. Czopek 1989b). Przy sygnalizowanej już odmienności przemian kulturowych nad Sanem i Wisłokiem (J. Chochorowski 1989, s. 606 n.; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, s. 267 n.) i braku wyraźnej stylistyki nadsańskiej w ceramice (wyznacznik klasycznej fazy III), można zasug-

rować przesunięcie czasu założenia nekropoli na stan. 2 na drugą połowę klasycznie rozumianej fazy II to jest na HaC. Tak więc stanowisko to było użytkowane przez co najmniej 300 lat (wariantowo nawet 400 i 500 lat). Poważnym brakiem źródłowym jest nieprzeanalizowanie materiału kostnego przez antropologa, stąd wszelkie dalsze wyliczenia nabierają wybitnie szacunkowego charakteru. Tak jak w przypadku dwóch wcześniej analizowanych cmentarzysk, skorzystano z cytowanego już wzoru:

$$P = \frac{D \times e^{\frac{c}{T}}}{T} \times k$$

gdzie przyjęto, że $e^{\frac{c}{T}} = 18,4$, $k = 1,1$ i $T = 300$ (400, 500 lat). Natomiast z wartością D mamy pewne kłopoty, spowodowane brakiem analiz antropologicznych, a co za tym idzie nieznaną wielkością i strukturą pochowanych osobników. Można jednak założyć, że minimalna wielkość odpowiada liczbie grobów (179), ale z dotychczasowych ustaleń wynika, że mogła ona być wyższa nawet o 100% przy doszacowaniach. Stąd wartość P można wyliczyć następująco:

min:

$$P = \frac{179 \times 18,4}{400} \times 1,1 = 9,05$$

max:

$$P = \frac{358 \times 18,4}{400} \times 1,1 = 18,1$$

Przy zawężeniu chronologii cmentarzyska do 300 lat otrzymamy odpowiednio 12,07 i 21,95. Są to wartości zbliżone do wyliczonych wyżej wielkości grupy użytkującej cmentarzysko ze stan. 1. Nekropole ze stan. 2 mogła użytkować grupa 3-5 rodzin. Odpowiada to w zasadzie rozplanowaniu grobów (ryc. 25), gdzie wyraźnie rysuje się 5-6 (8?) skupisk pochówków. Można je uznać za kontynuację tendencji zapoczątkowanej na stan. 1, a tutaj w pełni wykrystalizowanej. Jest to jedna ze swoistych cech obrządku pogrzebowego grupy tarnobrzeskiej (K. Moskwa 1976, s. 106-107).

Znając wielkości grup użytkujących poszczególne cmentarzyska - Grodzisko Dolne, stan. 1 - 15-19 osób, stan. 2 - 9-18 osób, Chodaczów - 6-8 osób - możemy oszacować wielkość całej grupy lokalnej zamieszkującej w mikroregionie. Nie była ona zbyt liczna. Można chyba mówić o grupie 30-35-osobowej, pamiętając, że szacunek ten określa raczej wartość zbliżoną do minimalnej. Ostrożne próby szacowania innych grup dają zbliżone rezultaty. Np. dla cmentarzyska w Paluchach przy 1500 osobników i prawie 1000-letnim okresie użytkowania nekropoli oraz takich samych wskaźników otrzymamy wartość 30. Oczywiście jest, że nie była to wielkość stała, a raczej zmieniająca się w poszczególnych fazach.

Kolejnym etapem może być wyliczenie liczebności grupy w całym regionie. W fazie I mamy 10-13 mikroregionów. Mnożąc je przez 35 otrzymamy ogólną liczbę ludności w granicach 350-400 osób. Daje to średnią gęstość zaludnienia w obrębie ekumeny - 1,75-2 osób na km². Jest ona dużo niższa, niż stwierdzana dla regionów o znacznej koncentracji osadnictwa w innych grupach kręgu lużyckiego (J. Ostoję-Zagórski 1982, s. 122; Z. Bukowski, J. Dąbrowski 1982).

części materiałów, co znajduje w pełni potwierdzenie w przytoczonych analizach źródłowych. Duże skupiska rodowe są tak charakterystyczne dla innych, młodszych nekropoli grupy tarnobrzesckiej.

Przyjrzyjmy się teraz nekropoli w Chodaczowie. Z najstarszej fazy (I, odpowiadającej w zasadzie całości funkcjonowania cmentarzyska w Grodzisku, to jest tradycyjnie rozumiana faza I grupy tarnobrzesckiej) mamy tu 38 grobów, w których pochowano 40 osobników (średnia 1,05). Jest to z całą pewnością liczba zaniżona, bowiem w wielu przypadkach znajdowano tylko nieliczne kości w dolnych partiach popielnic, które górą były całkowicie zniszczone. Z całej fazy I pochodzi najprawdopodobniej 56 grobów, powinniśmy zatem mieć 59 osobników (56 x 1,05). Stwierdzony tu rozkład populacji to: 22,5% - dzieci i 77,5% osobników dorosłych, przy braku „młodzieży”. Wśród 59 osób powinno być 13 dzieci i 46 osób dorosłych. Doszacowując do 60 % liczbę dzieci powinniśmy mieć 115 osobników, w tym 69 dzieci i 46 dorosłych. Podstawiając odpowiednie dane do cytowanego wyżej wzoru, przy uwzględnieniu około 400-letniego funkcjonowania nekropoli mielibyśmy 5,8 osobową grupę użytkującą to cmentarzysko. Odpowiada to zapewne jednej rodzinie 5-6 osobowej. Przeprowadzając podobne wyliczenia dla odpowiednich podfaz (1 i 2-3) otrzymujemy wartości następujące: w fazie 1 - 3,3, w fazie 2-3 - 7,6. Różnice mogą wynikać tu z braku podstaw do dokładnego określenia czasu, jak też zaniżonych wartości wyjściowych.

Ogólnie rzecz ujmując nekropola w Chodaczowie została założona w fazie 1a, ale nieco później niż ta w Grodzisku. Użytkowna była przez cały czas przez jedną rodzinę. Interesujące jest, że w młodszej fazie (I2-3) obserwujemy (ryc. 22) i tutaj zagęszczenie grobów w pewnej części. Z całą pewnością jest to odzwierciedlenie tych samych procesów, jakie miały miejsce w Grodzisku. Istnienie tu pewnych elementów ewidentnie młodszych (np. elementy stylistyki i technologii nadszańskiej czy naczyń z dziurkami pod krawędzią) może sugerować ciągłe użytkowanie cmentarzyska aż do wczesnej epoki żelaza włącznie. Nie można też wykluczyć istnienia pewnego hiatusu między schyłkiem fazy I2-3, a materiałami młodszymi. Wszelkie dane dla tego cmentarzyska muszą zawierać pewne zastrzeżenia wynikające ze stosunkowo małej powierzchni zbadanej. Nie wchodzi w rachubę chyba zbyt duży błąd, bowiem z co najmniej 4 stron można mówić o uchwycionych granicach nekropoli (ryc. 18).

Spróbujmy dla porównania wyliczyć podobną wartość dla drugiego cmentarzyska z Grodziska Dolnego. Zlokalizowano tam (K. Moskwa 1962) 179 pochówków, przy czym wydaje się, że jest to nekropola przebadana prawie w całości. Jej chronologię można ograniczyć do fazy III lub do końca II i III. Mamy tu bowiem zarówno materiały podfazy starszej (wazy dwustozłkowate, zausznicza gwoździowata), jak i młodszej (garnki chropowate z dziurkami pod krawędzią - por. S. Czopek 1989b). Przy sygnalizowanej już odmienności przemian kulturowych nad Sanem i Wisłokiem (J. Chochorowski 1989, s. 606 n.; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, s. 267 n.) i braku wyraźnej stylistyki nadszańskiej w ceramice (wyznacznik klasycznej fazy II), można zasuge-

rować przesunięcie czasu założenia nekropoli na stan. 2 na drugą połowę klasycznie rozumianej fazy II to jest na HaC. Tak więc stanowisko to było użytkowane przez co najmniej 300 lat (wariantowo nawet 400 i 500 lat). Poważnym brakiem źródłowym jest nieprzeanalizowanie materiału kostnego przez antropologa, stąd wszelkie dalsze wyliczenia nabierają wybitnie szacunkowego charakteru. Tak jak w przypadku dwóch wcześniej analizowanych cmentarzysk, skorzystano z cytowanego już wzoru:

$$P = \frac{D \times e^0}{T} \times k$$

gdzie przyjęto, że $e^0 = 18,4$, $k = 1,1$ i $T = 300$ (400, 500 lat). Natomiast z wartością D mamy pewne kłopoty, spowodowane brakiem analiz antropologicznych, a co za tym idzie nieznaną wielkością i strukturą pochowanych osobników. Można jednak założyć, że minimalna wielkość odpowiada liczbie grobów (179), ale z dotychczasowych ustaleń wynika, że mogła ona być wyższa nawet o 100% przy doszacowaniach. Stąd wartość P można wyliczyć następująco:

min:

$$P = \frac{179 \times 18,4}{400} \times 1,1 = 9,05$$

max:

$$P = \frac{358 \times 18,4}{400} \times 1,1 = 18,1$$

Przy zawężeniu chronologii cmentarzyska do 300 lat otrzymamy odpowiednio 12,07 i 21,95. Są to wartości zbliżone do wyliczonych wyżej wielkości grupy użytkującej cmentarzysko ze stan. 1. Nekropole ze stan. 2 mogła użytkować grupa 3-5 rodzin. Odpowiada to w zasadzie rozplanowaniu grobów (ryc. 25), gdzie wyraźnie rysuje się 5-6 (8?) skupisk pochówków. Można je uznać za kontynuację tendencji zapoczątkowanej na stan. 1, a tutaj w pełni wykrystalizowanej. Jest to jedna z swoistych cech obrządku pogrzebowego grupy tarnobrzesckiej (K. Moskwa 1976, s. 106-107).

Znając wielkości grup użytkujących poszczególne cmentarzyska - Grodzisko Dolne, stan. 1 - 15-19 osób, stan. 2 - 9-18 osób, Chodaczów - 6-8 osób - możemy oszacować wielkość całej grupy lokalnej zamieszkującej w mikroregionie. Nie była ona zbyt liczna. Można chyba mówić o grupie 30-35-osobowej, pamiętając, że szacunek ten określa raczej wartość zbliżoną do minimalnej. Ostrożne próby szacowania innych grup dają zbliżone rezultaty. Np. dla cmentarzyska w Paluchach przy 1500 osobników i prawie 1000-letnim okresie użytkowania nekropoli oraz takich samych wskaźnikach otrzymamy wartość 30. Oczywiście jest, że nie była to wielkość stała, a raczej zmieniająca się w poszczególnych fazach.

Kolejnym etapem może być wyliczenie liczebności grupy w całym regionie. W fazie I mamy 10-13 mikroregionów. Mnożąc je przez 35 otrzymamy ogólną liczbę ludności w granicach 350-400 osób. Daje to średnią gęstość zaludnienia w obrębie ekumeny - 1,75-2 osób na km². Jest ona dużo niższa, niż stwierdzana dla regionów o znacznej koncentracji osadnictwa w innych grupach kręgu lużyckiego (J. Ostojka-Zagórski 1982, s. 122; Z. Bukowski, J. Dąbrowski 1982,

s. 266 - 3 os/km²; Z. Bukowski 1979c, s. 251; 1990, s. 101 - 2,5-4 os/km kw.; S. Kurnatowski 1992, tabela 1.24-1.25). Istnieją jednak i inne mikroregiony, dla których wyliczenia są znacznie mniejsze (np. Woryty - 0,5 os/km² - J. Dąbrowski 1981, s. 129). Jeżeli wzięlibyśmy pod uwagę cały analizowany obszar (1048 km²), to gęstość zaludnienia wynosiłaby wówczas około 0,4 osoby na km².

W fazie III obserwujemy więcej funkcjonujących jednostek terytorialnych (ryc. 52).

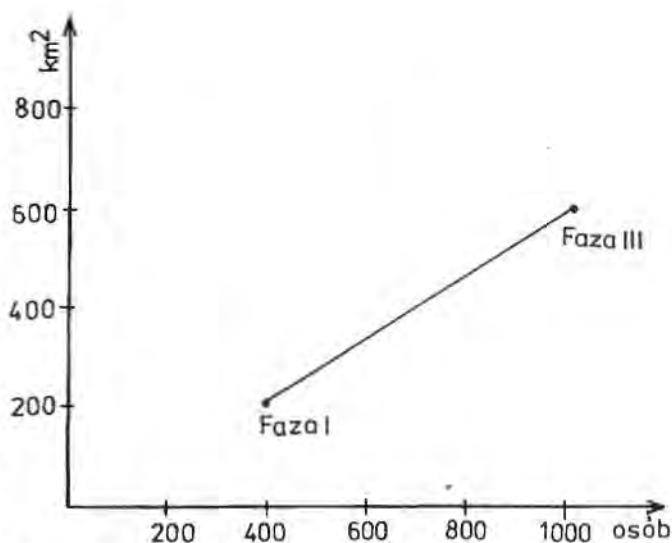
Zakładając te same wielkości populacji w mikroregionach (vide! mikroregion chodaczowski-grodziski) i mnożąc je, otrzymujemy zaludnienie powyżej 1000 osób, czyli 2,5-3 wzrost ilościowy. Nie zmienia się natomiast gęstość zaludnienia, wynosząca w strefie ekumeny i tu 1,7-2 osób na km². Wyraźnie wzrasta natomiast średnia gęstość zaludnienia liczona dla całego terytorium. Wynosi ona około 1 osoby na km². Wyliczenia te mają oczywiście charakter szacunku, ale doskonale obrazują (ryc. 58) wzrastającą tendencję do powiększania zarówno ogólnej liczby ludności, jak i terenów przez nią okupowanych. Wielkości te są do siebie prawie wprost proporcjonalne. Powiększenie granic ekumeny dobrze ilustruje mapa z ryc. 59.

Znając powyższe szacunki (z wielokrotnie wspomnianymi zastrzeżeniami) można pokusić się o wyliczenie ewentualnej liczby ludności całej grupy tarnobrzeskiej. Przyjmując strefę jej osadnictwa za około 17 000 km², to mnożąc ją przez ogólną gęstość zaludnienia - 0,4 i 1 osobę na km², otrzymamy odpowiednio 6 800 osób w fazie I i 17 100 w fazie III. Wartości te nie odbiegają w sposób istotny od wyliczeń S. Kurnatowskiego (1992, s. 84-85, tabela 1.24-1.25), wykonanych inną metodą. Dla całości ziem polskich w tym czasie przyjmuje się zaludnienie w granicach 600 000 - 800 000 osób (Z. Bukowski 1990, s. 101). Biorąc to pod uwagę, nasze wyliczenia wielkości populacji grupy tarnobrzeskiej należy traktować jako minimalne.

Ustalenia powyższe można uznać za przynajmniej częściowe wypełnienie postulatów badań mikroregionalnych w aspekcie palcodemografii (J. Piontek, L. Czerniak 1988, s. 104-106), spełniają bowiem trzy założenia takich studiów. Uwzględniają one dane z zakresu zdolności eksploatacyjnych (struktura i wydajność gospodarki), stan i dynamikę populacji i relację grupy do otoczenia.

4.2. STRUKTURA SPOŁECZNA

Badania nad strukturami społecznymi należą do najtrudniejszych wśród całego zestawu problemów, jakimi zajmuje się prehistoria. Wynika z tego ciągle poszukiwanie odpowiednich metod analitycznych. W ostatnich latach zaznaczył się w tym zakresie prymat badań nad osadnictwem, bowiem „w procesach osadniczych ujawnić się musiały kierunki zachodzących przemian społecznych” (J. Ostoja-Zagórski 1992, s. 20). Dlatego wnioski wynikające z analizy osadnictwa można w pewien sposób przenosić na zagadnienia „innych układów złożonych” (S. Kurnatowski 1978, s. 177), w tym też zagadnień społecznych. W literaturze podkreśla się zły stan jej badań i wielowątkowość problemu (M. Gedl 1961, s.

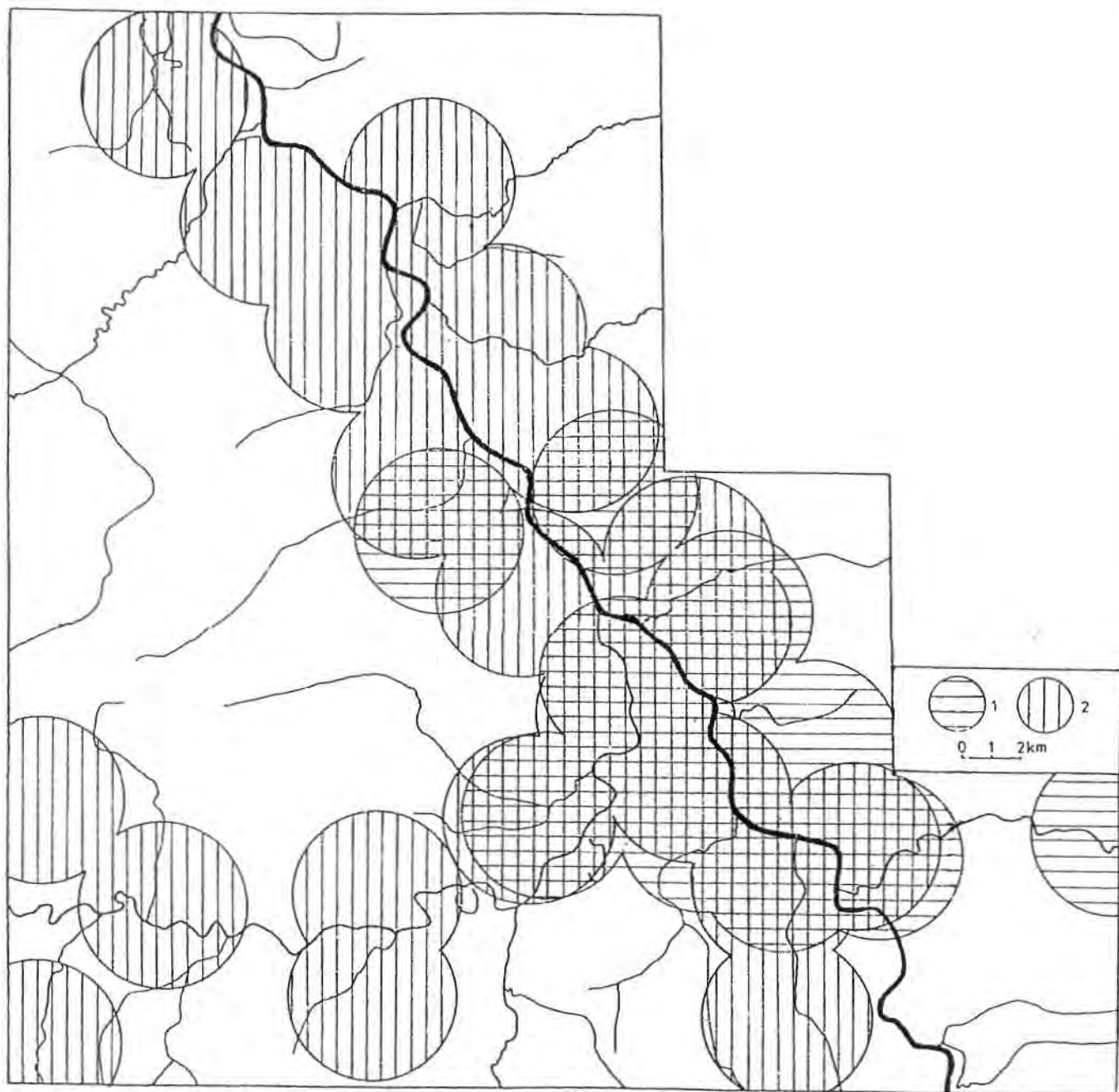
Ryc. 58. Wykres wzrostu zaludnienia i powiększenia ekumeny w ciągu trwania grupy tarnobrzeskiej nad Sanem i Wisłokiem

55 n.; B. Gediga 1963, s. 7 n.; J. Dąbrowski 1973, s. 338; 1979, s. 290; Z. Bukowski, J. Dąbrowski 1982, s. 263 n.; J. Ostoja-Zagórski 1989, s. 178). Wynika to zarówno z niedostatków źródłowych (J. Dąbrowski 1979, s. 293), jak i braku (czy może raczej niestosowania) odpowiednich metod analizy (J. Ostoja-Zagórski 1989, s. 172 n.).

Po przeprowadzeniu wielostronnych dociekań (por. wyżej) wynika, że w naszym przypadku struktura społeczności grupy tarnobrzeskiej nad Sanem i Wisłokiem była następująca: jednostka (I) - grupa domowa (II) - grupa lokalna (III) - grupa regionalna (mezoregionalna lub makroregionalna - IV) - ogół społeczeństwa całej grupy kulturowej (V). Modelem graficznym może być układ zawierających się okręgów na kolejnych poziomach (orbitach - por. ryc. 60). Ilość poszczególnych elementów struktury (np. liczba grup lokalnych wchodzących w skład grupy regionalnej) jest niemożliwa lub bardzo trudna do ustalenia. Jedynymi pewnymi punktami wydają się tu być wielkości skrajne - jednostka i ogół reprezentantów grupy tarnobrzeskiej, choć i w tym przypadku możemy mieć pewne wątpliwości, wynikające z niedostatków wiedzy źródłowej (zespoły o cechach „tarnobrzeskich” lub „wschodniolużyckich”).

Pozycja jednostki jest tu oczywista. Umyka ona w badaniach osad, jest natomiast czytelna na cmentarzyskach, gdzie w dużym uproszczeniu grób odpowiada określonemu przedstawicielowi społeczności. „Działania społeczne pojedynczych ludzi w pradziejach były niezmiernie złożone i trudne do uchwycenia w trakcie analizy konkretnych materiałów źródłowych” (J. Ostoja-Zagórski 1989, s. 190). Stąd trudno określić wszystkie zależności i mechanizmy, wedle których funkcjonowały ówczesne społeczeństwa. Obok determinacji ekologicznych (osadniczo-gospodarczych) dużą rolę odgrywał ogólny obraz istniejącej rzeczywistości, przepojony magią i mitem (J. Ostoja-Zagórski 1989, s. 191; 1992, s. 20-21; zob. też - B. Gediga 1963, s. 15 n.).

Faktem stwierdzonym empirycznie jest użytkowanie określonych części nekropoli przez poszczególne grupy ludzkie,

Ryc. 59. Mikroregiony fazy starszej (1) i młodszej (2) - powiększenie się ekumeny

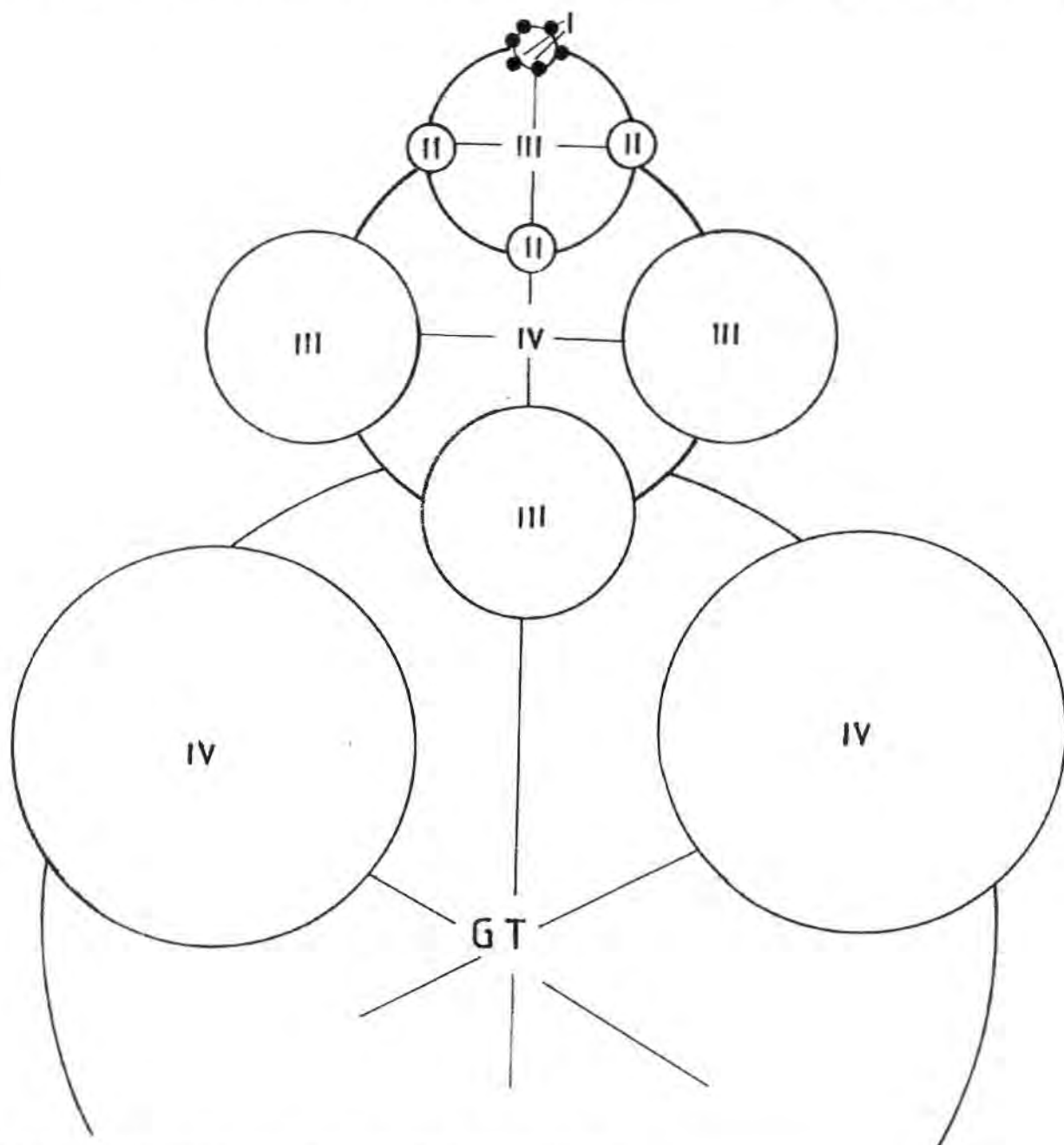
które jak wynika z zaprezentowanych wcześniej obliczeń mogły liczyć kilku osobników (6-10). Grupie takiej odpowiadała zapewne mała („jednodworca”, jednozagrodowa - H. Jankhun 1983, s. 55 n.) osada lub odpowiednia część dużego osiedla. Określiliśmy ją mianem grupy domowej (S. Szykiewicz 1987). Decydujące znaczenie miały tu więzy pokrewieństwa, ale można dopuścić możliwość wspólnego zamieszkiwania, a zwłaszcza gospodarowania osób spoza rodziny biologicznej. Stąd też w sensie znaczeniowym można ją uznać za synonim rodziny funkcjonalnej (J. Ostoja-Zagórski 1989, s. 194) lub rodzaj grupy lokalnej (S. Szykiewicz 1987, s. 144). Natomiast w aspekcie roli w ogólnej strukturze społecznej odpowiada ona po prostu rodzinie (rozumianej najczęściej jako rodzina biologiczna - M. Gedl 1989b, s. 685). Jej

rolę jako podstawowej jednostki całego systemu społecznego podkreślają wszyscy autorzy (M. Gedl 1961, s. 55; J. Dąbrowski 1979, s. 291), w tym także zajmujący się nieco innymi okresami chronologicznymi (S. Kadrow 1995, s. 95 n.). Nie jest to zatem pogląd nowy, a jedynie potwierdzenie wcześniejszych, często intuicyjnych sugestii. Już w starszej literaturze (B. Gediga 1963, s. 29-30) zwracano uwagę na możliwości powiązania skupisk grobów, czy może raczej części cmentarzyisk, z określoną grupą organizacji społecznej ówczesnego społeczeństwa (np. rodziną). W pełni zostało to potwierdzone w przypadku cmentarzyisk w Grodzisku.

Kilka grup domowych (rodzin, rodzin funkcjonalnych) wchodziło w skład grupy (wspólnoty - S. Kurnatowski 1983, s. 24; 1992, s. 22) lokalnej (J. Bednarski 1987). W sensie

znaczeniowym jest ona odpowiednikiem wspólnot określanych jako rody lub nawet małe plemiona (por. M. Gedl 1961, s. 55 n; 1989b, s. 689; J. Dąbrowski 1979, s. 295-296). Jej wyróżnikiem i trwałym miejscem jest duże cmentarzysko (Z. Bukowski 1979a, s. 247; 1990, s. 100 n.; Z. Bukowski, J. Dąbrowski 1982, s. 265), jako wyznacznik pewnej ekumeny (strefy gospodarowania - A. Mierzwiński 1992b, s. 15). Czasami mówi się też o rodzie, jako jednostce użytkującej duże cmentarzysko i eksploatującej mały - 25-30 km² mikroregion (M. Gedl 1983b, s. 192). Za specyfikę grupy tarnobrzeskiej można uznać równoległy model wielocmentarzyskowy - dwa cmentarzyska funkcjonujące w danym czasie w obrębie tej samej grupy lo-

kalnej. Być może chodzi tu o trudne do interpretacji względy wierzniowe lub odrębne (inne jeszcze) formy organizacji społecznej. Świadczy o tym chociażby przykład Chodaczowa i Grodziska Dolnego, a zapewne także i innych sąsiadujących ze sobą cmentarzysk - Czerwonej Woli i Manasterza, Paluchów i Wylewy, czy Leżajska i Wierzawic. Nekropoli odpowiada duża osada, zamieszkiwana przez kilka grup domowych lub kilka osad mniejszych. W analizie osadniczej przedstawiono próbę wydzielenia poszczególnych grup lokalnych (mikroregionów), które także pokazano w aspekcie chronologicznym. Jak wynika z obliczeń nie były to społeczności liczne, najwyżej kilkudziesięcioosobowe. W tym aspekcie notujemy dość

Ryc. 60. Modelowe przedstawienie stosunków społecznych ludności grupy tarnobrzeskiej
 I - jednostka, II - grupa domowa, III - grupa lokalna, IV - grupa regionalna (plemię), GT - grupa tarnobrzeska

znaczne różnice w porównaniu z innymi prowincjami cyklu lużyckiego, gdzie grupę lokalną użytkującą jedno cmentarzysko określa się nawet na ponad 100 osób i dzieli na kilkadziesiąt rodzin (Z. Bukowski 1979c, s. 247; 1990, s. 101 n.; J. Dąbrowski 1981, s. 221; Z. Bukowski, J. Dąbrowski 1982, s. 266; J. Ostoja-Zagórski 1982, s. 124; S. Kurnatowski 1992, s. 59). Przyjmuje się nawet, że cmentarzysko w Kietrze w III okresie epoki brązu użytkowała grupa 300-400 osobowa (M. Gedl 1983b, s. 193). Potwierdzeniem przedstawianych w niniejszej pracy szacunków są ustalenia J. Michalskiego (1991, s. 49), który wielkość grupy (lokalnej) w mikroregionie machowskim, gospodarującej w podobnych warunkach środowiskowych, wyliczył na około 50 osób. Grupy lokalne, w zasadzie samowystarczalne pod względem ekonomicznym, utrzymywały między sobą kontakty, wymuszone chociażby koniecznością biologicznego trwania (bezpiecznej reprodukcji bez skutków dryftu genetycznego, który musiałby je dotknąć przy powszechnej endogamii). Dlatego mówi się o konieczności egzogamii (J. Dąbrowski 1979, s. 297). Dotyczy to z całą pewnością grup lokalnych, a i zapewne regionalnych również.

Czytelny na cmentarzyskach tarnobrzeskich model użytkowania odpowiednich stref, co też dotyczy nekropoli w Grodzisku Dolnym od samego jej początku, świadczy zapewne o silnym poczuciu więzi wewnątrzgrupowych, być może jakichś form grup krewniczych (D. Penkała-Gawędzka 1987, s. 150). Odrębności te mogły być podkreślone przez zamieszkiwanie w innych miejscach „wspólnego terytorium” (prawdopodobny brak dużych osad w fazie wczesnej). Było ono przyporządkowane określone cmentarzysku. W takim ujęciu, właśnie całość wspólnoty stanowiła grupę lokalną. Z czasem, zapewne w wyniku rozwoju osadniczo-ludnościowego, więzi te mogły osłabnąć, czego dowodem są rozległe osady. Dalej jednak ściśle przestrzegano podziału cmentarzysk - odrębne skupienia rysujące się bardzo wyraźnie. Dobrym przykładem jest młodszą nekropola grodziska (stanowisko 2).

Właśnie takie więzi międzygrupowe, ale zapewne także i inne np. z zakresu wierzeń i organizacji wymiany lub produkcji, decydowały o istnieniu większych struktur - grup regionalnych (S. Kurnatowski 1992, s. 24), tożsamych z mezo- i makroregionami (J. Ostoja-Zagórski 1982, s. 64 n. - makroregiony, dzielące się na mniejsze skupiska osadnicze). Jak wynika z analizy osadniczej, ich wielkość mogła być różna i zależna od czasu. Niezwykle wyraźnie zarysowała się stosunkowo niewielka grupa w fazie I (ryc. 36). O istnieniu większych struktur świadczą także dość płynne granice pomiędzy poszczególnymi grupami lokalnymi, czytelne w wielu przypadkach. W takim ujęciu grupa regionalna byłaby odpowiednikiem mezoregionu osadniczo-kulturowego (J. Piontek, L. Czerniak 1988, s. 136-137), identyfikowanego z plemieniem (por. M. Gedl 1961, s. 56; 1989b, s. 689; S. Kadrow 1995, s. 106).

Kilka grup regionalnych składa się na całą grupę kulturową (S. Kurnatowski 1992, s. 24). Można ją chyba traktować jako grupę etniczną (K. Kwaśniewski 1987), której członkowie „mówią jednym językiem i należą do jednej rasy” (S. Kadrow 1995, ryc. 38). W fazie I z całą pewnością możemy

mówić o jeszcze co najmniej kilku podobnych do nadsańskiej, grupach regionalnych. Analiza ogólnych map osadniczych dla tego czasu (K. Moskwa 1976, mapa 3; J. Michalski 1992, mapa 13), kaže widzieć takie ugrupowania między Wisłą a Trześniówką, w Dolach Jasielsko-Sanockich, nad Górnym Sanem oraz być może na zachód od środkowego Wisłoka, a także na obszarze lessów podrzeszowskich. W późniejszych czasach mamy nieco inny obraz, zakłócony, jak się wydaje, przez niedostatki w datowaniu poszczególnych stanowisk.

Przedstawiony schemat struktury społecznej ludności grupy tarnobrzeskiej jest nieco odmienny od dotychczas prezentowanych. Nie ma w nim miejsca na rody czy rozrodzone rodziny (M. Gedl 1961, s. 55 n.; 1989b, s. 689), bowiem pojęcia takie niosą ze sobą określone i ściśle zdefiniowane treści, których nie sposób stwierdzić (przynajmniej na obecnym etapie badań) w materiale źródłowym. W znacznej części ich zakres znaczeniowy zawiera się w grupie lokalnej. Nie ma także miejsca na „zbiorowości sąsiedzkie, złożone z kilku zbiorowości lokalnych” (S. Kurnatowski 1983, s. 24), bowiem nie znaleziono dostatecznie ostrych kryteriów na ich wydzielenie, chociaż zwarte skupisko mikroregionów w fazie I, w pełni odpowiada definicji przedstawionej przez S. Kurnatowskiego.

W wielu opracowaniach omawiających kwestie społeczeństw pradziejowych, podkreślana jest rola rozwarstwienia i różnic między poszczególnymi jednostkami (por. np. M. Gedl 1961, s. 60; 1989b, s. 687; B. Gediga 1963, s. 16 n.). Jak przedstawiono w części analitycznej, materiały z cmentarzysk w Chodaczuwie i Grodzisku Dolnym, pozwalają na wysunięcie kilku bardziej ogólnych wniosków. Na tych nekropolach stwierdzono współwystępowanie grobów bogato i bardzo bogato wyposażonych z biednymi i nie wyposażonymi w ogóle (por. rozdział 2.1.2.1). Zaobserwowano, że groby bogate charakteryzują starsze etapy funkcjonowania cmentarzysk, a dotyczą one niewielkiej liczby ogółu pochówków. Znamienne jest, że z tego samego czasu pochodzą także groby ubogo wyposażone. „Wyróżnik” bogactwa nie przysługiwał więc wszystkim członkom ówczesnej społeczności. Stąd tylko krok do twierdzenia, że groby bogate kryją szczątki osobników o najwyższym statusie majątkowym, a i zapewne społecznym. Twierdzenie takie musi być obarczone licznymi wątpliwościami. Wynikają one z faktu, iż w wyposażeniu grobów znajdujemy odbicie nie tylko ewentualnych stosunków społecznych (tj. pozycji zmarłego), ale także trudno dziś odczytywalnych elementów (zachowań) wierzeniowo-rytualnych (B. Gediga 1963, s. 23). W pierwszym okresie trwania, czy może raczej powstawania, grupy tarnobrzeskiej różnice między poszczególnymi osobnikami był bardzo istotne, a jest to czytelne w materiałach sepulkralnych. Z czasem - faza I2-3 - uległy „splyceni” - mniej jest grobów wyposażonych obficie niż najuboższe, ale nie są to już wielkości obserwowane w fazie I1 (por. tabele VI-VII). Zwiększa się też udział pochówków najuboższych - np. w fazie I1 było ich 25% w Chodaczuwie i 22% w Grodzisku, a w fazie I2-3 odpowiednio - 58,5% i 53%.

Interpretacja tych faktów może być dwojaka: albo są to efekty rzeczywistego „ubożenia” społeczności i zacierania

różnic, albo zmiany reguł wyposażania zmarłych. Jak akcentowano na etapie analizy, wszelkie obserwowane zmiany dotyczą w jednakowym stopniu każdej z najmniejszych jednostek organizacyjnych - grup domowych, stąd nie można ich uznać za przypadkowe. Jest mało prawdopodobne, aby nastąpiła tu tak daleko idąca degradacja statusu społecznego w obrębie każdej z grup. Chodzi tu raczej o zmiany w regulach wyposażania grobów wraz z upływem czasu. Istotny jest tu bowiem czynnik chronologii. Jeśli dodać do tego fakt, że groby najbogatsze to pochówki odbiegające od powszechnego modelu popielnicowego ciałopalenia (np. groby szkieletowe), to wzmocnimy tezę o przyczynach wierzeniowo-rytualnych. W takim przypadku pozycja osób o najwyższym statusie pozostałaby niezmieniona, ale też nieodzwoiercedlona w obrządku pogrzebowym. Tendencja do skromniejszego wyposażania grobów jest kolejną cechą, która jest czytelna w źródłach, a świadczy o zmianach sfery wierzeń w trakcie najstarszego etapu grupy tarnobrzeskiej (jej powstania).

Można zadać także kolejne pytanie - o równorzędność statusu grup domowych w obrębie grup lokalnych i następnie o wzajemne stosunki tych ostatnich. Nie ma jednak podstaw, aby uważać którąkolwiek z grup domowych, czy też lokalnych za dominującą w większej lub mniejszej wspólnotie. Jeśli więc istniała jakaś „starszyzna” (M. Gedl 1989b, s. 687), to byli nią przedstawiciele poszczególnych, równoprawnych jednostek. Dostępne w tej chwili źródła są bowiem w pełni porównywalne, jeśli idzie o „zapisany” w nich ogólny obraz społeczności.

4. 3. UWAGI O GOSPODARCE PLEMION GRUPY TARNOBRZESKIEJ

W literaturze panuje powszechny pogląd o wielokierunkowości gospodarki plemion cyklu lużyckiego (M. Gedl 1989b, s. 648 n.; S. Kurnatowski 1992, s. 16 n.). Wskazywać mają na to zarówno źródła bezpośrednie - zachowane szczątki paleobotaniczne i paleozoologiczne, jak też dane pośrednie - ogólna analiza systemu osadniczego (A. Mierziński 1994, s. 149). W naszym przypadku źródłami bezpośrednimi są tylko szczątki kostne z osady w Białobrzegach, stan. 1, odnoszącej się co prawda tylko do wczesnej epoki żelaza, ale dającej jedyny tego typu zasób źródeł z całego regionu. Stwierdzono tam (M. Wolsan, A. Nadachowski 1992, s. 185) 70% kości zwierząt domowych (w tym: 37% bydła, 32% owcy-kozy, 21% świni, 8% konia, 1% psa, 0,5% kury) i 30% zwierząt dzikich, należące głównie do jelenia - 69% i dzika - 24% (oprócz nich oznaczono pojedyncze kości zająca, tura, sarny, puszczyka i żółwia).

Zgodnie z ustaleniami analizy wieloocchowej B. Jerszyńskiej i J. Piontki (1988), takich wyliczeń nie można przyjąć jako „bezpośredniej informacji o strukturze hodowli”. Orientują one jedynie „jaką stwierdzono w badaniach archeologicznych minimalną liczbę zwierząt różnych gatunków” (B. Jerszyńska, J. Piontek 1988, s. 180). Wymagają natomiast dalszej obróbki oraz odpowiednich serii porównawczych, których, jak wiadomo, dla grupy tarnobrzeskiej brak.

Warto w tym miejscu wspomnieć o danych, jakich dostarczają nieliczne szczątki zwierzęce z grobów ciałopalnych. Liczba takich pochówków (por. rozdział 2.1.2.1.) wcale nie jest mała. Nie zadowala jednak ilość i stan zachowania kości. Powoduje to znaczne trudności w dokładnych określeniach gatunkowych. Tam, gdzie udało się to określić jest mowa o „owcy/kozie” lub „małym przeżuwaczu”. Potwierdza to wysoką pozycję tej grupy zwierząt, na którą wskazywały także dane z Białobrzegów. Dwie skrajne możliwości interpretacyjne takich grobów to uznanie szczątków zwierzęcych za resztki pokonsumpcyjne lub za mające znaczenie kulturowo-religijne (T. Malinowski 1976, s.19-21; T. Węgrzynowicz 1982, s. 203-207). W obydwu przypadkach przynależność gatunkowa nie jest obojętna - wskazuje ona na spożywane mięso albo na gatunki zwierząt o szczególnym znaczeniu. Fakt, że w naszym przypadku jest to owca/koza jest dość jednoznaczny, nie wymagający dalszego komentarza.

Wobec braku danych bezpośrednich i powyższych zastrzeżeń co do struktury gatunkowej zwierząt, wzrasta rola innych przesłanek, pozwalających wnioskować w zakresie struktury gospodarczej. Analizy terytoriów eksploatowanych przez ludność zamieszkującą w określonych osadach (lub strefach) są nawet uważane za najbardziej istotne w zakresie rozważań o gospodarce społeczeństw pradziejowych (por. Z. Kobyliński 1986, s. 7 n.; S. Kadrow 1995, s. 70). Bowiem „tereny użytkowane gospodarczo (...) wiązały się dość silnie ze strefą zasiedloną” (J. Kruk 1973, s. 155-156). W tym kontekście decyzje osadnicze były jednocześnie decyzjami gospodarczymi, rzutu-jącymi bezpośrednio na podstawowe źródła utrzymania. Stąd też strefa intensywnej akcji osadniczej wyznacza obszar działalności gospodarczej (J. Kruk 1973, s. 157).

Z naszych dotychczasowych ustaleń wynika decydująca rola wilgotnych gleb (mady i gleby brunatne strefy siedliskowej A i B), leżących w obrębie dużych dolin. Obserwacje te w pełni potwierdzają ustalenia J. Michalskiego, który właśnie w niższych partiach dużych dolin widział obszary szczególnie istotne dla gospodarki plemion późnych faz epoki brązu. „Terasy denne, na których z reguły lokowano poletka, charakteryzowały się wysokim i trwałym potencjałem edaficznym pokrywających je gleb, co zapewniało możliwość stosunkowo stałego wykorzystywania tych samych wycinków terenu nawet bez stosowania zabiegów użyźniających” (J. Michalski 1991, s. 39). Doskonale odnosi się to do sytuacji znad Sanu i Wisłoka, gdzie mamy stwierdzone te same preferencje i długotrwałe osadnictwo w mikroregionach. Może to być wskazówką dla dużej roli rolnictwa, głównie upraw typu ogrodowego (J. Kruk 1973, s. 160-162) - groch, bób, soczewica, len, mak, rzepa, wyka (por. A. Gardawski 1979b, s. 259; J. Dąbrowski 1981, s. 234; M. Klichowska 1984, s. 81 n.; J. Michalski 1991, s. 38-39; 1992, s. 105). Warto wspomnieć, że model takiego gospodarowania (to jest z intensywnym wykorzystaniem den dolinnych) znamy już z wcześniejszych kultur (por. np. S. Kadrow 1995, s. 69-70). Trudno jest jednak (m.in. ze względu na brak źródeł bezpośrednich) rozgraniczyć uprawy warzywne od zbożowych, wymagających większych powierzchni. Pszenica, jęczmień, proso, a i zapewne żyto (por. A. Gardawski 1979b, s. 258; M. Klichowska 1984,

s. 71 n.; M. Gedl 1989b, s. 648) uprawiane były najpewniej głównie na wyżej położonych poletkach (por. J. Michalski 1991, s. 39). W takim przypadku należy dopuścić możliwość stosowania nawet gospodarki wypaleniskowej.

Z dotychczasowych studiów paleobotanicznych wynika bardzo różnorodna struktura upraw na poszczególnych stanowiskach epoki brązu i wczesnej epoki żelaza (ściślej w poszczególnych mikroregionach - por. M. Klichowska 1984, s. 74 n.). Być może jest to odzwierciedlenie rzeczywistych struktur rolniczych, albo jedynie efekt stanu zachowania się szczątków roślinnych i ich analiz (głównie w sensie ilościowym). Nie można zatem wykluczyć istnienia pewnych różnic pomiędzy nawet blisko położonymi stanowiskami, co odnosić się może i do naszego regionu. Kolejną uwagą jest sugestia prawdopodobieństwa różnic chronologicznych, jakie wymienia się przy charakterystyce struktury upraw w epoce brązu i okresie halsztackim (M. Klichowska 1984, s. 76 n.). Sugerowana w naszym przypadku różnica w strukturze osadniczej (duże osady dopiero we wczesnej epoce żelaza) może po części się właśnie z tym wiązać.

Jeśli przyjąć dominującą pozycję rolnictwa intensywnego w dolinach, to należy również założyć istnienie stacjonarnej („przydomowej”) hodowli zwierząt, o niezbyt licznych stadach (J. Kruk 1973, s. 189-190; J. Michalski 1991, s. 41). Nie można jednak wykluczyć istnienia chowu wygonalnego na wyżej położonych obszarach strefy B i C lub ciężkich, ale niezwykle bogatych terenach strefy E. Możliwy był także wypas w lasach, głównie łąkowych. Wydaje się, że w strukturze stad dominowało bydło, na co wskazują cytowane już analizy kości z Białobrzegów, jak też analogie z innych obszarów (A. Gardawski 1979b, s. 260 n.; J. Dąbrowski 1981, s. 233; J. Michalski 1991, s. 42, tabela II), ale duże znaczenia miała także owca/koza.

Z przedstawionych wcześniej szacunków wynika przyjęcie arealu upraw w mikroregionie chodaczowsko-grodzickim na 35 ha, czyli około 1 ha na osobę w grupie liczącej około 35 osób (wynika to z tych samych wyliczeń). Jest to wartość zbliżona do ustalonej przez J. Rydzewskiego (1982), wskazująca na utrzymywanie się z 1 ha około 1,3 osób. Wartości te wydają się jednak zawyżone, bowiem trudno wyobrazić sobie możliwość uprawy 35 ha gruntów przy prymitywnej agrotechnice przez grupę 35-osobową, w której powinno być 1/2 do 2/3 populacji w wieku nieprodukcyjnym.

Sama uprawa roli nie była wystarczająca dla zaspokojenia potrzeb żywnościowych grupy lokalnej. Potwierdza to prosty szacunek zapotrzebowania kalorycznego - około 1 mln kalorii rocznie na osobę, a 300 kg ziarna dawało jedynie 660.000 kalorii (300 x 2.200). Pozostałe 34% dawały według ustaleń J. Rydzewskiego (1982): chów zwierząt - 20%, w tym 14% z bezpośrednio spożywanego mięsa, zbieractwo i łowiectwo - 10% i inne (np. wymiana) - 4%. Przy zastosowaniu takich samych wskaźników, jakie przyjął wymieniony autor, nasza, 35-osobowa grupa lokalna spożywała rocznie: 35 x 27 kg = 945 kg tuszy bydłowej i 35 x 15,5 kg = 542,5 kg tuszy wieprzowej. Odpowiada to ubojowi 4 sztuk bydła i 8 sztuk świń rocznie. Natomiast stada powinny w tym przypadku liczyć po 30-32 sztuki, aby zachować utrzymanie od-

powiednich ilości zwierząt dla reprodukcji i uboju. Wielkości te wydają się być nieco zaniżone, ale w pełni realne.

W dalszej kolejności można się pokusić o określenie arealu pastwisk dla takich właśnie stad i potrzebnej im żywności. Szacunkowe wyliczenia można wykonać dwiema metodami, zaproponowanymi przez J. Rydzewskiego (1982) lub S. Kadrowa (1995, s. 133-136), wykorzystującego ustalenia J. Kruka i D. Makowicz-Polisztot (1982).

Metoda I (J. Rydzewski 1982):

bydło 32 x 500 kg = 16 000 kg

świnie 32 x 100 kg = 3 200 kg

Wielkość suchej biomasy to odpowiednio 50% wagi bydła i 70% świń czyli 8000 i 2000 kg, to jest łącznie około 10 000 kg czyli 10 t. Sucha biomasa zwierząt roślinożernych stanowi 10% suchej biomasy produkcji roślinnej zjadanej przez zwierzęta w ciągu roku. Oznacza to, że stada zjadały 10 x 10 t = 100 t suchej biomasy roślin, co pomnożone przez 10 (ilość substancji roślinnych wyrażonych w suchej biomasie musi wynosić 10 razy więcej produkcji roślinnej) daje 1 000 t roślin. Po przeliczeniu produktywności 18,25 t/ha/rok otrzymujemy 55 ha użytków zielonych (pastwisk) w mikroregionie, użytkowanych w ciągu roku.

Metoda II (S. Kadrow 1995):

$P_n = K_b (N_W \times Q_b)$

gdzie:

K_b - wartość kaloryczna biomasy całych osobników (1,55 kcal/g)
 N_W - średni stan biomasy - (N - średnia ilość zwierząt w stadzie, W - średnia biomasa (ciężar zwierzęcia - bydło - 500 kg, świnia 100 kg tak jak w przykładzie I)

Q_b - rotacja, tempo wymiany osobników - bydło 1/8, świnia 1/4

$P_n = 1,55 \times (32 \times 500) \times 1/8 = 3100 \times 10$ kcal/rok dla bydła

$P_n = 1,55 \times (32 \times 100) \times 1/4 = 1280 \times 10$ kcal/rok dla świń

Wartości te mnożymy przez 100 (1% wydajność z jaką zwierzęta mogą przelwarzać energię pokarmową na energię własnych tkanek). Tak więc:

P_n (bydło) = 3100 x 10 x 100 = 310000000 kcal/rok

P_n (świnia) = 1280 x 10 x 100 = 128000000 kcal/rok

Łącznie daje to 438 000 000 kcal/rok. Uzyskaną wartość dzielimy przez średnią wartość energetyczną roślin równą 4 kcal/g suchej masy. Otrzymamy zatem 109 500 000 g, czyli 109,5 t suchej masy. Przy przyjęciu produktywności 2 t/ha/rok daje to 54,75 ha. Jest to minimalna wielkość terenów wypasowych.

Przedstawione wyliczenia są w zasadzie zbieżne. Określają podobny areal pastwisk. Wielkość tę należy jednak pomnożyć przez 2, bowiem aby nie dopuścić do degradacji środowiska, powierzchnia wypasów mogła stanowić jedynie 50% wszystkich terenów pastwiskowych, które w sumie należy szacować na 110 ha. W przeliczeniu na osobę wielkość terenów pastwiskowych to 2-3 ha, co nie odbiega od wyliczeń innych autorów (J. Rydzewski 1982 - ok. 3 ha; S. Kadrow 1995 - 2,8 ha). Łączny areal pastwisk doskonale wpisuje się w wielkość użytkowanej w mikroregionie strefy. Można nawet mówić o sporym zapasie, a wzięwszy pod uwagę możliwości wypasu leśnego w strefie wysoczyznowej wręcz o dużej nadwyżce. Jest to sytuacja podobna do wcześniejszych wyliczeń arealu upraw. W sumie więc, niewielkie grupy lokalne mogły czuć się bezpiecznie w swych strefach gospodarowa-

nia. Nie groziła im nagle utrata podstaw utrzymania ze względu na wyczerpanie się możliwości produktywnych środowiska. Jest to ważny element długiego egzystowania poszczególnych grup lokalnych (mikroregionów).

W gospodarce epoki brązu dużą rolę odgrywały jeszcze „zajęcia uzupełniające” (J. Ostoja-Zagórski 1982, s. 156) – łowiectwo, zbieractwo, a i zapewne rybolówstwo. Wszyscy badacze zajmujący się podobną problematyką wskazują na potencjalnie duże możliwości korzystania z naturalnych zasobów żywnościowych (M. Gedl 1961, s. 53-54; 1989b, s. 653; K. Moskwa 1976, s. 123; J. Dąbrowski 1981, s. 236; J. Michalski 1991, s. 43-46). Przyjmuje się np., że łowiectwo mogło zapewniać nawet do 20% zapotrzebowania na mięso (A. Gardawski 1979b, s. 262), co w obliczu danych z osady w Białobrzegach wydaje się bardzo prawdopodobne. Przyjęcie aż takich szacunków odpowiednio zmniejszałoby wyliczenia arealu pól i pastwisk.

Nie jest też jasna rola wytwórczości nierolniczej (np. produkcji przedmiotów brązowych) w ogólnym systemie gospodarowania (J. Ostoja-Zagórski 1982, s. 159-167). Z całą pewnością musieli istnieć wyspecjalizowani producenci, bowiem część ze znanych nam ozdób brązowych wymagała wysokich kwalifikacji w zakresie ich wytwarzania - np. niektóre typy bransolet, naszyjniki. Podobnie przedstawia się kwestia wymiany, zarówno lokalnej, jak i dalekosiężnej, bo taka też musiała mieć miejsce (M. Gedl 1961, s. 54; K. Moskwa 1976, s. 132-133). Konieczność zdobywania surowca brązowego i gotowych wyrobów, wymieniana jest jako jedna z głównych przyczyn swoistej otwartości społeczeństw epoki brązu (J. Dąbrowski 1973, s. 338). W naszym materiale świadczą o tym liczne nawiązania południowe i wschodnie w zakresie niektórych wyrobów brązowych. Zagadnienia te są niezwykle trudne do odpowiedniego zdefiniowania i analizy, a chyba dalecy jesteśmy jeszcze od ich ostatecznego wyjaśnienia.

Z przedstawionych uwag wynika jednak prymat gospodarki rolniczej, w tym zwłaszcza uprawy roli. Jest to potwierdzenie wcześniejszych sugestii, podnoszonych raczej intuicyjnie (M. Gedl 1961, s. 52; K. Moskwa 1976, s. 122-123). Należy sobie zdawać sprawę z faktu wielokierunkowości gospodarki plemion epoki brązu. Nawet w obrębie tej samej kultury (por. J. Ostoja-Zagórski 1982, s. 134; M. Gedl 1989b, s. 648 n.; J. Michalski 1991, s. 51 - pisze nawet o decydującej roli „półdzikiej hodowli w lasach grądowych i buczynach” w skupisku grupy tarnobrzeskiej w Kotlinie Dynowskiej) i stosunkowo niewielkiego obszaru (mezo- lub makroregionu), mogły egzystować grupy preferujące nieco odmienne modele gospodarki. Stwierdzono to np. w odniesieniu do kultury mierzanowickiej (S. Kadrow 1995, s. 69-70). Chodzi tu o różnice w zakresie znaczenia i wzajemnego stosunku (uzupełniania się) hodowli i uprawy roli. Także w naszym przypadku wielość modeli może mieć związek z preferencjami siedliskowymi. Opisany wyżej przykład dotyczy jedynie strefy wielkich dolin (Sanu i Wisłoka). Z zupełnie inną sytuacją możemy mieć do czynienia np. na płaskowyżu lessowym (strefa D). Ustalenie tego należy pozostawić jako postulat badawczy na przyszłość.

Naszemu poznaniu wymyka się też jeszcze jeden bardzo istotny problem. Jest nim kwestia specjalizacji grupowej. Nie

można bowiem definitywnie jej zanegować, zwłaszcza w obliczu stwierdzenia silnych więzi między małymi grupami lokalnymi. Sprawdzenie tego wymaga jednak dokładnych badań terenowych, głównie rozkopania odpowiedniej liczby osad i stanowisk pokrewnych. Jest to drugi postulat badawczy. Trzecim może być problem różnic w zakresie sposobów gospodarowania na przestrzeni prawie 1000-letniego trwania grupy tarnobrzeskiej. Wydaje się to bardzo prawdopodobne np. na podstawie istnienia dużych osad z materiałami najmłodszymi, odnoszonymi do wczesnej epoki żelaza, przy ich braku w fazie pierwszej. Kluczem do rozstrzygnięcia tego są znowu badania terenowe, ale też studia chronologiczno-periodyzacyjne, bez których trudno o jakąkolwiek dynamikę.

Zarysowana tu gospodarczo-społeczna i demograficzna struktura grupy tarnobrzeskiej zdaje się potwierdzać odmienność wschodniej połaci kręgu lużyckiego od zachodniej (por. Z. Bukowski, J. Dąbrowski 1982, s. 264 n.). Jest to szczególnie jaskrawo czytelne w porównaniu do większych liczebnie i odmiennie zorganizowanych społeczności związanych z grodami typu biskupińskiego.

Na zakończenie niniejszego rozdziału wypada jeszcze sformułować kilka uwag dotyczących tzw. ideologicznego podsystemu sterującego, stanowiącego rodzaj nadbudowy dla wszystkich innych elementów systemu biokulturowego. Jest on jednocześnie najtrudniejszy do analizy, ponieważ obejmuje on „światopogląd i sprzężone z nim instytucje społeczne” (A. Wierciński 1988, s. 31). Znając te ostatnie możemy w pewien sposób określić cały podsystem. Drugim, ważnym aspektem są ogólne wnioski z zakresu poglądów na świat, a trzecim ogólne wnioski chronologiczno-kulturowe w kontekście ich przyczynowego wyjaśnienia.

Uporządkujmy zatem stwierdzone do tej pory fakty. W fazie II nastąpiło wykształcenie systemu, określanego jako grupa tarnobrzeska. Proces ten był rozciągnięty w czasie, który nie do końca potrafimy zdefiniować. Polegał on na zmianie elementów, które są uchwytnie w analizie archeologicznej, i które dotyczą modyfikacji wcześniejszego systemu, identyfikowanego z kulturą trzciniecką, bo ona stanowiła główną bazę dla grupy tarnobrzeskiej. Nowa jakość, manifestująca się odmiennym obrzędkiem pogrzebowym, inną strukturą osadniczą, odmiennym modelem gospodarczym i zapewne organizacją społeczną, okazała się bardzo trwałą. Właśnie ona może być traktowana jako efekt działań ideologicznego podsystemu sterującego. Trwale elementy to: ciałopalny, popielnicowy obrządek pogrzebowy, gospodarka rolnicza z główną rolą upraw intensywnych, ciągłość zasiedlenia w mikroregionach i organizacja struktury społecznej z dominacją grupy lokalnej. Był to w pewnym sensie system zamknięty ideologicznie i strukturalnie, otwarty jednak na kontakty „materialne”. Można zapewne także mówić o podsystemie magiczno-religijnym, który cechuje „animistyczna wizja świata” i „zrytualizowane usztywnienie” (A. Wierciński 1988, s. 38). Kwestie te należą do najtrudniejszych w badaniach społeczności pradziejowych. Jak na razie dalecy jesteśmy od ich ostatecznego wyjaśnienia.

5. REGION NADSAŃSKO-WISŁOCZAŃSKI NA TLE CAŁEJ PROWINCJI GRUPY TARNOBRZESKIEJ

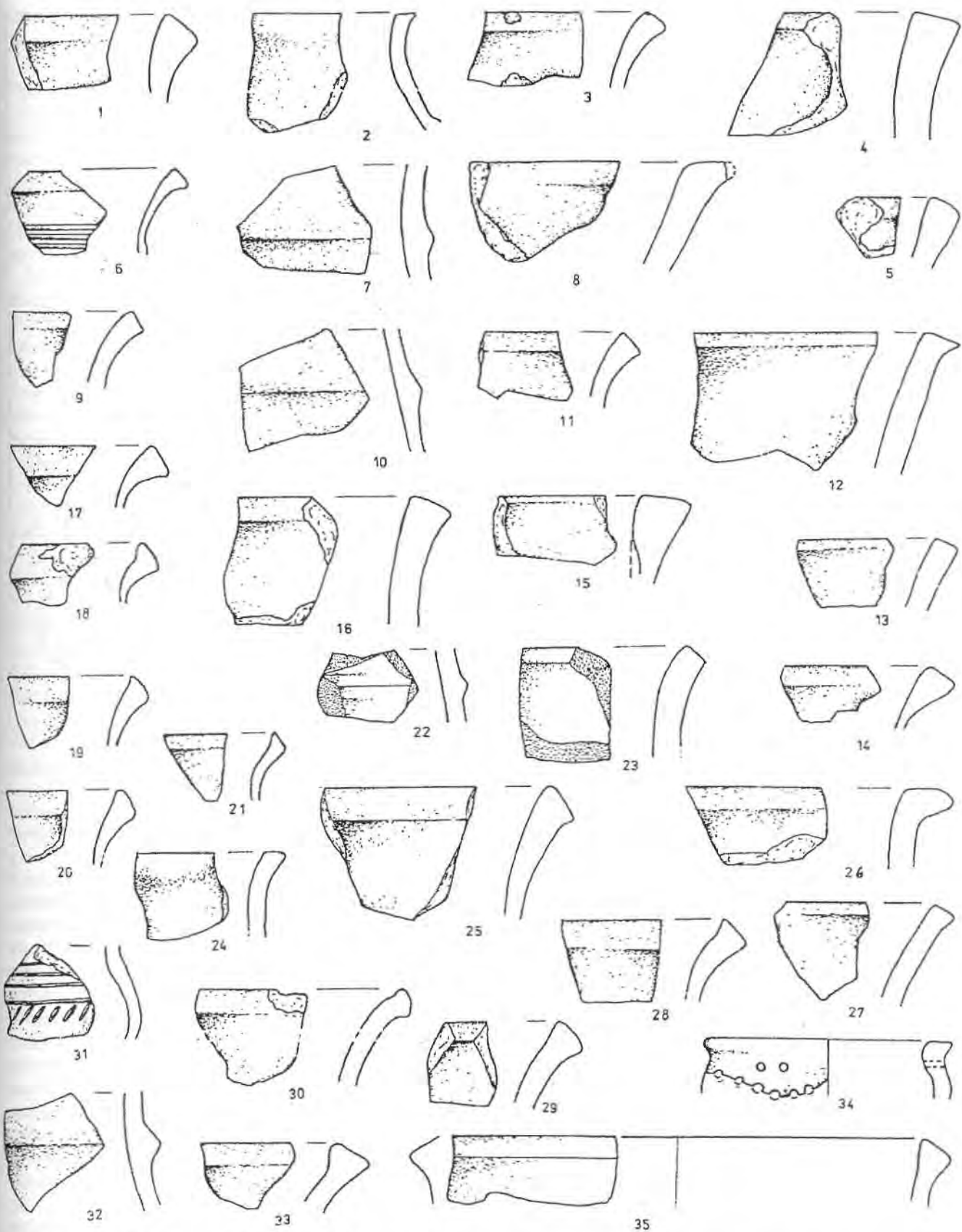
5.1. UWAGI O POCZĄTKACH GRUPY TARNOBRZESKIEJ W KONTEKŚCIE MATERIAŁÓW ZNAD DOLNEGO WISŁOKA I ŚRODKOWEGO SANU

Kwestiom genezy grupy tarnobrzesckiej poświęcono już wiele miejsca (przegląd poglądów - zob. W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991), a mimo to pozostaje ona daleka od rozstrzygnięcia, na co słusznie zwrócił uwagę B. Gediga (1989a, s. 88; 1989b, s. 19). Wszystkie dotychczasowe ustalenia operują w zasadzie takim samym zestawem pojęć (źródeł), różnorodnie akcentując niektóre z nich. I tak można tu wymienić: rolę czynnika miejscowego - tj. kultury trzcinieckiej, oddziaływania południowe i południowo-wschodnie oraz wpływy ze strefy ukształtowanej już kultury łuzycyckiej. Kontrowersje wzbudza także chronologia, która wydaje się być zagadnieniem podstawowym. Stąd też mówiąc o genezie grupy tarnobrzesckiej nad środkowym Sanem i Wisłokiem należy brać pod uwagę właśnie te wszystkie elementy, pamiętając, że region ten należy do najważniejszych, jeżeli idzie o możliwości rozwiązania poruszanych problemów.

Zacznijmy od przedstawienia osadnictwa wcześniejszego, to jest wiązanego z kulturą trzciniecką. Stwierdzono tu 71 jej stanowisk (por. aneks i mapa na ryc. 27), to jest ponad 6 razy mniej niż stanowisk grupy tarnobrzesckiej. Stan ich rozpoznania jest zły. W większości są to bowiem pojedyncze fragmenty ceramiki, znajdujące na powierzchni (ryc. 46). Tylko nieliczny materiał pochodzi z badań wykopaliskowych - Chodaczów, stan. 3 (S. Czopek 1992a, s. 167-168), Leżajsk, stan. 3 (A. Barłowska 1984, s. 221), Rakszawa, stan. 12 (E. Kłosińska 1991), Wierzawice, stan. 4 (K. Moskwa 1984), prowadzonych przy tym na zbyt małą skalę, by można mówić o kompleksowym poznaniu któregośkolwiek z nich. Skromny ilościowo i jakościowo materiał ruchomy nie daje podstaw do dokładnych rozważań chronologicznych. Wdzielana ceramika trzciniecka to typowe fragmenty z pogrubionymi i skośnie ściętymi krawędziami lub części z listwami plastycznymi (ryc. 61). Ich pozycja chronologiczna jest jednoznaczna - wiążą się one z tzw. klasyczną fazą kultury trzcinieckiej (J. Górski 1990, s. 36; 1994a, s. 81 n.; 1994b, s. 41 n.). Tymczasem z naszego punktu widzenia, najistotniejsze byłyby materiały reprezentujące najmlodszy etap tej kultury. Można zasugerować, że podobnie jak na innych obszarach, powinny to być naczynia bez „tradycyjnych” wyznaczników kulturowych.

Głównymi cechami dystynktywnymi byłyby zatem naczynia o zaokrąglonych, niepogrubionych krawędziach i zdobione ornamentem żłobków pionowych na brzuścu (J. Górski 1994a, s. 81-82; 1994b, s. 40). Takich jednak nie potrafimy wskazać w naszym regionie. Warto odnotować jednak fakt współwystępowania ceramiki trzcinieckiej i tarnobrzesckiej aż na 38 stanowiskach (por. aneks). Trudno jednak powiedzieć, czy chodzi tu o przypadkową zbieżność użytkowania tego samego miejsca, czy też o określony stosunek przyczynowy. Najbardziej istotne jest tu stanowisko 4 w Wierzawicach (K. Moskwa 1984). Groby I fazy grupy tarnobrzesckiej wystąpiły w odległości około 35-40 m od obiektów osadowych (ślady słupowego, naziemnego domostwa?) kultury trzcinieckiej. „Nowe” cmentarzysko nie zniszczyło więc starszej osady (ryc. 62), co może świadczyć o ich funkcjonalnym związku. Należy jednak podkreślić wyrywkowość badań, na co zwracał już uwagę ich autor, a dotyczy ona zwłaszcza obszaru pomiędzy strefą osady a cmentarzyskiem (K. Moskwa 1984, s. 48). Jeśli dodamy do tego, iż jest to stanowisko niezwykle rozległe, oraz że w jego północno-zachodniej części spotyka się zarówno ceramikę trzciniecką jak i tarnobrzescką (ryc. 62), otrzymamy pełnię potencjalnych możliwości poznawczych tego obiektu. Warto w tym miejscu przypomnieć o zniszczonym, tarnobrzesckim cmentarzysku w Piskorowicach, z którego pochodzi naczynie o krawędzi ukształtowanej na sposób trzciniecki (W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, s. 286-287, ryc. 15d). Być może jest to właśnie tak poszukiwany styk interesujących nas kultur. Co do innych, wspólnych stanowisk „trzciniecko-tarnobrzesckich”, trudno o tego rodzaju ustalenia. Niezaprzeczalny jest jednak fakt, iż spora część ceramiki trzcinieckiej występuje (na powierzchni stanowisk) w towarzystwie fragmentów naczyń już z wczesnej epoki żelaza. Dotyczy to np. stanowisk w Budach Łańcuckich (6, 21, 24), Białobrzegach (8), Rakszawie (12), Rudzie Łańcuckiej (2, 6, 14) i zapewne innych. W takich przypadkach mamy chyba do czynienia z przerwą w użytkowaniu stanowisk, obejmującą co najmniej kilka stuleci (od zaniku kultury trzcinieckiej do III fazy grupy tarnobrzesckiej?).

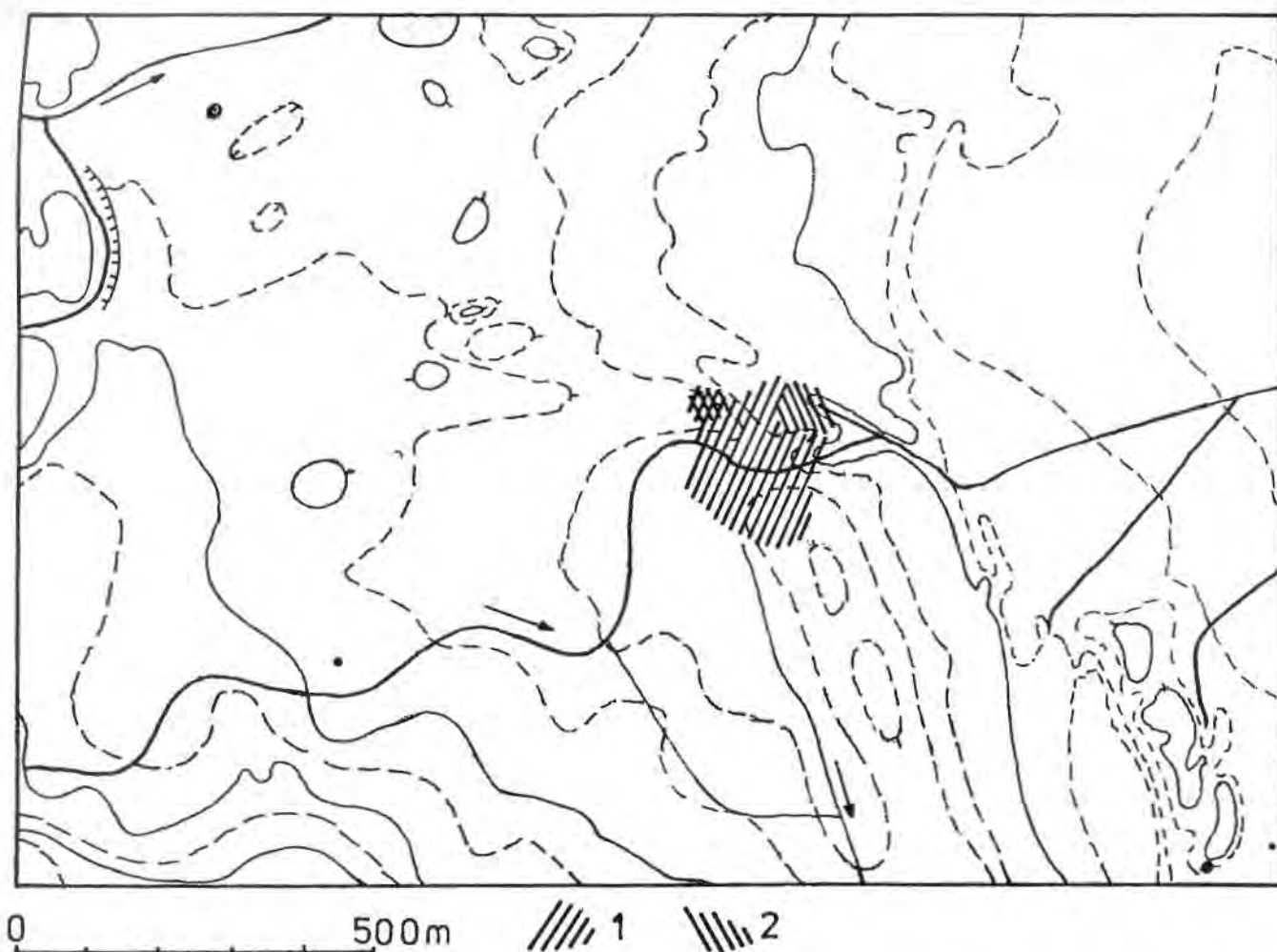
Osobnego omówienia wymaga jedno stanowisko z północnego krańca analizowanego regionu - stan. 3 w Tarnogórze. Stwierdzono tam 6 kopców ziemnych o średnicach 4-9 m i wysokościach (dziś zachowanych) 0,3-0,9 m (M. Florek 1990). Pod nasypami wystąpiły układy palenisk i „zaciemnień warstw” z nielicznymi fragmentami ce-

Ryc. 61. Ceramika kultury trzcinieckiej znad Sanu i Wisłoka

Białobrzegi 2 (1-2), Białobrzegi 8 (3), Brzoza Królewska 13 (4-5), Grodzisko Górne 9 (6-9), Grodzisko Górne 6 (10-11), Smolarzyny 4 (12), Ruda Lańcucka 14 (13-14), Grzęska 22 (15-16), Sarżyna 25 (17-18), Cieplice 11 (19-20), Ubieszyn 4 (21), Ruda Lańcucka 2 (22-23), Manasterz 15 (24), Paluchy 5 (25), Chodaczów 3 (26-35)

Skala 1:2

Ryc. 62. Wierzawice, woj. Rzeszów, stan. 4. Lokalizacja stanowiska

Oznaczenia: 1 - rozrzut ceramiki grupy tarnobrzeskiej zarejestrowany na powierzchni, 2 - rozrzut ceramiki kultury trzcinieckiej (północno-wschodni kraniec stanowiska - osada badana przez K. Moskwę)

ramiki. Brak jest ewidentnych śladów po pochówkach, które mogły być grobami szkieletowymi (analogia dla cmentarzysk wczesnotarnobrzeskich, na których kości także nie zarejestrowano). Nieliczne i bardzo drobne fragmenty naczyń mogą należeć do kultury trzcinieckiej. Zdaniem autora badań właśnie za taką przynależnością przemawiają także: lokalizacja cmentarzyska, analogie formalne kopców i ich zawartość (M. Florek 1990, s. 324). Kopce z Tarnogóry są bliskie pod względem wielkości i konstrukcji, a także „zawartości” kurhanom tzw. grupy zamojskiej (E. Kłosińska 1987, s. 41 n.), określanym też jako typ Guciów (por. H. Wróbel 1987, s. 61-64). Nie może to dziwić zarówno w obliczu ich terytorialnej bliskości, jak też najprawdopodobniej jednakowej genezy. Uważa się je bowiem za dziedzictwo grupy lubaczowskiej kultury ceramiki sznurowej (E. Kłosińska 1987, s. 51) i datuje raczej na wczesny odcinek trwania kultury trzcinieckiej. Jak do tej pory innych stanowisk, które możnaby podejrzewać, że są podobnie datowanymi cmentarzyskami, w tej części Polski nie stwierdzono (W. Blajer 1985; 1987a, s. 31). Być może więc dominowały tu kurhany o szkieletowym obrządku pogrzebowym z ubogim (lub bez) wyposażeniem, które całkowicie zostały zniszczone

przez późniejsze, intensywne przecięż, osadnictwo lub są jeszcze nie zlokalizowane i zbadane.

Ogólny obraz osadnictwa trzcinieckiego (ryc.42, tabela VIII-IX) jest w zasadzie zbliżony z podobnym, uwzględniającym dane grupy tarnobrzeskiej. Dotyczy to stopnia wykorzystania poszczególnych stref siedliskowych (tabela VIII - dominacja strefy B - 73%), jak też szczegółowego usytuowania stanowisk w nawiązaniu do geomorfologii (tabela IX). Jedyną różnicą jest występowanie pojedynczych stanowisk trzcinieckich w głębszych partiach Płaskowyżu Kolbuszowskiego, głównie nad Trzebośnicą (ryc. 42). Nie znamy stąd ani wczesnych, ani późnych stanowisk grupy tarnobrzeskiej. Mogło mieć tu miejsce dłuższe trwanie osadnictwa trzcinieckiego, w swoistej niszy ekologicznej, nie wykorzystywanej przez ludność grupy tarnobrzeskiej. Może to też dotyczyć i innych mikroregionów, zwłaszcza tych, dla których nie potrafimy dziś wskazać stanowisk wczesnotarnobrzeskich.

Biorąc pod uwagę zarysowany wcześniej schemat rozszerzania się ekumeny tarnobrzeskiej z centrum w widłach Wisłoka i Sanu można się liczyć z dwiema możliwymi, tłumaczącymi procesy zachodzące w momencie formowania się nowej jednostki kulturowej. Pierwsza z nich to koncentracja

osadnicza (i ludnościowa) właśnie nad dolnym Wisłokiem i Sanem, do której mogło dojść przed uformowaniem się grupy tarnobrzeskiej, lub w czasie jej „powstawania”. Można byłoby wówczas mówić o równoczesnym zaniku osadnictwa trzcinieckiego w innych mikroregionach. Druga ewentualność, to przyjęcie tezy, iż wspomniane przekształcenie odbyło się tylko w obrębie jednego mezoregionu, odpowiadającego mniej więcej terytorialnemu zasięgowi najstarszej fazy grupy tarnobrzeskiej na omawianym terenie. Przyczyny tłumaczące tak koncentrację, jak i drugi z modeli, nie są do końca jasne.

Konstatacją tej części musi być więc wniosek, iż nad Wisłokiem i środkowym Sanem istniało prężne osadnictwo kultury trzcinieckiej, której ludność mogła stanowić - i zapewne stanowiła - zasadniczy substrat późniejszej grupy tarnobrzeskiej. W pełni potwierdza to wcześniejsze sugestie wielu autorów (niekiedy jednak bardzo intuicyjne), co do roli tej kultury w procesie genetycznym grupy tarnobrzeskiej (por. np. J. Dąbrowski 1972, s. 122 n.; K. Moskwa 1976, s. 143; 1982, s. 307 n.; A. Krauss 1977, s. 43 n.; Z. Bukowski 1969, s. 339 n.; 1989, s. 50-53, zwłaszcza 74; M. Gedl 1987, s. 359; 1989a, s. 30; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, s. 289; J. Michalski 1992, s. 55 n.).

Zasadnicze trudności, jak już wspomnieliśmy, budzi wydzielenie materiałów przejściowych, tj. takich, które odpowiadałyby zakresowi rzeczowemu pojęcia fazy łódzkiej (A. Gardawski 1971). Niektóre jej elementy znajdujemy wprawdzie w grobach szkieletowych - np. Złota (J.M. Ścibior 1993, s. 152), ale szerzej trudno je wymienić i scharakteryzować. Ewentualna faza przejściowa nie powinna być utożsamiana z jednostką kulturowo-chronologiczną (A. Małoga 1991, s. 239), a raczej prądem kulturowym „wyprzedzającym pojawienie się typowych wczesnołużyckich form ceramicznych i sepulkralnych” (J.M. Ścibior, J. Ścibior 1990, s. 112-113). Podobne rozumienie fazy łódzkiej reprezentował też sam A. Gardawski (1971, s. 165), który zwracał uwagę na wieloznaczność tego terminu, tak w zakresie chronologicznym, jak i jakości zachodzących procesów akulturacyjnych. Ewentualnych elementów przejściowych powinno się raczej szukać na stanowiskach kultury trzcinieckiej, a te, jak wiemy, są znane w stopniu dalece niezadowalającym. Nie osiągniemy w tym względzie żadnego postępu bez takich właśnie badań wykopaliskowych, co należy zgłosić jako kolejny postulat badawczy.

Drugim elementem, który należy rozpatrzyć przy genezie każdej jednostki kulturowej, jest chronologia - moment, od którego należy się liczyć z nową jakością. Z przeprowadzonej analizy materiałów wynika, iż najwcześniej mogło mieć to miejsce w HaA1 (≈ 2 połowa III okresu epoki brązu). Podstawą takiej synchronizacji z systemem chronologii „poludniowej” są głównie masywne, zdobione bransolety, a także inne zabytki metalowe, nawiązujące do znalezisk zakarpaccich (W. Blajer 1989b, s. 119 n., mapy 1-2). Kluczowe znaczenie przypisuje się przy tym skarbowi z Maćkówki (por. J. Dąbrowski 1991, s. 205-206), który za W. Blajera (1987b, s. 129) należy datować właśnie na HaA1, choć taka chronologia uważana bywa za zbyt wczesną. Takiego zdania jest J. Dąbrowski, który znalezisko to odnosi do

schyłku HaA (A2?), datując tym samym początki grupy tarnobrzeskiej na schyłek III okresu epoki brązu (J. Dąbrowski 1991, s. 206-207). Badacz ten jest jednak osamotniony w tak późnej chronologii najstarszych zespołów tarnobrzeskich. Inni autorzy mówią nawet o czasach znacznie wcześniejszych - BrC2-BrD (J. Chochorowski 1989, s. 601), BrD (S. Lewandowski 1979, s. 120). Rzecz wcale nie jest blaha, bowiem idzie tu aż o 250-300 lat. O trudnościach w datowaniu omawianego procesu, świadczy duża ostrożność kolejnej grupy badaczy, mówiących ogólnie o III-IV okresie epoki brązu (K. Moskwa 1976, s. 87 n.; 1982, s. 302; M. Gedl 1987, s. 361; 1989a, s. 30 n.).

Istniejące rozbieżności wynikają z wielu powodów. Pierwszym są niedostatki źródłowe i brak publikacji najstarszych cmentarzysk. Częściowo lukę tę wypełnia najnowsze opracowanie Bachorza-Chodorówki (M. Gedl 1994), z którego wynika, że zostało ono założone na przelomie II i III okresu epoki brązu, przy czym datowanie takie jest niezbyt dobrze umotywowane dobrymi datownikami, a sam autor waha się, czy zaliczyć je do grupy tarnobrzeskiej („pochówki te najprawdopodobniej zwiążać należy z wczesną fazą grupy tarnobrzeskiej” - M. Gedl 1994, s. 21 n., zwłaszcza 55). Lepiej rysuje się „faza” kolejna, manifestująca się garnkami esowatymi, synchronizowana przez M. Gedla z grupą (fazą) konstantynowską z Polski Środkowej z III okresu epoki brązu. Konieczna jest jednak w tym miejscu uwaga, iż groby tarnobrzeskie (tj. ciałopalne, popielnicowe), mają bardzo słabe punkty zaczepienia w chronologii ustalanej przy pomocy metali, których na tym cmentarzysku jest bardzo mało. Dobre datowniki, to dwie szpile (groby 354 i 568) i nóż brązowy (grób 95), których chronologia została ustalona na połowę III (568) lub nawet IV okres epoki brązu (95, 354 - por. M. Gedl 1994, s. 47-48). Uznany za najstarszy na cmentarzysku grób nr 781, będący pochówkiem szkieletowym dziecka w naczyniu glinianym, niewiele ma wspólnego z „klasyczną” grupą tarnobrzeską. Świadczy o tym zarówno forma pochówku, jak i jego inwentarz (M. Gedl 1994, tabl. CXX).

Z innych cmentarzysk wczesnotarnobrzeskich duże znaczenie ma grób 180 z Paluchów, który zgodnie odnosi się raczej do BrD (Z. Bukowski 1989, s. 56; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, s. 276, 289 - tam dalsza literatura; por. też J. Dąbrowski 1991, s. 204 - datowanie zespołu na conajmniej HaA1 i krytyka datowania wcześniejszego). Wyjątkowość jego polega na ewidentnych nawiązaniach ceramiki do kultury Noua oraz na obrządku szkieletowym. Można mieć i tutaj wątpliwości, czy jest to już pochówek grupy tarnobrzeskiej czy jeszcze nie. Z jej klasycznego schematu wymyka się też grób 101 z Furmanów, datowany jednak już na HaA1 (S. Czopek, E. Szarek-Waszkowska 1991, PL 306). Wszystkie inne pochówki z cmentarzysk fazy I, w tym zwłaszcza z nad Sanu i Wisłoka są współczesne lub młodsze od HaA1 (por. W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, s. 288 n.).

Podsumowaniem tej części rozważań może być wniosek, iż na razie nie ma podstaw, aby grupę tarnobrzeską w omawianym regionie, a i zapewne na pozostałych obszarach także, datować wcześniej niż na HaA1. Wychodząc bowiem z założenia, iż w najprostszym ujęciu grób „tarnobrzeski”

ski⁷ to pochówek ciałopalny, zwłaszcza popielnicowy, wszystkie groby szkieletowe należy uznać za charakterystyczne dla etapu powstawania nowej kultury, który nie był procesem krótkotrwałym, a raczej dość znacznie rozłożonym w czasie (J. Dąbrowski 1991, s. 208). Świadczy o tym z jednej strony ich chronologia, z drugiej niespotykane w grobach ciałopalnych bogactwo wyposażenia oraz szereg elementów obcych (tj. „nietrzcienieckich”, ale i „nietarnobrzeskich”). BrD i HaA1 to najpewniej „szukanie nowych wzorców i motywacji oraz krystalizacja nowej wspólnoty”, to jest faza najtrudniej uchwytana (S. Kurnatowski 1992, s. 17), ale w naszym przypadku dobrze czytelna. Pełne wykształcenie się cech grupy tarnobrzesckiej miało miejsce na przestrzeni HaA1, tak że od HaA2 (początku IV okresu epoki brązu), możemy mówić o gotowej już formacji.

Zadziwiające jest, że większość dobrych datowników całej wczesnej fazy grupy tarnobrzesckiej pochodzi zaledwie z kilku grobów, wyróżniających się przy tym swym bogactwem. Mamy tu, jak się wydaje, dwie możliwości interpretacyjne. Pierwsza to stwierdzenie, że pierwszymi grobami były pochówki najobficiej wyposażane, kryjące szczątki osób o specjalnej pozycji. Ich właśnie w pierwszym rzędzie dotyczyła akulturacja. Hipoteza druga, to nieumiejętność wydzielenia materiałów starszych i zupełna przypadkowość w organizacji cmentarzysk. Byłby to więc kolejny niedostatek badawczy samej archeologii. Dotychczasowe rozważania, na podstawie analizowanych tu materiałów, każą raczej skłaniać się ku pierwszej możliwości.

Zostały zatem rozpatrzone dwa elementy - zasadniczy substrat ludnościowy oraz czas. Pora teraz na przeanalizowanie roli czynnika zewnętrznego, który doprowadził do tak istotnych zmian. Wszyscy badacze, zajmujący się początkami grupy tarnobrzesckiej zwracają uwagę na rolę wpływów zewnętrznych, rzutujących zarówno na jej genezę, jak i specyficzne oblicze kulturowe (por. W. Błajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, s. 266-267 - tam starsza literatura). Najpełniej wypunktował to Z. Bukowski (1989). Spróbujmy zatem podążyć jego tropem.

„Domniemane oddziaływania komarowskie” (Z. Bukowski 1989, s. 53-56), to jedynie problem czysto teoretyczny. Jak dotąd bowiem brak jest w dorzeczu Sanu, jak i na innych terenach objętych osadnictwem „tarnobrzesckim”, elementów, które można by powiązać z tą kulturą. Jednakże stan rozpoznania stanowisk trzcienieckich, a co za tym idzie znajomość materiału zabytkowego, w którym cechy takie mogłyby się znaleźć, jest wysoce niezadowalający. Niesie to zawsze pewien tryb warunkowości. Podkreślić jednak należy bliskość terytorialną kultury komarowskiej i zbieżność (pokrewieństwo) większości cech z kulturą trzcieniecką (J. Świeżnikow 1967). O ich zupełnym braku możemy natomiast mówić w przypadku grupy tarnobrzesckiej. Z punktu widzenia jej genezy oddziaływania komarowskie nie miały istotnego znaczenia.

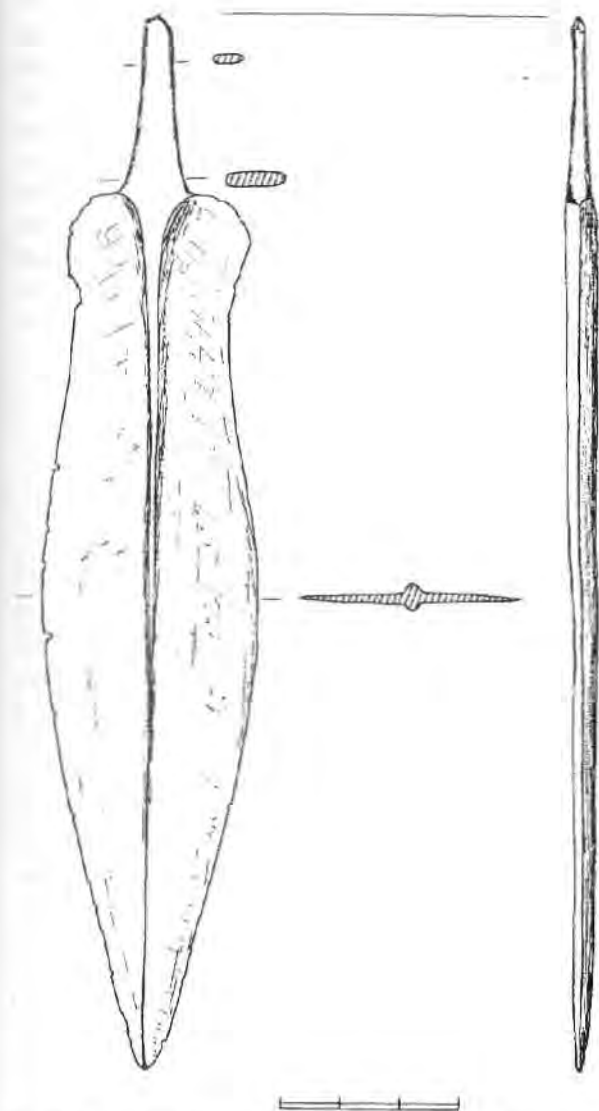
Drugą kulturą wymienianą w kontekście najstarszych zespołów tarnobrzesckich jest kultura Noua. Jej elementy występujące w Polsce południowo-wschodniej ograniczają się zaledwie do kilku naczyń (ryc. 7a-b, 14b-c) oraz 3 sztyletów

brązowych (Z. Bukowski 1976, s. 46 n.; 1977a, s. 229 n.). Można je odnosić do BrD i HaA1. Wpływy ze strony kultury Noua przypadają na etap formowania się grupy tarnobrzesckiej. Dotyczą więc raczej jeszcze kultury trzcienieckiej przekształcającej się w nową jakość. Wpływy te nie były jednak zbyt silne, skoro nie zdominowały, a na to wskazuje materiał zabytkowy rozpatrywany w kategoriach ilościowych, fazy najstarszej nowego ugrupowania. Nie można ich zatem uznać za siłę sprawczą zmiany kulturowej. W kulturze Noua dominował przecież szkieletowy obrządek pogrzebowy, głównie w pozycji skurczonej na boku. Pojedyncze importy i naśladownictwa, nawet jeżeli zgodzimy się z sugerowaną migracją niewielkiej grupy (Z. Bukowski 1977a, s. 233) nie miały zbyt dużego wpływu na procesy genetyczne grupy tarnobrzesckiej. Dlatego należy uznać je za dotychczas przece-niane (por. Z. Bukowski 1989, s. 58-59). Świadczy o tym także fakt, że zabytki (importy?) kultury Noua lub pokrewne znajdujemy również poza zasięgiem osadnictwa tarnobrzesckiego (Z. Bukowski 1976, s. 51 n.), a najnowszym przykładem może być sztylet ze Ślipcza na Zamojszczyźnie (ryc. 63).

Zabytek⁷ ten jest wykonany z miedzi lub brązu. Posiada krótki trzpień do rękojeści i ostrze w formie wydłużonego liścia, z wyraźnym przewężeniem u podstawy. Całkowita długość sztyletu to 17,8 cm, a jego maksymalna szerokość 3,6 cm. Analogiczne egzemplarze w starszej literaturze określano mianem „typu kimmeryjskiego” (J.N. Šarafutdinova 1968, s. 29, ryc. 3), dość szeroko datowanego i silnie wewnętrznie zróżnicowanego. Sztylet ze Ślipcza najbliższy jest starszym wariantom, odnoszonym jeszcze do XIV stulecia p.n.e. (A.M. Leskov 1967, s. 12, ryc. 17, 19; J.N. Šarafutdinova 1968, ryc. 3). W schemacie rozwoju typologicznego takich sztyletów, omawiany zabytek zajmuje pozycję w grupie XVI-XIV-wiecznych, odnoszonych do etapu przedsabatynowskiego lub jeszcze starszych (A.M. Leskov 1981, tabl. 15, s. 165 n.). Warto jednak zaznaczyć, że takie datowanie jest krytykowane przez innych badaczy (V.A. Dergačev 1975, s. 54 n.) jako zbyt wczesne. W opublikowanych ostatnio (V.L. Kločko 1993) zestawieniach broni z obszarów wschodnich, analogiczny egzemplarz znajdujemy wśród inwentarzy kultury zrębowej (V.L. Kločko 1993, tabl. 13:11). Zbliżone zabytki pochodzące z kultury sabatynowskiej i bieloozierskiej, różnią się jednak wieloma szczegółami typologicznymi. Tym samym najbardziej prawdopodobna chronologia powinna być ustalona na XIV wiek p.n.e.

Wczesne datowanie sztyletu ze Ślipcza pozwala na przesunięcie pojawienia się nad górnym Bugiem i Sanem oddziaływań ze strefy metalurgicznego ośrodka kultury zrębowej. Do tej pory (Z. Bukowski 1976, s. 140) przyjmowano chronologię w granicach XIII-XII stulecia. Tak więc zabytki „wschodnie” znane z grupy tarnobrzesckiej, jak i spoza jej zasięgu, zdają się świadczyć o istnieniu określonych, długotrwałych kontaktów

⁷ Znaleźisko to zadokumentowano dzięki Piotrowi Kani z Gródka nad Bugiem. Sztylet pochodzi ze zbiorów anonimowego kolekcjonera z Hrubieszowa, a został znaleziony w 1986 roku na terenie wsi Ślipcze, gm. Hrubieszów. Miejsce znalezienia to łagodny stok terasy nadzalewowej Bugu. Informację o tym odkryciu zawdzięczam uprzejmości dra A. Kokowskiego, któremu w tym miejscu serdecznie dziękuję także za zgodę na publikację.

Ryc. 63. Ślipse, woj. Zamość. Sztylet brązowy (miedziany?)

„sąsiedzkich”. Z całą pewnością dotyczy to również (a może nawet głównie) wcześniejszej kultury trzcinieckiej.

Dalekie terytorialnie analogie dla kościanych grocików do strzał z grobu 115 w Grodzisku, sugerują pośrednictwo np. kultury zrębowej lub Noua w transmisji tych elementów. Grób ten powinien być datowany raczej na młodszą fazę naszej nekropoli, co świadczy o wydłużeniu w czasie wspomnianych oddziaływań. Powyższe fakty nie mogły raczej doprowadzić do wykształcenia się grupy tarnobrzeskiej, ugrupowania łączącego się z kręgiem kultur pól popielnicowych. Niosły one odmienne treści kulturowe, były zbyt słabe i mało atrakcyjne dla miejscowych społeczności. Istotnym argumentem jest ich rozciągnięcie w czasie, a także i to, że nie wszędzie gdzie je możemy obserwować (np. nad górnym Bugiem) doszło do wykształcenia jednolitego modelu kulturowego, określanego jako grupa tarnobrzeska.

Przeceniane bywają także wpływy ze strony kultury Gava-Holihrapy. W przeanalizowanym materiale znad Sanu i Wisłoka są one uchwytnie dopiero od fazy IIb i są to także pojedyncze elementy. Podobną sytuację stwierdzono w Bachórze-Chodorówce, gdzie wazy nawiązujące do kultury Gava reprezentują młodszą część nekropoli, datowaną na IV okres epoki brązu (M. Gedl 1984, s. 56-57). Oddziaływania gawskie przypadająby najwcześniej na młodszy odcinek najstarszej fazy grupy tarnobrzeskiej, która była już w pełni ukształtowaną jednostką, z grobami popielnicowymi. Nie mogły więc odegrać znaczącej roli w jej genezie. Mogły natomiast spowodować (jeśli towarzyszyła im migracja, a wiele faktów na to wskazuje), wzrost potencjału ludnościowego, przyczyniając się tym samym do intensyfikacji procesów osadniczych. Kultura Gava wykształciła się na przełomie BrD i HaA1 (V. Furfánek, L. Veliačik 1980, s. 170; T. Kremenčí 1984, s. 86; S. Demetrová 1986, s. 113; Z. Bukowski 1989, s. 64; V. Furfánek, L. Veliačik, J. Vladár 1991, s. 151). Ogólna teoria kultury nie dopuszcza możliwości ekspansji w okresie powstawania jednostek kulturowych, co też powinno być brane pod uwagę. Czytelne pod Krakowem, w materiałach lużyckich, elementy gawskie datuje się najwcześniej na HaA1 (M. Bazielich 1982a, s. 88; 1982b, s. 104), a najpewniej są one jeszcze późniejsze - HaA2 (M. Bazielich 1982c, s. 295 n.; 1984, s. 339 n.). Koresponduje to więc z naszymi ustaleniami.

Tak więc rozpatrując ewentualne powiązania tarnobrzeskie z kulturami Południa i Wschodu, dochodzimy do wniosku, że nie miały one istotnego znaczenia w genezie omawianej grupy. Świadczą o tym albo rozbieżności chronologiczne, albo materiałowe, zwłaszcza w sensie ilościowym. Dotychczasowe prace, akcentujące ten kierunek powiązań nie brały pod uwagę tak silnego, miejscowego osadnictwa trzcinieckiego, stąd też patrzenie na wschód i południe było niejako wymuszone. Pogląd ten należy jednak na bazie powyższych ustaleń zrewidować. Oddziaływania południowe niewątpliwie miały miejsce od dawna, o czym świadczy chronologia skarbów brązowych Podkarpacia (Stefkova, Załęże - por. W. Blajer 1987b, s. 91 n.). Dotyczyły one jednak miejscowego podłoża trzcinieckiego lub podobnego (J. Gancarski 1994). Pojawiające się więc w HaA1, a nawet BrD przedmioty brązowe kontynuują niejako tradycje kontaktów z Południem. Jeżeli więc rozpatrywać ich długotrwałość, to oddziaływały one systematycznie na miejscowe, trzcinieckie podłoże nie doprowadzając jednak do gruntownej zmiany oblicza kulturowego.

Konsekwencją minimalizowania wpływów południowych w genezie grupy tarnobrzeskiej musi być zwrócenie uwagi na rolę czynnika stricte lużyckiego. Rozpatrzmy zatem sytuację kulturową na zachodniej i północnej rubieży naszej grupy.

Dzięki intensywnym studiom, prowadzonym równolegle dla kultury lużyckiej i trzcinieckiej, najlepiej znamy materiały z okolic Krakowa. O obecności kultury lużyckiej można tam mówić dopiero od III okresu epoki brązu, to jest po przybyciu grup ludności z ceramiką w typie śląskim (M. Gedl 1977, s. 51 n.; 1982, s. 21 n.; J. Rydzewski 1991, s. 259 n.). Czytelne prądy kulturowe idące z Południa, a przypadające na przełom II/III i pierwszą połowę III okresu wiążą się tu

jeszcze z kulturą trzciniecką. Mamy więc sytuację analogiczną do sugerowanej także dla Polski południowo-wschodniej. Akulturacja ludności trzcinieckiej przez „łużyckich” przybywców ze Śląska dała lokalne ugrupowanie kultury łużyckiej. Odbywało się to przez przejmowanie cech kultury materialnej. Efektem było pojawienie się mieszanych zespołów ceramiki i inny model funkcjonowania osad (J. Górski 1994a, s. 110), a zapewne także istotne zmiany w obrządku pogrzebowym. Wyklucza się tu zdecydowanie etap przejściowy trzciniecko-łużycki w typie fazy łódzkiej (J. Rydzewski 1991, s. 256; J. Górski 1994b, s. 43).

Na III okres epoki brązu przypada też wykształcenie kultury łużyckiej na północ od Wisły, na terenie szeroko pojętej Kielecczyny (A. Matoga 1991, s. 233 n.). Ważkich argumentów dostarcza cmentarzysko z Bocheńca (A. Matoga 1985). Groby szkieletowe „reprezentujące trzciniecką tradycję grzebania zmarłych, ale zawierające materiał zasadniczo wczesnołużycki”, datowane są na I połowę III okresu, a ciałopalne są od nich młodsze (A. Matoga 1991, s. 233). Podkreślić wypada związek niektórych form ceramicznych, zwłaszcza gładkich garnków, z grupą konstantynowską.

Reasumując więc, na zachodnich i północnych obrzeżach obszaru uznanego za należący do grupy tarnobrzeskiej, w ciągu III okresu epoki brązu, nastąpiło ukształtowanie lokalnych ugrupowań łużyckich z dominacją ciałopalenia. Proces ten trwał jednak dość długo (J. Dąbrowski 1991, s. 208). Na obecnym etapie badań i w wyniku przeprowadzonych tu analiz trudno wskazać przyczyny, dla których proces zmian i przekształceń kultury trzcinieckiej miałby się zatrzymać na Wiśle i Wisłocy, nie obejmując np. terenów nadańskich. W III okresie epoki brązu, ludność w typie śląskim sięgała po Dunajec (M. Gedl 1977, s. 52). W materiałach wczesnotarnobrzeskich aż nadto czytelne są nawiązania do grupy konstantynowskiej (garnki i naczynia wazowate), na co starano się zwrócić uwagę przy analizie ceramiki z Chodaczowa i Grodziska (por. wyżej). Nie jest przy tym istotne, czy chodzi o wpływy, czy o podobny cykl rozwojowy. Fakty te wskazują jednoznacznie na „łużycką” genezę zasadniczego trzonu grupy tarnobrzeskiej w jej wariantcie nizinnym, to jest znanym z południowego Sanu, Wisły i Wisłoka. W strefie karpackiej sytuacja mogła być odmienna. Wskazują na to odrębności osadnictwa starszego (tzw. grupa jasielska - por. J. Gancarski 1994), jak też znaczne różnice w materiałach uznawanych tradycyjnie za tarnobrzeskie (por. M. Gedl 1989c).

Tak więc można zaproponować następujący przebieg zdarzeń: BrD to trwanie jeszcze kultury trzcinieckiej, strukturalnie nieco zmienionej przez obce (południowe i wschodnie), długotrwałe oddziaływanie. Osłabiły one na tyle monolit kultury trzcinieckiej, w tym zwłaszcza w zakresie upowszechnienia znajomości brązu, że zachwał się „tradycyjny” ideologiczny model sterujący (IPS). Rozpoczął się okres „szukania nowych wzorców i motywacji” (S. Kurnatowski 1992, s. 17 n.). Mieszkańcy dolin nad Wisłokiem oraz dolnym i środkowym Sanem znaleźli je u swych pobratymców z północy i zachodu. Od nich to przejęli kremację i cały system wierzeń i magii z nią związanych. HaA1 to typowy czas powstawania nowej jakości, w którym mieszają się różne ele-

menty - tradycyjna inhumacja z nową kremacją, brązy „południowe” i „wschodnie” z miejscową ceramiką. Od HaA2 można zapewne mówić o całkowicie ukształtowanej grupie tarnobrzeskiej, jako jednostce kręgu pól popielnicowych.

Nie wiadomo jakie znaczenie mogły mieć w procesie genetycznym grupy tarnobrzeskiej ruchy ludnościowe. Badania w innych regionach sugerują ich prawdopodobną, istotną rolę (A. Matoga 1991, s. 241). Dotyczy to grup typowo „łużyckich”. W Polsce południowo-wschodniej można ponadto z dużym prawdopodobieństwem wskazać migrację ze strony kultury Noua i Gava-Holihirady. Jak stwierdzono, nie miały one istotnego znaczenia w samym procesie powstawania kultury. Wzmocniły natomiast potencjał ludnościowy, przyczyniając się do intensyfikacji procesów osadniczych. Nadaly też swoisty rys grupie tarnobrzeskiej, decydujący o jej odrębnościach.

5.2. DALSZY ROZWÓJ OSADNICTWA W REGIONIE DOLNEGO WISŁOKA I ŚRODKOWEGO SANU

Ciągłość użytkowania cmentarzysk fazy I, obejmującej prawie 400-500 lat, świadczy o trwałości form osadniczych w poszczególnych mikroregionach. Przemawiają za tym współwystępujące ze sobą zespoły z wyznacznikami podfaz IIa, IIb i I2-3. Małe jednostki terytorialne były więc trwałymi i stabilnymi układami osadniczo-ekonomicznymi. Bardzo istotny jest problem rozszerzenia się ekumeny, co jest doskonale czytelne przy analizie map prezentujących materiały z fazy I (ryc. 51) i III (ryc. 52). Dwie główne różnice obserwowane na tych kartogramach to zwiększenie liczby stanowisk oraz rozszerzanie się osadnictwa wzdłuż Sanu i Wisłoka. Zakładając prawdopodobieństwo pewnego zafalszowania, wynikającego z niedostatków źródłowych i możliwości w zakresie datowania poszczególnych stanowisk, to i tak należy mówić o rozszerzaniu się ekumeny, spowodowanym przez wzrost liczby ludności. Najstarsze centrum osadnicze (ryc. 59) funkcjonuje bowiem nadal. W grupach zakładających nowe cmentarzyska (Grzęska, Budy Łańcuckie, Leżajsk, Tryńcza), należy widzieć nowe grupy lokalne (terytorialne). Jest to efekt wzrostu liczby ludności przy stałych, korzystnych warunkach siedliskowych. O jego skali może świadczyć fakt ekspansji na tereny o nieco gorszych parametrach środowiska - np. Płaskowyż Kolbuszowski.

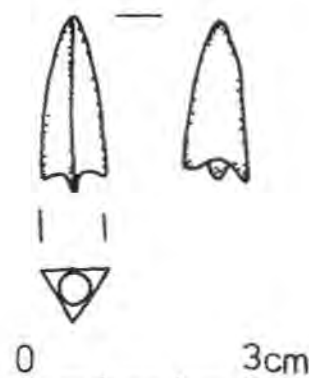
W takim ujęciu fazę I2-3 i czasy następujące po niej, a poprzedzające fazę III można określić etapem pełnej realizacji systemu kulturowego, z największą (najsilniejszą) ekspansją osadniczą (S. Kurnatowski 1992, s. 18). Dla tego odcinka czasowego, obejmującego w zasadzie HaB2-3 (= V okres epoki brązu) charakterystyczne są głównie esowate naczynia garnkowate o obmazywanych powierzchniach oraz gładkościenne wazy silnie profilowane oraz te o łagodnym profilu i chropowatej dolnej części. W porównaniu z fazą II uderzające jest ubóstwo inwentarzy grobowych, z którego wylamuje się jedynie grób 115 z Grodziska, wyposażony w rogowe grociki. Przez swe formalne analogie potwierdzają one istnienie kontaktów interkulturowych również i w tym okresie.

Obserwowane rozszerzenie się ekumeny w fazie III z całą pewnością musiało się zacząć na przestrzeni fazy II. W materiałach znad środkowego Sanu i Wisłoka jest ona trudno uchwytna, chociaż popielnica z grobu 29 w Chodaczowie (tabl. V, 4) zdaje się sugerować, że klasyczna stylistyka nadsańska (wyróżnik fazy II - wazy nadsańskie i misy zbydniowskie) dotarła i tutaj. Region nasz leży bowiem na granicy dwóch prowincji - północnej, dla której jest ona typowa, oraz południowej, gdzie się jej nie spotyka. Pytanie o większą obecność takich elementów w regionie musi jeszcze pozostać otwarte. O niewątpliwym istnieniu osadnictwa z tego czasu (= V okres epoki brązu/HaC i HaC), świadczą inne formy naczyń spotykane z jednej strony na naszych cmentarzyskach, z drugiej na klasycznych nekropolach II fazy z Kotliny Sandomierskiej (Pysznicza, Zbydniów). Chodzi tu zwłaszcza o płaskodenne misy profilowane, które znamy np. ze Zbydniowa (K. Moskwa 1979, tabl. III, 5, 10, V, 4, 11, 13) i które są bliskie egzemplarzom z Grodziska (tabl. XXII, 2, XXV, 11, XXVII, 4, XXXVI, 11, XLII, 9, 12). Do tego należałoby dodać również przykłady niektórych kubków profilowanych zdobionych (tabl. XLII, 11 i K. Moskwa 1979, tabl. VII, 6) lub nieornamentowanych (tabl. XXIII, 4 i K. Moskwa 1979, tabl. III, 4, XI, 6). Dobrych argumentów dostarczają też niektóre analogie dla naczyń wazowatych z Chodaczowa (tabl. I, 2, IV, 12), a mieszczące się w II fazie grupy tarnobrzeskiej. One to także decydują o uznaniu ciągłości grzebania zmarłych na tym małym cmentarzysku. W większości to ich właśnie dotyczy również zbieżność technologiczna, a mianowicie tak typowe dla stylistyki nadsańskiej czarne powierzchnie zewnętrzne i brunatne wewnętrzne (por. tabela II). Wprawdzie jest to niewielki procent (1% dla Grodziska i 3% dla Chodaczowa), ale wart odnotowania.

Jeżeli mimo przytoczonych argumentów, kwestionowalibyśmy obecność osadnictwa w omawianym regionie między fazami I a III, to należałoby przyjąć dwie zupełnie odmienne interpretacje. Pierwsza z nich, to uznanie istnienia rzeczywistego hiatusu osadniczo-ludnościowego w okresie 200-250 lat, co nawet w obliczu skromnych ilościowo materiałów nie wydaje się słuszne. Możliwość druga, z którą najpewniej mamy do czynienia, to niedostatki źródłowo-poznawcze. Chodzi tu o nieumiejętność wydzielenia materiałów, które można by zsynchronizować z wazami nadsańskimi. Być może również należałoby niejako rozciągać w czasie fazy I i III, zbliżając je do siebie. Faza II, słabo dziś rysująca się, mogła na tych terenach nie trwać tak długo jak nad dolnym Sanem i Wisłą. Wyjaśnienia tego faktu należy szukać przede wszystkim w długotrwałe użytkowanych nekropolach, z których na czoło wysuwa się cmentarzysko w Paluchach, liczące ponad 1200 grobów. Do czasu jego pełnego opracowania i publikacji, musimy poprzestać na tych nieco spekulacyjnych uwagach.

5.3. FAZA SCHYLKOWA I ZANIK OSADNICTWA W REGIONIE

Problematyka związana z zanikiem grupy tarnobrzeskiej jest nie mniej skomplikowana niż przedstawione wcześniej

Ryc. 64. Zaczemień, woj. Rzeszów.
Grocik brązowy

kwestie związane z jej genezą (por. S. Czopek 1989b, s. 241 n.). Dotyczy to w równym stopniu określenia przyczyn, co i dokładnego czasu zaniku osadnictwa tarnobrzeskiego. Region nadsańsko-wisłoczański nie jest w tym względzie wyjątkowy. Mamy tu do czynienia z takimi samymi problemami, a dostępne źródła tylko w niewielkim zakresie pozwalają na uszczegóławianie.

W dotychczasowej literaturze jako przyczyny „upadku” grupy tarnobrzeskiej, wymieniano najazd plemion scytyjskich i „pomorskich” (R. Jamka 1963, s. 25), infiltracje celtyckie i bliżej nieokreślone „przyczyny losowe” (K. Moskwa 1976, s. 150), a także zmiany struktury gospodarczej i społecznej (Z. Woźniak 1971, s. 208) oraz migrację (A. Gardawski 1979a, s. 146). Jeśli idzie o czas, to w zasadzie nie kwestionuje się przetrwania omawianej grupy w głąb okresu lateńskiego (por. Z. Woźniak 1971, s. 203; S. Czopek 1989b, s. 253; M. Gedl 1989a, s. 36), ale na dobrą sprawę nie wiadomo jak długo, brakuje bowiem dokładnych wyznaczników chronologicznych.

Wydaje się też, iż przy rozpatrywaniu zaniku grupy tarnobrzeskiej należy wziąć pod uwagę także szersze informacje i ustalenia dotyczące zaniku całego cyklu lużyckiego, oraz przeanalizować czas i sposób pojawienia się następnej jednostki kulturowej. Zanim jednak zajmiemy się tymi ogólnymi problemami, spróbujmy przyjrzeć się odpowiednim źródłom znad dolnego Wisłoka i Sanu.

Znamy stąd co najmniej kilka „schyłkowych” cmentarzysk, z których największe znaczenie ze względu na liczbę i charakter wyposażenia mają nekropole w Paluchach, stan. 1 (S. Lewandowski 1978; 1979), Grodzisku Dolnym, stan. 2 (K. Moskwa 1962), Wylewie, stan. 5 (Sieniawa-Pigany - H. Różańska 1962), Budach Łańcuckich, stan. 1 i Wierzawicach, stan. 7 (W. Poradyło 1995, s. 58, 66-67). Inne stanowiska z tego obszaru, w tym np. cmentarzysko w Tryńczy (K. Moskwa 1976, s. 300) i osady w Białobrzegach (S. Czopek 1991a; 1992a), pochodzące niewątpliwie także z ostatniego okresu trwania grupy tarnobrzeskiej, nie zostały jeszcze opracowane i opublikowane.

Wśród grobów z Paluchów, pochówki najmłodsze tworzą wyraźną, odrębną strefę. Jako ich wyznaczniki wymienia się: naczynia wazowate starannie wypalone o wygładzonej, często czernionej powierzchni, garnki jajowate, w tym

z dziurkami pod krawędzią, żelazne brzytwy oraz brązowe kolczyki gwoździowate (S. Lewandowski 1979, s. 124-126). Do wczesnej epoki żelaza wypada zaliczyć także większość pochówków ze stanowiska nr 2 w Grodzisku Dolnym. O stosunkowo małej wartości poznawczej tego obiektu decyduje jednak znaczny stopień zniszczenia grobów. Wyznaczniki materiałów najmłodszych to: żelazne nożyki, szklane paciorki, żelazne szpile z główką rozklepaną i zwiniętą w uszko, garniki beczulkowate (K. Moskwa 1962, s. 322). Natomiast materiały z cmentarzyska w Wylewie (Sieniawie-Piganach), wydatowane na HaD (H. Różańska 1962, s. 378), są dosyć zwarte chronologicznie. Trudno wśród nich wydzielać zespoły starsze i młodsze. Ceramika wykazuje silne piętno oddziaływań kręgu scytyjskiego, a metale są mało charakterystyczne. Jedynymi, dość pewnymi punktami zaczepienia w chronologii bezwzględnej są zausznice gwoździowate (Paluchy i Grodzisko Dolne), wszystkie należące do typu datowanego na VI i początek V wieku p.n.e. (Z. Bukowski 1977b, s. 54-55 i 167 n.). Obecność grupy tarnobrzeskiej co najmniej do połowy HaD (około połowy V wieku) jest więc bezsporna. Niedawno zwrócono uwagę, że może to być jedynie starsza podfaza materiałów schyłkowych - III1. Zasugerowano, że istnieje podfaza młodsza (III2), datowana na najmłodszy odcinek HaD i okres następujący po nim - druga połowa V i IV (?) wiek p.n.e. (S. Czopek 1989b, s. 249 n.). Cytowane wcześniej datowanie radiowęglowe z osady w Polańcu, a szczególnie to określające chronologię pracowni odlewniczej produkującej zausznice gwoździowate (przełom V i IV wieku), może sugerować możliwość przesunięcia tej granicy aż na sam schyłek HaD. W takim wypadku cała podfaza III2 odpowiadałaby „łateńskiej fazie osadnictwa”. Wyznaczenie precyzyjnej daty końcowej nie jest na obecnym etapie badań możliwe. Można jednak pokusić się o pewne przybliżone ustalenia.

Interesującego odkrycia dokonano ostatnio w Zaczerniu koło Rzeszowa⁸. Na powierzchni dużej osady grupy tarnobrzeskiej z jej III fazy, znaleziono brązowy grocik do strzały (ryc. 64). Posiada on dobre analogie w kręgu scyto-trackim, gdzie jest odnoszony do drugiej połowy IV i pierwszej III wieku p.n.e. (J. Chochorowski 1985, s. 87 n. - typ 36). Zbliżoną chronologię mają nieliczne, wschodnie analogie (A.I. Meljukova 1989, s. 92, tabl. 32:23). Zabytek ten nie ma natomiast odpowiedników wśród innych egzemplarzy grocików tzw. scytyjskich z ziem polskich. Jeśli udałoby się w przyszłości potwierdzić jego „tarnobrzeski” kontekst mielibyśmy równocześnie dość pewną datę schyłku omawianego ugrupowania, sięgającą nawet III wieku.

Na fazę III1 przypada początek znajomości wyrobów żelaznych, których rozpowszechnienie nastąpiło dopiero w fazie III2 (S. Czopek 1992c, s. 123 n.). Formą przewodnią najmłodszych materiałów są chropowate garnki jajowate oraz beczulkowate z dziurkami pod krawędzią i zdobnictwem plastycznym. To właśnie one, a ściślej ich fragmenty, są najbardziej dystynktywną cechą ceramiki - z badań powierzchniowych. Można więc zaryzykować stwierdzenie, iż zestawienie

stanowisk i mapa III fazy (ryc. 52) reprezentują w istocie jej drugą, młodszą część.

Osadnictwo schyłkowotarnobrzeskie jawi się nam w swej pełnej krasie dużych cmentarzysk i osad. Trudno doszukać się tutaj jakichkolwiek znamion kryzysu. Znane osady (Białobrzegi, stan. 1 i 5) nie dostarczają argumentów przemawiających za ich zniszczeniem.

Ogólna sytuacja kulturowa na terenie Polski południowo-wschodniej we wczesnej epoce żelaza, czyli u schyłku istnienia grupy tarnobrzeskiej, przypomina nieco czasy, kiedy tworzyło się to ugrupowanie. W obydwu przypadkach mamy dobrze czytelne oddziaływania zewnętrzne i obce elementy kulturowe, przy obecności miejscowych. Jest to efekt podobnych mechanizmów rządzących procesem zmiany kulturowej. Na pewnym etapie każdej kultury, po okresie względnej stabilizacji osadniczo-kulturowej (ekonomicznej i ludnościowej), dają o sobie znać przejawy „starzenia się systemu” (S. Kurnatowski 1992, s. 18). Pojawia się sytuacja kryzysowa, która zawsze ma charakter kryzysu globalnego (S. Zięba 1995, s. 133) - zalamanie jednej struktury - np. tzw. kryzys ekologiczny - powoduje kolejne zmiany w innych elementach składowych systemu biokulturowego (J. Piontek, A. Weber 1988, s. 21). W tym ujęciu systematyka archeologiczna to nic innego jak odzwierciedlenie cyklu „powstawania i przewycięzania” kolejnych kryzysów (J. Kosiński 1988, s. 87). Ich najczęstszym źródłem były sprzeczności i zaburzenia na linii człowiek - środowisko, które mogły przybierać nawet rozmiary katastrof ekologicznych (J. Kosiński 1988, s. 70 i n.; J. Piontek, A. Weber 1988, s. 21 n.). Każdorazowe przewycięzanie polegało na „odnalezieniu harmonii między stroną biologiczną a kulturową człowieka”, co w istocie oznaczało „zmianę wzorców i norm postępowania” (S. Zięba 1995, s. 150-151). Tak upadały i powstawały nowe kultury.

Można by się zastanawiać, czy taka nieco wyidealizowana sytuacja miała miejsce za każdym razem, czy też należy dopuścić decydujące znaczenie innych czynników, które mogły wpływać na zmiany systemowe. Wydaje się, że najpoważniejszymi są tu zmiany polityczne - np. oddziaływania zewnętrzne, w tym tak gwałtowne jak przesunięcia ludnościowe. Właśnie one mogły być poważnym czynnikiem kryzysogennym, zmieniającym strukturę wewnętrzną kultur, ale sam model zmiany był zapewne podobny, przy zdecydowanie różnej intensywności tych procesów.

Jeśli przyjrzymy się sytuacji grupy tarnobrzeskiej we wczesnej epoce żelaza (= okres halszacki D i początki łateńskiego, tj. 2 połowa V i IV wiek p.n.e.), to dostrzeżemy z jednej strony prężnie rozwijające się osadnictwo „miejscowe”, a z drugiej liczne wpływy obce. Na okres omawianych 100 lat przypada bowiem większość ze znanych dziś elementów scyto-trackich, w tym militaria (S. Czopek 1995b) i ceramika toczona na kole, znajdująca często w „tarnobrzeskim” kontekście oraz najstarsze oddziaływania celtyckie (fibula z Przemyśla - S. Czopek 1993a, s. 499). Pojawiające się, również nad dolnym Wisłokiem i środkowym Sanem, elementy kultury pomorskiej (T. Malinowski 1989; S. Czopek 1992b, s. 92-95; 1993b), także powinny być tak datowane. Ich obecność na osadzie ludności grupy tarnobrzeskiej

⁸Odkrycia dokonał Pan Andrzej Pasieka, archeolog-amator, któremu dziękuję za wszelkie informacje.

w Białobrzegach jest interpretowana jako przejaw procesów akulturacyjnych, które doprowadziły do „roztopienia się” napływowego elementu „pomorskiego” w miejscowym podłożu (S. Czopek 1993b). Wiele wskazuje także na to, iż znana popielnica pomorska z Bud Łanicuckich (S. Czopek 1992b, s. 159, tabl. VI, 10) może pochodzić w istocie z „tarnobrzeskiego” cmentarzyska. T. Malinowski (1989, s. 221) przyjmuje, że wyraźną rubieżą dla kultury pomorskiej była na tym odcinku Wisła, którą tylko nieznacznie przekraczają nieliczne stanowiska pomorskie. Zupełnie pojedyncze elementy (już nie stanowiska, a raczej konkretne zabytki występujące w kontekście „tarnobrzeskim”) znajdujemy właśnie nad dolnym Wisłokiem (S. Czopek 1992b, s. 92 n.). Nie mamy więc żadnych symptomów, które mogłyby wskazywać na załamanie się osadnictwa tarnobrzeskiego pod wpływem któregoś z czynników zewnętrznych. Świadczy o tym ilość elementów obcych oraz ich kontekst kulturowy.

W całym łuzickim kręgu kulturowym w V okresie epoki brązu, notuje się poważny wzrost osadniczy (por. np. Z. Bolek 1983, s. 242), będący efektem realizacji procesów dojrzałości kultury. W HaC czytelne są znamiona kryzysu (M. Gedl 1983b, s. 200), pogłębiającego się w HaD. Pojawiają się jednak ostatnio dość mocno i przekonująco wyartykułowane sugestie, iż rzekomy kryzys HaD „jest raczej postulowany niż dający się opisać na podstawie analiz regionalnych” (A. Mierzwiński 1994, s. 113). Jest w tym wiele racji, bowiem jak pamiętamy i z naszych rozważań, nic nie wskazuje na istnienie sytuacji kryzysowej w grupie tarnobrzeskiej we wczesnej epoce żelaza. Argumentów takich nie dostarczają ani wnioski osadnicze, ani te z zakresu stosunków kulturowych. Jednakże w starszej literaturze, jako motor zmian i kryzysu wymieniane są przemiany środowiskowe, które miały wymusić zmianę struktur w zakresie form osadnictwa, organizacji społecznej i sposobów gospodarowania. Archeologicznie uchwytym dowodem na to ma być dekoncentracja osadnictwa (J. Ostoja-Zagórski 1983, s. 351 n.) - opuszczenie grodów, zanik dużych cmentarzysk i centrów kulturowych. W szacunkowych zestawieniach liczby ludności (S. Kurnatowski 1992, tabela 1.24-1.25), w ciągu HaD obserwujemy zmniejszenie liczby ludności. Tak np. na Śląsku można nawet mówić spadku dwukrotnym. Wyjątek stanowią dwa obszary - Pomorze i Polska południowo-wschodnia. Pierwszy z nich łączy się z powstaniem kultury pomorskiej, drugi z trwaniem grupy tarnobrzeskiej (czy może szerzej wschodniej kultury łuzycyckiej). Jest to w zasadzie zbieżne z naszymi ustaleniami regionalnymi. Istnieje jednak inny aspekt przedstawionych wyliczeń i obserwacji. Sugeruje się bowiem (A. Mierzwiński 1994, s. 116-117), iż zmniejszenie liczby ludności i osłabnięcie intensywności osadniczej to zjawiska pozorne. Wynikają one z niedostatków źródłowych, a zwłaszcza trudności w datowaniu materiałów najmłodszych w obrębie kultury łuzycyckiej. I to także, przynajmniej częściowo i może nie tak dobitnie, widać na przykładzie naszego regionu.

W świetle dokładnej analizy stosunków osadniczych i ludnościowych na raczej dobrze przebadanym Śląsku, trudno mówić zarówno o przyczynach kryzysu strukturalnego (gospodarczo-społecznego), jak i politycznego (A. Mierzwiński

1994, s. 118 n.). Można nawet zasugerować, iż przy braku faktycznie stwierdzonego regresu, szukanie jego przyczyn jest spekulacją dość karkołomną. Ma na to wpływ, jak się wydaje, także dotychczasowa tradycja badawcza, która mimo wielokrotnych modyfikacji operuje pojęciem kultury zmieniającej się „blok po bloku”. Taki uproszczony model wymuszał przesadne porządkowanie, dokonywane na dodatek w skali „makro”. Tymczasem dokładne analizy osadnicze i kulturowe w mikroregionach (a także mezoregionach), dość jednoznacznie wskazują (w tym także i niniejsze opracowanie) na zupełnie inny model kultury i zmiany kulturowej.

Reakcją na zmienione warunki środowiskowe i kulturowe było powstanie kultury pomorskiej, charakteryzującej się odmienną od łuzycyckiej formą organizacji przestrzeni. Dlatego np. cmentarzyska „pomorskie” różnią się od „łuzycyckich” zarówno pod względem liczby odkrywanych pochówków, jak i ogólnego rozplanowania. Znamienne są też różnice w charakterze, ilości i wielkości osad.

Z naszych dotychczasowych rozważań wynika jasno, że model osadniczo-społeczno-ekonomiczny ludności grupy tarnobrzeskiej dość znacznie odbiegał od ogólnych realiów „łuzycyckich”. Jego istotą były małe wspólnoty domowe i lokalne, bardziej przypominające późniejsze warunki kultury pomorskiej niż duże grupy typu biskupińskiego. Tym właśnie należy tłumaczyć dłuższe przetrwanie interesującego nas osadnictwa, niż lokalnych ugrupowań łuzycyckich, które nie były dostosowane do zmieniających się warunków środowiskowych na przestrzeni wczesnej epoki żelaza. Ludność grupy tarnobrzeskiej nie musiała dokonywać poważniejszych korekt w swym modelu osadniczo-społecznym. Dlatego także tak łatwo została zasymilowana obca ludność „pomorska”.

Poważniejszy kryzys przypadł jednak na III wiek p.n.e., to jest na czas, kiedy w całej Europie Środkowej zaznaczają się doniosłe zmiany. Niewystarczający okazał się model adaptacyjny zaproponowany przez kulturę pomorską (J. Ostoja-Zagórski 1983, s. 356). Zaistniała potrzeba gruntownej zmiany, zwłaszcza w zakresie produkcji rolniczej, co zapewniła dopiero rozwijająca się pod wpływem cywilizacji celtyckiej i rzymskiej, kultura przeworska.

Porównywalny z czasami trwania boomu osadniczego grupy tarnobrzeskiej rozwój osadnictwa kultury przeworskiej, przypada dopiero na schyłek okresu wczesnorzymskiego i początek późnorzymskiego - faza B2 i B2/C1, to jest dopiero na koniec I i II wiek n.e. (por. K. Godłowski 1985, mapy 3-5). Zdecydowana większość stanowisk (jeżeli nie wszystkie) notowanych nad dolnym Wisłokiem i Sanem (S. Czopek, J. Podgórska-Czopek 1995, s. 43 n., ryc. 11) może być datowana najwcześniej właśnie na ten czas. Nie udało się jak do tej pory odnaleźć stanowisk, które można by odnosić do przedrzymskiej fazy osadniczej kultury przeworskiej (por. S. Czopek 1989b, s. 254). Wyjątek stanowi naczynie z Bud Łanicuckich (J. Podgórska-Czopek 1991a, s. 252-253), pochodzące jednak z nieznanego stanowiska. Potwierdza to w pewnym zakresie wcześniejsze sugestie innych autorów. K. Godłowski w swych zestawieniach kartograficznych stanowisk z okresu przedrzymskiego, umieścił tylko jedno stanowisko z terenu Polski południowo-wschodniej - Kamienica, woj.

przemyskie, a o ogólnej sytuacji kulturowej pisał, że „w sumie można stwierdzić, iż tereny te nie stanowiły w młodszym okresie przedrzymskim „pustki osadniczej”, ale nie potrafimy powiedzieć nic pewnego - nie tylko o rozmieszczeniu osadnictwa, lecz nawet o jego przynależności kulturowej” (K. Godłowski 1985, s. 33, mapa 1 - faza A1-A2). Dlatego nie może dziwić fakt, iż na innej mapie (P. Kaczanowski, R. Madyda-Legutko 1986, mapa 2) nieliczne stanowiska znad Sanu i Wisłoka opatrzone są znakami zapytania, które dotyczą niejasnej chronologii. T. Dąbrowska w swej najnowszej publikacji z terenu całej Polski południowo-wschodniej, wymienia tylko 4 stanowiska (1988, mapa 2) kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego. Spośród nich jedynie Kamienicę i może Gać (nie wymienia jej jednak K. Godłowski), należałoby uznać za pewne. Luźne znalezisko miecza celtyckiego z Rzeszowa trudno uważać za stanowisko kultury przeworskiej, a wymieniane w pracy Zalesie, gm.

Czarna, to w istocie Rzeszów-Zalesie, cmentarzysko z okresu rzymskiego (S. Czopek 1995a, s. 24). Wg T. Dąbrowskiej granica zwartej osadnictwa kultury przeworskiej w jej najwcześniejszej fazie przebiegała na Wiśle. Nieliczne stanowiska (2?) z szeroko pojętej Rzeszowszczyzny dają zupełnie odmienny obraz od gęsto zasiedlonych regionów sąsiednich (T. Dąbrowska 1988, s. 65, mapa 2).

Sytuację komplikuje na terenie Polski południowo-wschodniej występowanie pojedynczych stanowisk z materiałami celtyckimi, w tym zwłaszcza ceramiką grafitową. Nowe znaleziska, głównie jednak z Podkarpacia, sugerują, że można się już dziś dość poważnie liczyć z istnieniem jakiejś formy osadnictwa celtyckiego lub o znacznym stopniu zlatenizowania (por. Z. Woźniak 1992, ryc. 1, s. 16). Nowe badania w regionie nadsańsko-wisłoczańskim nie dostarczyły jednak takich źródeł.

6. WYBRANE ŹRÓDŁA DO POZNANIA MIKROREGIONU CHODACZOWSKO-GRODZISKIEGO

6.1. UWAGI OGÓLNE O STANIE BAZY ŹRÓDŁOWEJ I ROLI MIKROREGIONU

Do mikroregionu chodaczowsko-grodziskiego zaliczono w sumie 13 stanowisk, co można uznać za średnią liczbę takich obiektów w całym regionie środkowego Sanu i dolnego Wisłoka (por. tabela XI). W tym kontekście mikroregion ten nie wyróżnia się spośród innych. Jego odmienność, a i w pewnym sensie niezwykłość, polega na istnieniu tu aż trzech cmentarzysk, które były badane wykopaliskowo. Właśnie ten zasób źródeł stanowił główną bazę dla wysuwania wniosków o charakterze chronologiczno-kulturowym, zawartych w pierwszej części prezentowanego opracowania. Wynikające z analizy tych nekropoli sugestie co do sposobu zorganizowania osadnictwa i roli poszczególnych stanowisk, przyjęto jako modelowe dla całego regionu.

Stanowisko nr 2 w Grodzisku Dolnym (cmentarzisko młodsze) badane było w roku 1960 i już w 1962 doczekało się opracowania w formie pełnej publikacji materiałowej (K. Moskwa 1962). Dwa dalsze cmentarzyska - Grodzisko Dolne, stan. 1 (cmentarzisko starsze), badane w latach 1961-1963 i Chodaczów, stan. 2, badane w roku 1986 i 1988 nie miały do tej pory ani publikacji źródeł, ani ich gruntownego omówienia. Lukę tę w sposób znaczący wypełnia niniejsze opracowanie. Zanim jednak zostaną zaprezentowane same materiały prześledźmy pokrótce historię badań.

Stanowisko 2 w Chodaczowie leży na holocenijskiej terasie nadzalewowej Wisłoka, zajmując lekko eksponowany stok niewielkiego, piaszczystego wyniesienia, obecnie w znacznej części zabudowanego. Stopień ekspozycji jest niewielki (około 2 m; 1-3%) w kierunku południowo-zachodnim. Zostało ono odkryte w 1962 roku. Po uzyskaniu informacji o wyorywaniu kości i skorup, K. Moskwa przeprowadził weryfikację stanowiska, uzyskując materiał z jednego, zniszczonego grobu (nr 1 - K. Moskwa 1976, s. 175). W 1985 roku w czasie planowych badań AZP (obszar 101-81) stanowisko zostało ponownie zweryfikowane przez autora i S. Kadrowa. Stwierdzono wówczas dalsze niszczenie cmentarzyska przez głęboką orkę. Spowodowało to podjęcie badań wykopaliskowych, które przeprowadzono w 1986 i 1988 roku. Z wykopalisk tych opublikowano sprawozdanie (S. Czopek 1992a, s. 173-174) oraz poszerzone omówienie źródeł wraz z publikacją części inwentarzy grobowych (S. Czopek 1991b). Na sympozjum poświęconym grupie tarnobrzeskiej - Rzeszów 1986 - zaprezen-

wano część materiałów, a w publikacji pokonferencyjnej znalazły się niektóre inwentarze i plan cmentarzyska (S. Czopek, J. Nogaj 1989). Dwa, najwcześniej odkryte groby szkieletowe (nr 58 i 68) opublikowano ostatnio w „Inventaria Archaeologica” (S. Czopek, E. Szarek-Waszkowska 1993). Inny grób tego typu (nr 102) znalazł się w publikacji dotyczącej wczesnej fazy grupy tarnobrzeskiej nad środkowym Sanem (W. Błajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, s. 272-274), razem z grobem jamowym nr 101 i ogólnym planem stanowiska. Publikacje te wyczerpują stan opracowań materiałów z omawianego cmentarzyska.

O wiele dłuższą historię mają badania na cmentarzysku w Grodzisku Dolnym, stanowisko 1. Zajmuje ono nadzalewową, plejstoceńską terasę Wisłoka. Pierwotnie była to wydma. Dziś jest to niewielkie, piaszczyste wyniesienie, prawie całkowicie zabudowane, o ekspozycji 2-4 m (1-3%) w kierunku wschodnim. Nekropola została odkryta w 1950 roku. W 1955 roku M. Gedl przeprowadził wstępne badania ratownicze, odsłaniając dwa groby (M. Gedl 1960, s. 85 n.; K. Moskwa 1976, s. 191). W latach 1961-1963 przeprowadzono systematyczne badania wykopaliskowe. Prowadził je K. Moskwa przy współudziale A. Gruszczyńskiej i Z. Kapeiry. Było to jedno z pierwszych, dokładnie przebadanych na tak dużą skalę cmentarzysk grupy tarnobrzeskiej. Przez fakt odkrycia interesujących zespołów grobowych, istotnych zwłaszcza dla genezy całej grupy, szybko weszło do literatury archeologicznej. Były to zarówno sprawozdania z badań (K. Moskwa 1961; 1964), jak i szersze uwagi, wykorzystujące pojedyncze elementy wyposażenia grobowego (M. Gedl 1964, s. 95; 1970; K. Moskwa 1963; 1973; J. Dąbrowski 1972, s. 49 n.). Najbardziej obszerną publikacją była jednak informacja zawarta w monografii grupy tarnobrzeskiej autorstwa K. Moskwy (1976, s. 191-198). Materiały z tego właśnie cmentarzyska dały mu główną podstawę do scharakteryzowania I fazy rozwojowej tej grupy. Po roku 1976 wielokrotnie powoływano się na wspomniane źródła przy okazji podejmowania problematyki wczesnego osadnictwa „tarnobrzeskiego” (M. Gedl 1987, s. 358 n.; 1989a, s. 31 n.; A. Krauss 1977; W. Błajer, S. Czopek, A. Kostek 1991; S. Czopek, J. Nogaj 1989), a także bardziej szczegółowych zagadnień periodyzacji i chronologii (W. Błajer 1989; J. Chochorowski 1989b), publikując przy tym wybrane zespoły i elementy wyposażenia grobów (por. np. S. Czopek 1986, ryc. 7, 9-11, 13-15). Wykorzystywano jednak wyrywkowe informacje o inwentarzach,

najczęściej ograniczone do zabytków metalowych. Wyjątkowy był tu szkieletowy grób nr 127, ze względu na bogactwo swego wyposażenia. Uzupełniały go informacje o grobach ciałopalnych - 110, 138 i 139, także bogato wyposażonych (K. Moskwa 1976, s. 191 n.).

Pozostałe stanowiska w mikroregionie chodaczowsko-grodziskim znamy jedynie z badań powierzchniowych (Chodaczów, stan. 3, 5; Grodzisko Dolne, stan. 17, 21, 24-27, 30; Gniewczyzna Łańcucka, stan. 10). Dostarczyły one jedynie fragmentów ceramiki, zebranej z powierzchni. Jako postulat należy zasugerować przeprowadzenie badań sondażowych na kilku z nich, co umożliwiłoby zapewne weryfikację wielu hipotez sformułowanych na podstawie analizy cmentarzysk i rozmieszczenia stanowisk.

6.2. CMENTARZYSKA W CHODACZOWIE I GRODZISKU DOLNYM - PREZENTACJA ŹRÓDEŁ

6.2.1. CHODACZÓW, STANOWISKO 2

Grób 1 (popielnicowy, zniszczony)

Odkryty przypadkowo w 1962 roku (K. Moskwa 1976, s. 175). Materiału nie odnaleziono w zbiorach muzealnych.

Grób 2 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 20-25 cm znaleziono dolną część popielnicy (1) z kośćmi i fragment innego naczynia - miski (?; 2).

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia wazowatego, powierzchnie szarobrunatne, szorstkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 9,4 cm, zach. wys. 10 cm (tabl. I, 2). 2. Brzegowy fragment miski (stożkowej?) o brunatnych, gładkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny i mika (tabl. I, 1). 3. Niewielka ilość przepalonych kości (4 g), wiek i płeć nieokreślone.⁹

Grób 3 (popielnicowy, silnie zniszczony)

Na głębokości 20-25 cm znaleziono dolną część popielnicy (1) z nielicznymi kośćmi (2).

Inwentarz: 1. Przydenne fragmenty naczynia wazowatego o gładkich, brunatnych powierzchniach; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. dna 9 cm, zach. wys. 4,9 cm (tabl. I, 3). 2. Niewielka ilość (4 g) przepalonych kości, wiek i płeć nieokreślone.

Grób 4 (popielnicowy)

Na głębokości 22-40 cm znaleziono stosunkowo dobrze zachowane naczynie (1) z kośćmi wewnątrz. Obok stwierdzono fragmenty innego naczynia (2), być może przykrywającego popielnicę (?) oraz pojedynczy fragment miski (3).

Inwentarz: 1. Naczynie wazowate o łagodnym załomie brzośca, wysokiej cylindrycznej szyjce i prostym wylewie; poniżej załomu ślady obmazywania palcami, powyżej powierzchnia szorstka i gładka; barwa powierzchni brunatna; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego i miki; średn. dna 11 cm, brzośca 27,8 cm, wylewu 26 cm (tabl. I, 8). 2. Dolna część naczynia wazowatego o silniejszym załomie; powierzchnie szarobrunatne, poniżej załomu chropowata, powyżej gładka; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego i miki; średn. dna 13 cm, brzośca 30,6 cm, wys. zach. 12,3 cm (tabl. I, 5). 3. Fragment miski (?) o wychylonej krawędzi i wyraźnie wyodrębnionej szyjce, podkreślonej linią rytą; powierzchnie szarobrunatne, gładkie w domieszcze tłuczeń ceramiczny i mika (?), średn. wylewu 20 cm (tabl. I, 4). 4. Przepalone kości (410 g), osobnik dorosły, męzczyzna (?).

Grób 5 (popielnicowy?, zniszczony)

Na głębokości 25 cm odsłonięto silnie zniszczone, małe naczynie (1) z niewielką ilością kości. Obok wystąpiły fragmenty innego naczynia, określonego jako grób 5a.

Inwentarz: 1. Drobne fragmenty naczynia wazowatego o szarobrunatnych, gładkich powierzchniach. 2. Mała ilość (13 g) przepalonych kości, wiek i płeć nieokreślone.

Grób 5a (zniszczony)

Inwentarz: 1. Drobne fragmenty części przydennej naczynia o brunatnych, szorstkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny i piasek.

Grób 6 (popielnicowy, zniszczony, symboliczny?)

Na głębokości 22-28 cm znaleziono fragmenty przydenne naczynia (1) bez kości.

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia wazowatego (?) o szarobrunatnych, szorstkich powierzchniach; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego; średn. dna 8 cm (tabl. I, 6).

Grób 7 (szkieletowy, zniszczony)

Na głębokości 20-25 cm odkryto zespół 5 naczyń (uszkodzonych) bez śladów kości, sprawiających wrażenie, że jest to część (?) wyposażenia grobowego.

Inwentarz: 1. Kubek z wyraźnym załomem brzośca i cylindryczną szyjką; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 4,6 cm, brzośca 7,6 cm, wylewu 6,8 cm, wys. 6 cm (tabl. III, 1). 2. Górna część kubka z rozchylonym wylewem; powierzchnie brunatne gładkie, w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. wylewu 6,8 cm (tabl. III, 2). 3. Kulistodenny czepak z prostym wylewem i uchem wystającym ponad krawędź; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. wylewu 7 cm, wys. 3,6 cm (tabl. III, 3). 4-5. Fragmenty dwóch den z naczyń o brunatnych, gładkich powierzchniach; średn. 4 cm (tabl. III, 4, 5).

Grób 8 (popielnicowy, symboliczny?, zniszczony)

Na głębokości 22-30 cm odsłonięto dolną część naczynia - popielnicy (1).

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia gamkowatego (?) o ciemnobrunatnych, gładkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 9,7 cm, wys. zachowana 7 cm (tabl. I, 7).

Grób 9 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 26-32 cm odsłonięto skupisko fragmentów ceramiki i przepalonych kości. Wśród skorup można wyróżnić 3 naczynia - dwa naczynia misowate (1, 2), z których jedno mogło pełnić rolę popielnicy (1), oraz fragmenty płaskiego talerza-płacka (3).

Inwentarz: 1. Naczynie misowate lub waza z krótką, lekko rozchyloną szyjką i prostym brzegiem; załom brzośca wyraźnie podkreślony; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. wylewu 23 cm (tabl. I, 10). 2. Fragmenty miski o profilu esowatym z wyraźnym załomem brzośca i lekko rozchyloną szyjką; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze piasek i tłuczeń kamienny; średn. wylewu 27 cm (tabl. I, 11). 3. Fragmenty płaskiego talerza-płacka z prostą krawędzią; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. około 23 cm (tabl. I, 12). 4. Przepalone kości (272 g) męzczyzny w wieku maturus.

Grób 10 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 28-39 cm odsłonięto zniszczoną popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Fragmenty naczynia wazowatego o ostrym załomie brzośca i stożkowej szyjce; powierzchnie gładkie, brunatne; domieszcza tłucznia kamiennego; średn. dna 9 cm, brzośca 28,2 cm, wys. zachowana 14,2 cm (tabl. I, 9). 2. Przepalone kości (1485 g) kobiety w wieku maturus-senilis (50-60 lat). 3. Przepalone kości zwierzęce - fragment żebra i 4 ułamki kości, gatunek nieokreślony.¹⁰

Grób 11 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 25-30 cm odkryto dolną część popielnicy (1), leżącą na boku z nielicznymi kośćmi wewnątrz. Inwentarz: 1. Dolna część naczynia gamkowatego; powierzchnie szarobrunatne, dołem gładka, powyżej (około 3 cm od dna) chropowata obmazywaniem; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 9 cm, wys. zachowana 16,5 cm (tabl. I, 13). 2. Przepalone kości (189 g) dorosłej kobiety (?).

Grób 12 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 25-30 cm zarejestrowano skupisko fragmentów ceramiki należących do jednego naczynia (1), przemieszane z przepalonymi kośćmi.

Inwentarz: 1. Fragmenty dolnej części naczynia wazowatego (?) o brunatnych powierzchniach, zewnętrznej chropowatej; w domieszcze tłuczeń kamienny. 2. Niewielka ilość (52 g) przepalonych kości, wiek i płeć nieokreślone.

⁹ Analizy materiałów kostnych dla cmentarzysk w Chodaczowie i Grodzisku Dolnym (stan. 1) wykonała Barbara Szybowicz. Wszelkie informacje na temat danych antropologicznych pochodzą z jej opracowania złożonego w Dziale Archeologii Muzeum Okręgowego w Rzeszowie.

¹⁰ Analizy kości zwierzęcych wykonał dr Adam Nądachowski z Zakładu Zoologii PAN w Krakowie.

Grób 13 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 24-30 cm znaleziono fragmenty naczyń (1) z drobnymi kośćmi wewnątrz. Obok wydzielono skupisko ceramiki określone jako grób 13a.

Inwentarz: 1. Drobne fragmenty dolnej części naczyń wazowatego o szarobrunatnych, gładkich powierzchniach; w domieszcze duża ilość tlucznia kamiennego i piasku. 2. Niewielka ilość (37 g) przepalonych kości osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 13a (zniszczony)

W skupisku fragmenty co najmniej 2 naczyń i przepalone kości.

Inwentarz: 1. Drobne fragmenty naczyń wazowatego (?) o brunatnych, szorstkich powierzchniach; w domieszcze duża ilość tlucznia kamiennego i ceramicznego. 2. Fragmenty malej miseczki o prostych ściankach, powierzchnie jasnobrunatne, zewnętrzna szorstka, wewnętrzna gładka; w domieszcze duża ilość piasku i drobnego tlucznia kamiennego; średn. dna 6,8 cm, wylewu 10 cm, wys. 5,9 cm (tabl. I, 14). 3. Przepalone kości (14 g) dziecka (0-14 lat).

Grób 14 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 21-27 cm odsłonięto zniszczoną popielnicę (1), pierwotnie leżącą na boku, z nielicznymi kośćmi wewnątrz.

Inwentarz: 1. Fragmenty naczyń dwustożkowatego z cylindryczną szyjką i prostym brzegiem; powierzchnie brunatne, szorstkie i gładkie, dołem chropowate; w domieszcze duża ilość tlucznia kamiennego; średn. wylewu 18 cm (tabl. I, 15). 2. Przepalone kości (75 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 15 (popielnicowy)

Na głębokości 26-40 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Naczynie wazowate o dwustożkowatym brzuścu i stożkowatej szyjce; powierzchnie szarobrunatne, szorstkie, zniszczone; w domieszcze duża ilość tlucznia kamiennego i piasku; średn. dna 12 cm, brzuśca 32 cm, wys. zachowana 21 cm (tabl. IV, 1). 2. Przepalone kości (58 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 16 (zniszczony)

Na głębokości 30 cm odsłonięto skupisko przepalonych kości i ceramiki. Wśród nich można wyróżnić fragmenty jednego naczynia, najprawdopodobniej zniszczonej popielnicy (1).

Inwentarz: 1. Drobne fragmenty naczyń garnkowatego (?); powierzchnie brunatne, szorstkie; w domieszcze duża ilość tlucznia kamiennego. 2. Śladowa ilość (8 g) przepalonych kości dziecka w wieku infans I (0-6 lat).

Grób 17 (popielnicowy)

Na głębokości 30-35 cm odsłonięto fragmenty naczyń garnkowatego (1) ze śladową ilością kości.

Inwentarz: 1. Garnek o wyodrębnionym dnie i nieznacznie rozchylonym wylewie; powierzchnie brunatne, wewnętrzna gładka, zewnętrzna chropowata przez obmazywanie - dołem pionowe, górą poziome, pod wylewem stożkowaty guzek; w domieszcze tluczeń kamienny; średn. dna 11,8 cm, wylewu 19,2 cm, wys. zrekonstruowana 22 cm (tabl. IV, 2). 2. Śladowa ilość (5 g) przepalonych kości, pleć i wiek nieokreślone. 3. Ułamek przepalonych kości zwierzęcej, gatunek nieokreślony.

Grób 18 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 22-32 cm znaleziono dolną część popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część naczyń wazowatego (?), powierzchnie szarobrunatne, zewnętrzna chropowata i szorstka, wewnętrzna szorstka; w domieszcze tluczeń kamienny i piasek; średn. dna 11 cm, wys. zachowana 9,7 cm (tabl. IV, 3). 2. Mała ilość (65 g) przepalonych kości osobnika dorosłego, pleć nieznaczone.

Grób 19 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 30-35 cm zarejestrowano dolną część popielnicy (1) z kośćmi oraz fragmenty innych naczyń - misy (2) i prawdopodobnie przystawki (3).

Inwentarz: 1. Dolna część popielnicy wazowatej o jasnobrunatnych, szorstkich powierzchniach; w domieszcze duża ilość tlucznia kamiennego; średn. dna 11,7 cm, wys. zachowana 14,2 cm (tabl. IV, 6). 2. Fragmenty esowatej misy o brunatnych, gładkich powierzchniach; w domieszcze drobny piasek i tluczeń kamienny (tabl. IV, 4). 3. Fragmenty małego naczynia garnkowatego (?); powierzchnie brunatne, szorstkie; w domieszcze spora ilość tlucznia kamiennego; średn. dna 3,5 cm, wys. zachowana 2 cm (tabl. IV, 5). 4. Przepalone kości (123 g) osobnika w wieku powyżej 16 lat, pleć nieznaczone.

Grób 20 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 30 cm odsłonięto fragmenty popielnicy (1) z kośćmi, pierwotnie leżącą na boku oraz fragmenty przykrywającej ją misy (2) oraz przystawki (3).

Inwentarz: 1. Fragmenty garnka (?) o brunatnych, szorstkich powierzchniach; w domieszcze tluczeń kamienny. 2. Fragmenty misy o gładkich, brunatnych powierzchniach; w domieszcze mała ilość tlucznia kamiennego. 3. Drobne frag-

menty małego naczynia z uszkiem (czepaka?); powierzchnie szarobrunatne, szorstkie; w domieszcze tluczeń kamienny. 4. Przepalone kości (158 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 21 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 35 cm wydzielono skupisko ceramiki i niewielkiej ilości przepalonych kości.

Inwentarz: 1. Drobne fragmenty naczyń o brunatnych, szorstkich powierzchniach; w domieszcze tluczeń kamienny. 2. Bardzo mała ilość przepalonych kości (8 g), wiek (powyżej infans I) i pleć nieznaczone.

Grób 22 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 30 cm zarejestrowano fragmenty popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część naczyń dwustożkowatego (?); powierzchnie jasnobrunatne, gładkie; w domieszcze tluczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 9 cm, wys. zachowana 8 cm (tabl. IV, 7). 2. Mała ilość przepalonych kości (46 g), wiek (powyżej infans I, ale nie senilis) i pleć nieokreślone.

Grób 23 (popielnicowy, zniszczony, podwójny)

Na głębokości 35-40 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część naczyń o brunatnych, na zewnątrz chropowatych powierzchniach; dno wyodrębnione; w domieszcze tluczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 10,5 cm, wys. zachowana 11 cm (tabl. IV, 8). 2. Przepalone kości (215 g) dwóch osobników - kobiety w wieku adultus-maturus i dziecka w wieku infans I-II; prawdopodobna wspólna kremacja obydwu osobników (taki sam stopień przepalenia przemieszanych ze sobą kości).

Grób 24 (popielnicowy, uszkodzony)

Na głębokości 34-52 cm odsłonięto (tabl. II) popielnicę (1) ze śladową ilością kości wewnątrz. Obok wystąpiły fragmenty trzech innych naczyń (2-4) - przystawek (?).

Inwentarz: 1. Dolna część naczyń wazowatego o łagodnym załomie brzuśca i wyodrębnionym, nierównym dnie; powierzchnie brunatne gładkie i szorstkie; w domieszcze duża ilość tlucznia ceramicznego; średn. dna 9 cm, brzuśca 25,7 cm, wys. zachowana 17,3 cm (tabl. IV, 12). 2. Brzegowy fragment naczyń o wysokiej, lekko rozchylonej szyjce; powierzchnie gładkie, brunatne; w domieszcze piasek i mika; średn. wylewu 13 cm (tabl. IV, 9). 3. Fragment naczyń misowatego o brzuścu załamanym, dwustożkowatym i prostej szyjce zakończonej lekko rozchylonym wylewem; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tluczeń kamienny, piasek i mika; średn. wylewu 20 cm (tabl. IV, 11). 4. Zbliżone naczynie misowate o lekko wyodrębnionym, krótkiej szyjce i załamanym brzuścu; powierzchnie gładkie, szarobrunatne; w domieszcze tluczeń ceramiczny i mika; średn. wylewu 16 cm (tabl. IV, 10). 5. Niewielka ilość (20 g) przepalonych kości, wiek i pleć nieokreślone.

Grób 25 (popielnicowy, uszkodzony)

Na głębokości 20-40 cm zarejestrowano układ dwóch naczyń - popielnicy (1) z kośćmi i przykrywającej ją, odwróconej do góry dnem misy (2). Górna część grobu zniszczona.

Inwentarz: 1. Smukły garnek o jasnobrunatnych powierzchniach, wewnętrznej gładkiej, zewnętrznej pionowo i ukośnie obmazywanej, jedynie przy dnie wygładzanej; w domieszcze duża ilość tlucznia ceramicznego i kamiennego; średn. dna 9 cm, wys. zachowana 22 cm (tabl. IV, 14). 2. Misa o prostej, nieznacznie rozchylonej szyjce i załamanym brzuścu; powierzchnie szarobrunatne, szorstkie; w domieszcze tluczeń kamienny i ceramiczny; średn. wylewu 23,5 cm (tabl. IV, 13). 3. Przepalone kości (720 g) kobiety w wieku adultus; pochówek kompletny, w porządku anatomicznym.

Grób 26 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 20-40 cm odkryto fragmenty dolnej części popielnicy (1) z kośćmi i przykrywającej ją misy (2).

Inwentarz: 1. Dolna część garnka o brunatnych powierzchniach, wewnętrznej i zewnętrznej, przy dnie gładkiej, powyżej chropowatej przez obmazywanie; w domieszcze duża ilość tlucznia kamiennego, w dnie przewiercony otwór; średn. dna 13 cm, wys. zachowana 11,2 cm (tabl. V, 1). 2. Drobne fragmenty misy o gładkich, szarobrunatnych powierzchniach; w domieszcze tluczeń kamienny. 3. Przepalone kości (450 g) kobiety (?) w wieku adultus (?).

Grób 27 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 20-40 cm odsłonięto fragmenty popielnicy (1) z kośćmi i przykrywającej ją misy (2).

Inwentarz: 1. Drobne fragmenty garnka o brunatnych powierzchniach, zewnętrznej chropowatej, wewnętrznej gładkiej; w domieszcze tluczeń kamienny i piasek. 2. Fragmenty stożkowatej misy; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tluczeń kamienny; średn. wylewu 17 cm (tabl. V, 2). 3. Przepalone kości (210 g) mężczyzny (?) w wieku maturus-senilis.

Grób 28 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 25-35 cm odsłonięto dolną część popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia garnkowego (?) o brązowych powierzchniach, zewnętrznej chropowatej; w domieszcze duża ilość tłucznia ceramicznego i kamiennego; średn. dna 7,8 cm, wys. zachowana 5,1 cm (tabl. V, 3). 2. Przepalone kości (628 g) dorosłej kobiety. 3. Fragmenty (3) przepalonych, nieokreślonych gatunkowo kości zwierzęcych.

Grób 29 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 30-35 cm znaleziono fragmenty zniszczonej popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Fragmenty dolnej części naczynia wazowego o dwustożkowatym brzuscu; powyżej załomu ornament naprzemianległych, grup równoległych linii rytych - ornament w typie stylistyki nadszańskiej; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze duża ilość piasku i tłucznia kamiennego; średn. dna 11 cm, brzusca 25,7 cm, wys. zachowana 12,5 cm (tabl. V, 4). 2. Mała ilość (23 g) przepalonych kości, wiek (powyżej infans I) i pleć nieoznaczone.

Grób 30 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 30-42 cm znaleziono uszkodzoną popielnicę (1) z kośćmi, leżącą na boku. Obok wystąpiło inne naczynie wydzielone jako grób 30a (tabl. II).

Inwentarz: 1. Fragmenty dolnej partii garnka; powierzchnie brązowe, zewnętrzna chropowata, wewnętrzna szorstka; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego i ceramicznego; średn. dna 8 cm, wys. zachowana 6,5 cm (tabl. V, 5). 2. Przepalone kości (156 g) dziecka w wieku infans I (2-3 lata); pochówek kompletny w porządku anatomicznym

Grób 30a

Inwentarz: 1. Drobne fragmenty garnka o brązowych powierzchniach, zewnętrznej chropowatej; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego.

Grób 31 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 20-30 cm znaleziono dolną część zniszczonej popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna partia garnka; powierzchnie jasnobrązowe, zewnętrzna ukośnie obmazywana palcami; dno wyodrębnione; domieszka dużej ilości tłucznia kamiennego; średn. dna 14,5 cm, wys. zachowana 7 cm (tabl. V, 6). 2. Przepalone kości (104 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 32 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 20-30 cm znaleziono silnie zniszczoną popielnicę (1) z kośćmi. Poza nią wystąpiło niewielkie skupisko przepalonych kości, wydzielone jako grób 32a.

Inwentarz: Fragmenty dolnej części naczynia wazowego; powierzchnie gładkie, zewnętrzna czarna, wewnętrzna brązowa; w domieszcze tłuczeń kamienny i piasek (tabl. V, 7). 2. Przepalone kości (104 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona. 3. Drobne ułamki kości zwierzęcych, nieokreślonych gatunkowo.

Grób 32a

Inwentarz: 1. Niewielka ilość (2 g) przepalonych kości, wiek i pleć nieokreślone.

Grób 33 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 22-30 cm znaleziono uszkodzoną popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Uszkodzone naczynie wazowe o łagodnym, ale wyraźnie podkreślonym załomie brzusca; powierzchnie szarobrązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 10 cm, wys. zachowana 16 cm (tabl. V, 8). 2. Niewielka ilość (24 g) przepalonych kości osobnika w wieku adultus (20-30 lat), pleć nieokreślona.

Grób 34 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 25-31 cm znaleziono fragmenty zniszczonej popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Fragmenty naczynia garnkowego (?) z wyraźnym załomem brzusca; powierzchnie jasnobrązowe, zewnętrzna chropowata, miejscami obmazywana; w domieszcze duża ilość tłucznia ceramicznego i nieco mniej kamiennego; średn. brzusca 21,5 cm (tabl. V, 9). 2. Przepalone kości (155 g) mężczyzny w wieku adultus-maturus (30-40 lat) oraz śladowe ilości kości drugiego, bardzo młodego osobnika (antropolog nie uznał grobu za podwójny ze względu na małą ilość kości drugiego osobnika).

Grób 35 (popielnicowy?, silnie zniszczony)

Na głębokości 23 cm zanotowano skupisko przepalonych kości i fragmentów ceramiki, należących do jednego naczynia (1) - popielnicy (?).

Inwentarz: 1. Drobne fragmenty naczynia o powierzchniach szarobrązowych, szorstkich; glina z domieszką dużej ilości tłucznia kamiennego. 2. Śladowa ilość (1 g) spalonych kości, wiek i pleć nieokreślone.

Grób 36 (popielnicowy, uszkodzony)

Na głębokości 20-30 cm odsłonięto dolną część popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część garnka, powierzchnie jasnobrązowe, zewnętrzna pionowo i ukośnie obmazywana palcami; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego; średn. dna 8,4 cm, brzusca 17 cm, wys. zachowana 11,7 cm (tabl. V, 10). 2. Niewielka ilość (22 g) spalonych kości - zgon okoloporodowy; pochówek kompletny.

Grób 37 (popielnicowy, silnie zniszczony?)

Na głębokości 22-27 cm zarejestrowano skupisko spalonych kości i fragmentów ceramiki, pochodzących z jednego naczynia (1) - popielnicy (?).

Inwentarz: 1. Fragmenty dolnej części naczynia o gładkich powierzchniach, zewnętrznej szarobrązowej, wewnętrznej czarnej; w domieszcze duża ilość tłucznia ceramicznego. 2. Niewielka ilość (9 g) spalonych kości, wiek i pleć nieokreślone.

Grób 38 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 32-40 cm znaleziono fragmenty zniszczonej popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia wazowego; powierzchnie szarobrązowe, poniżej załomu chropowata i pionowo obmazywana palcami, powyżej gładka; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 10 cm (tabl. V, 11). 2. Niewielka ilość spalonych kości (18 g), wiek i pleć nieokreślone.

Grób 39 (bezpocielnicowy, silnie zniszczony)

Na głębokości 30-34 cm zarejestrowano wyraźnie wydzielające się skupisko spalonych kości. Nie stwierdzono ani zarysów jamy ani żadnego wyposażenia.

Inwentarz: 1. Przepalone kości (105 g) osobnika w wieku adultus, pleć nieoznaczona.

Grób 40 (bezpocielnicowy, silnie zniszczony)

Na głębokości 25-31 cm odsłonięto skupisko spalonych kości. Nie stwierdzono materiału zabytkowego, ani zarysów jamy.

Inwentarz: Spalone kości (41 g) osobnika w wieku juvenis (15-19 lat), pleć nieoznaczona.

Grób 41 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 21-33 cm zarejestrowano drobne fragmenty dwóch naczyń - popielnicy (1) i przykrywającej ją misy (2) oraz niewielką ilość spalonych kości.

Inwentarz: 1. Fragmenty naczynia garnkowego o esowatym profilu; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego; średn. wylewu 22 cm (tabl. V, 12). 2. Fragmenty misy o esowatym profilu z rozchylonym wylewem; powierzchnie szarobrązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. wylewu 29 cm (tabl. V, 13). 3. Mała ilość (8 g) przepalonych kości, wiek i pleć nieokreślone.

Grób 42 (silnie zniszczony, popielnicowy?)

Na głębokości 28 cm zarejestrowano fragmenty naczynia wazowego (1) - popielnicy (?), przemieszane z przepalonymi kośćmi.

Inwentarz: 1. Drobne fragmenty dolnej partii naczynia wazowego o szarobrązowych powierzchniach, zewnętrznej chropowatej, wewnętrznej szorstkiej; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny. 2. Mała ilość spalonych kości (23 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 43 (popielnicowy, uszkodzony)

Na głębokości 35 cm odsłonięto małą popielnicę (1) z kośćmi, leżącą na boku. Stwierdzono także obecność fragmentów misy (2), stanowiącej przykrycie popielnicy.

Inwentarz: 1. Mały garnek esowaty z wyraźnie wyodrębnionym dnem i wychyloną krawędzią; powierzchnie brązowe, zewnętrzna lekko chropowata; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 12 cm (tabl. VI, 1). 2. Fragmenty misy esowatej o gładkich szarobrązowych powierzchniach; glina z domieszką tłucznia kamiennego. 3. Spalone kości (45 g), wiek i pleć nieokreślone.

Grób 44 (popielnicowy, podwójny)

Na głębokości 45-65 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi, na których leżały dwie przystawki (2-3). Obok znaleziono fragmenty innego naczynia (4) i misy (5).

Inwentarz: 1. Duże naczynie wazowe; brzusiec zaokrąglony, szyjka cylindryczna; powierzchnie szarobrązowe, na zewnątrz dolna część obmazywana ukośnie, powyżej załomu gładka; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego; średn. dna 6 cm, brzusca 30,4 cm, wys. zrekonstruowana do 25 cm (tabl. VI, 6). 2. Mała miseczka stożkowata; powierzchnie szarobrązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 3,5 cm, wylewu 7,3 cm, wys. 3,9 cm (tabl. VI, 2). 3. Fragment miseczki lub czerpaka o łukowatych ściankach i niewyodrębnionym dnie; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. wylewu 7,6 cm (tabl. VI, 5). 4. Misa stożkowata; powierzchnie szarobrązowe, gładkie; średn. dna 4 cm, wylewu 12 cm, wys. 4,8 cm (tabl. VI, 3). 5. Dolna część naczynia garnkowego; powierzchnie brązowe, zewnętrzna

żna chropowata, ze śladami obmazywania; w domieszcze tłużeń ceramiczny i kamienny; średn. dna 8,5 cm, wys. zachowana 8,5 cm (tabl. VI, 4). 6. Przepalone kości (1075 g) dwóch osobników - kobiety w wieku adultus-maturus i dziecka w wieku infans I (2-3 lata); stopień przepalenia, stan zachowania i barwa kości wskazują na wspólną kremację.

Grób 45 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 40-50 cm znaleziono popielnicę (1) z kośćmi. Poza „zasięgiem” naczynia stwierdzono skupisko drobnych kości, wydzielone jako grób 45a.

Inwentarz: 1. Fragmenty naczynia wazowatego; powierzchnie brunatne, zewnętrzna obmazywana ukośnie palcami do załomu brzuśca podkreślonego listwą wymodelowaną ze ścianek naczynia, powyżej gładka; w domieszcze duża ilość tłużeń kamiennego; średn. dna 10 cm, brzuśca 34 cm, wys. zachowana 22 cm (tabl. VI, 10). 2. Przepalone kości (403 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 45a (zniszczony?)

Drobne, przepalone kosteczki zalegające w warstwie około 2-3 cm, na głębokości 40 cm.

Inwentarz: 1. Mała ilość (17 g) spalonych kości osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 46 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 45 cm natrafiono na fragmenty popielnicy (1), leżącej pierwotnie na boku oraz fragmenty innego naczynia (2), być może misy.

Inwentarz: 1. Fragmenty dolnej partii garnka o szarobrunatnych powierzchniach, zewnętrznej chropowatej i obmazywanej ukośnie, wewnętrznej gładkiej; w domieszcze tłużeń kamienny; średn. dna 7 cm, wys. zachowana 5,2 cm (tabl. VI, 7). 2. Fragmenty naczynia o gładkich, brunatnych powierzchniach; w domieszcze tłużeń kamienny (tabl. VI, 8). 3. Przepalone kości (94 cm) osobnika dorosłego (?), pleć nieokreślona.

Grób 47 (popielnicowy)

Na głębokości 50-60 cm odsłonięto popielnicę (1) leżącą na boku, z kośćmi wewnątrz (wypełniały ją do około 1/3 wysokości), na których spoczywała mała przystawka (2).

Inwentarz: 1. Naczynie z wyodrębnionym dnem i nisko umieszczonym załosem; szyjka wysoka, prosta; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłużeń kamienny; średn. dna 9,6 cm, brzuśca 13,6 cm, wylewu 12 cm (tabl. VI, 13). 2. Mała miseczka o nierównych ściankach; powierzchnie brunatne, zewnętrzna lekko chropowata; w domieszcze tłużeń kamienny, średn. dna 3 cm, wylewu 5,3 cm, wys. 2,4 cm (tabl. VI, 9). 3. Mała ilość spalonych kości (37 g) dziecka w wieku infans I (2-3 lata); pochówek kompletny.

Grób 48 (popielnicowy, uszkodzony)

Na głębokości 30-52 cm odsłonięto stojącą popielnicę (1) z kośćmi wewnątrz.

Inwentarz: 1. Garnek o esowatym profilu; powierzchnie brunatne, szorstkie i gładkie; w domieszcze tłużeń ceramiczny średn. dna 9,6 cm, brzuśca 21 cm, wys. zachowana 22 cm (tabl. VI, 12). 2. Przepalone kości (488 g) dziecka w wieku infans I/II (6-7 lat); pochówek kompletny, „w przybliżonym układzie anatomicznym”.

Grób 49 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 20-25 cm znaleziono fragmenty popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Naczynie wazowate z wyraźnie załamanym brzuścem i stożkowatą szyjką; powierzchnie szarobrunatne, gładkie w domieszcze piasek i tłużeń kamienny; średn. dna 12 cm; brzuśca 35 cm, wys. zachowana 20,5 cm (tabl. VI, 14). 2. Mała ilość spalonych kości (23 g), wiek (powyżej infans II) i pleć nieokreślone.

Grób 50 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 20-45 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi oraz fragmenty przykrywającej ją misy (2)

Inwentarz: 1. Garnek o profilu esowatym; powierzchnie brunatne, zewnętrzna chropowata i obmazywana pionowo palcami; w domieszcze tłużeń kamienny; średn. brzuśca 24 cm (tabl. VII, 1). 2. Misa z wyraźnym „wcięciem” pod krawędzią i wywinętym brzegiem; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłużeń ceramiczny średn. wylewu 20 cm (tabl. VII, 2). 3. Przepalone kości (1165 g) osobnika w wieku infans II (12-14 lat); pochówek kompletny.

Grób 51 (popielnicowy, silnie zniszczony)

Na głębokości 40-50 cm zarejestrowano fragmenty zniszczonej popielnicy (1) z nielicznymi kośćmi.

Inwentarz: 1. Drobne fragmenty dolnej partii naczynia o szorstkich, szarobrunatnych powierzchniach; w domieszcze tłużeń kamienny i piasek. 2. Przepalone kości (43 g) osobnika w wieku infans II (8-14 lat). 3. Przepalone kości zwierzęce - 2 fragmenty zębra, gatunek nieokreślony.

Grób 52 (popielnicowy, silnie zniszczony)

Na głębokości 40-50 cm zarejestrowano fragmenty popielnicy (1) leżącej na boku z kośćmi wewnątrz.

Inwentarz: 1. Fragmenty garnka; powierzchnie szarobrunatne, zewnętrzna chropowata; w domieszcze tłużeń kamienny średn. dna 8,8 cm (tabl. VII, 3). 2. Przepalone kości (48 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 53 (popielnicowy, uszkodzony)

Na głębokości 30-50 cm znaleziono zniszczoną popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Garnek o esowatym profilu; powierzchnie brunatne, zewnętrzna chropowata, wewnętrzna szorstka; w domieszcze tłużeń kamienny; średn. dna 8,8 cm, wys. 28,4 cm (tabl. VII, 4). 2. Przepalone kości (1455g) mężczyzny w wieku adultus-maturus; pochówek kompletny; nie zaobserwowano układu anatomicznego.

Grób 54 (popielnicowy, silnie zniszczony)

Na głębokości 20-25 cm zarejestrowano skupisko spalonych kości i fragmentów ceramiki - zniszczonej popielnicy (1) i innego naczynia (2).

Inwentarz: 1. Fragmenty garnka; powierzchnie szarobrunatne, zewnętrzna chropowata; w domieszcze duża ilość tłużeń kamiennego i ceramicznego. 2. Fragmenty misy (?) o brunatnych gładkich powierzchniach; domieszka piasku i drobnego tłużenia kamiennego. 3. Niewielka ilość (12 g) przepalonych kości osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 55 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 25-35 cm znaleziono dolną część popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część garnka; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłużeń kamienny; średn. dna 9,7 cm, wys. zachowana 12,5 cm (tabl. VI, 15). 2. Przepalone kości (65 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 56 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 25-35 cm znaleziono dolną część popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia garnkowatego; powierzchnie szarobrunatne, zewnętrzna przy dnie gładka, powyżej chropowata; w domieszcze duża ilość tłużenia kamiennego i ceramicznego średn. dna 9 cm, wys. zachowana 4,8 cm (tabl. VI, 11). 2. Niewielka ilość (25 g) spalonych kości, wiek i pleć nieokreślone.

Grób 57 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 35-50 cm znaleziono zniszczoną popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Waza dwustożkowata o dość ostrym załomie brzuśca; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłużeń kamienny; średn. dna 8 cm, wys. zachowana 18,5 cm (tabl. VII, 5). 2. Przepalone kości (1100 g) kobiety w wieku adultus.

Grób 58 (szkieletowy)

Na głębokości 62-70 cm odkryto w czystym piasku charakterystycznie rozmieszczone (tabl. II) wyposażenie, wskazujące na istnienie grobu szkieletowego, potwierdzone znalezieniem niespalonych kości - drobne fragmenty kości dłoni przy przedmiotach brązowych (prawa dłoń). Pierwotne ułożenie szkieletu to najprawdopodobniej pozycja na wznak w kierunku SW-NE z głową od strony SW. W wyposażeniu stwierdzono: dwie bransolety (1, 2) umieszczone na jednej ręce (lewiej), trzy inne bransolety (3-5) i cztery pierścionki-skręty (6-9) z ręki prawej oraz dwa naczynia, leżące przy lewym boku. Jedno z nich stało w pozycji normalnej (11), drugie przylegając do niego leżało na boku (10).

Inwentarz: 1. Fragmenty bransolety z drutu brązowego, okrągłego w przekroju, skręcanego wokół własnej osi; średn. około 8 cm (tabl. IX, 5); skład chemiczny - Cu 86,02%, Sn 12,85%, Pb 0,55%, Fe 0,43%, Ni 0,34%, Ag 0,15%. 2. Fragmenty analogicznej bransolety z czworokątnego drutu, miejscami skręcanego wokół osi; średn. 6,3 cm (tabl. IX, 2); skład chemiczny - Cu 68,59%, Sn 29,65%, Fe 1,35%, Pb 1,04%, Ag 0,37%, Ni 0,27%, Zn 0,09%. 3. Bransoleta torowana z czworokątnego drutu, z końcami zachodzącymi na siebie; średn. 7,5-8 cm (tabl. VIII, 2); skład chemiczny - Cu 56,29%, Sn 38,77%, Ag 3,12%, Fe 1,52%, Pb 1,43%, As 0,34%, Zn 0,1%, Ni 0,1%. 4. Analogiczna bransoleta z czworokątnego drutu; końce zachodzące na siebie; średn. 7,3 cm; skład chemiczny - Cu 49,93%, Sn 42,25%, Ag 5,26%, Fe 1,52%, Pb 1,43%, Sr 0,29%, Bi 0,18%, Ni 0,17%, Zn 0,13%. 5. Trzyzwojowa bransoleta z płasko-wypukłej taśmy; średn. 5,9 cm (tabl. IX, 1); skład chemiczny - Cu 93%, Sn 4,75%, Fe 1,28%, Ag 0,71%, Ni 0,65%, Pb 0,56%, As 0,14%. 6. Skręt-pierścionek z płasko-wypukłej taśmy; końce stykające się; średn. 2 cm (tabl. VIII, 3). 7. Półtorazwojowy skręt-pierścionek z szerokiej, płasko-wypukłej taśmy; średn. 2 cm (tabl. IX, 3); skład chemiczny - Cu 82,6%, Pb 8,17%, Sn 7,45%, Fe 1,78%, Ag 1,34%, Ni 0,39%, Zn 0,05%. 8. Skręt-pierścionek z płasko-wypukłej, wąskiej taśmy brązowej; średn. 1,8 cm (tabl. IX, 6). 9. Fragment skrętu-pierścionka z czworokątnego drutu brązowego; przybliżona średn. 1,6 cm (tabl. IX, 4). 10. Garnek tulipanowaty;

powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i piasek, średn. dna 7,6 cm, wylewu 13,8 cm, wys. 16 cm (tabl. VIII, 4). 11. Garnek tulpanowaty; powierzchnia zewnętrzna brązowa, chropowata ze śladami obmazywania palcami, wewnętrzna szarobrunatna, gładka; domieszka tłuczna kamiennego; średn. dna 8 cm, wylewu 17,6 cm, wys. 18,8 cm (tabl. VIII, 5). 12. Zachowany fragment kości niespalonej - fragment paliczka osobnika dorosłego.

Grób 59 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 20-25 cm znaleziono dolną część popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia o wyodrębnionym dnie; powierzchnia zewnętrzna brązowa, gładka, wewnętrzna czarna gładka; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. dna 9 cm, wys. zachowana 6,4 cm (tabl. VII, 6). 2. Mała ilość (22 g) spalonych kości, pleć i wiek nieokreślone.

Grób 60 (popielnicowy, silnie zniszczony)

Na głębokości 25-30 cm znaleziono dolną część popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Fragmenty dolnej części naczynia garnkowego (?); powierzchnie szarobrunatne, zewnętrzna chropowata i obmazywana, wewnętrzna gładka; w domieszcze duża ilość tłuczna kamiennego. 2. Przepalone kości (92 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 61 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 20 cm odsłonięto fragmenty rozgniecionej popielnicy (1), misy (2) i przepalone kości.

Inwentarz: 1. Fragmenty naczyń o gładkich powierzchniach, zewnętrznej czarnej, wewnętrznej brązowej; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; na brzoścu zachowany ornament nacięć; średn. dna 12 cm (tabl. VII, 10). 2. Drobne fragmenty esowatej misy; powierzchnie gładkie, brązowe; w domieszcze tłuczeń kamienny. 3. Przepalone kości (68 g) osobnika dorosłego (?), pleć nieokreślona.

Grób 62 (popielnicowy, silnie zniszczony)

Na głębokości 15-20 cm zarejestrowano fragmenty dolnej części popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Fragmenty dolnej partii naczynia o brązowych, szorstkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny. 2. Niewielka ilość (28 g) przepalonych kości, pleć i wiek nieokreślone.

Grób 63 (popielnicowy, silnie zniszczony)

Na głębokości 15-20 cm zarejestrowano skupisko ceramiki - fragmenty najprawdopodobniej popielnicy (1) i misy (2) wraz z przepalonymi kośćmi.

Inwentarz: 1. Fragmenty naczyń o powierzchniach szarobrunatnych, zewnętrznej chropowatej, wewnętrznej gładkiej; m.in. fragment brzegowy z dziurką pod krawędzią; w domieszcze tłuczeń kamienny i mika. 2. Fragmenty naczyń o czarnych, gładkich powierzchniach; w domieszcze duża ilość tłuczna kamiennego. 3. Śladowa ilość przepalonych kości (3 g), wiek i pleć nieokreślone.

Grób 64 (popielnicowy, silnie zniszczony)

Na głębokości 20 cm zarejestrowano skupisko ceramiki - fragmenty dwóch naczyń (1, 2), przemieszane z drobnymi, przepalonymi kośćmi.

Inwentarz: 1. Fragmenty naczyń o szarobrunatnych, gładkich i szorstkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny. 2. Fragment naczyń o powierzchniach brązowych, zewnętrznej chropowatej, wewnętrznej gładkiej; w domieszcze duża ilość tłuczna kamiennego. 3. Mała ilość spalonych kości (20 g), wiek i pleć nieokreślone.

Grób 65 (popielnicowy-symboliczny?, silnie zniszczony)

Na głębokości 20 cm odsłonięto dolną część naczynia - popielnicy (1) bez śladów kości.

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia bardzo słabo wypalonego; powierzchnie zniszczone; w domieszcze duża ilość tłuczna ceramicznego.

Grób 66 (popielnicowy?, zwierzęcy?, silnie zniszczony)

Na głębokości 15-20 cm, w warstwie humusowej zarejestrowano skupisko spalonych kości i towarzyszące im fragmenty ceramiki, pochodzące być może z popielnicy (1) i trzech innych naczyń (2-4).

Inwentarz: 1. Fragment dolnej części naczynia o brązowych, gładkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń ceramiczny. 2. Dolna część małego naczynia o szarobrunatnych, gładkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny i mika; średn. dna 6,2 cm (tabl. VII, 8). 3. Brzegowy fragment naczynia z dziurką pod krawędzią; powierzchnie szarobrunatne, szorstkie; w domieszcze tłuczeń ceramiczny i kamienny (tabl. VII, 7). 4. Fragment naczyń o gładkich powierzchniach, zewnętrznej czarnej, wewnętrznej brązowej; w domieszcze tłuczeń kamienny. 5. Przepalone kości zwierzęce - kość promieniowa i piszczelowa małego przeżuwacza oraz nieokreślone gatunkowo fragmenty kości długich, czaszki, mózdzien.

Grób 67 (bezpopielnicowy?)

Na głębokości 20 cm - obok grobu 65 - odsłonięto leżącą do góry dnem misę (1) przykrywającą nieliczne, spalone kości.

Inwentarz: 1. Misa esowata z silnie rozchylonym brzegiem i dość ostrym załomem; powierzchnie jasnobrunatne, gładkie, miejscami szorstkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 6,5 cm, wylewu 28 cm, wys. 8,5 cm (tabl. VII, 9). 2. Mała ilość (8 g) przepalonych kości, wiek i pleć nieokreślone.

Grób 68 (szkieletowy)

Na głębokości 45-50 cm zarejestrowano charakterystyczny układ zabytków, świadczący o istnieniu w tym miejscu grobu szkieletowego (tabl. II). Ślady po kościach czytelne w pobliżu przedmiotów brązowych. Jama grobowa nie była czytelna, tak jak i układ całego szkieletu. Najbardziej prawdopodobna wydaje się orientacja N-S. Skupisko przedmiotów brązowych - 2 bransolety (1, 2) i skręt (3) wystąpiło w pobliżu dwóch par kubków glinianych (4-7).

Inwentarz: 1. Bransoleta z owalnego w przekroju drutu brązowego, torowana; końce zachodzące na siebie; średn. 4,8 cm (tabl. X, 1); skład chemiczny - Cu 81,23%, Sn 11,97%, Ag 3,14%, Pb 1,79%, Fe 1,66%, Ni 1,03%, As 0,83%. 2. Fragmenty torowanej bransolety z owalnego w przekroju drutu; średn. 4 cm (tabl. X, 2); skład chemiczny - Cu 98,6%, Fe 0,57%, As 0,57%, Ni 0,49%, Pb 0,34%. 3. Fragmenty skrętu z wąskiej, płasko-wypukłej taśmy brązowej; średn. około 4 cm (tabl. X, 3). 4. Kubek z wysoką szyjką, dość ostrym załomem i taśmowatym uchem; powierzchnie gładkie, brązowe; domieszka tłuczna kamiennego; średn. dna 3,9 cm, brzośca 8,5 cm, wylewu 8,6 cm, wys. 5,6 cm (tabl. X, 6). 5. Kubek z wysoką szyjką, ostrym załomem brzośca i profilowanym, taśmowatym uchem; powierzchnie brązowe, gładkie; średn. dna 5,1 cm, brzośca 9 cm, wylewu 8,5 cm, wys. 6,8 cm (tabl. X, 4). 6. Kubek z krótką szyjką, wyraźnie oddzieloną od brzośca rytą linią; powierzchnie gładkie, brązowe; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 3,5 cm, brzośca 6,3 cm, wylewu 6,3 cm wys. 3,3 cm (tabl. X, 5). 7. Kubek z wyraźnym załomem brzośca i niewyodrębnioną szyjką; powierzchnie gładkie, brązowe; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 2,8 cm, wylewu 6 cm, wys. 4,3 cm (tabl. X, 7).

Grób 69 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 30-35 cm znaleziono dolną część popielnicy (1) z kośćmi i fragmenty innego naczynia (2) - przystawki (?).

Inwentarz: 1. Fragmenty dolnej części naczynia wazowatego o jasnobrunatnych, gładkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 11,5 cm, wys. zachowana 11,56 cm (tabl. VII, 14). 2. Dolna część naczynia o szarobrunatnych, gładkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 6 cm (tabl. VII, 11). 3. Przepalone kości (190 g) osobnika w wieku *adultus-maturus*, pleć nieokreślona.

Grób 70 (zniszczony)

Na głębokości 20 cm zarejestrowano skupisko spalonych kości i fragmenty co najmniej 3 naczyń (1-3).

Inwentarz: 1. Fragmenty naczyń garnkowych; powierzchnie gładkie, zewnętrzna czarna, wewnętrzna brązowa; w domieszcze tłuczeń kamienny. 2. Fragmenty naczyń o gładkich, brązowych powierzchniach; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny i mika. 3. Fragmenty małego naczynka garnkowego; powierzchnie szarobrunatne, zewnętrzna szorstka i chropowata; pod krawędzią mały guzek; w domieszcze tłuczeń kamienny. 4. Przepalone kości (85 g) osobnika dorosłego („a nawet starszego”), pleć nieokreślona.

Grób 71 (zniszczony, szkieletowy?, symboliczny?)

Na głębokości 30 cm znaleziono mały kubek (1) i fragmenty misy (2) bez śladów kości. Jest to więc albo pozostałość po zniszczonym grobie albo grób symboliczny lub nawet skromnie wyposażony grób szkieletowy.

Inwentarz: 1. Profilowany kubek z wysoką, lekko rozchyloną szyjką; w górnej części brzośca ornament nacięć-złobków; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 2,1 cm, brzośca 6,5 cm, wylewu 6,6 cm, wys. 4,2 cm (tabl. VII, 12). 2. Fragmenty profilowanej misy z mocno wychyloną krawędzią; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. wylewu 20 cm (tabl. VII, 17).

Grób 72 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 25-30 cm znaleziono dolną część popielnicy (1) z kośćmi oraz fragmenty przykrywającej ją misy (2).

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia o szorstkich, brązowych powierzchniach; w domieszcze duża ilość tłuczna kamiennego. 2. Fragmenty profilowanej misy z mocno rozchylonym wylewem; w górnej partii brzośca, powyżej załomu ornament złożony z poziomej linii rytej i odchodzących od niej cienkich, pionowych kresiek, przedzielonych małymi guzkami (3-5); powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze mała ilość tłuczna kamiennego i ceramicznego; średn. wylewu 19 cm (tabl. VII, 15). 2. Przepalone kości (32 g) osobnika w wieku *adultus-maturus*, pleć nieokreślona.

Grób 73 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 25-30 cm znaleziono dolną część zniszczonej popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia garnkowego; powierzchnie szarobrunatne, zewnętrzna obmazywana pionowo, przy dnie gładka; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego; średn. dna 7,4 cm, wys. zachowana 7 cm (tabl. VII, 18). 2. Śladowa ilość (1 g) przepalonych kości, wiek (powyżej infans I) i pleć nieokreślone.

Między grobami 72 i 73 wystąpił materiał ceramiczny, który trudno zaliczyć do któregoś z obiektów, ale zapewne pochodzący właśnie z nich, albo z grobu całkowicie zniszczonego, nieczytelnego.

Inwentarz: 1. Fragmenty małego kubeczka (?) o gładkich, brązowych powierzchniach; domieszka drobnego tłucznia kamiennego. 2. Drobnie fragmenty naczynia o obmazywanej powierzchni zewnętrznej i gładkiej wewnętrznej, szarobrunatne; w domieszcze tłuczeń kamienny.

Grób 74 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 20 cm odkryto fragmenty dwóch naczyń (1, 2), przemieszane ze spalonymi kośćmi.

Inwentarz: 1. Fragmenty naczynia o brunatnych, szorstkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny (popielnica?). 2. Fragmenty naczynia wazowatego (przystawka?) o dwustożkowatym brzuścu, cylindrycznej szyjce i rozchylonym wylewie; na zalomie i w górnej partii brzuśca dolepiłone uszko; pod krawędzią przewiercone 2 otworki; powierzchnie brunatne, gładkie; domieszka tłucznia kamiennego i ceramicznego; średn. wylewu 15,5 cm, brzuśca 15,8 cm (tabl. VII, 16). 3. Przepalone kości (60 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 75 (popielnicowy, silnie zniszczony)

Na głębokości 20 cm odsłonięto skupisko ceramiki i przepalonych kości. Wśród skorup można wyróżnić 3 naczynia (1-3).

Inwentarz: 1. Fragment dolnej części naczynia wazowatego (?) o gładkich, szarobrunatnych powierzchniach; w domieszcze tłuczeń ceramiczny. 2. Fragment misy; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i piasek. 3. Fragment małego uszka (z kubka-przystawki) o brunatnych, gładkich powierzchniach; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny. 4. Mała ilość (9 g) przepalonych kości, wiek i pleć nieokreślone.

Grób 76 (popielnicowy, uszkodzony)

Na głębokości 20-40 cm odkryto dolne partie popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część garnka o esowatym profilu; powierzchnie szarobrunatne, zewnętrzna chropowata i obmazywana pionowo; w domieszcze duża ilość tłucznia ceramicznego i miki; średn. dna 9,5 cm, brzuśca 19,7 cm, wys. zachowana 19 cm (tabl. XII, 1). 2. Przepalone kości (146 g) osobnika dorosłego (?), pleć nieokreślona.

Grób 77 (popielnicowy)

Na głębokości 25 cm znaleziono małe naczynie (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Mała miseczka stożkowata o prostych ściągach; powierzchnie brunatne, szorstkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i piasek; średn. dna 4,4 cm, wylewu 7 cm, wys. 3 cm (tabl. XII, 2). 2. Śladowa ilość (2 g) przepalonych kości, wiek i pleć nieokreślone.

Grób 78 (popielnicowy-symboliczny?, zniszczony)

Na głębokości 20-30 cm znaleziono fragmentarycznie zachowaną „popielnicę” (1) i fragmenty innego naczynia (2) - przystawki (?).

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia garnkowego o jasnobrunatnych powierzchniach, zewnętrznej chropowatej i obmazywanej; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny. 2. Fragmenty małego naczynia wazowatego (?) o jasnobrunatnych, gładkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. wylewu 10 cm (tabl. VII, 13).

Grób 79 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 25-30 cm znaleziono dolną część popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część garnka o brunatnych powierzchniach, zewnętrznej chropowatej; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego i ceramicznego; średn. dna 10 cm, wys. zachowana 11 cm (tabl. XII, 3). 2. Mała ilość (12 g) przepalonych kości, wiek (powyżej infans I) i pleć nieokreślona.

Grób 80 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 25-35 cm znaleziono zniszczoną popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Drobne fragmenty naczynia wazowatego o czarnych, gładkich powierzchniach; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny. 2. Przepalone kości (186 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 81 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 26-36 cm znaleziono fragmenty popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Fragmenty naczynia o brunatnych, szorstkich powierzchniach; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego, bardzo słaby wypał. 2. Niewielka ilość (7 g) przepalonych kości, wiek (dorosły?) i pleć nieokreślone.

Grób 82 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 25-30 cm znaleziono fragmenty silnie zniszczonej popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Fragmenty bardzo słabo wypalonego naczynia; powierzchnie zniszczone; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny. 2. Mała ilość spalonych kości (17 g), wiek (powyżej infans I) i pleć nieokreślone.

Grób 83 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 26-39 cm odkryto zniszczoną popielnicę (1) z kośćmi, wśród których znaleziono polamany przedmiot brązowy - bransoletę (2).

Inwentarz: 1. Fragmenty dolnej części naczynia o brunatnych powierzchniach, na zewnątrz chropowatej; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego. 2. Fragment bransolety brązowej z płaskowypukłą taśmą (szer. 2-3 mm); przybliżona średn. 6-6,5 cm (tabl. XII, 16). 3. Przepalone kości (77 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 84 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 25-30 cm odsłonięto fragmenty silnie zniszczonej popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Fragmenty naczynia o szarobrunatnych, szorstkich powierzchniach; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego i ceramicznego. 2. Mała ilość (19 g) przepalonych kości, wiek i pleć nieokreślone.

Grób 85 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 25-41 cm odsłonięto dolną część popielnicy z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia wazowatego o baniastym brzuścu; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego; średn. dna 12 cm, wys. zachowana 16,5 cm (tabl. XII, 4). 2. Mała ilość (22 g) przepalonych kości osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 86 (zniszczony)

Na głębokości 20-25 cm odsłonięto skupisko fragmentów ceramiki, z których udało się zrekonstruować misę (1). Brak wiarygodnych danych co do pierwotnej formy grobu. Kości nie znaleziono.

Inwentarz: 1. Misa stożkowata z wyodrębnionym dnem i prostym brzegiem; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny i piasek; średn. dna 7 cm, wylewu 18 cm, wys. 6,3 cm (tabl. XII, 5).

Grób 87 (bezpocielnicowy)

Na głębokości 27 cm zarejestrowano zarys jamy grobowej pochówku bezpopielnicowego (tabl. XI). W jego obrębie wystąpiły słabo przepalone kości w dość bezładnym układzie. Stwierdzono także obecność drobnych węgli drzewnych. Jako wyposażenie grobu wystąpiła uszkodzona szpila brązowa. Spąg grobu zanotowano na głębokości 36 cm.

Inwentarz: 1. Uszkodzona szpila brązowa z odlamaną główką, wykonana z drutu okrągłego w przekroju, przy główce sklepanego (główka zwinięta w uszko?); dług. zachowana 10,9 cm (tabl. XII, 6). 2. Przepalone kości (405 g) dorosłej kobiety.

Grób 88 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 30-35 cm zarejestrowano dolną część zniszczonej popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia o brunatnych, szorstkich powierzchniach; domieszka dużej ilości tłucznia kamiennego i ceramicznego; średn. dna 14 cm, wys. zach. 7,2 cm (tabl. XII, 7). 2. Przepalone kości (230 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 89 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 20-30 cm zanotowano fragmenty zniszczonej popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Drobne fragmenty słabo wypalonego naczynia; powierzchnie brunatne, zewnętrzna szorstka; w domieszcze duża ilość tłucznia ceramicznego. 2. Znikoma ilość (2g) przepalonych kości, wiek i pleć nieokreślone (powyżej infans I).

Grób 90 (popielnicowy)

Na głębokości 25-35 cm znaleziono małą popielnicę (1) z kośćmi. Obok wystąpiły zachowane we fragmentach dwie przystawki (2, 3). Kości stwierdzono także poza popielnicą.

Inwentarz: 1. Małe naczynie wazowate z wyodrębnionym dnem, stożkowatą szyjką; powierzchnie brunatne szorstkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i piasek; średn. dna 6 cm, brzuśca 12 cm, wys. zachowana 8,8 cm (tabl. XII, 9). 2. Fragmenty małego naczynka (kubka?) o baniastym brzuścu i niewyodrębnionym (słabo wyodrębnionym?) dnem; powierzchnie brunatne, szorstkie; w domieszcze

tluczeń kamienny; średn. wylewu 7 cm (tabl. XII, 10). 3. Fragment podobnego naczynia o czarnych, szorstkich powierzchniach; w domieszcze drobny tluczeń kamienny i piasek; średn. wylewu 5 cm (tabl. XII, 8). 4. Znikoma ilość (1g) przepalonych kości, wiek i płeć nieokreślone.

Grób 91 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 25-35 cm znaleziono dolną część zniszczonej popielnicy (1) z kośćmi (tabl. XI).

Inwentarz: 1. Dolna część garnka; powierzchnie brązowe, zewnętrzna chropowata; domieszka tluczenia kamiennego i ceramicznego; średn. dna 10,7 cm, wys. zachowana 16,5 cm (tabl. XII, 11). 2. Kości (235 g) osobnika dorosłego, płeć nieokreślona.

Grób 92 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 20-30 cm odkryto dolną część zniszczonej popielnicy (1) z kośćmi (tabl. XI), wśród których znaleziono szpilę brązową (2), tkwiącą główką w dół.

Inwentarz: 1. Fragmenty dolnej części naczynia garnkowego; powierzchnie brązowe, szorstkie; w domieszcze duża ilość tluczenia kamiennego i piasku; średn. dna 10,8 cm, wys. zachowana 12 cm (tabl. XII, 12). 2. Szpila brązowa z główką sklepaną i zwiniętą w uszko, wykonana z okrągłego drutu, średn. 2-3 mm; końce trzonu odłamane; dług. zachowana 5,1 cm (tabl. XII, 13). 3. Kości (308 g) osobnika dorosłego płci nieokreślonej.

Grób 93 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 25-30 cm znaleziono dolną część zniszczonej popielnicy (1) z kośćmi. Obok (tabl. XI) wystąpiła przystawka (2).

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia o szarobrunatnych, szorstkich powierzchniach; domieszka tluczenia kamiennego i piasku; średn. dna 12 cm, wys. zachowana 4,5 cm (tabl. XII, 15). 2. Dolna część małego naczynia garnkowego (?); powierzchnie brązowe, szorstkie; w domieszcze tluczeń kamienny i piasek; średn. dna 5,5 cm, wys. zachowana 4,2 cm (tabl. XII, 14). 3. Kości (115 g) dziecka w wieku infans II (7-14 lat), płeć nieokreślona.

Grób 94 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 20-30 cm znaleziono fragmenty zniszczonej popielnicy (1) z kośćmi (tabl. XI).

Inwentarz: 1. Drobne fragmenty naczynia (garnkowego?), powierzchnie mocno zniszczone, jasnobrunatne; w domieszcze duża ilość tluczenia kamiennego. 2. Mała ilość (11 g) kości dziecka (infans I-II).

Grób 95 (szkieletowy)

Na głębokości 50 cm, w czystym piasku znaleziono dwa naczynia (1, 2) stojące obok siebie (tabl. XI). Brak śladów kości. Prawdopodobnie jest to wyposażenie grobu szkieletowego.

Inwentarz: 1. Miniaturowa waza z nisko umieszczonym, ostrym załomem brzuśca i cylindryczną szyjką; powyżej załomu ornament ukośnych i pionowych nacięć lub rytych kresek; powierzchnie gładkie, brązowe; w domieszcze drobny tluczeń kamienny i mika; średn. dna 5 cm, brzuśca 10,4 cm, wylewu 8,5 cm, wys. 8,4 cm (tabl. XII, 18). 2. Profilowany kubek z taśnowatym uchem, rozchylonym wylewem i ostrym załomem; powierzchnie jasnobrunatne, gładkie; w domieszcze drobny tluczeń kamienny i mika; średn. dna 3,2 cm, brzuśca 7,2 cm, wylewu 7,5 cm, wys. 6,3 cm (tabl. XII, 17).

Grób 96 (popielnicowy, symboliczny?, zniszczony)

Na głębokości 20-30 cm znaleziono (tabl. XI) dolną część zniszczonej popielnicy (1). Inwentarz: 1. Dolna część naczynia wazowego; powierzchnie gładkie, zewnętrzna czarna, wewnętrzna brązowa; w domieszcze tluczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 12,3 cm, wys. zachowana 11,3 cm (tabl. XV, 1).

Grób 97 (popielnicowy)

Na głębokości 25-35 cm znaleziono (tabl. XIII) zniszczoną popielnicę (1) z kośćmi oraz fragmenty przykrywającej ją misy (2).

Inwentarz: 1. Naczynie wazowe, dwustożkowe, z wysoką, cylindryczną szyjką; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze spora ilość tluczenia kamiennego i piasku; średn. dna 13,2 cm, brzuśca 33,4 cm, wylewu 29 cm, wys. 29,5 cm (tabl. XV, 3). 2. Misa esowata, dołem uszkodzona, z silnie wychyloną na zewnątrz krawędzią; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tluczeń kamienny, średn. wylewu 30 cm (tabl. XV, 2). 3. Spalone kości (95 g) osobnika w wieku adultus (20-30 lat), płeć nieokreślona.

Grób 98 (popielnicowy, symboliczny?, zniszczony)

Na głębokości 20-30 cm znaleziono fragmenty silnie zniszczonej popielnicy (1), leżącej na boku (tabl. XI).

Inwentarz: 1. Fragmenty naczynia garnkowego o brązowych powierzchniach, zewnętrznej obmazywanej; w domieszcze tluczeń kamienny i ceramiczny.

Grób 99 (bezpocielnicowy)

Na głębokości 40 cm odsłonięto w przybliżeniu owalną jamę (120 x 60 cm),

w profilu nieckowatą, głęboką do 58 cm (tabl. XI). Przepalone kości wystąpiły jedynie w stropowej części obiektu. Wyposażenie grobu stanowiła szpila brązowa (1). Inwentarz: 1. Szpila brązowa z główką zwiniętą w tarczkę spiralną, wykonana z okrągłego drutu o średn. 2-3 mm, sklepanego w górnej partii i główce w czworokątny; dług. zachowana 13,7 cm (tabl. XVII, 11). 2. Kości (68 g) osobnika dorosłego (maturus?), płeć nieokreślona.

Grób 100 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 30-35 cm znaleziono dolną część zniszczonej popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia wazowego; dno wyodrębnione; powierzchnie nierówne, szarobrunatne, miejscami chropowate; w domieszcze tluczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 13 cm, wys. zachowana 13 cm (tabl. XVII, 1). 2. Niewielka (38 g) ilość spalonych kości osobnika w wieku adultus-maturus, płeć nieokreślona.

Grób 101 (bezpocielnicowy)

Na głębokości 40 cm uchwycono zarys owalnej jamy (70 x 50 cm), w profilu nieckowatej, głębokiej do 10 cm, z kośćmi rozmieszczonymi dość bezładnie. W południowej części jamy znaleziono brązową bransoletę (1), stanowiącą wyposażenie grobu (tabl. XIII).

Inwentarz: 1. Bransoleta z masywnej, owalnej sztabki brązowej, ze zwięzającymi się, stykającymi końcami, niezdobiona; średn. 7,4 cm (tabl. XV, 4). 2. Spalone kości (280 g) osobnika dorosłego płci nieokreślonej.

Grób 102 (szkieletowy)

Na głębokości 50-64 cm, w warstwie czystego piasku natrafiono na interesujący zestaw zabytków, sugerujący, że jest to pozostałość grobu szkieletowego. Prawdopodobna orientacja szkieletu to E-W. Wyposażenie grobu stanowiły: 4 przedmioty brązowe - skręt (1) i 3 bransolety (2-4) oraz 6 naczyń - stojąca w pozycji „normalnej” misa (5), leżące na boku, stykające się z nią dwa garnki (6, 7) oraz 3 inne małe naczynia (8, 9, 10) stojące po obu stronach garnków (tabl. XIII). Śladów kości nie stwierdzono.

Inwentarz: 1. Półtorazwojowy skręt-pięścionek z płasko-wypukłej taśmy brązowej (szer. 5-6 cm); średn. 2,2 cm (tabl. XVI, 8). 2. Bransoleta z odłamanymi końcami, z dość masywnej, płasko-wypukłej taśmy (szer. 1 cm, grubość 0,3 cm); średn. około 5,5-5,2 cm (tabl. XVI, 10). 3. Tordowana bransoleta z czworokątnego drutu (grubość 0,4 cm), końce zachodzące na siebie, średn. około 5,6 cm (tabl. XVI, 7). 4. Tordowana, owalna bransoleta z czworokątnego drutu o nierównej grubości (do 0,5 cm), jeden koniec płasko sklepany; średn. 6,5 cm (tabl. XVI, 9). 5. Profilowana misa z ostrym załomem brzuśca i rozchylonym wylewem; powierzchnie szarobrunatne, szorstkie; w domieszcze tluczeń kamienny i piasek; średn. dna 5 cm, wylewu 18,6 cm, wys. 5,6 cm (tabl. XVI, 4). 6. Smukły garnek z rozchylonym wylewem; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tluczeń kamienny i piasek (?); średn. dna 5,5 cm, wylewu 10,2 cm, wys. 15,4 cm (tabl. XVI, 2). 7. Baniasty garnek o esowatym profilu, dno wyodrębnione; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tluczeń kamienny; średn. dna 7,5 cm, brzuśca 14,8 cm, wylewu 12,2 cm, wys. 15 cm (tabl. XVI, 1). 8. Miniaturowa waza z dość ostrym załomem brzuśca i lekko stożkową szyjką; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze drobny tluczeń kamienny; średn. dna 4,9 cm, brzuśca 8,6 cm, wylewu 7,2 cm, wys. 6,2 cm (tabl. XVI, 5). 9. Profilowany kubek z ostrym załomem i lekko rozchylonym wylewem; powierzchnie brązowe; w domieszcze drobny tluczeń kamienny; średn. dna 3,7 cm, brzuśca 8 cm, wylewu 8,6 cm, wys. 6 cm (tabl. XVI, 3). 10. Mały kubeczek, łagodnie profilowany, wylew rozchylony; na brzuścu ornament pionowych kresk, przedzielonych kreskami skrzyżowanymi ukośnie; ucho odciążone; powierzchnie jasnobrunatne, gładkie; w domieszcze drobny tluczeń kamienny (kubek wylepiony „z jednego kawałka gliny”); średn. dna 2,1 cm, brzuśca 4,8 cm, wylewu 5,4 cm, wys. 4 cm (tabl. XVI, 6).

Grób 103 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 20-25 cm znaleziono fragmenty zniszczonej popielnicy (1) z niewielką ilością kości.

Inwentarz: 1. Fragmenty dolnej części naczynia wazowego (?) o zniszczonych powierzchniach; w domieszcze tluczeń kamienny. 2. Niewielka ilość (35 g) spalonych kości osobnika dorosłego (?) płci nieokreślonej.

Grób 104 (szkieletowy)

Na głębokości 35-45 cm zarejestrowano interesujący układ zabytków (tabl. XIV), sugerujący, że mamy tu do czynienia z pozostałością grobu szkieletowego. Na wyposażenie składały się: dwie bransolety (1, 2) „stojące na boku”, sprawiające wrażenie, iż pochodzą z jednej ręki oraz: szpila brązowa (3) i dwa naczynia - misa (4) i stojący w niej kubek (5). Śladów kości nie stwierdzono.

Inwentarz: 1. Tordowana bransoleta z nierównego pręta - jeden koniec wyra-

źnie grubszy (około 0,5 cm), a drugi cieńszy (0,2-0,3 cm); końce zachodzące na siebie; średn. około 4 cm (tabl. XV, 9). 2. Dwuzwojowa bransoleta z cienkiego (0,2 cm) drutu brązowego; średn. 4,3 cm (tabl. XV, 8). 3. Fragmenty szpili brązowej z odlamaną główką, wykonanej z owalnego pręta (0,2-0,3 cm); dług. zachowana 4,5 cm (tabl. XV, 7). 4. Lekko profilowana misa w wyraźnie pogrubioną, prostą krawędzią; powierzchnie gładkie, brunatno-czarne; w domieszcze mika (?); średn. dna 6 cm, wylewu 24,3 cm, wys. 8 cm (tabl. XV, 5). 5. Duży profilowany kubek z wystającym ponad krawędź taśmowatym uchem i rozchylonym wylewem, powierzchnie brunatne i czarne, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny i mika (?), średn. dna 4,8 cm, brzośca 12 cm, wylewu 12 cm, wys. 8,8 cm (tabl. XV, 6).

Grób 105 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 20-25 cm znaleziono dolną część zniszczonej popielnicy (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia o gładkich, brunatnych powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 8 cm, wys. zachowana 7,8 cm (tabl. XVII, 2). 2. Niewielka ilość (12 g) kości dziecka w wieku infans I (4-5 lat).

Grób 106 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 20-36 cm znaleziono (tabl. XIV) zniszczoną popielnicę (1) z kośćmi oraz fragmenty przykrywającej ją misy (2).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty, przysadzisty; powierzchnie jasnobrunatne, przy dnie gładkie, brzoście obmazywany pionowo, partie przywylewowe poziomo; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 12 cm, brzośca 25,4 cm, wylewu 26,4 cm, wys. zrekonstruowana 28 cm (tabl. XVII, 4). 2. Fragmenty lekko profilowanej misy z rozchylonym wylewem, powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i mika (tabl. XVII, 3). 3. Przepalone kości (123 g) kobiety (?) w wieku adultus.

Grób 107 (popielnicowy, uszkodzony)

Na głębokości 22-38 cm stwierdzono (tabl. XIV) zniszczoną popielnicę (1) z kośćmi, wśród których znaleziono (w środkowej partii popielnicy, blisko jednej ze ścianek) trzy przedmioty brązowe (2-4).

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia wazowatego z nisko umieszczonym, ostrym załomem brzośca i wysokiej (?) stożkowatej szyjce; na największej wydatości pary guzków plastycznych; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze mika i tłuczeń kamienny; średn. dna 8,4 cm, brzośca 29,4 cm, wys. zachowana 11,5 cm (tabl. XVI, 14). 2. Szpila brązowa bez główki (lub może szydło) z drutu o przekroju okrągłym (0,2 cm) w dolnej części i czworokątnym (0,3 cm) w górnej; dług. zachowana 6,4 cm (tabl. XVI, 11). 3. Dwuzwojowy skręt-pierścienek z płaskiego drutu brązowego (szer. 0,2 cm); średn. do 1,8 cm (tabl. XVI, 13). 4. Podobny, jednozwojowy skręt z takiego samego materiału; średn. 1,9 cm (tabl. XVI, 12). 5. Przepalone kości (415 g) dziecka w wieku infans II (8-10 lat); pochówek kompletny.

Grób 108 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 25-40 cm znaleziono dolną część zniszczonej popielnicy (1) z kośćmi (tabl. XIV).

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia wazowatego o ostrym załomie brzośca; powierzchnie gładkie, zewnętrzna brunatna, wewnętrzna czarna; w domieszcze gruboziarnisty tłuczeń kamienny; średn. dna 11,5 cm, brzośca 35,6 cm, wys. zachowana 11,2 cm (tabl. XVII, 8). 2. Mała ilość (28 g) spalonych kości, pleć i wiek nieokreślone.

Grób 109 (szkieletowy?)

Na głębokości 42 cm, w czystym piasku stało male naczynie bez kości (1). W odległości 30 cm od niego stwierdzono resztki zniszczonej bransolety brązowej (2). Prawdopodobnie jest to wyposażenie grobu szkieletowego.

Inwentarz: 1. Male naczynie o dwustożkowatym brzoścu; szyjka cylindryczna zakończona lekko rozchylonym i profilowanym brzegiem; bogaty ornament - przy dnie poziome linie ryte, powyżej pary guzków na największej wydatości brzośca i grupy 3-5 kresk pionowych i ukośnych, u nasady szyjki trzy poziome linie ryte; powierzchnie gładkie, brunatne; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 2,6 cm, brzośca 7 cm, wylewu 5,8 cm, wys. 6,2 cm (tabl. XVII, 10). 2. Drobne fragmenty bransolety (?) z wąskiej taśmy brązowej (tabl. XVII, 9).

Grób 110 (szkieletowy?)

Na głębokości 45 cm odnotowano dwa stojące obok siebie kulki (1-2), mogące stanowić wyposażenie grobu szkieletowego.

Inwentarz: 1. Lagodnie profilowany kubek z prostym brzegiem; dno nierówne; powierzchnie jasnobrunatne, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 5 cm, brzośca 7 cm, wylewu 7 cm, wys. 5 cm (tabl. XVII, 6). 2. Mały,

szerokootworowy kubek z utraconym uchem, lekko profilowany; powierzchnie jasnobrunatne, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 1,4 cm, wylewu 5,6 cm, wys. 2,8 cm (tabl. XVII, 7).

Materiały luźne

Duży stopień zniszczenia stanowiska, naruszenia i destrukcji stropowych partii grobów spowodował, że poza wydzielającymi się obiektami stwierdzono sporą ilość pojedynczych zabytków, z reguły fragmentów naczyń. Materiał ten z całą pewnością można traktować jako pochodzący ze zniszczonych grobów.

Wśród materiałów luźnych należy wymienić fragment bransolety z czworokątnego drutu (tabl. XVII, 5) oraz ceramikę. Jej ilościowe zestawienie zawiera tabela XVI. Ogółem pozyskano 2.030 fragmentów ceramiki. Największa jej część - 1493 fragmenty - pochodzi z warstwy humusowej, objętej orką. Jest to więc ceramika przemieszana, będąca już na złożu wtórnym.

Tabela XVI. Zestawienie ilościowe ceramiki luźnej z Chodaczowa, stan. 2.

Ar	Ćwiartka	Humus	I w-a mech.	II w-a mech.	Razem	Nr tablicy
0	A	66	21	—	87	II, 23—24, XVII, 15
0	B	39	14	—	53	—
0	C	83	—	—	83	—
0	C—D	66	23	8	97	—
0	D	38	3	—	41	XVII, 16
IN	C	222	120	11	353	III, 9, 11
IN	D	168	2	30	200	III, 15—17
IN	C—D	10	41	—	51	III, 10, 12—12
INIE	D	81	—	—	81	—
IE	A	110	20	—	130	—
IE	A—C	275	35	—	310	—
IE	B—C	6	38	3	47	III, 6—8, 20
IE	D	269	11	1	281	—
ISIN	A—B	30	24	—	54	XVII, 14
IS	A	11	14	—	25	—
IS	B	8	9	—	17	XVII, 12
IW	B	11	69	40	120	III, 14, 18—19, 21—22
Razem		1493	444	93	2030	

Ceramika luźna reprezentuje wszystkie grupy technologiczne, wiele typów morfologicznych i „funkcjonalnych”. Mamy tu bowiem zarówno fragmenty naczyń, które mogą pochodzić z popielnic, mis lub przystawek. W tym zbiorze na szczególną uwagę zasługują: 1. Fragment przystawki - naczynia z załomem w górnej części; powierzchnie gładkie, zewnętrzna szarobrunatna, wewnętrzna czarna; w domieszcze spora ilość tłucznia ceramicznego; średn. wylewu 6,8 cm (tabl. III, 6). 2. Fragment brzegowy naczynia o szarobrunatnych, gładkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny (tabl. III, 7). 3. Fragment brzegowy naczynia o jasnobrunatnych, gładkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń ceramiczny (tabl. III, 8). 4. Male naczynie o dwustożkowatym brzoścu i rozchylonym wylewie; nad załomem ornament poziomych linii rytych, powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 4,1 cm, brzośca 6,7 cm, wylewu 5 cm, wys. 4,8 cm (tabl. III, 9). 5. Brzegowy fragment naczynia o brunatnych, gładkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń ceramiczny (tabl. III, 10). 6. Fragment brzegowy naczynia z dziurkami pod kra-

wędrzą; powierzchnie brunatne, szorstkie; w domieszcze tłuczeń kamienny (tabl. III, 11). 7. Brzegowy fragment naczynia z dziurkami pod krawędzią; powierzchnie brunatne, szorstkie i chropowate, w domieszcze tłuczeń kamienny (tabl. III, 12). 8. Fragment naczynia misowatego o prostej krawędzi, powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego (tabl. III, 13). 9. Fragmenty małego naczynia garkowatego o wyodrębnionym dnie i rozchylonym wylewie, pod którym znajduje się duży stożkowaty guzek; powierzchnie brunatne, zewnętrzna obmazywana ukośnie; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego i ceramicznego; średn. dna 7 cm, wylewu 10,3 cm, wys. 11,5 cm (tabl. III, 14). 10. Fragment przydenny małego naczynia garkowatego (?); powierzchnie szarobrunatne, zewnętrzna chropowata; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 5 cm (tabl. III, 15). 11. Fragment małej miseczki - naczynia miniaturowego; powierzchnia zewnętrzna chropowata, brunatnoszara, wewnętrzna gładka brunatna; w domieszcze tłuczeń kamienny i mika; średn. dna 3,2 cm, wylewu 5,5 cm, wys. 2,5 cm (tabl. III, 16). 12. Fragment misy esowatej; powierzchnie brunatne, gładkie, w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego (tabl. III, 17). 13. Dolna część małego naczynia garkowatego; powierzchnie brunatne, szorstkie; w domieszcze tłuczeń ceramiczny i kamienny; średn. dna 4 cm (tabl. III, 18). 14. Dolna część identycznego naczynia o takiej samej technologii; średn. dna 2,4 cm (tabl. III, 19). 15. Dolna część małego naczynia o szarobrunatnych, szorstkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń ceramiczny i piasek; średn. dna 3,3 cm (tabl. III, 20). 16. Brzegowy fragment naczynia o szarobrunatnych, szorstkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny (tabl. III, 21). 17. Brzegowy fragment naczynia o szarobrunatnych powierzchniach, wewnętrzna chropowata; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego i ceramicznego (tabl. III, 22). 18. Fragment misy (?) esowatej; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i mika (tabl. III, 23). 19. Fragment dna o szarobrunatnych powierzchniach, wewnętrznej szorstkiej, zewnętrznej chropowatej; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego i ceramicznego; średn. dna 13 cm (tabl. III, 24). 20. Fragment stożkowatej misy z lekkim wcięciem pod krawędzią; powierzchnie czarne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. wylewu 28,5 cm (tabl. XVII, 12). 21. Fragment misy esowatej, zdobionej na zalomie układem wątków złożonych z poziomej linii rytej i odchodzących od niej krótkich, pionowych kresiek; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny i mika; średn. wylewu 24 cm (tabl. XVII, 13). 22. Fragmenty dolnej części naczynia wazowatego; powierzchnie gładkie, zewnętrzna brunatnoszara, wewnętrzna czarna; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 10 cm (tabl. XVII, 14). 23. Fragmenty dolnej części małego naczynia garkowatego; powierzchnie brunatnoszare, zewnętrzna chropowata; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; na brzuścu ślady pionowych linii rytych (?); średn. dna 7,5 cm (tabl. XVII, 15). 24. Brzegowy fragment misy o prostym wylewie; powierzchnia zewnętrzna szarobrunatna, szorstka, wewnętrzna czarna, gładka; w domieszcze tłuczeń kamienny (tabl. XVII, 16).

6.2.2. GRODZISKO DOLNE, STANOWISKO 1

Grób 1 (I) (bezpopełnicowy)

Na głębokości 30 cm odsłonięto (ryc. 4a) ciemną plamę (80 x 90 cm), w której znaleziono skupisko przepalonych kości ułożonych w porządku anatomicznym (od wschodu kości czaszki i zęby; w kierunku zachodnim kości długie).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty, powierzchnie jasnobrunatne, gładkie; średn. wylewu 14 cm, dna 6, wys. 17,5 cm. 2. Naczynie o baniastym brzuścu i cylindrycznej szyjce, zaopatrzone w dwa ucha; na brzuścu ornament pionowych żłobków i dwa guzki; u nasady szyi poziome żeberko; na uchach guzki wysokości 1 cm; powierzchnie eeglaste; średn. wylewu 13 cm, brzuśca 16,5 cm, dna 6 cm, wys. 14 cm (ryc. 4c).

Grób 2 (II) (zniszczony, bezpopełnicowy?)

Na głębokości 20 cm odsłonięto owalną jamę (85 x 60 cm), w której rozrzucone były spalone kości i fragmenty co najmniej 5 naczyń.

Inwentarz: 1. Naczynie o baniastym brzuścu i lekko lejcowatej szyjce, zaopatrzone w dwa taśmowate ucha; na brzuścu ornament pionowych żłobków; u nasady szyjki dwie poziome linie ryte; na krawędzi ucha guzki plastyczne; powierzchnia zewnętrzna brunatna, wewnętrzna czarna; średn. dna 4,5 cm, wylewu 10 cm, wys. 7,5 cm (ryc. 4b). 2. Fragmenty naczynia (naczyń?) w typie garnków o brunatnych, gładkich powierzchniach. 3. Fragment naczynia (kubka?) zdobionego ukośnymi żłobkami i guzkiem. 4. Fragmenty małego naczynia z dwoma uchami, poziomo przekłutymi. 5. Fragmenty innych (innego) naczyń; w tym wtórnie przepalone.

Uwaga! Groby 1-2 (I-II) pochodzą z badań M. Gedla przeprowadzonych w 1955 roku. Opis zaczerpnięto z publikacji sprawozdania (M. Gedl 1960, s. 86-88).

Grób 1 (popełnicowy)

Na głębokości 70 cm znaleziono popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Smukły garnek tulipanowaty; powierzchnie brunatne, szorstkie; w domieszcze spora ilość tłucznia kamiennego; średn. dna 8 cm, wylewu 14,2 cm, wys. 24,5 cm (tabl. XIX, 1). 2. Przepalone kości (37 g) dziecka w wieku infans I.

Grób 2 (popełnicowy)

Na głębokości 65 cm odkryto popielnicę (1) przykrytą odwróconą do góry dnem misą (2). W okolicy dna i pod nim stwierdzono spalone kości przemieszane z reszkami stosu.

Inwentarz: 1. Uszkodzone naczynie garkowate; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze średnioziarnisty tłuczeń kamienny; średn. dna 9,6 cm, wys. zachowana 22 cm (tabl. XIX, 2). 2. Misa - nie odnaleziono w zbiorach. 3. Przepalone kości (1176 g) mężczyzny w wieku adultus-maturus.

Grób 3 (popełnicowy, zniszczony)

Na głębokości 50 cm, w pobliżu dwóch kamieni (jeden z nich ze śladami spracowania - kamień żarnowy?) znaleziono ułamki popielnicy (1) i przykrywającej ją misy (2). Według informacji zawartych w dzienniku badań w pobliżu miano znaleźć także przeszłik gliniany i skręt brązowy. Zabytków tych nie odnaleziono w zbiorach.

Inwentarz: 1. Fragmenty naczynia garkowatego; powierzchnie brunatne, zewnętrzna obmazywana, w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny (tabl. XIX, 4). 2. Fragmenty misy esowatej z wyraźnym wcięciem pod krawędzią; powierzchnie gładkie, brunatne; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. wylewu 24 cm (tabl. XIX, 3). 3. Kości - brak informacji.

Grób 4 (popełnicowy)

Na głębokości 60 cm znaleziono popielnicę (1) z kośćmi i fragmenty przykrywającej ją misy (2).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie brunatne, zewnętrzna obmazywana pionowo, wewnętrzna gładka; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego i ceramicznego; średn. dna 10 cm, wylewu 23,2 cm, wys. 34 cm (tabl. XIX, 6). 2. Misa esowata z wyodrębnionym dnem i prostym wylewem; powierzchnie gładkie, brunatne i brunatnoszare; w domieszcze piasek i tłuczeń kamienny; średn. dna 10 cm, brzuśca 24,4 cm, wylewu 26 cm, wys. 7 cm (tabl. XIX, 5). 3. Przepalone kości (1120 g) kobiety w wieku adultus.

Grób 5 (popełnicowy)

Na głębokości 70 cm znaleziono popielnicę (1) i przykrywającą ją misę (2).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie gładkie, brunatne; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 8,5 cm, wylewu 21,6 cm, wys. 27,3 cm (tabl. XIX, 7). 2. Fragmentarycznie zachowana misa stożkowata; powierzchnie gładkie (miękkie, ścierające się) brunatne; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. dna 6,9 cm, wylewu 24 cm, wys. 6,6 cm (tabl. XIX, 8). 3. Kości - brak informacji.

Grób 6 (popełnicowy)

Na głębokości 70 cm odsłonięto uszkodzoną popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia garkowatego z wyodrębnionym dnem; powierzchnie brunatne, wewnętrzna szorstka, zewnętrzna obmazywana pionowo; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 8 cm (tabl. XIX, 9). 2. Przepalone kości (285 g) mężczyzny w wieku maturus.

Grób 7 (popełnicowy, podwójny)

Na głębokości 70 cm odsłonięto popielnicę (1) i przykrywającą ją misę (2).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie brunatne, zewnętrzna obmazywana, wewnętrzna gładka; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 10,5 cm, wylewu 22,4 cm, wys. 30,8 cm (tabl. XIX, 11). 2. Miseczka stożkowata; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 6,3 cm, wylewu 17 cm, wys. 5,3 cm. 3. Przepalone kości dwóch osobników - kobiety (1077 g) w wieku adultus-maturus i niewielka ilość kości dziecka. 4. 5 fragmentów spalonych kości zwierzęcych, gatunek nieokreślony.

Grób 8 (szkieletowy?)

Na głębokości około 70 cm odsłonięto układ 7 naczyń (tabl. XVIII). Naczynie „a” (1) ustawione było dnem do góry. W odległości około 50 cm znaleziono zespół złożony z 2 czerpaków - „b” (2) i „d” (4), również odwróconych do góry dnami. Pod jednym z nich (4) stwierdzono fragmenty innego naczynia - „d” (5). Obok wystąpiło naczynie „e” (6). W odległości około 50 cm od tego zespołu znaleziono naczynie „e” (3), stojące w pozycji normalnej. Z drugiej strony, w pobliżu naczynia „a”, zlokalizowano jeszcze naczynie „f” (7). W żadnym

z naczyń kości nie stwierdzono. Było jednak czytelne pewne zaciemnienie, które na podstawie zachowanej dokumentacji można uznać za ślady rozłożonego szkieletu. Wydaje się więc, że jest to grób szkieletowy.

Inwentarz: 1. („a”) Garnek tulipanowaty z wyraźnie zaznaczonym przejściem szyjki w brzuszec; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze spora ilość tłucznia kamiennego i ceramicznego; średn. dna 6,5 cm, wylewu 14,8 cm, wys. 21 cm (tabl. XIX, 13). 2. („b”) Kubek z ostrym załomem brzuśca; powyżej zalomu ornament składający się z 4 guzków i układu ukośnych kresiek; powierzchnie czarno-brunatne, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 5 cm, wylewu 10,1 cm, wys. 7,2 cm (tabl. XIX, 15). 3. („c”) Małe naczynie dwustożkowate z wyraźnie zaznaczonym załomem; powierzchnie gładkie, szarobrunatne; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 5,2 cm, wylewu 8 cm, wys. 8 cm (tabl. XIX, 12). 4. („d”) Mały czerpak z wyodrębnionym brzuścem i rozchylonym wylewem; powyżej zalomu ornament 4 guzków i ukośnych kresiek; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 3,2 cm, wylewu 8 cm, wys. 5,2 cm (tabl. XIX, 14). 5. („d’ „) Nie odnaleziono w zbiorach. 6. („e”) Kubek o ostrym załomie brzuśca i lekko rozchylonym wylewie; niezdobiony; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 4,4 cm, wylewu 8,8 cm, wys. 6,9 cm (tabl. XIX, 16). 7. („f”) Fragment małego garnka tulipanowatego; powierzchnie gładkie, brunatne; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. wylewu 11,5 cm (tabl. XIX, 17).

Grób 9 (popielnicowy, potrójny)

Na głębokości 70 cm znaleziono popielnicę (1) z kośćmi, które wystąpiły także poza nią (tabl. XX).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie brunatne, zewnętrzna obmazywana ukośnie, przy wylewie i dnie wygładzana; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 11 cm, brzuśca 21,8 cm, wylewu 19,4 cm, wys. 29,5 cm (tabl. XXI, 1). 2. Przepalone (212 g) kości trzech osobników (przemieszane) - osobnik dorosły płci nieokreślonej i dzieci w wieku infans I i infans II. 3. Drobne, przepalone kości zwierzęce, gatunek nieokreślony.

Grób 10 (jamowy?)

Na głębokości 70 cm znaleziono małe naczynie (1) obsypane przepalonymi kośćmi (tabl. XX).

Inwentarz: 1. Czerpak z odtrąconym uchem; powierzchnie gładkie, brunatne; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny i ceramiczny; powyżej zalomu ornament skośnych kresiek; średn. dna 3,4 cm, wylewu 6,2 cm, wys. 4,5 cm (tabl. XXI, 2). 2. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 11 (popielnicowy)

Na głębokości 120 cm znaleziono popielnicę (1), w którą wstawiona była inna (grób 11a). Całość była nakryta misą (2). W popielnicy, wśród kości znaleziono 3 przedmioty brązowe, przepalone (3-5).

Inwentarz: 1. Naczynie wazowate, dwustożkowate; szyjka wysoka; wylew wywinięty, wyraźnie załamany; na brzuścu ornament szerokich regularnych żłobków i guzków; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 10 cm, brzuśca 28,6 cm, wylewu 26 cm, wys. 29,2 cm (tabl. XXI, 4). 2. Misa o wyodrębnionym, zaokrąglonym brzuścu i cylindrycznej szyjce; krawędź wywinięta; powyżej zalomu ornament ukośnych żłobków, podkowiastych guzków i dwóch układów 3 guzków stożkowatych; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 6,4 cm, wylewu 20 cm, wys. 10,4 cm (tabl. XXI, 6). 3. Trzyzwojowy skręt z okrągłego drutu (średn. 0,2 cm); średn. 2,2 cm (tabl. XXI, 7). 4. Pięciozwojowy skręt z okrągłego (średn. 0,2 cm) drutu, koniec odłamany; średn. 2 cm (tabl. XXI, 7). 5. Trzyzwojowy skręt ślimacznicowaty (fragment szpili?) z okrągłego w przekroju drutu (średn. 0,15 cm); średn. 1 cm (tabl. XXI, 3). 6. Przepalone kości (1333 g) kobiety (?) w wieku adultus-maturus.

Grób 11a (popielnicowy)

Popielnica (1) stojąca na popielnicy z grobu 11.

Inwentarz: 1. Nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 12a (popielnicowy)

Na głębokości 120 cm znaleziono popielnicę (1), w którą wstawiona była inna - grób 12b.

Inwentarz: 1. Fragment naczynia garnkowatego; powierzchnie gładkie, brunatne; domieszka tłucznia kamiennego (w tym „białego”); średn. dna 5,6 cm, wys. zachowana 15,6 cm (tabl. XXI, 8).

Grób 12b (popielnicowy)

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia garnkowatego; dno wyodrębnione; powierzchnie gładkie, brunatne; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 8,4 cm (tabl. XXI, 9).

Uwaga: Kości z grobu 12a lub b - niewielka ilość (7g) kości, płeć i wiek nieokreślone.

Grób 13 (popielnicowy)

Na głębokości 100-120 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi, przykrytą odwróconą do góry dnem misą (2). Wewnątrz popielnicy znaleziono skręt brązowy (3).

Inwentarz: 1. Naczynie wazowate o ostro załamanym brzuścu i cylindrycznej szyjce; na załomie brzuśca ornament 4 par podłużnych guzków, między którymi występuje wątek ukośnych linii rytych; powierzchnie brunatne, gładkie („miękkie”); w domieszcze mała ilość drobnego tłucznia kamiennego i ceramicznego; średn. dna 8,6 cm, wylewu 23,5 cm, wys. 28 cm (tabl. XXI, 10). 2. Misa esowata z wychyloną krawędzią; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze piasek i tłuczeń kamienny; średn. dna 7,5 cm, wylewu 24 cm, wys. 6,2 cm (tabl. XXI, 11). 3. Dwuzwojowy skręt z okrągłego (0,1 cm) drutu brązowego ze zwężającymi się końcami; przepalony; średn. 2 cm (tabl. XXI, 12). 4. Przepalone kości (1010g) kobiety w wieku adultus.

Grób 14 (popielnicowy)

Na głębokości 120 cm znaleziono popielnicę (1) z kośćmi, przykrytą misą (2).

Inwentarz: 1. Naczynie wazowate z cylindryczną szyjką, na załomie brzuśca ornament guzków i ukośnych kresiek; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 10 cm, wys. 32,5 cm (tabl. XXI, 14). 2. Misa esowata z rozchylonym wylewem; powierzchnie szarobrunatne, zewnętrzna szorstka (zniszczona?), wewnętrzna gładka; w domieszcze drobny piasek i tłuczeń kamienny; średn. dna 6,8 cm, wylewu 28 cm, wys. 8,2 cm (tabl. XXI, 13). 3. Przepalone kości (1710 g) kobiety w wieku adultus. 4. Drobne fragmenty przepalonych kości zwierzęcych, nieokreślonych gatunkowo.

Grób 15 (popielnicowy, potrójny)

Na głębokości 120 cm znaleziono dużą popielnicę (1) z kośćmi, przykrytą misą (2).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; wylew lekko uszkodzony; powierzchnie brunatne, zewnętrzna obmazywana pionowo; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 11,4 cm, wylewu 22,5 cm, wys. zachowana 34,3 cm (tabl. XXII, 1). 2. Misa esowata z rozchylonym wylewem; powierzchnie gładkie, brunatne; w domieszcze piasek i tłuczeń kamienny; średn. dna 9,9 cm, wylewu 28,7 cm, wys. 8,7 cm (tabl. XXII, 2). 3. Przepalone kości (708 g) 3 osobników (przemieszane) - dorosłego mężczyzny, kobiety w wieku adultus i dziecka - zgon okołoporodowy.

Grób 16 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm znaleziono popielnicę (1) z kośćmi, leżącą na boku.

Inwentarz: 1. Duży kubek z utraconym uchem, o ostro załamanym brzuścu i wydzielonej szyjce, podkreślonej linią ryty; na brzuścu ornament skośnych kresiek i potrójnych guzków pionowych; powierzchnie gładkie, zewnętrzna brunatna, wewnętrzna czarna (?); w domieszcze mika i tłuczeń kamienny (tabl. XXII, 3). 2. Kości?

Grób 17 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm znaleziono popielnicę (1) leżącą na boku, wypełnioną kośćmi.

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 6,8 cm, wylewu 13,3 cm, wys. 19,1 cm (tabl. XXII, 4). 2. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 18 (popielnicowy)

Na głębokości 110 cm znaleziono popielnicę (1) z kośćmi, przykrytą misą (2).

Inwentarz: 1. Duży, pękaty garnek tulipanowaty; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 9,5 cm, wylewu 25,4 cm, wys. 30,5 cm (tabl. XXII, 6). 2. Misa stożkowata; powierzchnie brunatne, jasne; w domieszcze drobny piasek; średn. dna 9 cm, wylewu 28 cm, wys. 10 cm. 3. Przepalone kości (1475g) mężczyzny w wieku adultus.

Grób 19 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm odkryto uszkodzoną popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia garnkowatego; dno wyodrębnione; powierzchnie brunatne, zewnętrzna obmazywana, wewnętrzna gładka; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 9,2 cm, wys. zachowana 11,8 cm (tabl. XXII, 7). 2. Przepalone kości (102 g) dziecka w wieku infans I.

Grób 20 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi, przykrytą misą (2).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie brunatne, szorstkie; w domieszcze spora ilość tłucznia kamiennego i ceramicznego; średn. dna 9,2 cm, wylewu 21,5 cm, wys. 28 cm (tabl. XXII, 8). 2. Misa esowata z guzkiem na załomie; powierzchnie gładkie, jasnobrunatne; w domieszcze drobny tłuczeń ka-

mienny; średn. dna 8,2 cm, wylewu 30,4 cm, wys. 11 cm (tabl. XXII, 9). 3. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 21 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi i przykrywającą ją misę (2).

Inwentarz: 1. Smukły garnek tulipanowaty; powierzchnie brązowo-ceglaste, szorstkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 8,3 cm, wylewu 14,6 cm, wys. 24 cm (tabl. XXII, 10). 2. Misa stożkowata; powierzchnie brązowe, szorstkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 7,2 cm, wylewu 18 cm, wys. 6 cm (tabl. XXII, 11). 3. Przepalone kości (61g) osobnika w wieku infans I (około 1 roku).

Grób 22 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm odsłonięto (tabl. XX) uszkodzoną popielnicę (1) leżącą na boku, otworem skierowaną ku zachodowi. Obok stwierdzono fragmenty misy (2), naczynko odwrócone do góry dnem (3) oraz fragmenty trzech miseczek (4-6).

Inwentarz: 1. Fragmentarycznie zachowany garnek tulipanowaty; powierzchnie gładkie, brązowe; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 10 cm, wylewu 12,7 cm, wys. 24,3 cm (tabl. XXIII, 6). 2. Misa esowata; powierzchnie gładkie, brązowe; bardzo dobry, tzw. twardy wypal; w domieszcze niewielka ilość tłucznia ceramicznego; na zalomie brzośca plastikowe guzki; średn. wylewu 22,4 cm (tabl. XXIII, 1). 3. Kubek z utraconym uchem; brzoście wyodrębnione, szyjka rozchylona; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze bardzo mała ilość tłucznia ceramicznego; średn. dna 4 cm, wylewu 8 cm, wys. 6,6 cm (tabl. XXIII, 4). 4. Stożkowata miseczka; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. wylewu 12 cm, (tabl. XXIII, 5). 5. Fragmenty malej miseczki esowatej; powierzchnie jasnobrązowe, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 3,6 cm, wylewu 7,4 cm, wys. 3,5 cm (tabl. XXXIII, 3). 6. Miseczka stożkowata; powierzchnie szorstkie, brązowe; w domieszcze drobny piasek; średn. dna 3,7 cm, wylewu 10,2 cm, wys. 4,5 cm (tabl. XXIII, 2). 7. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 23 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm stwierdzono popielnicę (1) z kośćmi i przykrywającą ją misę (2).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie brązowe, zewnętrzna chropowata, wewnętrzna gładka; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 7,9 cm, wylewu 17,2 cm, wys. 25,3 cm (tabl. XXIII, 8). 2. Misa esowata o wywiniętym brzegu i ostro zalamanym brzoścu; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 7 cm; wylewu 29,2 cm, wys. 7 cm (tabl. XXIII, 7). 3. Przepalone kości (55 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 24 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi, przykrytą misą (2).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; górą uszkodzony; powierzchnie brązowe, zewnętrzna obmazywana pionowo, wewnętrzna szorstka; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 9,3 cm, wys. zachowana 32,8 cm (tabl. XXIII, 9). 2. Fragmenty esowatej misy; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. brzośca 24 cm (tabl. XXIII, 10). 3. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 25 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm odkopano popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Naczynie wazowate o dwustożkowatym brzoścu, stożkowatej szyjce i rozchylonym wylewie; powierzchnie brązowe, gładkie, na brzoścu 4 podkowaste guzki, między którymi umieszczono wątek ukośnych żłobków; średn. dna 14 cm, wylewu 33 cm, wys. 34,5 cm (tabl. XXIII, 11). 2. Przepalone kości (1190g) mężczyzny w wieku adultus.

Grób 26 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm znaleziono górną część popielnicy (1) odwróconej do góry dnem. Obok stwierdzono ułamki misy (2).

Inwentarz: 1. Fragmenty garnka tulipanowatego; powierzchnie szarobrązowe, szorstkie i gładkie; w domieszcze tłuczeń ceramiczny (tabl. XXIII, 12). 2. Fragmenty misy esowatej o gładkich, brązowych powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny. 3. Przepalone kości (317 g) dziecka w wieku infans I.

Grób 27 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm znaleziono popielnicę (1) z kośćmi i fragmenty przykrywającej ją misy (2). Do popielnicy przylegały (tabl. XX) dwie przystawki (3-4).

Inwentarz: 1. Uszkodzone naczynie garkowate; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 10,6 cm, wys. zachowana 26,4 cm (tabl. XXIII, 14). 2. Głęboka misa esowata; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze piasek; średn. dna 8,8 cm, wylewu 22 cm, wys.

9,2 cm (tabl. XXIII, 16). 3. Kubek z ostrym załomem brzośca, zdobionym 2 guzkami i pionowymi (lekkko ukośnymi) kreskami; na uchu 2 guzki; powierzchnie jasnobrązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń ceramiczny i piasek (?); średn. dna 4 cm, wylewu 10,5 cm, wys. 6,2 cm (tabl. XXIII, 15). 4. Czerpak z łagodnie zalamanym brzoścem i rozchylonym wylewem; powierzchnie brązowe, szorstkie (zniszczony?); w domieszcze piasek; średn. dna 3 cm, wylewu 7,2 cm, wys. 5 cm (tabl. XXIII, 13). 5. Przepalone kości (428g) kobiety w wieku adultus-maturus (30-40 lat).

Grób 28 (popielnicowy?)

Na głębokości 90 cm znaleziono popielnicę (1) leżącą na boku oraz fragmenty przykrywającej ją misy (2).

Inwentarz: 1. Mały garnek tulipanowaty; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. dna 7,5 cm, wylewu 13,2 cm, wys. 19,4 cm (tabl. XXIV, 2). 2. Fragmenty misy esowatej o gładkich, brązowych powierzchniach, w domieszcze tłuczeń ceramiczny. 3. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Uwaga! Pod tym numerem zametrykowane jest (błędnie?) jeszcze jedno naczynie: garnek tulipanowaty; powierzchnie gładkie, brązowe; w domieszcze piasek i tłuczeń kamienny; średn. dna 8,8 cm, wylewu 17 cm, wys. 24,4 cm (tabl. XXIV, 1).

Grób 29 (zniszczony?)

Na głębokości 90 cm znaleziono skupisko ceramiki i kości. Wyróżniono co najmniej 3 naczynia - dwie misy (1, 2) oraz małe naczynko-przystawkę (3).

Inwentarz: 1. Fragment misy z pogrubioną krawędzią; powierzchnie brązowe, gładkie, w domieszcze tłuczeń ceramiczny (tabl. XXIV, 4). 2. Fragmenty analogicznej misy o takiej samej technologii (tabl. XXIV, 5). 3. Fragmenty naczynka dwustożkowatego z ornamentem ukośnych żłobków powyżej załomu; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny (tabl. XXIV, 3). 4. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 30 (popielnicowy)

Na głębokości 110 cm znaleziono popielnicę (1) leżącą na boku, z otworem skierowanym ku wschodowi.

Inwentarz: 1. Mały garnek tulipanowaty; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 6,1 cm, wylewu 12,5 cm, wys. 17,5 cm (tabl. XXIV, 6). 2. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 31 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm znaleziono uszkodzoną popielnicę (1).

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia garkowatego; powierzchnie szarobrązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 8 cm, wys. zachowana 18,7 cm (tabl. XXIV, 7). 2. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 32 (popielnicowy?, zniszczony)

Na głębokości 90 cm znaleziono (tabl. XX) zniszczoną popielnicę (1) z kośćmi oraz dwa przepalone przedmioty brązowe (2, 3).

Inwentarz: 1. Fragmenty garnka tulipanowatego; powierzchnie gładkie, brązowe; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. wylewu 16,4 cm (tabl. XXIV, 8). 2. Bransoleta z okrągłej sztabki (średn. 0,3 cm) ze stykającymi się końcami, zdobiona grupami prostych kresk; średn. 4,6 cm (tabl. XXIV, 9). 3. Dwuzwojowy skręt z płaskowypukłej taśmy; końce odlamane; średn. 2 cm, szer. taśmy 0,25 cm (tabl. XXIV, 10). 4. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 33 (popielnicowy?)

Na głębokości 90 cm znaleziono (tabl. XX) uszkodzoną popielnicę (1).

Inwentarz: 1. Małe naczynko o dwustożkowatym brzoścu i rozchylonym wylewie; na zalomie 6 guzków; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 3,6 cm, otworu 11,2 cm, wys. 7,6 cm (tabl. XXIV, 11). 2. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 34 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm odkryto (tabl. XX) uszkodzoną popielnicę (1) wraz z fragmentami przykrywającej ją misy (2).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie szorstkie, jasnobrązowe; w domieszcze spora ilość tłucznia kamiennego i ceramicznego; średn. dna 9,6 cm, wylewu 24 cm, wys. 31 cm (tabl. XXIV, 12). 2. Misa stożkowata o lukowatym profilu; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i piasek; średn. wylewu 24 cm (tabl. XXIV, 13). 3. Przepalone kości (1470 g) mężczyzny w wieku adultus-maturus.

Grób 35 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm znaleziono (tabl. XX) popielnicę (1) przykrytą misą (2).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie szarobrązowe, szorstkie, dołem lekko chropowate; w domieszcze tłuczeń ceramiczny i kamienny; średn. dna 9,8 cm, wylewu 16,2 cm, wys. 27,8 cm (tabl. XXIV, 14). 2. Misa esowata; powierzchnie szarobrązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn.

dna 7 cm, wylewu 28 cm, wys. 8 cm (tabl. XXIV, 15). 3. Przepalone kości (105 g) dziecka w wieku infans I-II (6-7 lat).

Grób 36 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm odsłonięto (tabl. XX) popielnicę (1) z kośćmi, stykającą się z popielnicą z grobu 35.

Inwentarz: 1. Naczynie dwustożkowe o długiej, stożkowej szyjce; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 9,6 cm, wylewu 23,5 cm, wys. 22,5 cm (tabl. XXV, 1). 2. Przepalone kości (1904 g) mężczyzny w wieku adultus.

Grób 37 (popielnicowy)

Na głębokości 80 cm odkryto małą popielnicę (1) z kośćmi i fragmenty przystawki (2).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze spora ilość tłucznia kamiennego; średn. dna 7,2 cm, wys. zachowana 19,8 cm (tabl. XXV, 3). 2. Fragmenty misy esowatej z uszkiem; krawędź wychylona; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. wylewu 17,5 cm (tabl. XXV, 2). 3. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 38 (szkieletowy?)

Na głębokości 100 cm znaleziono 5 naczyń leżących „na warstwie gliny”. Układ poziomy był następujący: garnek (1) z fragmentami misy (2), dwa naczynia wstawione jedno (3) w drugie (4) oraz fragmenty jeszcze jednego naczynia (5). Brak śladów kości. Układ sugeruje, że może to być wyposażenie grobu szkieletowego (?).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 8,2 cm, wys. zachowana 17,2 cm (tabl. XXV, 6). 2. Fragmenty misy stożkowej o gładkich, brązowych powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny. 3. Naczynie doniczkowe; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 7,9 cm, wylewu 11,8 cm, wys. 8 cm (tabl. XXV, 5). 4. Naczynie doniczkowe z otworem w dnie; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 9 cm, wylewu 14,2 cm, wys. 8 cm (tabl. XXV, 7). 5. Fragmenty ostrodożnego naczynia; powierzchnie gładkie, brązowe; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; wys. 6 cm (tabl. XXV, 4).

Grób 39 (popielnicowy)

Na głębokości 130 cm znaleziono popielnicę (1) z kośćmi i przykrywającą ją misę (2).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 9,2 cm, wylewu 18,7 cm, wys. 27,5 cm (tabl. XXV, 9). 2. Misa esowata z rozchylonym wylewem; powierzchnie gładkie, zewnętrzna szarobrunatna, wewnętrzna czarna; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 6 cm, wylewu 24 cm, wys. 5,8 cm (tabl. XXV, 8). 3. Przepalone kości (510 g) dziecka w wieku infans I (6 lat).

Grób 40 (popielnicowy)

Na głębokości 130 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi i przykrywającą ją misę (2).

Inwentarz: 1. Pękaty garnek tulipanowaty; powierzchnie brązowe, zewnętrzna obmazywana, przy dnie i wewnątrz gładka; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 12,2 cm, wylewu 22,4 cm, wys. 33,4 cm (tabl. XXV, 10). 2. Misa esowata z rozchylonym wylewem; powierzchnie gładkie, brązowe; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 8,5 cm, wylewu 30 cm, wys. 9,5 cm (tabl. XXV, 11). 3. Przepalone kości (1130 g) osobnika dorosłego, płeć nieokreślona.

Grób 41 (popielnicowy)

Na głębokości 100-130 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi i przykrywającą ją misę (2).

Inwentarz: 1. Asymetryczny garnek tulipanowaty; powierzchnie jasnobrunatne, zewnętrzna obmazywana, wewnętrzna szorstka; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 9,6 cm, wys. 31,6 cm (tabl. XXV, 12). 2. Misa stożkowa z prostym wylewem; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 8 cm, wylewu 23,2 cm, wys. 7,5 cm (tabl. XXV, 13). 3. Przepalone kości (1250 g) osobnika w wieku maturus, płeć nieokreślona.

Grób 42 (popielnicowy)

Na głębokości 100-120 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi, wśród których znaleziono uszkodzony przedmiot kościany (2).

Inwentarz: 1. Naczynie wazowate o dość ostro załamanej, dwustożkowej brzości; powierzchnie gładkie, zewnętrzna czarna, wewnętrzna brązowa; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 12,8 cm, wylewu 24,1 cm, wys. 42 cm (tabl. XXVI, 1). 2. Fragment płytki kościanej z ornamentem dółków (tabl. XXVI, 2). 3. Przepalone kości kobiety (?) w wieku adultus, 4. 28 frag-

mentów spalonych kości zwierzęcych - części kończyny tylnej młodego osobnika z gatunku *capra/ovis* (owca lub koza) - zachowały się fragmenty kości stępu oraz kości śródstopia.

Grób 43 (popielnicowy, podwójny)

Na głębokości 100-120 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi i przykrywającą ją misę (2).

Inwentarz: 1. Naczynie wazowate z zaznaczonym załomem brzości; powierzchnie szarobrunatne, szorstkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 7,5 cm, wylewu 24 cm, wys. 8,4 cm (tabl. XXVI, 4). 2. Misa esowata o gładkich, brązowych powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 7,5 cm, wylewu 24 cm, wys. 8,4 cm (tabl. XXVI, 3). 3. Przepalone kości (1491 g) dwóch osobników (przemieszane) - płci nieokreślonej w wieku juvenis i dziecka w wieku infans II.

Grób 44 (popielnicowy)

Na głębokości 120-130 cm odkryto dolną część popielnicy (1).

Inwentarz: 1. Fragmenty garnka (?); powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 7 cm (tabl. XXVI, 5). 2. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 45 (popielnicowy)

Na głębokości 100-130 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Garnek o wyodrębnionym dnie i zaokrąglonym brzości; powierzchnie gładkie, brązowe; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 9,6 cm, wylewu 8,8 cm, wys. 14,8 cm (tabl. XXVI, 6). 2. Przepalone kości (8g), wiek i płeć nieokreślone.

Grób 46 (popielnicowy)

Na głębokości 100 cm odsłonięto popielnicę (1).

Inwentarz: 1. Naczynie dwustożkowe, dno wyodrębnione; powierzchnie gładkie, brązowe; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. dna 7,4 cm, wys. 10,4 cm (tabl. XXVI, 7). 2. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 47 (popielnicowy)

Na głębokości 100 cm odsłonięto uszkodzoną popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część garnka tulipanowatego; powierzchnie brązowe, zewnętrzna obmazywana, przy dnie gładka, wewnętrzna szorstka; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego; średn. dna 9,6 cm, wys. zachowana 17,6 cm (tabl. XXVI, 8). 2. Przepalone kości (790 g) mężczyzny (?) w wieku adultus-maturus.

Grób 48 (popielnicowy)

Na głębokości 110 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Naczynie o wyodrębnionym, zaokrąglonym brzości; na największej wydatości 4 guzki; wylew rozchylony, pod nim 1 otwór; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 4 cm, wylewu 10,4 cm, wys. 11,5 cm (tabl. XXVI, 9). 2. Przepalone kości (11 g) dziecka w wieku infans I.

Grób 49 (popielnicowy)

Na głębokości 100 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi i przykrywającą ją misę (2).

Inwentarz: 1. Naczynie o dwustożkowym brzości; dolna część brzości obmazywana; na załomie 8 guzków; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 13,8 cm, wylewu 23,4 cm, wys. 30,5 cm (tabl. XXVI, 11). 2. Misa esowata z wyodrębnionym dnem i rozchylonym wylewem; powierzchnie jasnobrunatne, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 8 cm, wylewu 21,8 cm, wys. 11,2 cm (tabl. XXVI, 10). 3. Przepalone kości (290 g) kobiety (?) w wieku adultus (?). 4. Drobne, spalone kości zwierzęce, gatunek nieokreślony.

Grób 50 (popielnicowy)

Na głębokości 100 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Garnek jajowaty z guzkiem pod wylewem; powierzchnie jasnobrunatne, zewnętrzna chropowata, wewnętrzna gładka; w domieszcze tłuczeń kamienny (w tym biały); średn. dna 8,5 cm, wylewu 12,5 cm, wys. 16,5 cm (tabl. XXVI, 12). 2. Przepalone kości (21 g) dziecka w wieku infans I.

Grób 51 (popielnicowy)

Popielnicę (1) odsłonięto na głębokości 100 cm.

Inwentarz: 1. Asymetryczne naczynie dwustożkowe; brzość ostro załamana; powierzchnie gładkie, brązowe; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 8,2 cm, wylewu 16,6 cm, wys. 21,2 cm (tabl. XXVI, 13). 2. Przepalone kości (862 g) kobiety w wieku maturus.

Grób 52 (popielnicowy)

Na głębokości 100 cm odkryto popielnicę (1).

Inwentarz: 1. Naczynie o załomie brzości w dole części; powierzchnie brązowe,

ne, poniżej załomu chropowata, powyżej i wewnątrz gładka; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 10,5 cm, wylewu 23,4 cm, wys. 28,4 cm (tabl. XXVII, 1). 2. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 53 (popielnicowy, podwójny)

Na głębokości 100 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi i przykrywającą ją misę (2) oraz fragmenty przystawki (3).

Inwentarz: 1. Garnek z listwą plastyczną wymodelowaną ze ścianek naczynia, zdobioną dolkami; powierzchnie jasnobrunatne, szorstkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 12,8 cm, wylewu 26 cm, wys. 36 cm (tabl. XXVII, 3). 2. Fragmenty misy esowatej; powierzchnie gładkie, brunatne; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. wylewu 26 cm (tabl. XXVII, 4). 3. Mała miseczka stożkowata lub kubek o prostych ściankach; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 2 cm, wylewu 5,5 cm, wys. 3,6 cm (tabl. XXVII, 2). 4. Przepalone kości (1625 g) dwóch osobników (przemieszane) - mężczyzny w wieku adultus-maturus oraz osobnika w wieku adultus, pleć nieokreślona. 5. 18 fragmentów przepalonych kości zwierzęcych, w tym fragmenty kończyny tylnej młodego osobnika z gatunku capra/ovis (owca lub koza), zachowana kość stępu i części kości śródstopia.

Grób 54 (popielnicowy)

Na głębokości 120 cm znaleziono popielnicę (1) z kośćmi wraz z przystawką (2). Inwentarz: 1. Naczynie o łagodnie profilowanym brzuscu; powierzchnie brunatne, szorstkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 7,4 cm, brzuśca 16,2 cm, wys. zachowana 14,4 cm (tabl. XXVII, 6). 2. Mały czerpak ze stożkowatym dnem; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. wylewu 3,6 cm, wys. 2 cm (tabl. XXVII, 5). 3. Przepalone kości (116 g) dziecka w wieku infans I (4-5 lat).

Grób 55 (popielnicowy)

Na głębokości 100 cm odsłonięto uszkodzoną popielnicę (1). Inwentarz: 1. Dolna część naczynia garnkowego; powierzchnie brunatne, zewnętrzna chropowata i obmazywana; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 10 cm, wys. zachowana 12,4 cm (tabl. XXVII, 7). 2. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 56 (popielnicowy)

Na głębokości 100 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi. Inwentarz: 1. Naczynie z listwą plastyczną wymodelowaną ze ścianek naczynia; brzusiec poniżej załomu chropowaty, powyżej gładki; powierzchnie brunatne; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 12 cm, wylewu 20 cm, wys. 30,8 cm (tabl. XXVII, 8). 2. Przepalone kości (535 g) osobnika w wieku juvenis, pleć nieokreślona.

Grób 57 (popielnicowy)

Na głębokości 100 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi i przystawką (2). Inwentarz: 1. Naczynie garnkowe; na załomie 2 pojedyncze guzki i 2 podwójne; powierzchnie jasnobrunatne; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 8,5 cm, wylewu 14,5 cm, wys. 19,4 cm (tabl. XXVII, 9). 2. Czerpak o prostych ściankach; ucho utracone; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i piasek; średn. dna 3,5 cm, wylewu 8 cm, wys. 4,2 cm (tabl. XXVII, 10). 3. Niewielka ilość przepalonych kości (14 g) - zgon okołoporodowy.

Grób 58 (popielnicowy, podwójny)

Na głębokości 110 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi i fragmentami innego naczynia (2). Inwentarz: 1. Naczynie o dwustożkowatym, łagodnie załamanym brzuscu; na największej wydatości 5 guzków; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 13,3 cm, wylewu 20 cm, wys. 25 cm (tabl. XXVII, 12). 2. Dolna część garnka tulipanowatego; powierzchnie brunatne, zewnętrzna chropowata i obmazywana; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny (tabl. XXVII, 11). 3. Przepalone kości (1439 g) dwóch osobników (przemieszane) - mężczyzny w wieku adultus i mężczyzny w wieku maturus.

Grób 59 (popielnicowy)

Na głębokości 95 cm odkryto uszkodzoną popielnicę (1). Inwentarz: 1. Dolna część garnka o brunatnych powierzchniach, zewnętrznej chropowatej; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 9,4 cm, wys. zachowana 12,5 cm (tabl. XXVII, 13). 2. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 60 (popielnicowy, podwójny)

Na głębokości 100 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi. Inwentarz: 1. Naczynie z podkreślonym załomem; szyjka stożkowata; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 10,2 cm, wylewu 20,5 cm, wys. 24 cm (tabl. XXVIII, 1). 2. Przepalone kości (1281 g) dwóch osobników (przemieszane) - mężczyzny (?)

w wieku maturus i osobnika w wieku adultus-maturus, pleć nieokreślona. 3. 2 fragmenty przepalonych kości zwierzęcych.

Grób 61 (popielnicowy)

Na głębokości 100 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi. Inwentarz: 1. Małe naczynko o dwustożkowatym brzuscu, na którym zachował się ślad po przekłutym uszku; pod wylewem dwa małe otwory; powierzchnie brunatne, szorstkie; w domieszcze piasek i tłuczeń kamienny; średn. dna 6,4 cm, wylewu 9 cm, wys. 8,3 cm (tabl. XXVIII, 2). 2. Przepalone kości (8g), wiek i pleć nieokreślone (powyżej infans I).

Grób 62 (popielnicowy)

Na głębokości 120 cm odkryto uszkodzoną popielnicę (1). Inwentarz: 1. Małe naczynko wazowate; górą uszkodzone; brzusiec dwustożkowaty dość ostro załamany; powierzchnie szarobrunatne, bardzo starannie wygładzone; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. dna 5 cm, wys. zachowana 6,9 cm (tabl. XXVIII, 3). 2. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 63 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 120 cm odkryto skupisko ceramiki i kości. W materiale można wyróżnić fragmenty popielnicy (1) i misy (2).

Inwentarz: 1. Naczynie o załamanym brzuscu; powierzchnie jasnobrunatne, gładkie; w domieszcze spora ilość jasnego tłuczni kamiennego; średn. dna 7,4 cm, wylewu 17,5 cm, wys. 20,4 cm (tabl. XXVIII, 5). 2. Misa stożkowata; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 6 cm, wylewu 12 cm (tabl. XXVIII, 4). 3. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 64 (popielnicowy)

Na głębokości 100 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi. Inwentarz: 1. Naczynie z podkreślonym załomem; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 12 cm, wylewu 20 cm, wys. 26 cm (tabl. XXVIII, 6). 2. Przepalone kości (575 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 65 (popielnicowy)

Na głębokości 100 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi i fragmenty misy (2). Inwentarz: 1. Mały garnek z guzkami pod wylewem; powierzchnie brunatne, zewnętrzna chropowata, przy dnie i wewnątrz gładka; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 7,6 cm, wylewu 12,2 cm, wys. 14,5 cm (tabl. XXVIII, 7). 2. Fragmenty esowatej misy; powierzchnie brunatne, silnie wygładzone; glina bez śladów domieszkii (tabl. XXVIII, 8). 3. Niewielka ilość (8 g) przepalonych kości, wiek i pleć nieokreślone.

Grób 66 (popielnicowy)

Na głębokości 100 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi. Inwentarz: 1. Naczynie białe z podkreślonym załomem; powierzchnie brunatne, szorstkie; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. dna 8 cm, wylewu 12 cm, wys. 16,8 cm (tabl. XXXVIII, 9). 2. Przepalone kości (86 g) dziecka w wieku infans I (około 3 lat).

Grób 67 (popielnicowy)

Na głębokości 100 cm odsłonięto popielnicę (1) nakrytą misą (2) i skrzęt brązowy (3).

Inwentarz: 1. Głęboka misa stożkowata o wyodrębnionym dnie; powierzchnie szarobrunatne, wygładzone; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. dna 8,4 cm, wylewu 17 cm, wys. 10,4 cm (tabl. XXVIII, 11). 2. Misa esowata z lekko podkreślonym załomem; powierzchnie szarobrunatne, gładkie, miejscami szorstkie (starte); w domieszcze piasek i tłuczeń kamienny; średn. dna 7,5 cm, wylewu 19,6 cm, wys. 8,9 cm (tabl. XXVIII, 10). 3. Jednoznaczny skrzęt ze sztabki o przekroju soczewkowatym (grubość 0,2-0,3 cm), średn. 2,2 cm (tabl. XXVI-II, 12). 4. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 68 (popielnicowy)

Na głębokości 100 cm odkryto popielnicę (1) i uszkodzoną, przykrywającą ją misę (2). Znaleziono także naczynie miniaturowe-przystawkę (3). Inwentarz: 1. Naczynie jajowate o wyodrębnionym dnie; powierzchnie szorstkie, brunatne; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 9 cm, wylewu 16,2 cm, wys. 25,5 cm (tabl. XXVIII, 15). 2. Misa z wyraźnym załomem - listwą wymodelowaną ze ścianek naczynia; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. dna 8,3 cm (tabl. XXVIII, 14). 3. Małe naczynko o dwustożkowatym brzuscu, stożkowatej szyjce i rozchylonym wylewie; na największej wydatości brzuśca ornament skośnych kresów i guzków; powierzchnie gładkie, brunatne; w domieszcze piasek; średn. dna 2,8 cm, wylewu 5,8 cm, wys. 5,6 cm (tabl. XXVIII, 13). 4. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 69 (popielnicowy, podwójny)

Na głębokości 100 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi i fragmenty przykrywającej ją misy (2). Wśród kości znaleziono skrzęt brązowy (3).

inwentarz: 1. Naczynie o dwustożkowatym brzuścu; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 11 cm, wylewu 18,4 cm, wys. 28,8 cm (tabl. XXVIII, 17). 2. Fragmenty misy esowatej o gładkiej, brązowej powierzchni; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. wylewu 25,2 cm (tabl. XXVIII, 18). 3. Zniszczony skręt z okrągłego (średn. 0,2 cm) drutu brązowego; średn. 2,5 cm (tabl. XXVIII, 16). 4. Przepalone kości (1697 g) dwóch osobników - mężczyzny w wieku adultus i kobiety (?) w wieku adultus-maturus.

Grób 70 (popielnicowy, podwójny)

Na głębokości 100 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Naczynie dwustożkowate; na największej wydętości brzuśca 7 guzków; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 12 cm, wylewu 20 cm, wys. 26,2 cm (tabl. XXIX, 1). 2. Przepalone kości (1987 g) dwóch osobników - mężczyzny w wieku adultus-maturus i kobiety w wieku adultus-maturus (?).

Grób 71 (popielnicowy)

Na głębokości 105 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Naczynie o dwustożkowatym brzuścu z podkreślonym załomem; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze duża ilość miki i tłucznia ceramicznego; średn. dna 11 cm, wylewu 22,4 cm, wys. 32,4 cm (tabl. XXIX, 2). 2. Przepalone kości (704 g) kobiety (?) w wieku adultus-maturus. 3. Przepalone kości zwierzęce - 20 fragmentów, w tym kości młodego osobnika gatunku capra/ovis (owca/koza): fragment kończyny tylnej, kości stępu, śródstopia i paliczki.

Grób 72 (popielnicowy)

Na głębokości 95 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Naczynie o baniastym, dwustożkowatym brzuścu; powierzchnie brązowe, zewnętrzna szorstka i chropowata (dołem), wewnętrzna gładka; w domieszcze tłuczeń ceramiczny i kamienny; średn. dna 10,5 cm, wylewu 16,5 cm, wys. 23,2 cm (tabl. XXIX, 3). 2. Przepalone kości (112 g) dziecka w wieku infans I (około 5 lat).

Grób 73 (popielnicowy)

Na głębokości 95 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi i fragmentarycznie zachowaną misę (2). Wśród kości znaleziono także skręt brązowy (3) i paciorki ceramiczne (4).

Inwentarz: 1. Naczynie z podkreślonym załomem; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 12,2 cm, wylewu 23 cm, wys. 32 cm (tabl. XXIX, 7). 2. Misa esowata z 6-7 guzkami na największej wydętości brzuśca; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń ceramiczny i mika (?); średn. dna 7,6 cm, wylewu 26 cm, wys. 10,4 cm (tabl. XXIX, 6). 3. Drobny skręt z okrągłego (0,1 cm) drutu brązowego; średn. 0,9 cm (tabl. XXIX, 4). 4. Dwa płaskie, drobne paciorki z ciemnoszarej masy ceramicznej; średn. 0,5-0,6 (tabl. XXIX, 5). 5. Przepalone kości (1215 g) mężczyzny w wieku maturus.

Grób 74 (popielnicowy)

Na głębokości 95 cm odkryto dolną część popielnicy (1).

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia o szorstkich, brązowych powierzchniach; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego i miki; średn. dna 10 cm (tabl. XXIX, 8). 2. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 75 (popielnicowy)

Na głębokości 100 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Naczynie dwustożkowate; powierzchnie brązowe, szorstkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 9,8 cm, wys. 14,3 cm (tabl. XXIX, 9). 2. Przepalone kości (237 g) dziecka w wieku infans I.

Grób 76 (popielnicowy)

Na głębokości 100 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Naczynie wazowate, dwustożkowate z guzami na największej wydętości; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 11 cm, brzuśca 25,5 cm, wylewu 20 cm, wys. 21,2 cm (tabl. XXIX, 10). 2. Przepalone kości (486 g) osobnika w wieku juvenis, pleć nieokreślona.

Grób 77 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Naczynie o dwustożkowatym brzuścu i cylindrycznej szyjce; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 6 cm, brzuśca 14,8 cm, wylewu 12 cm (tabl. XXIX, 11). 2. Przepalone kości (44 g) - zgon okołoporodowy.

Grób 78 (popielnicowy)

Na głębokości 92 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Naczynie z listwą wymodelowaną ze ścianek naczynia, na niej 5 par guzków; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń ceramiczny;

średn. dna 7,2 cm, wys. zachowana 13,9 cm (tabl. XXIX, 12). 2. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 79 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm odkryto uszkodzoną popielnicę (1).

Inwentarz: 1. Dolna część garnka chropowatego; powierzchnie brązowe; w domieszcze piasek i tłuczeń kamienny; średn. dna 7,7 cm (tabl. XXX, 1). 2. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 80 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm odkryto uszkodzoną popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia o brązowych powierzchniach, zewnętrzna chropowata, wewnętrzna gładka; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 10,5 cm (tabl. XXX, 2). 2. Przepalone kości (171 g) dziecka w wieku infans.

Grób 81 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 90 cm odsłonięto silnie zniszczoną popielnicę (1) i fragmenty innego naczynia (2).

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia o gładkich, brązowych powierzchniach; w domieszcze tłuczeń ceramiczny i mika. 2. Fragment wylewu z guzkiem poniżej krawędzi; powierzchnie jasnobrunatne, zewnętrzna chropowata; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego. 3. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 82 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm odkryto uszkodzoną popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia garnkowatego; powierzchnie brązowe, zewnętrzna chropowata (obmazywana), przy dnie gładka; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 9,4 cm (tabl. XXX, 3). 2. Przepalone kości (117 g), wiek i pleć nieokreślone.

Grób 83 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi, wśród których znaleziono szpilę brązową (2).

Inwentarz: 1. Naczynie z listwą wymodelowaną ze ścianek; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. dna 10,6 cm, wys. zachowana 19,2 cm (tabl. XXX, 4). 2. Szpila wykonana z okrągłego (0,2-0,3 cm) drutu; główka sklepiana i zwinięta w uszko; dług. 8,2 cm (tabl. XXX, 5). 3. Przepalone kości (21g), wiek i pleć nieokreślone.

Grób 84 (popielnicowy?, zniszczony)

Na głębokości 95 cm znaleziono skupisko ceramiki i przepalonych kości.

Inwentarz: Materiału nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 85 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm znaleziono uszkodzoną popielnicę (1) z kośćmi i fragmenty przykrywającej ją misy (2).

Inwentarz: 1. Naczynie o dwustożkowatym brzuścu; powierzchnie brązowe, do zadołu obmazywane, powyżej gładkie; w domieszcze duża ilość tłucznia ceramicznego i kamiennego; średn. dna 11,8 cm, wys. zachowana 23,2 cm (tabl. XXX, 6). 2. Fragmenty misy esowatej; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny i ceramiczny (tabl. XXX, 7). 3. Przepalone kości (506 g) osobnika dorosłego (?), pleć nieokreślona.

Grób 86 (popielnicowy, podwójny)

Na głębokości 95 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi i fragmentami przykrywającej ją misy (2).

Inwentarz: 1. Asymetryczne naczynie z podkreślonym załomem brzuśca; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 8,4 cm, wylewu 12 cm, wys. 14,4 cm (tabl. XXX, 8). 2. Nie odnaleziono w zbiorach. 3. Przepalone kości (333 g) dwóch osobników - dzieci w wieku infans I (około 5 i 6 lat).

Grób 87 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm odkryto uszkodzoną popielnicę (1) wraz z fragmentami przykrywającej ją misy (2).

Inwentarz: 1. Dolna część garnka; powierzchnie brązowe, zewnętrzna obmazywana, wewnętrzna gładka; w domieszcze tłuczeń ceramiczny i kamienny; średn. dna 10,7 cm (tabl. XXX, 9). 2. Nie odnaleziono w zbiorach. 3. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 88 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi, wśród których znaleziono dwa skręty (2, 3) brązowe.

Inwentarz: 1. Naczynie dwustożkowate o ostro załamanym brzuścu, dołem obmazywane; powierzchnie brązowe; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 11,4 cm, wys. 22 cm (tabl. XXX, 12). 2. Półtorazwojowy skręt z płaskowypukłej taśmy (szer. 0,2 cm); średn. 2,5 cm (tabl. XXX, 11). 3. Skręt z płaskiej (szer. 0,3

cm) taśmy, średn. 2 cm (tabl. XXX, 10). 4. Przepalone kości (462 g) osobnika w wieku juvenis, pleć nieokreślona.

Grób 89 (popielnicowy)

Na głębokości 80 cm znaleziono uszkodzoną popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część małego naczynia garnkowego (?); powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 3,4 cm (tabl. XXX, 13). 2. Przepalone kości (2g), wiek i pleć nieokreślone.

Grób 90 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości 80 cm odkryto zniszczoną popielnicę (1) oraz uszkodzony czepak lub łyżkę odlewniczą (2).

Inwentarz: 1. Fragmenty garnka tulipanowatego; powierzchnie brązowe, zewnętrzna chropowata, wewnętrzną gładką; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny (tabl. XXX, 15). 2. Czepak półkulisty z odlamanym, wałkowanym uchwytem; powierzchnie jasnobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń ceramiczny (tabl. XXX, 14). 3. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 91 (popielnicowy)

Na głębokości 85 cm odkryto popielnicę (1) leżącą na boku, otworem skierowaną na północ. Obok znaleziono misę (2) i przystawkę (3), odwróconą do góry dnem.

Inwentarz: 1. Mały garnek tulipanowaty; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 4,9 cm, wylewu 10,2 cm, wys. 13,8 cm. 2. Nie odnaleziono w zbiorach. 3. Kubek o brązowych, gładkich powierzchniach; na zalomie ornament złożony z poziomego rzędu okrągłych nakłuć, linii rytej, nacięć i guzków oraz drugiego rzędu okrągłych nakłuć; na uchu delikatne zgrubienie - dwa guzki; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 2,4 cm, wylewu 5,2 cm, wys. 4,1 cm (tabl. XXX, 16). 4. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 92 (popielnicowy)

Na głębokości 70 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Naczynie o łagodnie załamanej brzoście i wysokiej, lekko stożkowej szyjce; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego; średn. dna 8,8 cm, wylewu 19,8 cm, wys. 26,2 cm (tabl. XXX, 18). 2. Przepalone kości (1199 g) kobiety w wieku adultus. 3. Spalona kość zwierzęca, gatunek nieokreślony.

Grób 93 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm odkryto popielnicę (1) odwróconą do góry dnem. Obok znaleziono inne naczynie (2) leżące na boku.

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty o gładkich, brązowych powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 8 cm, wylewu 15,3 cm, wys. 19,6 cm (tabl. XXX, 20). 2. Naczynie garnkowe; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. dna 3,7 cm, wylewu 7 cm, wys. 8,2 cm (tabl. XXX, 19). 3. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 94 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie jasnobrunatne, szorstkie; w domieszcze tłuczeń kamienny w sporej ilości; średn. dna 8,3 cm, wylewu 15,8 cm, wys. 21,2 cm (tabl. XXXI, 1). 2. Przepalone kości (44 g) dziecka w wieku infans I (około 5 lat).

Grób 95 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm odkryto popielnicę (1) odwróconą do góry dnem, fragmenty misy (2) i skręt brązowy (3).

Inwentarz: 1. Fragmenty naczynia ostro profilowanego z wydzieloną szyjką; na zalomie ornament ukośnych kresiek; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 16,2 cm (tabl. XXXI, 2). 2. Misa esowata z rozchylonym wylewem; powierzchnie szarobrunatne, szorstkie; w domieszcze piasek i tłuczeń kamienny; średn. wylewu 24 cm (tabl. XXXI, 3). 3. Bardzo drobny skręt z cienkiego drutu brązowego; średn. 0,5 cm. 4. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 96 (popielnicowy?)

Na głębokości 90 cm odkryto silnie zniszczoną popielnicę (1). Przylegała ona do grobu 95.

Inwentarz: 1. Drobne fragmenty garnka tulipanowatego; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny. 2. Kości?

Grób 97 (popielnicowy)

Na głębokości 90 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Garnek z nieznacznie rozchylonym wylewem; powierzchnie brązowe, gładkie, miejscami szorstkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 10,8 cm, wys. 29 cm (tabl. XXXI, 4). 2. Niewielka ilość (19 g) przepalonych kości osobnika dorosłego, pleć nieokreślona. 3. Spalona kość zwierzęca, gatunek nieokreślony.

Grób 98 (popielnicowy)

Na głębokości 85 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi, przykrytą misą (2). Na kościach leżała szpila brązowa (3).

Inwentarz: 1. Fragmenty garnka tulipanowatego; powierzchnie jasnobrunatne, szorstkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. brzościa około 19,6 cm (tabl. XXXI, 5). 2. Płytki, stożkowata misa; powierzchnie szarobrunatne, szorstkie, miejscami chropowate; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 9 cm, wylewu 23,2 cm, wys. 6,4 cm (tabl. XXXI, 6). 3. Szpila brązowa wykonana z okrągłego pręta (0,4 cm); główka sklepiana i zwinięta w uszko; dług. zach. 12,3 cm (tabl. XXXI, 7). 4. Przepalone kości (2003 g) mężczyzny w wieku adultus-maturus.

Grób 99 (popielnicowy)

Na głębokości 80 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi i fragmenty misy (2).

Inwentarz: 1. Naczynie z wyraźnym załomem w dolnej partii; szyjka długa, cylindryczna; powierzchnie gładkie, brązowe; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. dna 8 cm, wylewu 12,4 cm, wys. 14,5 cm (tabl. XXXI, 9). 2. Misa stożkowata z nieznacznie wywiniętą krawędzią; powierzchnie gładkie, brązowe; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 6 cm, wylewu 16 cm, wys. 5,5 cm (tabl. XXXI, 8). 3. Przepalone kości (90 g) dziecka w wieku infans I (3-4 lata).

Grób 100 (popielnicowy? zniszczony)

Na głębokości 85 cm znaleziono fragmenty zniszczonej popielnicy (1) i przykrywającej ją (?) misy (2).

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia o gładkich, brązowych powierzchniach; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. dna 5,8 cm, wys. zachowana 4,4 cm (tabl. XXXI, 10). 2. Fragmenty misy stożkowej; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń ceramiczny. 3. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 101 (popielnicowy)

Na głębokości 80 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi, przykrytą misą (2). Wśród kości znaleziono fragmenty skrętu brązowego (3).

Inwentarz: 1. Dolna część garnka; powierzchnie gładkie, brązowe; w domieszcze tłuczeń kamienny o grubych ziarnach; średn. dna 9,8 cm, wys. zachowana 20 cm (tabl. XXXI, 11). 2. Misa stożkowata z pogrubioną od wewnątrz krawędzią; powierzchnie brązowo-szaro-czarne; zewnętrzna szorstka, wewnętrzna gładka; w domieszcze duża ilość tłucznia kamiennego i ceramicznego; średn. dna 9,5 cm, wylewu 28,5 cm, wys. 7,5 cm. 3. Fragmenty trzyzwojowego (?) skrętu z drutu brązowego o grubości 0,1 cm; przepalone (tabl. XXXI, 12). 4. Przepalone kości (1828 g) kobiety w wieku adultus-maturus.

Grób 102 (popielnicowy)

Na głębokości 85 cm odkryto popielnicę (1) przechyloną, otworem zwróconą w kierunku południowo-wschodnim.

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. dna 7,6 cm, wylewu 16,2 cm, wys. 19,6 cm (tabl. XXXI, 14). 2. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 103 (popielnicowy, podwójny)

Na głębokości 70 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi i przykrywającą ją misę (2).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie brązowe, zewnętrzna obmazywana, przy dnie i wewnątrz gładka; w domieszcze gruboziarnisty tłuczeń kamienny; średn. dna 11,2 cm, wylewu 24 cm, wys. 34,2 cm (tabl. XXXI, 16). 2. Misa esowata z rozchylonym wylewem; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze drobny piasek (?) i tłuczeń ceramiczny; średn. dna 6,4 cm, wylewu 21,2 cm, wys. 7 cm (tabl. XXXI, 15). 3. Przepalone kości (1940 g) dwóch osobników - mężczyzny w wieku adultus i dziecka w wieku infans I (około 5 lat).

Grób 104 (popielnicowy)

Na głębokości 65 cm znaleziono uszkodzoną popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia - garnka tulipanowatego; powierzchnie brązowe, zewnętrzna obmazywana; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 10 cm (tabl. XXXII, 1). 2. Przepalone kości (597 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 105 (popielnicowy)

Na głębokości 70 cm znaleziono popielnicę (1) przechyloną na bok, otworem zwróconą w kierunku północno-wschodnim oraz przykrywającą ją misę (2) i przystawkę (3) spoczywającą na kościach.

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie jasnobrunatne, zewnętrzna chropowata i szorstka; w domieszcze tłuczeń kamienny w dużej ilości; średn. dna 8,4 cm, wylewu 14,3 cm, wys. 19,5 cm (tabl. XXXII, 2). 2. Misa stożkowata z zaokrągloną krawędzią i wyodrębnionym dnem; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 8 cm, wylewu 26 cm, wys. 7,6 cm (tabl. XXXII, 3). 3. Nie odnaleziono w zbiorach. 4. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 106 (bezpopełnicowy)

Na głębokości 85 cm odsłonięto (tabl. XX) owalne skupisko kości (65 x 35 cm). Jego miąższość wynosiła 10 cm. Jako wyposażenie wystąpił naszyjnik brązowy (1). Inwentarz: 1. Tor dowany naszyjnik z okrągłego drutu (0,4 cm) ze złączającymi się końcami; średn. 11,9 cm (tabl. XXXII, 4). 2. Przepalone kości (281 g) osobnika dorosłego, płeć nieokreślona.

Grób 107 (popielnicowy, podwójny)

Na głębokości 70 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi i misę ją przykrywającą (2). Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 8,5 cm, wys. zachowana 30,5 cm (tabl. XXXII, 5). 2. Misa esowata; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i mika; średn. wylewu 22 cm (tabl. XXXII, 6). 3. Przepalone kości (765 g) dwóch osobników - dorosłego płci nieokreślonej i dziecka w wieku infans I (około 6 lat).

Grób 108 (popielnicowy)

Obok grobu 107, na głębokości 70 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi i przykrywającą ją misę (2). Wewnątrz popielnicy znaleziono przedmioty brązowe - szpilę (3) i naszyjnik (4).

Inwentarz: 1. Naczynie wazowate o dwustożkowatym brzuścu; na zalomie 4 pary podłużnych guzków; powierzchnie brązowe, poniżej zalomu chropowata, powyżej i wewnątrz gładka; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 11,5 cm, wylewu 19,2 cm, wys. 23 cm (tabl. XXXIII, 1). 2. Misa esowata z płaskim, wyodrębnionym dnem; na największej wydatości 5 ukośnych guzków, obok 2 z nich 3 i 5 ukośnych kresk; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 11,5 cm, wylewu 29,5 cm, wys. 11,3 cm (tabl. XXXIII, 4). 3. Szpila brązowa wykonana z okrągłego (0,3 cm) drutu; główka skłopana i zwinięta w uszko; dług. 8,1 cm (tabl. XXXIII, 3). 4. Otwarty, tor dowany naszyjnik z okrągłego (0,4 cm) pręta brązowego; końce złączające się; średn. 14,1 cm (tabl. XXXIII, 2). 5. Przepalone kości (827 g) mężczyzny (?) w wieku adultus-maturus.

Grób 109 (bezpopełnicowy)

Na głębokości 75 cm zarejestrowano owalne skupisko przepalonych kości. Jąma miała średnicę 40-30 cm i głębokość 25 cm; najprawdopodobniej była wylepiona gliną. W inwentarzu wystąpiły drobne fragmenty ceramiki (1).

Inwentarz: 1. Nie odnaleziono w zbiorach. 2. Przepalone kości (54 g) osobnika dorosłego, płeć nieokreślona.

Grób 110 (popielnicowy)

Na głębokości 110 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi i przykrywającą ją misę (2). Wśród kości znaleziono 8 przedmiotów brązowych (3-10).

Inwentarz: 1. Garnek o prostym wylewie i łagodnie profilowanym brzuścu; powierzchnie jasnobrunatne, gładkie; w domieszcze duża ilość tłuczni kamiennego; średn. dna 11 cm, wylewu 17,6 cm, wys. 28 cm (tabl. XXXIII, 12). 2. Misa esowata z rozchylonym wylewem; powierzchnie szarobrunatne, szorstkie; w domieszcze spora ilość tłuczni kamiennego i ceramicznego; średn. dna 8 cm, wylewu 26 cm, wys. 10,5 cm (tabl. XXXIII, 7). 3. Szpila z okrągłego (0,3 cm) drutu, przy główce czworokątnej; główka zwinięta w tarczki ślimacznicowate; dług. 14 cm, szer. tarczki 1,4 cm (tabl. XXXIII, 14 cm). 4. Odlew brązowy (część zawieszki?) w formie kółka; przekrój trójkątny, średn. 2,6 cm (tabl. XXXIII, 9). 5. Odlew brązowy (część tej samej zawieszki?) - „kurza stopka”, dług. 2,1 cm (tabl. XXXIII, 6). 6. Rozgięta, przepalona bransoletka, wykonana ze sztabki o przekroju płaskowypukłym; pierwotnie około półtorazwójowa, średn. 7,1 cm, grubość sztabki 0,5-0,7 cm (tabl. XXXI-II, 8). 7. Guzik z uszkiem wykonany z cienkiej blaszki; średn. 1,3 cm (tabl. XXXIII, 10). 8. Rurkowy paciorek z cienkiej blaszki, zdobiony ornamentem kresk; dług. 3,2 cm, średn. przekroju 0,7 cm (tabl. XXXIII, 13). 9. Skręt z blaszki (?) - część szpili lub paciorka, dług. 0,8 cm, szer. 0,7 cm (tabl. XXXIII, 5). 10. Przedmiot brązowy z otworkiem; dług. 2 cm, grubość 0,4 cm (tabl. XXXIII, 11). 11. Przepalone kości (1380 g) osobnika w wieku adultus, płeć nieokreślona.

Grób 111 (popielnicowy)

Na głębokości 110 cm znaleziono uszkodzoną popielnicę (1) z kośćmi i przykrywającą ją misę (2). Wśród kości stwierdzono skręt brązowy (3).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie jasnobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. dna 9,4 cm, wys. zachowana 21,5 cm (tabl. XXXII, 7). 2. Misa esowata z wychylonym wylewem; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze mika i tłuczeń kamienny; średn. dna 7,8 cm, wylewu 26 cm, wys. 7 cm (tabl. XXXII, 9). 3. Dwuzwójowy, zgity skręt wykonany z czworokątnej w przekroju drutu (0,2 cm); średn. 1,8 cm (tabl. XXXII, 8). 4. Przepalone kości (282 g) dziecka w wieku infans I (około 4-5 lat).

Grób 112 (popielnicowy)

Na głębokości 110 cm znaleziono stykającą się z urną z grobu 111, popielnicę (1) z kośćmi i przykrywającą ją misę (2).

Inwentarz: 1. Naczynie wazowate z wychylonym wylewem; szyjka stożkowata; brzusiec łukowaty; na szyjce 3 szerokie żłobki oraz 4-5 podwójnych guzków na zalomie; powierzchnie gładkie, zewnętrzna czarna, wewnętrzna brązowa; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 10 cm, wys. 28 cm (tabl. XXXII, 11). 2. Fragmenty misy z wywiniętą krawędzią, profilowaną od wewnątrz; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze mika (?) i tłuczeń kamienny (tabl. XXXII, 10). 3. Przepalone kości (2445 g) mężczyzny w wieku adultus-maturus.

Grób 113 (popielnicowy)

Na głębokości 120 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Małe naczynie wazowate z wychyloną krawędzią; powierzchnie szarobrunatne, szorstkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 6,1 cm, wylewu 12,9 cm, wys. 9,3 cm (tabl. XXXIV, 1). 2. Przepalone kości (6g), wiek i płeć nieokreślone.

Grób 114 (popielnicowy)

Na głębokości 50-70 cm odsłonięto zniszczoną popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Fragmenty naczynia tulipanowatego; powierzchnie brązowe, szorstkie i gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny (tabl. XXXIV, 2). 2. Przepalone kości (2140g) mężczyzny w wieku adultus-maturus.

Grób 115 (popielnicowy)

Na głębokości 90-100 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi i przykrywającą ją misę (2). Wśród kości znaleziono skręt brązowy (3) oraz zespół 8 grocików kościanych (4).

Inwentarz: 1. Naczynie wazowate o dwustożkowatym, dość ostro zalamanym brzuścu; szyjka cylindryczna; na zalomie 5 par podłużnych guzków, między którymi znajdują się płytkie, cienkie żłobki pionowe; powyżej 3 guzków szerokie linie ryte; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 10,3 cm, wylewu 25,5 cm, wys. 27,9 cm (tabl. XXXIV, 4). 2. Nie odnaleziono w zbiorach. 3. Skręt z okrągłego (0,1-0,2 cm) drutu brązowego o długości dwóch i pół zwoja; średn. 2,2 cm (tabl. XXXIV, 3). 4. 8 przepalonych, wyselekcjonowanych ze spalonych kości w trakcie analizy antropologicznej, grocików kościanych lub rogowych¹¹; koniec zaostrzony, w przekroju okrągły lub czworokątny; dolna część uformowana z wyraźnym wcięciem dla osadzenia drzewca, maksymalna długość najlepiej zachowanego egzemplarza 6 cm (ryc. 6). 5. Przepalone kości (2250 g) mężczyzny w wieku adultus-maturus (30-40 lat).

Grób 116 (popielnicowy)

Na głębokości 89-108 cm znaleziono popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie brązowe, zewnętrzna chropowata i obmazywana, wewnętrzna gładka; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 9,8 cm, wys. 23,6 cm (tabl. XXXIV, 5). 2. Przepalone kości (476g) osobnika w wieku infans II (7-14 lat).

Grób 117 (popielnicowy)

Na głębokości 82-110 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi i przykrywającą ją misę (2).

Inwentarz: 1. Dolna część naczynia garnkowatego; powierzchnie brązowe, zewnętrzna chropowata, przy dnie i wewnątrz gładka; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 10,6 cm, wys. zachowana 19,5 cm (tabl. XXXIV, 7). 2. Misa esowata z dość łagodnym zalomem; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. dna 6 cm, wylewu 20 cm, wys. 7,3 cm (tabl. XXXIV, 6). 3. Przepalone kości (665g) osobnika w wieku infans II (8-9 lat).

Grób 118 (popielnicowy)

Na głębokości 82-120 cm odkryto popielnicę (1) i fragmenty innego naczynia (2).

Inwentarz: 1. Popielnica o dwustożkowatym brzuścu, z nisko umieszczonym zalomem; szyjka wysoka, lekko stożkowata; powierzchnie szarobrunatne, gładkie i szorstkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i piasek; średn. dna 11,8 cm, wylewu 27 cm, wys. 36,5 cm (tabl. XXXIV, 9). 2. Dolna część innego naczynia wazowatego o dość ostro zalamanym, dwustożkowatym brzuścu; powierzchnie

¹¹ Na możliwość uznania grocików za rogowe zwrócił uwagę dr A. Nadachowski, któremu gorąco za to dziękuję. Jego zdaniem stan zachowania przepalonych materiałów i pewne cechy morfologiczne wskazują raczej na róg niż na kość. Nie jest jednak możliwa żadna analiza gatunkowa.

szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 9,5 cm (tabl. XXXIV, 8). 3. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 119 (popielnicowy)

Na głębokości 63-95 cm odkryto popielnicę (1).

Inwentarz: 1. Fragmenty garnka tulipanowatego; powierzchnie jasnobrunatne, szorstkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 8,6 cm, wys. zachowana 28 cm (tabl. XXXVI, 1). 2. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 120 (popielnicowy)

Na głębokości 78-105 cm odkryto popielnicę (1) z kośćmi i fragmenty przykrywającej ją misy (2).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty o słabo wychylonej krawędzi; powierzchnie szarobrunatne, zewnętrzna chropowata i obmazywana, wewnętrzna gładka; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 10,3 cm, wys. 27 cm (tabl. XXXVI, 2). 2. Fragmenty misy stożkowej; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny i piasek (?); średn. wylewu 24 cm (tabl. XXXVI, 3). 3. Przepalone kości (1370 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 121 (popielnicowy)

Na głębokości 72-100 cm odsłonięto popielnicę (1) z kośćmi i przykrywającą ją misę (2). Wśród kości znaleziono fragmenty przedmiotu brązowego. Kości wystąpiły także poza popielnicą.

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty o szarobrunatnych powierzchniach, zewnętrzna szorstka, wewnętrzna gładka; w domieszcze tłuczeń ceramiczny i piasek; średn. dna 9,2 cm, wylewu 18,5 cm, wys. 26,7 cm (tabl. XXXVI, 6). 2. Misa esowata; krawędź wychylona; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 5,4 cm, wylewu 18,6 cm, wys. 5,2 cm (tabl. XXXVI, 4). 3. Fragment skrzętu z cienkiej taśmy brązowej (szer. 0,3 cm); średn. około 2 cm (tabl. XXXVI, 5). 4. Przepalone kości (1502 g) mężczyzny w wieku juvenis.

Grób 122 (popielnicowy?, zniszczony)

Na głębokości 70-80 cm odsłonięto skupisko przepalonych kości i fragmentów ceramiki (1).

Inwentarz: 1. Nie odnaleziono w zbiorach. 2. Przepalone kości (385g) osobnika w wieku matusus-senilis (50-60 lat)

Grób 123 (bezpocielnicowy)

Na głębokości 95-105 cm odsłonięto skupisko spalonych kości, zalegających w owalnej jamie o wymiarach 20-30 cm. Materiału zabytkowego nie znaleziono. Inwentarz: 1. Przepalone kości (48g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 124 (popielnicowy)

Na głębokości 60-85 cm znaleziono uszkodzoną popielnicę (1) z kośćmi.

Inwentarz: 1. Dolna część garnka; powierzchnie brązowe, zewnętrzna obmazywana, wewnętrzna szorstka; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 10,2 cm, wys. zachowana 23,8 cm (tabl. XXXVI, 7). 2. Przepalone kości (937 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 125 (popielnicowy)

Na głębokości 65-77 cm odsłonięto zniszczoną popielnicę (1) leżącą na hoku (tabl. XXXV). Obok znaleziono dwie przystawki (2, 3).

Inwentarz: 1. Drobne fragmenty naczyń o szarobrunatnych, gładkich powierzchniach; w domieszcze duża ilość tłuczni kamiennego. 2. Mały garnek tulipanowaty; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 4 cm, wylewu 9,6 cm, wys. 10,6 cm (tabl. XXXVI, 8). 3. Kubek z wychyloną krawędzią i ostro załamanym brzuścem; ucho lekko profilowane; powyżej zalomu ornament naprzecianych kresk i guzków; powierzchnie gładkie, zewnętrzna szarobrunatna, wewnętrzna czarna; w domieszcze tłuczeń kamienny i mika; średn. dna 7,2 cm, wylewu 15,2 cm, wys. 12 cm (tabl. XXXVI, 12). 4. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 126 (popielnicowy)

Na głębokości 87-110 cm (tabl. XXXV) odkryto popielnicę (1), odwróconą do góry dnem, przechyloną ku północnemu-wschodowi. Od południa przylegała do niej misa (2), a od wschodu przystawka (3). Wśród kości znaleziono szpilę brązową (4).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty z nieznacznie wychyloną krawędzią; powierzchnie jasnobrunatne, zewnętrzna obmazywana, wewnętrzna szorstka; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 9 cm, wylewu 18 cm, wys. 26,4 cm (tabl. XXXVI, 10). 2. Misa esowata z uchem; wylew wychylony na zewnątrz; dno wyodrębnione; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i piasek (?); średn. dna 9 cm, wylewu 34 cm, wys. 8,4 cm (tabl. XXXVI, 11). 3. Wysoki kubek z ostrym załomem i wychyloną krawędzią; na załomie guzki i naprzecianegle kreski, u nasady szpilki 3 łobki po-

ziome; powierzchnie gładkie, brązowe; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 4 cm, wylewu 10,6 cm, wys. 7,2 cm (tabl. XXXVI, 9). 4. Uszkodzona szpila brązowa z główką sklepaną i zwinętą w uszko, wykonana z okrągłego (0,3 cm) drutu; dług. zachowana 3,8 cm (tabl. XXXVI, 13). 5. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 127 (szkieletowy)

Na głębokości 90-120 cm znaleziono charakterystycznie rozmieszczone zabytki (tabl. XXXVII) - 12 „brązów” (1-12) i 5 naczyń ceramicznych (13-17). Ślady kości zachowane jedynie przy przedmiotach brązowych. Pierwotny układ szkieletu - północny zachód na południowy wschód z głową od południa.

Inwentarz: 1. Nagolennik z czworokątnej sztabki skręcającej wokół własnej osi; końce zachodzące na siebie; średn. 9 cm (tabl. XXXVIII, 1); skład chemiczny - Cu 91,7%, Ni 2,6%, Sn 1,9%, Zn 1,85%, Pb 0,95%, Mn 0,45%, As 0,5%, Fe 0,13%, Co 0,1%, Bi 0,07%, Ag 0,3%, Sr ślad. 2. Otwarty nagolennik z czworokątnej sztabki skręcającej wokół własnej osi, końce związujące się; krawędzie sztabki zdobione krótkimi kreskami; średn. 10 cm (tabl. XXXVIII, 3); skład chemiczny - Cu 96,2%, Zn 1,0%, Mn 0,67%, Pb 0,5%, Fe 0,35%, Ni 0,26%, Sn 0,15%, As 0,1%, Bi 0,05%, Ag 0,02%, Co 0,01%, Sr ślad. 3. Nagolennik z czworokątnej sztabki skręcającej wokół własnej osi; końce związujące się, zachodzące na siebie; na części widoczne płaskie sklepania; średn. 9 cm (tabl. XXXVIII, 2); skład chemiczny - Cu 92,3%, Zn 3,05%, Sn 1,2%, Pb 1,2%, Mn 0,62%, Ni 0,54%, Fe 0,49%, As 0,24%, Bi 0,15%, Ag 0,04%, Co 0,01%, Sr ślad. 4. Otwarty nagolennik z czworokątnej sztabki skręcającej wokół własnej osi; powierzchnie w części płasko sklepane; na fragmentach krawędzi czytelny ornament krótkich kresk; średn. 9 cm (tabl. XXXVIII, 4); skład chemiczny - Cu 94,9%, Sn 1,95%, Zn 1,05%, Pb 0,5%, Ni 0,45%, As 0,3%, Mn 0,37%, Fe 0,25%, Bi 0,07%, Ag 0,04%, Co 0,02%, Sr ślad. 5. Bransoleta z okrągłej sztabki; końce związujące się, zachodzące na siebie; na powierzchni ornament - układ kresk pionowych i ukośnych oraz zbliżony do tzw. zaplatanych trójkątów; średn. 6,4 cm (tabl. XXXIX, 1); skład chemiczny - Cu 97,1%, Pb 0,65%, Ni 0,65%, Fe 0,45%, Sn 0,3%, Zn 0,3%, As 0,25%, Mn 0,1%, Bi 0,08%, Ag 0,05%, Co 0,03%, Sr ślad. 6. Bransoleta z okrągłej sztabki; końce związujące się, zachodzące na siebie; na powierzchni bogaty ornament kresk pionowych i ukośnych oraz zygzaków; średn. 6,4 cm (tabl. XXXIX, 2); skład chemiczny - Cu 93,6%, Zn 1,7%, Pb 1,4%, Sn 1,1%, Ni 0,65%, Fe 0,59%, Mn 0,5%, As 0,25%, Bi 0,4%, Co 0,02%, Sr ślad, Ag ślad, Zr ślad. 7. Bransoleta z okrągłej sztabki; końce związujące się, zachodzące na siebie; na powierzchni ornament kresk pionowych, ukośnych, zygzaków i tzw. zaplatanych trójkątów; średn. 6,3 cm (tabl. XXXIX, 7). 8. Bransoleta z płaskowypukłej taśmy z końcami zachodzącymi na siebie, zdobiona grupami kresk; średn. 5,1 cm. szer. taśmy 1,4 cm (tabl. XXXIX, 6); skład chemiczny - Cu 99,1%, Ni 0,35%, Zn 0,25%, Fe 0,25%, Sn 0,05%, Mn 0,05%, Pb 0,2%, Co 0,02%, As 0,02%, Sr ślad, Ag ślad. 9. Bransoleta z okrągłego pręta z założonymi na siebie końcami, niezdobiona; średn. 5,4 cm (tabl. XI, 3); skład chemiczny - Cu 94,6%, Sn 1,9%, Pb 1,6%, As 0,7%, Zn 0,6%, Ni 0,2%, Fe 0,18%, Bi 0,1%, Ag 1%. 10. Skrzęć-pierścienek z czworokątnej drutu; jeden koniec odlamany, drugi skręcony w małą tarczkę ślimacznicowatą; średn. 2,3 cm (tabl. XI, 6); skład chemiczny - Cu 94,3%, Sn 1,2%, Pb 1,0%, Ni 0,9%, Mn 0,85%, As 0,45%, Fe 0,3%, Zn 0,27%, Bi 0,07%, Ag 0,04%, Co 0,02%, Sr ślad. 11. Otwarty naszyjnik z okrągłej sztabki; końce związujące się; na całym obwodzie ornament pionowych kresk; średn. 14,7 cm (tabl. XI, 2); skład chemiczny - Cu 88,7%, Sn 7,6%, Zn 1,1%, Ni 0,65%, Bi 0,55%, Pb 0,45%, Fe 0,4%, As 0,2%, Mn 0,18%, Co 0,1%, Ag 0,5%, Sr ślad. 12. Szpila z drutu o przekroju okrągłym, przy główce czworokątnej; główka zwinęta w trzyzwojową tarczkę ślimacznicowatą; dług. 13,7 cm (tabl. XXXIX, 5); skład chemiczny - Cu 95,3%, Zn 2,2%, Sn 0,65%, Pb 0,6%, Ni 0,5%, As 0,3%, Mn 0,14%, Fe 0,12%, Ag 0,05%, Bi 0,02%, Co 0,02%, Sr ślad. 13. Duży kubek o ostrym załomie brzuśca i rozdzielonym wylewie; w górnej partii brzuśca ornament złożony z poziomej linii rytej i głębokich, ukośnych nacięć oraz guzków plastycznych; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 7 cm, brzuśca 16,5 cm, wylewu 15 cm, wys. 9 cm (tabl. XXXIX, 4). 14. Duży kubek o ostro załamanym brzuścu i rozchylonym wylewie; powyżej zalomu ornament złożony z ukośnych kresk i 3 par guzków plastycznych; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 7 cm, brzuśca 15,7 cm, wylewu 13,6 cm, wys. 12,3 cm (tabl. XXXIX, 3). 15. Naczynko miniaturowe z nisko umieszczonym załomem, na którym znajduje się ornament poziomej linii rytej, krótkich ukośnych brzd oraz podwójnych guzków; powierzchnie brązowe, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 2,4 cm, wylewu 6,7 cm, wys. 5,3 cm (tabl. XI, 4). 16. Dolna część naczynia garnkowego; powierzchnie brązowe, gładkie;

w domieszcze tluczeń kamienny; średn. dna 6,6 cm, wys. zachowana 10,3 cm (tabl. XI, 5). 17. Garnek o esowatym profilu z silnie rozchylonym wylewem; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tluczeń kamienny; średn. dna 7,3 cm, wylewu 18,8 cm, wys. 23,2 cm (tabl. XI, 1).

Grób 128 (popielnicowy)

Na głębokości 59-97 cm znaleziono popielnicę (1) z kośćmi oraz przykrywającą ją misę (2) i przystawkę (3).

Inwentarz: 1. Duże naczynie wazowate o ostrym zalomie brzuśca, na którym umieszczono 4 pary guzków; szyjka stożkowata, wylew prosty; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tluczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 11 cm, wylewu 24,6 cm, wys. 36,7 cm (tabl. XLI, 3). 2. Misa z pogrubioną krawędzią, stożkowata; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tluczeń kamienny i piasek; średn. dna 8,4 cm, wylewu 26,6 cm, wys. 6,4 cm (tabl. XLI, 1). 3. Kubek o ostrym zalomie, zdobionym ornamentem kresiek; na krawędzi ucha guzki; powierzchnie gładkie, brunatne; w domieszcze drobny tluczeń kamienny; średn. dna 5 cm, wylewu 14,7 cm, wys. 10 cm (tabl. XLI, 2). 3. Przepalone kości dwóch osobników - kobiety w wieku adultus (1340 g) i mężczyzny w wieku maurus (710 g) z „naczynia dolnego”.

Grób 129 (popielnicowy, symboliczny?)

Na głębokości 63-86 cm odkryto „popielnicę” (1) bez kości oraz znajdującą się obok przystawkę (2).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie jasnobrunatne, zewnętrzna obmazywana, wewnętrzna gładka; w domieszcze tluczeń kamienny; średn. dna 8 cm, wys. 21,2 cm (tabl. XLI, 4). 2. Nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 130 (popielnicowy)

Na głębokości 61-79 cm znaleziono popielnicę (1) leżącą na boku, wylewem skierowaną ku północnemu wschodowi. Obok leżała przystawka (2).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tluczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 6,2 cm, wylewu 14,6 cm, wys. 20 cm (tabl. XLI, 6). 2. Mały kubek z odlamanym uchem; brzusiec łagodnie zalamany; szyjka lekko rozchylona; powyżej zalomu i na nim ornament pionowych i lekko ukośnych żłobków oraz 3 guzki; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tluczeń kamienny; średn. dna 4 cm, wylewu 8,8 cm, wys. 7 cm (tabl. XLI, 5). 3. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 131 (popielnicowy)

Na głębokości 56-81 cm znaleziono popielnicę (1) z kośćmi, nieznacznie przechyloną ku południowi. Z grobu tego pochodzi też przystawka (2).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie brunatne, gładkie, w domieszcze tluczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 6,9 cm, wylewu 14 cm, wys. 23,9 cm (tabl. XLI, 8). 2. Fragmenty kubka o ostrym zalomie brzuśca; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tluczeń kamienny; średn. dna 4,2 cm, wys. 7,6 cm (tabl. XLI, 7). 3. Przepalone kości (11 g) - zgon okoloporodowy.

Grób 132 (bezpopielnicowy)

Na głębokości 72-82 cm odsłonięto skupisko przepalonych kości. Zalegały one w owalnej jamie o wymiarach 55 x 50 cm. Jako wyposażenie wystąpiła bransoleta brązowa (1).

Inwentarz: 1. Bransoleta z szerokiej taśmy brązowej z żeberkiem pośrodku; długość - 1 i 3/4 zwoja; średn. 6,9 cm, szer. taśmy 1,3 cm (tabl. XLII, 1). 2. Przepalone kości (308 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 133 (popielnicowy)

Na głębokości 75-95 cm odkryto leżącą na boku popielnicę (1).

Inwentarz: 1. Garnek tulipanowaty; powierzchnie brunatne, zewnętrzna chropowata i obmazywana, wewnętrzna gładka; w domieszcze tluczeń kamienny; średn. dna 7 cm, wys. 21 cm (tabl. XLII, 2). 2. Kości nie odnaleziono w zbiorach.

Grób 134 (popielnicowy, zniszczony)

Na głębokości około 90 cm znaleziono dolną część popielnicy (1) z kośćmi. Inwentarz: 1. Dolna część naczynia garnkowego (?); powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tluczeń kamienny; średn. dna 6 cm (tabl. XLII, 3). 2. Mała ilość przepalonych kości (16 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 135 (popielnicowy)

Na głębokości 63-95 cm znaleziono popielnicę (1) z kośćmi i przykrywającą ją misę (2). Wśród kości stwierdzono dwa przedmioty brązowe (3, 4).

Inwentarz: 1. Duży garnek o wychylonym wylewie; powierzchnie brunatne, zewnętrzna chropowata, wewnętrzna szorstka; w domieszcze tluczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 8,8 cm, wylewu 29 cm, wys. 31,2 cm (tabl. XLII, 6). 2. Misa esowata z wywiniętą krawędzią; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tluczeń kamienny i ceramiczny; średn. dna 7,8 cm, wylewu 24,5 cm, wys. 7,5 cm (tabl. XLII, 4). 3. Fragment tordowanego naszyjnika lub bransolety; grubość pręta 0,5 cm, średn. około 6 cm (tabl. XLII, 5). 4. Drobny frag-

ment skręta z cienkiego drutu brązowego; średn. około 1,8 cm (tabl. XLII, 7). 5. Przepalone kości (1438 g) mężczyzny w wieku maurus.

Grób 136 (popielnicowy)

Na głębokości 66-76 cm znaleziono (tabl. XXXV) odwróconą do góry dnem popielnicę (1) z kośćmi oraz tak samo położoną przystawkę (2).

Inwentarz: 1. Duży kubek z ostrym zalomie brzuśca; powyżej zalomu ornament kresiek i guzków oraz pozioma linia ryta; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tluczeń kamienny; średn. dna 5,6 cm, wylewu 14,6 cm, wys. 9,2 cm (tabl. XLIII, 1). 2. Ostrodenny czerpak z ukośnie zagiętym uchwytem; powierzchnie brunatne, gładkie; średn. wylewu 7,2 cm (tabl. XLIII, 2). 3. Śladowa ilość przepalonych kości (1 g), pleć i wiek nieokreślone.

Grób 137 (bezpopielnicowy)

Na głębokości 66-79 cm zarejestrowano (tabl. XXXV) owalne skupisko spalonych kości, zalegających w jamie o wymiarach 30 x 45 cm. Materiału zabytkowego nie znaleziono.

Inwentarz: 1. Przepalone kości (159 g) osobnika dorosłego, pleć nieokreślona.

Grób 138 (bezpopielnicowy, potrójny?)

Na głębokości 97-116 cm odkryto (tabl. XXXV) odwróconą do góry dnem misę (1), pod którą znaleziono dwie przystawki, jedną stojącą w pozycji normalnej (2), zawierającą niewielką ilość przepalonych kości oraz drugą odwróconą do góry dnem (3). Pod misą stwierdzono sporą ilość kości, które wystąpiły także poza nią. Wśród nich znaleziono 5 przedmiotów brązowych (4-8).

Inwentarz: 1. Misa z płaską, pogrubioną krawędzią; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze piasek i tluczeń kamienny; średn. dna 8,5 cm, wylewu 29,8 cm, wys. 7,7 cm (tabl. XLIII, 9). 2. Kubek o ostro zalamanym brzuścu; wylew wychylony; powyżej zalomu ornament poziomej linii rytej i odchodzących od niej krótkich kresiek pionowych; powierzchnie gładkie, zewnętrzna szarobrunatna, wewnętrzna czarna; w domieszcze tluczeń kamienny; średn. dna 6 cm, wylewu 12,5 cm, wys. 8,2 cm (tabl. XLIII, 8). 3. Mały garnek o wychylonej krawędzi i zalomie brzuśca z 5 guzkami; powierzchnie jasnobrunatne, gładkie; w domieszcze tluczeń ceramiczny; średn. dna 4,7 cm, wylewu 8,3 cm, wys. 8 cm (tabl. XLIII, 7). 4. Bransoleta ze związującymi się, zachodzącymi na siebie końcami, wykonana z okrągłej sztabki (0,6 cm), zdobiona ornamentem prostych kresiek i jodełek; średn. 7,2 cm (tabl. XLIII, 3). 5. Szpila z okrągłego drutu (przy główce czworokątnej); główka pastorałowa z końcem zwiniętym w uszko; dług. 15,9 cm, grubość pręta 0,3 cm (tabl. XLIII, 10). 6. Półtorazwojowy skręt z okrągłego drutu (0,3 cm); średn. 2,3 cm (tabl. XLIII, 5). 7. Uszkodzony skręt z cienkiego drutu (0,1 cm), zachowany na około 2/3 zwoja; średn. około 1,6 cm (tabl. XLIII, 6). 8. Dwuzwojowy skręt z wąskiej taśmy (szer. 0,2 cm); średn. 2,3 cm (tabl. XLIII, 4). 9. Przepalone kości (1963 g) - znajdujące się pod misą i obok niej - dwaj osobnicy - kobieta w wieku maurus i dziecko w wieku infans I. 10. Przepalone kości (157 g) - z „przystawki” - osobnik w wieku juvenis, pleć nieokreślona. 11. 43 fragmenty przepalonych kości zwierzęcych, w tym części kończyny przedniej młodego osobnika z gatunku capra/ovis (owca/koza) z zachowanymi kośćmi paleców, śródstopia i fragmentem kości łokciowej.

Grób 139 (popielnicowy, potrójny?)

Na głębokości 85-112 cm znaleziono popielnicę (1) z kośćmi i wgniecioną do jej wnętrza misę (2). Obok niej odkryto 2 przystawki (3-4) i misę (5) odwróconą do góry dnem, pod którą znaleziono niewielką ilość kości. Wśród kości, wewnątrz popielnicy, wystąpiła szpila brązowa (6).

Inwentarz: 1. Duża popielnica wazowata o ostro zalamanym brzuścu i stożkowatej szyjce; wylew niezachowany; zalom i góra część brzuśca skośnie żeberkowane, na szyjce 9 żłobków poziomych; powierzchnie gładkie, czarne; w domieszcze tluczeń ceramiczny; średn. dna 11,5 cm, wys. zachowana 36,8 cm (tabl. XLIII, 16). 2. Misa stożkowata z krawędzią profilowaną, żeberkowaną; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tluczeń kamienny i piasek; bardzo dobry wypal; średn. dna 7,5 cm, wylewu 27,2 cm, wys. 6,8 cm (tabl. XLIII, 15). 3. Kubek o zaokrąglonym brzuścu, zdobiony ukośnymi kreskami (6-7) i guzkami; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze bardzo mała ilość drobnego piasku; średn. dna 5 cm, wylewu 14,2 cm, wys. 10,6 cm (tabl. XLIII, 12). 4. Mały kubek z ostrym zalomem; na największej wydłutości brzuśca 5 guzków, małe guzki także na krawędzi ucha; powierzchnie gładkie, zewnętrzna szarobrunatna, wewnętrzna czarna; w domieszcze drobny piasek; średn. dna 4 cm, wylewu 11,3 cm, wys. 7,2 cm (tabl. XLIII, 13). 5. Misa stożkowata z żeberkowaną krawędzią; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tluczeń kamienny; średn. wylewu 12,6 cm (tabl. XLIII, 11). 6. Szpila z okrągłego drutu (0,4-0,3 cm); główka zgrubiała, pod którą znajduje się ornament poziomych kresiek; dług. 12,7 cm (tabl. XLIII, 14). 7. Przepalone kości (2415 g) dwóch osobników - dorosłej kobiety i dziecka w wieku infans I. 8. Niewielka

ilość (91 g) przepalonych kości znajdujących się pod misą - osobnik dorosły, pleć nieokreślona.

Na omentarzysku w Grodzisku Dolnym odkryto szereg „luźnych” naczyń, pozabawionych na pozór kontekstu. Część z nich z całą pewnością powinna być właśnie tak traktowana. Są jednak znaleziska, które pozwalają domyślać się, że w istocie mogły być one wyposażeniem grobów szkieletowych (analogicznie jak w Chodaczkowie). Ważne jest stwierdzenie, że pochodzą one ze strefy omentarzyska o małej gęstości grobów, gdzie teoretycznie istnieje „miejsce na pochówek szkieletowy”. Oczywiście nie sposób tak traktować wszystkich naczyń. Za hipotetyczne groby szkieletowe można uznać co najmniej 2 zespoły naczyń:

I (Grób 140?); ar XIBb, w pobliżu grobu 103.

Na głębokości 70-78 cm zarejestrowano 2 kubki (1, 2), stojące obok siebie.

Inwentarz: 1. Kubek z ostrym załomem brzuśca i rozchyłoną krawędzią; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 3,7 cm, wylewu 6,2 cm, wys. 4,4 cm (tabl. XLIV, 1). 2. Kubek o ostrym załomie brzuśca i rozchyłonym wylewie; na załomie ornament złożony z ukośnych kresk i guzków; powierzchnie gładkie, jasnobrunatne; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 3 cm, wylewu 7,3 cm, wys. 4,7 cm (tabl. XLIV, 2).

II (Grób 141?); ar I Ba

Na głębokości 80-90 cm znaleziono 2 kubki (1,2) stojące obok siebie.

Inwentarz: 1. Kubek o wyodrębnionym, ostro załamanym brzuścu; wylew rozchyłony; na brzuścu ornament skośnych kresk; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze drobnoziarnisty tłuczeń kamienny; średn. dna 3,4 cm, wylewu 6,4 cm, wys. 5,2 cm (tabl. XLIV, 3). 2. Niezdobiony kubek o ostrym załomie brzuśca i wychylonej krawędzi; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 3 cm, wylewu 8,4 cm, wys. 6,3 cm (tabl. XLIV, 4). Nieco dalej od tych dwóch naczyń stwierdzono jeszcze jedno (ar I Ba), które może stanowić część tego hipotetycznego zespołu. Jest to kubek o wyodrębnionym, ostro załamanym brzuścu, z lekko rozchyłoną krawędzią; dno wciśnięte do środka; na uchu dwa guzki wystające ponad krawędź; brzusiec zdobiony grupami naprzemianległych kresk czytelnych także na uchu; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 3,5 cm, wylewu 9 cm, wys. 5,9 cm (tabl. XLI, 11).

Jama A; ar XIVCd

Na głębokości 50 cm zarejestrowano, nieregularną, zbliżoną do owalnej, jamę, wypełnioną przepalonym piaskiem i węglami drzewnymi (tabl. XLV). Znaleziono także drobne, spalone kości. Przepalony piasek zalegał w środku jamy, boki i część spagowa to intensywna spalenizna. W dnie stwierdzono ślad po białym pionowo pału o średnicy około 10 cm. W innych miejscach jamy również wystąpiły ślady spalonych konstrukcji drewnianych. Wymiary: maksymalne w rzucie poziomym - 210 x 150 cm, głębokość 65 cm od poziomu odkrycia (50 cm).

Jama B; ar IIAa

Na głębokości 90 cm (od niej jest „uchwytna” w dokumentacji, która w tym przypadku zawiera istotne luki) miała zbliżony do owalu kształt (tabl. XLV). Wypelnisko było intensywnie czarne, z kawałkami spalonego drewna. Wymiary: 90 x 70 cm, głębokość?

Materiały luźne

1. Skręt z okrągłego drutu brązowego; średn. 1,2 cm (tabl. XLI, 9). 2. (ar I Db) Skręt z okrągłego drutu brązowego; średn. 1,8 cm (tabl. XLII, 7). 3. Mały garnek tulipanowaty z 4 występami na wylewie; powierzchnie brunatne, gładkie;

w domieszcze tłuczeń ceramiczny; średn. dna 4,2 cm, wys. 11 cm (tabl. XLI, 13). 4. (ar XI Db) Mały garnek tulipanowaty; powierzchnie gładkie, szarobrunatne; w domieszcze spora ilość tłucznia kamiennego; średn. dna 5,1 cm, wylewu 9,5 cm, wys. 10 cm (tabl. XLII, 13). 5. Naczynie kielichowate z wychyloną krawędzią i wydzieloną stopką; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 4,7 cm, wylewu 7,1 cm, wys. 7,3 cm (tabl. XLI, 10). 6. (ar I Bc) Misa esowata z rozchyłonym wylewem; na załomie ornament złożony z rzędu dołków i guzków; powierzchnie jasnobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 13 cm, wylewu 37 cm, wys. 8,8 cm (tabl. XLI, 12). 7. (ar I Bc) Misa stożkowata z prostą, nieznacznie wyciągniętą krawędzią; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 4,2 cm, wylewu 17,1 cm, wys. 4,4 cm (tabl. XLII, 8). 8. (ar V Ab) Misa esowata; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 7 cm, wylewu 27 cm, wys. 7,4 cm (tabl. XLII, 9). 9. (ar VI Ab) Kubek (?) z utraconym uchtem; brzusiec ostro załamany, wylew rozchyłony; na brzuścu ornament lekko ukośnych kresk; powierzchnie jasnobrunatne, gładkie; w domieszcze drobny tłuczeń kamienny; średn. dna 3,6 cm, wylewu 8,2 cm, wys. 5,2 cm (tabl. XLII, 10). 10. (ar VI Bb) Kubek o ostrym załomie brzuśca i wydzielonej szyjce, podkreślonej linią rytu, pod którą widoczny jest ornament ukośnych kresk i podwójnych guzków; na krawędzi ucha 2 guzki; powierzchnie gładkie, brunatne; w domieszcze drobny piasek; średn. dna 4,8 cm, wylewu 10,5 cm, wys. 7,2 cm (tabl. XLII, 11). 11. (ar V Bc) Fragmenty misy esowatej; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. wylewu 24,5 cm (tabl. XLII, 12). 12. (ar XI Db) Uszkodzony garnek tulipanowaty (?); powierzchnie gładkie, brunatne; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. dna 7,5 cm, wys. zachowana 16 cm (tabl. XLII, 14). 13. (ar XIII Aa) Małe naczynko doniczkowate; powierzchnie jasnobrunatne, gładkie; w domieszcze piasek; średn. dna 3 cm, wylewu 5,5 cm, wys. 5 cm (tabl. XLIV, 5). 14. (ar XIV Cc) Fragmenty misy esowatej; powierzchnie jasnobrunatne, gładkie; w domieszcze drobny piasek; średn. wylewu około 30 cm (tabl. XLIV, 6). 15. (ar XII Cc) Fragment górnej części naczynia o jasnobrunatnych, gładkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. wylewu 13,5 cm (tabl. XLIV, 8). 16. (ar V Ba) Fragment górnej części garnka o brunatnych, gładkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń ceramiczny (tabl. XLIV, 7). 17. (ar V Ba) Fragment misy z pogrubioną, prostą krawędzią; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny (tabl. XLIV, 9). 18. (ar V Ba) Fragment naczynia o szarobrunatnych, gładkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny i ceramiczny (tabl. XLIV, 10). 19. (ar II Aa) Fragment misy esowatej; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. wylewu 18 cm (tabl. XLIV, 11). 20. (ar II Ab) Fragment podobnego naczynia o gładkich, szarobrunatnych powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. wylewu 21 cm (tabl. XLIV, 12). 21. (ar V Ab) Fragmenty misy stożkowatej; powierzchnie szarobrunatne, gładkie; w domieszcze mika i tłuczeń kamienny; średn. wylewu 14 cm, dna 6,4 cm, wys. 5,2 cm (tabl. XLIV, 13). 22. (ar V Ab) Fragment czerpaka o szarobrunatnych, gładkich powierzchniach; w domieszcze tłuczeń kamienny (tabl. XLIV, 14). 23. (ar I Ad) Fragment esowatej misy; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny; średn. wylewu 24 cm (tabl. XLIV, 15). 24. (ar I Ch) Fragment misy z prostym, pogrubionym wylewem; powierzchnie brunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń ceramiczny (tabl. XLIV, 16). 25. (ar I Ba) Fragment cienkościennego naczynia o ostrym załomie brzuśca, zdobionym ornamentem ukośnych kresk; powierzchnie jasnobrunatne, gładkie; w domieszcze tłuczeń kamienny (tabl. XLIV, 17).

7. ZAGADNIENIA KOŃCOWE

Podsumowując dotychczasowe rozważania i jednocześnie odpowiadając na postawione na wstępie pytanie o przydatności cmentarzysk do studiów osadniczych wypada stwierdzić, że stanowiska te powinny być także analizowane i pod tym kątem. Zupełne ich pomijanie nie może być aprobowane. Z drugiej jednak strony, nekropole są obarczone dość dużym bagażem trudno rozpoznawalnych ograniczeń wierzeniowo-magicznych. Należy jednak dążyć do ich jak najlepszego poznania, tak w sensie ilościowym, jak i jakościowym, szukając odpowiedzi na nowe pytania. Nie może już dziś bowiem wystarczać jedynie analiza kulturowo-chronologiczna, ciągle jeszcze w niektórych opracowaniach jedyna. Wprawdzie jest ona najważniejsza, ale możliwe są też dalsze studia, co jak się wydaje, z większym lub mniejszym powodzeniem, w niniejszej pracy wykazano.

Potwierdzono jednocześnie dużą przydatność badań powierzchniowych dla studiów osadniczych. Dzięki nim cmentarzyska znane już od dawna, przestają być jedynymi punktami na mapach, zyskują bowiem całe zaplecze osadnicze. Oczywiście wiele można powiedzieć na temat dokładności badań powierzchniowych, ale jest to bardziej problem warsztatowy niż metodologiczny. Z całą pewnością aktualny stan badań (tj. po pracach Archeologicznego Zdjęcia Polski) też obrazuje nam jakiś wycinek przeszłości. Nie wypełnia on, bo tego zrobić nie może, całej obiektywnie niegdyś istniejącej rzeczywistości. Jest jednak znacznie jej bliższy niż przypadkowe badania w wybranych jedynie regionach. Dlatego należy się liczyć z możliwymi korektami zarysowanego tu obrazu, w tym map osadniczych. Nie wydaje się jednak, aby mogły one dotyczyć generalnej zmiany scharakteryzowanych dziś stosunków osadniczych. Mało prawdopodobne jest np. znalezienie mikroregionów grupy tarnobrzeskiej na części analizowanego w pracy Płaskowyczu Kolbuszowskiego. Panujące tam warunki naturalne były na tyle odmienne, że stwierdzone prawidłowości wyznaczają chyba rzeczywiste ekumeny i anekumeny w mikroskali.

Na okres rozwoju grupy tarnobrzeskiej przypada niespotykany wcześniej rozwój osadniczy. Dotyczy to zwłaszcza obszarów dużych dolin, gdzie istniały szczególnie dogodne warunki dla prowadzenia wydajnej gospodarki rolniczej. Modelowym wręcz przykładem jest właśnie region nadsańsko-wisłoczański. W epoce brązu i wczesnej epoce żelaza stanowił on jeden z ważniejszych centrów tej grupy. Wydaje się, że z jego szczególnie silną pozycją mamy do czynienia w środkowej i młodszej

epoce brązu. Nie może być bowiem kwestią przypadku, że znamy stąd liczne obce elementy kulturowe, bardzo bogato wyposażane groby i silne, długotrwałe mikroregiony osadnicze. Można nawet zasugerować, iż był to region kluczowy dla całej grupy tarnobrzeskiej na jej wstępnym etapie. Leży on na przecięciu ważnych ciągów komunikacyjnych – północ-południe i wschód-zachód. W tym właśnie należy upatrywać źródeł mnogości obcych elementów w omawianym regionie. Nie bez znaczenia są przy tym naturalne szlaki, za jakie można uważać San, Wisłok, a być może także i Lubaczówkę.

Na blisko 1000 lat model opanowania środowiska i wewnętrznej organizacji zaproponowany przez ludność grupy tarnobrzeskiej okazał się trwały. Niewątpliwym ułatwieniem, w porównaniu do wcześniejszych kultur było szerokie upowszechnienie brązu, znanego do tej pory głównie w formie importów pochodzenia południowego. To właśnie ludność grupy tarnobrzeskiej nauczyła się produkować potrzebne jej narzędzia, ozdoby i broń. Świadczy o tym chociażby fakt istnienia lokalnych ośrodków metalurgicznych, produkujących nieznanie nigdzie indziej przedmioty – brązy horyzontu Sieniawa, w tym zwłaszcza masywne naszyjniki. Bardzo poważnie bierze się pod uwagę możliwość wykorzystywania lokalnych źródeł miedzi (M. Gedl 1988b).

Tak jak w neolicie można mówić o rewolucji w sposobach gospodarowania, której efekty kultuwują niemal wszystkie późniejsze kultury, tak w środkowej epoce brązu mamy do czynienia ze swoistą rewolucją światopoglądową. Ziemię nad Sanem i Wisłokiem, wraz z innymi częściami Polski, weszły wówczas w obręb uniwersalnej ideologii, której istotę, najlepiej dziś uchwytną stanowi ciałopalny, popielnicowy obrządek pogrzebowy.

Trudno dziś wskazać jak odbywało się rozprzestrzenianie nowej kultury. Czy istniało jedno czy wiele centrów genetycznych? Fakty mówią o co najmniej kilku „wczesnych” regionach osadniczych. Istnienie innych, wczesnych materialów na takich cmentarzyskach jak Albigowa, Bachórz-Chodorówka, Furmany, Machów, wskazuje na istnienie co najmniej kilku podobnych regionów (plemiennych?).

Czasy trwania grupy tarnobrzeskiej nad środkowym Sanem i dolnym Wisłokiem były niespotykany wcześniej boomem osadniczym (S. Czopek, J. Podgórska-Czopek 1995, s. 46-51). Nastąpił wówczas znaczny wzrost ilościowy populacji, która w pełni wykorzystwała zaistniałe warunki środowiskowe. Wydaje się, że po raz pierwszy ówczesne społeczności doceniły warunki tego właśnie środowiska naturalnego, głów-

	P.Reinecke	O.Montelius 1885/1903	J.Kostrzewski/M.Gedl 1949/1989	L.Starkel 1977	M.Gedl 1979	Grupa tarnobrzeska						
	1924					K.Moskwa 1976	J.Chochorowski 1989	S.Czopek 1996				
1400	1 BrB	II	II	SUBBOREAL 2	a - I							
	2 BrC				a - I							
1300		III	III		b - II				I	A	I	
	BrD				c - II							A/B
1200					III							
1100	1 HaA	IV	IV		a - III				II	C	I	
	2 HaA				b - III							B/C
1000		V	V		c - III				II		I	
	1 HaB				a - IV							C
900	2 HaB				b - IV							
800	3 HaB	VI	HaC	c - IV	III		I					
700				a - V				C				
600	HaC	VI	HaD	b - V	III		I					
500	HaD			c - V				C				
400		OPR	Lt	a - VI			II					
300	Lt			b - VI				C				
200												

Ryc. 65. Tabela chronologiczna
Wg: *Pradzieje ziem polskich*, t. I, Warszawa 1989, z uzupełnieniami autora

nie zaś żyznych dolin pokrytych madami i dogodnych terenów pastwiskowych. Umożliwiały one stabilizację osadnictwa i w miarę dobre warunki egzystencji. Podobny model osadniczy, zmodyfikowany jednak w swej strukturze, preferować będzie późniejsza kultura przeworska.

Zarysowany obraz grupy tarnobrzeskiej pozwala uznać ją za reprezentantkę kręgu kultur pól popielnicowych. Próby synchronizowania jej chronologii i periodyzacji z innymi jednostkami (ryc. 65) znajdują, jak wykazano, niezbyt dużo punktów „zaczepienia”. Stosunkowo najlepsze odnośniki mamy w jej fazie wczesnej, dzięki zabytkom brązowym, posiadającym analogie zakarpaccie. Upoważnia to do stosowania raczej systemu chronologii „południowej” (P. Reinecke), jako lepiej oddającej rytm przemian, niż „północnej” (O. Montelius - J. Kostrzewski), dla nas mniej dokładnej. W późniejszych czasach - od HaB - kontakty z Południem nieco słabną. Brak jest wspólnych elementów, pozwalających na jakiegokolwiek próby synchronizacji. Zaczynają się natomiast pojawiać analogie do szeroko pojętego kręgu scytyjskiego, co dotyczy zwłaszcza wczesnej epoki żelaza. Tutaj, jak wiadomo, operuje się w zasadzie jedynie chronologią bezwzględną. Próby nawiązania systemów periodyzacyjnych mogą się odbywać właśnie na tej płaszczyźnie. Z oczywistych względów nie może to być precyzyjne. Z tych samych względów nie można bez zastrzeżeń stosować dla grupy tarnobrzeskiej systemu chronologii wczesnej epoki żelaza, używanej dla innych części Polski. Wykazano bowiem odmienny rytm przemian. Dlatego też

proponowana chronologia i próby jej synchronizacji z innymi kulturami i obszarami (ryc. 65), mają raczej charakter propozycji niż ostatecznych wniosków. Grupa tarnobrzeska rozpoczyna się z całą pewnością później niż grupy kultury lużyckiej, ale trwa też nieco dłużej. Różnice w tym względzie nie są jednak zbyt duże (por. synchronizacja fazy III2 z częścią fazy Kietrz VIb). Ważnym postulatem wydaje się więc potrzeba opracowania odrębnego systemu chronologicznego, silnie akcentującego lokalne odrębności oraz analogie wschodnie i południowo-wschodnie.

Rozwój osadnictwa grupy tarnobrzeskiej szedł w parze z niszczeniem naturalnych warunków bytowania. Dotyczy to głównie trzęsawicy łęgów dla pozyskiwania terenów uprawnych. Nawet intensywny wypas śródleśny na lżejszych glebach (strefa pozadolinna), powodował postępujące prześwietlenie lasu, dając korzystne warunki penetracji i ekspansji nowym gatunkom roślin (M. Ralska-Jasiewiczowa 1991, s. 123).

Zaprezentowany region grupy tarnobrzeskiej jest wyjątkowy. Mamy tu bowiem wszystkie potrzebne elementy dla rozstrzygnięcia podstawowych zagadnień tej formacji kulturowej. Starano się je wykorzystać, albo jedynie zwrócić na nie uwagę. Z całą pewnością jednak przyszłe badania poszukiwawcze dostarczą niezbędnych danych do podobnych analiz regionalnych. Szczególne oczekiwania badawcze należy wiązać z dokładniejszym poznaniem osad. Pozwolą one np. na zweryfikowanie wysuniętej tu tezy o ilości i organizacji tego typu stanowisk. Chodzi tu zwłaszcza o sugerowaną róż-

nicę między materiałami najstarszymi (małe, krótkotrwałe osady) i najmłodszyimi (osady duże, „długotrwałe”). Tego nie da się zrealizować bez szerszej akcji wykopaliskowej. Dotychczasowe możliwości źródłowe są już bowiem wykorzystane.

Zaprezentowane w niniejszej pracy wnioski uwypuklają dotychczasowe niedostatki w poznaniu grupy tarnobrzeskiej, część z nich jednak uzupełniając. Prowadzą one do ogólnego stwierdzenia, że podstawą dalszych studiów, jeżeli miałyby być one efektywne, musi się stać dokładniejsza periodyzacja wewnętrzna, spełniająca kryteria periodyzacji realnej (J. Piontek, L. Czerniak 1988, s. 124). Tylko ona bowiem pozwala na odpowiednią analizę dynamiki procesów osadniczych i innych z nimi powiązanych. Stąd nie do końca należy się zgodzić z J. Ostoją-Zagórskim (1992, s. 22), krytykującym „czysty empiryzm” i widzącym sens jedynie w poszukiwaniach teoretycznych. Teoria, bez wniosków wynikających z analizy ma-

teriałów, pozbawiona będzie chociażby możliwości weryfikacji swoich hipotez. Modele teoretyczne można budować jedynie na bazie wniosków wynikających z analizy źródeł, lub przynajmniej je sprawdzać wykorzystując pełny zasób informacji. Nie oznacza to jednak krytyki dociekań teoretycznych, które są bardzo istotne, co starano się zaakcentować w niniejszym opracowaniu.

Ważnym zagadnieniem jest też podjęcie badań terenowych, które powinno się ukierunkować na stanowiska kultury trzcinieckiej oraz osady grupy tarnobrzeskiej. Idealnym rozwiązaniem byłoby systematyczne rozpoznanie kilku wybranych mikroregionów, spośród tych, które w niniejszej pracy po raz pierwszy zarysowano. Nabiera to szczególnego znaczenia w połączeniu ze znanymi już dziś ementarzyskami. Stąd uwaga, że badania należałoby rozpocząć od tych właśnie obszarów (Paluchy, Manasterz, Tryńcza i inne).

8. LITERATURA

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

SKRÓTY BIBLIOGRAFICZNE

- „AAC” - „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
„APolski” - „Archeologia Polski”, Warszawa
„AS” - „Archeologičeski Sbornik”, Leningrad
„AUMCS” - „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Lublin
Człowiek i środowisko... - Człowiek i środowisko w pradziejach, red. J.K. Kozłowski, S.K. Kozłowski, Warszawa 1983
Die Anfänge... - Die Anfänge der Urnenfelderkulturen in Europa, „Archaeologia Interregionalis”, t. XIII, Warszawa 1991
Die Urnenfelderkulturen... - Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas, Symposium Liblice 21-25.10.1985, Praha 1987
Ekologia... - Ekologia człowieka - historia i współczesność, red. B. Kuźnicka, Warszawa 1995
„FAP” - „Fontes Archaeologici Posnanienses”, Poznań
Geografia... - Geografia Polski. Środowisko przyrodnicze, red. L. Starkel, Warszawa 1991
Geneza... - Geneza kultury łużyckiej na terenie Nadodrza, red. B. Gediga, Wrocław 1977
Grupa tarnobrzeska... - Grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej, materiały z konferencji 12-14 listopada 1986 w Rzeszowie, Rzeszów 1989
Kultura trzciniecka... - Kultura trzciniecka w Polsce, Kraków 1987
„Mat. Arch.” - „Materiały Archeologiczne”, Kraków
„Mat. Arch. NH” - „Materiały Archeologiczne Nowej Huty”, Kraków
„Mat. Star.” - „Materiały Starożytne”, Warszawa
„MSROA” - „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów (dawniej „Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”)
„PArch.” - „Przegląd Archeologiczny”, Wrocław (Poznań)
Pam’jatki... - Pam’jatki gal’stats’kogo periodu v meżiričči Visly, Dnistra i Prip’jati, red. L. Krušel’nie’ka, Kijew 1993
PBF - Prähistorische Bronzefunde, München
„PMMAE” - „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, seria archeologiczna, Łódź
Południowa strefa... - Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z Południem, Kraków-Przemyśl 1982
Prahistoria... - Prahistoria ziem polskich, t. IV, Wrocław 1979
Problemy badań... - Problemy badań nad osadnictwem pradziejowym, red. B. Gediga, Wrocław 1992
Problemy kultury... - Problemy kultury trzcinieckiej, red. P. Mitura, Rzeszów 1994
Przemiany środowiska... - Przemiany środowiska geograficznego Polski, red. L. Starkel, Wrocław 1988
Przemiany ludnościowe... - Przemiany ludnościowe i kulturowe tysiąclecia p.n.e. na ziemiach między Odrą a Dnieprem, Wrocław 1983
Słownik etnologiczny... - Słownik etnologiczny, terminy ogólne, red. Z. Staszczak, Warszawa-Poznań 1987

- Szata roślinna... - Szata roślinna Polski, red. W. Szafer, t. I-II, Warszawa
Szkice... - Szkice z antropologii ogólnej. Propozycje teoretyczno-metodyczne badań społeczeństw pradziejowych, red. J. Piontek, Poznań 1988
„Slov. Arch.” - „Slovenská Archeológia”, Nitra
„Spr. Arch.” - „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
„WA” - „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
Woryty... - Woryty. Studium archeologiczno-przyrodnicze zespołu osadniczego kultury łużyckiej, red. J. Dąbrowski, Wrocław 1981
Ziemie polskie... - Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami, red. S. Czopek, Rzeszów 1992
ZN UJ - Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków

LITERATURA

- Acsadi G., Nemeskeri J.
1970 *History of Human Life Span and Mortality*, Budapest.
Balaguri E.A.
1961 *Mogil'nik kulturi Noua na Stautslavčiniu*, „Archeologija”, t. 13, s. 145-154.
Bandrivs'kij M.
1994 *Skrin'kovi pochovannja visoc'koj kulturi v meżiričči Zbruča i Stripi*, L'viv.
Bandriwski M., Sytnik A.
1994 *Nowe materiały do poznania wczesnej fazy kultury wysockiej*, „MSROA 1993”, s. 21-25.
Barłowska A.
1984 *Wielokulturowa osada w Leżajsku, woj. Rzeszów, stanowisko 3*, „MSROA 1976-1979”, s. 218-225.
Bátora J.
1979 *Žiarové pohrebiská lužickej kultúry v oblasti Zvolena*, „Slov. Arch.”, t. 27, s. 57-86.
Bratkowski T.
1986 *Zastosowania geografii fizycznej*, Warszawa.
Bazielich M.
1982a *Materiały kultury łużyckiej i kultury Gava ze stanowiska 22 w Zesławicach-Dłubni (Kraków-Nowa Huta)*, „WA”, t. 47, s. 71-90.
1982b *Materiały kultury łużyckiej i kultury Gava ze stanowiska 21 w Zesławicach-Dłubni (Kraków-Nowa Huta)*, „WA”, t. 47, s. 91-106.
1982c *Zagadnienie występowania elementów kultury Gava w okolicach Krakowa oraz jej oddziaływań na grupę tarnobrzeską kultury łużyckiej*, (w:) *Południowa strefa...*, s. 287-297.
1984 *Elementy kultury Gava w rejonie Krakowa-Nowej Huty*, „APolski”, t. 29, s. 317-349.
1989 *Badania nad technologią produkcji ceramiki odkrytej w zasięgu grupy tarnobrzeskiej kultury łużyckiej, a noszącej ślady powiązań z kulturą Gava*, (w:) *Grupa tarnobrzeska...*, s. 165-183.

- Bednarski J.
1987 *Grupa lokalna*, (w:) Słownik etnologiczny, s. 150-153.
- Benkovská-Pivová Z.
1972 *Die Anfänge der Lausitzer Kultur in der Slowakei im Lichte der Grabfunde aus Martin*, „Slov. Arch.", t. 20, s. 253-312.
- Blajer W.
1985 *Stan badań nad południowym zasięgiem kultury trzcinieckiej*, „AAC", t. 24, s. 61-88.
1987a *Problematyka zróżnicowania terytorialnego kultury trzcinieckiej (uwagi dyskusyjne)*, (w:) *Kultura trzciniecka...*, s. 19-33.
1987b *Skarby brązowe ze Stefkowej i Maćkówki*, „Materiały i Studia Muzealne", t. 6, Przemysł, s. 91-146.
1989a *Depots d'objets en bronze type dit „Sieniawa"*, „Inventaria Archaeologica. Pologne", t. LXII (PL 379-384).
1989b *Z problematyki zabytków brązowych wczesnej fazy grupy tarnobrzeskiej*, (w:) Grupa tarnobrzeska..., s. 111-141.
1992 *Ze studiów nad skarbniami okresu halsztackiego w Polsce*, (w:) *Ziemia polskie...*, s. 101-110.
- Blajer W., Czopek S., Kostek A.
1991 *Początki grupy tarnobrzeskiej nad środkowym Sanem*, (w:) *Die Anfänge...*, s. 265-293.
- Blajer W., Szpunar A.
1982 *O możliwościach wydzielenia horyzontów skarbnic brązowych na obszarze Polski*, „APolski", t. 26, s. 295-320.
- Bolek Z.
1983 *Przemiany osadnictwa w podgrupie częstochowsko-gliwickiej ludności kultury lużyckiej*, (w:) *Przemiany ludnościowe...*, s. 241-243.
- Bukowski Z.
1969 *Studia nad południowo-wschodnim pograniczem kultury lużyckiej*, Wrocław.
1976 *Elementy wschodnie w kulturze lużyckiej u schyłku epoki brązu*, Wrocław.
1977a *Oddziaływania obce w południowo-wschodniej strefie kształtowania się kultury lużyckiej*, (w:) *Geneza...*, s. 227-237.
1977b *The Scythian Influence in the Area of Lusitan Culture*, Wrocław.
1979a *Charakterystyka cmentarzysk i osiedli kultury lużyckiej*, (w:) *Praehistoria...*, s. 229-246.
1979b *Ogólny rys procesów osadnictwa kultury lużyckiej*, (w:) *Praehistoria...*, s. 221-229.
1979c *Zagadnienia demograficzne i problem gęstości zaludnienia w kulturze lużyckiej*, (w:) *Praehistoria...*, s. 246-253.
1989 *Grupa tarnobrzeska - problemy dyskusyjne*, (w:) Grupa tarnobrzeska..., s. 43-84.
1990 *Zum Stand der demographischen und siedlungsgeschichtlichen Forschung zur Lausitzer Kultur im Stromgebiet von Oder und Weichsel*, „Acta Praehistorica et Archeologica", Berlin, t. 22, s. 85-119.
- Bukowski Z., Dąbrowski J.
1982 *Eine demographische Analyse der Ansiedlung der Lausitzer Kultur und ihre soziologische Auswertung*, (w:) *Produktivkräfte und Gesellschaftsformationen in vorkapitalistischer Zeit*, Berlin, s. 263-275.
- Cubalska M.
1983 *Materiały z epoki brązu i wczesnego okresu epoki żelaza odkryte na stanowisku Nowa Huta-Wyciąże I (5) w latach 1950-1952*, „Mat. Arch. NH", t. 7, s. 7-74.
- Chlobystin L.P.
1987 *Bronzovyy vek Vostochnoj Sibiri*, (w:) *Archeologija SSSR - Epoha bronzy lesnoj polosy SSSR*, Moskwa s. 327-343.
- Chochorowska E., Chochorowski J.
1986 *Manasterz (Gräberfeld der Tarnobrzeg-Gruppe und frühmittelalterliche Siedlung)*, „Recherches Archeologiques 1984", Kraków, s. 10-15.
- Chochorowska E., Chochorowski J., Reyman-Urbańska B.
1985 *Manasterz, Wojewodstwo Przemysł, Gemeinde Wiązownica, Fundstelle 6 (Ein Brandgräberfeld der Tarnobrzeg-Gruppe)*, „Recherches Archeologiques de 1983", Kraków, s. 22-25.
- Chochorowski J.
1985 *Die Vekerzug-Kultur. Charakteristik der Funde*, Warszawa-Kraków.
1989 *Cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Manasterzu (stan. 6), gm. Wiązownica, woj. Przemysł w świetle dotychczasowych badań*, (w:) Grupa tarnobrzeska..., s. 585-615.
- Chomentowska B.
1989 *Osada kultury lużyckiej grupy tarnobrzeskiej w Zawadzie gmina Polaniec, woj. tarnobrzeskie w świetle dotychczasowych badań*, (w:) Grupa tarnobrzeska..., s. 325-342.
- Czopek S.
1986a *Gliniane figurki ptaszków z osady grupy tarnobrzeskiej (kultury lużyckiej) w Białobrzegach, woj. Rzeszów*, „Spr. Arch.", t. 38, s. 209-215.
1986b *Grupa tarnobrzeska kultury lużyckiej, komentarz wystawy*, Rzeszów.
1989a *Cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Pysznicy, woj. tarnobrzeskie na tle innych stanowisk sepulkralnych tej grupy*, (w:) Grupa tarnobrzeska..., s. 407-428.
1989b *Z badań nad schyłkową fazą grupy tarnobrzeskiej*, (w:) Grupa tarnobrzeska..., s. 241-261.
1990a *Brązowy grot oszczepu-włóczni z Siedlisk, woj. rzeszowskie*, „WA", t. 50, s. 159.
1990b *Nie publikowane zabytki brązowe z zasięgu grupy tarnobrzeskiej ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Rzeszowie*, „Spr. Arch.", t. 42, s. 233-241.
1991a *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Białobrzegach, woj. Rzeszów (stanowiska 1 i 5) w latach 1982-1984*, „MSROA 1980-1984", s. 165-172.
1991b *Wyniki badań przeprowadzonych na cmentarzysku grupy tarnobrzeskiej w Chodaczowie, woj. Rzeszów*, „Spr. Arch.", t. 43, s. 167-182.
1992a *Badania stanowisk z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza prowadzone przez Muzeum Okręgowe w Rzeszowie w latach 1985-1990*, „MSROA 1985-1990", s. 167-183.
1992b *Południowo-wschodnia strefa kultury pomorskiej*, Rzeszów.
1992c *Zabytki żelazne w materiałach grupy tarnobrzeskiej*, (w:) *Ziemia polskie...*, s. 111-126.
1993a *Die älteste Drehscheibenkeramik aus Südostpolen - Probleme der Kulturverhältnisse in der jüngeren Hallstatt- und frühen Latènezeit*, „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission", Mainz, t. 74, s. 487-502.
1993b *Elementy kultury pomorskiej z osady grupy tarnobrzeskiej w Białobrzegach, woj. rzeszowskie*, (w:) *Miscellanea archaeologica Thaddaeo Malinowski didacta*, Słupsk-Poznań, s. 95-107.
1993c *Materiały z mogiłnika tarnobzes'kiej grupi iz Zažeče, tarnobzes'kogo vovodstva z doslidžen 1966 r.*, (w:) *Pam'jatki...*, s. 239-250.
1993d *Sprawozdanie z wznowionych w 1991 roku badań wykopaliskowych na cmentarzysku grupy tarnobrzeskiej w Pysznicy, woj. tarnobrzeskie*, „MSROA 1991-1992", s. 167-173.
1994 *Materiały z wielokulturowego stanowiska „Krowia Góra" w Piasecznie, woj. Tarnobrzeg*, „MSROA 1993", s. 27-54.
1995a *O pradziejach Rzeszowa raz jeszcze*, (w:) *Z przeszłości Rzeszowa*, Rzeszów, s. 7-46.
1995b *Żelazny akinakes z Rozborza, woj. przemyskie w kontekście innych znalezisk tzw. scytyjskich z południowo-wschodniej Polski*, „APolski", t. 40, s. 107-123.
- Czopek S., Kadrow S.
1987 *Osada kultury pucharów lejkowatych w Białobrzegach, stan. 5, woj. Rzeszów*, „Spr. Arch.", t. 39, s. 73-88.
- Czopek S., Nogaj J.
1989 *Mikroregion osadniczy grupy tarnobrzeskiej w dolinie Wisłoka w świetle dotychczasowych badań*, (w:) Grupa tarnobrzeska..., s. 343-373.
- Czopek S., Podgórska-Czopek J.
1995 *Osadnictwo pradziejowe w dolinie dolnego Wisłoka*, (w:) *Wisłok. Rola rzeki w karajobrazie naturalnym i kulturowym regionu*, Rzeszów, s. 27-54.

- Czopek S., Szarek-Waszkowska E.
1993 *Sépultures à inhumation de la première phase du groupe de Tarnobrzeg en Pologne Sud-Est*, „Inventaria Archaeologica. Pologne”, t. LXV, PL 393-396.
- Dąbrowska T.
1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia - zasięg - powiązania*, Warszawa.
- Dąbrowski J.
1958 *Dwa cmentarzyska kultury lużyckiej w Zeńboku, pow. Ciechanów*, „Mat. Star.”, t. 3, s. 85-114.
1972 *Powiązania ziem polskich z terenami wschodnimi w epoce brązu*, Wrocław.
1973 *Z problematyki stosunków społecznych ludności kultury lużyckiej*, „APolski”, t. 18, s. 337-353.
1979 *Struktury społeczne*, (w:) Prahistoria..., s. 290-308.
1981 *Próba charakterystyki zespołu osadniczego kultury lużyckiej w Worytach*, (w:) Woryty..., s. 229-238.
1985 *Problem zróżnicowania kulturowego ziem Polski w starszej epoce brązu*, „PArch.”, t. 33, s. 104-158.
1987 *Stan i potrzeby badań nad kulturą trzciniecką*, (w:) Kultura trzciniecka..., s. 5-18.
1991 *Uwagi o powstaniu kultur lużyckich*, (w:) Die Anfänge..., s. 195-215.
1993 *O fragmentach brązów w grobach lużyckich*, (w:) Miscellanea archaeologica Thaddeo Malinowski dedicata, Slupsk-Poznań, s. 119-122.
- Dąbrowski J., Mogielnicka-Urban M.
1993 *The Radiocarbon Dating of the thrae Objects from the Settlement of Lusatian Culture at Maciejowice, Siedlce Voivodeship*, „PArch.”, t. 41, s. 87-99.
- Demetová S.
1986 *Počiatky gávskej kultúry na Východnom Slovensku*, „Slov.Arch.”, t. 34, s. 97-131.
- Dergačev V.A.
1975 *Bronzovye predmety XIII-VIII vv. do n.e. iz dnestrowsko-prut'skogo meždureč'ja*, Kišinev.
1986 *Moldavija i sosednie teritorii v epochu bronzy*, Kišinev.
- Dębińska M.
1965 *Formy wykorzystania lasu*, (w:) Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce, Warszawa, s. 61-69.
- Dobrzańska-Szydłowska E., Gedl M.
1962 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Labędach-Przyszówce, pow. Gliwice*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu”, Archeologia, z. 1.
- Durczewski D.
1986 *Cmentarzysko ludności kultury lużyckiej z IV-V okresu epoki brązu w Kaliszanych, woj. piłskie*, „FAP”, t. 35, s. 41-98.
- Durczewski Z.
1948 *Grupa górnośląsko-malopolska kultury lużyckiej w Polsce*, Kraków.
- Dzięciolowski W. (red.)
1985 *Analiza i klasyfikacja gleb*, Poznań.
- Eliade M.
1993 *Traktat o historii religii*, Łódź.
- Essen R.
1985 *Die Nadeln in Polen II (Mittlere Bronzezeit)*, PBF, XIII/9.
- Fabijanowski J.
1965 *Pradzieje naszych lasów*, (w:) Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce, Warszawa, s. 10-18.
- Flórek M.
1990 *Rozpoznawcze badania dwóch cmentarzysk kurhanowych nad dolnym Sanem - Tarnogóra 3, gm. Nowa Sarzyna i Przędzel 10, gm. Rudnik*, „Spr.Arch.”, t. 42, s. 319-331.
- Fogel J.
1979 *Studia nad uzbrojeniem ludności kultury lużyckiej w dorzeczu Odry i Wisły*, Poznań.
1983 *Miedź i metale pochodne*, (w:) Człowiek i środowisko..., s. 141-152.
- Franá J., Maštálka A.
1990 *The neutron activation analysis*, (w:) Research on Glass of the Lusatian and Pomeranian Cultures in Poland, „Archaeologia Interregionalis”, t. 12, s. 37-85.
- Furmánek V., Veilačik L.
1980 *Doba bronzová*, „Slov. Arch.”, t. 28, s. 159-179.
Furmánek V., Veilačik L., Vladar J.
1991 *Slovensko v dobe bronzovej*, Bratislava.
- Gancarski J.
1994 *Pogranicze kultury trzcinieckiej i Otomani-füzesabony - grupa jasielska*, (w:) Problemy kultury..., s. 75-104.
- Gardawski A.
1971 *Zagadnienie fazy łódzkiej*, „APolski”, t. 16, s. 151-166.
1979a *Czasy zaniku kultury lużyckiej. Okres halsztacki D i lateński*, (w:) Prahistoria..., s. 117-146.
1979b *Zagadnienia wytwórczości*, (w:) Prahistoria..., s. 257-278.
Gavriliuk I.A.
1989 *Domašnee proizvodstvo i byt stepnych Skifov*, Kiev.
- Gediga B.
1963 *Cmentarzyska kultury lużyckiej w badaniach stosunków społecznych*, „APolski”, t. 8, s. 7-43.
1979 *Zagadnienia religii*, (w:) Prahistoria..., s. 320-341.
1989a *Głos w dyskusji*, (w:) Grupa tarnobrzaska..., s. 86-89.
1989b *Podstawy wyróżnienia grupy tarnobrzaskiej*, (w:) Grupa tarnobrzaska..., s. 15-26.
1991 *Zagadnienie kształtowania się cech lużyckich pól popielnicowych*, (w:) Die Anfänge..., s. 17-26.
- Gedl M.
1960 *Sprawozdanie z drobnych prac archeologicznych prowadzonych na terenie województwa rzeszowskiego w 1955 roku*, „Spr. Arch.”, t. 9, s. 85-90.
1961 *Uwagi o gospodarce i strukturze społecznej ludności kultury lużyckiej w południowej Polsce*, ZN UJ - Rozprawy i Studia, t. 32.
1964 *Szkieletowy obrządek pogrzebowy w kulturze lużyckiej*, ZN UJ - Prace Archeologiczne, z. 6.
1970 *Ze studiów nad genezą i wczesną fazą grupy tarnobrzaskiej*, „APolski”, t. 15, s. 365-386.
1973 *Dalsze badania na cmentarzysku grupy tarnobrzaskiej w Bachórze-Chodorówce, pow. Brzozów*, „Spr. Arch.”, t. 25, s. 101-111.
1977 *Wczesna faza śląskiej i górnośląsko-malopolskiej grupy kultury lużyckiej*, (w:) Geneza..., s. 35-59.
1979 *Stufengliederung und Chronologie des Gräberfeldes der Laisitzer Kultur in Kietrz*, ZN UJ - Prace Archeologiczne, nr 27.
1981 *Die Rasiermesser in Polen*, PBF VIII/4.
1982 *Periodyzacja i chronologia kultury lużyckiej w zachodniej Malopolsce*, (w:) Południowa strzela..., s. 11-33.
1983a *Die Nadeln in Polen I*, PBF, XIII/7.
1983b *Przemiany zasiedlenia na Wyżynie Głubczyckiej i w dorzeczu Liswarty w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza*, (w:) Przemiany ludnościowe..., s. 189-205.
1983c *Rola środowiska geograficznego w kształtowaniu się osadnictwa ludności kultury lużyckiej w epoce brązu*, (w:) Człowiek i środowisko..., s. 276-285.
1984 *Wczesnolużyckie groby z konstrukcjami drewnianymi*, Wrocław.
1987 *Die Tarnobrzeg-Gruppe der Urnenfelderkultur*, (w:) Die Urnenfelderkulturen..., s. 355-366.
1988a *Die Toilettergeräte in Polen*, PBF, XV/1.
1988b *Możliwości wykorzystania miedzi ze wschodniej części Karpat polskich w epoce brązu*, „AAC”, t. 27, s. 85-94.
1989a *Problemy grupy tarnobrzaskiej*, (w:) Grupa tarnobrzaska..., s. 27-42.
1989b *Stosunki gospodarcze. Stosunki społeczne*, (w:) Pradzieje ziem polskich, t. I, Warszawa, s. 648-716.
1989c *Uwagi na temat przynależności kulturowej stanowisk z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza we wschodniej części polskich Karpat*, „AAC”, t. 28, s. 109-117.

- 1989d *Zespół osadniczy grupy tarnobrzeskiej w Bachórze-Chodorówce, woj. przemyskie.* (w:) Grupa tarnobrzeska..., s. 305-324.
- 1991 *Wczesnołużyckie cmentarzysko w Kietrze (część I),* Kraków.
- 1992 *Wczesnołużyckie cmentarzysko w Kietrze (część II),* Kraków.
- 1994 *Cmentarzysko z epoki brązu w Bachórze-Chodorówce, Kraków.*
- Gilewska S.
1991 *Rzeźba,* (w:) Geografia..., s. 248-296.
- Gładkowska-Rzezycka J.
1983 *Niektóre wyniki paleodemograficznych badań ludności zamieszkującej Pomorze Gdańskie w latach 600-100 p.n.e.,* (w:) Przemiany ludnościowe..., s. 457-360.
- Głosik J.
1958 *Cmentarzysko ciałopalne kultury lużyckiej z IV okresu epoki brązu w Topornicy, pow. Zamość,* „Mat. Star.”, t. 3, s. 155-206.
- Godłowski K.
1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszych okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim,* Wrocław.
- Górski J.
1990 *Osada kultury trzcinieckiej w Jakuszowicach. Badania Archeologiczne w Jakuszowicach, t. 1,* Kraków.
- 1994a *Osada kultury trzcinieckiej lużyckiej w Nowej Hucie-Mogile, stan. 55. Analiza materiałów. Część II,* „MANHP”, t. 17, s. 65-113.
- 1994b *Z badań nad chronologią i periodyzacją kultury trzcinieckiej na obszarze lessów podkrakowskich,* (w:) Problemy kultury..., s. 23-49.
- Harding A.E.
1980 *Radiocarbon calibration and the Chronology of the European Bronze Age,* „Archeologické rozhledy”, t. 32, s. 178-186.
- Henneberg M., Ostoja-Zagórski J.
1983 *Próba rekonstrukcji gospodarki ludności związanej z grodami typu biskupińskiego na podstawie ekologicznego modelu funkcjonowania populacji ludzkich,* (w:) Przemiany ludnościowe..., s. 391-411.
- Horst F.
1990 *Bemerkungen zur chronologischen Einordnung der frühen und älteren Bronzezeit im mitteleuropäischen Raum,* (w:) Beiträge zur Geschichte und Kultur der mitteleuropäischen Bronzezeit, Berlin-Nitra, s. 169-178.
- Ipinskaia V.A., Terenożkin A.I.
1986 *Kimmerijskoe wremja (IX- pervaja polovina VII v. do n.e.),* (w:) Archeologija Ukrainkoj SSSR, t. II, s. 18-43.
- Jamka R.
1963 *Epoka żelaza w widłach Wisły i Sanu (ok. 400 r. p.n.e. do 600 n.e.),* „Rocznik Województwa Rzeszowskiego”, t. 3, s. 19-54.
- Jankuhn H.
1983 *Wprowadzenie do archeologii osadnictwa,* Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, seria B, t. LXXIV, Warszawa.
- Jerszyńska B., Piontek J.
1988 *Badania ilościowe kości zwierzęcych stanowisk archeologicznych - przyczynek metodyczny,* „Archeologia”..., s. 171-182.
- Jażdżewski K.
1981 *Pradzieje Europy Środkowej*
- Kaczanowski P., Mały
1986 *Stan i potrzeby badań nad drzymskim cmentarzyskiem w Malborku, w: Zeszyty do badań nad młodszym okresem rzymskim w Polsce, Kraków*
- Kadrow S.
1989 *Kilka uwag na temat kultury lużyckiej,* (w:) Grupa tarnobrzeska..., s. 377-406.
- 1991 *Iwanowice. Stanowisko strzeni*
- 1995 *Gospodarka i społeczeństwo w Małopolsce, Kraków*
- Kadrow S., Machajski A. i J.
1992 *Iwanowice, stanowisko Babia Góra, część II. Cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu,* Kraków.
- Kapica Z., Becker M., Michalska-Wiehan J., Stolarczyk H., Śmiszkiewicz-Skwarska A.
1989 *Pochówki ludzkie z Pysznicy (woj. tarnobrzeskie) na tle innych materiałów kultury lużyckiej (studium porównawcze),* (w:) Grupa tarnobrzeska..., s. 453-491.
- Kaszeński Z.
1971 *Cmentarzysko kultury lużyckiej z IV okresu epoki brązu na stanowisku I w Patrykowie, pow. Pajęczno,* „PMMAE”, t. 18, s. 165-191.
- Kemenczei T.
1984 *Die Spätbronzezeit Nordostungarns,* Budapest.
- Kirschke B.
1992 *Osadnictwo Pojezierza Krzywińskiego w Wielkopolsce między środkowym okresem epoki brązu a wczesnym okresem lateńskim,* (w:) Problemy badań..., s. 199-207.
- Klichowska M.
1984 *Struktury uprawne w epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza na ziemiach polskich w świetle badań archeobotanicznych,* „APolski”, t. 29, s. 69-108.
- Klochko V.I.
1993 *Weapons of the Tribes of the Northern Pontic Zone in the 16th-10th centuries B.C.,* Poznań.
- Kłosińska E.
1987 *Zagadnienie cmentarzysk kurhanowych kultury trzcinieckiej,* (w:) Kultura trzciniecka..., s. 35-55.
- 1991 *Osada kultury trzcinieckiej w Rakszawie, stanowisko I2, woj. Rzeszów,* „MSROA 1980-1984”, s. 157-163.
- 1992 *Z badań nad osadnictwem dorzecza Warty w starszym okresie epoki brązu,* (w:) Problemy badań..., s. 143-160.
- Kobyliński Z.
1986 *Koncepcja „terytorium eksploatowanego przez osadę” w archeologii brytyjskiej i jej implikacje badawcze,* „APolski”, t. 31, s. 7-30.
- Kogus A.
1985 *Osada kultury lużyckiej w Nowej Hucie-Pleszowie (część II, Katalog materiałów z badań prowadzonych w latach 1955-1978),* „Mat. Arch. NH”, t. 9, s. 7-88.
- Kondracki J.
1978 *Geografia fizyczna Polski,* Warszawa.
- Kornaś J.
1972 *Zespoły wydm nadmorskich i śródlądowych,* (w:) Szata roślinna..., t. I, s. 297-309.
- Kostek A.
1989 *Próba interpretacji chronologicznej skupień grobów na cmentarzyskach grupy tarnobrzeskiej na przykładzie stan. II w Kosinie, woj. Tarnobrzeg,* (w:) Grupa..., s. 377-406.
- 1991 *Cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Wielinie III, gm. Łaszki, woj. Przemysł,* „MSROA 1980-1984”, s. 5-44.
- Kostrubiec B.
1972 *Analiza zjawisk koncentracji w sieci osadniczej. Problemy metodyczne,* „Prace Geograficzne”, Nr 93, Kraków.
- Kośmiński E.
1988 *Kryzys i katastrofa ekologiczna jako czynniki ewolucji biokulturowej człowieka,* (w:) Szkice..., s. 63-90.
- Kowalkowski A.
1988 *Wiek i geneza gleb,* (w:) Przemiany środowiska..., s. 45-85.
- 1991 *Ewolucja gleb w holocenie,* (w:) Geografia..., s. 127-139.
- Kozłowski J.K., Kozłowski S.K.
1983 *Uwagi wstępne* (w:) Człowiek i środowisko..., s. 7-12.
- Krauss A.
1977 *Poglądy na kształtowanie się kultury lużyckiej w południowo-wschodniej Polsce,* „Mat. Arch.”, t. 17, s. 5-51.
- Kruk J.
1973 *Studia osadnicze nad neolitem wyżyn lessowych,* Wrocław.
- Kruk J., Makowiec-Poliszał D.
1982 *Próba szczegółowej charakterystyki niektórych aspektów neolitycznej hodowli zwierząt,* „Spr. Arch.”, t. 33, s. 219-232.
- Kruk J., Przywara I.
1983 *Roślinność potencjalna jako metoda rekonstrukcji naturalnych*

- warunków rozwoju społeczności pradziejowych, „APolski”, t. 28, s. 19-50.
- Kruk K.
1994 Przemysł krzemienisty ludności grupy tarnobrzeskiej kultury lużyckiej, „Woliński Informator Muzealny”, z. 1, Wolin, s. 3-226.
- Kruševnicka L. I. (Kruševnyč'ka)
1979 Mogil'nik konca bronzovogo veka v Sopote, „Slov. Arch.”, t. 27, s. 291-316.
- 1987 Zur Frage der Entstehung der Fysocko-Kultur, (w:) Die Urnenfelderkulturen..., s. 369-380.
- Kurnatowski S.
1978 Funkcje analizy osadniczej w procesach badawczych nauk geograficznych i historyczno-społecznych ze szczególnym uwzględnieniem archeologii i prahistorii, „PArch.”, t. 26, s. 147-187.
- 1983 Paleodemograficzny aspekt przelomu kulturowego w I tys. p.n.e., (w:) Przemiany ludnościowe..., s. 21-28.
- 1992 Próba oceny zmian zaludnienia ziem polskich między XIII w. p.n.e. a IV w. n.e., (w:) Zaludnienie ziem polskich między XIII w. p.n.e. a IV w. n.e. - materiały źródłowe, próba oceny, „Monografie i Opracowania SGH”, Nr 342, Warszawa, s. 15-111.
- Kwaśniewski K.
1987 Grupa etniczna, (w:) Słownik etnologiczny..., s. 144-146.
- Leskov A.M.
1967 O severepričernomorskome očage metalloobrabotki v epochu pozdnej bronzy, (w:) Pamjatniki epochi bronzy juga evropejskoj časti SSSR, Kiev, s. 143-178.
- 1981 Jung und spätbronzezeitliche Depotfunde im nordliche Schwarzmeergebiet, PBF, XX/5.
- Lewandowski S.
1978 Cmentarzysko z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Paluchach, woj. Przemysł, „Spr.Arch.”, t. 30, s. 129-150.
- 1979 Wyniki badań archeologicznych na cmentarzysku grupy tarnobrzeskiej w Paluchach, stan. I, gm. Sieniawa, woj. Przemysł, „MSROA 1973-1975”, s. 117-128.
- Lilpop J.
1957 Roślinność Polski w epokach minionych, Warszawa.
- Makiewicz T., Prinke A.
1980 Teoretyczne możliwości identyfikacji miejsc sakralnych, „PArch.”, t. 28, s. 57-90.
- Malinowski T.
1962 Obrządek pogrzebowy ludności kultury lużyckiej w Polsce, „PArch.”, t. 14, s. 5-135.
- 1976 Groby zwierzęce z młodziej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, t. 6, Koszalin, s. 3-21.
- 1989 Grupa tarnobrzeska kultury lużyckiej a kultura pomorska, (w:) Grupa tarnobrzeska..., s. 215-226.
- 1990 Die mittelbronzezeitlichen Skelettbestattungen der Lausitzer Kultur in Polen, (w:) Beiträge zur Geschichte und Kultur der mitteleuropäischen Bronzezeit, Berlin-Nitra, s. 295-308.
- Matoga A.
1985 Wstępne wyniki badań na cmentarzysku z III-IV okresu epoki brązu w Bocheńcu, woj. Kielce, „Spr. Arch.”, t. 37, s. 81-109.
- 1991 Uwagi o początkach kultury lużyckiej na Kielecczyźnie i o problematyki tzw. fazy przejściowej trzciniecko-lużyckiej, (w:) Die Anfänge..., s. 217-245.
- Matuszkiewicz J.M.
1993 Kartowanie roślinności, (w:) Metody szczegółowych badań geografii fizycznej, Warszawa, s. 215-233.
- Matuszkiewicz W.
1991 Szata roślinna, (w:) Geografia..., s. 445-494.
- Medwecka-Kornaś A.
1972a Czynniki naturalne wpływające na rozmieszczenie geograficzne roślin w Polsce, (w:) Szata roślinna, t. I, s. 35-94.
- 1972b Zespoły leśne i zaroślowe (w:) Szata roślinna..., t. I, s. 383-441.
- Meljukova A.I.
1989 Oružie, kónskoe snaržaženie, povozki, naveršija, (w:) Stepi evropejskoj časti SSSR v skifo-sarmatskoe vremja, Archeologija SSSR, Moskva, s. 92-100.
- Michaleczyk Z.
1988 Komentarz do mapy hydrograficznej w skali 1:50 000, arkusz 165.4 (Lanicut), Warszawa.
- Michalski J.
1983a Typy osad otwartych kultury lużyckiej, ich rozmieszczenie na terenie Polski oraz liczba zamieszkującej je ludności, (w:) Przemiany ludnościowe..., s. 375-389.
- 1983b Zagadnienia systematyzacji i interpretacji obiektów nieruchomych (Ze studiów nad osadami otwartymi kultury lużyckiej), „Materiały Starożytne”, t. 5, s. 135-195.
- 1989 Skupienia osadnicze na obszarze grupy tarnobrzeskiej kultury lużyckiej, (w:) Grupa tarnobrzeska..., s. 293-304.
- 1991 Gospodarcze aspekty rozwoju plemion małopolskich od III okresu epoki brązu do początków okresu lateńskiego, „Światowit”, t. 38, s. 19-62.
- 1992 Osadnictwo w Małopolsce od II okresu epoki brązu do początków okresu lateńskiego, Warszawa.
- Michczyńska D.J., Michczyński A.
1994 Niektóre problemy interpretacji wyników kalibracji dat radiowęglowych, „Światowit”, t. 39, s. 105-116.
- Mierzwinski A.
1992a Zarys periodyzacji dziejów osadniczych Śląska w okresie trwania kultury lużyckiej, (w:) Problemy badań..., s. 187-197.
- 1992b Zasiadlenie Opolszczyzny od starszej epoki brązu po wczesny okres lateński, Wrocław.
- 1994 Przemiany osadnicze społeczności kultury lużyckiej na Śląsku, Wrocław.
- Miklaszewska R.
1962 Cmentarzysko kultury lużyckiej w Orchowiu pow. Lask, „WA”, t. 28, s. 120-132.
- Miklaszewska-Balcer R., Miśkiewicz J.
1968 Cmentarzysko kultury lużyckiej z miejscowości Podule, pow. Lask, stanowisko I, „WA”, t. 33, s. 3-113.
- 1973 Cmentarzysko kultury lużyckiej z miejscowości Ozumiech, pow. Przasnysz, „WA”, t. 38, s. 209-233.
- Minodora U.
1969 Necropola din epoca bronzului de la Sabaoani, „Carpica”, t. 2, Bucau, s. 35-48.
- Miśkiewicz J.
1958 Cmentarzysko lużyckie z Nagłowic-Wypalaneł, pow. Jędrzejów, „Mat. Star.”, t. 3, s. 207-226.
- 1962 Materiały kultury lużyckiej z międzyczęcza Pilicy i środkowej Wisły, „Mat. Star.”, t. 8, s. 237-253.
- 1973 Cmentarzysko kultury lużyckiej z miejscowości Ozumiech, pow. Przasnysz, „WA”, t. 38, s. 209-233.
- Miśkiewicz J., Węgrzynowicz T.
1974 Cmentarzyska kultury lużyckiej z Kosina, pow. Kraśnik (stan. I, II, III), „WA”, t. 39, s. 131-204.
- Mitura P.
1993 Ślady osadnictwa schyłkowopaleolitycznego i mezolitycznego na stan. IA w Białobrzegach, woj. Rzeszów, „MSROA 1991-1992”, s. 23-29.
- Mogielnicka-Urban M.
1984 Warsztat ceramiczny w kulturze lużyckiej, Wrocław.
- 1992 Próba interpretacji naczyń nie zawierających kości z cmentarzyska kultury lużyckiej w Maciejowicach, woj. Siedlce, „PArch.”, t. 39, s. 101-121.
- Moskwa K.
1961 Sprawozdanie z konserwatorskich prac wykopaliskowych na terenie województwa rzeszowskiego w roku 1961, „MSROA 1961”, s. 25-33.
- 1962 Późnolużyckie cmentarzysko ciałopalne na stanowisku 2 w Grodzisku Dolnym, pow. Leżajsk, „WA”, t. 28, s. 308-329.
- 1963 Badania na cmentarzysku lużyckim w Grodzisku Dolnym, pow. Leżajsk, „MSROA 1963”, s. 15-16.
- 1964 Prace wykopaliskowe prowadzone z ramienia Konserwatora Zabytków Archeologicznych Woj. Rzeszowskiego w roku 1964, „MSROA 1964”, s. 8-9.

- 1971 *Późnoluzyczne cmentarzysko w Trzęsówce pow. Kolbuszowa*, „MSROA zarok 1967”, s. 5-98.
- 1976 *Kultura luzycka w południowo-wschodniej Polsce*, Rzeszów.
- 1979 *Cmentarzysko ciałopalne kultury luzyckiej w Zbydniowie, gm. Zaleszany, woj. Tarnobrzeg*, „MSROA 1973-1975”, s. 3-59.
- 1982 *Tendencje rozwoju grupy tarnobrzęskiej kultury luzyckiej*, (w:) *Południowa strefa...*, s. 301-315.
- 1984 *Badania zwiadowcze na stanowisku nr 4 w Wierzawicach, gm. Leżajsk, woj. Rzeszów*, „MSROA 1976-1979”, s. 41-49.
- Muszyński Z.
- 1984 *Zarys technologii metali*, Warszawa.
- Neustupný E.
- 1986 *Sídlení areály pravěkých zemedelcu*, „Pamatky archeologicke”, t. 77, Praha, s. 226-236.
- Nosek S.
- 1946 *Wyniki badań prowadzonych na cmentarzysku kultury luzyckiej w Opatowie, pow. częstochowski*, „AUMCS”, sec. F, t. I, s. 229-332.
- Novotná M.
- 1980 *Die Nadeln in der Slowakei*, PBF, XIII/6.
- Okładnikov A.P.
- 1955 *Neolit i bronzovij vek Pribajkał'ja*, Materiały i issledovanija po Archeologii SSSR, t. 43, Moskwa-Leningrad.
- Ostoja-Zagórski J.
- 1977 *Przemiany osadnicze i gospodarcze we wczesnych fazach rozwoju kultury luzyckiej w Polsce Zachodniej*, (w:) *Geneza...*, s. 161-187.
- 1982 *Przemiany osadnicze, demograficzne i gospodarcze w okresie halzstackim na Pomorzu*, Wrocław.
- 1983 *Przemiany struktur gospodarczo-społecznych w okresie halzstackim i wczesnoloteńskim w płn.-zach. strefie dorzecza Odry i Wisły*, (w:) *Przemiany ludnościowe...*, s. 345-361.
- 1989 *Mikrostruktury społeczne epoki brązu w Europie Środkowej. Próba rekonstrukcji*, „PArch.”, t. 36, s. 169-208.
- 1992 *Studia osadnicze w świetle teoretycznych problemów archeologii*, (w:) *Problemy badań...*, s. 17-24.
- 1993 *Mezoregion Sobiejuchy na Palukach*, Warszawa-Żnin.
- Palubicka A., Tabaczyński S.
- 1986 *Społeczeństwo i kultura jako przedmiot badań archeologicznych*, (w:) *Teoria i praktyka badań archeologicznych*, t. I, Przesłanki metodyczne, Wrocław, s. 57-183.
- Pavliv D.
- 1993 *Novi pam'jatki „lużic'koi” kul'turi na zachodi Ukraini*, (w:) *Pam'jatki...*, s. 11-56.
- Pawłowski B., Zarzycki K.
- 1972 *Zespoły wodne i bagienne. Zespoły torfowiskowe*, (w:) *Ształa...*, s. 317-338.
- Pazdur A., Pazdur M.F.
- 1994 *Problemy tworzenia chronologii bezwzględnej kultur archeologicznych*, „Światowit”, t. 39, s. 83-104.
- Pazdur M.F., Miklaszewska-Balcer R., Piotrowski W., Węgrzynowicz T.
- 1991 *Chronologia bezwzględna osady w Biskupinie w świetle datowań radiowęglowych*, (w:) *Prahistoryczny gród w Biskupinie*, Warszawa, s. 115-125.
- Penkula-Gawęcka D.
- 1987 *Grupa krewniacza*, (w:) *Słownik etnologiczny*, s. 150.
- Petrenko V.G.
- 1967 *Pravoberež'e srednego Pridneprov'ja v V-III v. do n.e.*, Archeologija SSSR, Svod archeologičeskich istočnikov, Moskwa, D1-4.
- Piasecki E.
- 1990 *Cmentarzyska w aspekcie demograficznym*, „PArch.”, t. 37, s. 5-51.
- Piontek J.
- 1985 *Biologia populacji pradziejowych*, Poznań.
- 1995 *Środowisko a populacje ludzkie w paleolicie i czasach postpaleolitycznych: dwa modele adaptacji*, (w:) *Ekologia...*, s. 29-46.
- Piontek J., Czerniak L.
- 1988 *Prahistoria a paleodemografia. Próba określenia zadań i możliwości poznawczych prahistorii w badaniach nad demografią społeczeństw pradziejowych*, (w:) *Szkice...*, s. 103-140.
- Piontek J., Weber A.
- 1988 *Model badań społeczeństw pradziejowych w studiach archeologicznych i antropologicznych*, (w:) *Szkice...*, s. 15-27.
- Podgórska-Czopek J.
- 1991a *Materiały do poznania kultury przeworskiej z terenu Polski południowo-wschodniej*, „Spr. Arch.”, t. 43, s. 239-264.
- 1991b *Materiały z wczesnosłowiańskiej osady w Grodzisku Dolnym, stan. 3, woj. Rzeszów*, „Archeoslavica”, Kraków, t. 1, s. 9-60.
- Poradyło W.
- 1995 *Materiały z dawnych badań na cmentarzyskach grupy tarnobrzęskiej przechowywane w muzeach w Przemysłu i Krakowie*, „MSROA”, t. 16, s. 23-118.
- Prusinkiewicz Z., Bednarek R.
- 1991 *Gleby*, (w:) *Geografia...*, s. 387-412.
- Ralska-Jasiewiczowa M.
- 1991 *Ewolucja szaty roślinnej*, (w:) *Geografia...*, s. 106-127.
- Ralska-Jasiewiczowa M., Starkel L.
- 1991 *Zmiany klimatu i stosunków wodnych w holocenie*, (w:) *Geografia...*, s. 177-182.
- Rejkowska E.
- 1984 *Materiały z cmentarzyska ludności kultury luzyckiej w Osieku, woj. kaliskie*, „FAP”, t. 33, s. 1-18.
- Richling A.
- 1993 *Podstawowe założenia badań fizycznogeograficznych*, (w:) *Metody szczegółowych badań geografii fizycznej*, Warszawa, s. 9-13.
- Řihovský J.
- 1979 *Die Nadeln in Mähren und Ostalpengebiet*, PBF, XIII/5.
- 1983 *Die Nadeln in Westungarn I*, PBF, XIII/10.
- Rotnicki K., Starkel L.
- 1991 *Przekształcenie rzeźby w holocenie*, (w:) *Geografia...*, s. 139-159.
- Różańska H.
- 1962 *Cmentarzysko kultury luzyckiej w Sienawie-Pigmach, pow. Jarosław*, „WA”, t. 27, s. 360-392.
- Rydzeński J.
- 1982 *Liczebność grupy ludzkiej a możliwości produkcyjne środowiska naturalnego na przykładzie zespołu osadniczego kultury luzyckiej w Wawrzeńcycach, woj. krakowskie*, (w:) *Południowa strefa...*, s. 319-333.
- 1983 *Przemiany w zasiedleniu zachodniomalopolskich wyżyn lessowych w czasach od kultury luzyckiej do kultury przeworskiej*, (w:) *Przemiany ludnościowe...*, s. 213-240.
- 1986 *Przemiany stref zasiedlenia na wyżynach lessowych zachodniej Małopolski w epoce brązu i żelaza*, „APolski”, t. 31, s. 125-194.
- 1991 *Początki kultury luzyckiej w okolicach Krakowa*, (w:) *Die Anfänge...*, s. 247-262.
- 1992 *Organizacja sieci osadniczej ludności kultury luzyckiej na terenie Nowej Huty*, (w:) *Problemy badań...*, s. 177-185.
- Šarafutdinova J.N.
- 1968 *K voprosu o sabatimovskoj kul'ture*, „Sovetskaja Archeologija”, nr 3, s. 16-34.
- Smirnova G.I.
- 1969 *Novi mogilnik kul'tury Noa u s. Starye Bedrazi na Prute*, „AS”, t. 11, s. 48-71.
- 1976 *Gavsko-goligradskij krug pamjatnikov Vostočno-Karpatsko-go bassejna*, „AS”, t. 17, s. 18-34.
- Słowiej D.
- 1987 *Podstawy metodyki oceny środowiska przyrodniczego człowieka*, Poznań.
- Starkel L.
- 1977 *Paleogeografia holocenu*, Warszawa.
- 1978 *Typy środowiska wschodniej części Karpat Zewnętrznych i Kotliny Sandomierskiej w świetle przeglądowej mapy geomor-*

- foliologicznej*, (w:) Studia nad typologią i oceną środowiska geograficznego Karpat i Kotliny Sandomierskiej, „Prace Geograficzne”, Kraków, nr 125, s. 51-62.
- 1983 *Paleogeografia i klimat późnego plejstocenu i holocenu*, (w:) Człowiek i środowisko..., s. 14-31.
- 1988a *Historia dolin rzecznych w holocenie*, (w:) Przemiany środowiska..., s. 87-107.
- 1988b *Przemiany środowiska geograficznego Polski a dzisiejsze geosystemy*, (w:) Przemiany środowiska..., s. 7-24.
- Strzałko J., Piontek J., Malinowski A.
- 1981 *Analiza paleobiologiczna populacji ludzkiej użytkującej cmentarzysko kultury łużyckiej w Worytach* (w:) Woryty..., s. 74-86.
- Sulimirski T.
- 1931 *Kultura wysocka*, Kraków.
- Swieszniak L.
- 1967 *Kultura komarowska*, „APolski”, t. 12, s. 39-107.
- Szafer W.
- 1972 *Szata roślinna Polski niżowej*, (w:) Szata roślinna..., s. 17-188.
- Szarek-Waszkowska E.
- 1973 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Obojnie przysiółek Zaosie*, „MSROA za lata 1968-1969”, s. 73-88.
- 1974 *Furmany, pow. Tarnobrzeg, stanowisko 1*, Informator Archeologiczny, badania 1973, s. 54-55.
- 1975 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Krzemienicy pow. Mielec*, „MSROA 1970-1972”, s. 3-51.
- Szybowicz B.
- 1995 *Cmentarzysko z epoki brązu w Bachórze-Chodorówce. Analiza antropologiczna*, Kraków.
- Szybowicz B., Wiśniewska E.
- 1989a *Badania nad strukturą populacji grupy tarnobrzesckiej*, (w:) Grupa tarnobrzescka..., s. 503-520.
- 1989b *Wyniki badań antropologicznych i demograficznych z cmentarzyska ciałopalnego grupy tarnobrzesckiej z Bachórze-Chodorówki, stan. 1, woj. przemyskie*, (w:) Grupa tarnobrzescka..., s. 431-452.
- Szynkiewicz S.
- 1987 *Grupa domowa*, (w:) Słownik etnologiczny, s. 143-144.
- Ścibior J.M.
- 1993 *Grób szkieletowy z III okresu epoki brązu odkryty w Złotej k. Sandomierza*, „Spr. Arch.”, t. 45, s. 147-153.
- Ścibior J.M., Ścibior J.
- 1990 *Obiekt schyłkowej (łódzkiej) fazy kultury trzcinieckiej w Dwikożach, woj. Tarnobrzeg*, „Spr. Arch.”, t. 41, s. 95-124.
- Topolski J.
- 1984 *Metodologia historii*, Warszawa.
- Veliačik L.
- 1983 *Die Lausitzer Kultur in der Slowakei*, Nitra.
- Venclová N.
- 1990 *Glass of the Late Bronze to Early La Tene periods in Central Europe: archaeological and chemical evidence*, (w:) Research on Glass of the Lusatian and Pomeranian Cultures in Poland, „Archaeologia Interregionalis”, t. 12, Słupsk, s. 107-141.
- Węgrzynowicz T.
- 1968 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Kamionce Nadbużnej, pow. Ostrów Mazowiecka*, „Mat. Star.”, t. 11, s. 209-258.
- 1973 *Kultura łużycka na wschodnim Mazowszu i Podlasiu*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, t. 2, s. 7-126.
- 1982 *Szczątki zwierzęce jako wyraz wierzeń w czasach ciałopalenia zwłok*, Warszawa.
- 1992 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Podkowicach Dużych, woj. piotrkowskie*, „WA”, t. 52, s. 71-86.
- Więciński A.
- 1988 *Antropologiczna koncepcja rozwoju światopoglądowego ludności*, (w:) Szkice..., s. 29-42.
- Wiklak H.
- 1963 *Początki kultury łużyckiej w Polsce Środkowej*, Łódź.
- 1964 *Cmentarzysko w Stobnicy, pow. Piotrków Trybunalski na tle grupy konstantynowskiej*, „PMMAL”, t. 11, s. 45-100.
- 1984 *Osada kultury łużyckiej w Stobnicy-Trzymorgach, woj. Piotrków Trybunalski, stanowisko 3*, „Spr. Arch.”, t. 36, s. 49-56.
- Wojtanowicz J.
- 1978 *Rozwój niższej części doliny Samy na tle paleogeomorfologii Kotliny Sandomierskiej*, „AUMCS”, sec. B, t. 31.
- Wolsan M., Nadachowski A.
- 1992 *Szczątki zwierzęce z osady grupy tarnobrzesckiej kultury łużyckiej w Białobrzegach (okres halszacki i lateński)*, „MSROA za 1985-1990”, s. 185-188.
- Woźniak Z.
- 1971 *Z problematyki badań zaniku kultury łużyckiej w Polsce południowej*, „APolski”, t. 16, s. 197-208.
- 1992 *Zur Chronologie der keltischen Siedlungsmaterialien aus Schlesien und Klempolen*, (w:) Probleme der absoluten Chronologie ab Laténzeit bis zum Frühmittelalter, Kraków, s. 9-17.
- Wójcik Z.
- 1995 *Czynniki i uwarunkowania rozwoju świadomości ekologicznej człowieka*, (w:) Ekologia..., s. 87-100.
- Wróbel H.
- 1987 *Z problematyki kultury trzcinieckiej w Polsce środkowo-wschodniej*, (w:) Kultura trzciniecka..., s. 57-71.
- Zeylandowa M.
- 1963 *Osada kultury łużyckiej w Turbii, pow. Tarnobrzeg*, „MA”, t. 4, s. 253-297.
- 1966 *Materiały z badań archeologicznych w Turbii, pow. Tarnobrzeg*, „MA”, t. 7, s. 205-227.
- Zięba S.
- 1995 *Uwarunkowania kryzysu ekologicznego*, (w:) Ekologia..., s. 133-153.

9. ANEKS

9.1. WYKAZ STANOWISK GRUPY TARNOBRZESKIEJ UWZGLĘDNIONYCH NA MAPACH (MAPA GŁÓWNA - RYŚ. 35)

1. Białobrzegi, gm. loco, woj. Rzeszów, stan. 1 (AZP 101-79/1); K. Moskwa 1976, s. 168; S. Czopek 1991b; 1992a
2. Białobrzegi 2 (101-79/2)
3. Białobrzegi 3 (102-79/62)
4. Białobrzegi 5 (101-79/23); S. Czopek 1991b
5. Białobrzegi 8 (101-79/26)
6. Białobrzegi 10 (101-79/28)
7. Białobrzegi 11 (101-80/8)
8. Białobrzegi 12 (101-80/9)
9. Budy Lańcuckie, gm. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 1 (101-80/1); K. Moskwa 1976, s. 172-173; W. Poradyło 1995, s. 58
10. Budy Lańcuckie 2 (101-80/2)
11. Budy Lańcuckie 7 (101-80/10)
12. Budy Lańcuckie 9 (101-80/12)
13. Budy Lańcuckie 12 (101-80/15)
14. Budy Lańcuckie 14 (101-80/17)
15. Budy Lańcuckie 15 (101-80/18)
16. Budy Lańcuckie 16 (101-80/19)
17. Budy Lańcuckie 17 (101-80/20)
18. Budy Lańcuckie 18 (101-80/21)
19. Budy Lańcuckie 19 (101-80/22)
20. Budy Lańcuckie 21 (101-80/24)
21. Budy Lańcuckie 22 (101-80/25)
22. Budy Lańcuckie 24 (101-80/27)
23. Budy Lańcuckie 25 (101-80/28)
24. Bystre, gm. Rudnik, woj. Tarnobrzeg, stan. 2 (96-80/7)
25. Bystre 3 (96-80/8)
26. Bystre 4 (96-80/9)
27. Bystre 5 (96-80/10)
28. Bystre 7 (96-80/12)
29. Bystre 9 (96-80/43)
30. Bystre 21 (96-80/74)
31. Bystre 24 (96-80/77)
32. Bystre 25 (96-80/78)
33. Chalupki, gm. Przeworsk, woj. Przemyśl, stan. 3 (102-81/9)
34. Chalupki Dębiańskie, Leżajsk, woj. Rzeszów, stan. 1 (100-81/1)
35. Chalupki Dębiańskie 2 (100-81/2)
36. Chalupki Dębiańskie 6 (100-81/12)
37. Chalupki Dębiańskie 9 (100-81/15)
38. Chodaczów, gm. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 2 (101-81/2); K. Moskwa 1976, s. 175; S. Czopek 1991b; 1992a
39. Chodaczów 3 (101-81/12); S. Czopek 1992a
40. Chodaczów 5 (101-81/14)
41. Cieplice, gm. Adamówka, woj. Przemyśl, stan. 2 (99-82/75)
42. Cieplice 11 (99-82/90)
43. Cieplice 12 (99-82/89)
44. Czerwona Wola, gm. Sieniawa, woj. Przemyśl, stan. 1 (101-83/3); K. Moskwa 1976, s. 178
45. Czerwona Wola 2 (101-82/18); K. Moskwa 1976, s. 178
46. Czerwona Wola 6 (101-83/10)
47. Czerwona Wola 7 (101-83/4)
48. Czerwona Wola 8 (101-83/5)
49. Czerwona Wola 14 (101-83/12)
50. Czerwona Wola 16 (101-82/20)
51. Dąbrowica, gm. Kuryłówka, woj. Rzeszów, stan. 5 (98-81/12)
52. Dąbrowica 7 (98-81/14)
53. Dąbrowica 11 (98-81/18)
54. Dębina, gm. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 4 (102-79/46)
55. Dębina 5 (102-79/47)
56. Dębno, gm. Leżajsk, woj. Rzeszów, stan. 3 (99-81/11)
57. Dębno 4 (99-81/12)
58. Dębno 5 (99-81/13)
59. Dębno 7 (100-81/13)
60. Dębno 8 (100-81/29)
61. Dębno 10 (100-81/31)
62. Dębno 13 (100-81/34)
63. Dybków, gm. Sieniawa, woj. Przemyśl, stan. 2 (100-82/10); uwaga! Jest to nowe stanowisko. Występujące w literaturze stanowisko o takim samym numerze już nie istnieje, a jego pierwotna lokalizacja nie jest do końca pewna.
64. Dybków 5 (100-82/13); K. Moskwa 1976, s. 286 (jako Sieniawa 2; w czasie badań AZP zmieniono numerację)
65. Dybków 6 (100-82/11)
66. Dybków 7 (100-82/12)
67. Dybków 9 (100-82/15)
68. Dybków 17 (100-82/26)
69. Dybków 18 (100-82/9)
70. Giedlarowa, gm. Leżajsk, woj. Rzeszów, stan. 5 (99-80/7)
71. Giedlarowa 7 (99-80/9)
72. Gluchów, gm. Lańcut, woj. Rzeszów, stan. 2 (102-79/48)
73. Gluchów 5 (102-79/51)
74. Gluchów 9 (102-79/55)
75. Gluchów 11 (102-79/57)
76. Gluchów 13 (102-79/59)
77. Gluchów 14 (102-79/60)
78. Gluchów 15 (102-79/61)
79. Gniewczyzna Lańcucka, gm. Tryńcza, woj. Przemyśl, stan. 2 (101-80/39)
80. Gniewczyzna Lańcucka 7 (101-81/19)
81. Gniewczyzna Lańcucka 10 (101-81/22)
82. Gniewczyzna Lańcucka 13 (102-80/17)
83. Gniewczyzna Lańcucka 16 (101-81/12)
84. Gorliczyzna, gm. Przeworsk, woj. Przemyśl, stan. 7 (102-81/16)
85. Gorliczyzna 9 (101-81/18)
86. Gorliczyzna 17 (102-81/26)
87. Gorliczyzna 21 (102-81/30)
88. Gorliczyzna 22 (102-81/31)
89. Gorzyce, gm. Tryńcza, woj. Przemyśl, stan. 4 (101-82/95)
90. Gorzyce 5 (101-82/96)
91. Gorzyce 6 (101-82/97)
92. Gorzyce 7 (101-82/98)
93. Gorzyce 8 (101-82/99)
94. Gorzyce 10 (101-82/101)
95. Gorzyce 12 (101-82/103)
96. Gorzyce 18 (101-82/109)

97. Gorzyce 19 (101-82/110)
98. Grodzisko Dolne, gm. Ioco, woj. Rzeszów, stan. 1 (101-81/4); K. Moskwa 1976, s. 191-198
99. Grodzisko Dolne 2 (101-81/5); K. Moskwa 1976, s. 198-200; 1962
100. Grodzisko Dolne 16 (100-80/5)
101. Grodzisko Dolne 17 (101-81/33)
102. Grodzisko Dolne 21 (101-81/37)
103. Grodzisko Dolne 24 (101-81/40)
104. Grodzisko Dolne 25 (101-81/41)
105. Grodzisko Dolne 26 (101-81/42)
106. Grodzisko Dolne 27 (101-81/43)
107. Grodzisko Dolne 30 (100-81/49)
108. Grodzisko Górne, gm. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 8 (100-81/62)
109. Grodzisko Górne 9 (100-81/63)
110. Grzęska, gm. Przeworsk, woj. Przemysł, stan. 1 (102-80/1); K. Moskwa 1976, s. 201
111. Grzęska 7 (102-80/22)
112. Grzęska 22 (102-80/37)
113. Grzęska 23 (102-80/38)
114. Grzęska 25 (102-80/40)
115. Grzęska 31 (102-81/40)
116. Grzęska 33 (102-81/42)
117. Jagiella, gm. Trynca, woj. Przemysł, stan. 11 (102-82/40)
118. Jelna, gm. Nowa Sarzyna, woj. Przemysł, stan. 1 (97-80/1); K. Moskwa 1976, s. 167 (jako Baranówka 1)
119. Jelna 2 (97-80/2); K. Moskwa 1976, s. 167 (jako Baranówka 2)
120. Jelna 4 (97-79/26)
121. Jelna 12 (97-80/10)
122. Jelna 13 (97-80/11)
123. Korniaktów Północny, gm. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 1 (101-80/31)
124. Korniaktów Północny 2 (101-80/32)
125. Korniaktów Północny 3 (101-80/33)
126. Korniaktów Północny 4B (101-80/34B)
127. Korniaktów Północny 5 (101-80/35)
128. Kosina, gm. Łańcut, woj. Rzeszów, stan. 1 (102-79/1); K. Moskwa 191976, s. 219
129. Kosina 10 (102-79/13)
130. Kosina 12 (102-79/15)
131. Kosina 16 (102-79/19)
132. Kosina 20 (102-79/23)
133. Kosina 21 (102-79/24)
134. Kosina 25 (102-79/28)
135. Kosina 27 (102-79/30)
136. Kosina 31 (102-79/34)
137. Kosina 32 (102-79/35)
138. Kosina 33 (102-79/36)
139. Kosina 34 (102-79/37)
140. Kosina 35 (102-79/38); S. Czopek 1990b, s. 234
141. Kosina 36 (102-79/39)
142. Kosina 38 (102-80/44)
143. Kosina 43 (102-80/49)
144. Kosina 44 (102-80/50)
145. Kosina 48 (102-80/54)
146. Kostków, gm. Jarosław, woj. Rzeszów, stan. 6 (101-82/66)
147. Kulno, gm. Kuryłówka, woj. Rzeszów, stan. 14 (97-80/15)
148. Kulno 15 (97-80/16)
149. Kuryłówka, gm. Ioco, woj. Rzeszów, stan. 1 (98-81/2)
150. Kuryłówka 3 (98-81/23)
151. Kuryłówka 4 (98-81/24)
152. Kuryłówka 5 (98-81/25)
153. Kuryłówka 6 (98-81/26)
154. Kuryłówka 7 (98-81/27)
155. Kuryłówka 15 (97-81/13)
156. Kuryłówka 18 (97-80/17)
157. Kuryłówka 19 (97-80/18)
158. Leżachów, gm. Sieniawa, woj. Przemysł, stan. 1 (101-82/26); K. Moskwa 1976, s. 225
159. Leżachów 2 (101-82/33); K. Moskwa 1976, s. 225
160. Leżachów 3 (101-82/42); K. Moskwa 1976, s. 226
161. Leżachów 4 (100-82/3); K. Moskwa 1976, s. 226
162. Leżachów 6 (101-82/21)
163. Leżachów 7 (101-82/29)
164. Leżachów 8 (100-82/4)
165. Leżachów 14 (100-82/2)
166. Leżachów 15 (100-82/5)
167. Leżachów 16 (100-82/6)
168. Leżachów 18 (100-82/8)
169. Leżachów 19 (101-82/22)
170. Leżachów 20 (101-82/23)
171. Leżachów 23 (101-82/27)
172. Leżachów 24 (101-82/28)
173. Leżachów 27 (101-82/34)
174. Leżachów 30 (101-82/37)
175. Leżachów 32 (101-82/39)
176. Leżachów 34 (101-82/41)
177. Leżachów 43 (101-82/51)
178. Leżachów 44 (101-82/52)
179. Leżachów 45 (101-82/53)
180. Leżachów 49 (101-82/57)
181. Leżachów 50 (101-82/58)
182. Leżachów 51 (101-82/59)
183. Leżachów 52 (101-82/60)
184. Leżajsk, gm. Ioco, woj. Rzeszów, stan. 3 (98-80/3); K. Moskwa 1976, s. 227
185. Leżajsk 12 (98-80/13)
186. Leżajsk 13 (98-80/14)
187. Leżajsk 16 (98-80/17)
188. Leżajsk 17 (98-80/18)
189. Leżajsk 19 (98-80/20)
190. Leżajsk 20 (98-80/21)
191. Leżajsk 30 (98-80/31)
192. Leżajsk 34 (98-80/35)
193. Leżajsk 35 (98-80/36)
194. Leżajsk 36 (98-80/37)
195. Leżajsk 37 (98-80/38)
196. Leżajsk 58 (98-80/59)
197. Łazów, gm. Rudnik, woj. Tarnobrzeg, stan. 5 (96-80/17)
198. Łazów 7 (96-80/19)
199. Łazów 12 (96-80/24)
200. Łazów 20 (96-80/32)
201. Łazów 26 (96-80/48)
202. Łazów 28 (96-80/50)
203. Łazów 32 (96-80/54)
204. Łazów 35 (96-80/57)
205. Łazów 37 (96-80/59)
206. Łazów 39 (96-80/79)
207. Łazów 42 (96-80/82)
208. Łazów 44 (96-80/84)
209. Łazów 50 (96-80/90)
210. Łazów 51 (96-80/91)
211. Łazów 52 (96-80/92)
212. Łazów 53 (96-80/93)
213. Łazów 56 (96-80/96)
214. Łazów 61 (96-80/101)
215. Łazów 62 (97-80/47)
216. Łazów 63 (97-80/48)
217. Łazów 66 (97-80/51)
218. Łukowa, gm. Nowa Sarzyna, woj. Rzeszów, stan. 2 (97-80/21)
219. Łukowa 3 (97-80/22)
220. Łukowa 4 (97-80/23)
221. Łukowa 11 (97-80/30)
222. Manasterz, gm. Wiązownica, woj. Przemysł, stan. 2 (101-82/9); K. Moskwa 1976, s. 238
223. Manasterz 4 (101-82/11)
224. Manasterz 5 (101-82/1)
225. Manasterz 6 (101-82/6); K. Moskwa 1976, s. 238; J. Chochorowski 1989
226. Manasterz 9 (101-82/3)

227. Manasterz 12 (101-82/8)
 228. Manasterz 14 (101-82/12)
 229. Manasterz 15 (101-82/13)
 230. Manasterz 16 (101-82/14)
 231. Nielepkowice, gm. Wiązownica, woj. Przemysł, stan. 1 (102-83/3)
 232. Nowa Sarzyna, gm. loco, woj. Rzeszów, stan. 1 (97-79/2)
 233. Nowa Sarzyna 2 (97-79/8)
 234. Nowa Sarzyna 5 (97-79/18)
 235. Nowosielce, gm. Przeworsk, woj. Przemysł, stan. 1 (102-80/3); K. Moskwa 1976, s. 247
 236. Nowosielce 7 (102-80/59)
 237. Nowosielce 10 (102-80/62)
 238. Nowosielce 12 (102-80/64)
 239. Nowosielce 15 (102-80/67)
 240. Nowosielce 21 (102-80/73)
 241. Ożanna, gm. Kuryłówka, woj. Rzeszów, stan. 5 (98-81/7); K. Moskwa 1976, s. 284 (jako Rzuchów 1)
 242. Ożanna 7 (98-81/34)
 243. Ożanna 8 (98-81/35)
 244. Ożanna 9 (98-81/36)
 245. Ożanna 10 (98-81/37)
 246. Ożanna 11 (98-81/38)
 247. Ożanna 12 (98-81/39)
 248. Ożanna 14 (98-81/41)
 249. Ożanna 15 (98-81/42)
 250. Ożanna 16 (98-81/43)
 251. Paluchy, gm. Sieniawa, woj. Przemysł, stan. 1 (99-82/42); K. Moskwa 1976, s. 253; S. Lewandowski 1978; 1979; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991
 252. Paluchy 3 (99-82/43)
 253. Paluchy 5 (99-82/45)
 254. Paluchy 6 (99-82/46)
 255. Paluchy 8 (99-82/48)
 256. Paluchy 13 (99-82/53)
 257. Paluchy 14 (99-82/54)
 258. Paluchy 15 (99-82/55)
 259. Paluchy 16 (99-81/28)
 260. Pelkinie, gm. Jarosław, woj. Przemysł, stan. 2 (102-82/6); K. Moskwa 1976, s. 254
 261. Pelkinie 4 (102-82/8)
 262. Pelkinie 14 (102-82/27)
 263. Pelkinie 15 (102-82/28)
 264. Pelkinie 17 (102-80/30)
 265. Pigany, gm. Sieniawa, woj. Przemysł, stan. 1 (100-82/72); K. Moskwa 1976, s. 255
 266. Pigany 3 (99-82/36); K. Moskwa 1976, s. 256
 267. Pigany 4 (99-82/38); K. Moskwa 1976, s. 256
 268. Pigany 8 (99-82/27)
 269. Pigany 9 (99-82/28)
 270. Pigany 11 (99-82/30)
 271. Pigany 12 (99-82/31)
 272. Pigany 18 (99-82/39)
 273. Pigany 20 (99-82/41)
 274. Piskorowice, gm. Leżajsk, woj. Rzeszów, stan. 1 (99-81/1); K. Moskwa 1976, s. 259
 275. Piskorowice 2 (99-81/2); K. Moskwa 1976, s. 259
 276. Piskorowice 3 (99-81/3); K. Moskwa 1976, s. 259
 277. Piskorowice 4 (99-81/4); K. Moskwa 1976, s. 259-260; W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991
 278. Piskorowice 5 (99-81/5)
 279. Piskorowice 7 (98-81/45)
 280. Piskorowice 8 (99-81/6)
 281. Piskorowice 11 (99-81/17)
 282. Piskorowice 12 (99-81/18)
 283. Piwoda, gm. Wiązownica, woj. Przemysł, stan. 7 (102-83/36)
 284. Przeworsk, gm. loco, woj. Przemysł, stan. 44 (102-81/49)
 285. Przeworsk 51 (102-81/56)
 286. Przeworsk 72 (102-81/77)
 287. Przeworsk 73 (102-81/78)
 288. Przeworsk 75 (102-81/80)
 289. Przychojec, gm. Leżajsk, woj. Rzeszów, stan. 3 (97-80/32)
 290. Przychojec 4 (97-80/33)
 291. Przychojec 5 (97-80/34)
 292. Przychojec 7 (97-80/36)
 293. Przychojec 9 (97-80/38)
 294. Przychojec 11 (97-80/40)
 295. Przychojec 12 (97-80/41)
 296. Radawa, gm. Wiązownica, woj. Przemysł, stan. 1 (101-83/16)
 297. Radawa 3 (101-83/18)
 298. Radawa 4 (101-83/19)
 299. Rakszawa, gm. loco, woj. Rzeszów, stan. 8 (101-79/5)
 300. Rakszawa 10 (101-79/7)
 301. Rakszawa 12 (101-79/9); E. Kłosińska 1991
 302. Rakszawa 13 (101-79/10)
 303. Rogóżno, gm. Łańcut, woj. Rzeszów, stan. 8 (102-80/80)
 304. Rogóżno 10 (102-80/82)
 305. Rozbórz, gm. Przeworsk, woj. Przemysł, stan. 25 (102-81/93)
 306. Rozbórz 28 (102-81/96)
 307. Rozbórz 29 (102-81/97)
 308. Rozbórz 31 (102-81/99)
 309. Ruda Łańcucka, gm. Nowa Sarzyna, woj. Rzeszów, stan. 1 (97-79/30); K. Moskwa 1976, s. 273
 310. Ruda Łańcucka 2 (97-79/6); K. Moskwa 1976, s. 274
 311. Ruda Łańcucka 6 (97-79/5)
 312. Ruda Łańcucka 11 (97-79/22)
 313. Ruda Łańcucka 13 (97-79/27)
 314. Ruda Łańcucka 14 (97-79/7)
 315. Ruda Łańcucka 16 (97-79/12)
 316. Ruda Łańcucka 17 (97-79/13)
 317. Rudka, gm. Sieniawa, woj. Przemysł, stan. 9 (99-82/60); K. Moskwa 1976, s. 274
 318. Rudka 11 (99-82/104)
 319. Rudka 15 (99-82/14)
 320. Rudka 16 (99-82/15)
 321. Rudka 17 (99-82/16)
 322. Rudka 18 (99-82/17)
 323. Rudka 19 (99-82/18)
 324. Rudka 20 (99-82/19)
 325. Rudka 25 (99-82/29)
 326. Rudka 34 (99-82/70)
 327. Rudka 36 (99-82/72)
 328. Rudka 38 (99-82/74)
 329. Rudka 47 (99-82/117)
 330. Rudka 49 (99-82/94)
 331. Rudka 50 (99-82/95)
 332. Rudka 52 (99-82/97)
 333. Rudka 56 (99-82/101)
 334. Rudka 58 (99-82/103)
 335. Rudka 61 (99-82/107)
 336. Rudka 64 (99-82/110)
 337. Rzuchów, gm. Leżajsk, woj. Rzeszów, stan. 3 (98-81/48)
 338. Rzuchów 4 (98-81/49)
 339. Rzuchów 5 (98-81/50)
 340. Rzuchów 6 (98-81/51)
 341. Rzuchów 8 (98-81/53)
 342. Sarzyna, gm. Nowa Sarzyna, woj. Rzeszów, stan. 1 (97-80/4); K. Moskwa 1976, s. 284
 343. Sarzyna 3 (96-79/4); K. Moskwa 1976, s. 284
 344. Sarzyna 7 (96-79/22); K. Moskwa 1976, s. 284
 345. Sarzyna 8 (97-80/6)
 346. Sarzyna 10 (97-79/28)
 347. Sarzyna 15 (96-79/10)
 348. Sarzyna 18 (96-79/13)
 349. Sarzyna 21 (96-79/24)
 350. Sarzyna 24 (96-79/30)
 351. Sarzyna 25 (96-79/31)
 352. Sarzyna 26 (96-79/32)
 353. Sarzyna 28 (96-79/34)

354. Sarzyna 30 (97-80/8)
355. Sieniawa, gm. loco, woj. Rzeszów, stan. 1 (100-82/58); K. Moskwa 1976, s. 333 (jako Wylewa 1)
356. Sieniawa 7 (100-82/59)
357. Sieniawa 8 (100-82/60)
358. Sieniawa 9 (100-82/61)
359. Sieniawa 10 (100-82/62)
360. Sieniawa 11 (100-82/63)
361. Sieniawa 14 (100-82/66)
362. Sieniawa 15 (100-82/67)
363. Sieniawa 16 (100-82/68)
364. Sieniawa 17 (100-82/69)
365. Sieniawa 18 (100-82/70)
366. Smolarzyny, gm. Żołynia, woj. Rzeszów, stan. 2 (101-79/29)
367. Smolarzyny 3 (101-79/30)
368. Smolarzyny 4 (101-79/31)
369. Smolarzyny 5 (101-79/32)
370. Smolarzyny 6 (101-79/33)
371. Sonina, gm. Łańcut, woj. Rzeszów, stan. 3 (102-79/40)
372. Sonina 4 (102-79/41)
373. Sonina 6 (102-79/43)
374. Stare Miasto, gm. Leżajsk, woj. Rzeszów, stan. 5 (98-80/62)
375. Stare Miasto 9 (98-80/66)
376. Stare Miasto 12 (98-80/69)
377. Stare Miasto 14 (98-80/71)
378. Stare Miasto 31 (98-80/88)
379. Stare Miasto 34 (98-80/91)
380. Stare Miasto 37 (98-80/94)
381. Stare Miasto 39 (98-80/96)
382. Stare Miasto 44 (98-80/99)
383. Szówsko, gm. Wiązownica, woj. Przemyśl, stan. 2 (102-83/5)
384. Świętoniowa, gm. Przeworsk, woj. Przemyśl, stan. 1 (102-80/8); K. Moskwa 1976, s. 295
385. Świętoniowa 2 (102-80/87)
386. Świętoniowa 4 (101-80/42)
387. Tarnawice, gm. Kuryłówka, woj. Rzeszów, stan. 4 (98-81/59)
388. Tarnawice 15 (98-81/70)
389. Tryńcza, gm. loco, woj. Przemyśl, stan. 1 (100-81/10); K. Moskwa 1976, s. 300
390. Tryńcza 4 (101-81/48)
391. Tryńcza 9 (101-82/114)
392. Tryńcza 13 (100-81/71)
393. Tryńcza 15 (100-81/73)
394. Tryńcza 21 (100-81/79)
395. Ubiezryn, gm. Tryńcza, woj. Przemyśl, stan. 3 (101-82/112)
396. Wiązownica, gm. loco, woj. Przemyśl, stan. 1 (102-83/3); K. Moskwa 1976, s. 321
397. Wiązownica 2 (102-83/12)
398. Wierzawice, gm. Leżajsk, woj. Rzeszów, stan. 4 (99-80/3); K. Moskwa 1976, s. 322; 1984
399. Wierzawice 7 (99-80/6); K. Moskwa 1976, s. 322-323; W. Poradyło 1995
400. Wierzawice 11 (99-80/12)
401. Wierzawice 13 (99-80/14)
402. Wierzawice 15 (99-80/16)
403. Wierzawice 17 (99-80/18)
404. Wierzawice 19 (99-80/20)
405. Wierzawice 22 (99-80/23)
406. Wierzawice 24 (99-81/21)
407. Wierzawice 26 (99-81/26)
408. Wierzawice 30 (99-81/27)
409. Wola Buchowska, gm. Jarosław, woj. Przemyśl, stan. 2 (101-82/68)
410. Wola Buchowska II (101-82/77)
411. Wola Buchowska 15 (101-82/81)
412. Wola Buchowska 18 (101-82/84)
413. Wola Dalsza, gm. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 3 (101-79/36)
414. Wola Dalsza 5 (101-79/38)
415. Wola Zarczycka, gm. Nowa Sarzyna, woj. Rzeszów, stan. 8 (98-79/18)
416. Wólka Ogryzkowa, gm. Tryńcza, woj. Przemyśl, stan. 1 (101-82/115)
- Wólka Ogryzkowa 2 (101-82/116)
418. Wólka Pelkińska, gm. Jarosław, woj. Przemyśl, stan. 2 (102-82/2); K. Moskwa 1976, s. 322
419. Wólka Pelkińska 3 (102-82/3)
420. Wólka Pelkińska 7 (102-82/12)
421. Wólka Pelkińska 13 (102-82/18)
422. Wylewa, gm. Sieniawa, woj. Przemyśl, stan. 2 (100-82/82); K. Moskwa 1976, s. 333
423. Wylewa 3 (100-82/80 i 99-82/1); K. Moskwa 1976, s. 333
424. Wylewa 4 (100-82/83); K. Moskwa 1976, s. 256-258; H. Różańska 1962 (jako Pigany 5)
425. Wylewa 5 (100-82/84); K. Moskwa 1976, s. 334
426. Wylewa 7 (100-82/93)
427. Wylewa 9 (100-82/77)
428. Wylewa 11 (100-82/79)
429. Wylewa 12 (100-82/81)
430. Wylewa 13 (100-82/85)
431. Wylewa 14 (100-82/86)
432. Wylewa 17 (100-82/89)
433. Wylewa 19 (100-82/21)
434. Wylewa 25 (100-82/91)
435. Wylewa 26 (100-82/92)
436. Wylewa 27 (100-82/94)
437. Wylewa 28 (100-82/75)
438. Wylewa 29 (100-82/76)
439. Wylewa 31 (99-82/2)
440. Wylewa 32 (99-82/3)
441. Wylewa 33 (99-82/4)
442. Wylewa 34 (99-82/5)
443. Wylewa 35 (99-82/6)
444. Żołynia, gm. loco, woj. Rzeszów, stan. 1 (101-79/13)
445. Żołynia 3 (101-79/15)
446. Żołynia 7 (101-79/19)
447. Żołynia 8 (101-79/20)
448. Żołynia 10 (101-79/22)
449. Żołynia 11 (100-80/11)
450. Żołynia 17 (100-79/20)
451. Żołynia 18 (100-79/21)
452. Pałuchy, gm. Sieniawa, woj. Przemyśl, stan. 2 (99-81/29); K. Moskwa 1976, s. 253
453. Rogóźno, gm. Łańcut, woj. Rzeszów, stan. 2 (102-80/7); Archiwum MOR
454. Sarzyna, gm. Nowa Sarzyna, woj. Rzeszów, stan. 4 (97-79/31); S. Czopek 1990b, s. 237-238

Uwaga! Na mapie nie można zaznaczyć pewnej grupy stanowisk, nie posiadających dokładnej lokalizacji w terenie, ale z całą pewnością pochodzących z obszaru objętego opracowaniem. Ich zestawienie jest następujące:

1. Dąbrowica, gm. Kuryłówka, woj. Rzeszów, stan. 1; K. Moskwa 1976, s. 180
2. „Dybków”, gm. Sieniawa, woj. Przemyśl, stan. 2; K. Moskwa 1976, s. 182 (zob. uwagę pod stanowiskiem Dybków 2 w pierwszej części zestawienia)
3. Giedlarowa, gm. Leżajsk, woj. Rzeszów, stan. 1; K. Moskwa 1976, s. 185
4. Grzeska, gm. Przeworsk, woj. Przemyśl, stan. 2; K. Moskwa 1976, s. 202
5. Leżajsk, gm. loco, woj. Rzeszów, stan. 1; K. Moskwa 1976, s. 226
6. Leżajsk 2; K. Moskwa 1976, s. 226
7. Ożanna, gm. Kuryłówka, woj. Rzeszów, stan. 1; Archiwum MOR, nr teczeki 446
8. Pelkinie, gm. Jarosław, woj. Przemyśl, stan. 1; K. Moskwa 1976, s. 253-254
9. Ruda Łańcucka, gm. Nowa Sarzyna, woj. Rzeszów, stan. 3; K. Moskwa 1976, s. 274 (być może jest to część stan. 1)
10. Rudka, gm. Sieniawa, woj. Przemyśl, stan. 3; K. Moskwa 1976, s. 274
11. Sieniawa, gm. loco, woj. Przemyśl, stan. 3; K. Moskwa 1976, s. 287
12. Wierzawice, gm. Leżajsk, woj. Przemyśl, stan. 1; K. Moskwa 1976, s. 233
13. Wierzawice 2; K. Moskwa 1976, s. 322
14. Wylewa, gm. Sieniawa, woj. Przemyśl, stan. 6; K. Moskwa 1976, s. 334

9.2. WYKAZ STANOWISK KULTURY TRZCINIECKIEJ UWZGLĘDNIONYCH NA MAPIE NA RYC. 42

1. Białobrzegi, gm. loco, woj. Rzeszów, stan. 2 (101-79/2)
2. Białobrzegi 8 (101-79/26)
3. Brzoza Królewska, gm. Leżajsk, woj. Rzeszów, stan. 8 (99-79/11)
4. Brzoza Królewska 13 (98-79/1)
5. Budy Łańcuckie, gm. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 16 (101-80/19)
6. Budy Łańcuckie 21 (101-80/24)
7. Budy Łańcuckie 24 (101-80/27)
8. Chalupki Dębiańskie, gm. Leżajsk, woj. Rzeszów, stan. 1 (100-81/1)
9. Chodaczów, gm. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 3 (101-81/12)
10. Cieplice, gm. Adamówka, woj. Przemysł, stan. 11 (99-82/90)
11. Dąbrowica, gm. Kuryłówka, woj. Rzeszów, stan. 12 (98-81/19)
12. Dębno, gm. Leżajsk, woj. Rzeszów, stan. 2 (100-81/7)
13. Gniewczyzna Łańcucka, gm. Tryńcza, woj. Przemysł, stan. 5 (101-80/41)
14. Gorzyce, gm. Tryńcza, woj. Przemysł, stan. 11 (101-82/102)
15. Grodzisko Górne, gm. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 6 (100-81/60)
16. Grodzisko Górne 9 (100-81/63)
17. Grzęska, gm. Przeworsk, woj. Przemysł, stan. 7 (102-80/22)
18. Grzęska 17 (102-80/32)
19. Grzęska 22 (102-80/37)
20. Hucisko, gm. Leżajsk, woj. Rzeszów, stan. 8 (98-79/8)
21. Jelna, gm. Nowa Sarzyna, woj. Rzeszów, stan. 6 (98-80/105)
22. Jelna 9 (98-79/14)
23. Korniątków Północny, gm. Białobrzegi, woj. Rzeszów, stan. 1A (101-80/31A)
24. Kosina, gm. Łańcut, woj. Rzeszów, stan. 30 (102-79/33)
25. Kosina 31 (102-79/34)
26. Kosina 44 (102-80/50)
27. Kostków, gm. Jarosław, woj. Przemysł, stan. 6 (101-82/66)
28. Kulno, gm. Kuryłówka, woj. Rzeszów, stan. 12 (97-81/9)
29. Leżachów, gm. Sieniawa, woj. Przemysł, stan. 14 (100-82/2)
30. Leżachów 34 (101-82/41)
31. Leżajsk, gm. loco, woj. Rzeszów, stan. 3 (98-80/3)
32. Łazów, gm. Rudnik, woj. Tarnobrzeg, stan. 9 (96-80/21)
33. Łazów 11 (96-80/23)
34. Łazów 13 (96-80/25)
35. Łazów 15 (96-80/27)
36. Łazów 17 (96-80/29)
37. Łazów 18 (96-80/30)
38. Łazów 22 (96-80/44)
39. Łazów 27 (96-80/49)
40. Łazów 34 (96-80/56)
41. Manasterz, gm. Wiązownica, woj. Przemysł, stan. 15 (101-82/13)
42. Pałuchy, gm. Sieniawa, woj. Przemysł, stan. 5 (99-82/45)
43. Pałuchy 13 (99-82/53)
44. Piskorowice, gm. Leżajsk, woj. Rzeszów, stan. 1 (99-81/1)
45. Rakszawa, gm. loco, woj. Rzeszów, stan. 12 (101-79/9)
46. Ruda Łańcucka, gm. Nowa Sarzyna, woj. Rzeszów, stan. 2 (97-79/6)
47. Ruda Łańcucka 4 (97-79/3)
48. Ruda Łańcucka 6 (97-79/5)
49. Ruda Łańcucka 14 (97-79/7)
50. Rudka, gm. Sieniawa, woj. Przemysł, stan. 39 (99-82/76)
51. Sarzyna, gm. Nowa Sarzyna, woj. Rzeszów, stan. 7 (96-79/22)
52. Sarzyna 9 (97-79/1)
53. Sarzyna 20 (96-79/23)
54. Sarzyna 25 (96-79/31)
55. Sigiłki, gm. Rudnik, woj. Tarnobrzeg, stan. 1 (96-80/61)
56. Sigiłki 3 (96-80/63)
57. Smolarzyny, gm. Żołynia, woj. Rzeszów, stan. 4 (101-79/31)
58. Smolarzyny 5 (101-79/32)
59. Sonina, gm. Łańcut, woj. Rzeszów, stan. 3 (102-79/40)
60. Sonina 4 (102-79/41)
61. Świętoniowa, gm. Przeworsk, woj. Przemysł, stan. 4 (102-80/89)
62. Tarnogóra, gm. Nowa Sarzyna, woj. Rzeszów, stan. 3 (96-79/2)
63. Tarnogóra 5 (96-79/28)
64. Ubieszyn, gm. Tryńcza, woj. Przemysł, stan. 3 (101-82/112)
65. Ubieszyn 4 (101-82/113)
66. Wierzawice, gm. Leżajsk, woj. Rzeszów, stan. 4 (99-80/3)
67. Wierzawice 24 (99-81/21)
68. Wólka Lamana, gm. Kuryłówka, woj. Rzeszów, stan. 1 (96-81/3)
69. Wylewa, gm. Sieniawa, woj. Przemysł, stan. 25 (100-82/91)
70. Wylewa 26 (100-82/92)
71. Żołynia, gm. loco, woj. Rzeszów, stan. 7 (101-79/19)
72. Żołynia 9 (101-79/21)

10. DIE TARNOBRZEG-GRUPPE AM MITTLEREN SAN UND UNTEREN WISŁOK — STUDIE ÜBER IHRE BESIEDLUNG UND KULTUR

Zusammenfassung

1. Vorbemerkungen

Die Orientierung für das, was auf den folgenden Seiten dargestellt wurde, gaben Urteile und Einschätzungen betr. Kultur- und Siedlungsverhältnisse in einer relativ kleiner Region. In der bisherigen Literatur fehlen derartige Bearbeitungen — man berücksichtigte entweder viel größere Provinzen oder vereinzelt Fundstellen, insbesondere Gräberfelder. Weniger Aufmerksamkeit wurde den Besiedlungs-, und, was damit zusammenhängt, auch den wirtschaftlichen und besonders sozialen Strukturen geschenkt. Als Untersuchungsgebiet wurde das Zuflußgebiet des mittleren Sans und des unteren Wisłoks gewählt, welches seit langem als Siedlungszentrum der Tarnobrzeg-Gruppe galt. Das ganze Gebiet wurde oberflächlich untersucht, auf die gleiche Art und Weise (insgesamt 1048 km²). Infolge dieser Untersuchung gewann man Informationen betr. 454 Fundstellen. Auf einem Teil davon wurden schon seit langem Ausgrabungsarbeiten geführt. Sie liefern die meisten Quelleninformationen. Besonders beachtenswert sind zwei in der Nähe liegende Gräberfelder in Grodzisko Dolne, Fundstelle 1 und in Chodaczów, Fundstelle 2. Man hat angenommen, daß territoriale Nähe, wie auch große chronologische Annäherungen nicht zufällig sind. Ähnliche Schlußfolgerungen ergeben sich aus der Anordnung anderer Gräberfelder. Es wurde demnach beschlossen, das Modell der Funktionierung dieser Gräberfelder und ihre Rolle in der Siedlungsstruktur genau zu untersuchen.

2. Kulturelle Charakteristik — Abriss der Problematik

In diesem Kapitel werden alle Quellenkategorien analysiert — mit dem Ziel, ihre Chronologie und Stellung innerhalb der Materialien der Tarnobrzeg-Gruppe zu bestimmen. Berücksichtigt werden sowohl Analogien als auch gleichzeitiges Auftreten der Funde in Komplexen. Folgende chronologische Phasen werden dabei unterschieden (sie knüpfen an die klassische Einteilung der Tarnobrzeg-Gruppe in 3 Phasen I, II und III):

IIa (\approx BD/HaA1 — HaA1/HaA2; d.h. gegen 1250/1200 — 1100/1050 v.u.Z.), das ist eine Initiations- und Entstehungsphase der Kultur, lesbar u.a. im Bestattungsritus, wofür Biritualismus charakteristisch war; mit dieser Etappe hängt die Mehrheit der gut erhaltenen Bronzen zusammen (Armringe mit sich verjüngenden Enden, Hirtenstabnadeln, offene Halsringe aus einem Stäbchen, Gegenständen von „Sieniawa-Typ“ — massive, verzierte Arm- und Halsringe), in der Keramik dominieren glattwandige tulpenförmige Töpfe, profilierte verzierte Becher und kegel-

förmige Schüssel mit verdicktem Rand; lesbar sind Einflüsse von der Noua-Kultur;

IIb (\approx HaA1/HaA2 — HaB1; d.h. gegen 1100/1050 — 900 v.u.Z.), die Stabilisierungsphase, völlig gestaltet sind bereits die Merkmale der Kultur als Repräsentantin des Komplexes der Urnenfelderkultur mit allgemein verbreiteter Leichenverbrennung und Dominierung der Urnengräber; lesbar sind Einflüsse von der Gava-Kultur, in der Keramik sichtbar; bemerkbar macht sich die Tendenz zu einer ärmeren — im Bereich der Metallgegenstände — Grabausstattung; in der Keramik überwiegen tulpenförmige Töpfe mit glatten und gerauhten Wänden, wie auch kegelförmige und s-förmige Schüssel, es kommen erste profilierte vasenförmige Gefäße vor;

II-3 (\approx HaB1/HaB2 — Hälfte der HaB3, d.h. gegen 900 — 750 v.u.Z.), der nächste Teil der Wachstumsphase der Kultur; die Tendenzen aus der früheren Phase werden fortgesetzt — wenige Metallgegenstände in der Grabausstattung, Verdichtung der Gräber; in der Keramik dominieren vasenförmige, leicht profilierte Gefäße, es gibt immer noch gerauhte tulpenförmige Töpfe;

II (\approx HaB3 — HaC, d.h. gegen 750 — 650 v.u.Z.), nur schwach lesbar, sie dauerte sicherlich kürzer als auf anderen Gebieten (diesen mit der klassischen San-Stilistik in der Keramik — z.B. Gebieten am unteren San und an der unteren Weichsel); charakteristisch sind hier Gefäße, die an sog. San-Vasen anknüpfen, einige s-förmige Schüssel und leicht profilierte vasenförmige Gefäße;

III1 (HaD, d.h. gegen 650 — 500/400 v.u.Z.), ältere Phase im Rahmen der Früheisenzeit; charakteristisch sind die ersten vasenförmigen Gefäße mit Löchern unter dem Rand, am häufigsten mit doppelkegeligem Bauch, daneben auch nagelförmige Bronzeohrringe — Hauptmerkmal dieser Etappe; III2 (späte HaD und Lt, d.h. gegen 500/400 — 300/250 v.u.Z.), Ausgangsphase, aus welcher jedoch eine große Menge von Quellen stammt; es kommen Metallgegenstände zum Vorschein (Messer, Rasiermesser), und in der Keramik werden zu dominierender Form eiförmige Töpfe mit plastischer Verzierung und Löchern unter dem Rand; auf diese Zeit sind wahrscheinlich die Funde der Drehscheibenkeramik von der skythisch-thrakischen Provenienz zu datieren.

Für die ganze Phase III sind zahlreiche Einwirkungen und Einflüsse von dem breit gemeinten Kreis der skythischen Kulturen lesbar.

Das ist eine etwas veränderte Periodisierung, Phase II wird hier nicht so stark betont; diese Phase dauert in der Region am mittleren San und am unteren Wisłok kürzer und hat einen anderen Charakter (andere keramische Formen, kein San-Stil) als auf den mehr in Richtung Norden ausgestreckten Gebieten (Tälern San, Weichsel).

Das Ergebnis einer eingehenden Analyse der Elemente des Bestattungsritus ist die Schlußfolgerung, daß einzelne Gräberfelder planmäßig benutzt worden waren. Deutlich lesbar ist das z.B. auf dem Gräberfeld in Grodzisko Dolne, Fundstelle 1. Dort wurden 3 Zonen ausgesondert, die wahrscheinlich drei Gruppen entsprechen, welche ihre Gestorbenen auf den einzelnen Teilen des Gräberfeldes begruben. Möglicherweise entsprechen sie konventionellen „Familien“. Diese Schlußfolgerung wurde später durch entsprechende demographische Ausrechnungen bestätigt. Planmäßige Benutzung der Gräberfelder beginnt bereits in der ältesten Phase (IIa). In der Phase I2—3 kommt eine nicht völlig klare Tendenz zur „Verdichtung“ der Bestattungen innerhalb der Anhäufungen zum Vorschein.

Der Erkennungsstand der Siedlungen in der besprochenen Region ist nicht zufriedenstellend. An der Spitze stehen zwei Siedlungen in Białobrzegi (Fundstelle 1 und 5), die bereits die Eisenzeit betreffen. Die beiden sind als große, durch eine Lokalgruppe benutzte Siedlungen anzusehen. Es wurde dort Pfahlbebauung (Erdbebauung) festgestellt, wie auch eine ganze Reihe von in den Boden eingegrabenen Gebäuden (Erdhütten, Halberdhütten, Haushaltsgruben, Wirtschafts- und Produktionsobjekte). Es fehlen derartige Objekte für die frühere Periode. Wahrscheinlich scheint ein anderes Modell der Siedlungsverhältnisse zu sein, wo kleine „einhöfische“ (Einfamilien-) Siedlungen dominieren.

3. Charakteristik der Besiedlung

Die Analyse der Besiedlung beginnt mit der Charakteristik der Naturbedingungen. 5 Zonen wurden unterschieden: A — Böden der Tieflandtäler (insgesamt 240 km²), die holozäne Terrassen des Wisłoks und des Sans umfassen und durch Marschböden bedeckt sind; B — sandige Ebenen und Dünenfelder (335 km²) auf pleistozänen Terrassen; mit aus Sand und Lehm entstandenen Bleich- und Braunböden; C — flache lehm-sandige Hochebenen (385 km²) mit ähnlichen Böden; D — niedrige mit Lößboden bedeckte Gebirgsländer (49 km²); E — Tieflandssenkungen innerhalb von Tälern, mit Sumpfböden (39 km²).

Die meisten Fundstellen der Tarnobrzeg-Gruppe (454 Fundstellen werden berücksichtigt) liegen in der Zone B — 69,2% (0,93 Fundstellen pro km²), in der Zone A — 17,6% (0,33 Fundstellen pro km²), D — 6,8% (0,63 Fundstellen pro km²), C — 3,5% (0,04 Fundstellen pro km²) und E — 2,9% (0,33 Fundstellen pro km²). Um einen Vergleich anzustellen wurde die Besiedlung der früheren Trzciniec-Kultur analysiert. Infolge dieser Analyse wurde eine ähnliche Anordnung innerhalb der ausgesonderten Zonen festgestellt. Zu ähnlichen Ergebnissen führte auch die eingehende Analyse der Lage der Fundstellen auf dem Gelände. Das wurde als einer der Argumente für die Stetigkeit der Besiedlung angesehen.

Aus den Siedlungspräferenzen ergeben sich wesentliche Schlußfolgerungen betr. Wirtschaftsmodell. Seine Grundlage war die Landwirtschaft (Ackerbau und Tierzucht) der Zone A, für die eine sehr hohe Produktivität charakteristisch war (feuchte Marschböden). Zone B hatte für die Herstellung der Nahrungsmittel eine geringere Bedeutung, sie war dennoch besonders geeignet als Ort für Siedlungen und Gräberfelder (trockene, sonnige und luftige Abhänge und Ränder, sehr oft auf Dünen). Zone C (Hochebene) wurde relativ wenig exploitiert, im Prinzip

war sie für intensive Besiedlung nicht geeignet. Größtenteils blieb sie unbenutzt (Anökumene) (mit Ausnahme ihrer Randflächen). Ziemlich intensive Besiedlung wird auch in der Zone D, d.h. auf der Lößhochebene festgestellt. Hier war auch eine hohe Produktivität charakteristisch. Aus der Anordnung der Fundstellen, ihrer Größe und ihrem Charakter ergibt sich jedoch ein unterschiedliches Modell der Siedlungs-Wirtschafts-Verhältnisse als das in der Zone der großen Täler der Fall war.

Die Siedlungsverhältnisse in einer ausgewählten Region wurden eingehend analysiert — in der Gegend um Chodaczów-Grodzisko Dolne. Bekannt sind bisher 3 Gräberfelder, die die ganze Zeit gleichzeitig mit der Tarnobrzeg-Gruppe funktioniert hatten. Demnach scheint es logisch zu sein, daß die Mikroregion ununterbrochen bewohnt worden war. Dauerelemente der Siedlungsstrukturen waren gerade Gräberfelder, um welche sich etliche Siedlungspunkte (Siedlungen) gruppierten, die den Lebensorten bestimmter Gruppen entsprachen. Die Zahl dieser Punkte suggeriert, daß es sich um Siedlerfamilien handelte, welche vom Ort zu Ort im Rahmen einer kleinen Region wanderten. Dabei besaß die Gruppe entweder einen Stammgräberfeld (Chodaczów) oder sie wechselte die Gräberfelder (Grodzisko Dolne, Fundstelle 1 und 2). Es war also ein mehrere Gräberfelder umfassende Modell mit wechselndem Netz der Siedlungen. Da die Größe der Gruppe, die die einzelnen Gräberfelder benutzt hatten, bekannt war (siehe unten), gelang es, den Vorrat des Milieus im Bereich der Nahrungsgewinnung auszurechnen. Von der Annahme ausgehend, daß sich die Leute mit der Landwirtschaft beschäftigt hatten, wurden wesentliche Reserven an potentiellen Ackerbau- und Weidemastgebieten festgestellt. Die Umgebung war so reich, daß sie eine sichere Existenz für einzelne Gruppen garantierte. Das war einer der Gründe, daß es so feste Formen der Besiedlung gab. Es wurde dagegen keine übermäßige Zunahme der Population im Rahmen der einzelnen Mikroregionen im Laufe der Zeit festgestellt. Möglicherweise blieb sie gleich während der ganzen Dauer der Tarnobrzeg-Gruppe. Die Schlußfolgerungen aus der Analyse der Besiedlung in der Mikroregion Chodaczów-Grodzisko Dolne dienen als Modell für die ganze Region an den Flüssen San und Wisłok.

Weiterhin gab man sich die Mühe, alle Fundstellen in bestimmte territoriale Strukturen einzuordnen. Dabei wurde die Methode der nächsten Nachbarschaft angewendet. Wichtig war die räumliche Verteilung bekannter Gräberfelder (genauer: die Entfernung voneinander), die als feste Strukturelemente galten. Festgestellt wurden wenige natürliche Siedlungsschranken (z.B. der Fluß Wisłok), sowie die Besiedlung im Rahmen sich mehr oder weniger aussonderten Mikroregionen. Insgesamt wurden 31 Mikroregionen unterschieden. Indem man die Zahl der Gräberfelder (22) mit anderen Fundstellen in den einzelnen Regionen verglich, stellte man fest, daß hier in Wirklichkeit doppelt so viele Fundstellen (50) funktionieren konnten. Interessante Schlußfolgerungen gab auch chronologische Schichtung einzelner Mikroregionen. In der Frühphase (I) gibt es eine ziemlich geschlossene Anhäufung (10—13 Mikroregionen) an der Mündung des Wisłoks in den San. Die Ökumene betrug damals etwa 200 km². In der Phase III kommt es zur wesentlichen Steigerung der Besiedlung — Mikroregionen entstehen entlang der ganzen Flüssen Wisłok und San. Die exploitierte Zone bildet einen Streifen von etwa

5 km an ihren beiden Seiten. Die Oberfläche der Ökumene beträgt etwa 600 km².

Weiterhin wurden 4 Beispiele der Besiedlung in anderen Regionen der Tarnobrzeg-Gruppe analysiert. Diese Analyse ergab ähnliche Schlußfolgerungen. Das Bild der Besiedlung in den Regionen mit ähnlichen Naturbedingungen erwies sich als konvergent mit Bestimmungen für Gebiete am Wisłok und San. In anderen Fällen kann dagegen von unterschiedlichen Funktionsmodellen die Rede sein (z.B. die Gegend um das Gräberfeld in Trzęsówka auf der Kolbuszowa-Hochebene).

4. Gesellschaft und Wirtschaft

Die Grundlage für Erwägungen in diesem Teil bilden Schlußfolgerungen aus der Siedlungsanalyse sowie Einschätzungen betr. Gruppenstärke — für Gruppen, die einzelne Gräberfelder benutzten und betr. Einwohnerzahl in den Mikroregionen. Man begann mit entsprechenden Berechnungen für das Gräberfeld in Chodaczów, Fundstelle 2 und in Grodzisko Dolne, Fundstelle 1, die anthropologische Analysen besaßen. Dabei wurde die allgemein anerkannte Formel angewendet (Acsadi, Nemeskeri 1970), und dazu schätzungsweise die fehlende Zahl der Kinder zugerechnet. Nach diesen Berechnungen beträgt die Stärke der Gruppe aus Grodzisko etwa 20—25, die aus Chodaczów etwa 6 Personen. Die Werschätzung für das Gräberfeld in Grodzisko (Fundstelle 2) beträgt 9—18 Personen. Es wurde angenommen, daß diese Nekropole von derselben Gruppe gegründet wurde, welche früher das ältere Gräberfeld benutzt hatte (Fundstelle 1). Im Falle der Nekropole in Chodaczów handelt es sich dagegen um dieselbe „Einfamiliengruppe“. Die Gräberfelder in Grodzisko entsprechen 3—5 Familien. Eine Mikroregion bewohnten also etwa 35 Personen. In der ganzen Region gibt es in der ältesten Phase 10—13 Mikroregionen, d.h. ca. 350—400 Personen, daraus ergibt sich durchschnittliche Bevölkerungsdichte im Rahmen der Ökumene — dieser Wert schwankt in den Grenzen von 1,75 — 2 Personen pro Quadratkilometer. In der Phase III gibt es bei einer größeren Menge der Mikroregionen die Bevölkerung von etwa 1000 Personen, Bevölkerungsdichte bleibt unverändert. Das bedeutet eine 2,5—3-malige Zunahme. Auf Grund dieser Berechnungen wurde die Stärke der Population der ganzen Tarnobrzeg-Gruppe abgeschätzt, u.z. für etwa 6800 Personen in der Phase I bis zu 17100 in der Phase III. Dargestellte Berechnungen und Schätzungen sind eher minimale Werte.

Laut paläodemographischer und Siedlungsbestimmungen sah das gesellschaftliche Strukturmodell folgendermaßen aus: Einzelwesen — Haushalt — Lokalgruppe — Regionalgruppe (Meso- bzw. Makro-) — Gesamtheit der Tarnobrzeg-Gruppe. Extreme Stellungen in solcher Hierarchie sind selbstverständlich. Ihre Entsprechung sind kleine (einhöfische) Siedlungen, die so oft in der besprochenen Gegend vorkommen, wie auch kleine Gräberfelder (Chodaczów) oder Teile einer größeren Nekropole (Grodzisko Dolne). Der Begriff „Haushalt“ ist etwas breiter als „Familie“, die sicherlich ihren Kern bildete. Mehrere Haushalte bildeten eine Lokalgruppe, die eine bestimmte Mikroregion bewohnte. Ein festes Merkmal ist hier ein großes Gräberfeld oder ein Komplex von in der Nähe voneinander liegenden Gräberfeldern. So verstanden kann die Lokalgruppe ein synonymes Begriff für Sippe oder kleinen Stamm sein. Es existierten dabei

starke Bände zwischen den Gruppen, erzwungen beispielsweise durch die Notwendigkeit der Exogamie. Das war entscheidend für das Funktionieren von größeren territorialen Anhäufungen — Meso- bzw. Makroregionalgruppen.

Die Grundlage des Unterhalts der Bevölkerung der Tarnobrzeg-Gruppe am Wisłok und San bildete intensive landwirtschaftliche Tätigkeit, vor allem Ackerbau und Tierzucht, wo Viehzucht und Zucht von kleinen Wiederkäuern (Schaf — Ziege) dominierten. Betont wird jedoch die Vielsetigkeit der Wirtschaft — vermutlich Handwerk, vor allem Bronzebearbeitung, die Nutzen bringen konnte, wie auch wesentliche Rolle von Jagd und Lesem. Laut dieser Schätzungen sollte die Lokalgruppe (von 35 Personen) Acker von etwa 35 ha treiben und Herden von 30—32 Tieren züchten und Weidemastgebiete von ca. 100 ha besitzen. Diese Werte scheinen gut zu den Größen der Zonen in den Mikroregionen zu passen. Sie sind jedoch etwas zu hoch, angenommen, daß 1/2—1/3 der Population unproduktiv war. Möglich scheint, daß eine größere Rolle außerlandwirtschaftlichen Erhaltungsquellen zugeschrieben werden sollte.

5. Die San-Wisłok-Region auf dem Hintergrund der gesamten Kulturprovinz der Tarnobrzeg-Gruppe

Die beschriebene Region gehört zu den wichtigsten Provinzen der Tarnobrzeg-Gruppe. Entscheidende Rolle spielt dabei der bestehende Quellenvorrat sowie ihre Qualität. Sie besitzt nämlich Elemente, welche woanders gar nicht bzw. nicht so zahlreich vorkommen. Aus diesem Grunde sind alle Bestimmungen für diese Region so bedeutsam für die ganze Tarnobrzeg-Gruppe. Auf Grund analysierter Tatsachen scheint es, daß die wesentlichste Rolle in der Genese dieser Gruppe dem lokalen Element der Trzciniec-Kultur zuteil wird. In ihrer frühesten Phase sind Anknüpfungen an andere Gruppen der Lausitzer Kultur lesbar, welche als Akkulturationsfaktor angesehen werden sollten. Die hier betonte Rolle südlicher und südöstlicher Elemente wird überschätzt. Lesbare Einwirkungen der Noua-Kultur fielen direkt auf den Umbruch der Trzciniec-Kultur und der Tarnobrzeg-Gruppe. Sie waren nicht zahlreich, und, was wichtiger ist, vertraten kein für Kulturen vom Typ Urnenfelder charakteristisches Kulturmodell. Deutliche Einwirkungen der Gava-Kultur betrafen dagegen die bereits gestaltete Tarnobrzeg-Gruppe. Möglich wäre die Migration von der Gava-Holihradny-Gruppierung, dank derer Bevölkerungspotential verstärkt und Besiedlung belebt wurde.

Zu der Zeit der Tarnobrzeg-Gruppe gab es stets dasselbe Siedlung-Gesellschafts-Modell. Seine Grundlage bildeten kleine örtliche Gemeinschaften, die kleine (6 km²) Mikroregionen bewohnten. Sein Dauerelement war ein Gräberfeld. Die Zunahme der Bevölkerung führte nicht zur Stärkung des Bevölkerungspotentials innerhalb der Gruppen, sondern zur Entstehung neuer Mikroregionen. Damit sollte die Verbreitung der Besiedlung entlang der Flüsse Wisłok und San aus einer in der ältesten Phase deutlich lesbaren „zentralen“ Anhäufung erklärt werden. Das Gesetz ökologischer Sicherheit in den einzelnen Zonen blieb demnach aufrechterhalten. In anderen Provinzen der Lausitzer Kultur war es nicht der Fall — für diese wird die „innere“ Entwicklung der Mikroregionen betont, die auf gewissen Gebieten zur Entstehung der Burgen führte.

In der Phase II (Ausgangsphase) ändert sich höchstwahrscheinlich teilweise das Siedlungsmodell. Es entstehen große Siedlungen, die es früher nicht gab. Einzelne Gemeinschaften (Haushalte), die bisher getrennt wohnten, verbinden sich vermutlich und bilden größere Siedlungen. Es gibt noch keine Krisensymptome. Die Kultur erlebt ihre Blütezeit, gewinnt maximale Verbreitung der Ökumene und die größte Bevölkerungszahl. Es gibt nicht viele Angaben betr. Ursachen und Zeit des Verschwindens dieser Gruppierung. Viele (mittelbare) Tatsachen sprechen dafür, daß die Besiedlung der Tarnobrzeg-Gruppe sogar bis zum 3. Jh. v.u.Z. überdauerte.

6. Ausgewählte Erkenntnisquellen betr. Chodaczów-Grodzisko-Mikroregion

In diesem Teil werden Materialien aus zwei Gräberfeldern dargestellt, die die Grundlage für die Mehrheit vorliegender Betrachtungen bilden — Chodaczów, Fundstelle 2 und Grodzisko Dolne, Fundstelle 1. In Chodaczów wurden insgesamt 111 Gräber, darunter 93 Urnengräber, 6 Brandgrubengräber, 3 unbestimmte Brandgräber und 9 Körpergräber lokalisiert. In Grodzisko Dolne wurden dagegen 143 Gräber, darunter 130 Urnengräber, 7 Brandgrubengräber, 5 Körpergräber festgestellt. Die Publikation enthält eine vollständige Beschreibung aller Objekte und Inventare sowie ihre Abbildungen.

7. Zusammenfassung

Zusammenfassend wurde festgestellt, daß Gräberfelder eine wesentliche Rolle spielen, wenn es sich um Erforschen der Siedlungsverhältnisse und Gesellschaftsstrukturen handelt. Es wurde betont, daß der von der Bevölkerung der Tarnobrzeg-Gruppe vorgeschlagene Kulturtyp sich als dauerhaft erwiesen hat. Es kam damals zu einer auf diesem Gebiet früher nicht bekannten Entwicklung der Besiedlung. Das betrifft insbesondere die großen Täler mit fruchtbaren Marschböden. Nach dem Verschwinden dieser Gruppierung kommt es zu einer ziemlich wesentlichen Siedlungs-Bevölkerungskrise, die mindestens 300 Jahre dauert. Zu einer erneuten dynamischen Entwicklung der Gebiete am Wisłok und San kommt es erst seit dem Ende des 1. Jhs. u.Z., und mit Sicherheit im 2. — 4. Jh.

ABBILDUNGEN IM TEXT

- Abb. 1. Lokalisierung der Gräberfelder in Chodaczów, Fundstelle 2 (1) und Grodzisko Dolne, Fundstelle 1 (2)
 Abb. 2. Schema der Gegenwirkungen zwischen den Elementen des biokulturellen Systems postpaläolithischer Kulturen; nach J. Piontek (1995)
 Abb. 3. Białobrzegi, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 1. Auswahl des Fundmaterials (p-s — Eisen, die übrigen — Ton)
 Abb. 4. Diagramm des gemeinsamen (gleichzeitigen) Auftretens von Merkmalen in geschlossenen Komplexen (Gräbern) aus den Gräberfeldern in Grodzisko Dolne, Fundstelle 1 und Chodaczów, Fundstelle 2: Nummern der Merkmale: 1 — Körpergrab, 2 — Brandgrubengrab, 3 — Brandgrubengrab nur mit 1 „Bronze“ ausgestattet,

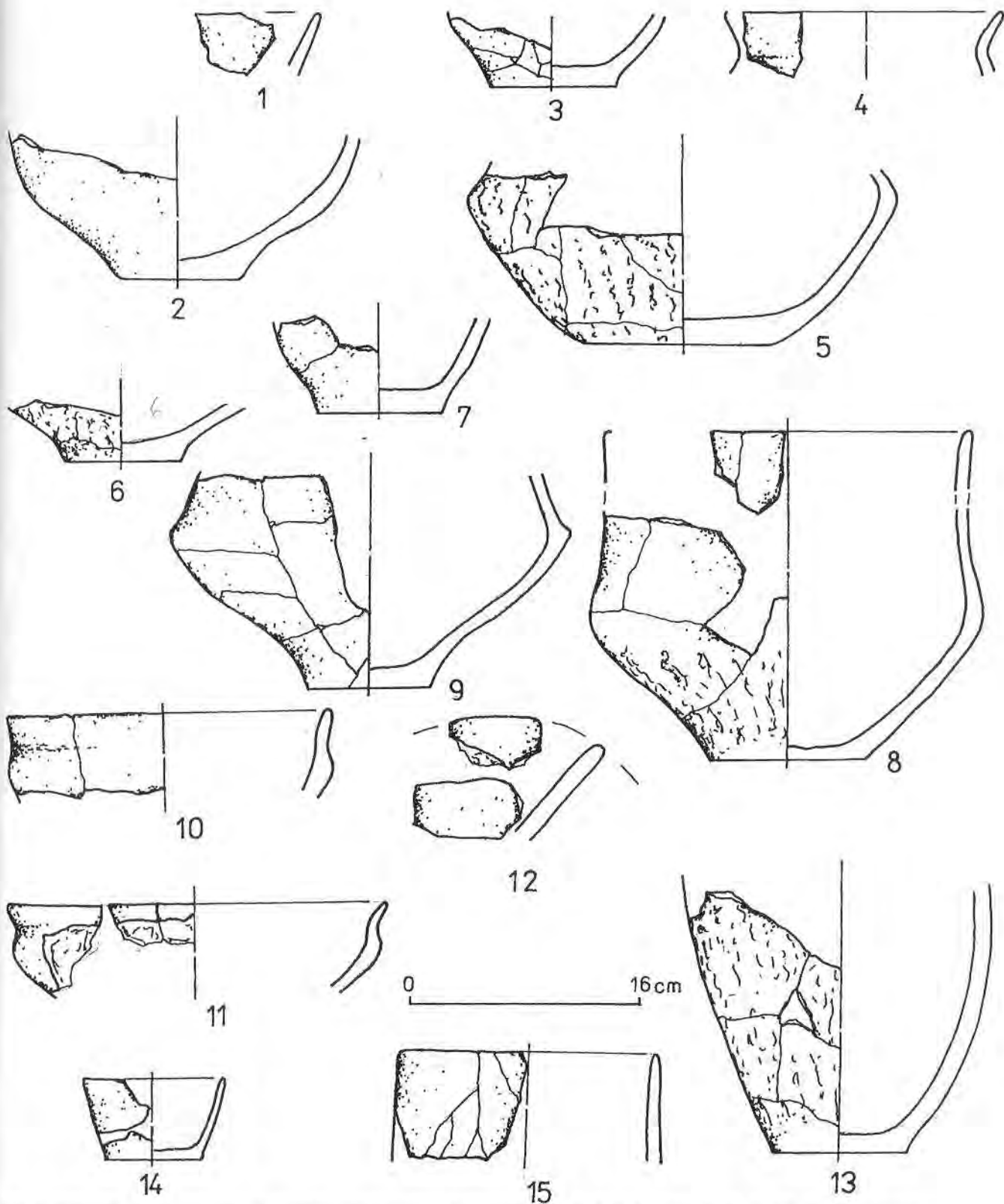
- 4 — Urnengrab, 5 — Arming mit sich verjüngenden Enden, verziert, 6 — massive, mit Strichen verzierte Halsringe, 7 — verziertes Armring aus breitem Band, 8 — tordierter Ringschmuck (Armringe, Beinschmuck, Halsringe), 9 — Drahtarmbänder, 10 — Hirtenstabnadel, 11 — Zwiebelkopfnadel, 12 — Stäbchenarmring, unverziert, 13 — mehrgängiges Bandarmband mit Rippe, 14 — mehrgängiges Drahtarmband, 15 — Spiralkopfnadel, 16 — Rollenkopfnadel, 17 — Litzen-Ringe, 18 — anderer Kleinschmuck, 20 — kegelförmige Schüssel, 21 — s-förmige Schüssel, 22 — verzierter, profilierter Becher, 23 — unverzierter, profilierter Becher, 24 — tulpenförmiger, glatter Topf, 25 — kleine vasenförmige Gefäße, 26 — vasenförmige, stark profilierte Gefäße mit gerauhtem Boden, 27 — kegelförmige Schüssel mit verdicktem Rand, 28 — kegelförmige Schüssel mit gekerbtem Rand, 29 — Spitzbodengefäße, 30 — kegelförmige Gefäße, 31 — große profilierte Vasen, 32 — s-förmige Knotenschüssel, 33 — glatte, leicht profilierte vasenförmige Gefäße, 34 — glatte, stark profilierte vasenförmige Gefäße, 35 — leicht profilierte vasenförmige Gefäße mit gerauhtem Boden, 36 — s-förmige rauhwändige Töpfe

- Abb. 5. Sieniawa, Wojewodschaft Przemyśl. Bronzenes Depotfund; nach W. Blajer (1989a)
 Abb. 6. Lose bronzene Funde: a — Sarzyna, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 4; b — Kosina, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 35; c — „Dybków“, Wojewodschaft Przemyśl, Fundstelle 2; d — Grzęska, Wojewodschaft Przemyśl, Fundstelle 2; e — nach K. Moskwa (1976)
 Abb. 7. Paluchy, Wojewodschaft Przemyśl, Fundstelle 1. Inventar des Körpergrabs Nr. 180; nach S. Lewandowski (1978)
 Abb. 8. Grodzisko Dolne, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 1. Hornfeilspitzen aus dem Grab 115
 Abb. 9. Typologie tulpenförmiger Töpfe
 Abb. 10. Grodzisko Dolne, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 1. Planigraphie — entsprechende Typen der Topfgefäße werden markiert — I/1 — glatte Töpfe, I/2 — gerauhte Töpfe, A, B, C — entsprechende Varianten (vgl. Text und Abb. 9)
 Abb. 11. Białobrzegi, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 1 (d, g-h, j-s) und Fundstelle 5 (a-c, e-f, i), Keramikauswahl
 Abb. 12. Białobrzegi, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 1. Keramikauswahl aus dem Objekt 132
 Abb. 13. Białobrzegi, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 5. Keramikauswahl
 Abb. 14. Grodzisko Dolne, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 1. Plan des Grabs Nr. 1 (a) und Keramik aus den Gräbern I (c) und II (b); nach M. Gedl (1960)
 Abb. 15. Typologie s-förmiger Schüsseln
 Abb. 16. Ausgewählte Gräberfelder — Beispiele ihrer Lokalisierung: A — Manasterz, Wojewodschaft Przemyśl, Fundstelle 6 und Czerwona Wola, Wojewodschaft Przemyśl, Fundstelle 2; B — Wólka Pełkińska, Wojewodschaft Przemyśl, Fundstelle 2; C — Pełkinie, Wojewodschaft Przemyśl, Fundstelle 2; D — Piskorowice, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 4; E — Leżajsk, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 3; F — Tryńca, Wojewodschaft Przemyśl, Fundstelle 1
 Abb. 17. Grodzisko Dolne, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 1. Plan des Gräberfelds
 Bezeichnungen: 1 — Körpergräber, 2 — Urnengräber, 3 — Gräber ohne Urnen, 4 — einzelne Gefäße ohne

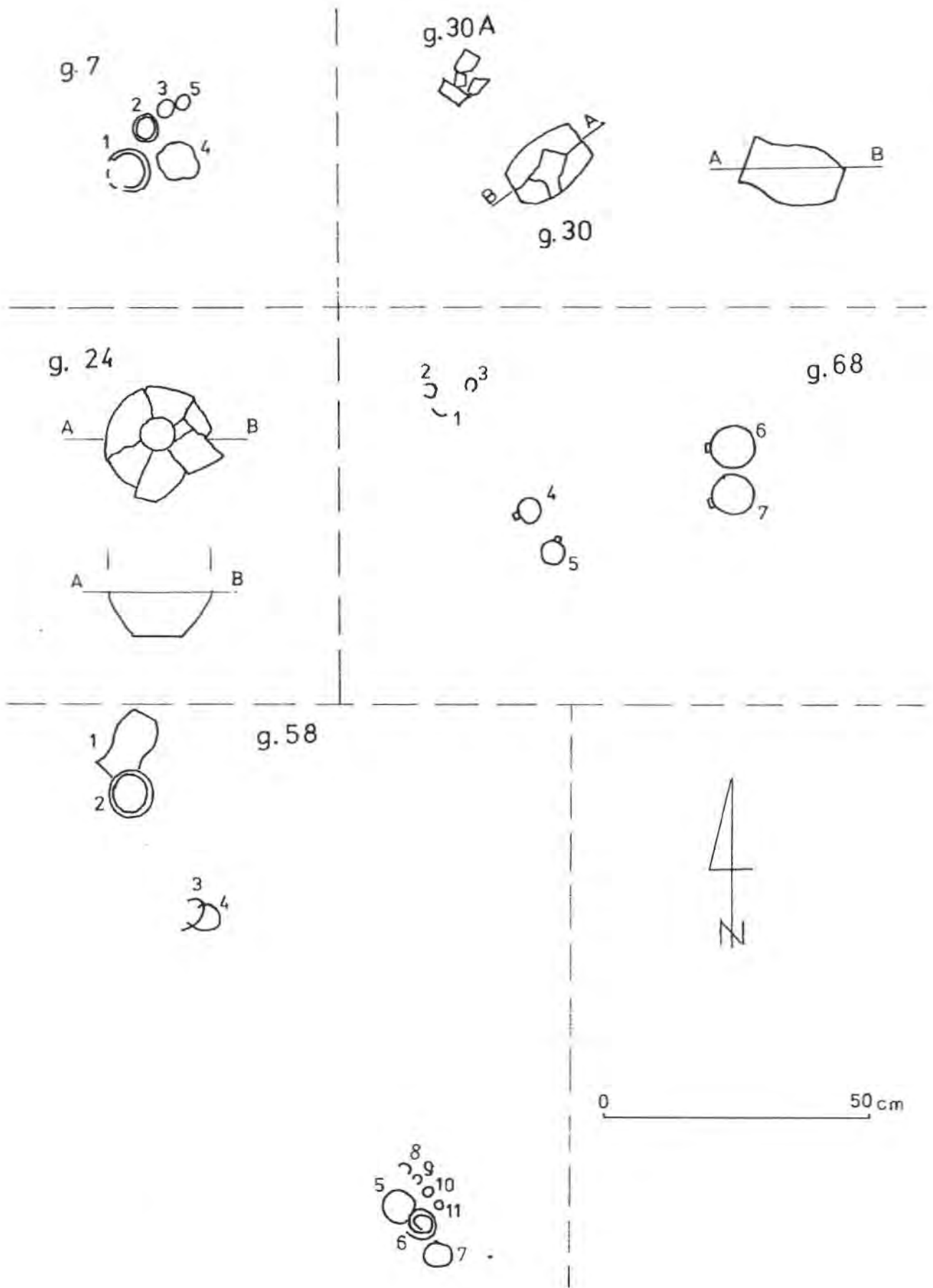
- Knochen, 5 — Gruben mit Verbranntem, Asche und kleinen Knochen, 6 — Arnetz mit Arnummern, 7 — Grenze des untersuchten Gebiets, 8 — Schema der Areinteilung
- Abb. 18. Chodaczów, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 2. Plan des Gräberfelds
Bezeichnungen: 1 — Urnengräber, 2 — Brandgruben-gräber, 3 — Körpergräber (schematische Größe und Orientierung)
- Abb. 19. Diagramm des gleichzeitigen Auftretens von Merkmalen in den Körpergräbern
Nummern der Merkmale: 1 — verzierte massive Stäbchenhalsring, 2 — verzierte Stäbchenarmringe, 3 — Spiralkopfnadel, 4 — tordierter Schmuck, 5 — Litzen-Ringe, 6 — Armänder aus breitem Band, 7 — mehrgängige Armringe aus Draht oder schmalen Band, 8 — andere bronzene Gegenstände (Darunter unbestimmte), 9 — Rollenkopfnadel, 10 — Feuerstein, 11 — Gefäße vom Typ Noua-Kultur, 12 — kegelförmige Schüssel mit verdicktem Rand, 13 — s-förmige Schüssel, 14 — gerauhte Töpfe, 15 — kleine, verzierte vasenförmige Gefäße, 16 — kegelförmige Gefäße, 17 — profilierte verzierte Becher, 18 — glatte Töpfe, 19 — profilierte unverzierte Becher, 20 — kleine, unverzierte vasenförmige Gefäße, 21 — Spitzbodengefäße, 22 — kleine kegelförmige Gefäße, 23 — Kugelbodenbecher
- Abb. 20. Diagramm durchschnittlicher Tiefen der „Grabeingrabung“ in den einzelnen Phasen der Gräberfelder in Chodaczów, Fundstelle 2 und Grodzisko Dolne, Fundstelle 1
- Abb. 21. Grodzisko Dolne, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 1. Planigraphie der Gräber nach dem Reichtum der Ausstattungen in den Phasen II und 12–3:
A — sehr reiche und reiche Gräber (> 20 Punkte), B — minder bemittelte Gräber (10–19 Punkte), C — die übrigen Bestattungen (eingehende Erklärungen im Text)
- Abb. 22. Chodaczów, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 2. Planigraphie des Gräberfelds: I — Grabchronologie (Phasen II–13, II–III), II — Reichtum der Grabausstattungen in den einzelnen Abschnitten der älteren Phase (II–13), A — sehr reiche und reiche Gräber, B — minder bemittelte Gräber, C — die übrigen (Erklärungen im Text)
- Abb. 23. Reichtumdiagramme der Gräber nach 6 Klassen (Gruppen — vgl. Text) in den einzelnen Phasen der Gräberfelder in Chodaczów, Fundstelle 2 und Grodzisko Dolne, Fundstelle 1
- Abb. 24. Diagramm durchschnittlicher Werte der Reichtumsziffer der Gräber auf den Gräberfeldern in Chodaczów, Fundstelle 2 (gestrichelte Linie) und in Grodzisko Dolne, Fundstelle 1 (stetige Linie) a — Mittelwert für Phase IIa, b — für die ganze Phase II, c — für Phase IIb, d — für Phase II–13, e — für Chodaczów
- Abb. 25. Grodzisko Dolne, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 2. Plan des Gräberfelds nach K. Moskwa (1962)
- Abb. 26. Grodzisko Dolne, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 2. Planigraphie des Gräberfelds mit markierter Grabchronologie: 1 — ältere Phase (III1), 2 — jüngere Phase (III2)
- Abb. 27. Karte der Fundstellen der Tarnobrzeg-Gruppe in der Gegend der Gräberfelder in Paluchy (251) und Wylewa (Sieniawa-Pigany; 424) Bezeichnungen: 1 — Siedlungen, 2 — vermutliche Siedlungen, 3 — Siedlungsspu-
ren, 4 — Gräberfelder; Nummern der Fundstellen laut der Zusammenstellung im Annex 9.1.
- Abb. 28. Karte der Siedlungsanhäufungen: A — Gebiet um Białobrzegi, B — Gebiet um Budy Łańcuckie
Bezeichnungen: 1 — Siedlungen, 2 — vermutliche Siedlungen, 3 — Siedlungsspuren, 4 — Gräberfelder; Nummern der Fundstellen laut der Zusammenstellung im Annex 9.1
- Abb. 29. Białobrzegi, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 1. Plan des untersuchten Siedlungsteils
Bezeichnungen: 1 — Pfahlgruben, 2 — Grenzen des zerstörten Gebiets
- Abb. 30. Białobrzegi, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 5. Plan des untersuchten Siedlungsteils
Bezeichnungen: 1 — Objekte, 2 — Pfahlgruben, 3 — Anhäufung der Steine und Keramik
- Abb. 31. Białobrzegi, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 5. Rekonstruktion der Umriss des Pfahlgebäudes (bzw. -gebäuden?); Nummern bezeichnen aufeinanderfolgende Numerierung der Objekte
- Abb. 32. Grodzisko Dolne, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 1. Planigraphie der Gräber aus den einzelnen chronologischen Horizonten (A–C) nach J. Chochorowski (1989)
- Abb. 33. Grodzisko Dolne, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 1. Planigraphie der Gräber aus den einzelnen chronologischen Phasen (IIa–II3); vgl. Text
- Abb. 34. Chronologie-Funktionsmodell des Gräberfelds in Grodzisko Dolne, Fundstelle 1
- Abb. 35. Karte der Fundstellen der Tarnobrzeg-Gruppe auf dem San-Wisłok-Gebiet
Bezeichnungen: 1 — Siedlungen, „Siedlungspunkte und -spuren“, 2 — sichere (lokalisierte) Gräberfelder, 3 — annähernd lokalisierte Gräberfelder; Numerierung der Fundstellen laut der Zusammenstellung im Annex 9.1
- Abb. 36. Karte der Fundstellen der Tarnobrzeg-Gruppe im Hintergrund der Umweltbedingungen
Bezeichnungen: 1 — Zone A (Böden der Tieflandstäler), 2 — Zone C (flache sandig-lehmige Hochebenen), 3 — Zone B (sandige Ebenen und Dünenfelder), 4 — Zone D (kleine Gebirgsvorländer — Lößhoch-ebene), 5 — Zone E (sumpfige Tieflandssenkungen), 6 — Siedlungen, „Siedlungspunkte und -spuren“, 7 — lokalisierte Gräberfelder, 8 — annähernd lokalisierte Gräberfelder
- Abb. 37. Karte der Fundstellen der Tarnobrzeg-Gruppe im Hintergrund des Systems der Terrassen und Paläoflußbetten im San-Tal (nach L. Starkel 1988b, samt Ergänzungen des Autors)
Bezeichnungen: 1 — Mittelterrasse aus Vistulian (P2), 2 — niedrige Terrasse mit Paläomäandern (Überschwemmungs-, P1, späte Glazialzeit), 3 — niedrige Terrasse mit kleinen Paläomäandern (Holozän, H3), 4 — Überschwemmungsebene mit Spuren nach Bachbetten (Holozän, Terrassen H1, H2)
- Abb. 38. Besiedlung der Tarnobrzeg-Gruppe auf dem Hintergrund des Systems von Terrassen und Paläoflußbetten des San-Tales (laut A. Szumanski, nach: K. Rotnicki, L. Starkel 1991, S. 154 mit Ergänzungen des Autors)
Bezeichnungen: T1 — Mittelterrasse aus Vistulian, T2 — spätglaziale Terrasse mit großen Paläomäandern, T3 — holozäne Terrasse mit kleinen Paläomäandern, T4 — Überschwemmungsebene mit Bachbettenspuren, 1 — Anschwemmungen im gegenwärtigen Flußbett,

- 2 — Spuren der Flußbettanordnung, 3 — kleine Paläomäander, 4 — große Paläomäander, 5 — Umriss der Mäanderanschwemmungen, 6 — Dünen, 7 — Außertalgebiete, 8 — während der Regulierung 1903 abgegrenzte Mäander, 9 — Fundstellen der Tarnobrzeg-Gruppe
- Abb. 39. Bodentypen in der Mikroregion Chodaczów—Grodzisko Dolne
Bezeichnungen: 1 — Mudden, 2 — Schwarzerde, 3 — Torfboden, 4 — Braunboden, 5 — Marschboden, 6 — Lehmboden, 7 — Bleich- und Pseudobleicherde, 8 — Siedlungen und Siedlungspunkte der Tarnobrzeg-Gruppe, 9 — Gräberfelder der Tarnobrzeg-Gruppe; laut der Boden-Landwirtschaftskarte im Maßstab 1:25000
- Abb. 40. Bodenbeschaffenheitskomplexe in der Mikroregion Chodaczów—Grodzisko Dolne
Bezeichnungen: 1 — Weizenkomplex, 2 — Weizen-Roggen-Komplex, 3 — Roggenkomplex, 4 — Getreide-Futter-Komplex, 5 — Komplex dauerhafter landwirtschaftlicher Nutzflächen, 6 — Siedlungen und Siedlungspunkte der Tarnobrzeg-Gruppe, 7 — Gräberfelder der Tarnobrzeg-Gruppe; laut der Boden-Landwirtschaftskarte im Maßstab 1:25000
- Abb. 41. Schema der Gegenwirkungen zwischen den Elementen der Siedlungs-, Gesellschafts- und „Symbolstruktur“
- Abb. 42. Karte der Fundstellen der Trzciniec-Kultur; Numerierung laut der Zusammenstellung im Annex 9.2
- Abb. 43. Diagramm der Siedlungspräferenzen der Tarnobrzeg-Gruppe und der Trzciniec-Kultur in der San-Wisłok-Region (in %), A—E — Siedlungszonen (vgl. Text)
- Abb. 44. Siedlungspräferenzen — Zahl der Fundstelle pro Quadratkilometer in den einzelnen Siedlungszonen (A—E) der Tarnobrzeg-Gruppe und der Trzciniec-Kultur
- Abb. 45. Diagramm (%) der Besetzung bestimmter geomorphologischer Zonen durch Fundstellen der Tarnobrzeg-Gruppe und der Trzciniec-Kultur (nach Angaben aus der Tabelle IX)
- Abb. 46. Diagramm der Expositionsgröße der Fundstellen der Tarnobrzeg-Gruppe und der Trzciniec-Kultur in % (laut Angaben aus der Tabelle IX)
- Abb. 47. Diagramm des Expositionsgrades (%) der Fundstellen der Tarnobrzeg-Gruppe und der Trzciniec-Kultur (laut Angaben aus der Tabelle IX)
- Abb. 48. Diagramm (%) der Expositionsrichtung der Fundstellen der Tarnobrzeg-Gruppe und der Trzciniec-Kultur (laut Angaben aus der Tabelle IX)
- Abb. 49. Modelle der Besiedlungsfunktionierung in der Großtalzone (San und Wisłok) — I und in der Lößbrandzone — II; A—E — Siedlungszonen (vgl. Text)
- Abb. 50. Karte der Besiedlung der Tarnobrzeg-Gruppe in der San-Wisłok-Region
Bezeichnungen: 1 — Siedlungszone A, 2 — Zone B, 3 — Zone C, 4 — Zone D, 5 — Zone E, 6 — Siedlungen und Siedlungspunkte, 7 — gesicherte Gräberfelder, 8 — annähernd lokalisierte Gräberfelder, 9 — Dendritenverbindungen (vgl. Text), 10 — natürliche Sperrungen zwischen den Mikroregionen, 11 — Grenzen der Mikroregionen und Lokalgruppen
- Abb. 51. Mikroregionen in der älteren Phase (I)
Bezeichnungen: 1 — Siedlungen und Siedlungspunkte, 2 — Gräberfelder
- Abb. 52. Mikroregionen in der jüngeren Phase (III)
Bezeichnungen: 1 — Siedlungen und Siedlungspunkte, 2 — Gräberfelder
- Abb. 53. Karte der zur vergleichenden Prüfung ausgewählten Regionen
Bezeichnungen: 1 — Gebiete A, B, C, D (vgl. Text), 2 — in der Arbeit analysierte San-Wisłok-Region
- Abb. 54. Karte der Besiedlung der Tarnobrzeg-Gruppe auf dem Gebiet des Gräberfeldes in Furmany (A)
Bezeichnungen: 1 — gesicherte und vermutliche Gräberfelder, 2 — große Siedlungen, 3 — kleine Siedlungen und Siedlungspunkte, 4 — Siedlungsspuren
- Abb. 55. Karte der Besiedlung der Tarnobrzeg-Gruppe auf dem Gebiet des in Zbydniów (B); Bezeichnungen wie bei der Abb. 56
- Abb. 56. Karte der Besiedlung der Tarnobrzeg-Gruppe auf dem Gebiet des Gräberfeldes in Krzemienica (C); Bezeichnungen wie bei der Abb. 56
- Abb. 57. Karte der Besiedlung der Tarnobrzeg-Gruppe auf dem Gebiet des Gräberfeldes in Trzszówka (D); Bezeichnungen wie bei der Abb. 41
- Abb. 58. Diagramm der Zunahme der Bevölkerung und Vergrößerung der Ökumene zu der Zeit der Tarnobrzeg-Gruppe am San und Wisłok
- Abb. 59. Mikroregionen der älteren (1) und jüngeren (2) Phase — Vergrößerung der Ökumene
- Abb. 60. Modelldarstellung gesellschaftlicher Verhältnisse der Bevölkerung der Tarnobrzeg-Gruppe
I — Einzelwesen, II — Haushalt, III — Lokalgruppe, IV — Regionalgruppe (Stamm), GT — Tarnobrzeg-Gruppe
- Abb. 61. Keramik der Trzciniec-Kultur aus dem Gebiet am San und Wisłok
- Abb. 62. Wierzawice, Wojewodschaft Rzeszów, Fundstelle 4. Lokalisierung der Fundstelle
Bezeichnungen: 1 — Streubereich der Keramik der Tarnobrzeg-Gruppe, 2 — Streubereich der Keramik der Trzciniec-Kultur (nordöstlicher Rand der Fundstelle — durch K. Moskwa untersuchte Siedlung)
- Abb. 63. Ślipcze, Wojewodschaft Zamość. Dolch aus Bronze (Kupfer?)
- Abb. 64. Zaczernie, Wojewodschaft Rzeszów. Bronzene Pfeilspitze
- Abb. 65. Chronologische Tabelle
Nach: Pradzieje ziem polskich, Band 1, Warszawa 1989, mit Ergänzungen des Autors

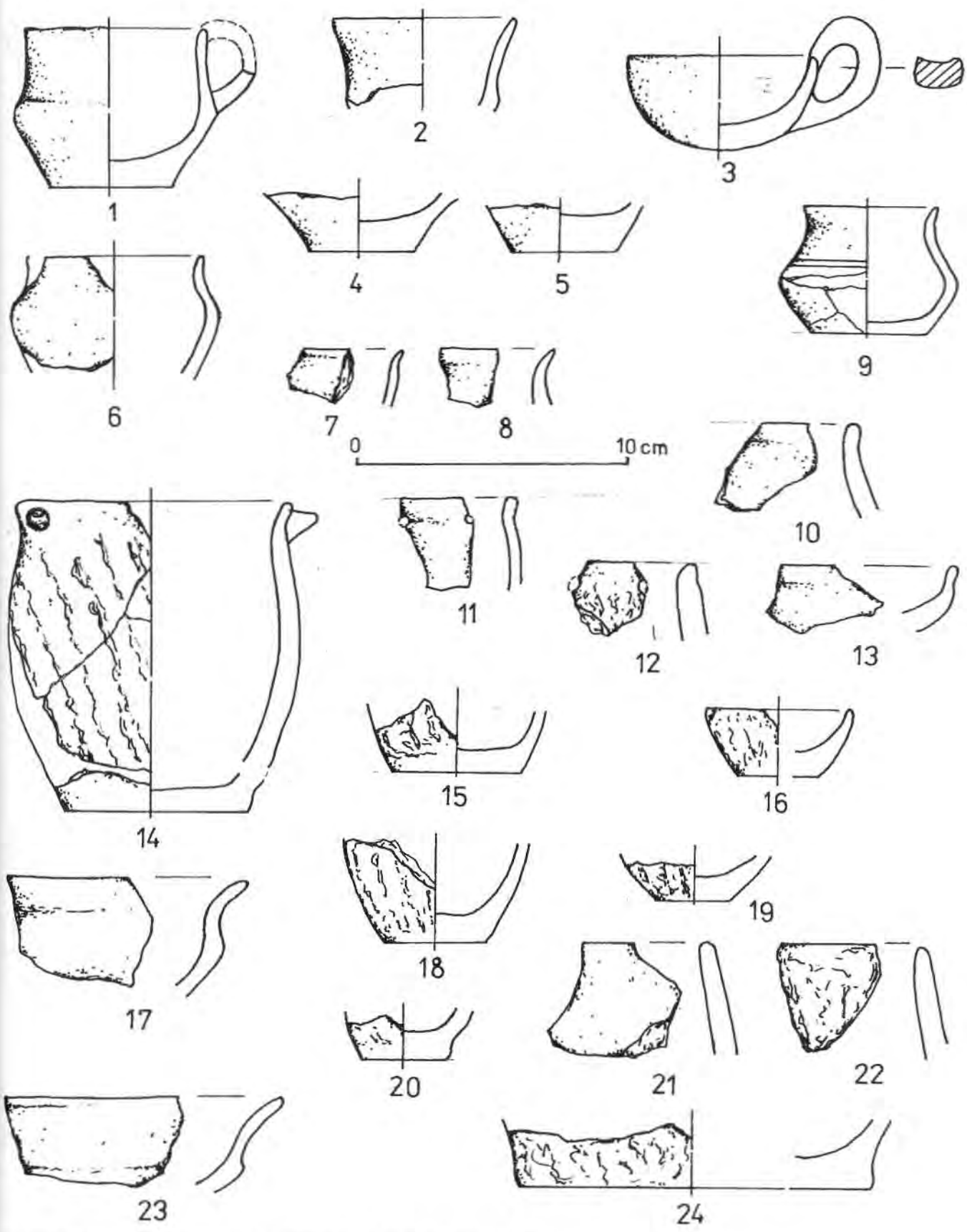
Übersetzt von Magdalena Malecka

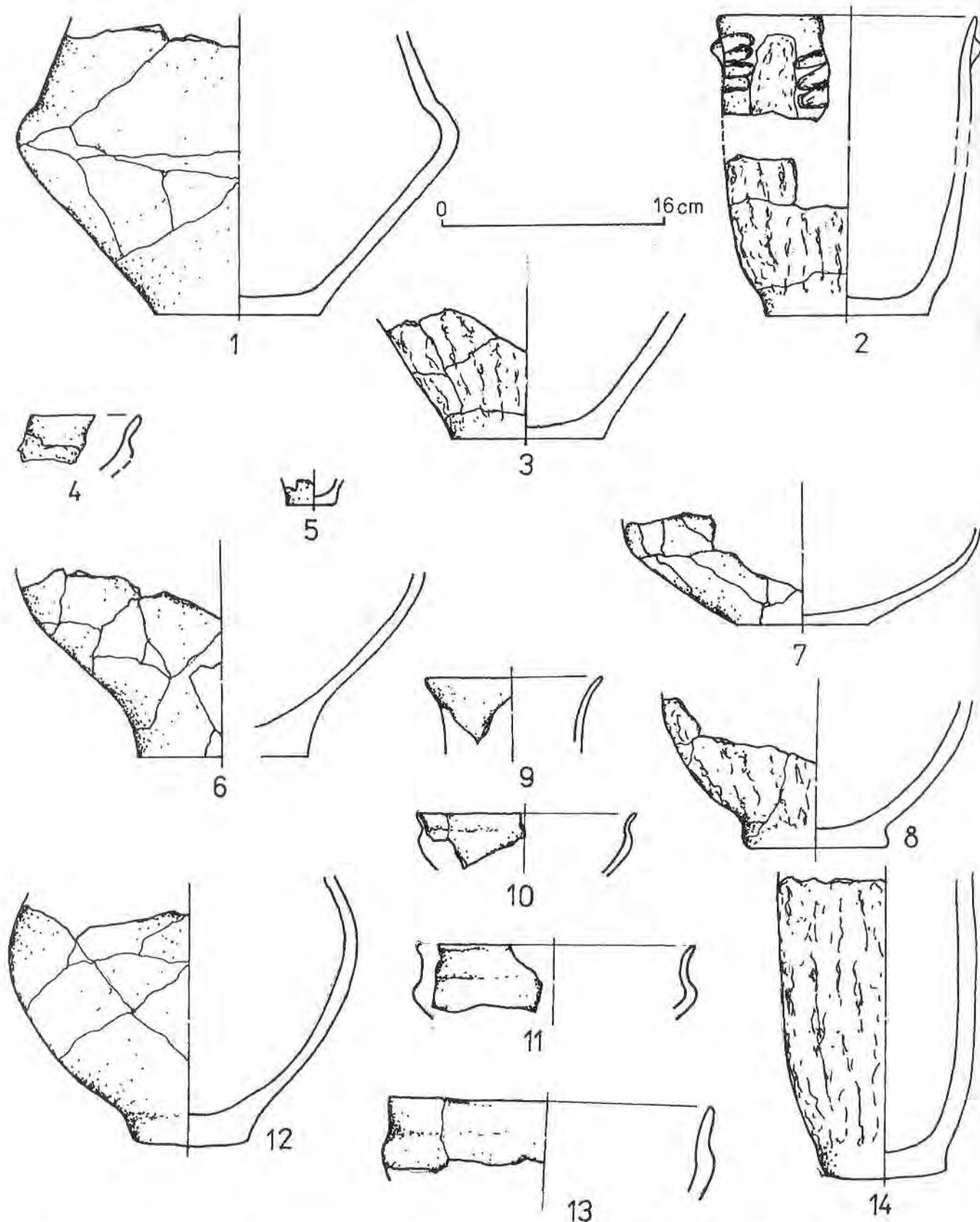
Tabl. I. Chodaczów, woj. Rzeszów, stan. 2. Inwentarze grobów: 2 (1-2), 3 (3), 4 (4-5, 8), 5 (6), 8 (7), 9 (10-12), 10 (9), 11 (13), 13A (14), 14 (15)

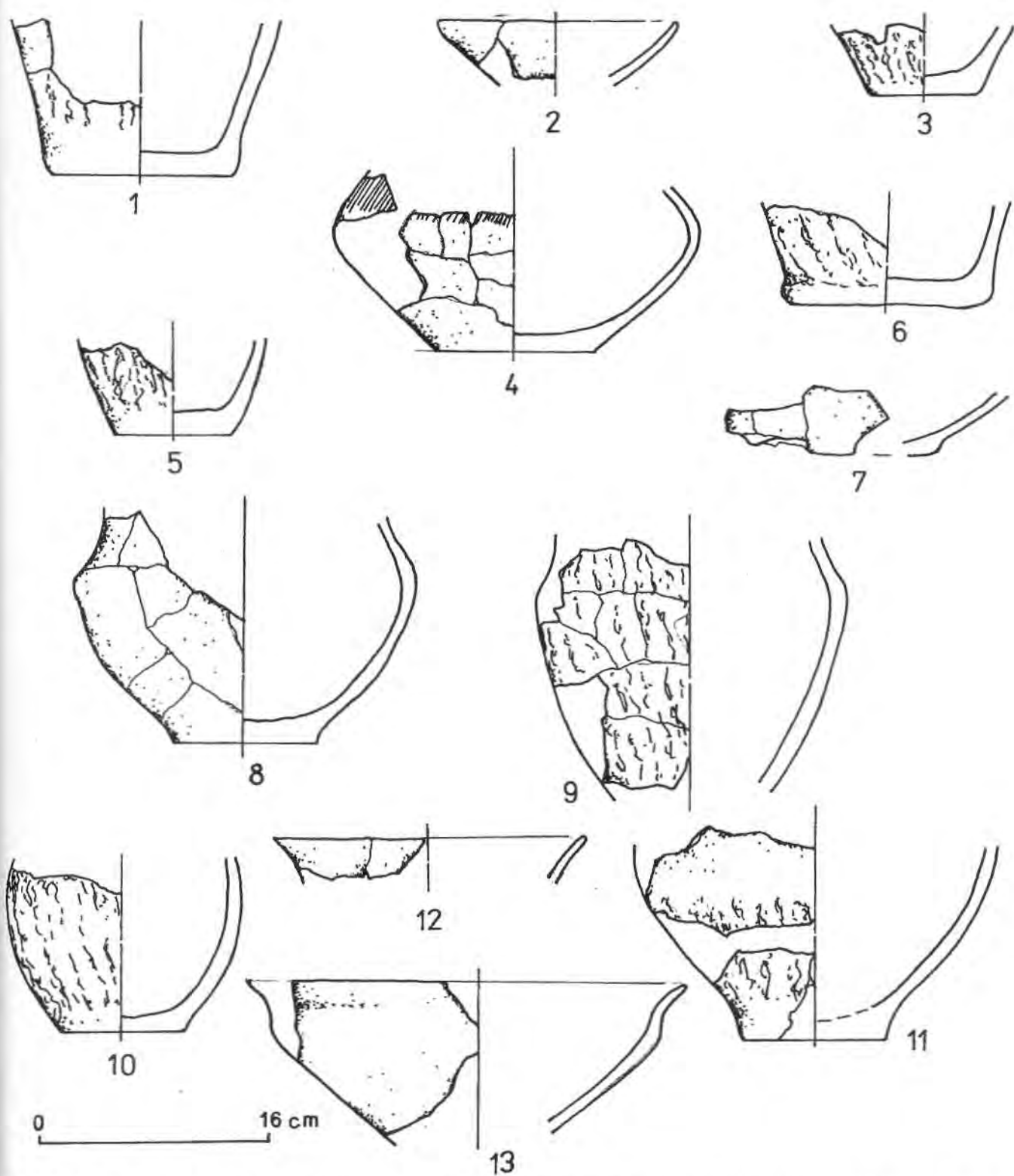
Tabl. II. Chodaczów, woj. Rzeszów, stan. 2. Rzuty poziome i pionowe grobów: 7, 24, 30, 30A, 58 i 68

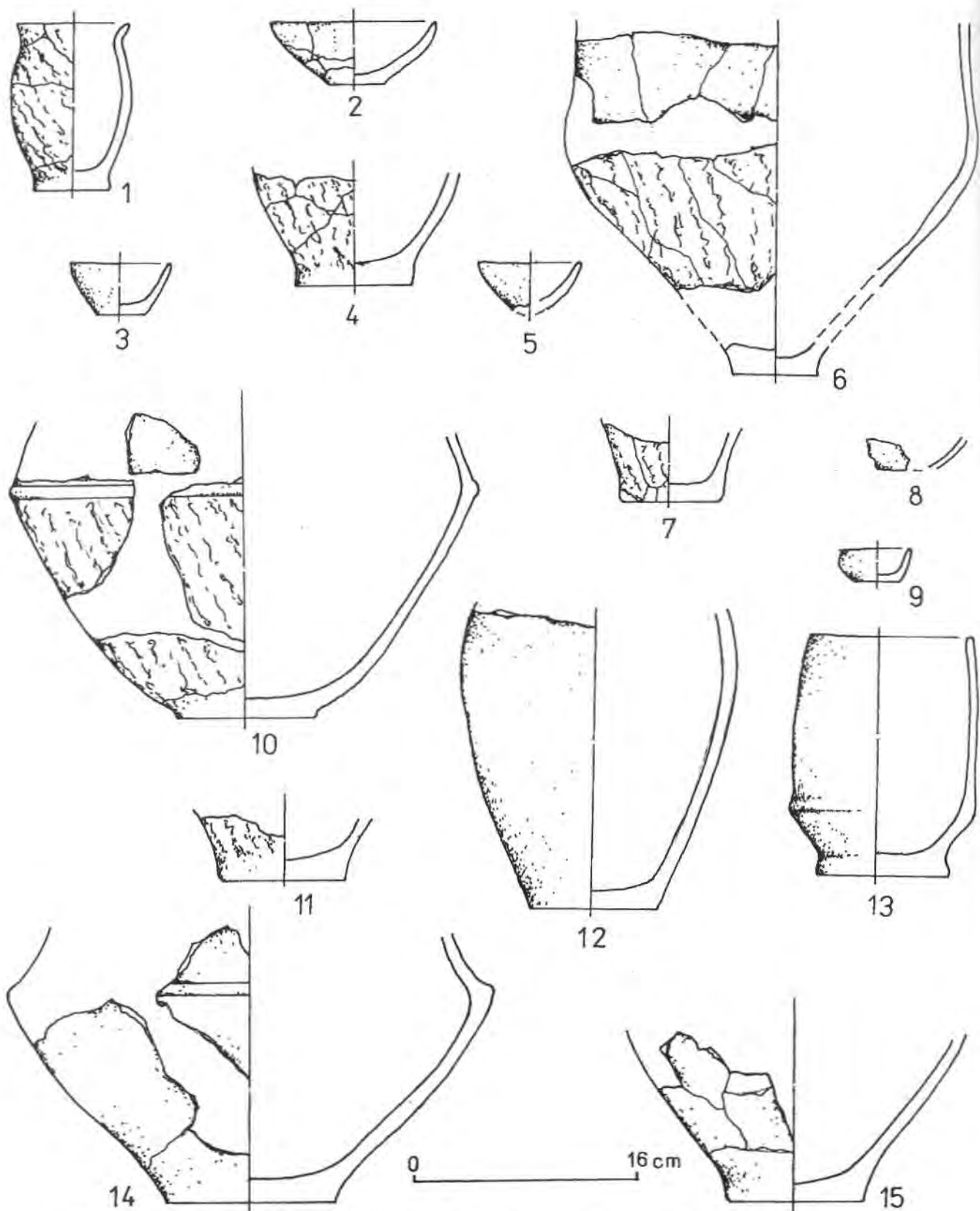
Tabl. III. Chodaczów, woj. Rzeszów, stan. 2. Inwentarz grobu: 7 (1-5) oraz materiały luźne (6-24)

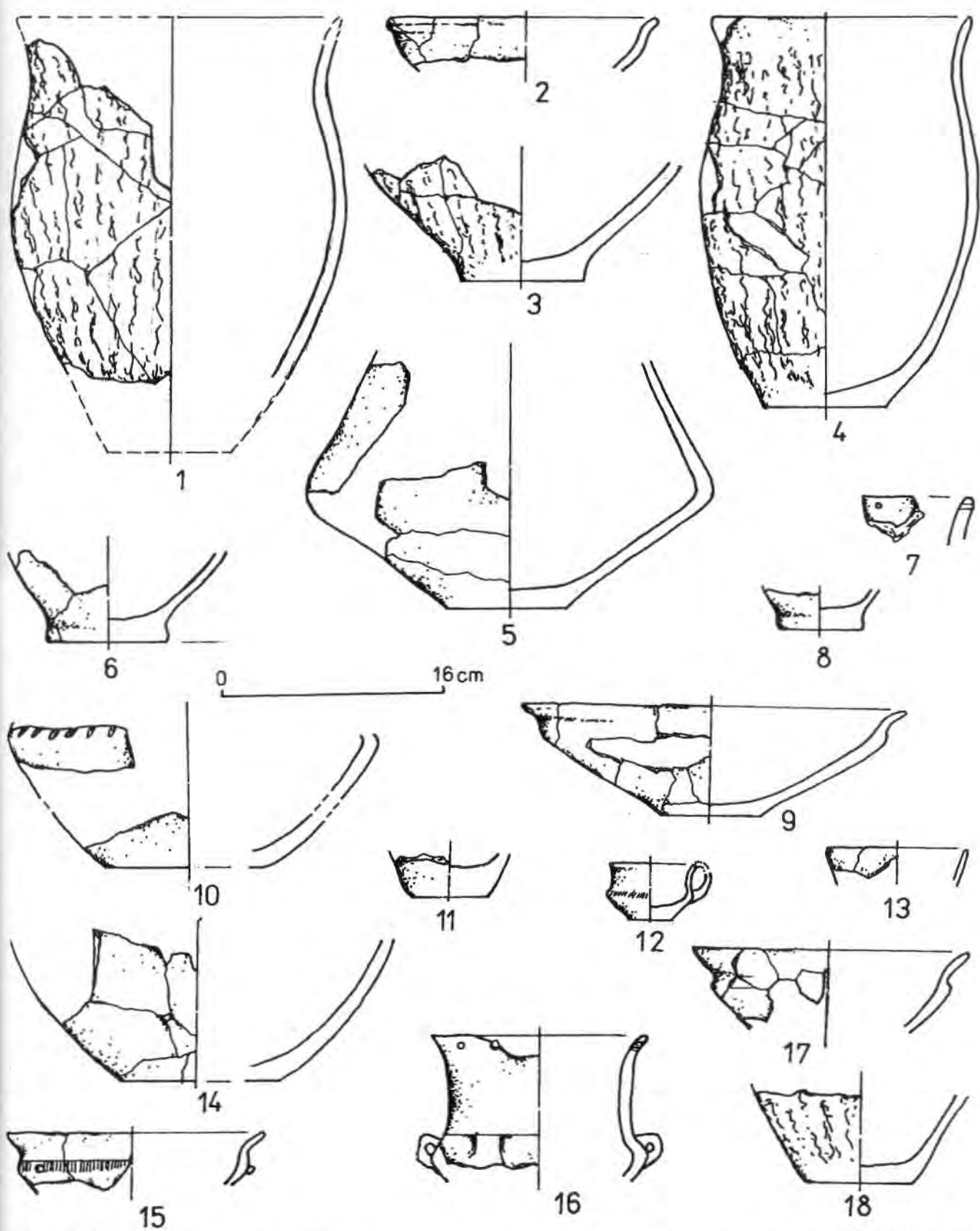
Tabl. IV. Chodaczów, woj. Rzeszów, stan. 2. Inwentarze grobów: 15 (1), 17 (2), 18 (3), 19 (4-6), 22 (7), 23 (8), 24 (9-12), 25 (13-14)

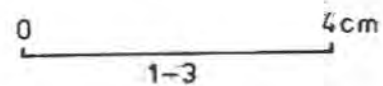
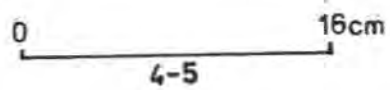
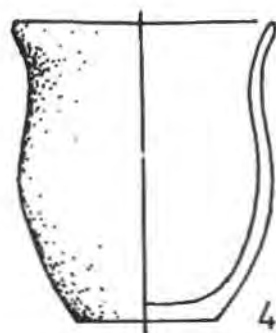
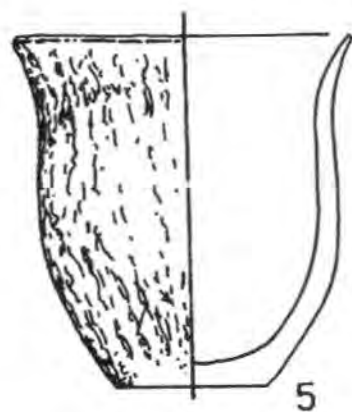
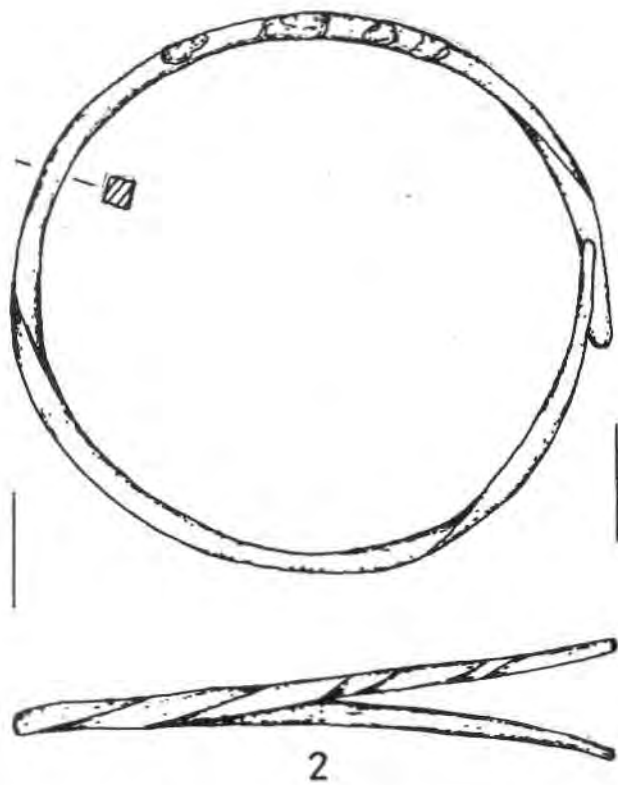
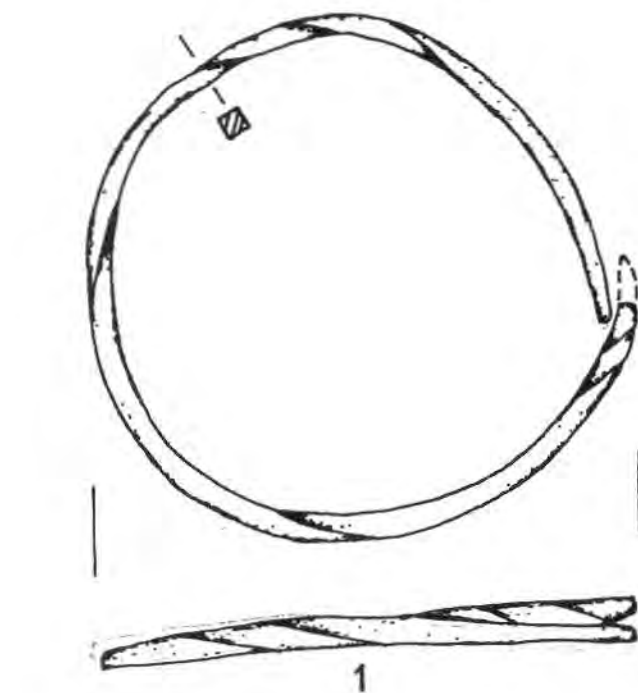
Tabl. V. Chodaczów, woj. Rzeszów, stan. 2. Inwentarze grobów: 26 (1), 27 (2), 28 (3), 29 (4), 30 (5), 31 (6), 32 (7), 33 (8), 34 (9), 36 (10), 38 (11), 41 (12-13)

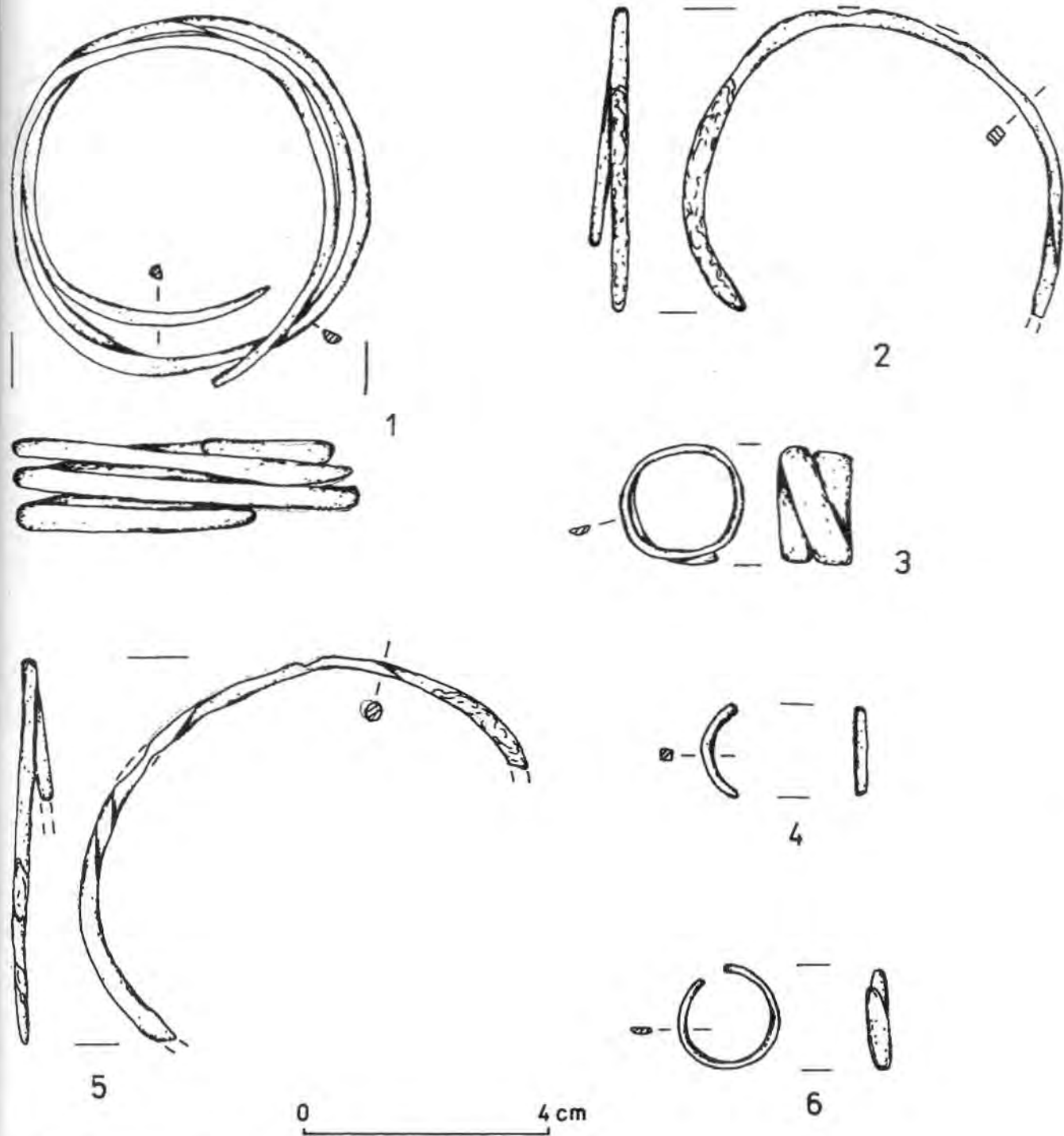
Tabl. VI. Chodaczów, woj. Rzeszów, stan. 2. Inwentarze grobów: 43 (1), 44 (2-6), 45 (10), 46 (7-8), 47 (9-13), 48 (12), 49 (14), 55 (15), 56 (11)

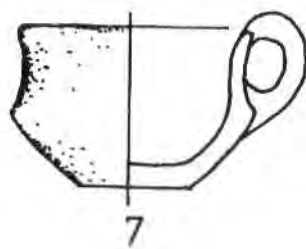
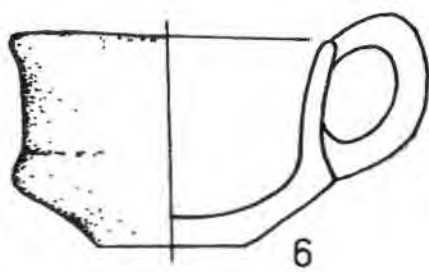
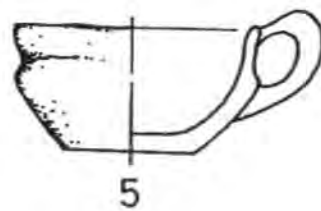
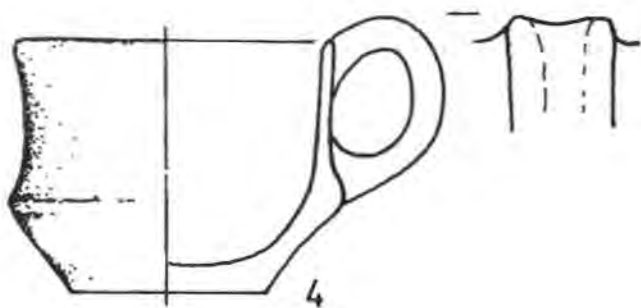
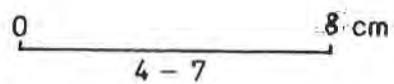
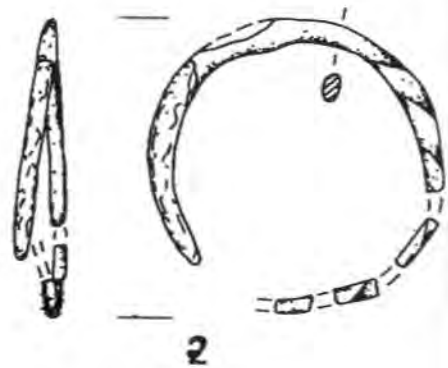
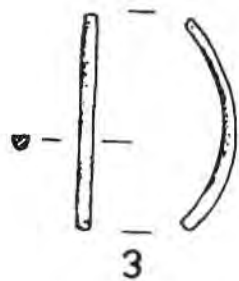
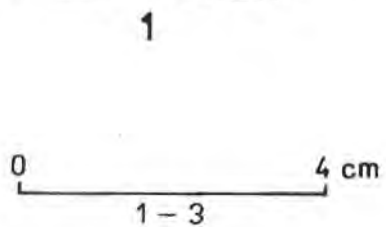
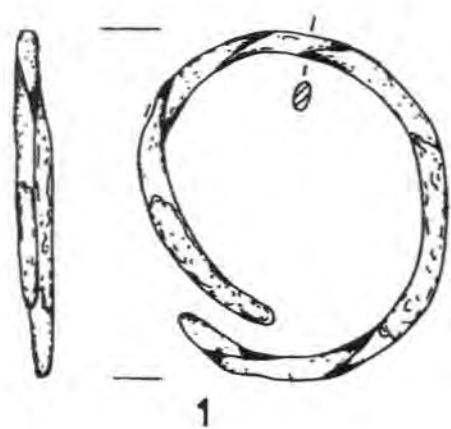
Tabl. VII. Chodaczów, woj. Rzeszów, stan. 2. Inwentarze grobów: 50 (1-2), 52 (3), 53 (4), 57 (5), 59 (6), 61 (10), 66 (7-8), 67 (9), 69 (11-14), 71 (12-17), 72 (15), 73 (18), 74 (16), 78 (13)

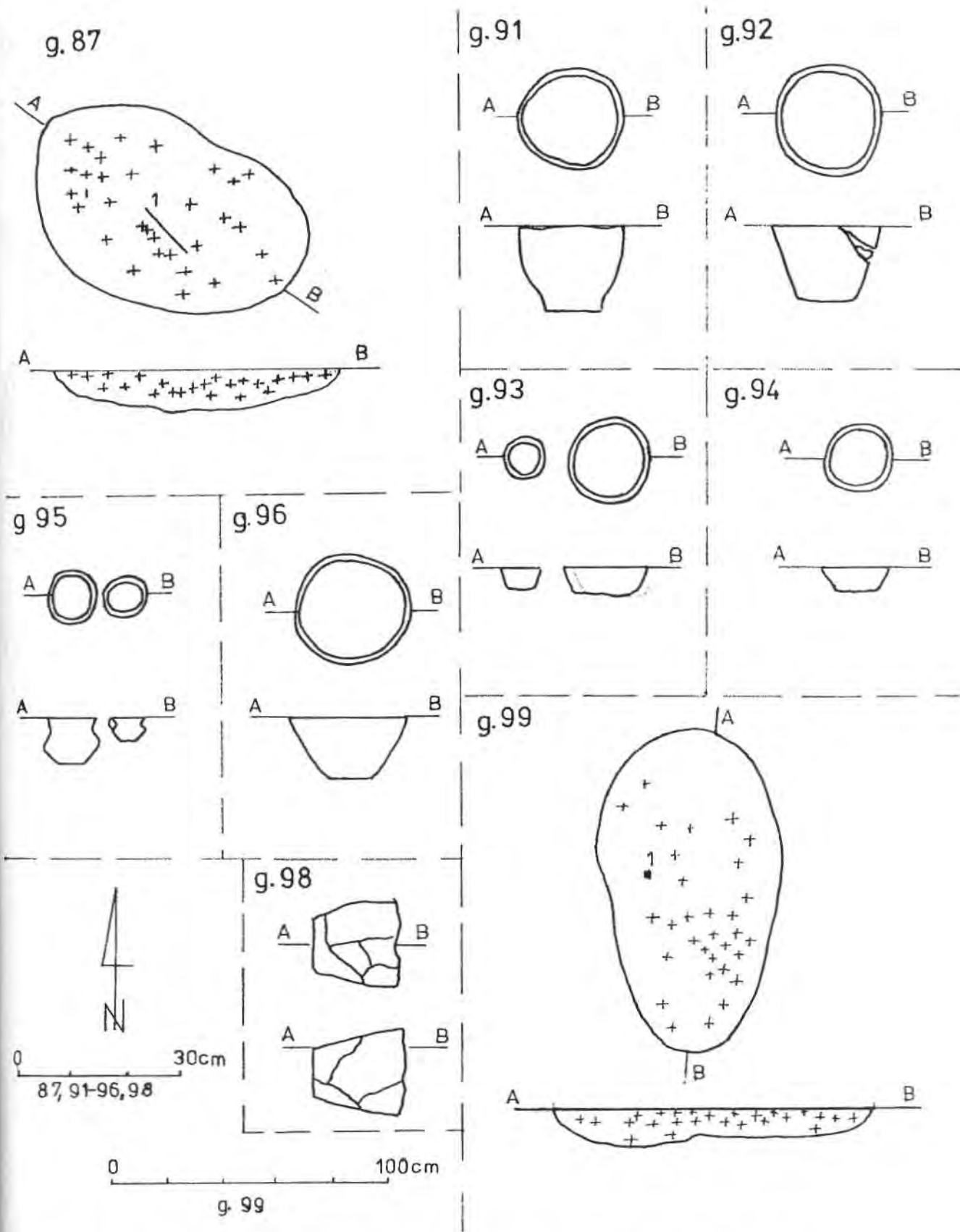
Tabl. VIII. Chodaczów, woj. Rzeszów, stan. 2. Inwentarz grobu 58

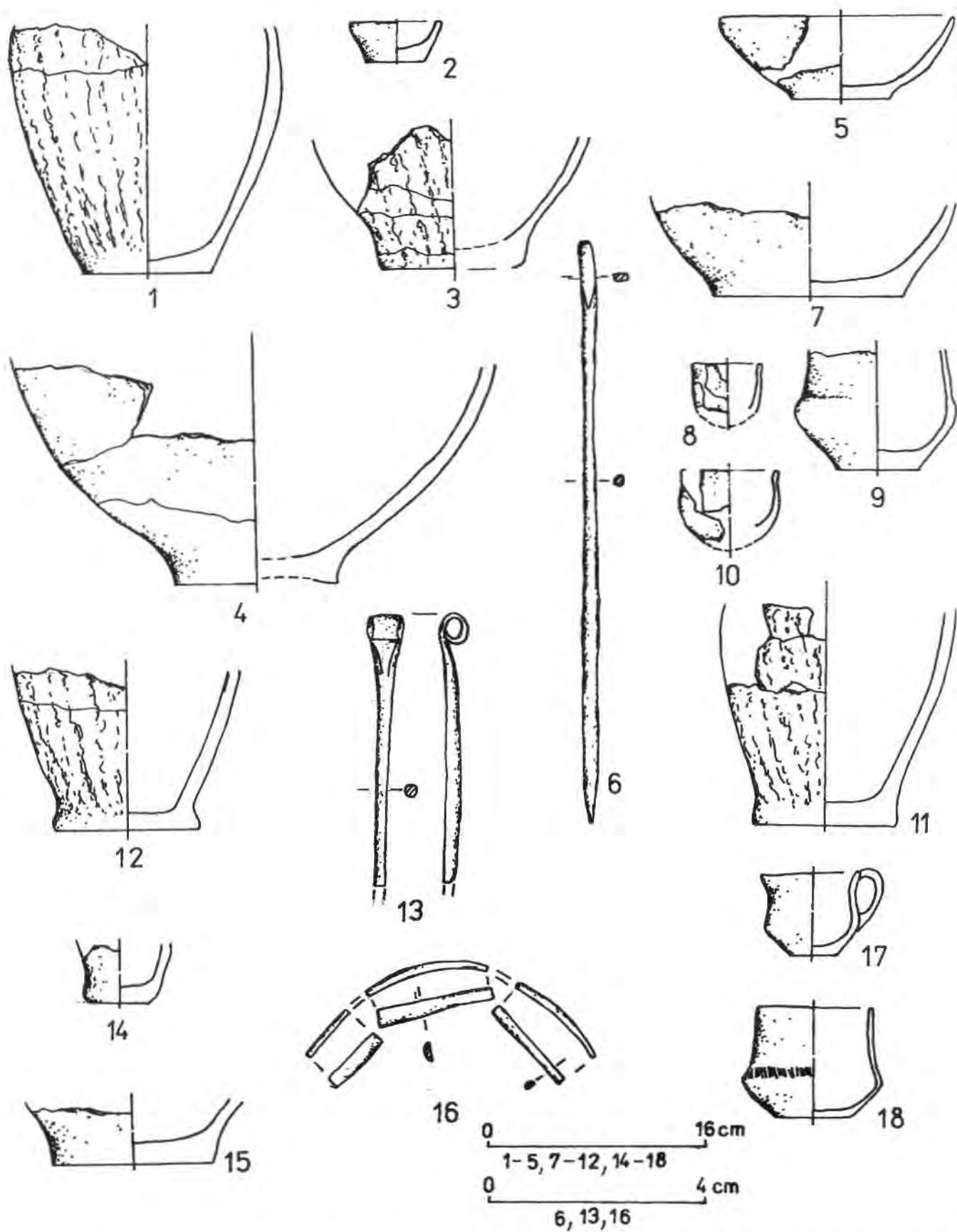
Tabl. IX. Chodaczów, woj. Rzeszów, stan. 2. Inwentarz grobu 58 (c.d.)

Tabl. X. Chodaczów, woj. Rzeszów, stan. 2. Inwentarz grobu 68

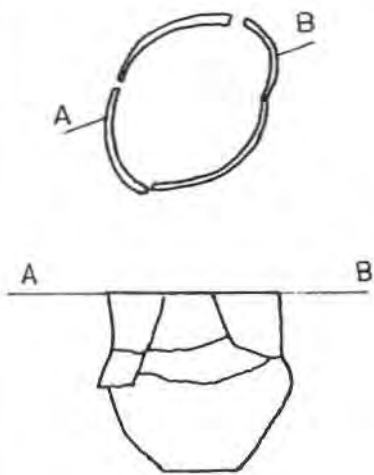

Tabl. XI. Chodaczów, woj. Rzeszów, stan. 2. Rzuty poziome i pionowe grobów: 87, 91-96, 98 i 99; znakiem "+" oznaczono spalone kości

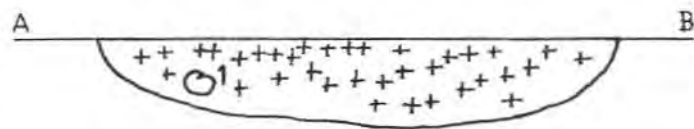
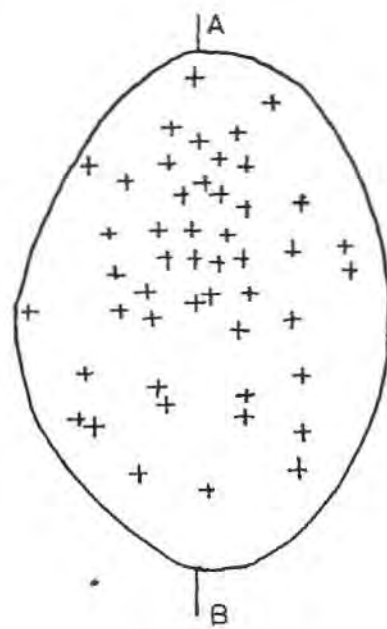

Tabl. XII. Chodzież, woj. Rzeszów, stan. 2. Inwentarze grobów: 76 (1), 77 (2), 79 (3), 83 (16), 85 (4), 86 (5), 87 (6), 88 (7), 90 (8-10), 91 (11), 92 (12-13), 93 (14-15), 95 (17-18)

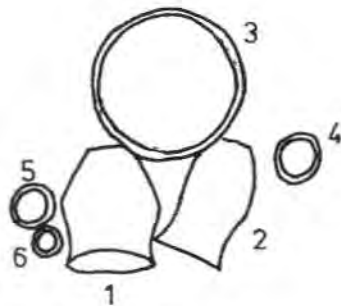
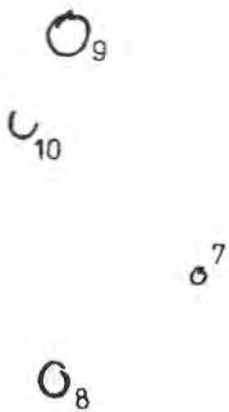
g.97

g.101

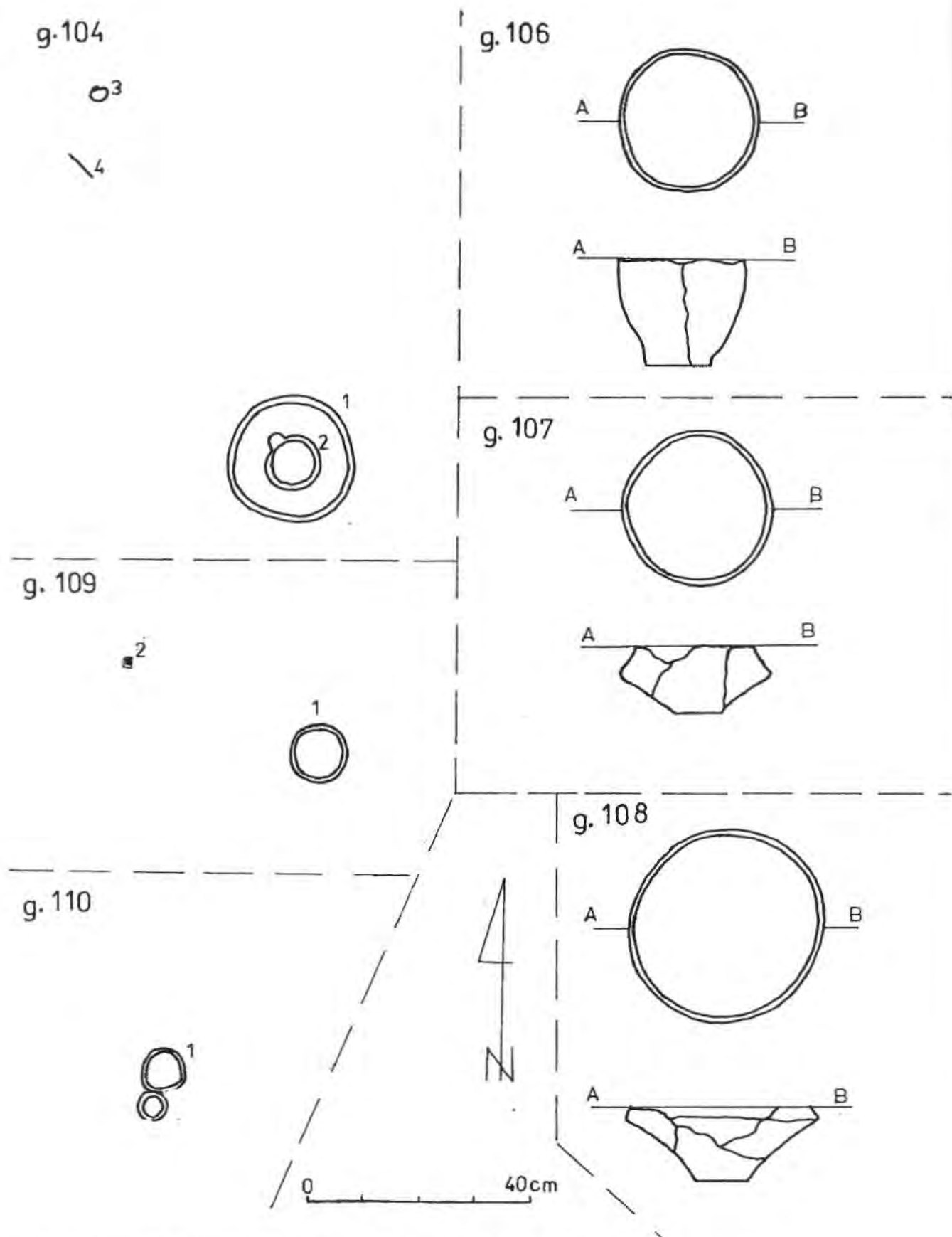

g.102

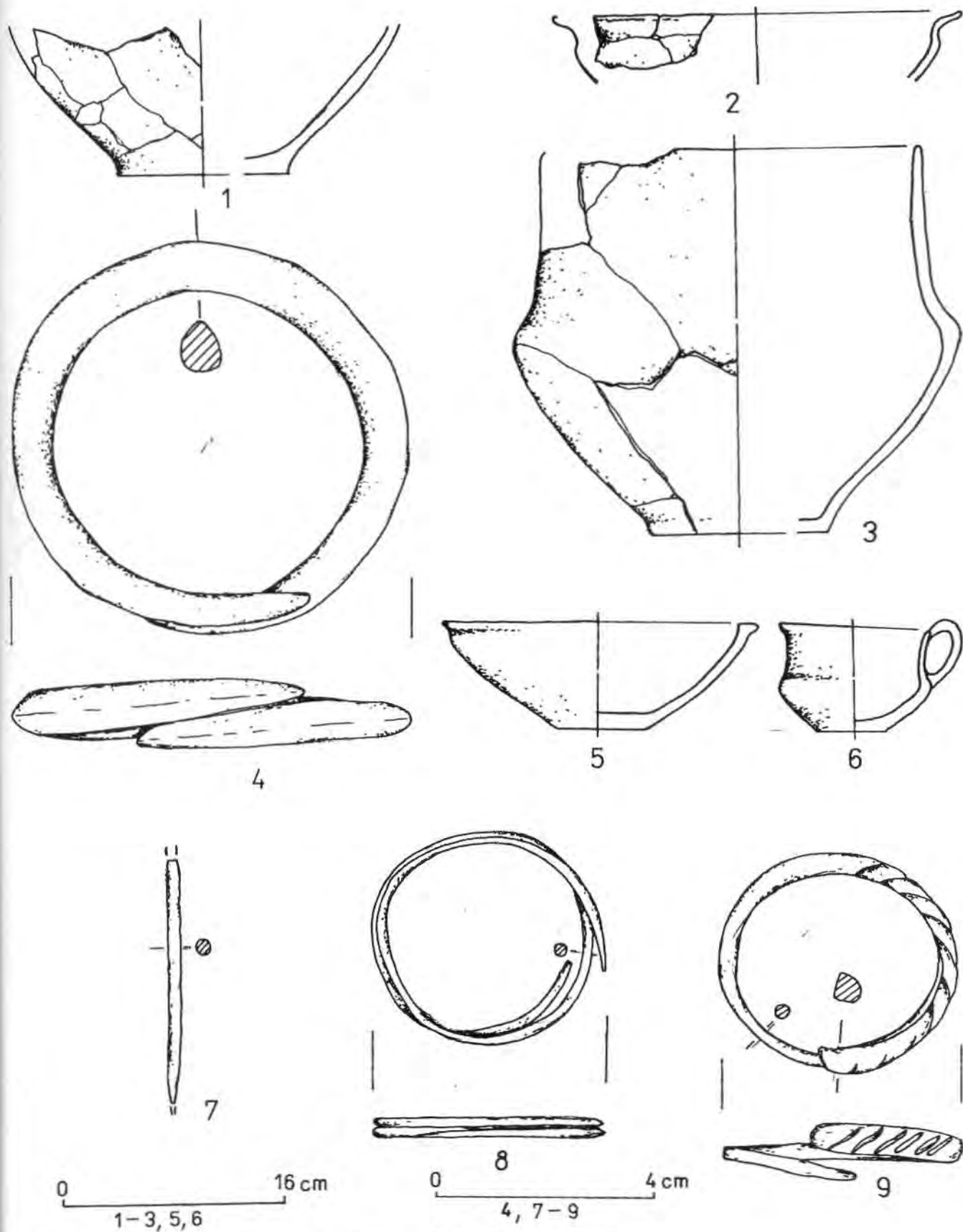

0 40cm

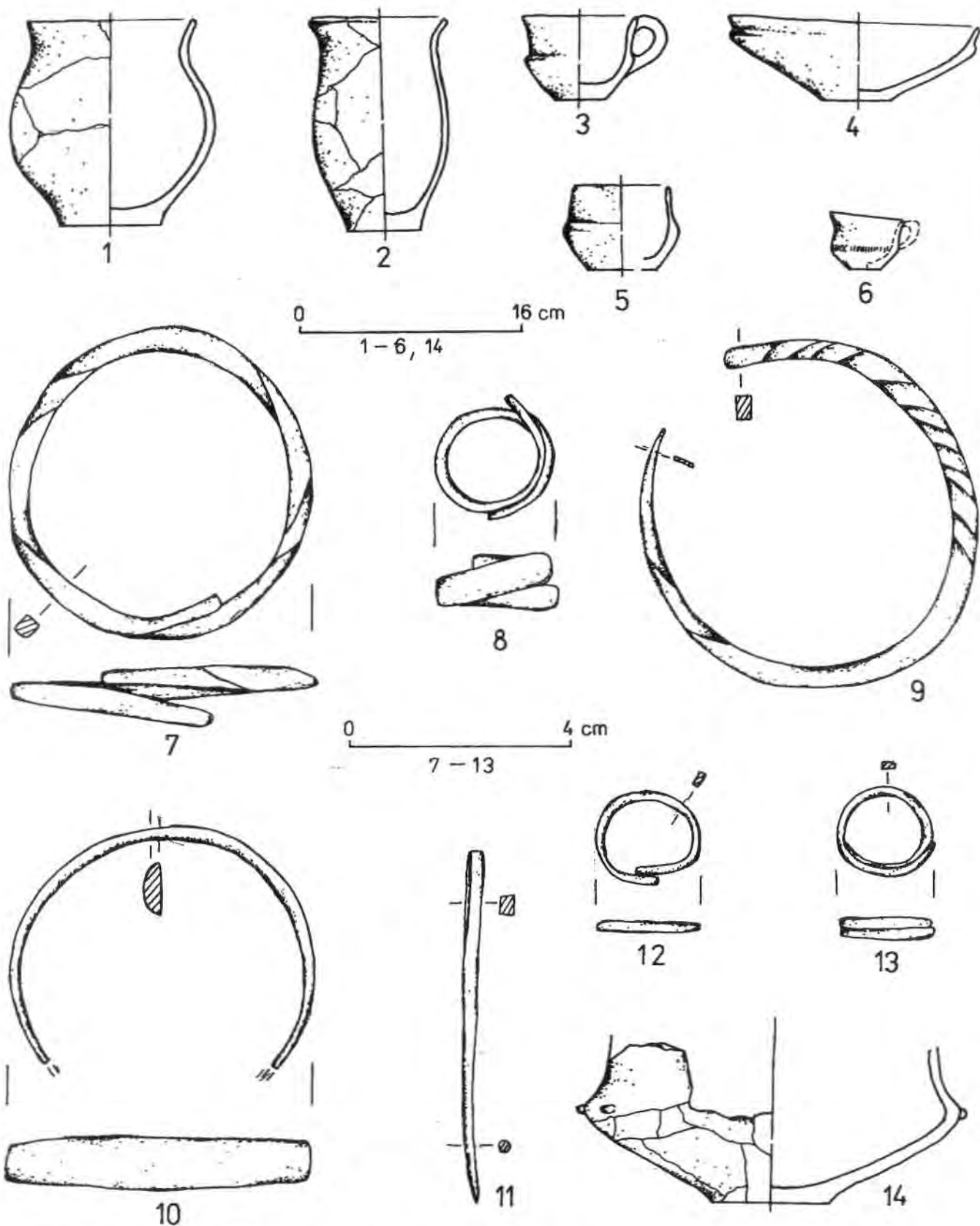
Tabl. XIII. Chodaczów, woj. Rzeszów, stan. 2. Rzuty poziome i profile grobów: 97, 101 i 102

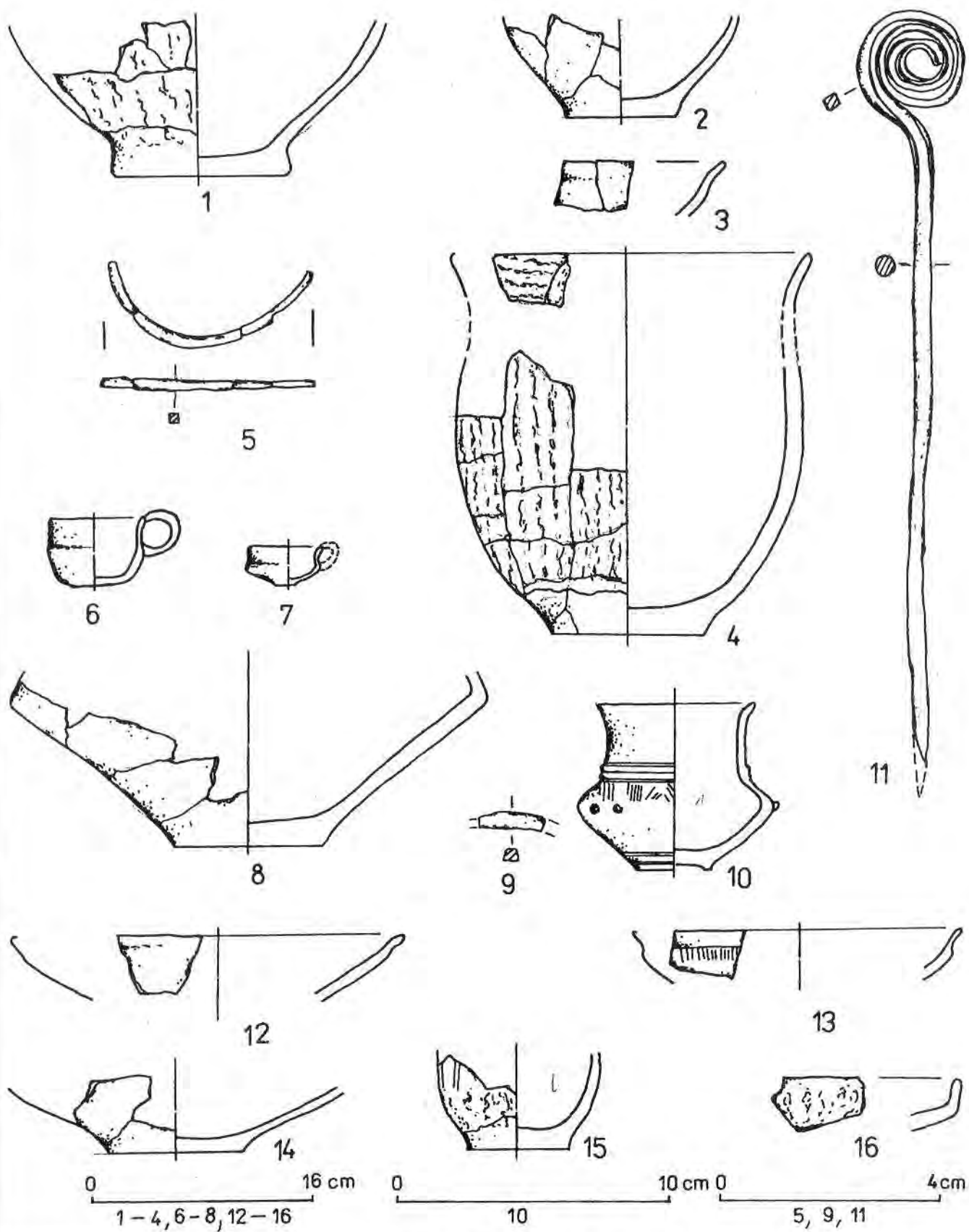
Tabl. XIV. Chodaczów, woj. Rzeszów, stan. 2. Rzuty poziome i profile grobów: 104, 106, 107-110

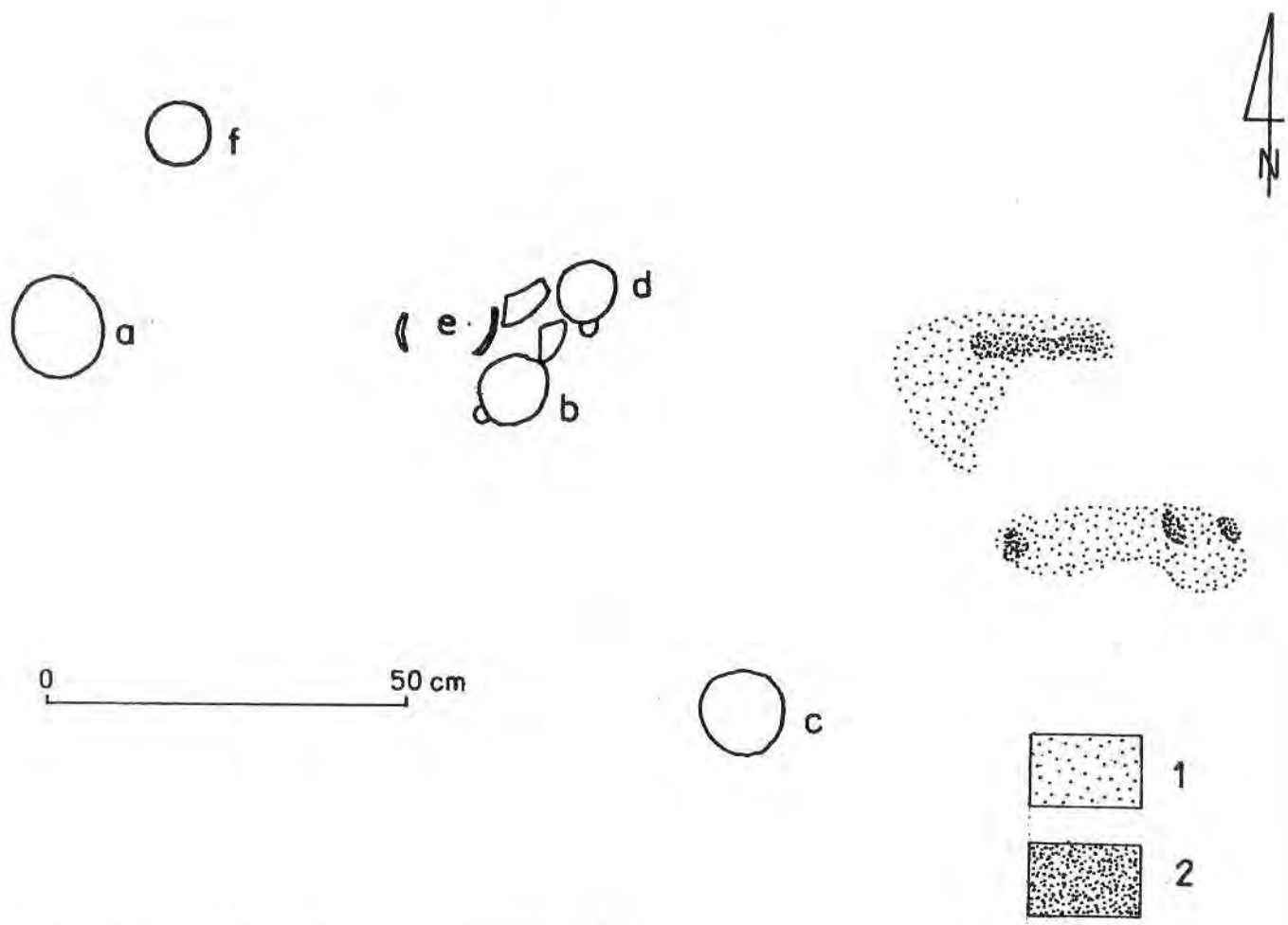
Tabl. XV. Chodaczów, woj. Rzeszów, stan. 2. Inwentarze grobów: 96 (1), 97 (2-3), 101 (4), 104 (5-9).

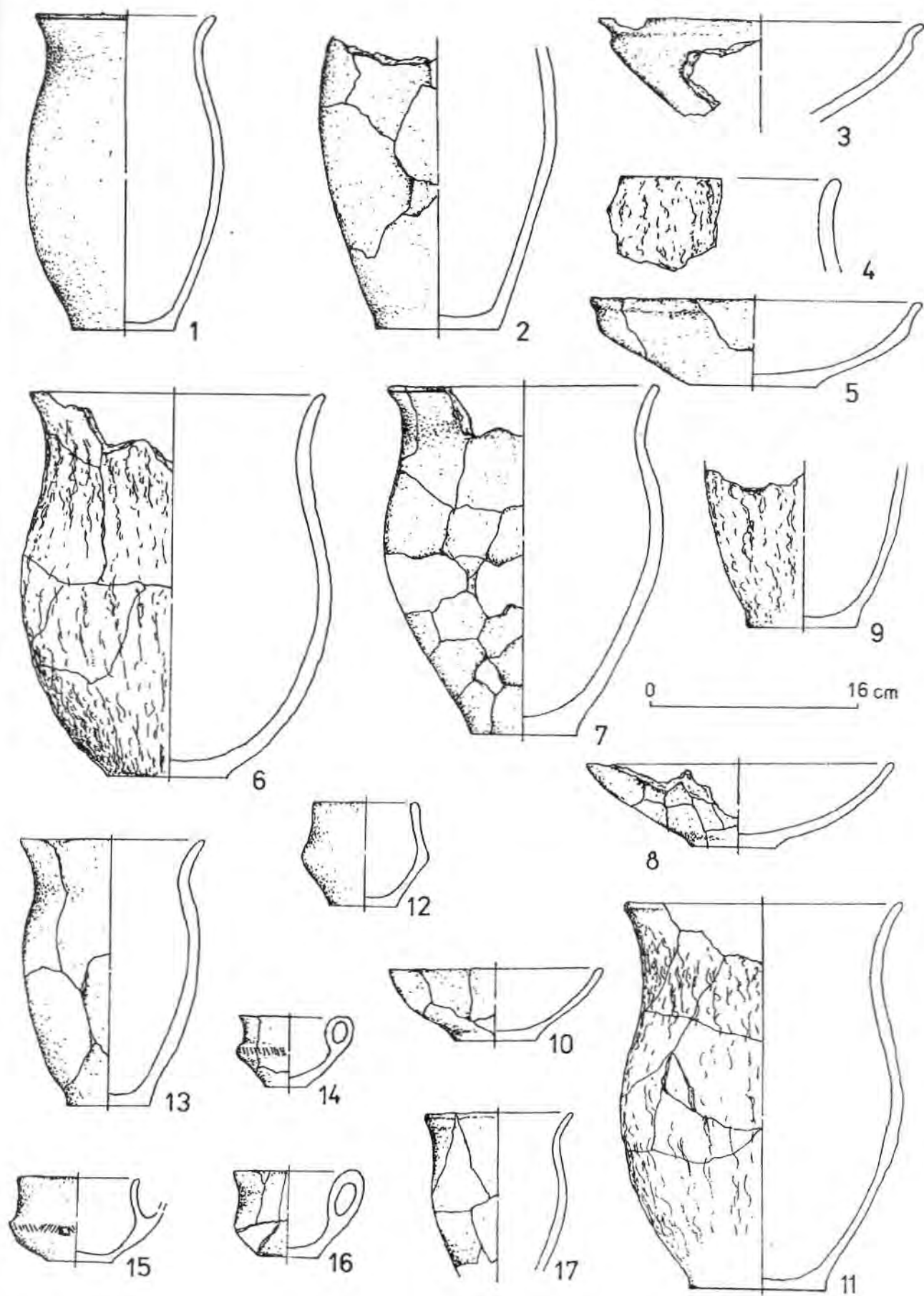
Tabl. XVI. Chodaczów, woj. Rzeszów, stan. 2. Inwentarze grobów: 102 (1-10), 107 (11-14)

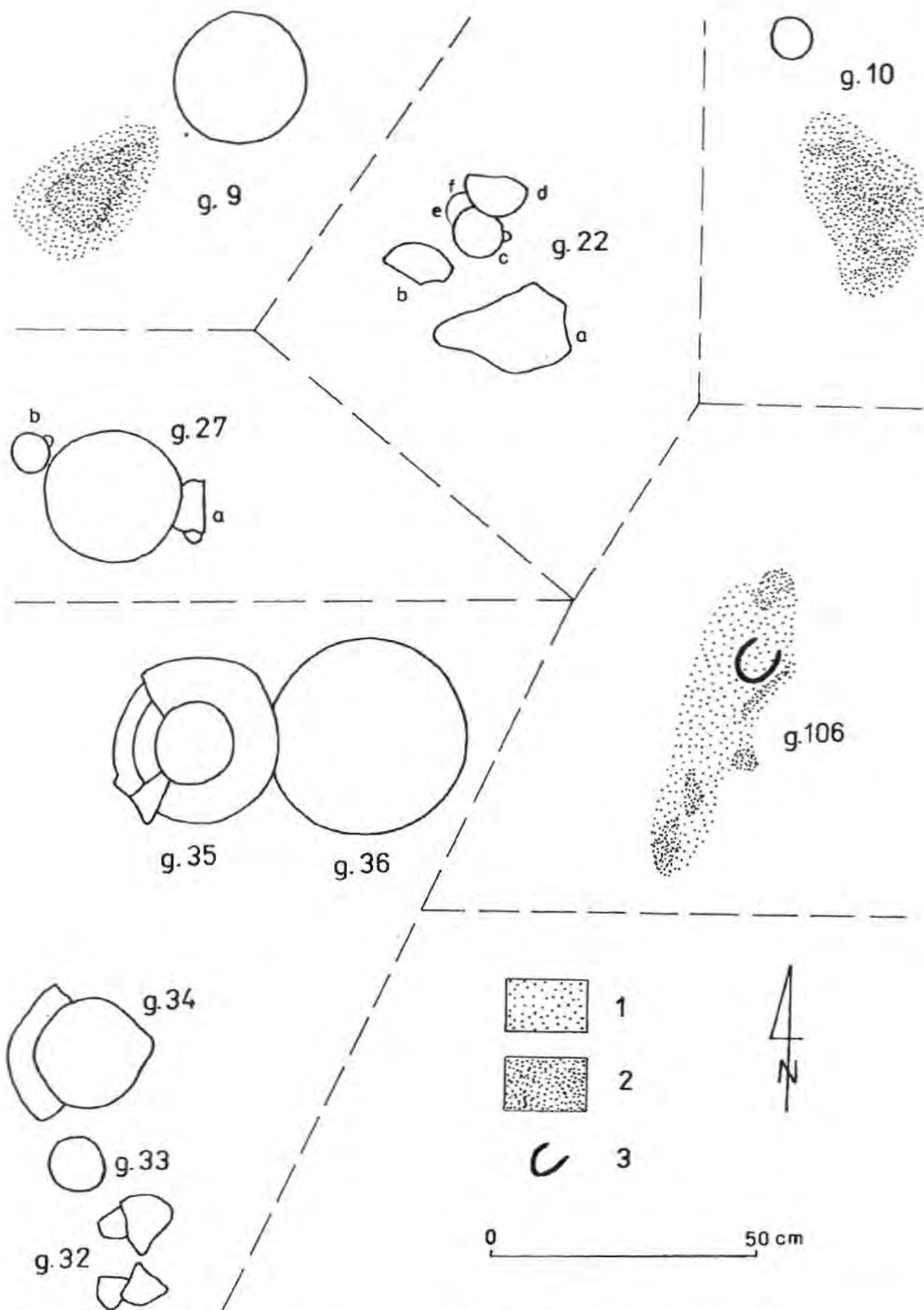
Tabl. XVII. Chodaczów, woj. Rzeszów, stan. 2. Inwentarze grobów: 99 (11), 100 (1), 105 (2), 106 (3-4), 108 (8), 109 (9-10), oraz materiały luźne (5, 12-16)

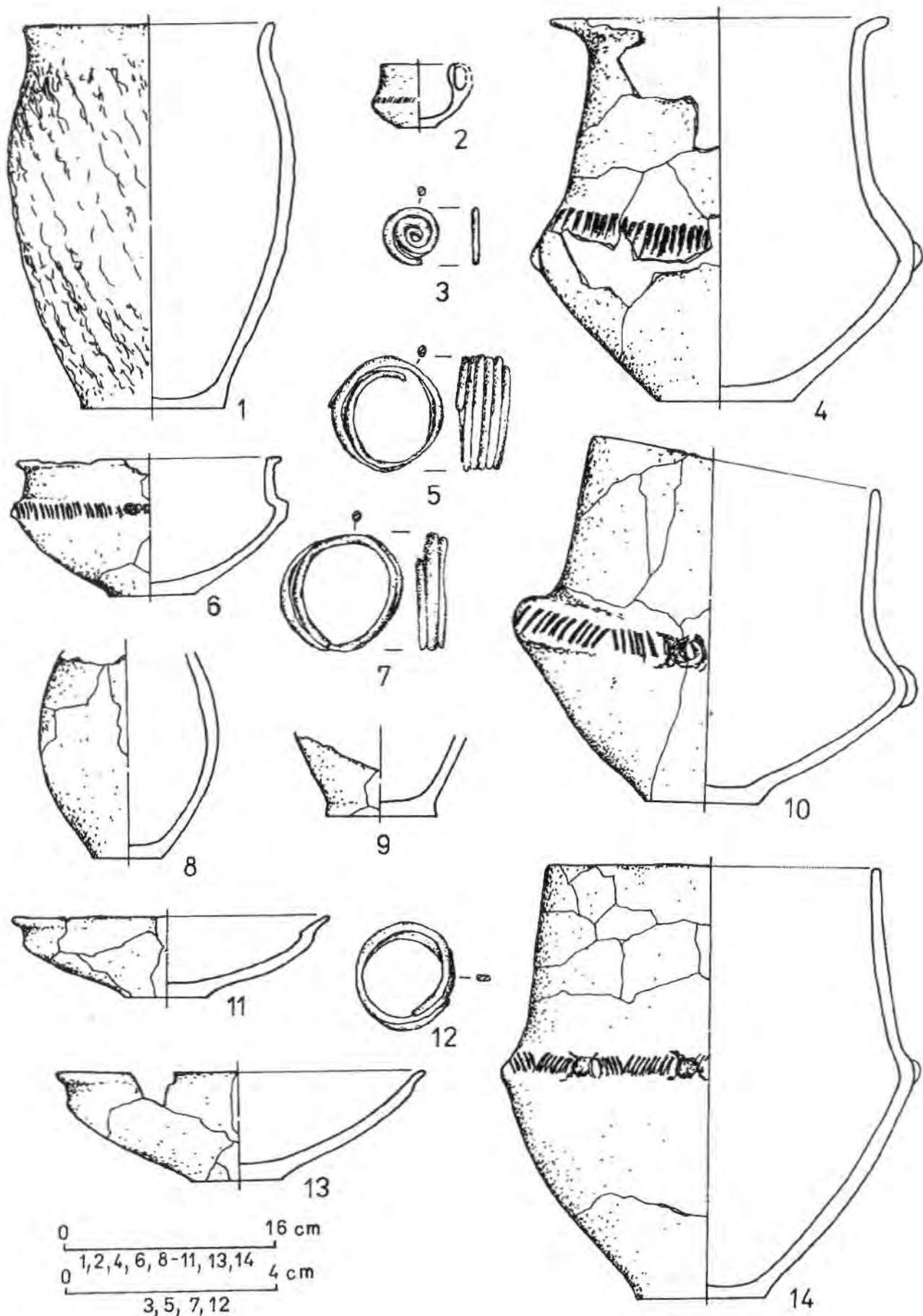
Tabl. XVIII. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Rzut poziomy grobu 8: 1- piasek barwy szarobrunatnej, 2 - piasek barwy czarnobrunatnej

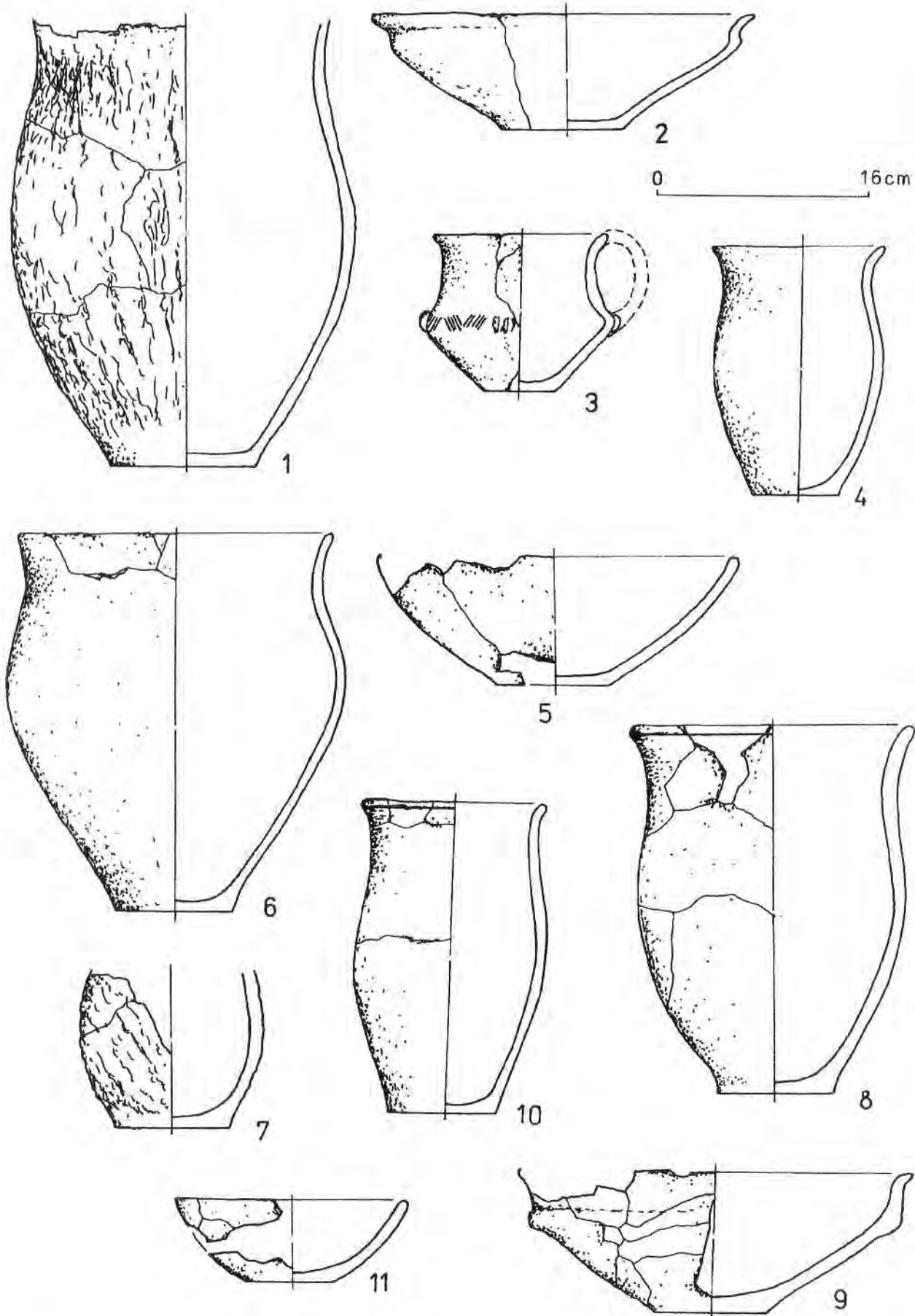
Tabl. XIX. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Inwentarze grobów: 1 (1), 2 (2), 3 (3-4), 4 (5-6), 5 (7-8), 6 (9), 7 (10-11), 8 (12-17)

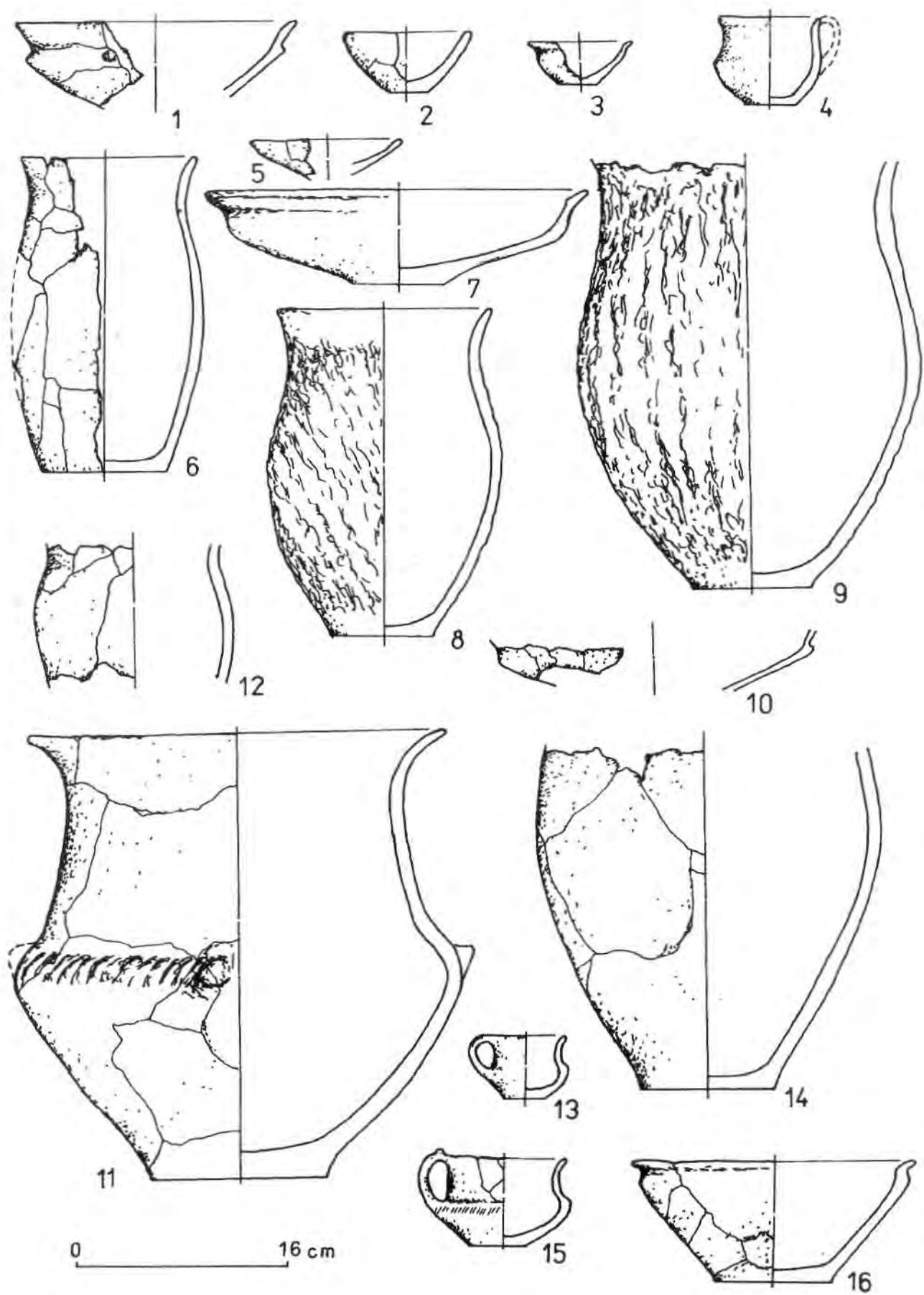
Tabl. XX. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Rzuty poziome grobów: 9, 10, 22, 27, 32-36, 106; 1 - piasek szarobrunatny, 2 - piasek szarobrunatny ze spalonymi kośćmi, 3 - naszyjnik brązowy

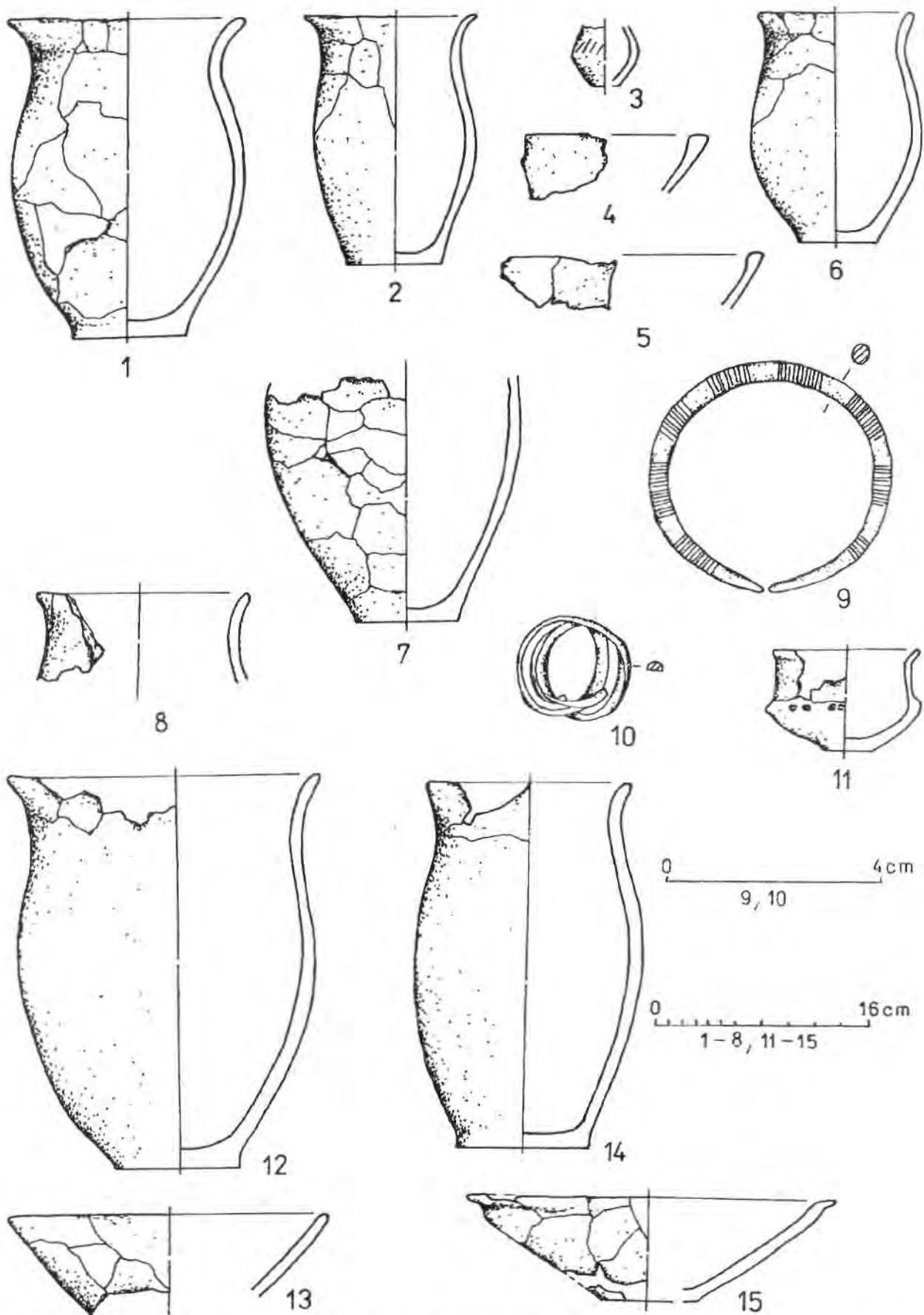
Tabl. XXI. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Inwentarze grobów: 9 (1), 10 (2), 11 (3-7), 12a (8), 12b (9), 13 (10-12), 14 (13-14)

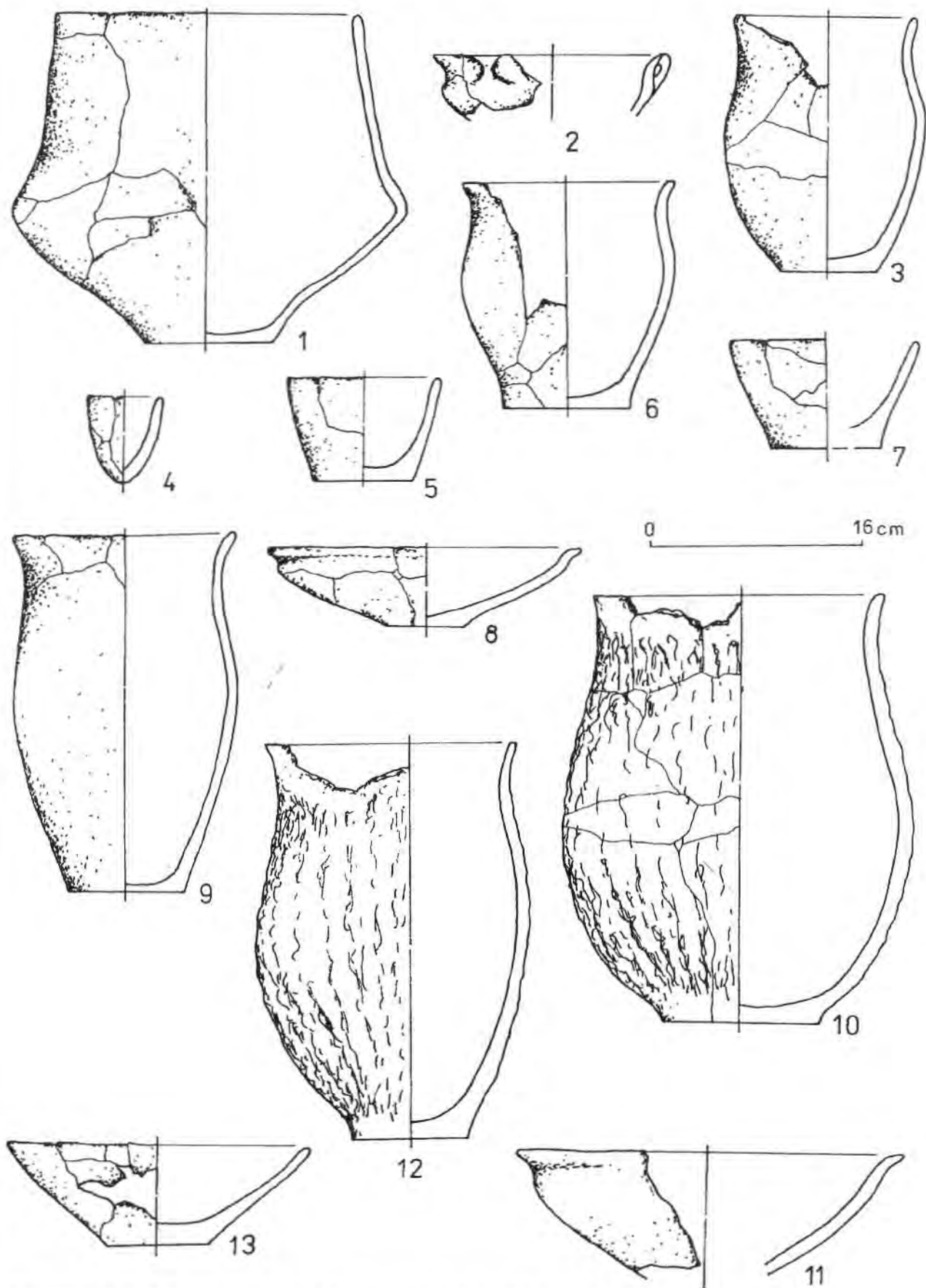
Tabl. XXII. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. I. Inwentarze grobów: 15 (1-2), 16 (3), 17 (4), 18 (5-6), 19 (7), 20 (8-9), 21 (10-11)

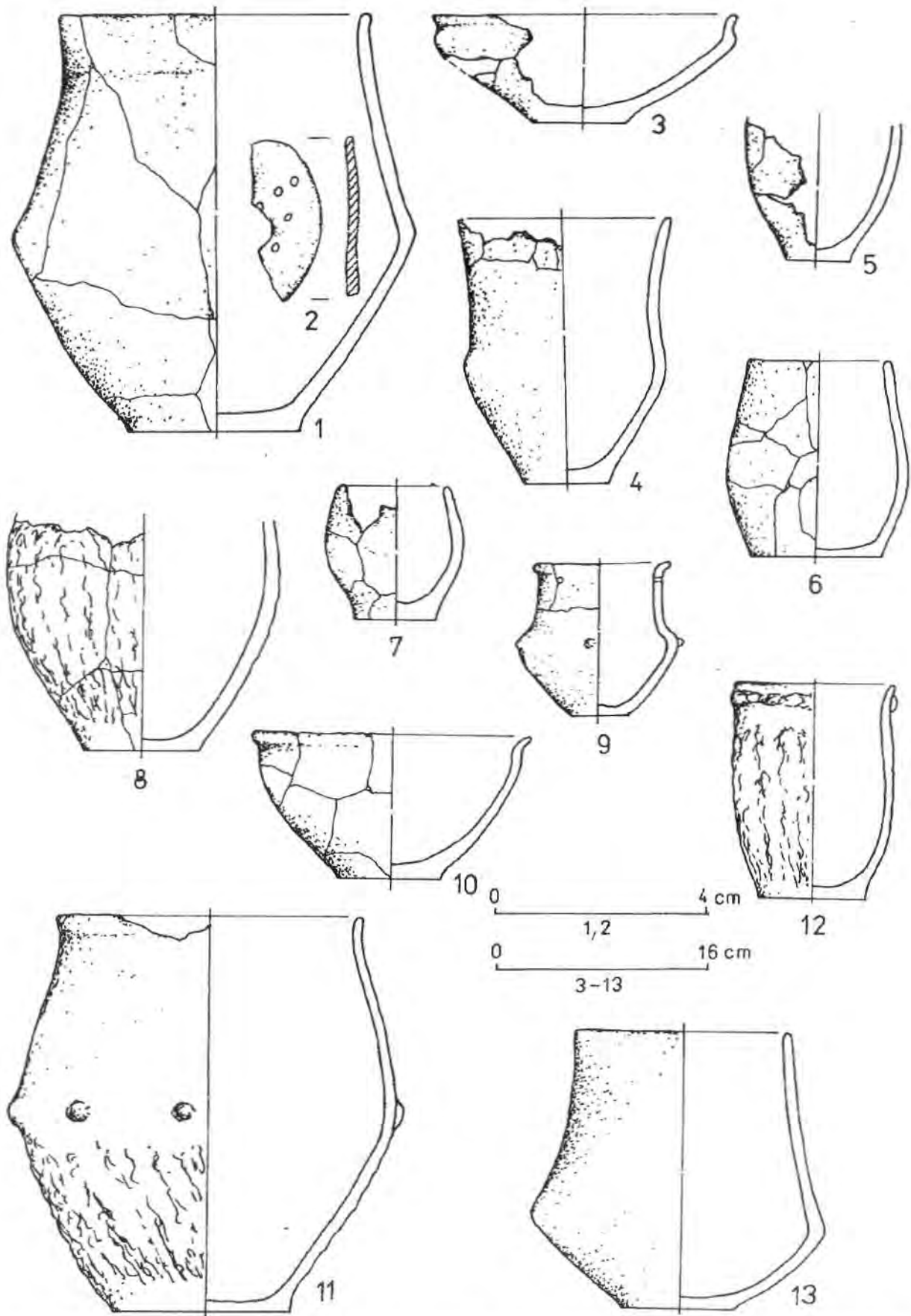
Tabl. XXIII. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. I. Inwentarze grobów: 22 (1-6), 23 (7-8), 24 (9-10), 25 (11), 26 (12), 27 (13-16)

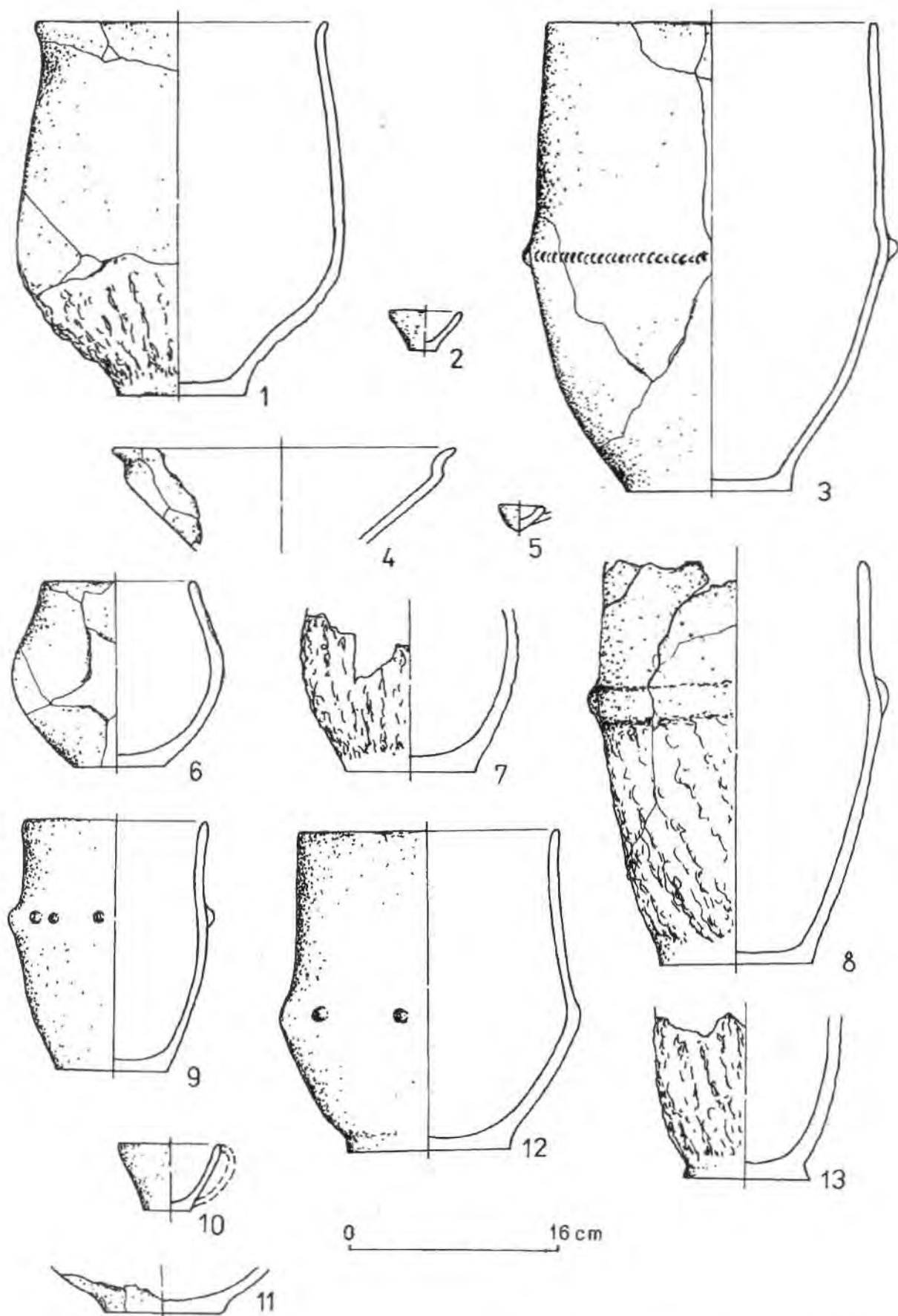
Tabl. XXIV. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. I. Inwentarze grobów: 28 (1-2), 29 (3-5), 30 (6), 31 (7), 32 (8-10), 33 (11), 34 (12-13), 35 (14-15)

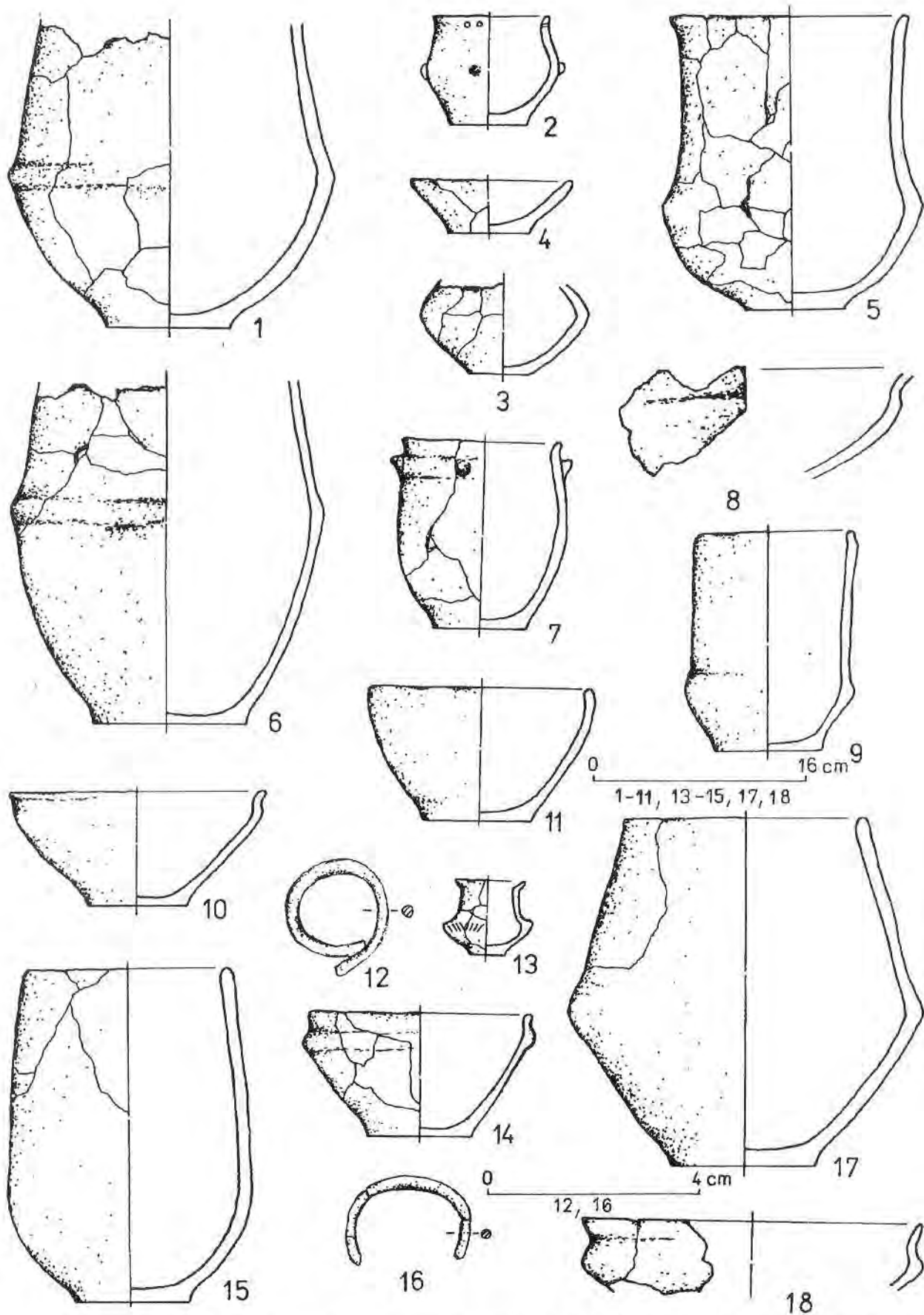
Tabl. XXV. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Inwentarze grobów: 36 (1), 37 (2-3), 38 (4-7), 39 (8-9), 40 (10-11), 41 (12-13)

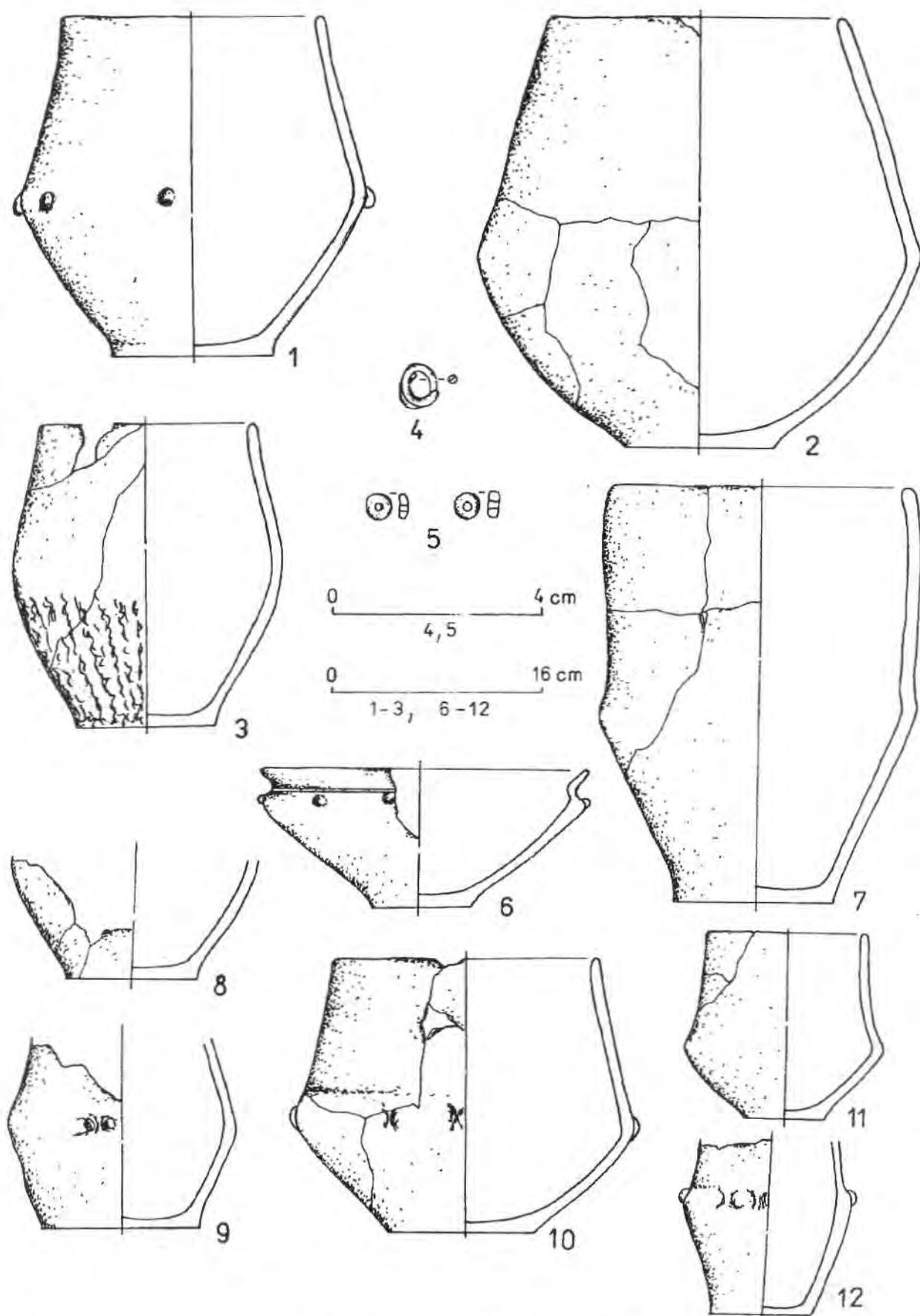
Tabl. XXVI. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Inwentarze grobów: 42 (1-2), 43 (3-4), 44 (5), 45 (6), 46 (7), 47 (8), 48 (9), 49 (10-11), 50 (12), 51 (13)

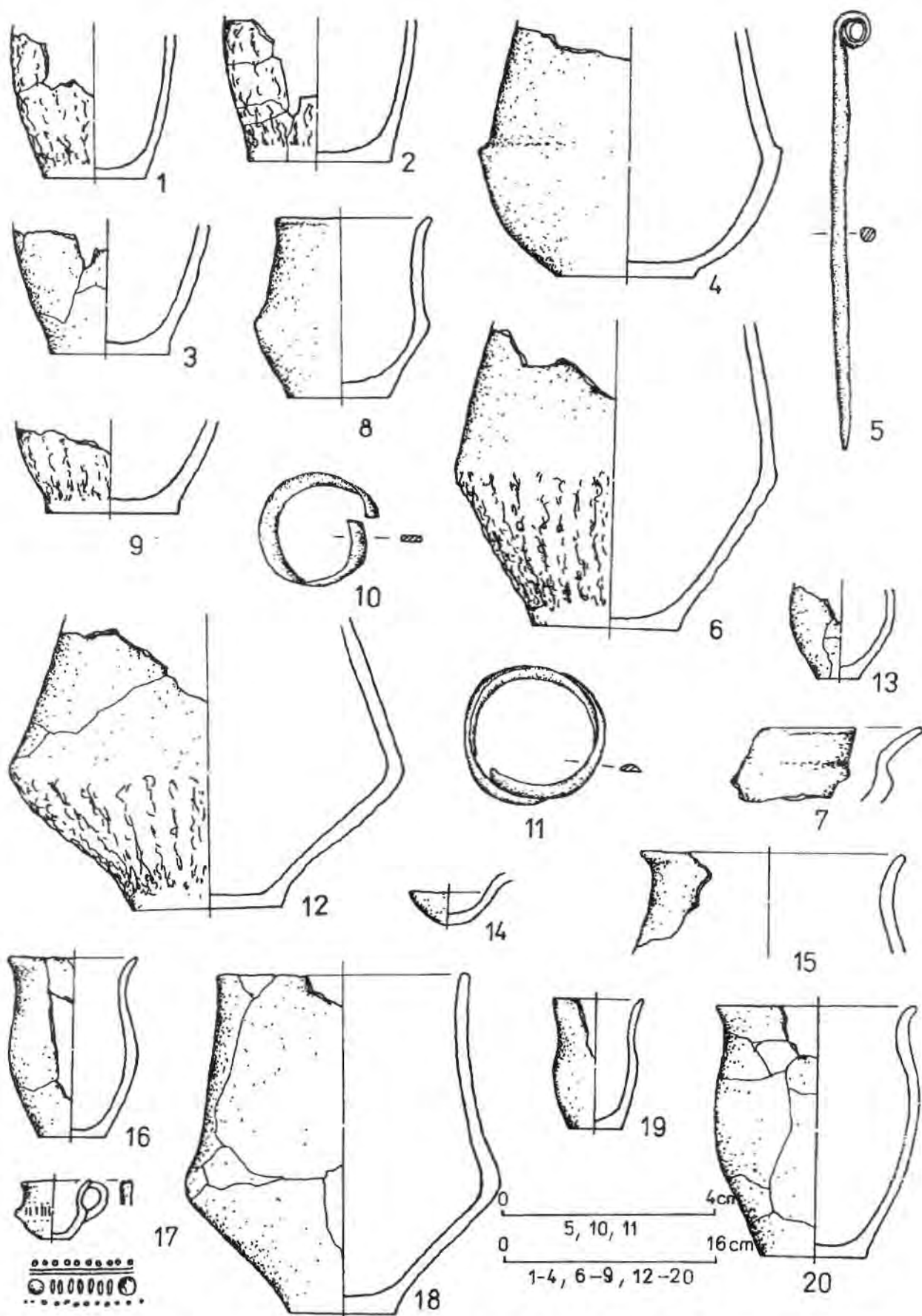
Tabl. XXXVII. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. I. Inwentarze grobów: 52 (1), 53 (2-4), 54 (5-6), 55 (7), 56 (8), 57 (9-10), 58 (11-12), 59 (13)

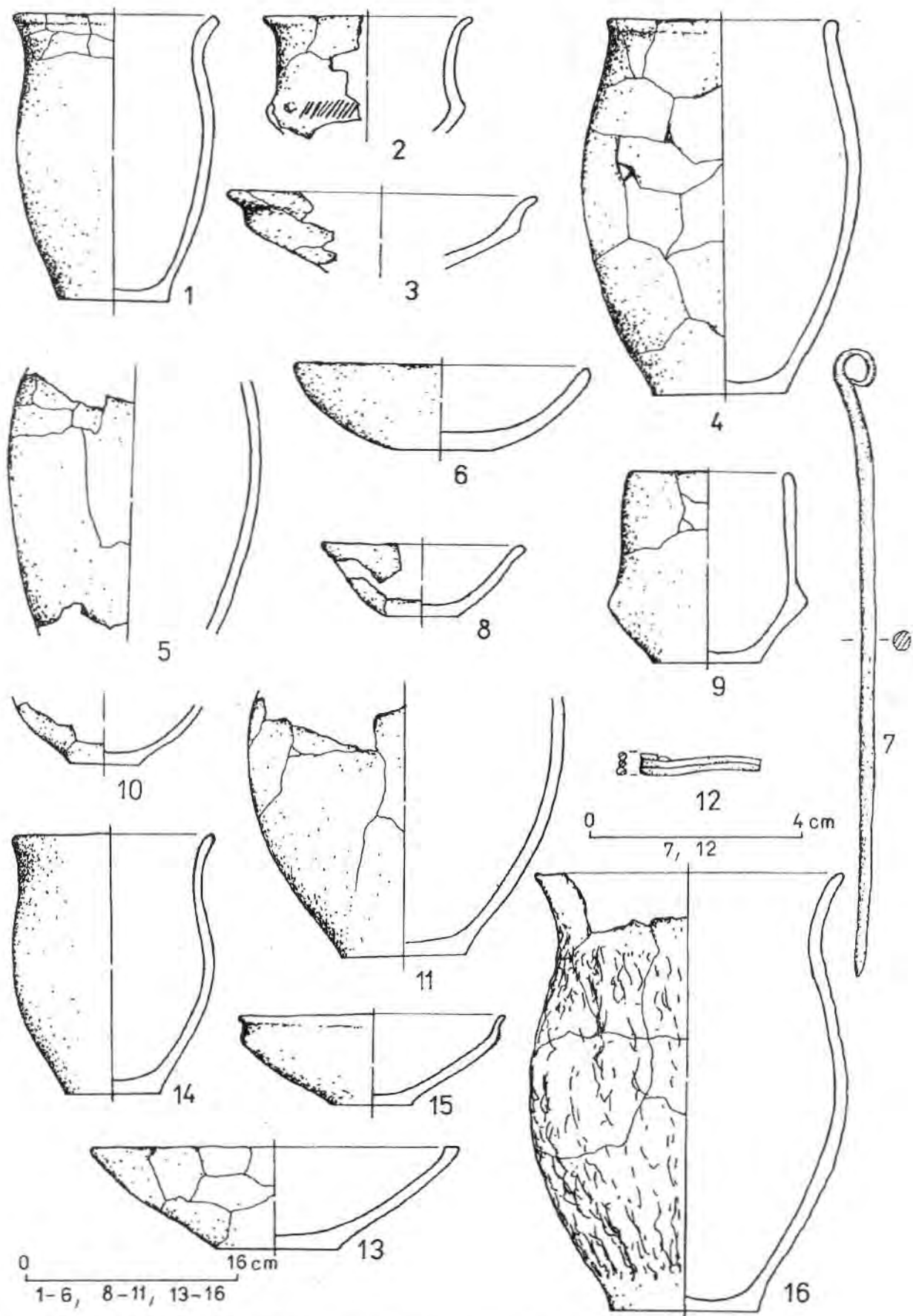
Tabl. XXVIII, Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Inwentarze grobów: 60 (1), 61 (2), 62 (3), 63 (4-5), 64 (6), 65 (7-8), 66 (9), 67 (10-12), 68 (13-15), 69 (16-18)

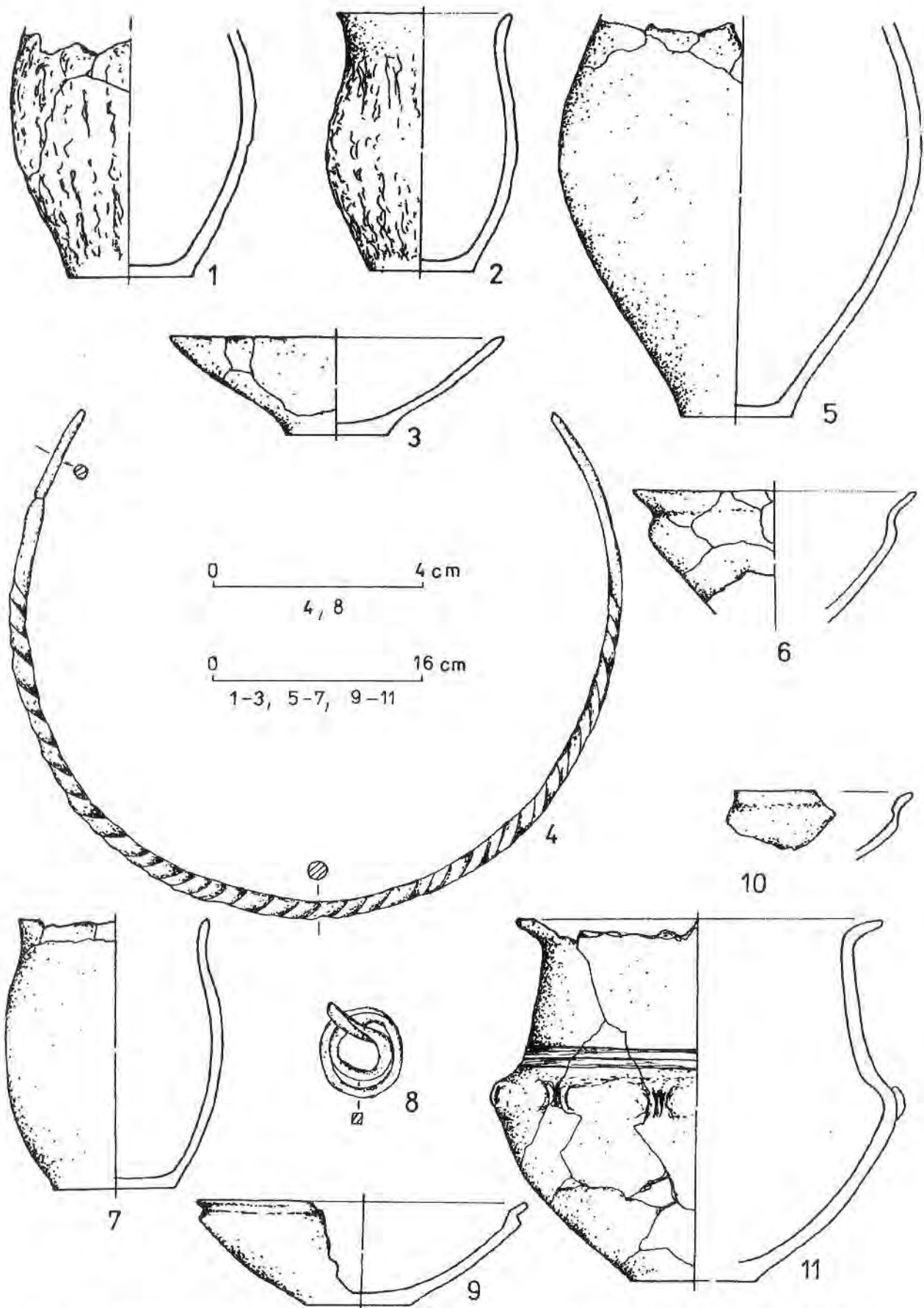
Tabl. XXIX. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Inwentarze grobów: 70 (1), 71 (2), 72 (3), 73 (4-7), 74 (8), 75 (9), 76 (10), 77 (11), 78 (12)

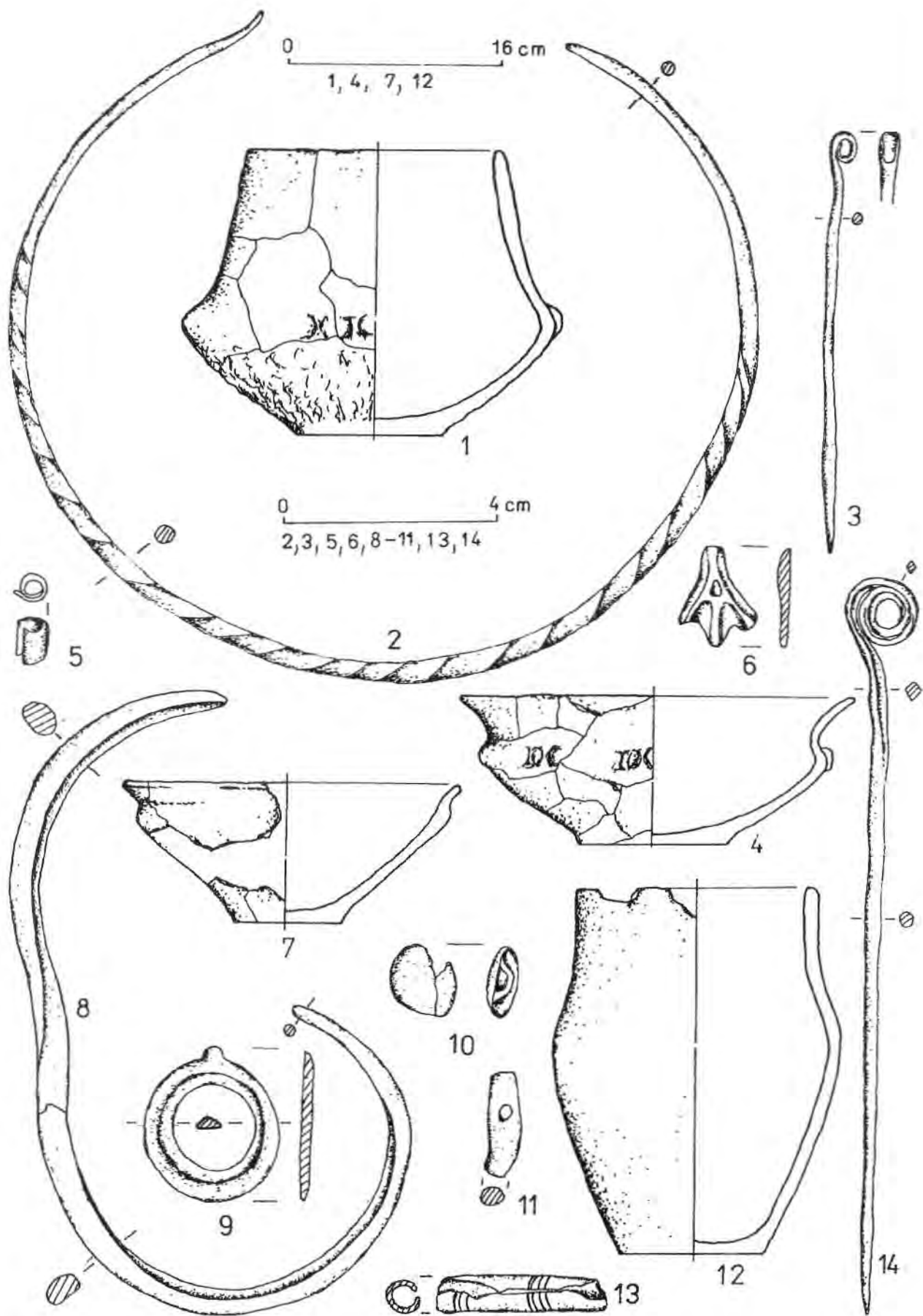
Tabl. XXX. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Inwentarze grobów: 79 (1), 80 (2), 82 (3), 83 (4-5), 85 (6-7), 86 (8), 87 (9), 88 (10-12), 89 (13), 90 (14-15), 91 (6-17), 92 (18), 93 (19-20)

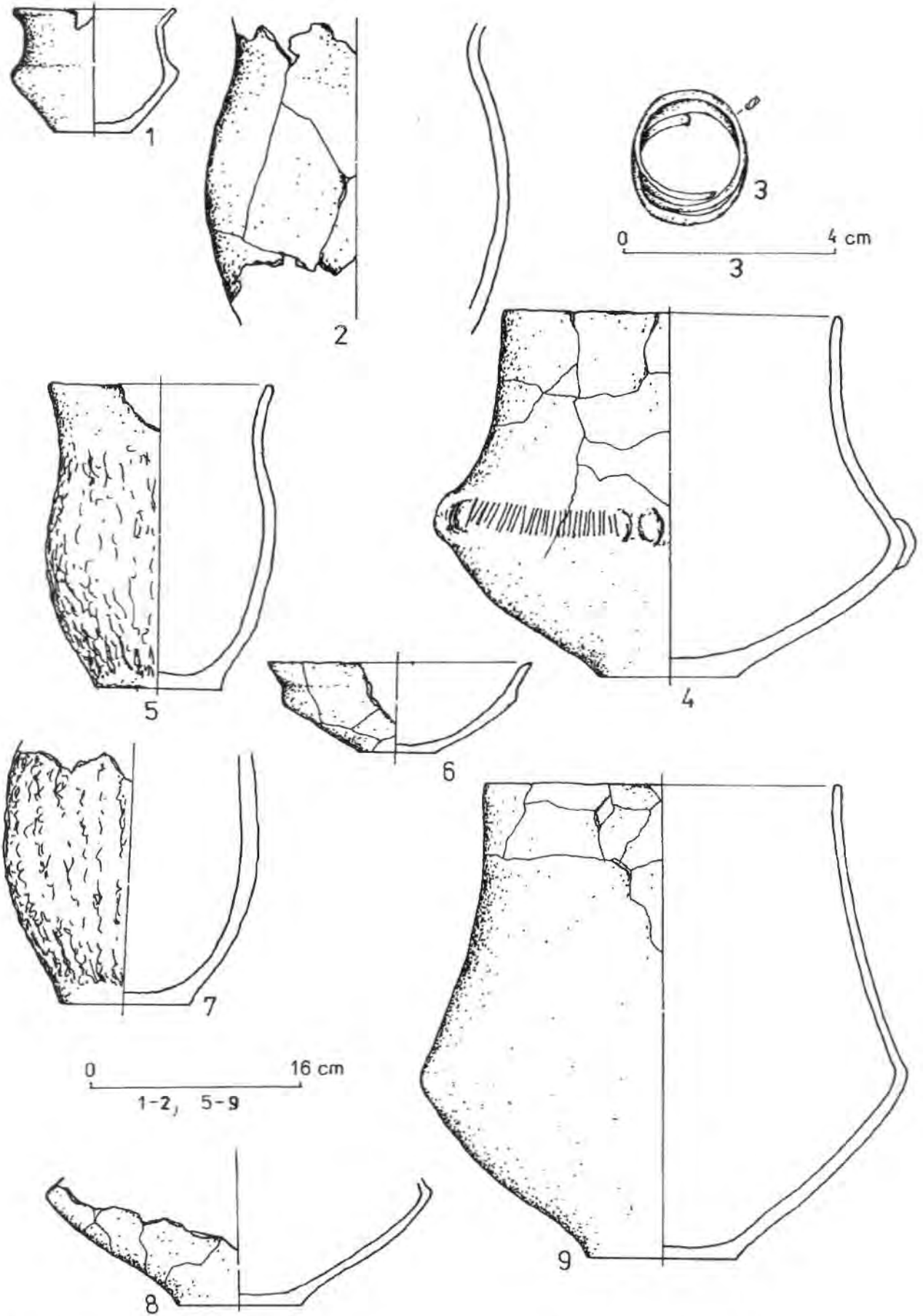
Tabl. XXXI. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. I. Inwentarze grobów: 94 (1), 95 (2-3), 97 (4), 98 (5-7), 99 (8-9), 100 (10), 101 (11-13), 102 (14), 103 (15-16)

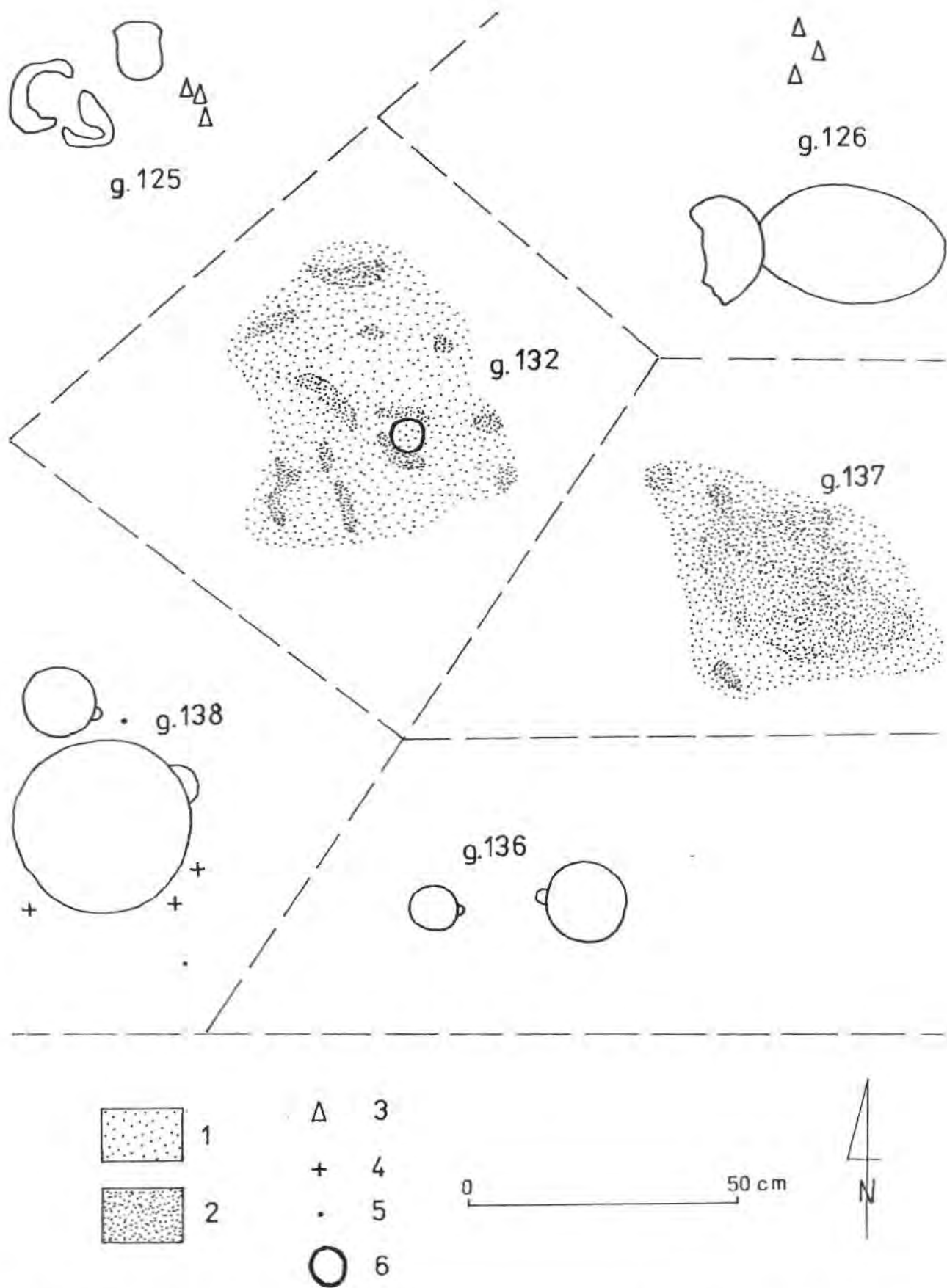
Tabl. XXXII. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Inwentarze grobów: 104 (1), 105 (2-3), 106 (4), 107 (5-6), 111 (7-9), 112 (10-11)

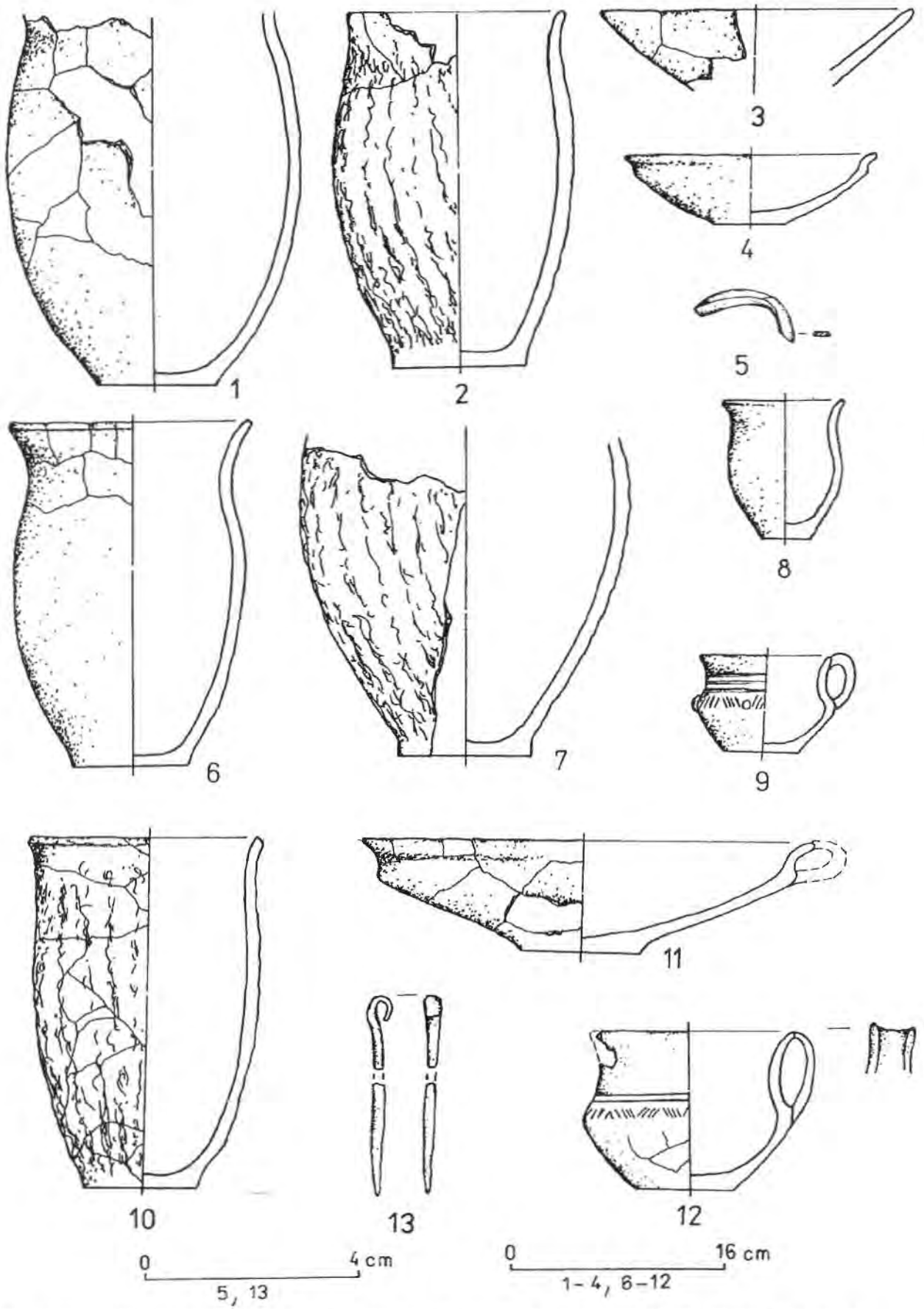
Tabl. XXXIII. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Inwentarze grobów: 108 (1-4), 110 (5-14)

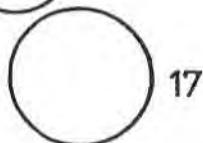
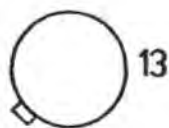
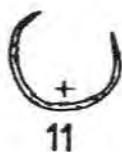
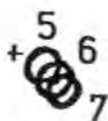
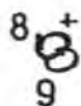
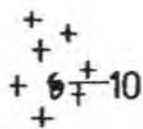
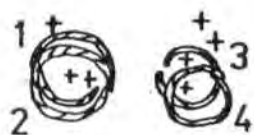
Tabl. XXXIV. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Inwentarze grobów: 113 (1), 114 (2), 115 (3-4), 116 (5), 117 (6-7), 118 (8-9)

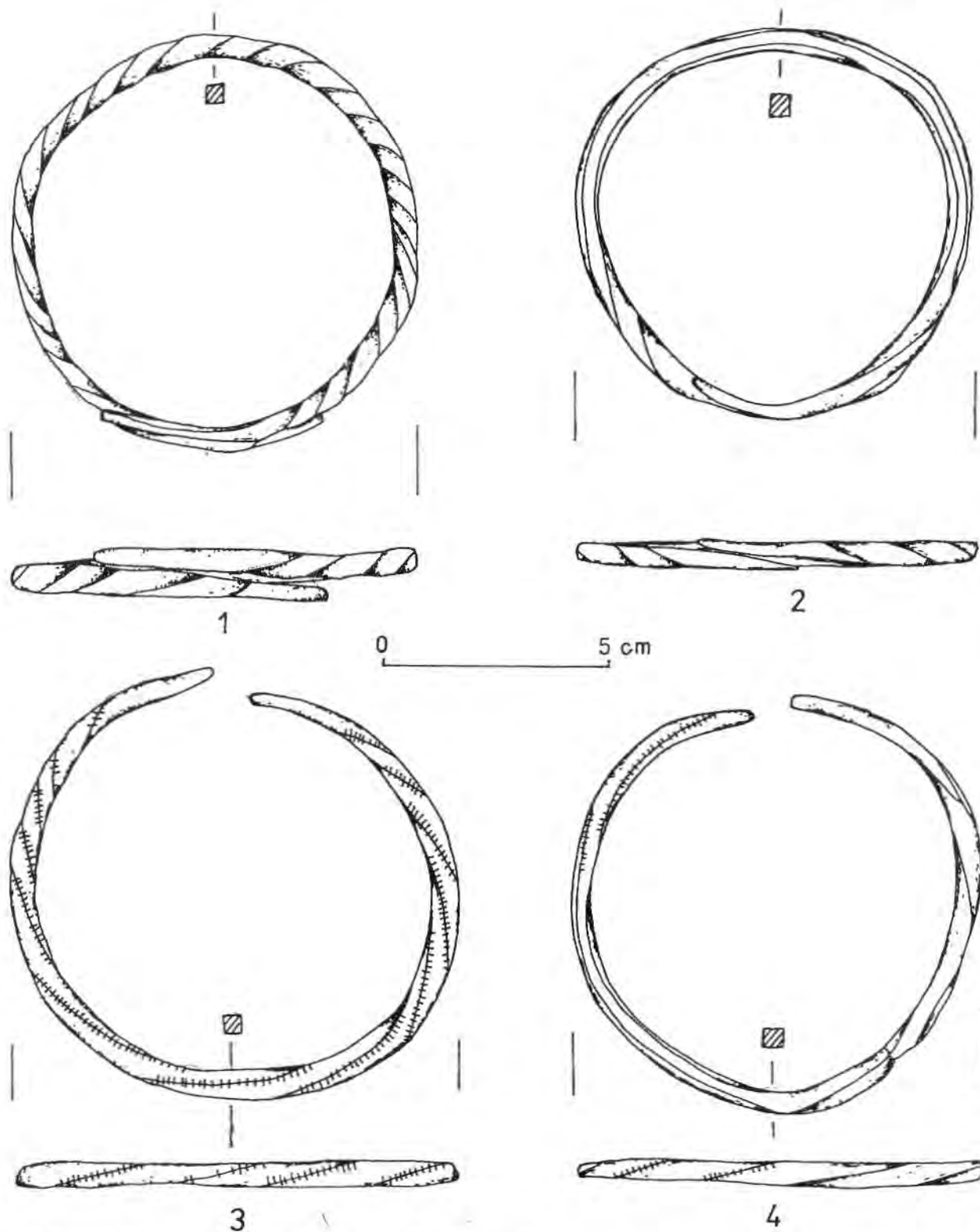
Tabl. XXXV. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 2. Rzuty poziome grobów 125, 126, 132, 136, 137, 138; 1 - piasek nieznacznie przemieszany ze spalenizną, 2 - piasek ze spalonymi kośćmi, 3 - fragment ceramiki, 4 - przepalona kość, 5-6 - przedmiot brązowy

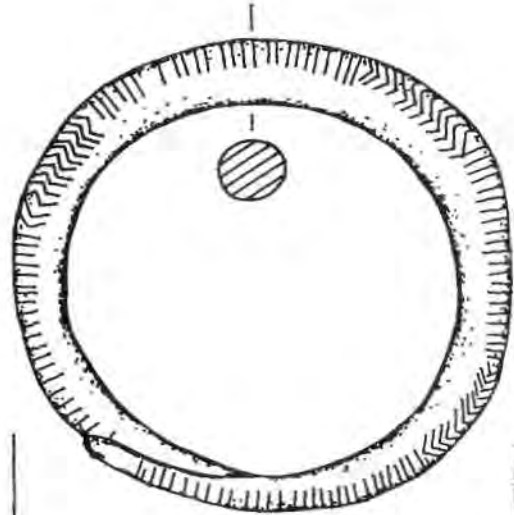
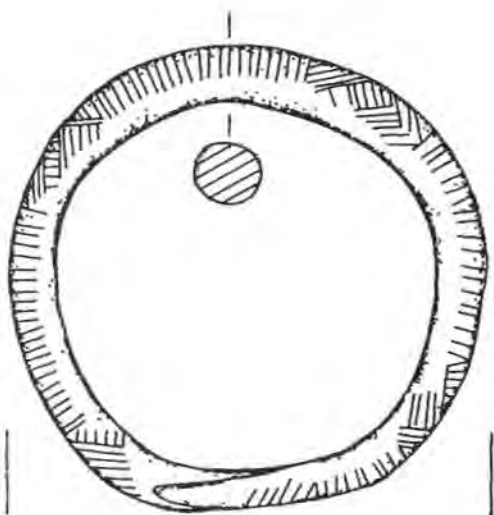
Tabl. XXXVI. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Inwentarze grobów: 119 (1), 120 (2-3), 121 (4-6), 124 (7), 125 (8,12), 126 (9-11,13)

Tabl. XXXVII. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. I. Rzut poziomy grobu 127. Znakiem „+” zaznaczono kości; cyfry odpowiadają numerom zabytków w tekście

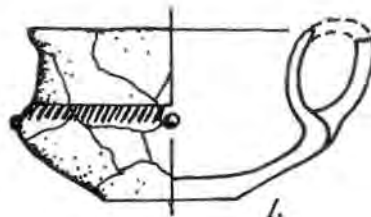
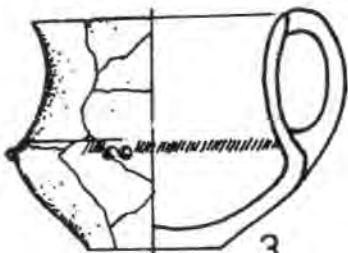

Tabl. XXXVIII. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 2. Inwentarz grobu 127

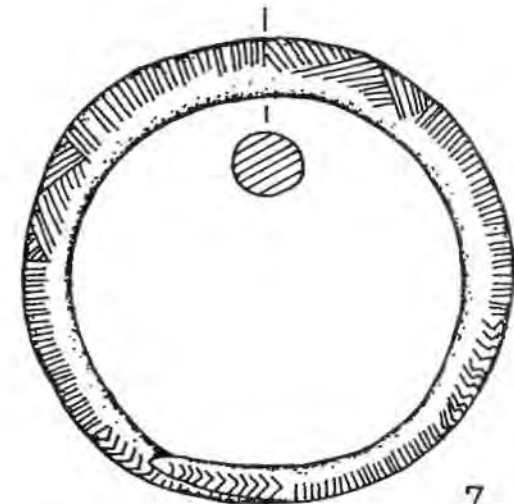
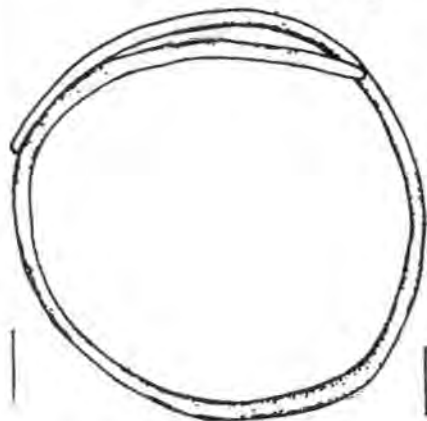
1

2

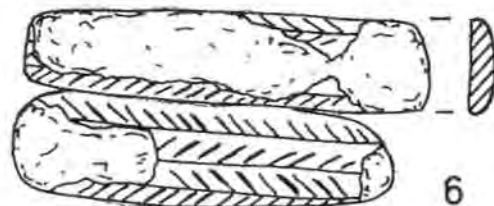
3

4

5

7

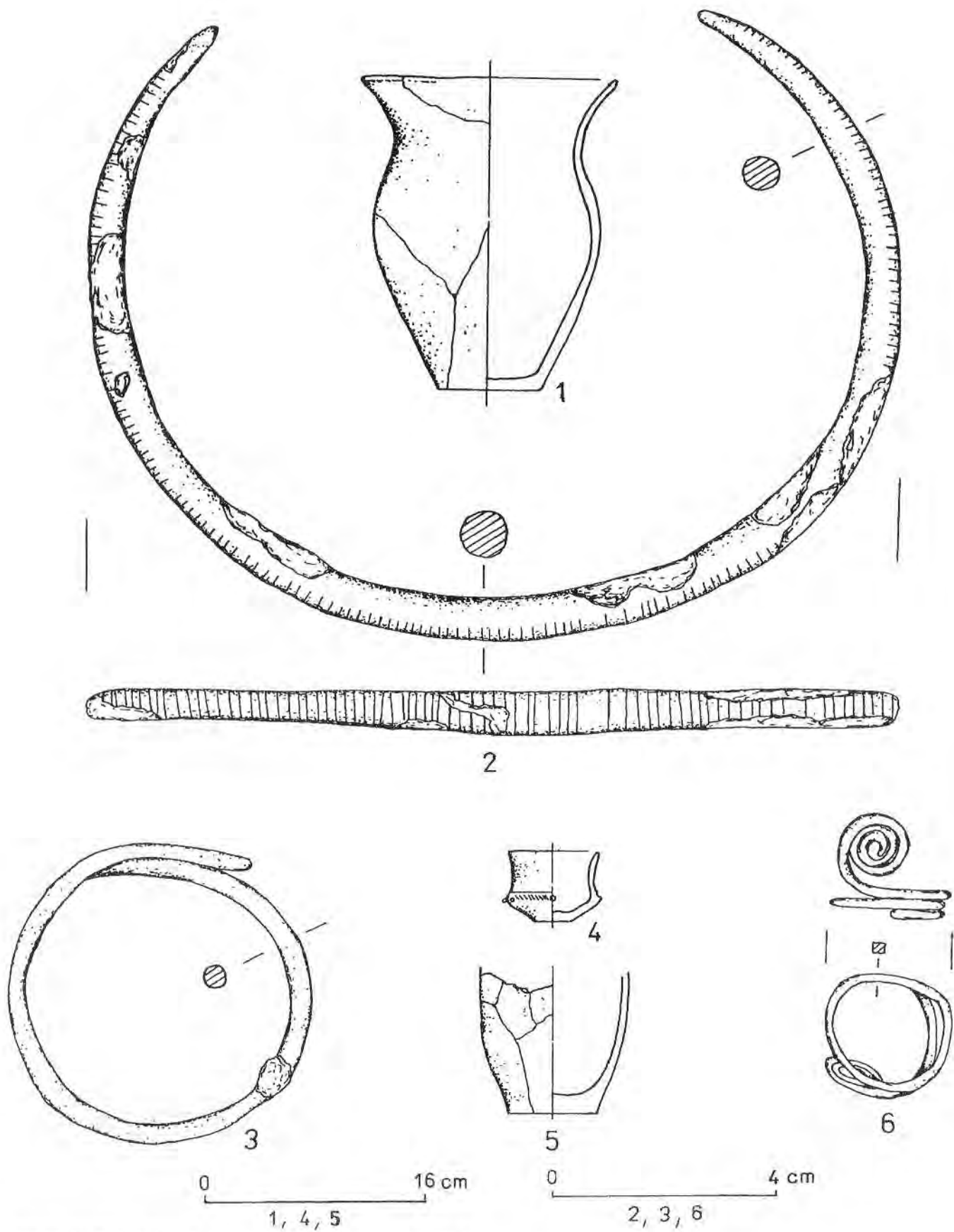

6

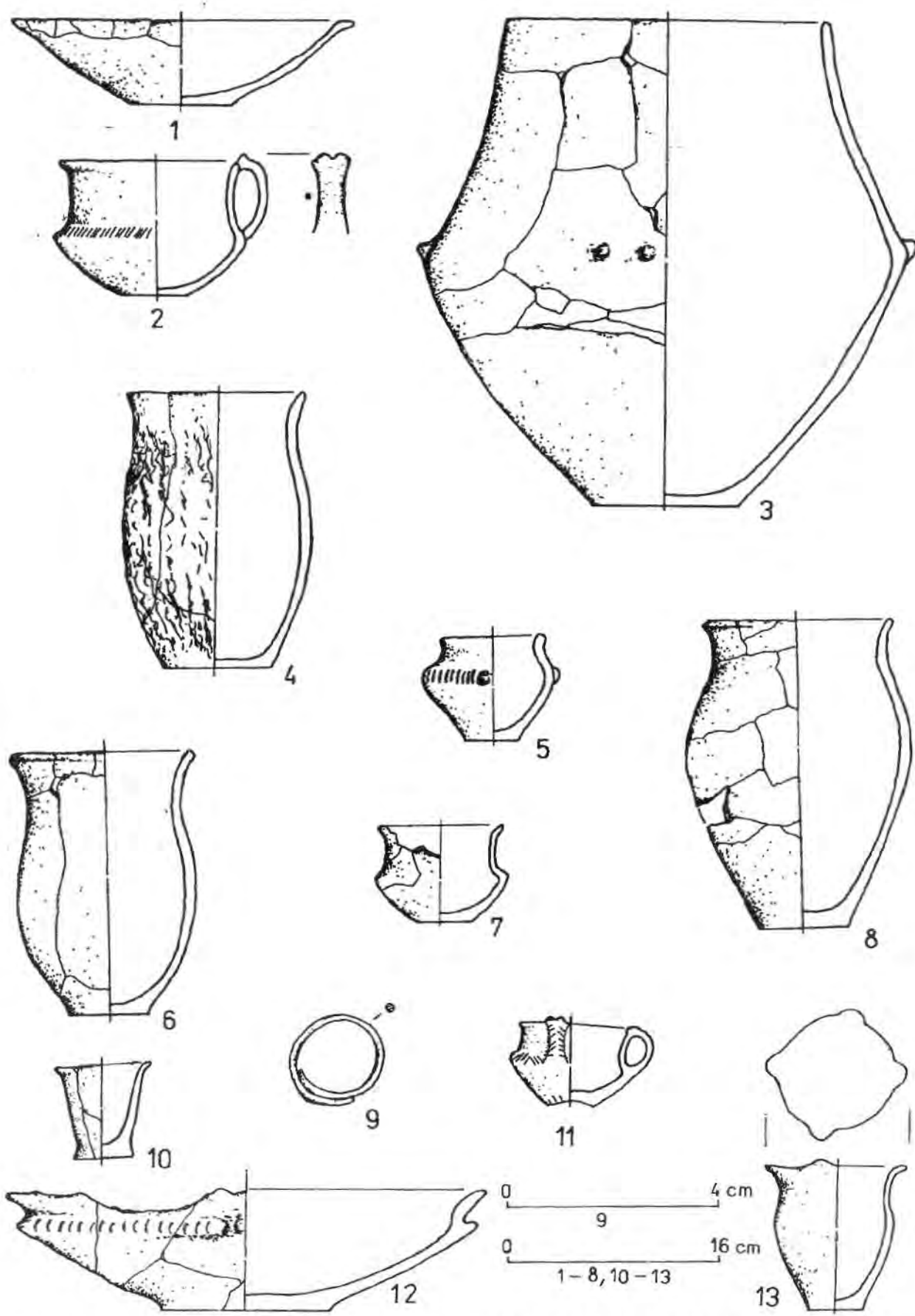
0 ————— 4cm
1, 2, 5-7

0 ————— 16cm
3, 4

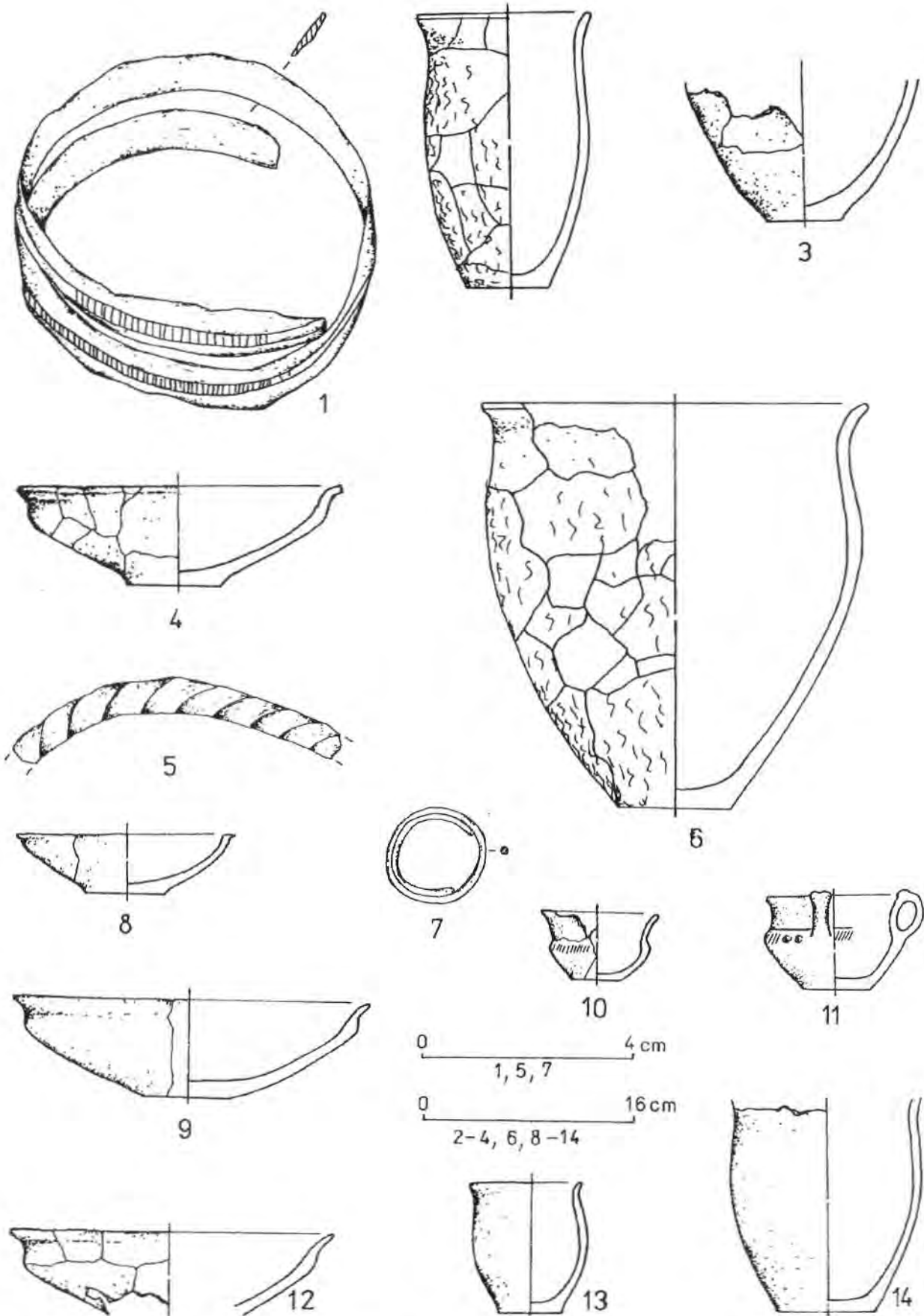
Tabl. XXXIX. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 2. Inwentarz grobni 127 (c.d.)

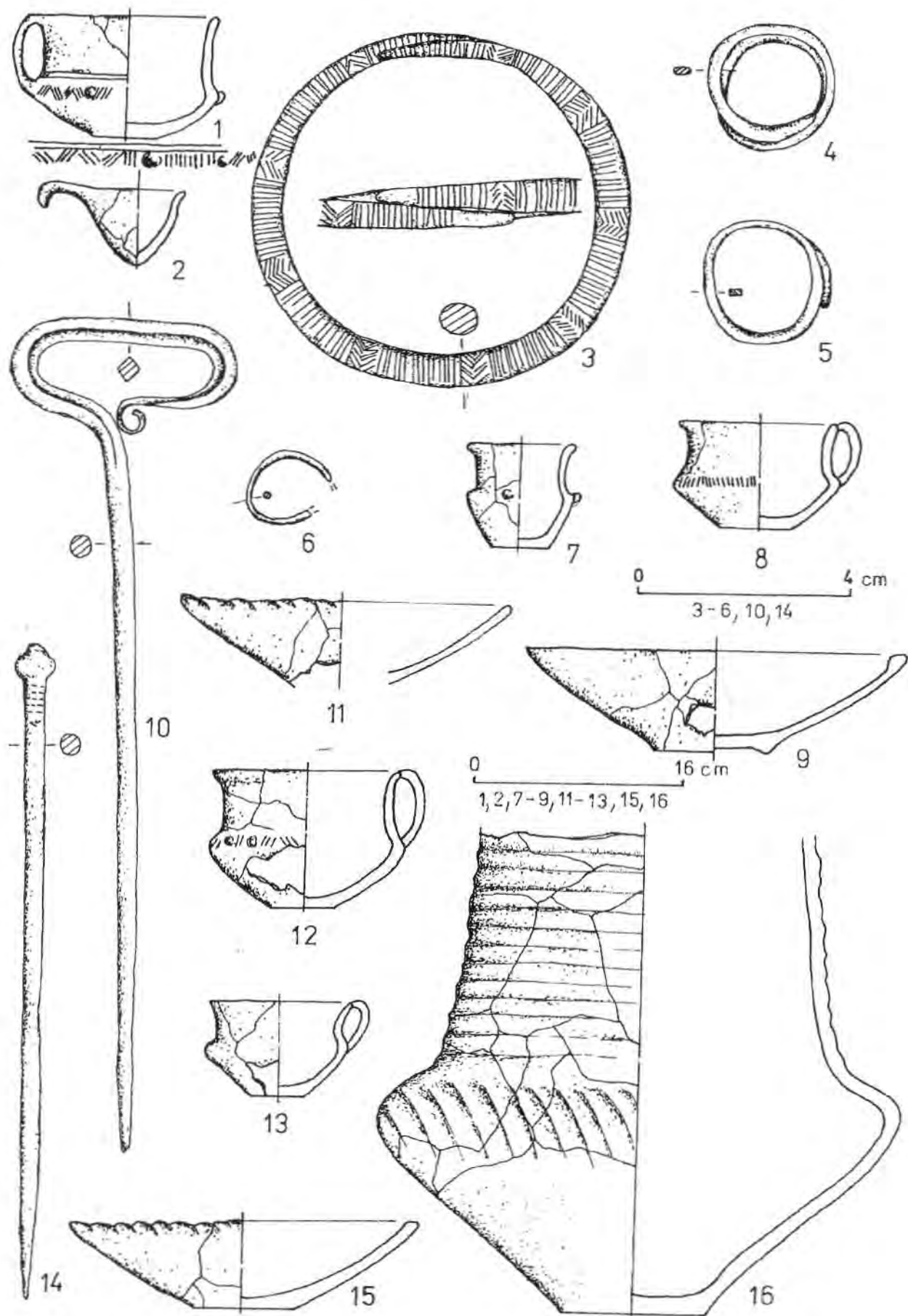
Tabl. XI. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. I. Inwentarz grobu 127 (c.d.)

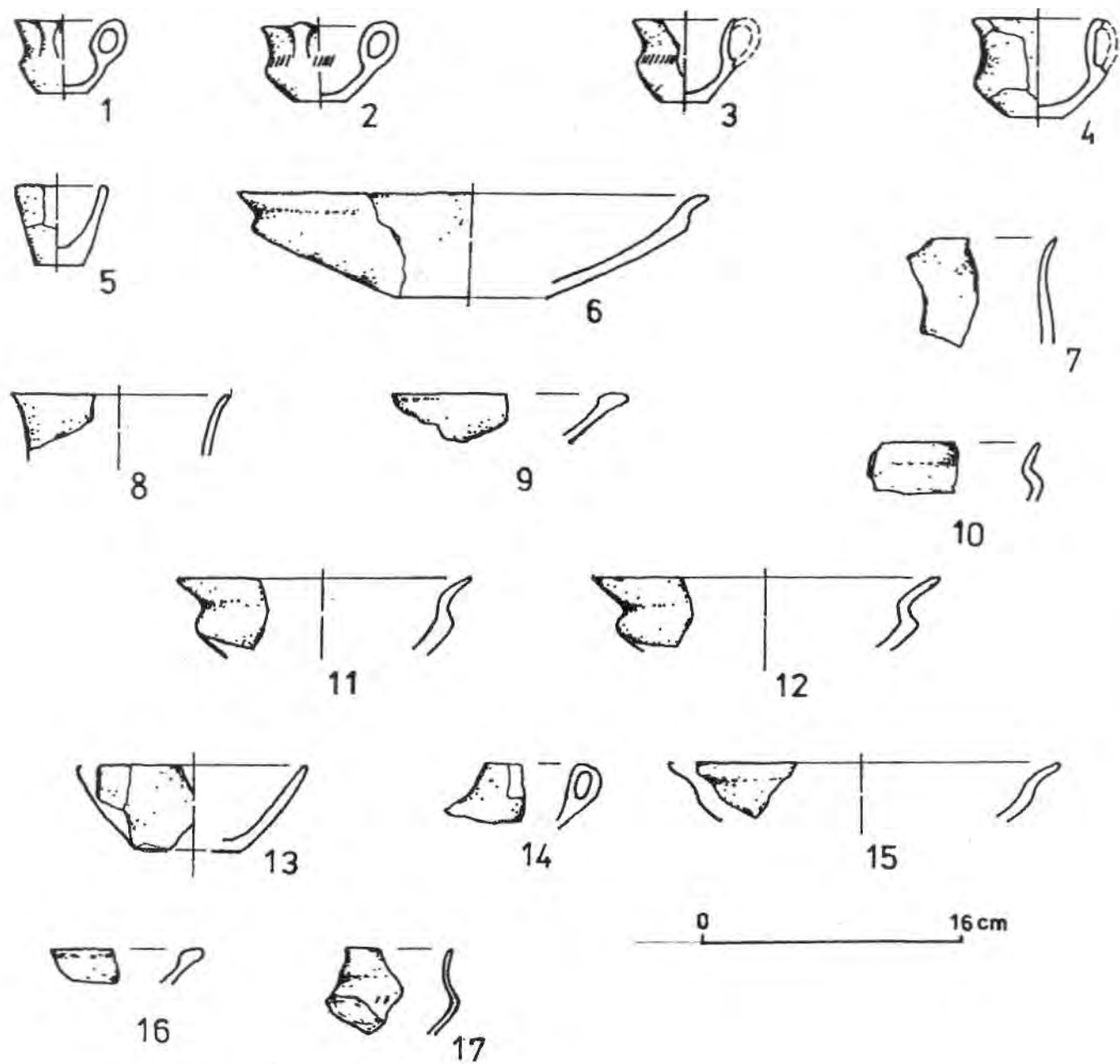
Tabl. XI.L. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, starr. I. Inwentarze grobów: 128 (1-3), 129 (4), 130 (5-6), 131 (7-8) oraz materiały luźne (9-13)

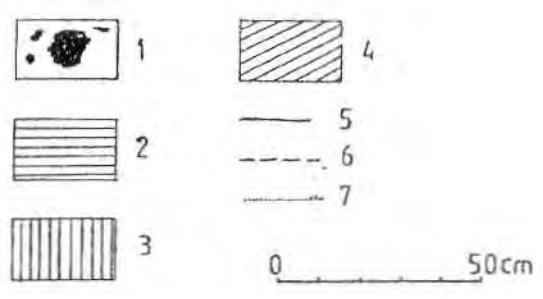
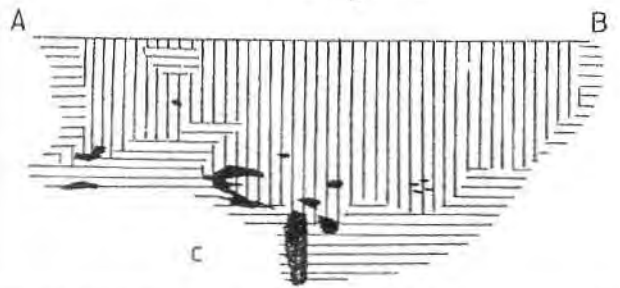
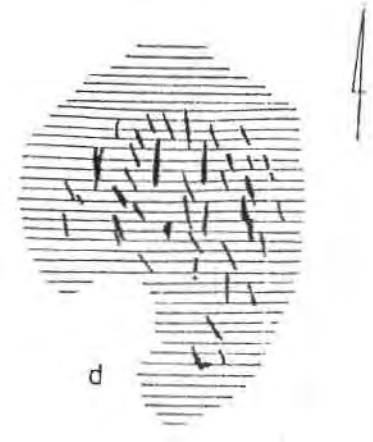
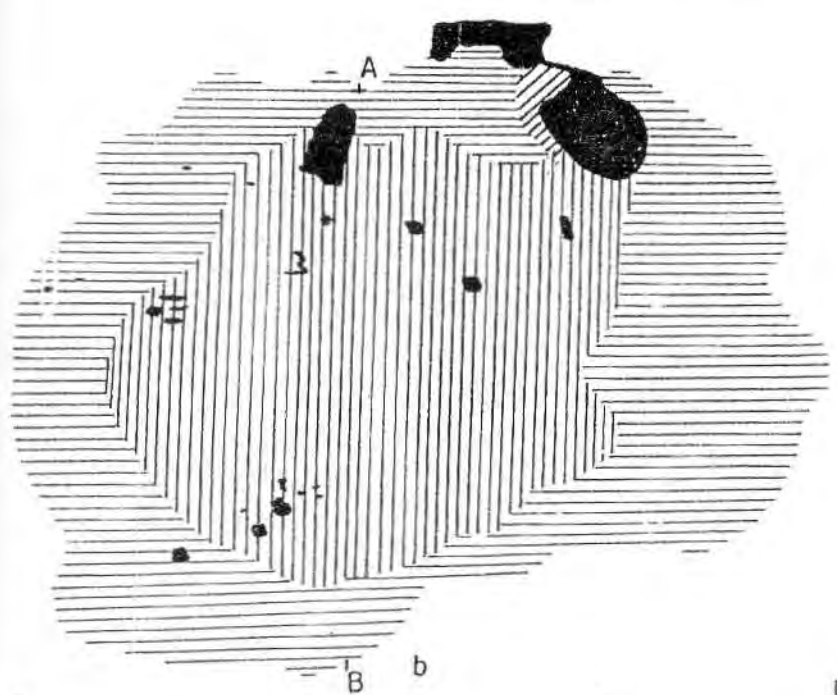
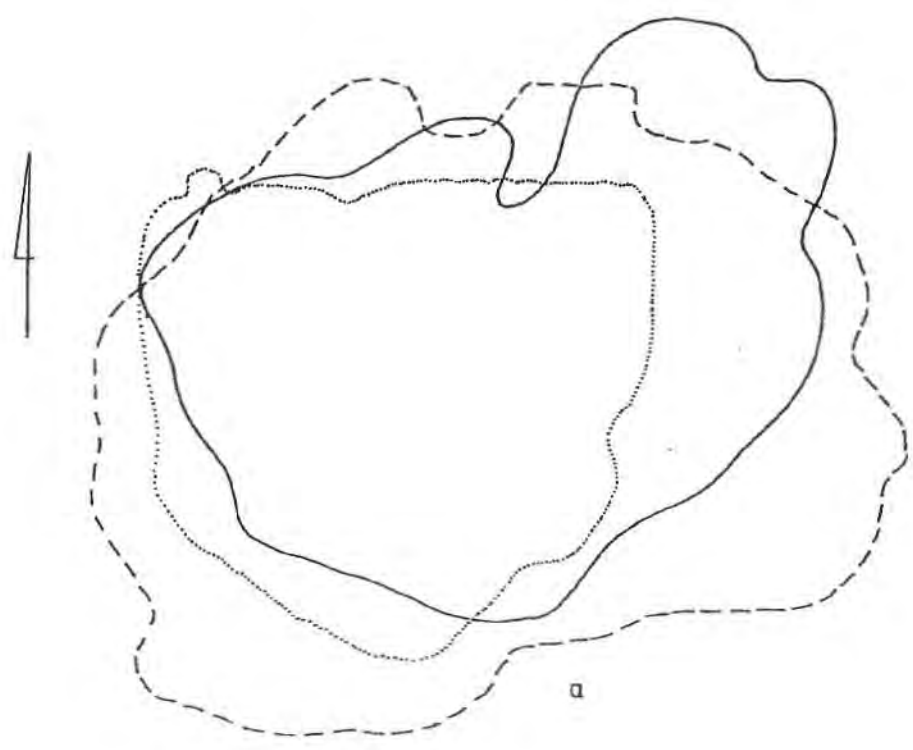
Tabl. XLII. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. I. Inwentarze grobów: 132 (1), 133 (2), 134 (3), 135 (4-7) oraz materiały luźne (8-14)

Tabl. XLIII. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. I. Inwentarze grobów: 136 (1-2), 138 (3-10) i 139 (11-16)

Tabl. XLIV. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Materiały luźne.

Tabl. XLV. Grodzisko Dolne, woj. Rzeszów, stan. 1. Rzuty poziome i profil jam A i B
 a - rzuty poziome jamy A na poszczególnych głębokościach, b - rzut jamy A na głębokości 70 cm, c - profil jamy A, d - rzut poziomy jamy B na głębokości 90 cm
 Oznaczenia: 1 - zwęglone drewno, 2 - warstwa piasku z rozdrobnionym węglem drzewnym (intensywnie czarna), 3 - przepalony piasek koloru czerwonego, 4 - piasek żółto-brązowy, 5 - rzut na głębokości 85 cm, 6 - rzut na głębokości 70 cm, 7 - rzut na głębokości 50 cm

*zwęglone drewno
 rzut ramowy*